

LIEPĀJAS UNIVERSITĀTE

**SOCIOLOĢISKO PĒTĪJUMU CENTRS
VADĪBAS UN SOCIĀLO ZINĀTŅU FAKULTĀTE
DABAS UN INŽENIERZINĀTŅU FAKULTĀTE**

SABIEDRĪBA UN KULTŪRA

RAKSTU KRĀJUMS

XIX

Liepāja 2017

Sabiedrība un kultūra. Rakstu krājums, XIX / Sastādītājs, atbildīgais redaktors Arturs Medveckis. Liepāja: LiePA, 2017. 321 lpp.

Zinātniskās redakcijas kolēģijas priekšsēdētājs

Arturs Medveckis

Dr. paed., pētnieks (Latvija, Liepāja)

Redakcijas kolēģija:

Jean-Bernard Bächtiger

Dipl. ing., prof. (Šveice, Cīrihe)

Veronika Bikse

Dr. oec., prof. (Latvija, Rīga)

Lennart Carlsson

Dr. soc. (Zviedrija, Eskilstūna)

Kārlis Dobelis

Dr. math., doc. (Latvija, Liepāja)

Aija Eglīte

Dr. oec., asoc. prof. (Latvija, Jelgava)

Zaigonis Graumanis

Dr. phil., doc. (Latvija, Liepāja)

Sandra Grigaravičiūtē

Dr. hum. asoc. prof. (Lietuva, Viļņa)

Anita Jansone

Dr. sc. com, asoc. prof. (Latvija, Liepāja)

Inna Jārva

Dr. phil. (Igaunija, Tallina)

Tālavš Jundzis

Dr. iur., Dr. h. polit. (Latvija, Rīga)

Sandra Kaija

Dr. iur., prof. (Latvija, Rīga)

Jurijs Kočetkovs

Dr. sc. ing., prof. (Latvija, Rīga)

Ārija Kolosova

Dr. hist., doc. (Latvija, Liepāja)

Inese Lūsēna-Ezera

Dr. sc. administr., asoc. prof. (Latvija, Liepāja)

Inga Pūre

Dr. sc. soc., doc. (Latvija, Liepāja)

Ieva Marga Markausa

Dr. geogr. (Latvija, Rīga)

Alīda Samuseviča

Dr. paed., prof. (Latvija, Liepāja)

Henrihs Soms

Dr. hist, asoc. prof. (Latvija, Daugavpils)

Irina Strazdiņa

Dr. psych., doc. (Latvija, Liepāja)

Jānis Valdmanis

Dr. h. philol., prof. (Latvija, Rīga)

Sandra Veinberga

Dr. philol., vadošā pētniece (Latvija, Liepāja)

Vladislavs Volkovs

Dr. soc., prof. (Latvija, Rīga)

Māra Zeltiņa

Dr. biol., doc. (Latvija, Liepāja)

Redakcijas kolēģijas adrese:

Liepājas Universitāte, Socioloģisko pētījumu centrs

Lielā iela 14, Liepāja, LV – 3401

Tālr. +371 63407737; Fakss: 371 63424223

Epasts: arturs.medveckis@liepu.lv

Literārās redaktore: Mg. philol. Guna Pūce (latviešu valoda),

Mg. paed. Rita Grāvelsiņa (angļu valoda),

Korektūra: Guna Pūce

Datormakets: Guna Pūce

ISSN 14076918

SATURS

<i>Priekšvārds</i>	8
--------------------------	---

VĒSTURE

Natālija Ameloškina, Agnese Puķīte

Papua Jaungvinejas priekšmeti Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā; tipoloģija; ornamentu veidi <i>Papua New Guinea artefacts in the National History museum of Latvia collection; typology; ornament types</i>	13
---	----

Bogusz Bomanowski

The winged hussars comments on the characteristic of equipment and tactics descriptions in british, italian and french sources of the 16th and 7th century <i>Spārnotie huzāri: komentāri par raksturīgākajiem aprīkojuma un taktikas aprakstiem 16. un 17. gadsimta britu, itāļu un franču avotos</i>	21
--	----

Edvīns Evarts

Kriminalitāte Latvijā – Liepājas piemērs (1941–1945) <i>Criminality in Latvia – Liepāja example (1941–1945)</i>	29
--	----

Sandra Grigaravičūtė

Lithuanian – Latvian consular cooperation in Vladivostok (1921–1922) <i>Lietuvas – Latvijas konsulārā sadarbība Vladivostokā (1921–1922)</i>	37
---	----

Ārija Kolosova

1991. gada janvāra barikāžu notikumu atspoguļojums laikrakstā „Kurzemes Vārds” (1991–2001) <i>Depiction of the barricade events in January 1991 in the newspaper “Kurzemes vārds” (1991 – 2001)</i>	46
---	----

Aleksejs Kriška

Kurzemes rietumu piekrastes nozīme Baltijas aizsardzības kontekstā Otrā pasaules kara priekšvakarā <i>The importance of the western coast of Courland in the context of the defense of the Baltic region on the eve of the Second world war</i>	53
---	----

Sandra Veinberga

Īss ieskats rokrakstu avīzēs kā Latvijas agrīnās periodikas aizmetņos 17. gadsimtā <i>Brief insight into handwritten newspapers as the onset of the early periodicals in Latvia in the 17th century</i>	60
--	----

FILOZOFIJA

Vilis Daberts

Saturiskā termina semantiskās alternatīvas <i>Semantic alternatives of the substantial term</i>	73
--	----

Zaigonis Graumanis

Sokrata izteiciena “Es zinu, ka es neko nezinu, bet citi nezina pat to” interpretācijas <i>Interpretation of the Socrates’s expression “I know that I know nothing, but others even don’t know it”</i>	83
---	----

Ināra Leikuma

Globālo smieklu lokālās izpausmes <i>Local expressions of the global laugh</i>	90
---	----

Gunta Plūksne	
Bībele un Korāns kā dialogu ietekmējošs faktors	
The Bible and the Quran as factors influencing dialogue.....	99

**STARPDISCIPLINĀRIE PĒTĪJUMI:
EKONOMIKA. SOCIOLOĢIJA. VADĪBAS ZINĀTNE. TIESĪBU ZINĀTNES**

Veronika Bikse, Ņina Linde	
Uzņēmējdarbības attīstības iespējas Saldus un Brocēnu novadā	
<i>Possibilities for entrepreneurship development in Saldus and Broceni district.....</i>	113
Reda Liniauskaite	
Financial analysis of Lithuanian fishery industry	
<i>Lietuvas zivjrupniecības finansiālā analīze</i>	122
Jurijs Mašošins	
Distances līgums kā tiesiskais pamats interneta veikalu darbībai	
<i>Remote contract as legal framework of online store.....</i>	128
Normunds Norkuss	
Neprivātu labumu vērtību izmaiņas atkarībā no potenciālo patērētāju skaita	
<i>Value changes of non-private good depending on the number of potential consumers</i>	137
Līga Paula	
Vietējās kopienas attīstības procesos: kopienu rīcībspējas analīze	
<i>Local communities in development processes: analysis of the community capability</i>	143
Inga Pūre	
Sabiedrisko attiecību izpratne dažādu paradigmu un pieeju kontekstā	
<i>Understanding of public relations in the context of different paradigms and approaches</i>	150
Renāte Vidruska	
Latvia ranking compared with Baltic states in digital economy and society index	
Latvijas sasniegumi salīdzinājumā ar citām Baltijas valstīm pēc Digitālās ekonomikas un Sabiedrības indeksa.....	161
Jana Zīle, Pjotrs Palčejs	
Administratīvā soda bardzība par transportlīdzekļu vadīšanu alkohola reibumā vai narkotisko, vai citu apreibinošo vielu iespaidā, un tā ietekme uz satiksmes drošību Latvijā (Daugavpils tiesas tiesu prakse)	
<i>The severity of the penalty for driving under the influence of alcohol or drugs or other intoxicating substances, and its impact on the road traffics safety in Latvia (practice of Daugavpils court).....</i>	168
Ligita Zīlīte, Anna Medne	
Darbinieku motivēšana komercuzņēmumos, un nodokļi	
<i>Motivation of employees in commercial companies, and the taxation.....</i>	175

PEDAGOĢIJA

Biruta Briško	
Izglītojamo socializācijas problēmas profesionālās izglītības iestādēs	
<i>Socialization problems of learners in vocational education establishments.....</i>	185
Kārlis Dobelis	
Izglītības kvalitāte un tās vērtēšana	
<i>The quality of education and its evaluation.....</i>	191
Viola Ēvele	
Biznesa augstskolas Turība absolventu tālākā karjeras attīstība pēc augstskolas beigšanas	
<i>Career development of Turība university tertiary-level education graduates</i>	196

Anita Jansone, Olga Sakadiņeca	
Interneta tehnoloģijas kā izglītības procesa līdzeklis, realizējot kompetenču pieeju izglītībā <i>Internet technology as a means of educational process in the implementation of the competence approach in education</i>	204
Juris Porozovs	
Pusaudžu savstarpējo attiecību ietekme uz mācību procesu <i>The influence of adolescents' mutual relations on the teaching process</i>	212
Kaspars Vārpiņš	
Microsoft Kinect izmantošanas iespējas izglītībā <i>Microsoft Kinect usage opportunities in education</i>	220

VIDES PĀRVALDĪBA

Jānis Brizga, Raimonds Ernšteins	
Ilgspējīga patēriņa pārvaldība un komunikācija <i>Sustainable consumption governance and communication</i>	229
Jānis Kauliņš, Krista Ošniece, Anita Lontone, Uģis Rusmanis, Raimonds Ernšteins	
Videi draudzīgas rīcības pašvaldību publiskajā vidē: attīstība un šķēršļu kopums Liepājas pilsētā <i>Environmentally friendly behaviour in municipalities: development and obstacles in Liepaja city</i>	240
Ivars Kudreņickis, Ērika Lagzdiņa, Raimonds Ernšteins	
Piekrastes integrētās pārvaldības attīstība: Salacgrīvas novada modeļteritorijas novērtējums <i>Development of integrated coastal governance: assessment of Salacgriva municipality model territory</i>	251
Jānis Lapinskis, Jānis Kauliņš, Raimonds Ernšteins	
Piekrastes pārvaldības attīstība pašvaldībās: Salacgrīvas novada Rīgas līča krasta pārveidošanās un sabiedrības mērķgrupu izpratne un darbība <i>Municipal coastal governance development: Salacgriva municipality seacoast changes and stakeholders' understanding and practice</i>	264
Jānis Ulme, Sintija Graudiņa-Bombiza	
Zilā karoga kā brīvprātīga piekrastes pārvaldības un komunikācijas instrumenta prakses un pieredzes izvērtējums Latvijā <i>Assessment of expertise/ practice of the blue flag as a voluntary coastal governance and communication instrument in Latvia</i>	275
Jānis Ulme, Sintija Graudiņa-Bombiza	
Jūru piesārņojošo atkritumu situācijas novērtējums Latvijas piekrastē <i>Situation assessment of sea polluting waste in the coastal zone of Latvia</i>	286
Daniels Trukšāns	
Vietējās vides pārvaldības attīstība Latvijā: vides pārvaldība formālajā izglītības procesā un saturā <i>Local environmental governance development of Latvia: environmental management of formal education process and content</i>	297
Inga Zviedrāne, Līga Zvirbule, Raimonds Ernšteins	
Piekrastes pašvaldību decentralizēto notekūdeņu apsaimniekošanas sistēmas attīstības plānošana <i>Coastal municipal decentralized wastewater management system developments: guidelines for planning</i>	306
<i>Ziņas par autoriem / Authors</i>	319

SABIEDRĪBA UN KULTŪRA

RAKSTU KRĀJUMS

XIX

PRIEKŠVārds

2016. gada 19. un 20. maijā Liepājas Universitāte aizvadīja deviņpadsmito starptautisko konferenci *Sabiedrība un kultūra: lokālais un globālais*.

Konferences rīkotāji ir Liepājas Universitātes Socioloģisko pētījumu centrs, Vadības un sociālo zinātņu fakultāte, Dabas un inženierzinātņu fakultāte. Sadarbības partneri: Lietuvas Izglītības zinātņu universitāte, Liepājas muzejs.

Atklāšanā konferences dalībniekus uzrunāja Liepājas Universitātes rektora vietas izpildītāja Māra Zeltiņa, Liepājas pilsētas domes priekšsēdētāja vietnieks izglītības, kultūras un sporta jautājumos Vilnis Vitkovskis un Latvijas Institūta vadītāja Aiva Rozenberga. Svinīgajā atmosfērā Liepājas Universitātes Goda diploms tika pasniegts Paderbornas Vestfālenes koledžas profesorei Ulrikei Kurtai (Vācija).

Plenārsēdē Sandra Grigaravičūte (Lietuva) iepazīstināja ar Latvijas un Lietuvas diplomātisko sakaru pirmsākumiem, bet filozofijas doktori Leonards Leikums un Gunārs Brāzma (LLU) – ar pētījumu par Liepājas Universitātes rakstu krājumā *Sabiedrība un kultūra* publicētajiem filozofiska satura 70 rakstiem. Filoloģijas doktore Sandra Veinberga (LiepU) iepazīstināja ar plašu pētījumu par rokrakstu avīzēm 17. gadsimtā kā Latvijas agrīnās periodikas aizmetņiem.

Konferencē piedalījās vairāk nekā 80 zinātnieku no sešām valstīm, tika nolasīti referāti socioloģijas, vēstures, filozofijas, ekonomikas, vadībzinātņu, vides pārvaldības un starpdisciplināro pētījumu darba grupā.

Paralēli akadēmiskajiem lasījumiem Liepājas muzejā bija apskatāma Aleksandra Vasiļjeva unikālā kūrorta tērpu modei veltītā izstāde, bet otrajā dienā bija iespēja iepazīties ar Kuldīgas muzeja darba pieredzi, doties vides zinātnieku organizētajā izbraukuma sesijā pa Ziemeļlietuvas dabas objektiem, iepazīties ar kultūrtūrisma un rekreācijas piedāvājumu Liepājā, baudīt muzikālo Liepājas simfoniskā orķestra un pianista Vestarda Šimkus muzikālo sniegumu koncertzālē “Lielais dzintars”.

Zinātnisko rakstu krājumā iekļauti raksti, kuru pamatā ir konferencē nolasītie referāti. Raksti anonīmi recenzēti un literāri rediģēti.

Raksti nodaļās sakārtoti, ievērojot to tematisko un metodoloģisko ievirzi, pēc raksta pirmā autora uzvārda latīniskā alfabēta secībā.

Vēstures nodaļā publicēti darbi par vēsturiskā mantojuma izpēti: rokrakstu avīžu pirmsākumi 17. gadsimtā (S. Veinberga), etnogrāfiskais un arheoloģiskais mantojums (N. Ameļoškina, A. Puķīte), jaundibināto Lietuvas un Latvijas valstu sadarbība diplomātijā (S. Grigariavičiūte), kriminalitātes izpēte ikdienas dzīvē Otrā pasaules kara laikā Liepājā (E. Evarts), Kurzemes rietumu piekrastes aizsardzība Otrā pasaules kara priekšvakarā (A. Kriška), kā arī Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas vēsture 1991. gada janvāra barikāžu laika atspoguļojumā reģionālajā presē (Ā. Kolosova).

Filozofijas nodaļas rakstu tematika skar gan terminoloģijas semantisko alternatīvu jautājumus (V. Daberts), gan teorētisko atziņu interpretācijas kopš Sokrāta filozofijas pirmsākumiem (Z. Graumanis), gan dialoga iespējamību reliģiju izpētes kontekstā (G. Plūksne), gan ar smiekliem saistītu kultūras fenomenu lokālā un globālā kontekstā (I. Leikuma).

Nodaļā *Starpdisciplinārie pētījumi* (Ekonomika. Vadības zinātne. Socioloģija. Tiesību zinātne) analizētas uzņēmējdarbības iespējas Saldus un Brocēnu pašvaldībā (V. Bikse un N. Linde), pētītas darbinieku motivēšanas iespējas komercuzņēmumos (L. Zīlīte un A. Medne). Neprivātu labumu vērtību izmaiņu pētījumu ir veicis N. Norkuss, finanšu analīze Lietuvas zvejniecības industrijā veikta R. Liniauskaites rakstā, bet līgumattiecības saistībā ar komercdarbību akcentētas J. Mašošina rakstā. Lai mazinātu satiksmes negadījumu skaitu, J. Zīle un P. Palčejs veikuši pētījumu par satiksmes drošības pārkāpumiem un tiesu praksi. L. Paulas rakstā pētīta kopienu iesaiste vietējos attīstības procesos, analizētas kopienu rīcībspējas dimensijas. I. Pūre pētījusi sabiedriskās attiecības, kas skar plašas ekonomiskās, sociālās, kultūras u. c. jomas dažādu paradigmu un pieeju kontekstā.

Pedagoģijas nodaļā B. Briško pētījusi izglītojamo socializācijas problēmas profesionālās izglītības sistēmā, K. Dobelis uzmanību veltījis izglītības kvalitātes diagnostikas un mērījumu problēmām. Pusaudžu attiecību ietekmi uz mācību procesu analizējis J. Porozovs, karjeras iespējas pēc augstskolas absolvēšanas pētījusi V. Ēvele, bet interneta piedāvāto tehnoloģiju izmantošana izglītības procesā vērtēta A. Jansones, O. Sakadiņecas un K. Vārpiņa rakstos.

Vides pārvaldības nodaļa veido tematiski vienotu ar vides ilgtspējību saistītu rakstu kopumu: vides resursu ilgtspējīgais patēriņš un ekonomiskās problēmas mijattiecībās ar pārvaldības jautājumiem pētītas J. Brizgas, R. Ernšteina rakstā, Zilais karogs, piekrastes menedžments, vides komunikācijas, vides politikas pētījumi, piekrastes integrētās pārvaldības attīstības modelēšana, sabiedriskais monitorings, jūru piesārņojošie atkritumi, piekrastes pārvaldība, vides izglītība un pārvaldība, vides politika un ar to saistītā likumdošana aplūkota J. Ulmes, S. Graudiņas-Bombizas, I. Kudreņicka, Ē. Lagzdiņas rakstos. Liepājas pašvaldības rīcības politika analizēta J. Kauliņa, K. Ošnieces, A. Lontones, U. Rusmaņa, R. Ernšteina rakstos. Notekūdeņu apsaimniekošanas sistēmas pārvaldības pētījuši I. Zviedrāne, L. Zvirbuls un R. Ernšteins. Krasta erozijas monitorings un ar to saistīto vides degradējošo faktoru izpēte Rīgas līcī atklāta J. Lapinska, J. Kauliņa, R. Ernšteina rakstā.

Paldies visiem konferences dalībniekiem, rakstu autoriem, organizācijas komitejai un starptautiskajai redakcijas kolēģijai, rakstu literārajām redaktorēm, sadarbības partneriem, izdevniecības darbiniekiem. Pateicība visiem, kuri palīdzēja konferences norisē un rakstu krājuma izdošanā.

Konferences "Sabiedrība un kultūra" organizācijas komitejas un zinātniskās redakcijas kolēģijas priekšsēdētājs Dr. paed. Arturs Medveckis

VĚSTURE

Natālija Ameļoškina, Agnese Puķīte
Latvijas Nacionālais vēstures muzejs
Latvija, Rīga

PAPUA JAUNGVINEJAS PRIEKŠMETI LATVIJAS NACIONĀLĀ VĒSTURES MUZEJA KRĀJUMĀ; TIPOLOĢIJA, ORNAMENTU VEIDI

PAPUA NEW GUINEA ARTEFACTS IN THE NATIONAL HISTORY MUSEUM OF LATVIA
COLLECTION; TYPOLOGY, ORNAMENT TYPES

Summary

In the Ethnographic department collection of tools and household items of the National History Museum of Latvia are stored 179 artefacts from Papua - New Guinea. These items have been received as grants. The grant given by Dr. Arturs Berzins is the most significant. In 1922 A. Berzins handed over to the Historical Museum (now – The National History Museum of Latvia) 151 items from Papua - New Guinea. The second most important grant was given by General Consul of Latvia in Germany Georg Novoselov who handed over 28 artefacts from Papuan ethnic groups in the territories of the Pacific Ocean. These grants together form a rare, unique and magnificent collection dated up to the 19th century. The collection includes - wood carvings, household items, tools and weapons.

As a starting point of this research the Dr. A. Berzins' grant on 3 March 1992 has been chosen; meanwhile, the final point is the G. Novoselov grant on 27 February 1983. This paper focuses on the role of these artefacts in the National History Museum of Latvia collection, their typological diversity, symbolic meaning, cultural and historical value. Within the framework of the study, typology of Papuan tribal arrows and types of their ornaments in the existing collection was developed. With the help of this typology it is possible to determine some artefacts belonging to a certain ethnic group.

Key words: New Guinea, Papuan ethnic groups, National History Museum of Latvia, material culture, arming, ornament.

Atslēgas vārdi: Jaungvineja, papuas etniskās grupas, Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, materiālā kultūra, bruņojums, ornamenti.

Anotācija

Latvijas Nacionālā vēstures muzeja (turpmāk – LNVM) Etnogrāfijas nodaļas Darbarīku un sadzīves priekšmetu kolekcijā glabājas 179 priekšmeti no Papua Jaungvinejā. Priekšmeti muzeja krājumā ienākuši kā dāvinājumi. Kā nozīmīgāko no tiem var minēt Dr. Artura Bērziņa dāvinājumu. Vēsturiskajam muzejam (tagad – LNVM) 1922. gadā viņš dāvināja 151 priekšmetu no Papua Jaungvinejā. Būtiski atzīmēt arī Latvijas ģenerālkonsula Vācijā Georga Novoselova dāvinājumu muzejam 1923. gadā. Tas ietvēra 28 priekšmetus no papuas cilšu apdzīvotajām teritorijām Klusā okeāna salās. Šie dāvinājumi veido unikālu, retu un vizuāli ļoti krāšņu kokgriezumu, sadzīves priekšmetu, darbarīku un ieroču kolekciju, kura datējama ar laiku līdz 19. gs. beigām.

Kā pētījuma sākuma punkts ir izvēlēts Dr. A. Bērziņa dāvinājums 1922. gada 3. martā, bet kā noslēdzošā robeža – G. Novoselova dāvinājums 1923. gada 27. februārī. Pētījumā tiks analizēta šo dāvinājumu loma LNVM krājumā esošo cittaute priekšmetu komplektēšanā, to tipoloģiskā daudzveidība, simboliskā nozīme un kultūrvēsturiskā vērtība. Pētījuma ietvaros tika izstrādāta krājumā esošo papuas cilšu bultu un to ornamentu veidu tipoloģija, ar kuras palīdzību iespējams noteikt priekšmetu piederību noteiktai etniskajai grupai.

1922. gada 3. martā Dr. Arturs Bērziņš no Makasāras Indonēzijā nosūtīja Dr. Jānim Jaunzemam (1884–1946) divas kastes ar papuas cilšu etnogrāfiskajiem priekšmetiem,

kuras tika nodotas Latvijas Etnogrāfiskajam muzejam (VVM, 1922: 26). Kopumā muzejam tika nodots 151 priekšmets: dažādi sadzīves priekšmeti, mūzikas instrumenti, kokgriezumi, laivu modeļi un bagātīga bultu kolekcija (VVM, 1922: 30–31). Avotos un literatūrā trūkst informācijas par Dr. Arturu Bērziņu, nav arī saglabājusies dokumentācija par priekšmetu kolekcionēšanas apstākļiem.

Apzinot pieejamos arhīva materiālus un literatūru, var secināt, ka Dr. Arturs Bērziņš nav starp tiem, kas emigrēja pēc 1905. gada revolūcijas, nav kalpojis Austrālijas bruņotajos spēkos Pirmā pasaules kara laikā, nav darbojies kā misionārs vai piedalījies etnogrāfiskajās ekspedīcijās šajā teritorijā.

Vienīgās ar A. Bērziņu saistītās ziņas ir sastopamas Alberta Priedīša rediģētajā rakstu krājumā *“Latvieši Australijā”*, kas 1953. gadā iznāca Melburnā. A. Eikens rakstā *„Latviešu skolotāji”* piemin kādu A. Bērziņu un viņa sievu L. Felsbergu-Bērziņu, kura strādāja Baturstas un Parksas nometnē (uz rietumiem no Sidnejas), un pasniedza vēsturi (Eikens, 1953: 132).

Trūkst arī ziņu par Latvijas ģenerālkonsulu Vācijā Georgu Novosjelovu, kurš 1923. gada 27. februārī muzejam uzdāvināja 28 priekšmetus no papuasū cilšu apdzīvotajām teritorijām Klusā Okeāna salās. Dāvinājums sevī ietvēra dažādus galda piederumus, ieročus un no augu šķiedras darinātus tekstilizstrādājumus. Jāpiezīmē, ka līdz mūsdienām LNVM ir saglabājušies tikai galda piederumi: grebtas koka karotes un no augļa mizas darināti trauki (VVM, 1923: 34).

Avotu un literatūras trūkums apgrūtināta papuasū etnisko grupu priekšmetu datēšanu, to saistīšanu ar noteiktām papuasū etniskajām grupām. Lai būtu iespējams noteikt atsevišķu priekšmetu piederību noteiktai etniskajai grupai, pētījuma ietvaros tika izstrādāta LNVM krājumā esošo papuasū bultu tipoloģija. Tā tika izveidota, vadoties pēc bultu raksturīgajām pazīmēm: dekorētās kāta daļas, uzgaļa stiprinājuma un tinuma veida. Kopumā tika tipoloģizētas 105 bultas. Savukārt uz bultu kātiem un uzgaļiem esošajiem ornamentiem un to motīviem tika veikta ikoniskā analīze.

Loks un bultas ir neatņemams vīriešu atribūts – tas sniedz viņam drošības sajūtu un norāda uz sociālo statusu. Savukārt bultu tipi norāda uz sava ciema atstāšanas iemeslu – medības, zveja, kaujas vai ceremoniju apmeklēšana citos ciemos. Piedaloties ceremonijās, līdzīgi tiek ņemtas visbagātīgāk ornamentētās bultas. Tās, lai iegūtu prestižu, tiek pasniegtas kā dāvanas. No vienas puses bultu izgatavotāja sociālais statuss ciema komūnā nav atšķirīgs no citiem šīs etniskās grupas biedriem, tomēr viņa spējas, tehniskās iemaņas, kā arī ornamenta grebums uz bultām ir atpazīstams, nodrošinot atzinību. Viena meistara gatavotās bultas ir iespējams identificēt un atšķirt no citu meistarū darinājumiem, pat, ja bultu dekorēšanai tiek izmantoti līdzīgi ornamentu (Bush, 1985: 257).

Bultu izgatavošana un izmantošana ir vīriešu prerogātīva. Dažās Jaungvinejas augstienes teritorijās izejvielu apstrāde – krāsu pigmentu un augu šķiedras pagatavošana, kura tiek izmantota bultu dekorēšanai un uzgaļa fiksēšanai, tiek uzticēta cilts sievietēm un bērniem. Bultas uzskatāmi atspoguļo arī sociālo organizāciju vienas etniskās grupas ietvaros. Īpašos gadījumos, ja tiek nogalināts kāds no cilts piederīgajiem, „atmaksas” bultas izgatavošanā iesaistās visa dzimta. Šīs bultas tiek izgatavotas, visiem apsēžoties ap bultas izgatavotāju un izrunājot "maģiskos vārdus", līdz bulta ir pilnībā izgatavota. Tad bulta tiek ievietota bultu makstī un nolikta malā savai pirmajai un pēdējai izmantošanas

reizei. Šis process uzskatāmi atspoguļo cilts piederīgo saliedētību, neskatoties uz dzimumu vai sociālo lomu. (Bush, 1985: 258)

1. tabula

LNVM krājumā esošo bultu, no papuas apdzīvotajām teritorijām Jaungvinejā, tipoloģija pēc to raksturīgajām pazīmēm

Bultas	Skaitis	%
Konstrukcija		
Divdaļīga	92	87,62
Trīsdaļīga	13	12,38
Izmantotais materiāls		
Bambuss	105	100
Cietkoks	105	100
Palma	6	5,71
Kauls	7	6,67
Augu šķiedra	105	100
Citi papildmateriāli	22	20,95
Uzgaļa stiprinājuma veids		
A tips	97	92,38
B tips	7	6,67
C tips	1	0,95
Tinuma veids		
A tips	36	34,29
B tips	68	64,76
C tips	1	0,95

LNVM krājumā esošo bultu kāti ir darināti no bambusa, uzgaļi no cietkoka, savukārt trīsdaļīgās konstrukcijas bultu asmeņi no kaula un palmas koka mizas iekšējā slāņa.

Bultu izgatavo viens cilvēks. Bultas izgatavošanas process notiek, sēžot uz zemes pie izgatavotāja mājas. Vienas bultas izgatavošana aizņem apmēram 8 stundas. Bultas uzgaļa virspuses sagatavošana pirms ornamenta izgrebšanas, ieskaitot to galīgo noformēšanu un mīkstināšanu ar gumijkoka lapām, aizņem apmēram stundu (Bush, 1985: 263) Bultas uzgaļu reljefa un kāta ornamentu izgrebšanai tika izmantotas plānas akmens atšķilas, nosmailināti dzīvnieku zobi un kauli, kā arī bruņurupuču bruņu gabaliņi (Bossert, 1928: 316).

Bultu uzgaļi pārsvarā ir darināti no melnās palmas *mera*, tomēr bieži tiek izmantotas arī apkārtnē augošās *wame* un *yawi*¹ palmas, kas dabā ir bieži sastopamas. Bultu uzgaļu izgatavošana sākās ar “sajūtu” – tiek izjūsts izvēlētais palmas koks, tad tas tiek sagriezts nepieciešamajos garumos un nogādāta ciematā. Bultu izgatavotāji bultu uzgaļu garumu izvēlas vadoties pēc koka garuma, tad tie tiek veidoti, tiek iegrebtī rotājumi vai atkarpes, kamēr koks vēl ir svaigs. (Bush, 1985: 263 lpp.)

Bultas kātā ornamenti tiek iegriezti vidēji 7 cm no augšas. Veidojot ornamentu, bulta ik pa brīdim tiek pagriesta, lai ornamenti apņemtu visu tās kātu, tādējādi radot

¹ Koku nosaukumi doti papuas etniskās grupas *Kewa* valodā. Koku šķirnes identificēt ar atšķirīgām sugām botānikā ir problemātiski. (Bush, 1985: 263)

iespaidu, ka ornamentam nav noteikta sākuma un beigu punkta. Darinot bultu, tās izgatavotājs izmanto motīvus pēc savas izjūtas, tās ir ornamentālu rakstu joslas, kuras sastāv no dažādiem pamatelementiem, kas mantoti no priekštečiem un kuri tos izmantojuši, ornamentējot bultas. Kad bultas uzgalis ir gatavs, tas tiek izžāvēts, un, ja to paredz bultas konstrukcija, tiek piestiprināti kaula vai bambusa asmeņi. Kad bulta ir nožuvusi, tās ārpuse tiek notīrīta ar akmens nazīti un nospodrināta ar gumijkoka lapām. Atsevišķos ciemos bultas izgatavošanas process tehniski var būt nedaudz atšķirīgs, bet konceptuāli tas paliek nemainīgs. (Bush, 1985: 263)

Muzeja krājumā esošās bultas ir divdaļīgas (kāts, uzgalis) un trīsdaļīgas konstrukcijas (kāts, uzgalis, asmens). Iespējams noteikt trīs tipus bultu uzgaļu stiprināšanas veidam kātā:

1. **A tips**, iedzītņa princips – izmantots 97 bultām. Iespējami divi varianti: 1) attiecas uz divdaļīgas konstrukcijas bultām kur uzgalis ir iestiprināts kāta dobumā; 2) attiecas uz trīsdaļīgas konstrukcijas bultām ar kaula asmeņiem, kurām uzgaļa daļa ir iestiprināta gan kāta dobumā, gan kaula daļā.

2. **B tips**, daļas saliktas un nostiprinātas ar diegu tinumu – izmantots 7 bultām. Attiecināms tikai uz trīsdaļīgās konstrukcijas bultām, kurām kāta dobumā pēc iedzītņa principa tiek iestiprināts uzgalis, kura aizmugurē tiek pielikts palmas koka asmens, kas piestiprināts ar diegu tinumu.

3. **C tips**, uzgalis ielaists šķeltā kātā – izmantots 1 bultai. Attiecināms tikai uz divdaļīgas konstrukcijas bultām, kurām gareniski pāršķeltā kātā tiek ievietots uzgalis, kas nostiprināts ar diegu tinumu.

Analizējot uzgaļu stiprinājuma veidus bultas kātā, redzams, ka tas ir atkarīgs no bultas konstrukcijas. B tips, netiek lietots divdaļīgām bultām, savukārt C tips netiek lietots trīsdaļīgām bultām. Daļēji tas skaidrojams ar izmantoto materiālu mehāniskajām un tehnoloģiskajām īpašībām. Šis princips nav attiecināms uz tinuma veidiem, kuru galvenā funkcija ir divu vai trīs atsevišķu bultas daļu nostiprināšana.

Tinumam tika izmantotas bambusa koka, orhidejas kāta, un dažādu koku iekšējās mizas šķiedras. Tinuma fiksācijai tika izmantots vasks un sveķi no *paneko* koka, kā arī kukaiņu *enko*² (bišu pasuga) vasks, kas tika sajaukts ar ogli. Vaskam sacietējot, tas vizuāli atgādina piķi un nodrošina neizjukšanu (Bush, 1985: 264–265)

LNVM krājumā esošajām bultām iespējams noteikt trīs tinuma tipus:

1. **A tips**, augu šķiedras sloksnes tinums – izmantots 36 bultām. Ar tinuma materiālu cieši pa spirāli tiek apsieta tā kāta daļa, kurā ir ievietots uzgalis. Ierasti tinums tiek pārklāts ar melno vasku vai māliem, izmantojot orhidejas kāta šķiedru kā tinuma materiālu, tas tiek ietonēts ar okeru, ogli vai baltajiem māliem.

2. **B tips**, augu šķiedras sloksnes pinums – izmantots 68 bultām. Stingri sapītas bambusa vai orhidejas kāta šķiedras.

3. **C tips**, augu šķiedras sloksnes viļņveida pinums, kas kombinēts ar **A tipu** – izmantots 1 bultai. Ar tinuma materiālu, šķiedru lokot vai sasienot mezglā, veido viļņveidīgu rakstu, virs kura papildus stiprinājumam, tiek novietots sloksnes tinums.

² Kukaiņa nosaukums dots papuasū etniskās grupas *Wiru* valodā. (Bush, 1985: 264)

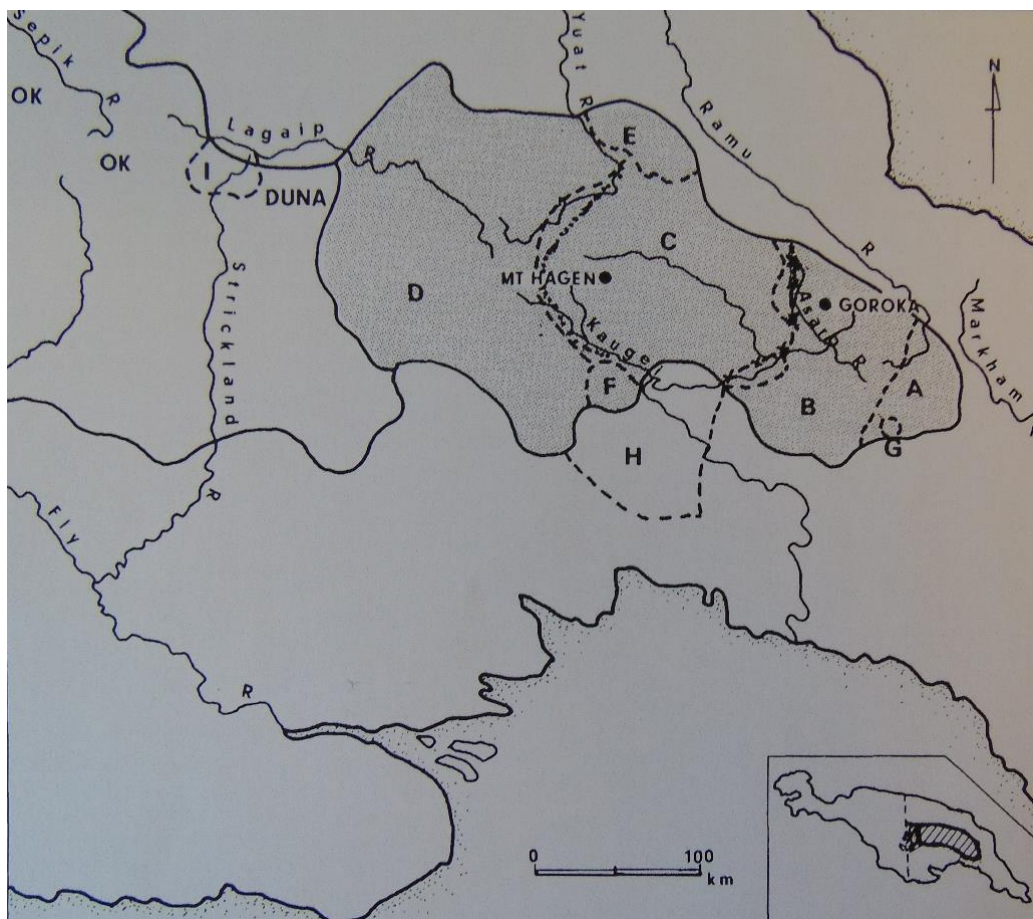
LNVM krājumā esošo bultu, no papuas apdzīvotajām teritorijām Jaungvinejā, rotāšanas tehnikas

Bultas	Skaitis	%
Kāts		
Dekorēts	98	93,33
Bez dekora	7	6,67
Uzgalis		
Dekorēts	97	92,38
Bez dekora	8	7,62
Dekorētā kāta daļa		
Visa	73	69,52
Daļēji	24	22,86
2 vai vairākas atsevišķas daļas	1	0,95
Ornaments		
1 motīvs	39	37,14
> 1 motīvs	59	56,19
Grebums		
Dziļš	51	48,57
Vidējs	36	34,29
Viegls	11	10,48
Tonējums		
Melns	23	21,90
Sarkans	18	17,14
Balts	1	0,95

Ar iegrieztu, jeb grebtu ornamentu bagātīgi tiek rotāti gan bultu kāti, gan uzgaļi, kuri nereti darināti kokgriezumā. 7 no bultām ir bez ornamentēta kāta un ar gludu uzgali, un tikai viena bulta ar ornamentētu kātu un gludu uzgali. Parasti tiek dekorēts viss kāts (73 bultām), retāk – pirmais vai pirmie divi kāta posmi zem uzgaļa (24 bultām), savukārt divu atsevišķu, ar grebuma palīdzību savstarpēji nesaistītu, posmu dekorēšana novērota tikai 1 bultai.

Pirms pievērsties konkrētu ornamentu veidu analīzei, nepieciešams detalizētāk aplūkot grebuma tehnikas. Iespējams, izdalīt trīs grebuma veidus: dziļš (51 bultai), vidējs (36 bultām) un viegls (11 bultām). Dziļam grebumam noņemtā bambusa kāta sloksne ir apmēram 2 cm plata. Sloksne var būt gara vai īsa, tā sākas pie kāta posma samezglojuma un bieži turpinās visā posma garumā. Vidēja grebuma ornamentiem bieži (23 no 36 bultām) tiek izmantots tonējums – melns vasks. Savukārt viegls grebums līdzinās skrāpējumiem un netiek izmantots kā ornaments pats par sevi bet gan kā ornamentu motīva papildelements.

Bultas kāti tiek rotāti ar grebtu ornamentu, bet uzgalis darināts kokgriezumā ar figurālu grebumu pamatnē. Bultu uzgaļiem kā papildus dekors tiek izmantots okera un kaļķakmens masas tonējums. Bultas ar ornamentētu uzgali ir vērtīgākas un nodrošina to īpašniekam lielāku prestižu. Uzgalis nav tik nozīmīgs no bultas strukturālās uzbūves viedokļa, kā no dizaina viedokļa, jo tādejādi bultas izgatavotājs varēja demonstrēt savas prasmes. Līdz ar to uzgaļu formai, ornamentālajiem grebumiem un zīmējumiem ir nozīmīga loma papuas etnisko grupu kultūrā (Bush, 1985: 266–267).

1.attēls. Jaungvinejas augstienes valodas grupas. A – austrumu; B – austrumu centrālā; C – centrālā; D – rietumu centrālā; E – Kalam; F – Wiru; G – Kenati; H – Karimui; I – Oksapmin (Bush, 1985: 257).

Nosakot bultu izcelsmi un piederību konkrētai etniskai grupai, nepieciešams izmantot lingvistikas datus. Tomēr jāatzīmē, ka viena valodas grupa bija izplatīta teritorijā, kuru apdzīvo vairākas etniskas grupas. Izmantojot LNVM krājumā esošo bultu tipoloģiju un lingvistikas datus, no Jaungvinejas augstienes var secināt, ka bultām, kas nākušas no rietumu Jaungvinejas centrālās daļas ar ornamentālu griezumu, tiek dekorēti tikai koka uzgaļi ar kaula asmeni. No Duna un Ok teritorijas nākušajām bultām tiek dekorēti koka uzgaļi ar kaula un bambusa priekšgaliem. Savukārt no austrumu daļas nākušajām bultām ar atkarpēm vairumā gadījumu ir reljefā veidots ornaments – aplis vai spirāle. (Bush, 1985: 268)

Ornamentu veidi bultām no papuas apdzīvotajām teritorijām Jaungvinejā

Ornaments	Galvenais motīvs	Papildelements
 S loka veida	12	-
 Spirāles veida	17	-
 V veida	34	19
 Antropomorfa (divi pretēji vērsti cilvēka figūru attēlojumi)	4	-
 Zoomorfa (ķirzakas (varāna ?) attēlojums)	4	-
 Ģeometrisku formu / līniju rinda	28	79

Analizējot kātu ornamentu veidus, iespējams nošķirt galvenos motīvus no papildinošajiem elementiem, kā arī noteikt specifiskas ornamentu kombinācijas bultām ar līdzīgiem ornamentiem dažādās variācijās.

Var izšķirt sešus galvenos ornamentu motīvus: S loka (12 bultām), spirāles (17 bultām), antropomorfa (4 bultām), zoomomorfa (4 bultām) un V veida (34 bultām), kā arī ģeometrisku formu / līniju rindu (28 bultām). Kā motīva papildelements galvenajam ornamenta motīvam tiek izmantots arī V veida ornaments (19 bultām) un ģeometrisku formu / līniju rinda (79 bultām). Papildelementi tiek izmantoti bultu kātiem, kuri ir dekorēti visā garumā.

Detalizēti bultu ornamentu veidu apraksti ir reti sastopami, jo galvenokārt kā māksla papuas etniskajās grupās tiek izprastas skulptūras, kas vizuāli ir krāšņākas nekā bultas. Bultu izgatavošanas process un ornametēšanas veidi ir vāji dokumentēti, mūsdienās bez etnogrāfiskajiem lauka pētījumiem ir problemātiski identificēt katrai etniskajai grupai atbilstošās bultas. Līdz ar to, izmantojot LNVM krājumā esošo bultu un to ornamentu veidu tipoloģiju, turpinot pētījumu, iespējams identificēt bultas ar konkrētām etniskajām grupām.

Avoti un literatūra

1. **Bosset, Th., H.** (1928). *Geschichte des Kunstgewerbes aller Zeiten und Volker. Band I.* Berlin : Verlag Ernst Wasmuth A.G., 394 Seite.
2. **Bush, T.** (1985). Form and Decoration of Arrows from the Highlands of Papua New Guinea. *Australian Museum Scientific publications.* Sydney: Australian Museum, 40 Pages. Pieejams: http://australianmuseum.net.au/uploads/journals/17047/326_complete.pdf [pēdējo reizi sk. 18.05.2016].
3. **Eikens, A.** (1953). Latviešu skolotāji. *Latvieši Australijā.* Melnburna: Apgāds Austra, 165 lpp.
4. **LNVM** Etnogrāfijas nodaļas Darbarīku un sadzīves priekšmetu kolekcija: 21694–21784, 21707a – 21713a, 21718a–21726a, 21793–21797 (CVVM).
5. **LNVM.** (1922). *Valsts vēsturiskā muzeja 1922.g. Etnogrāfisko mantu saraksts.* LNVM. Rīga, 98 lpp.
6. **LNVM.** (1923). *Valsts vēsturiskā muzeja 1923.g. Etnogrāfisko mantu saraksts.* LNVM. Rīga, 95 lpp.

Bogusz Bomanowski

University of Lodz, Modern History Department

Poland, Warsaw

**THE WINGED HUSSARS:
COMMENTS ON THE CHARACTERISTIC OF EQUIPMENT AND TACTICS
DESCRIPTIONS IN BRITISH, ITALIAN AND FRENCH SOURCES
OF THE 16th AND 17th CENTURY**

SPĀRNOTIE HUZĀRI
KOMENTĀRI PAR RAKSTURĪGĀKAJIEM APRĪKOJUMA UN TAKTIKAS APRĀKSTIEM
16. UN 17. GADSIMTA BRITU, ITĀĻU UN FRANČU AVOTOS

Key words: tactics, equipment, hussars, Polish-Lithuanian Commonwealth, cavalry.

Introduction

Polish winged hussars had been serving in the front line as one of the main compartments of the Polish army at least for two hundred years, before the combination of economic and cultural processes changed the entire approach to the war. Their role evolved, as well as their equipment did. They were mentioned first at the beginning of the 16th century. A common opinion, which had been dominating among Polish military historians, was that up to the year 1577 we could observe hussars in the Polish army primarily in the role of medium cavalry, combining agility (unavailable for the typical heavy cavalry) with their most distinctive feature – long lances giving them an advantage in the struggle against any light cavalry as well as against the infantry. Like it is in the case of many generalizations, when speaking about the re-arming process of the whole formation, the date is rather stipulated, and not all units were re-armed after 1577. Notwithstanding, in the battle of 17 April 1577 we have the first significant example of using hussar units modified under the regulations of Stephan Bathory and representing upgraded armour protection and playing a key role in breaking attacks.

The main unit of hussars was called "banner" and was normally from one to two hundred men strong. Some smaller units were used on parades, as a personal guard, for scout missions or in private forces of the wealthiest nobles (magnates) as well as in periods of great losses/financial difficulties. In any banner, there were always two types of mounted warriors. Professional and experienced soldiers were called "towarzysz" (comrade) and each of them had to obtain all equipment (despite lances as they were standardised) not only for himself, but also for his servants. Moreover, any comrade was obliged to train and equip from one to five younger ones (and less wealthy), who accompanied him in a battle receiving experience. This second type of combatants was called "pocztowi" and the whole section was composed of one towarzysz and a few pocztowi, known as "poczet". It was not a separate unit and normally the entire banner operated together with professional comrades placed in the front line. Each of them was followed by his pocztowi, creating following lines of attacking banner. After the reform was made by great hetman of the Crown, Stanislaw Koniecpolski, and the number

of pocztowi in the poczet was limited to two, so there were normally three lines. This structure was considered more flexible.

There is a set of foreign sources describing Polish hussars, but as the subject of this paper only some of them were chosen, with the initial assumption based on analyzing the most objective sources – written by representatives of nations, who were not enemies of Polish-Lithuanian Commonwealth in this period. This makes them interesting, because sources of such origin tend not to deprecate but also refrains from demonizing this cavalry.

It is worth mentioning that the author consistently prefers to use the word “cavalry” to describe what Polish horsemen forces of this period were. The other designations, popularly used as synonyms, are: “horse” or “mounted forces”. The author decided to use the word “horse” just to describe animals to avoid using ambiguities when narration is about cavalry units and about animals used by them. It is better to reserve designations “mounted forces” or “mounted soldiers” exclusively for describing mounted shooters (e.g. mounted archers and crossbowman) or eventually mounted infantry, called dragoons in the 17th century (just a decade later they possessed qualities of cavalry).

Sources – from the 16th century

According to sources, a lance has always been a distinctive weapon of hussars. Already in 1574: [...] *all armed, some in the French manner, others like Reitars, but most of them like Hungarians, that is in a helmet, mail, large oblong shield that covers a man so that only the head is seen, and an extraordinary long lance, half a pike in length* (Discovers: 4).

Fynes Moryson wrote his travel narratives after visiting Poland in 1593. In the chapter entitled *The horse and the horseman* he stated the following:

The Polonians are warlike nation, valiant, and actiue, but all their strength consists in their horse, whereof they haue so great number, as some affirme they can bring a hundred thousand horse into the field, and one Prouince of Lithuania can bring 70 thousand, and king Stephen in the last age had 40 thousand in his Army. Of these horsemen, some are called Hussari, who are armed with long speares, a shield, a Carbine or short gunn, and two short swords, one by the horsmans side, the other fastned vnder the left side of his sadle [...] (Moryson: 82–83).

If numbers quoted here are without doubt unreal and, broadly speaking, the best way to read them is to remove one “0” from the right, there is some precise information about equipment of hussars. All elements of aforementioned weapons are regulated in the laws stipulating reform of cavalry made by Stephan Bathory. This combination of some kind of protective equipment dedicated to protect the most vital parts of human body with the set of offensive weapons will remain as the most distinctive feature of hussars up to the 18th century. In many later sources mentioned in this research, we can observe similar combination of protection and offensive capabilities of this cavalry.

Giovanii Paolo Mucante was a master of ceremony of the papal nuncio, who visited Poland in 1596 and was given an opportunity to observe king’s Sigismund III Vasa representative units of cavalry (Mucante: 23–25).

[...] *Twelve riders, all bearing lances, rather longer than Italian ones, with red streamers, the shafts propped in a stirrup, attached to the horse's saddle, serving as support. The soldiers had low helmets of the Hungarian type, leopard pelts slung from the*

shoulders, upon their backs, sabres at the side, sleeves of chain mail with jackets of black velvet, boots with spurs in the Hungarian style, with one large wing attached at the horse's shoulder, made of diverse feathers of large birds and a similar larger wing attached behind the cantle of the saddle.

In spite of this unit, Mucante noticed also four other, two of them composed of twelve; whereas the other two were fifty men strong. Most of them were armed with lances, sabres and maces, but in case of one big unit of 50 men estocs were mentioned instead of maces. It is likely, that these horsemen were with an extremely long armour-piercing one handed all-cast metal weapon called "koncerz", although this source did not present any information about dimensions of this weapon (which should be, for koncerz more than 1.60 m, up to 1.80 m, unlike any other one-handed stabbing weapon, so it should be noticed as unusual). There were no reasons to expect that hussars being armed with ordinary rapier or estoc, because a sabre was a standard fencing weapon of Polish nobles and koncerz, was intended not to replace it, being a specialized ant-armour weapon. In case of two units we cannot fully claim they were hussars, as no wings and cuirasses were mentioned. Normally, since the era of Stephan Bathory's reform of the second half of the 1570s hussars' most distinguishing standard protective equipment was cuirass or at least its front part. The other type of cavalry, also trained to use long lances and other array of hussars' offensive weapons, but combined with protection based on chain mail instead of all-metal cuirass, were referred to as "petyhorcy".

Italian master of ceremony was especially impressed by the King's own unit of fifty hussars wearing all-black armour and uniforms, with only colour element being a golden serpent. It is one more example that in the Polish Art of War the main thing was standardization of crucial offensive and protective equipment. This determined the category of cavalry into which this certain unit fell. Every other element of equipment might be a matter of indigenous decision of the commander of the proper banner (basic unit of the Polish army, normally 100–200 man strong).

Scottish diplomat, soldier and professor of Roman law in the Academy of Zamość (the private city of Zamoyski family), William Bruce made his observations at the very end of the 16th century. He noticed that: *the Cavallery* (of Poland – notification by Bomanowski) *is excellent both for the quality of the souldiouer, which is proper and standes upon hys owne honor, and for the leaders.*³

[...] *Hussars are [...] most parte lighte horse though serving for man at armes. They are armed with helmet and corselet, a strong and long staffe, a case of pistols at the lefte syde, a falcon sworde, a batallue axe hanging on the righte syde by the saddle, and sometimes under their lefte tighes, a ballase, which is a shorte twooe handed sworde* (Bruce: 115 and 119).

Horses were light but cavalrymen served with relatively heavy armament. This is a good description giving us an explanation why hussars became so exceptionally effective both against light and heavy cavalry and infantry. Despite motivation and training, the reason was innovative combination of fast movement and powerful armament. Horses used by hussars were as strong as possible to keep up with other formations while moving a lot of equipment. At the same time, they were relatively light, better for long distance marches and

³The original texts taken from Sikora, R., Szulczyński, A., *Husaria Rzeczypospolitej*, Warsaw 2015, might differ from nowadays rules of spelling due to specificity of language of that time.

fast manoeuvres than typical western-style heavy horses normally used by reitars.

Sources from the 17th century

Exceptional combination of weaponry used by hussars was mentioned by a French officer and ultimate expert in terms of Central-Eastern Europe, Guillaume le Vasseur de Beaublan:

[...] their lance is 19 feet long [approximately 6.17 m] [...] on the points of their lances have streamers [...] which are at least 4-5 ells long; this must be in order to frighten the enemy horses, because when they lower their lances charging at full speed of their horses, those streamers whirl round [...];

According to Beaublan, they were armed with sabres, cuirasses, bracers, greaves, falchions, burgonets etc.

This author had described the way how estoc (koncerz) should be used. (Beaublan: 103–104).

Interestingly, Beaublan described an expanded version of protective equipment. Although some authors claimed that the entire concept of hussars' tactics was outdated since firearms became ubiquitous, this observation does not support such a thesis. If hussars' Polish cavalymen, who had to buy equipment on their own, decided to buy more, it meant that they had noticed how irreplaceable it was. Further research, presented here, shows that even normally less armoured formations fielded some limited quantities of add-on plate armour in certain circumstances.

A foreign source concerning diversification among forces, generally called Cossack-style cavalry, was written in 1635 by Charles Ogier of France (secretary of the French Embassy to Poland): *Light cavalry, called Cossacks, rides beside and in front of us, it was lovely view [...] they are very formed and supple men, wearing metal plates and equipped with muskets* (Ogier: 161).

The other impression made by Charles Ogier is about the look of winged hussars:

The hussar company thus rode from the camp to meet us. I have never seen more pleasant sight. They all were Polish nobles, mounted on excellent chargers, in splendid shining armour, with pelts of panthers, lions and tigers draped at the back; they have long lances propped with the leather supports pendent at the saddle, at the tip to which, below the spearhead, silken streamers or pennons rustle in the wind, beguiling the enemies' eyes. This is very resplendent, yet it is hard not to laugh in the sight of long wings attached to their backs, which also the enemy horses are supposed to fear and flee from. Horses' bridles are silver and gilt, and silver loops and pendants are suspended at their necks. Men have a sabre at their side and pistols, maces, hammers, axes and estoc swords at the saddle. In the battle only the first or second rank is able to use those lances, to others they are almost useless and hence they resort on the other weapons. Those who have no costly pelts, covers their shoulders with tapes tried carpets, both for decoration and to cover crevices in the armour. Our man did not, at the matter of fact, approve such an excess (Ogier: 342–343).³

Patrick Gordon was a professional soldier, very experienced in the actions around Central and Eastern Europe. At the beginning of 1656, he was serving in the Swedish army. Later, due to be captured, he participated in the war on the side of Polish forces to March 1656. According to his own notes (Gordon: 111, 116–117), in the middle of the

battle of Warsaw – on 29 July he was present there along with another Scottish officer, John Henderson, as an advisor / observer attending Polish armed forces, delegated by Emperor Ferdinand III. After this battle Gordon was captured by Brandenburg soldiers, and redirected to the Swedish army (due to the intercession of gen. Douglas) (Sikora: 90). All this specific experience makes him not only an exceptionally reliable source of information but also an important source of highly regarded opinions. After the battle of Warsaw (28.–30.07.1656), won by Swedish-Brandenburg alliance over Polish-Lithuanian forces, he wrote:

“[King of Sweden] gave orders to all commanders of brigades and regiments that if the hussars or lancers should charge them, they should open and give way to their fury, which he knew was not to be withstood with any force or other policy at that time” (Gordon: 113).⁴ As it is not a type of source taken into account as the basis of this analysis, devoted to the British, Spanish and Italian sources, it should be just mentioned here, because these words were noted by the aforementioned Scottish officer, Patrick Gordon.

Patrick Gordon received an exceptional opportunity to compare different styles of fighting as he served in the Polish army during the campaign of Cudnow (September–October 1660) against large corps of Moscovians and Ukrainian Cossacks led by Vasyl Sheremetev together with Cossack commander Tymofey Chechura and the other corps headed by Jurij Khmelnycky (son of Bohdan Khmelnycky).

P. Gordon provides us with very precise and scientifically reliable information from the cudnovian campaign of 1660, when he once again served in the Polish army. Firstly, he estimated surprisingly small losses suffered by the Polish Army as a result of hostilities on the crossing of the river Ibr on 26 September 1660 (Diary ...: 60). The proportion between losses of Polish riders and Moscovian/Cossack infantry and artillery of the Crown forces were close to 1:10. Moreover, two Polish divisions, led by the great hetman Stanislaw Potocki and field hetman of the Crown, Marshal Jerzy Sebastian Lubomirski had to attack a big formation of Cossacks and Moscovians, who were all well armed with firearms and artillery and operated under cover of several thousands of wagons connected with chains and used as leaguer, an improvised mobile fortress.⁵ In case of similar number of combatants on both sides, supreme Moscovian artillery suppressive fire and unsuitable terrain conditions for cavalry, this level of effectiveness should be referred as exceptional.⁶

The other relation by P. Gordon, from the same campaign (Diary ...; 67] might be even more impressive: just a few (approximately ten) professional horsemen (comrades) of the hussaria compartments led by col. Sokolnicki were lost during the most dramatic day of cudnovian campaign (battle of Slobodyshche on 7 October 1660). The numbers of fallen soldiers and participants of this campaign were similar, including relation of hetman Lubomirski.

One more person related to the life and actions of the great Polish commander of the 17th century, the field hetman of Crown Jerzy Sebastian Lubomirski was his secretary, Sebastiano Cefali of Sicilian origin, who described diversification of Polish cavalry expressively and precisely. He stated that it was *composed of the Hussars, Cossacks, Wllachians and Tatars. The most highly regarded are the Hussars, due to their superiority and military dignity* (Cefali: 352–353).

Sebastiano Cefali reviewed hussars' equipment and tactics more precisely, but making similar statements: *They are all armed with bladed weapons and a lance which they call kopia [...] and which pierces through armour with the impetus of the horse [...]. It is longer than a pike. [...] At the left-hand side of the saddle they carry a pistol, and under the left thigh, attached to the saddle, a koncerz, a sort of a long and very strong sword with the handle also properly long, which, having broken their kopia's [long lances – B.B.], they use instead of the lance. In the battle they use wide-fronted ranks, never exceeding three files at the flank, hence the companies, if they are numerous, divide themselves into bands so that everyone may use their principal weapon, the lance* (Cefali: 353).

Laurence Hyde, an ambassador of king Carol II of England visited Poland during a complicated period, shortly after the civil war and struggle against the Ottoman Empire, when on 3 January Sobieski started the reconstruction programme of the Polish armed forces after a long period of wars (since 1648, started by Cossacks uprisings supported by Tatars, followed by combined attack of Moscovia, Sweden, later also Brendenburg etc.). Even in so weakened Poland, under the rage of new warlike king, hussars remained really influential. The source written by a diplomat from England describes two variants of armour of the Polish cavalry. He noticed a full cuirass being used along with a helmet as the standard option (back and breast and head piece), whereas the other type of body armour – the "net of steel" (correctly: chain mail) is considered as an exception dedicated to the operations where arrows are intended as a major threat in distance fight.

"Long spear" with a long red and white flag, shaped as a swallow tail, seems to be the wrong name given to the lance. Very high quality of horses was mentioned here. As being generally quite sceptical about the Polish armed forces in general, Hyde emphasized that hussar troops "are the finest thing ever seen" and "I never saw more beautiful sight [...] these troops were the best sight I have ever seen since I came to Poland". He also considered, that "[...] nothing could stand before them" (Hyde: 607–608)

J. F. Regnard made his observations at the end of the 17th century, thus he was able to speak about the last generation of hussars who performed classic tactics of Polish Art of War. Interestingly, he faced the same difficulties with understanding the classification of types the cavalry fielded in Poland as almost all foreign authors since the occurrence of modern era of the Polish armed forces in the early 16th century. He observed differences between the "pancerni" and "petyhorcy" cavalry, both wearing chain mail as standard body armour opposite to the hussars. He had been trying to classify all these types, but realized that e.g. pocztowi in hussar formations are mainly equipped with chain mails more like other types of cavalry and unlike comrades from hussar units, but their set of offensive armament is an analogue to the hussars–comrades. All hussars are, according to Regnard, armed with long lances, sabres, pistols (more than one per combatant) and even bows (Regnard: 270– 271, 287). This last information is opposite to what we can read in almost all descriptions. Military historians negate usage of bows by hussars at least since the beginning of the 17th century. Nevertheless, the observations made by Regnard might be closer to the truth than they look like, because in the 70s and 80s hussars were primarily employed in campaigns against Tatars, Turks. During long lasting operations against normally unarmoured but numerous and agile enemies far way from logistic support, bows

and arrows could be effective. This is a good example of how easily hussars could adapt to different roles and scenarios and how multirole formation they were. One more very good quality of horses used by Polish winged hussars was mentioned by Regnard.

Summary

To summarize, it should be said that all sources are full of respect for the Polish winged hussars. The time scope is sufficient with more than one hundred years of observations and comments. During such a long period, despite different conflicts, several defeats (although rare for such a long period), despite changes in the military doctrine and practice, the winged cavalry defines standards of modern era fast and powerful forces.

There is definitely unequal level of understanding the role of this unusual cavalry.

Observations concerning weaponry might look very diverse, but after more precise studies I realized that the vast majority of these differences are rather consequences of terminological aberrations caused by diverse experience and different ways of describing weapons in English, Italian and French military culture. The core of equipment arrangement is always similar – distance weapon plus lance and some close combat weapons (sabre, estoc, different battleaxes etc.) and protective features depending on what type of treatises is expected as predominant in a proper conflict. If it is a large spectrum of possible additional armament, it could be said, according to the sources that the cavalryman referred as a Polish hussar should obligatory operate: long lance, fencing /close combat cold steel weapons (sabre etc.) and distance weapon (pistols, short muskets or rifles and/or bows), wearing some kind of protection (shield, chain mail, breast armour, cuirass, helmet). All sources represent a very similar opinion about exceptional quality of hussars' horses.

Also the legendary wings seem not to be just an illusion of painters and writers of history inspired epic books.

Sources

1. **Beauplan, G.** *Description d'Ukraine, qui sont plusieurs provinces du Royaume de Pologne.* Contenues depuis les confins de la Moscovie, insques aux limites de la Transilvanie. Ensemble leurs moeurs, facons de vivre, et de faire la Guerre. Par le Sieur de Beauplan, a Rouen, Chez Jaques Cailoue, dans la Cour de Palais, Paris, 1660.
2. **Bruce, W.** Relation of the State Polonia and the United Provinces of that Crown Anno 1598. [in:] *Elementum ad fontium editiones: Res Polonicae ex archive Museo Britannici.* ed. C. Talbot, Rome 1965.
3. **Cefali, S.**, Relazione dello stato politico e militare della Polonia del signor Sebastiano Cefali. [in:] *Obsservatori italiani della crisi polacca a meta del Seciento. Relazione dello stato politico e militare della Polonia del signor Sebastiano Cefali, Archivio Stricto Italiano.* ed. D. Caccamo, Florence 1976.
4. Discovrs de l'entree coronnement de Henry, a present Roy de Pologne, in: *Discours de l. entreement du fev Roy Sigismond Deuxieme de ce nom, & de l'entree & coronnement de Henry, a present Roy de Pologne. Extraict d'unnes lettres scriptes par un gentile-home Francois enuoye par le Roy audit Pologne. B., Lyon 1574.*
5. **Hyde, L.** Diary of the hon. Laurence Hyde of the particular occurrences during his Embassy to John Sobieski, king of Poland, 1676 [in:] *The Correspondence of Henry Hyde, Earl of Clarendon and his brother, Lawrence Hyde, Earl of Rochester with the Diary of Lord Clarendon, from 1687 to 1690 containing minute particulars of the events attending the Revolution and Diary of Lord Rochester during his Embassy to Poland in 1676, London 1828, t. I, ed. Samuel Weller Singer, London 1828.*
6. **Moryson, F.** (Sakespeare's Europe. Unpublished chapters of Fynes Moryson Itinerary Being a Survey

- of the Condition of Europe at the end of the 16th Century, Charles Hughes, London 1903.
7. **Mucante, G. P.** *I due soggiorni del card. legato E. Caetani a Varsavia (1596–1597) nella „Relazione” del maestro di cerimonie Giovanii Paolo Mucante, ed. J. W. Woś, Florence 1982.*
 8. **Ogier, Ch.** *Caroli Ogierii Ephemeridies sive ineri Danicivm, Svecivm, Polonium.* Cum esset in committatut Illustriss. Claudii Memmii Comitiss Auauxij ad Septentrionis Regni Extraordinarij Legati, Paris 1656.
 9. **Regnard, J. F.** *Oeuvres completes de Regnard nouvelle edition avec une notice, des variantes et des notes par le comte Germain Gernier et M. Beffana, Vol 1, Paris 1826.*

Auxiliary sources

1. **Cruso, J.** *Military Instructions for the Cavallerie or Rules and Directions for the Service of Horse.* Collected out of Divers Foreign Authors Ancient and Modern, And Rectified and Supplied, According to the Present Practise of the Low-Country Warres, Cambridge, 1632.
2. **Holsten, C. H.** (1981). *Przygody wojenne 1655–1660.* opr. T. Wasilewski, Warszawa.
3. **Lubomirski, J.** *Wojna polsko-moskiewska pod Cudnowem odprawiona za panowania króla Jana Kazimierza pod wodzą Stanisława Potockiego, wojewody krakowskiego i Jerzego Lubomirskiego, marszałka koronnego w roku pańskim 1660.* opr. A. Hniłko, Warszawa 1922.
4. **Leszczyński, S.** *Potrzeba z Szeremetem hetmanem moskiewskim i Kozakami, 1661.*

Literature

1. **Bomanowski, B.** (2016). Sources of Development of the Indigenous Polish Military Doctrine in 16th Century: Comparison: Theory and Practice. w: *Vesture: Avoti un Cilvēki, Saule.*, s. 27–36.
2. **Bomanowski B.** Współdziałanie wojsk Rzeczypospolitej Obojga Narodów w pierwszym etapie walk kampanii cudnowskiej. in: *Acta Universitatis Lodzensis, Folia Historica* , p. 69–93.
3. **Sikora, R.** (2015). *Husaria w walce*, Warsaw.
4. **Sikora, R., Szulczyński, A.** (2015). *Husaria Rzeczypospolitej.* Warsaw.

Edvīns Evarts
Latvijas Universitāte
Latvija, Rīga

KRIMINALITĀTE LATVIJĀ – LIEPĀJAS PIEMĒRS (1941–1945)

CRIMINALITY IN LATVIA – LIEPAJA EXAMPLE (1941–1945)

Summary

Criminality research on everyday life during World War II in the territory of Latvia is an important theme of research. This is not a sufficiently explored theme in Latvia; so far it has been presented only in literature about WWII, although in Western European countries it, as part of everyday life, has been sufficiently addressed. Here an insight is given into the situation of criminal examination in Liepaja District, indicating the most specific characteristics of the area. Basically, the materials are selected from the Latvian State Historical Archives and periodicals. The focus is on the black market, theft and fraud cases.

Atslēgas vārdi: Otrais pasaules karš, ikdienas dzīve, kriminalitāte.

Key words: WWII, everyday live, criminality.

Anotācija

Kriminalitātes izpēte ir svarīga tēma ikdienas dzīves pētniecībā Otrā pasaules kara laikā Latvijas teritorijā. Tā ir tikpat kā nepētīta tēma, kas Latvijā līdz šim ir atspoguļota vien daļēnā literatūrā, lai gan Rietumeiropas valstīs tai kā ikdienas dzīves sastāvdaļai ir pievērsta pietiekoša uzmanība. Šeit ir dots ieskaits Liepājas novada kriminālās situācijas izpētē, norādot novadam raksturīgākās īpatnības. Materiāli pamatā ņemti no Latvijas Valsts Vēstures arhīva un periodikas. Galvenā uzmanība pievērsta melnajam tirgum, zādzībām un krāpšanās gadījumiem.

Ievads

Eiropā jau no 20. gadsimta deviņdesmitajiem gadiem aktīvi tiek pētītas ikdienas dzīves īpatnības Otrā pasaules kara laikā. Šīs salīdzinoši apjomīgās tēmas ietvaros pētnieki lielu uzmanību ir pievērsuši arī kriminalitātei. Sīkāk tiek pētītas ne tikai vispārējās tendences kopumā, bet dažkārt arī kāds konkrēts aspekts. Kā piemēru te var minēt Franciju, kur ir izpētīta viena no kriminalitātes jomām – melnā tirgus attīstība –, klasificējot noteikumu pārkāpumus pēc dažādām pazīmēm un ieviešot pētniecībā terminu „pelēkais tirgus”, kas nozīmēja veikalnieku tiekšanos preces neizlikt brīvā pārdošanā, bet pārdot tās radniekiem un pazīstamiem zem letes par paaugstinātu cenu [1]. Šāda tirdzniecība bija vērojama visā Eiropā. Varas iestādes, lai gan šādu tirgošanos bija aizliegušas, tomēr pastiprināti tās apkarošanu neveica. Līdzīga situācija kara laikā bija vērojama arī Latvijas teritorijā.

Atšķirībā no Eiropas pagaidām Latvijā un arī Baltijā kopumā kriminalitātes problēma kara laikā nav piesaistījusi īpašu pētnieku uzmanību. Lai gan dažādos darbos atsevišķi noziegumu veidi ir izgaismoti, tomēr kriminalitāte kopumā Otrā pasaules kara laikā Latvijā ir maz pētīta tēma. Materiāli par kriminogēno situāciju atrodami gan Latvijas Valsts Vēstures arhīvā, gan Federālajā arhīvā Berlīnē, gan citos arhīvos. Tā kā kara laikā Latvijas ģenerālapgabala presē bija atļauts rakstīt par daudzām ar ikdienas dzīvi saistītām

lietām, tai skaitā arī par kriminālo situāciju, tad pētījumam ļoti svarīgi ir izmantot okupācijas laikā iznākušo presi.

Atsevišķi tēmas aspekti, piemēram, dažādu tiesu iestāžu darbības raksturojums, vispārējā situācija u.c. atrodami gan historiogrāfijā, gan memuāru literatūrā [2]. Raksta mērķis ir izpētīt kriminalitātes attīstību Otrā pasaules kara gados Latvijas teritorijā, precīzāk Liepājā. Rakstu ir 1968. gadā publicētās Jāņa Dzintara grāmatas “Neredzamā fronte” [3] piemērs, kurā liela uzmanība ir pievērsta nacistiskās Vācijas noziegumu pret Latvijas civiliedzīvotājiem atspoguļošanai, aprakstīta padomju pretošanās grupu darbība. Ņemot vērā faktu, ka grāmata tapusi padomju okupācijas gados, jākonstatē, ka autors balstās arī arhīvu materiālos. Sevišķi tajos gadījumos, kad tiek attēlota ebreju tautības cilvēku iznīcināšana. Vienlaicīgi J. Dzintars tikpat kā pilnīgi ignorē dokumentos sastopamos norādījumus par kriminālo situāciju.

Vispārējās situācijas raksturojums

1941. gada vasaras otrajā pusē kriminālo situāciju būtiski ietekmēja karadarbības norises, tām sekojošā vācu okupācijas varas rīcība attiecībā pret dažādām iedzīvotāju grupām. Nacistiskās Vācijas karaspēks 1941. gada jūnija beigās bija iekarojis aptuveni pusi Latvijas teritorijas, bet jau 8. jūlijā visa Latvijas teritorija atradās Vācijas pakļautībā. Okupācijas karaspēks nekavējoties sāka represijas pret Latvijas civiliedzīvotājiem, kuri režīmam nebija noskaņoti labvēlīgi.

Daudzkārt tika apcietināti cilvēki, kurus bez pamata, sadzīvīsku ķīviņu dēļ, piederībā vai simpātijās komunismam apsūdzēja kaimiņi. Okupācijas varai trūka resursu, lai visus šos gadījumus izmeklētu un pārbaudītu. Piemēram, 1941. gada augustā–septembrī Liepājas cietumā vien atradās aptuveni 700 cilvēku, kas bija apcietināti politisku iemeslu dēļ.

Vācu policija ar vietējiem palīgpolicijas spēkiem aktīvi pārmeklēja mājas un dzīvokļus, mēģinot atrast Liepājā palikušos komunistu atbalstītājus, partijas biedrus, kā arī ebrejus. Piemēram, septembrī pārmeklēja 31 dzīvokli un apcietināja 25 personas. Dzīvokļu pārmeklēšanas ar dažādu intensitāti, parasti akciju veidā, turpinājās visu karadarbības laiku. Mēnesī tika veiktas vismaz trīs vai vairāk akcijas. Neviens nevarēja būt drošs, ka arī viņa dzīvoklis netiks pārmeklēts, jo policija sistemātiski vispirms pārbaudīja tos dzīvokļus, kuros bija potenciāli lielāka iespējamība, ka tajos slēpsies komunisti vai to atbalstītāji. Tika pārmeklēti arī citi dzīvokļi, vienas akcijas laikā aptverot vienu vai vairākus pilsētas kvartālus. Regulāras pārbaudes tika rīkotas arī parkos un apstādījumos, apcietinot visus, kas pievērsa sev okupācijas varas pārstāvju uzmanību.

Nacistiskās Vācijas tiesiskā izpratne bija nepieņemama vairākumam Latvijas iedzīvotāju, jo tā jau no pirmajām okupācijas dienām, pamatojoties tikai uz etnisko piederību, iznīcināja Latvijas ebrejus. Vienlaicīgi tika nogalināti arī komunistiski noskaņotas personas vai cilvēki, kuri par tādiem tika uzskatīti. Iedzīvotājus tas vienaldzīgus neatstāja un viņi uztraukti pārsprida ebreju likteni, jūtot viņiem līdzī. To okupācijas policijas iestādes dokumentēja savos ziņojumos [4]. Iedzīvotāji pastiprināti savā starpā pārrunāja arī 1941. gada 14.–17. decembrī ebreju nošaušanu Šķēdes kāpās pie Liepājas, kurā tika iznīcināti vairāk nekā 2700 ebreju, tomēr vispārējā baiļu atmosfērā šāda veida savstarpēja komunikācija mēneša beigās noklusa [5].

Baiļu atmosfēru veicināja 1941. gada 8. oktobra vērmahta pavēlnieka publiskais rīkojums, kurā bija ar piedraudēts civiliedzīvotāju represijām, ja pret kādu no vērmahta piederīgajiem ielās tiks atklāta šaujamieroču uguns. Tādi gadījumi, kad uz vērmahta piederīgajiem Liepājā tika šauts, bija divi, tomēr šis piedraudējums nozīmēja, ka jebkuram komunistiski noskaņotam vai vienkārši antisociālai personai ir iespējams izraisīt represijas pret civiliedzīvotājiem. Situācijas neeskalējās vien tāpēc, ka 18. oktobrī tika apcietināta sieviete, kura atzina, ka ir no Maskavas iesūtīta komunistiskās organizācijas biedre, kuras uzdevums bijis iegūt no vērmahta kara ziņotājiem derīgu izlūkinformāciju. Īsā laikā tika apcietinātas vēl četras personas. Tā kā vērmahta pavēlnieka piedraudējums bija nopietns, sabiedrībā veidojās vispārējās neuzticības gaisotnes reakcija. Bailēs no represijām iedzīvotāji gan pilsētās, gan lauku rajonos aktīvāk ziņoja par klejojošiem padomju armijas karavīriem un citām bruņotām cilvēku grupām [6].

Pastāvīgās apcietināšanas un nošaušanas radīja situāciju, ka visā Latvijas teritorijā iedzīvotāji nevarēja justies droši, un, ja vien tas bija iespējams, cilvēki palika savās dzīvesvietās, tādējādi izvairoties no riska sastapties uz ceļa gan ar bēgošiem, bruņotiem padomju karavīriem vai aktīvistiem, gan ar vācu armijas piederīgiem.

Liepājā stacionētie vācu matroži regulāri atradās krastā. Vācu armijas piederīgo vēlme izklaidēties bieži bija saistīta ar alkohola lietošanu, un sekas bija neprognozējamas. Piemēram, 1941. gada 26. decembrī seši vācu matroži bez kāda iemesla piekāva divus civiliedzīvotājus, no kuriem viens bija pilsētas, bet otrs – Drāšu fabrikas ierēdnis. 1942. gada 1. janvārī tika piekauta sieviete utt. Vācu karavīri nakts laikā bieži izklaidējoties lietoja ieročus, šaujot gaisā, tā nopietni uztraucot civiliedzīvotājus. Arī vietējie iedzīvotāji dažkārt mēģināja šādi “izklaidēties”, jo šaujamieroču pieejamība bija pietiekami liela, un vēlme atbrīvoties no tiem – maza. Acīmredzot, iesaistoties augtākai pavēlniecībai, 1941. gada novembra vidū šādas “izklaides” samazinājās līdz minimumam [7].

Nedrošības gaisotni veicināja dažādi faktori: salīdzinoši biežie karagūstekņu bēgšanas mēģinājumi un attiecīgi viņu meklēšanas pasākumi, tika pārmeklēts ievērojams skaits māju; geto izveide Liepājā, kad no mājām tika izlikti paredzētajā geto teritorijā dzīvojošie utt. Nedrošību veicināja arī straujā ekonomiskās situācijas pasliktināšanās, jau 1941. gada septembra sākumā nevarēja runāt par apmierinošu civiliedzīvotāju apgādi ar precēm. Situācija mazliet sāka uzlaboties vien septembra beigās–oktobra sākumā [8], kad pievedumi pilsētām no lauku rajoniem palika regulārāki, tas ļāva atvērt jaunus veikalus. Tomēr jau oktobra beigās saimnieciskā situācija atkal pasliktinājās, jo preces pastiprināti tika novirzītas vērmahta vajadzībām. Piemēram, *melnajā tirgū* par kilogramu sviesta prasīja jau 7,50 reihsmarkas oficiāli noteiktās vienas markas vietā. Akūti sāka pietrūkt preces: apavi, ziepes, mazgāšanās līdzekļi, petroleja, citas saimniecības preces. Ar spēcīga sala iestāšanos 1942. gada janvārī situācija vēl vairāk sarežģījās, jo sals tikpat kā paralizēja civilo satiksmi, kas nozīmēja arī strauju pārtikas piegāžu samazināšanos [9]. Februārī trūka jau visa, ieskaitot kurināmo.

Kriminalitāte 1941. gadā

1941. gada otrajā pusē vispārējās nedrošības gaisotnē kriminālā situācija Latvijas ģenerālapgabalā, arī Liepājā, strauji nepasliktinājās. Jāņem vērā, ka vācu okupācijas

iestādes bija noteikušas komandantstundu no plkst. 22.00, kas nozīmēja, ka arī visi vietējie lokāli bija jāslēdz savlaicīgi. Tomēr situācijā, kad trūka dažādas preces, atradās cilvēki, kuri bija gatavi ar jebkuriem līdzekļiem, kā toreiz sarunvalodā minēja „organizēt” vai „sagādāt” nepieciešamās mantas, lai tās par paaugstinātām cenām pārdotu tā saucamajā *melnajā tirgū*. Visdažādākie cilvēki bija gatavi pārkāpt okupācijas varas izdotos noteikumus. Vieni to darīja ar mērķi iedzīvoties, bet citi – vairāk vai mazāk nepieciešamības spiesti, jo daudzas izdzīvošanai vajadzīgās lietas citādi iegūt nebija iespējams. Pēdējo noteikti bija vairāk.

Melno tirgu vācu okupācijas vara gan tiecās apkarot ar Cenu pārraudzības iestādes izveidošanu, tomēr šīs iestādes rīcībā nebija nepietiekams personāls. Piemēram, visā Liepājā cenas pārraudzīja divi ierēdņi [10]. Arī soda mēri, kuru apjoms 1941. gadā sākotnēji bija no vienas līdz divdesmit reihsmarkām, nespēja ietekmēt iedzīvotāju gatavību pārdot/pirkt preces *melnajā tirgū*, jo attiecīgo summu varēja atgūt, veiksmīgi realizējot vien pāris darījumus.

Neskatoties uz personāla trūkumu, Liepājā abi ierēdņi strādāja ļoti cītīgi. Piemēram, laika posmā no 1941. gada 19. oktobra līdz 3. novembrim izteica 166 brīdinājumus, kas bija saistīti ar soda naudām 1–3 reihsmarku apmērā; 24 reizes sodu 3–20 reihsmarku apmērā. Kopumā šajā pašā laika periodā bija apcietinātas 11 personas, no kurām trīs – par zādzībām, viena – par spiegošanu, bet septiņas – par atrašanos ārpus dzīvojamās vietas pēc komandantstundas iestāšanās. Rezultātā pārkāpumu skaits vairs nepieauga, bija vērojams pat zināms kritums, no 1941. gada 4. novembra līdz 1942. gada 3. janvārim ar brīdinājumu vai soda naudu tika sodīts 141 cilvēks.

Cenu pārraudzības iestādes darbinieki, pieķerot tirgotājus spekulācijā, konfiscēja precis, visbiežāk pārtikas produktus. *Melnais tirgus* sakarā ar svētku tuvošanos visvairāk aktivizējās tieši gada nogalē, konfiscēto preču saraksts: no 18. novembra līdz 1. decembrim tika konfiscēti 195 kg speķa, 14 kg desas, 1875 olas, 33 kg sāls, 1,5 kg tabakas un citas preces, bet līdz 1942. gada 3. janvārim – vēl 31 kg speķa, 425 kg gaļas, 7 kg sviesta un citas preces. Ja vēl kontroli tirgus laukumos un uz pievedceļiem iedzīvotāji 1941. gada nogalē uztvēra saprotoši, tad izteiktu nepatiku izsauca cenu pārraudzības ierēdņu rīcība, konfiscējot, piemēram, dzelzceļa pasažieriem pat puskilogramu sviesta [11], kas tikpat kā vienmēr bija paredzēts pašu lietošanai.

Pastarpinātas policijas kontroles rezultātā vispārējā kriminālā situācija Liepājā 1941. gadā, salīdzinot ar pirmskara laiku, nebija pasliktinājusies. No 1941. gada augusta līdz 1942. gada 1. janvārim bija pieteikti 400 noziegumi, no kuriem 381 tika atklāts, turklāt smagākie noziegumi – krāpšana, dokumentu viltošana utt. – visi tika atklāti. Šajā laika posmā nebija konstatēti tādi pārkāpumu veidi kā laupīšana vai ļaunprātīga dedzināšana [12].

Salīdzinot ar iepriekšējo periodu pieauga zādzību, krāpšanu un dokumentu viltošanas gadījumu skaits, strauji audzis melnais tirgus – tika konstatēti vairāki aizliegtie preču maiņas darījumi. Pārtikas produkti tika mainīti pret petroleju un ziepjakmeni. Dokumentu viltošana bija saistīta ar dažādu preču iegūšanu. Ja vietējo iestāžu izdoto dokumentu viltošana netika pārāk bargi sodīta, tad uzdošanās par vācu iestāžu darbiniekiem, kā rezultātā tika veiktas zādzības utt., tika sodītas ar augstāko soda mēru – nošaušanu. Piemēram, 1941. gada 23. oktobrī apcietināja divas personas, kas, uzdodoties

par vācu iestādes ierēdņiem, bija izlaupījušas ebreju līdzpilsoņu atstātos dzīvokļus. Abas personas tika nošautas.

Lielu daļu piekerto pārkāpēju veidoja cilvēki, kas nebija ievērojuši komandantstundu un pēc tās iestāšanās bija atradušies ārpus sava mājokļa. Piemēram, novembra pirmajā pusē no apcietinātajām astoņām personām divas tika apcietinātas par zādzībām, sešas – par komandantstundas pārkāpšanu. Līdzīgi bija ar aptumšošanas noteikumu pārkāpšanu – pārkāpumu skaits pieauga arvien īsāko dienu dēļ, kad iedzīvotāji ne vienmēr pilnībā bija noseguši logus. Piemēram, 1941. gada decembra otrajā pusē tika piekerti desmit pārkāpēji.

Atšķirībā no pirms kara situācijas bija pieaudzis velosipēdu zādzību skaits. Šo noziegumu atklāšana bija ļoti apgrūtināta, jo nozagtos velosipēdus pārdeva pa sastāvdaļām. Tā kā velosipēds bieži bija vienīgais pieejamais pārvietošanās līdzeklis, iedzīvotāji tos pastiprināti izmantoja. Braucienam ar vilcienu vai autobusu bija nepieciešama speciāla atļauja, ko piešķīra tikai kara saimniecībai nepieciešamu darbu veikšanai.

Kriminalitāte kara gados

Saimniecisko pārkāpēju, galvenokārt okupācijas varas noteikto cenu neievērotāju, skaits 1942. gada sākumā pakāpeniski pieauga, jo cilvēki arvien asāk izjuta dažādu preču trūkumu. Preču piegādi būtiski kavēja bargais sals, kas iestājās 1942. gada janvārī un saglabājās līdz pat marta sākumam. Trūka vienkāršākie pārtikas produkti – dārzeņi, kartupeļi, graudu produkti. Pat kurināmais pilsētās bija kļuvis par deficīta preci.

Reaģējot uz melnā tirgus palielināšanos un iedzīvotāju neapmierinātību, okupācijas varas policija 1942. gada janvāra beigās Liepājas pilsētā sarīkoja piecas lielākas un sešpadsmit mazākas noteikumu pārkāpēju tvarstīšanas akcijas. Šo akciju laikā tika apcietināta 41 persona, t.sk. 12 gūstekņi, kas neatradās gūstekņu savākšanas vietās. Šāda veida akcijas turpinājās līdz 1942. gada marta beigām, pilnībā neizbeidzoties līdz pat kara beigām. Nelegālajā tirdzniecībā konfiscētos produktus – vairākus simtus kilogramu gaļas un citas preces – par oficiālajām cenām pārdeva Sarkanajam Krustam un vācu karaspēka vienībām Liepājā. Neskatoties uz tvarstīšanas akcijām, tuvojoties Lieldienām, sodīto personu skaits turpināja pieaugt, vidēji sasniedzot pāri par 150 gadījumu mēnesī.

Sākot ar 1942. gada martu nelegālajā tirdzniecībā iezīmējās jauna tendence. Okupācijas varas akciju un pārbažu uz ceļiem rezultātā vietējie iedzīvotāji tikpat kā nepiedalījās nelegālajā tirdzniecībā, bet viņu vietā arvien lielākā skaitā ieradās tirgotāji no Lietuvas. Šādas “pasivitātes” viens no galvenajiem iemesliem – pateicoties pavasara sākumam aprīlī uzlabojās pārtikas piegāde. 1942. gada jūlijā vietējās policijas iestādes pat konstatēja, ka gandrīz visi nelegālie tirgotāji ir lietuvieši, kas veduši produktus pārdošanai uz Liepāju. Vietējie iedzīvotāju līdzdalība *melnajā tirgū* atsākās vien 1942. gada augusta beigās, pasliktinoties pārtikas piegādei.

Apturēt *melnā tirgus* izplatīšanos vāciešiem neizdevās – tas turpināja pieaugt. Piemēram, 1942. gada jūlijā Liepājā aizturēja Nīgrandes zemnieku, kas lielos apmēros nodarbojās ar melno tirdzniecību – Rīgā pārdeva preces, kas nāca no Lietuvas, bet iepirka rūpniecības izstrādājumus. Okupācijas iestādes raksturoja zemnieka saimniecības pārmeklēšanu šādi: „pārbaudot viņa saimniecības ēkas, atrastas vesela noliktava ar

dažādām precēm”. Nelegālajā tirgū nopirkt varēja pat benzīnu, ko legāli bija iespējams tikai iegādāties attiecīgo darbu veikšanai noteiktu litru skaitu mēnesī. Benzīnu, pārdošanai *melnajā tirgū*, zaga no vērmahta noliktavām.

Okupācijas iestāžu ierēdņi 1942. gada beigās savstarpējā sarakstē atzina, ka liela daļa iedzīvotāju ir spiesti piedalīties spekulatīvos darījumos, jo uz pārtikas kartiņām paredzētie preču daudzumi bija nepietiekoši, un pārtikas „norma” tika uzskatīta drīzāk par piedevu pārtikai nevis kā pilnvērtīgs iztikas avots [13]. Liepājas prefektūra oktobrī norādīja, ka katru dienu Liepājas Siena tirgū no plkst.17.00 līdz plkst.20.00 var sastapt aptuveni 50–150 personas, kas nodarbojas ar spekulāciju. Tirgotāji un pārdevēji bija vietējie iedzīvotāji, latviešu bataljonu piederīgie un vērmahta karavīri. Visi centieni šo tirdzniecību pārtraukt bijuši bezspēcīgi [14], jo cenu pārraudzības ierēdņu pilnvaras attiecībā pret vērmahta karavīriem bija ierobežotas.

Kara laikā Liepājā bija konstatēti pārkāpumu veidi, kuriem okupācijas vara pievērsa mazāku uzmanību, kā arī pārkāpumu veidi, kurus okupācijas iestādes atskaitēs sevišķi uzsvēra. Piemēram, vara vadu zādzības [15] un mēģinājumi to darīt (aizvietojot ar dzelzs drāti); slepkavības (1942. gadā to nebija daudz, precīzu skaitu nav izdevies konstatēt). Iemesls slepkavībām visbiežāk bija iedzīvošanās kāre [16]. Vācu okupācijas laika prese bieži izcēla tos gadījumus, kad slepkavības bija veikusi gūstekņi, kas kopš 1941. gada rudens bija izvietoti darbā lauku saimniecībās. Gūstekņus 1942. gada pavasarī pakāpeniski atņēma saimniecībām. Ja arī lielākajai daļai gūstekņu situācija lauku sētās salīdzinoši bija uzlabojusies, neiztrūka arī gadījumu, kad gūstekņi vai nu komunistiskās aģitācijas dēļ, vai kādu citu iemeslu dēļ nogalināja saimnieku vai ģimenes piederīgos [17].

Kopumā 1942. gads Liepājas novadā nebija būtiski atšķirīgs no 1941. gada nogales. Zādzību skaits bija mazliet pieaudzis, tomēr lielākai daļai zādzību bija gadījuma raksturs, tika zagtas mantas, kuras kādā brīdī tika atstātas bez uzraudzības. Gada laikā Liepājas kriminālpolicijā bija reģistrēti 1100 dažāda rakstura pārkāpumu, galvenokārt sīkākas zādzības. Lielāko daļa pārkāpumu jeb 80 % policijai bija izdevies atklāt [18].

1942. gadā visbiežāk minētie pārkāpumu veidi: zādzības, krāpšanās gadījumi, atrašanās reibumā sabiedriskajā vietā, huligānisms. Piemēram, aprīlī no 47 pieteiktiem pārkāpumiem 19 bija par zādzībām, 9 par atrašanos dzērumā stāvoklī, 3 krāpšanās gadījumi, un citi sīkāki pārkāpumi. Jūnijā no 29 pieteiktiem pārkāpumiem 16 bija par zādzībām, 3 krāpšanās gadījumi, 8 par atrašanos dzēruma stāvoklī. Zādzību skaits vasaras mēnešos samazinājās, bet atkal strauji palielinājās augusta otrajā pusē, kad no 27 iesniegumiem 18 bija par zādzībām. Zādzību skaits auga arī turpmākajos mēnešos, piemēram, septembrī no 58 iesniegumiem policijai 39 bija par zādzībām.

Visvairāk zādzību bija notikušās gada nogalē, sevišķi decembra mēnesī, kad dienasgaismā bija visīsākā. Salīdzinot ar gadu pirms tam, uzkrītoši daudz zagti velosipēdi, lai gan daudz zādzību bija izdevies arī atklāt. Zādzības bieži veica jaunieši, tā veidā pavadot brīvo laiku [19].

Nenoliedzami kara laika īpatnība bija paštaisītā degvīna tecināšana. Tas degvīna trūkuma apstākļos bija universāls maksāšanas līdzeklis. Policijas iestādes ik pa laikam konfiscēja gan paštaisītos tecināšanas aparātus, gan gatavo produkciju [20]. Sākot ar 1942. gada beigām kandžu Latvijā, īpaši Liepājā, pastiprināti ieveda no Lietuvas [21] vai ar dzelzceļu no lauku apvidiem skārda kannās, termoforos, retāk – pudelēs kā bagāžu [22].

Piemēram, divu litru skārda trauks bija „iecepts” lielākā maizes klaipā [23]. Visbiežāk kandžu tecināja laukos kādā nomaļākā vietā [24], jo radīto smaku grūti bija neievērot. Taču arī pilsētas dzīvokļos bija pieķerti gadījumi. Par pudeli varēja prasīt 15 un vairāk reihsmarkas. 1942. gadā visā Latvijas teritorijā bija atklāti vairāk nekā 2000 kandžas tecināšanas un tirgošanas gadījumi [25].

1943. gada sākumā kārtējo reizi pieauga zādzību skaits. Ziemas laikā palielinājās malkas zādzību skaits. Lielākā daļa arī šo zādzību tika atklātas, piespriežot par tām 3 līdz 6 mēnešu cietumsoda, ko dažkārt pieļāva aizstāt ar dažu simtu reihsmarku lielu sodu [26]. Bieži zādzībām bija gadījuma raksturs. Piemēram, pieauga zādzību skaits nakts vilcienos, kad cilvēki parasti iesnaudās [27]. Maksimālo sodu jeb nāvessodu par zādzībām piesprieda vien tajos gadījumos, kad tika nozagtas vērnahta rīcībā esošas mantas vai veicot lielākas zādzības ar ieroci *aptumšošanas* laikā [28]. Arvien biežāk nāvessodus piesprieda Vācu Sevišķā tiesa atkārtotu zādzību gadījumos un naudas izkrāpējiem [29].

Nobeigums

1944. gadā apgādes jautājumi bija saasinājušies tik tālu, ka daudz preču un produktu vispār vairs nebija iegūstami. Pat *melnajā tirgū* dažādas preces vairs nebija pieejamas, bet palikušajām spekulanti lika tik milzīgus uzcenojumus, ka tās par darba algu nebija iespējams iegādāties. Kontrolu dēļ nelegālie tirgotāji pārsvarā uzturējās uz ielām, kur uzraudzības ierēdņus varēja savlaicīgi pamanīt. Pārsvarā tirgojās ar sīkiem mājsaimniecības izstrādājumiem vai pirmajām pavasara dārza precēm – ogām un saknēm. Viens no iemesliem, kāpēc samazinājās melnās tirdzniecības apjomi ielās, bija arī jaunie noteikumi, kas paredzēja, ka par atkārtotu pieķeršanu spekulantiem draudēja ne tikai naudas vai cietumsods, bet pastāvēja reāla iespēja nonākt Salaspils nometnē [30]. Turklāt Liepājas kārtības dienests gandrīz katru dienu kontrolēja tirgus apmeklētājus. Jau 1943. gada beigās arvien vairāk bija gadījumu, ka par spekulāciju lielos apmēros Vācu Sevišķā tiesa piesprieda augstāko soda mēru – nošaušanu. Spekulācija tomēr turpināja pastāvēt un pat attīstīties, jo, tuvojoties fronte, veikalu vadītājiem un darbiniekiem bija pienākums decentralizēt krājumos esošo precī vairākās vietās, lai novērstu iespēju, ka tieša bumbas sprādziena rezultātā tiktu iznīcināti visi produktu krājumi [30]. Daļa preču tādā veidā nonāca arī darbinieku mājās, kas būtiski paplašināja iespējamo spekulantu loku.

Kopumā tieši zādzības kara laikā bija visbiežāk konstatētais noziegumu veids, bet smagāki noziegumi – dokumentu viltošana, laupīšana utt. – uz vispārējā fona tika konstatēti salīdzinoši mazāk. Okupācijas laika avotos maz parādās tie noziegumi, kurus veica dažādi bruņoti cilvēku grupējumi, kas atradās mežos.

Kara beigu posmā noziedzība tās tradicionālajā izpratnē nepalielinājās, bet vispārējā drošības situācija turpināja pasliktināties, jo uz Kurzemi pārvietojās arvien vairāk dažādi bruņoti formējumi, kas veica rekvizīcijas. Turklāt Kurzemes katla laikā no 1944. gada rudens faktiski noziedzības statistika tika apkopota daļēji vai arī vispār netika apkopota.

Avoti un literatūra

1. **Sanders, Paul** (2001). *Histoire du marche noir 1940–1946*. Paris : Perrin, p.14
2. **Vaivods, Julijans** (1990). *Septiņi mēneši Liepājas cietoksnī: 1944. gada 9. oktobris – 1945. gada 9. maijs: [dienasgrāmata]*. Rīga: Liesma. **Straubs, Viktors** (2001). *Sava laikmeta liecinieks: kāda vidzemnieka atmiņas (1918–1949)*. Aizpute : Harro von Hirschheydt u.c.

3. **Dzintars, Jānis** (1968). *Neredzamā fronte*. Rīga: Zvaigzne.
4. *Der SS- und Polizeistandortführer Libau an den SS-und Polizeiführer Livland Kommandeur der Ordnungspolizei Riga, 03.01.1942*. Lagebericht. LVVA, P-83, 1, 22, 58. lp.
5. *Liepājas prefektūra an den Führer der Schutzpolizei. 27.12.1941*. Bericht von 1.-21. Dezember 1941.
6. *SS und Polizeistandortführer Libau an den SS-und Polizeiführer Livland Kommandeur der Ordnungspolizei Riga, 04.11.1941*. Lagebericht. LVVA, P-83, 1, 22, 25.–31. lp.
7. *Liepājas prefektūra an den Herrn Chef der Schutzpolizei (Dienstabteilung). 18.10.1941*. Bericht vom 1.–15. Oktober 1941. LVVA, P-83, 1, 24, 6. lp.
8. *Schutzmannschaft Libau an den Herrn Chef der Schutzpolizei. 03.10.1941*. Bericht vom 16.–30. September 1941. LVVA, P-83, 1, 24, 4. lp.
9. *Liepājas prefektūra an den Herrn Fuehrer der Schutzpolizei - Dienstabteilung. 27.01.1942*. Bericht vom 12.–27. Januar 1942. LVVA, P-83, 1, 24, 19. lp.
10. *Der SS-und Polizeistandortführer Libau an den SS-und Polizeiführer Livland Kommandeur der Ordnungspolizei Riga, 13.12.1941*. Lagebericht. LVVA, P-83, 1, 22, 55. lp.
11. *Liepājas prefektūra an den Herrn Chef der Schutzpolizei-Dienstabteilung. 27.12.1941*. Bericht vom 1.–31. Dezember 1941. LVVA, P-83, 1, 24, 11. lp.
12. Liepājas dzīve. *Kurzemes Vārds*, 1942, Nr. 11.
13. BA-B, R-91, Riga-Stadt, 2, Gebietskommissar Riga-Stadt. Lagebericht. 03.10.1942.
14. *Präfektur Libau an den Führer der Schutzpolizei –Dienstbateilung 24.10.1942*. Bericht vom 25. September–24. Oktober 1942. LVVA, P-83, 1, 24, 34. lp.
15. Nozagti elektrības vadi. *Kurzemes Vārds*, 1943, Nr. 222.
16. Nāves sods par slepkavību un laupīšanu. *Tēvija*. 1942, Nr. 72.
17. *Präfektur Libau an den Führer der Schutzpolizei – Dienstabteilung. 12.05.1942*. Bericht vom 27.IV – 12.V.1942. LVVA, P-83, 1, 24, 31. lp.; *Gūsteknis izdarījis divkāršu slepkavību*. *Tēvija*, 1942, Nr. 85.; *Divās stundās noķerts slepkava*. *Tēvija*, 1942, Nr. 29.
18. Kriminālnoziedzumu statistika. *Kurzemes Vārds*, 1943, Nr. 7.
19. Mazgadīgie izdarījuši veselu rindu zādzību. *Ventas Balss*. 1943, Nr. 48.
20. Meitas iesvētībām tecinājusi kandžu. *Kurzemes Vārds*. 1943, Nr. 114.
21. No Lietuvas ievēdis kandžu. *Kurzemes Vārds*. 1943, Nr. 222.
22. Liepājas dzīve. *Kurzemes vārds*. 1944, Nr. 63.
23. Liepājas dzīve. *Kurzemes Vārds*. 1943, Nr. 41.
24. Neizdevusies kandžas tecināšana. *Kurzemes vārds*, 1943, Nr. 32.
25. Stingri apkaros „kandžas” tecinātājus. *Tēvija*, 1943, Nr. 115.
26. Sods par malkas zādzību. *Ventas Balss*, 1943, Nr. 24.
27. Dzīve. *Ventas Balss*, 1943, Nr. 7.
28. Nāves sods par aptumšošanas izmantošanu zādzībām. *Tēvija*. 1944, Nr. 82.
29. Nāves sods nelabojamam krāpniekam un zaglim. *Tēvija*, 1943, Nr. 109.
30. Nesaudzīgu cīņu negodīgumam. *Tēvija*, 1944, Nr. 160.

Sandra Grigaravičūtė

Lithuanian University of Educational sciences, Faculty of Education in Humanities
Lithuania, Vilnius

LITHUANIAN – LATVIAN CONSULAR COOPERATION IN VLADIVOSTOK (1921–1922)

LIETUVAS – LATVIJAS KONSULĀRĀ SADARBĪBA VLADIVOSTOKĀ (1921–1922)

Summary

The present paper compares the geography of Lithuanian and Latvian consular representation in Siberia, the FER and the Provisional Priamurye Government in the period 1920–1922 and reveals the episodes of cooperation between Lithuanian and Latvian consular representatives in Vladivostok and the intention to transfer the consular representation of Lithuanian citizens to the consul of Latvia Mārtiņš Skujiņš in 1922.

A review of Lithuanian and Latvian consular representation in Siberia, the FER and the Provisional Priamurye Government shows that Latvia had a far more extensive network of consular representations and used to appoint consular officers of higher rank. Latvia and Lithuania established consular representations in the places with the largest colonies of their fellow-countrymen and the highest number of refugees and optants. A similar practice of consular representation was followed – consular representatives to Siberia and the Far East resided in Vladivostok (they were appointed by the Ministry of Foreign Affairs), and the latter would appoint consular agents for maintaining contact with regional centres, who usually had the status of honorary consular agents and were not remunerated for their work. China was under the jurisdiction of the consuls of both countries in Vladivostok; Japan was next to China in the case of Latvia.

Several episodes of cooperation of Lithuanian and Latvian consular representatives in Vladivostok prompt an assumption that a regular contact was maintained and, if necessary, they substituted for each other at work and provided assistance in the delivery of diplomatic correspondence. The idea of assigning the consular representation of Lithuanian citizens to Latvian consul Mārtiņš Skujiņš in 1922 received opposition from the acting Lithuanian authorised representative in Vladivostok Kazimieras Jocis; therefore, it was not put into practice.

Keywords: Lithuania, Latvia, Vladivostok, Motiejus Čepas, Mārtiņš Skujiņš, Far Eastern Republic.

Introduction

The selection of Lithuanian-Latvian consular cooperation in Vladivostok (Primorye and Priamurye regions) in the period 1921–1922 as the object of research was not random. While working on my paper on the topic of representation of Lithuania in the Far Eastern Republic (hereinafter – the FER) for *Scientific Readings* in Daugavpils in January 2016, I came across a number of references to Latvians in Vladivostok and Chita and hints on the transfer of consular representation of Lithuanian citizens to the Latvian consul in archival sources. It served as a stimulus to take a deeper look into the contacts of Lithuanian and Latvian consular representatives in Siberia and the FER.

The book *Latvijas Republikas ārlietu dienests 1918–1941* (Foreign Service of the Republic of Latvia 1918–1940) by Ārvids Lerhis (Lerhis, 2005: 133–145) and the biographical dictionary *Latvijas ārlietu dienesta darbinieki 1918–1991* (Employees of the Latvian Foreign Ministry Service 1918–1991) (Jēkabsons, Ščerbinskis, 2003: 385–386)

published by Ēriks Jēkabsons and Valters Ščerbinskis were a valuable source of information on Latvian consular representation in Soviet Russia and the FER as well as the Latvian honorary consular agent in Vladivostok Mārtiņš Skujiņš. Lerhis also discussed the circumstances of appointment and activities of Latvian consular representatives in Siberia and the FER, whereas Jēkabsons and Ščerbinskis gave precise start and end dates of their representation periods. The research carried out by the author of this paper on Lithuania's consular representation in the FER in 1920–1922 contains useful information on appointment of Lithuanian consular representatives in Siberia and the FER, limits of their competence, problems regarding recognition of consular representatives, communication and activities (Grigaravičiūtė, 2016: 88–104).

The published sources on this topic are rather scarce. Representation of Lithuania and Lithuanians in the Far East is mentioned in the memoirs of Motiejus Čepas (Čepas, 2007); the verbatim reports of the Constituent Assembly include a mention of the necessity to open a consulate in Siberia in the context of the posts of the Ministry of Foreign Affairs in the period 1921–1922 (they mention the Lithuanian consulate in Siberia) (Constituent Assembly, 1921: 756). Digest 4 of the Fund of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Lithuania (F. 383) at the Lithuanian Central State Archives contains the most comprehensive information on communication and cooperation between Lithuanian and Latvian consular representatives.

The present paper has two **objectives**: 1) to compare the geography of Lithuanian and Latvian consular representation in Siberia, the FER and the Provisional Priamurye Government in the period 1920–1922; 2) to reveal the episodes of cooperation between Lithuanian and Latvian consular representatives in Vladivostok and the intention to transfer the consular representation of Lithuanian citizens to the consul of Latvia Mārtiņš Skujiņš in 1922.

Lithuanian and Latvian consular representatives in Siberia, the FER and the Provisional Priamurye Government Latvian consular representatives (1919–1923)

In the aftermath of World War I, there were around 4,000–5,000 Latvian optants willing to come back to their homeland in the Far East – Chita, Blagoveshchensk and Vladivostok (Lerhis, 2005: 138). Therefore, on 28 June 1919 Zigfrīds Meierovics appointed Jānis Mazpolis (he was the head of the bureau of the Siberia and Ural Latvian National Council) as a representative of the Latvian Provisional Government to Siberia and the Far East based in Vladivostok. China and Japan fell under his jurisdiction as well (Lerhis, 2005: 138).

Table 1.

Lithuanian and Latvian consular representatives in Siberia, the FER (April 1920–November 1922) and the Provisional Priamurye Government (May 1920–November 1922)

LATVIAN		LITHUANIAN	
Residence	Appointed consul/consular agent and his term of office	Residence	Appointed agent/authorised representative and his term of office
Blagoveshchensk	Consular agent Teodors Girgensons (1919–1920)	Blagoveshchensk	Agent of the authorised representative of the

			Republic of Lithuania to Siberia and the FER Survila
Khabarovsk	Diplomatic agent Ernests Muceniķs (30 March 1920 – 10 July 1920) Government's authorised representative Alfrēds Ezeriņš (10 July 1920–1922)	–	–
Chita	Representative of the consular agent of the Latvian Provisional Government in Vladivostok Pēteris (Jūlijs) Freibergs (September 1919–1921)	Chita	Agent of the authorised representative of the Republic of Lithuania to Siberia and the FER (13 December 1920–12 September 1921), authorised representative of the Republic of Lithuania to the FER (13 September 1921–December 1922) M. Čepas
Omsk	Career consul Ernests Lekis (May 1921–13 June 1922) Career consul Jānis Kuzis (September 1922–May 1923) Career consul Jēkabs Teikmanis (21 May 1923–20 December 1923)	Omsk	Authorised representative of the Representation of Lithuania to Soviet Russia for repatriation of deportees in Western Siberia J. Grigaliūnas
Verkhneudinsk (later – Ulan Ude)	Representative of the consular agent of the Latvian Provisional Government in Vladivostok Maksi (Mārtiņš) Trumpe (1920–January 1922)	Verkhneudinsk (later – Ulan Ude)	Agent of the authorised representative of the Republic of Lithuania to Siberia and the FER Bartašius
Vladivostok	Representative to Siberia and the FER – Jānis Mazpolis (February 1919–14 May 1920) Honorary consular agent, later – representative of the Latvian Provisional Government in the FER Mārtiņš Skujiņš (July 1920–1 April 1923)	Vladivostok	Authorised representative of the Republic of Lithuania to Siberia and the FER Vaitiekaitis (August 1920–November 1921), acting authorised representative K. Jocis (November 1921–December 1922)

Compiled by the author with reference to the following sources: Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. *Latvijas ārlietu dienesta darbinieki 1918–1991*. Biogrāfiskā vārdnīca. Rīga: Zinātne, 2003, 385–386 pp.; Lerhis Ā. *Latvijas Republikas ārlietu dienests 1918–1941*. Rīga, 2005, 133–145 pp.; Grigaravičiūtē S. Representation of Lithuania in the Far Eastern Republic, 1920–1922. Presentation at the scientific conference *XXVI starptautisko zinātnisko lasījumu* on 30 January 2016.

Jānis Mazpolis also maintained contact with Latvian organisations in Biysk, Vezi, Blagoveshchensk (Augusts Girgensons), Harbin, Siberia and Ural Latvian national councils (Eduards Zilgalvis), Irkutsk (Meinerts), Krasnoyarsk (V. Salno (Salnājs)), Novo-Nikolaevsk (J. Meijs), and Tomsk (Brincas). In February 1920 Mazpolis was authorised to establish contact with diplomatic representatives of the Entente Powers in Vladivostok and Siberia and to take care of the interests of Latvian citizens as well as to undertake the repatriation of refugees (Lerhis, 2005: 138).

On 30 March 1920 Mazpolis appointed Ernests Mucenieks as a Latvian diplomatic agent and a full representative of the Siberia and Ural Latvian National Council in Khabarovsk. On 14 May 1920 Mazpolis left for Japan and reported to the Latvian Ministry of Foreign Affairs that Mārtiņš Skujiņš was authorised to act in the capacity of the representative to the FER (based in Vladivostok). Meierovics appointed Skujiņš as a consular agent for Mazpolis' "period of absence" (*"prombūtnes laiku"*), and Skujiņš, in turn, authorised Alfrēds Ezeriņš to take care of Latvian citizens in Khabarovsk and its environs (Lerhis, 2005: 138).

From 20 June to 20 July 1920 Skujiņš was appointed as a "Latvian honorary consular agent in Primorye Region", and from 20 July 1920 to 8 September 1923 he was assigned a representative of the Latvian Provisional Government in the FER (Lerhis, 2005: 139). The authorised representatives in Blagoveshchensk, Japan and Chita, appointed by the Latvian consular agent in Vladivostok, served in the capacity of honorary representatives. On 23 March the Latvian Consular Representation in Vladivostok was closed down (Lerhis, 2005: 139).

Lithuanian consular representatives (1920–1922)

In the aftermath of World War I, around 3,000 Lithuanian refugees and optants willing to return to Lithuania resided in Siberia and the Far East. Therefore, on 17 August 1920 (Order of the Ministry of Foreign Affairs No 2986), the Lithuanian Ministry of Foreign Affairs appointed the authorised representative Vaitiekaitis to represent Lithuanian citizens on the territory of Siberia and the FER (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 187. l.). The Lithuanian authorised representative resided in Vladivostok. He appointed agents in Verkhneudinsk, Blagoveshchensk, Chita and Harbin as his assistants in the matters relating to the registration of Lithuanian citizens in Siberia and the FER, issuance of passports and certificates to them as well as collection of fees and charges. Vaitiekaitis, like his colleague Skujiņš, had China under his jurisdiction (Grigaravičiūtė, 2016: 88–104). Vaitiekaitis and later, from November 1921, acting authorised representative Kazimieras Jocis maintained a regular contact with the agent in Chita. The latter kept contact with the authorised representative of the Representation of Lithuania to Soviet Russia for repatriation of deportees in Western Siberia Jonas Grigaliūnas based in Omsk and agents in Harbin (J. Mažeika, J. Katilius, A. Polišaitis), Verkhneudinsk (Bartašius) and Blagoveshchensk (Survila). The Lithuanian authorised representative residing in Vladivostok communicated with the Ministry of Foreign Affairs through Lithuania's mission in the USA. After the establishment of the Provisional Priamurye Government (also known as the Vladivostok Government in the sources) at the end of May 1921, correspondence with Motiejus Čepas in Chita discontinued from 30 May 1921 (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 206. l.; LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 203. l.). In reality, only the regions of Priamurye and Primorye with Lithuanians residing there remained under Vaitiekaitis' jurisdiction; therefore, Motiejus Čepas, who was based in Chita and acted in the capacity of Vaitiekaitis' agent in Chita, was appointed as an authorised representative of the Republic of Lithuania on 13 September 1921 (Grigaravičiūtė, 2016: 88–104).

In April 1921, Čepas obtained a provisional exequatur to Vaitiekaitis from the FER Government, which was also valid through 1922, and the Vladivostok Government

granted its recognition to Vaitiekaitis and Jocis replacing him (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 120–122. 1.). The passports issued by Jocis were considered valid (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 120–122. 1.); however, when travelling through Chita to Lithuania, Lithuanian passports had to be endorsed with a visa by Čepas (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 191. 1.). Until Vaitiekaitis' departure, Čepas served in the position of an agent and an authorised representative afterwards without any remuneration (an equivalent practice was also followed in the Latvian consular service; agents appointed by consuls or authorised representatives were working without payment (Lerhis, 2005: 138–1939)).

In 1922 Jocis' and Čepas' major concern was to transport Lithuanians from Western Siberia and the Far East. At the beginning of April 1922 Čepas found out that in the event of re-evacuation, Lithuanians in Vladivostok would also arrive in Chita through Soviet Russia (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 120–122. 1.). One way was to travel through Russia, the other – to carry them by sea (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 70. 1.). At the beginning of 1922 Jocis applied to the Vladivostok consular corps for assistance. The dean of the consular corps in Vladivostok contacted certain organisations of the Entente Powers “for repatriation of deportees in the manner similar to that of the deportation of prisoners of war” (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 70. 1.).

On 23 November 1922 Čepas informed the Lithuanian representative in Moscow Baltrušaitis that Vladivostok was incorporated into the FER and the FER “turned into an ordinary province of Soviet Russia” (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 9. 1.). On 21 December 1922, by the decision of the authorised representative of the local government in Vladivostok, the activities of the Lithuanian consulate in Vladivostok were discontinued (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 1. 1.). The Commissariat for Foreign Affairs announced that the consulate had been established even before “the FER was merged with the RSFSR” for “assisting Lithuanians having arrived during the war and helping them to come back to their Homeland” (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 1. 1.). The Lithuanian representative in Moscow asked the Commissariat for Foreign Affairs to extend the activities of the Lithuanian consulate in Vladivostok because there were still Lithuanians willing to return to Lithuania. He asked to consider Kazimieras Jocis a consul (who was still in the position of a consul) (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 1. 1.).

Contacts of Lithuanian and Latvian consular representatives in Vladivostok

Latvia and Lithuania appointed their consular representatives in Vladivostok at nearly the same time – in the summer of 1920. The correspondence of the Lithuanian authorised representative in Vladivostok, Vaitiekaitis, and Kazimieras Jocis afterwards shows that Lithuanian and Latvian consular representatives maintained a close contact because when Kazimieras Jocis was ill, Mārtiņš Skujiņš substituted for him (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 58–61. 1.). Besides, according to Kazimieras Jocis, the secretary of the agent of the authorised representative of the Republic of Lithuania to Siberia for the district of Harbin, Kazys Vinskis, was also a Latvian by descent (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 58–61. 1.). All correspondence from Vladivostok to Chita was received through him.

After Vaitiekaitis left for Lithuania in November 1921 and Jocis substituted for him, an idea was brought up to entrust the consular representation of Lithuanian citizens to the Latvian consul in Vladivostok Mārtiņš Skujiņš. Two opinions emerged with regard to the

transfer of consular representation to the Latvian consul: one – expressed by Vaitiekaitis and Lithuanian Foreign Minister Vladas Jurgutis; the other – by the acting authorised representative in Vladivostok Kazys Jocis.

Opinion of Kazimieras Jocis on the transfer of consular representation of Lithuanian citizens to the Latvian consul

In April 1922 Kazimieras Jocis received a letter from his predecessor Vaitiekaitis reporting that the Lithuanian Ministry of Foreign Affairs was planning to send him back to Lithuania. It was planned to assign the affairs of Lithuanian citizens residing in Vladivostok and its environs and the defence of their rights “to some friendly consul, namely Latvian” (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 58–61. l.). Vaitiekaitis, who left for Lithuania at the end of 1921, upheld the same position (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 108. l.).

Kazimieras Jocis followed a different opinion regarding the representation of Lithuanian citizens in Vladivostok. He argued that “the transfer of affairs of Lithuanian citizens to a consul of some small state will not be beneficial, perhaps even harmful” (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 58–61. l.). Kazimieras Jocis followed the position that if there was a need to entrust the representation of the affairs and rights of Lithuanian citizens to a consular representative of a different country, it should be a consul of one of the great powers having granted its *de jure* recognition to Lithuania. The Lithuanian authorised representative (Jocis) justified his opinion by saying that he had once already assigned the handling of affairs of Lithuanian citizens to the Latvian consul and it was difficult for Lithuanian citizens to get to him (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 58–61. l.). What is more, he believed that the Lithuanians who stayed in Vladivostok were not only in need of consular assistance but they also required “to take care of their material situation, to assist in the search for employment, to obtain an allowance, as well as to deal with their moral issues” (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 58–61. l.). Jocis also drew attention to the material side of such transfer of representation. He was convinced that neither the consul of Latvia nor any other country would assume the handling of Lithuanian affairs without a Lithuanian secretary. According to him, neither a small nor a big country consul would agree to have an employee who would not receive a wage from the Lithuanian Ministry of Foreign Affairs. What is more, in addition to the existing costs for the work of a secretary, cash-register, office and other costs, consul’s work would also have to be remunerated. Jocis held to the position that a foreign consul would give priority to the citizens of his country rather than Lithuanian citizens (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 58–61. l.). In the letter of 18 May 1922 to the Lithuanian authorised representative to the FER in Chita Jocis was eagerly asking to communicate his arguments to the Ministry of Foreign Affairs or to the Lithuanian representative in Moscow who would further forward them to Lithuania. He insisted on sending a telegram, even promised to cover the expenses (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 58–61. l.; 7th reference).

Efforts of the Ministry of Foreign Affairs to assign the care and protection of Lithuanian citizens in Vladivostok to Mārtiņš Skujiņš

Most probably Jocis' letter putting down the arguments reached Jurgutis belatedly. On 10 June 1922 Lithuanian Foreign Minister Vladas Jurgutis, who was also an acting authorised representative of the Republic of Lithuania in Vladivostok, informed Jocis that, following Vaitiekaitis' instruction, the ministry resolved "to assign the care and protection of local Lithuanians to Latvian consul Mārtiņš Skujiņš serving on *ex officio* basis (see 15th reference)" (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 29–29a. 1.). The Lithuanian Ministry of Foreign Affairs had already contacted the Latvian Government on this matter and, on receipt of its principal agreement, waited for an official reply. Jurgutis asked Jocis to remain the "de facto head" of the Lithuanian consulate in Vladivostok "by leaving Skujiņš with the responsibility of representation in local authorities and the consular meetings only" (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 29–29a. 1.). Jocis' job included "ordinary consular work", correspondence with the Lithuanian Ministry of Foreign Affairs and the issuance of passports, in other words, he was asked to act as Skujiņš's deputy (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 29–29a. 1.).

As regards the formation of the consulate, the minister of foreign affairs was hoping that he would be capable of maintaining it from the consular revenues and suggested an estimate of 500 yen consular monthly costs (see Table 2). In case the consular revenues did not suffice to cover the expected costs of 500 yens and subsidies from the Ministry of Foreign Affairs were required, he asked to provide an estimate on the funds required for the entire upcoming half-year, starting from 1 July, and how much the wage for the consul and his assistant had to be reduced (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 29–29a. 1.). After receiving the official reply from the Latvian government, Jurgutis was planning to contact Skujiņš directly, asking him "to defend the interests of our citizens and to say a word for them in local authorities" (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 29–29a. 1.).

Table 2.

Estimate of monthly costs of the Lithuanian consulate in Vladivostok suggested by Vladas Jurgutis (1922)

Costs	Amount in yens	Notes
Wage to consul Mārtiņš Skujiņš	200	
Wage to secretary, deputy consul Kazimieras Jocis	200	
Wage to the watcher	25	
Costs for office supplies	10	
Costs for the heating and lighting in the consulate's office	50	
Postal, telegraph, telephone costs	15	
Total:	500	

Compiled by the author with reference to: LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 29–29a. 1.

In his letter Lithuanian Foreign Minister Vladas Jurgutis asked Kazimieras Jocis to pay special attention to the issue of passports. He asked to issue passports only to such Lithuanians who "have not broken their ties with Lithuania and are fluent in Lithuanian" (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 29–29a. 1.). As regards other applicants to the consulate, he suggested to request them to submit an accurately completed form and to forward it to the Lithuanian Ministry of Foreign Affairs for inspection. Until that time, the applicant could be issued a temporary certificate containing the following entry: "the issue of citizenship is a matter of correspondence with the Lithuanian Ministry of Foreign Affairs". The same

procedure was proposed in respect of such persons who had already been issued Lithuanian passports by “any Lithuanian institution in the former Russian Empire which was not fully or adequately legalised by our Government” (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 29–29a. 1.). A proposal was put forward to withdraw their passports and to issue a temporary certificate with the wording specified before. In case it turned out that passports were illegally issued in Vladivostok, they had to be declared null and void. A list of Lithuanian diplomatic and consular representatives was sent to Jocis for information purposes (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 29–29a. 1.).

The extension of passports and the issue of visas remained within Jocis’ competence—only the consul’s assistant could sign a document (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 29–29a. 1.). Based on the telegram dated 22 December 1922, which asked to extend the activities of the Lithuanian consulate in Vladivostok and to consider Jocis a consul (LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 191. 1.), the plan of the Ministry of Foreign Affairs to assign the representation and defence of interests of Lithuanian citizens to the Latvian consul was not put into practice.

Conclusions

1. A review of Lithuanian and Latvian consular representation in Siberia, the FER and the Provisional Priamurye Government shows that Latvia had a far more extensive network of consular representations and used to appoint consular officers of higher rank. Latvia and Lithuania established consular representations in the places with the largest colonies of their fellow-countrymen and the highest number of refugees and optants. A similar practice of consular representation was followed – consular representatives to Siberia and the Far East resided in Vladivostok (they were appointed by the Ministry of Foreign Affairs) and the latter would appoint consular agents for maintaining contact with regional centres, who usually had the status of honorary consular agents and were not remunerated for their work. China was under the jurisdiction of the consuls of both countries in Vladivostok; Japan was next to China in the case of Latvia.

2. Several episodes of cooperation of Lithuanian and Latvian consular representatives in Vladivostok prompt an assumption that a regular contact was maintained and, if necessary, they substituted for each other at work and provided assistance in the delivery of diplomatic correspondence. The idea of assigning the consular representation of Lithuanian citizens to Latvian consul Mārtiņš Skujiņš in 1922 received opposition from the acting Lithuanian authorised representative in Vladivostok Kazimieras Jocis; therefore, it was not put into practice.

Sources and literature

1. Letter of the legal adviser of the Representation of Lithuania in Moscow to the authorised representative of the Republic of Lithuania for repatriation of deportees in Western Siberia (Omsk). LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 191. 1.
2. Letter of Vidas Jurgutis to the authorised representative of the Republic of Lithuania in Vladivostok Kazimieras Jocis of 10 June 1922. LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 29–29a. 1.
3. Report of 22 December 1922 (in Russian). LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 1. 1.
4. Report of Kazimieras Jocis (authorised representative of the Republic of Lithuania to Siberia) to the Representation of Lithuania in Moscow of 31 January 1922. LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 187. 1.

5. Report of Kazimieras Jocis (authorised representative of the Republic of Lithuania to Siberia) to the Representation of Lithuania in Moscow of 31 January 1922. LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 70. l.
6. Report of Kazimieras Jocis to Motiejus Čepas in Chita of 18 May 1922. LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 58–61. l.
7. Report of Kazimieras Jocis to Motiejus Čepas in Chita of 18 May 1922. LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 58–61. l. It was very expensive to send a telegram from Vladivostok (2.18 gold rubles). Ibid.
8. Report of Motiejus Čepas to the Lithuanian representative in Soviet Russia Jurgis Baltrušaitis of 23 November 1922. LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 9. l.
9. Report of Motiejus Čepas to the Lithuanian representative in the Russian Federation and the FER of 15 July 1921. LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 206. l.
10. Report of Motiejus Čepas to the Lithuanian representative in the Russian Federation and the FER of 5 December 1921. LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 203. l.
11. Transcript of the letter of Motiejus Čepas to the Deportee Division of the Representation of Lithuania to Soviet Russia of 18 April 1922. LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 120–122. l.
12. Transcript of the letter of Motiejus Čepas to the Lithuanian representative in Russia and the FER of 6 December 1921. LCSA, 383. f., 4. i., 49. c., 108. l.
13. Constituent Assembly. Sitting No 68 of 3 March 1921, p. 756.
14. Čepas, M. (2007). *Molio Motiejaus užrašai*. Vilnius: Standartų spaustuvė, 512 p.
15. *Ex officio* – by virtue of one's office.
16. Grigaravičiūtė, S. (2017). Representation of Lithuania in the Far Eastern Republic, 1920–1922. *Vesture: avoti un cilveki. XXV starptautisko zinatnisko lasijumu materiali. Vesture XX*. Daugavpils Universitates Akademiskais apgads „Saule“, p. 88–104. ISSN 1691-9297. In the internete: https://du.lv/wp-content/uploads/2016/01/Vesture_XX_2017_tirraksts-1.pdf
17. Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V. (2003). *Latvijas ārlietu dienesta darbinieki 1918–1991*. Biogrāfiskā vārdnīca. Rīga: Zinātne, 385–386 pp.
18. Lerhis Ā. (2005). *Latvijas Republikas ārlietu dienests 1918–1941*. Rīga, 133–145 pp.

Ārija Kolosova
Liepājas Universitāte
Latvija, Liepāja

1991. GADA JANVĀRA BARIKĀŽU NOTIKUMU ATSPUGUĻOJUMS LAIKRAKSTĀ „KURZEMES VĀRDS ” (1991–2001)

DEPICTION OF THE BARRICADE EVENTS IN JANUARY 1991 IN THE NEWSPAPER
“KURZEMES VĀRDS” (1991 – 2001)

Summary

The time of barricades in January 1991 is significant in the history of restoration of independence in Latvia. Residents, including also people from Liepāja, in large numbers went to Rīga to protect strategically important objects. Barricades were built also in Liepāja. It was a non-violent resistance to the occupation regime. In the subsequent years, commemorative events took place. The newspaper “Kurzemes Vārds” plays an important role in depicting the barricade events as a historical source. Analysing the materials of the ten-year period which describe these events, it can be seen how the public mood and attitude to the barricades’ time have changed. In the first years after that, the newspaper also organised commemorative events. Initially, the contemporaries underestimated the importance and uniqueness of the event, and even felt embarrassed to talk about participation in the January barricade events, feeling the responsibility for what has not been achieved that they had been fighting for. The main participants’ feeling going back to the barricades’ time is people’s unity and friendliness.

Keywords: January 1991, barricades, Liepāja residents, commemorative events, participants, Kurzemes Vārds.

Atslēgas vārdi: 1991. gada janvāris, barikādes, liepājnieki, atcere, dalībnieki, Kurzemes Vārds.

Anotācija

1991.gada janvāra barikāžu laiks ir nozīmīgs Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas vēsturē. Iedzīvotāji, to skaitā arī liepājnieki, masveidā devās aizsargāt stratēģiski svarīgus objektus Rīgā. Barikādes tika būvētas arī Liepājā. Tā bija nevardarbīgā pretošanās okupācijas režīmam. Turpmākajos gados notika šo notikumu atceres pasākumi. Barikāžu notikumu atspoguļojumā kā vēstures avotam liela nozīme ir laikrakstam „Kurzemes Vārds”. Analizējot tā materiālus 10 gadu laika posmā, kuros rakstīts par šiem notikumiem, redzams, kā mainījies sabiedrības noskaņojums un attieksme par barikāžu laiku. Pirmajos gados laikraksts organizēja arī atceres pasākumus. Sākotnēji laikabiedri nepietiekami novērtēja notikumu nozīmību un unikalitāti, pat kautrējās runāt par dalību janvāra barikāžu notikumos, jūtoties atbildīgi, ka nav sasniegts tas, par ko cīnījās. Galvenā dalībnieku izjūta, atceroties barikāžu laiku, ir cilvēku vienotība un draudzīgums.

1991. gada 13.–27. janvāra notikumi, kas iegājuši vēsturē kā barikāžu laiks, bija nevardarbīgās pretošanās posms Latvijas trešās Atmodas vēsturē, kad Vecrīgā un ap svarīgākajiem stratēģiskajiem objektiem tika celtas barikādes, lai aizsargātos no iespējamā padomju bruņoto spēku uzbrukuma. Tā bija politiskās krīzes situācija, kad tie, kas nostājās pret neatkarību, centās atjaunot jau zaudēto padomju varu. Tas bija svarīgs tautas pašapziņas un gribas izpausmes brīdis, kad cilvēki bija apņēmības pilni nosargāt savu zemi, tā bija masveida gatavība aizsargāties bez ieročiem. 1991. gada janvāra notikumos piedalījās arī liepājnieki – vispirms jau ierodoties Rīgā, dežūrējot pie barikādēm. Barikādes tika izveidotas ap stratēģiski svarīgiem objektiem arī Ulbrokā, Siguldā, Kuldīgā, Liepājā un citur.

Lai arī par barikāžu laiku rakstīts daudz, tomēr vēl tas nav pietiekami izvērtēts gan vietējā, gan globālā kontekstā. Problēma ir nepietiekams vēstures avotu daudzums – liela daļa juku laikos nav saglabājušies, citi atrodas Krievijas arhīvos un ir slēgti neatkarīgai izpētei. Daļa avotu, iespējams, nav saglabājušies arī tāpēc, ka tūlīt pēc notikumiem, ne visi laikabiedri pietiekami novērtēja to nozīmīgumu.

Analīzei tika izmantots Liepājas pilsētas laikraksts „Kurzemes Vārds”. Tā kā Liepājas pilsētas laikraksts vistiešākajā veidā bija saistīts ar 1991. gada notikumiem, tas arī tika izmantots kā pētījuma avots, analizējot tajā rakstīto 10 gadu laika periodā. Desmit gadi tika izvēlēti tāpēc, ka tas ir pietiekošs laika posms, lai novērtētu sabiedrības noskaņojumu un vērtējumu par šiem notikumiem.

1991. gada janvāra „Kurzemes Vārda” numuros vispirms sniegta informācija par asiņainajiem notikumiem Lietuvā, rīkots sēru mītiņš, pausta nosodoša attieksme, aicināts būt vienotiem brīvībai (Kurzemes Vārds, 16.01.1991.). Laikraksta redakcija pauž savu attieksmi, aicinot liepājniekus aizstāvēt brīvību: „*Nu pienācis laiks parādīt, cik stipras ir mūsu brīvības alkas. Nu pienācis brīdis parādīt, cik vērtā esam kā tauta.*” (Kurzemes Vārds, 15.01.1991.). 18. janvāra numurā stāstīts par brīvības aizstāvju uguns kuriem pilsētā pie pasta un pilsētas valdes nama. Pasniedzēja Ilze Sīkle raksta, ka 15. janvārī arī Pedagoģiskajā institūtā (tagad Liepāja Universitāte) notika mītiņš, lai lemtu par to, kā palīdzēt Latvijai. I. Sīkle atceras, ka arī pati ir bijusi Rīgā uz barikādēm, apraksta tur valdošo vienojošo gaisotni, ka redzējusi tur daudzus liepājniekus – ārsti Birutu Liedi, rūpnīcas „Liepāja” darbinieku Gunāru Dobeli, Liepājas teātra aktierus. Viņa min, ka redzējusi arī divas krieviski runājošas sievietes, kas ar sviestmaižu groziņu devušās Doma virzienā (Kurzemes Vārds, 18.01.1991.).

23. janvāra numurā publicēti Liepājas 5. vidusskolas 12.a klases skolēnu ieraksti dienasgrāmatā. Zane Gūtmane 14. janvārī ir rakstījusi: „*Pirmā ziņa skolā – tiek organizēts brauciens uz Rīgu. Beidzot taču arī es varēšu kaut ko darīt Latvijas labā. Taču meitenes neņem. Es nebūtu es, ja netiktu. Pēc asas vārdu apmaiņas es paliku vienīgā. Kad iebraucam Rīgā, bija jūtams sasprindzinājums, bet no cilvēkiem staroja tāds gaišums, labestība un vienotība, ka es pirmajā brīdī neaptvēru, ka šeit kuru katru brīdi var kas notikt. Doma laukumā cilvēku jūra. Visi tādi apskaidroti. Es pat uztraukumu nejutu. Es sapratu – ja kaut kas sāksies, visi līdz pēdējam elpas vilcienam stāvēs kā viens.*” Ivars Bībers raksta: „*Uz piesnigušās Rīgas fona redzot garās smago mašīnu rindas, radās īpatnēja, gandrīz svētku sajūta.. Pārsteidza vēriens, ar kādu visa tauta metusies šajā notikumu virpulī.. Katram būtu tā reiz jāizjūt neatkārtojamā kopības sajūta ar savu tautu.*” (Kurzemes Vārds, 23.01.1991.).

Pētot, ko un cik par 1991. gada notikumiem rakstīja „Kurzemes Vārds” vēlākajos gados, jāsecina, ka pirmajos gados rakstīja maz. Laikam tāpēc, ka notikumi visiem vēl bija spilgtā atmiņā, iespējams, ka to nozīmība vēl nebija novērtēta. 1992. gada 17. janvāra numura pirmajā lapā Andra Gertsona fotogrāfija no Vecrīgas barikādēm un trīs barikāžu dalībnieku atskats uz notikušo. Imants Aizkalns, viens no barikāžu dienu organizatoriem Liepājā, stāsta raksta autorei Līvijai Leinei: „*Arī mums, kas te Liepājā darbojāties, gribējās būt Rīgā. Bet nedrīkstēja. Vajadzēja palikt te. Atcerieties, interfrontisti toreiz rīkoja mītiņu. Par ko tas varēja izvērsties, varam tikai minēt.. Vai tauta šodien atkal celtos? Domāju, ka jā.*” Voldis Prancāns: „*Gandrīz nedēļu kopā ar citiem nodežūrēju*

valdes namā. Operatīvais štābs atradās Jaunsleiņa kabinetā. Faktiski jau viss to dienu smagums bija uz viņa pleciem.. Noorganizējām televīzijas retranslācijas torņa, valdes, pasta, telegrāfa, redakcijas aizsardzību. Pārsteidza, cik cilvēki gatavi cīņai.” Jānis Krīgers, Rīgas barikāžu aizstāvis: *”Nekad neaizmirsīšu tās cilvēku savstarpējās attiecības, kādas tur valdīja. Tādu labestību ikdienā vairs nepiedzīvot. Ar prātu sapratu: tas, kas mūsu rīcībā, nav nepārvarams šķērslis. Bet ar sirdi likās: ja es tur stāvu, tur netiks neviens pāri”* (Kurzemes Vārds, 17.01.1992.).

1993. gada 20. janvāra numura pirmajā lapā Andra Gertsona foto ar barikādēm un to aizstāvjiem Liepājā, Pasta ielā, pie redakcijas ēkas 1991. gada janvārī. Vispirms Līvija Leine raksta „Tas janvāris” pateicas visiem, kas janvāra dienās sargāja redakciju. Diviem no aizstāvjiem jautāts, ko viņi dara un kā jūtas pašreiz. Andris Rozentāls: *„Situācija drausmīga, kaut vai noziedzības ziņā.. No Saeimas vēlēšanām neko labu negaidu. Pašlaik jau netaisa ekonomiku, bet politiku.”* Ilmārs Graudiņš: *„Jūtos pievilts. Šodiena nav tāda, kādu to biju cerējis redzēt.. Tiem, kas pie valsts stūres, pašiem savas firmas, kantori. Par tautu nekāda interese”* (Kurzemes Vārds, 20.01.1993.).

1994. gada 22. janvāra numurā rakstīts par to, ka 21. janvārī trīs vietās Liepājā – pie televīzijas torņa, „Kurzemes Vārda” redakcijas un pie pilsētas valdes nama notika piemiņas brīži, kas veltīti 1991. gada janvāra notikumam atceri. Šajās vietās uz ielas tika atklātas granīta piemiņas plāksnes. Idejas autori esot paši pilsētas valdes locekļi, projekts tapis Kokina arhitektūras birojā. Raksta autore Līvija Leine pauž viedokli, ka tas ir mazliet neparasti, taču jācer, ka pilnīgi visu neizdzēsīs ne automašīnu riteņi, ne sētnieku slota (Kurzemes Vārds, 22.01.1994.). Tātad jau trīs gadus pēc barikāžu notikumiem vietējie ļaudis mēģina iemūžināt šo notikumu atceri.

1995. gadā sākās barikāžu atceres atzīmēšana, iniciatīvu uzņēmoties „Kurzemes Vārda” redakcijas ļaudīm. 21. janvāra numura pirmajā lapā ievietota Pētera Jaunzema fotogrāfija un Latvijas Tautas frontes (turpmāk – LTF) Liepājas nodaļas priekšsēdētāja Olafa Gūtmaņa uzruna liepājniekiem pie barikāžu atceres ugunsкура 20. janvārī, blakus pasta un redakcijas ēkai, aicinot nepazaudēt *„... to pleca sajūtu un vienotības apziņu, kāda mums bija janvāra dienās.”* Tā kā O. Gūtmanis ir arī dzejnieks, informāciju papildina arī viņa dzejolis 1991. gada janvāra atceri „Barikādes”. Ievietots arī Andreja Puža, LTF Liepājas rajona nodaļas priekšsēdētāja 1991. gadā., raksts „Tas bija fantastisks laiks”, kurā viņš aicina pārvarēt grūtības un ticēt nākotnei (Kurzemes Vārds, 21.01.1995.). 24. janvāra numura pirmajā lapā vēlreiz sīkāk pastāstīts par šī atceres pasākuma norisi, atnākušajiem cilvēkiem pie „atmiņu ugunsкура”, ievietotas viena Pētera Jaunzema un divas Andra Gertsona fotogrāfijas par šo pasākumu (Kurzemes Vārds, 24.01.1993.).

1996. gadā bija pagājuši pieci gadi kopš janvāra barikāžu notikumiem. 15. janvāra numurā pirmoreiz ievietota plaša intervija ar barikāžu dalībnieku Jāni Simsonu, zemessargu, autobusa šoferi no Nīcas, kas veda cilvēku uz Rīgu no Nīcas: *”Autobusu atstājām pie Pētera baznīcas. Bet Doma laukums bija sadalīts – katrai grupai, arī nīceniekiem, sava vieta sargājama. Kurinājām ugunscurus, bijām gatavi jēkam. No atmiņas nezūd tā atmosfēra, tās attiecības, kas tur valdīja. Mēs visi bijām kā viens. Tādas lietas, ka tur varēja dalīt cilvēkus pa nācijām, nebija.”* Kad raksta autore Līvija Leine jautā, kā tiek vērtēti piecus gadus senie notikumi, J. Simsons atbild: *„...tam bija jābūt, bija jānotiek. Varbūt, ka ne tā, varbūt citādā veidā, varbūt vajadzēja gudrāk, lai cilvēku upuru*

nebūtu bijis.. Bet, no otras puses: mēs arī vīlāmies daudz.. man bail pat sacīt tādus vārdus, ja vēlreiz mēs nokļūtu tādā situācijā, tad diez vai tik draudzīgas kā toreiz mūsu attiecības būs.” Tālāk intervijā J. Vilsons stāsta par grūtībām, kas jāpiedzīvo cilvēkiem pārmaiņu laikos, kad nav darba, zūd vērtības, trūkst līdzekļu, bet atsevišķa sabiedrības daļa iedzīvojusies mantā un bagātībā un par tautu nedomā (Kurzemes Vārds, 15.01.1996.). 1996. gada 22. janvāra numura trešajā lappusē ievietotas piecas vēsturiskas Pētera Jaunzema fotogrāfijas par barikādēm Vecrīgā (Kurzemes Vārds, 22.01.1996.). 23. janvāra numura otrajā lappusē ievietots Olafa Gūtmaņa raksts ” ”Kailā karaļa” sindroms”, kas stāsta par vilšanos, par to, ka garīgais posms ir beidzies, un par galveno dzīves mērķu kļuvusi materiālā labklājība (Kurzemes Vārds, 23.01.1996.). Šajā rakstā paustais parāda lielas daļas cilvēku, kas dzīvoja līdzīgi un aktīvi darbojās Atmodas laikā, izjūtas, cerību nepiepildīšanos.

1997. gada 21. janvāra numurā raksts „Šeit ir Latvija, šeit ir Kurzeme!” stāsta par to, ka 20. janvārī Pasta un Radio ielu krustojumā (pie „Kurzemes Vārda” redakcijas) atkal tika iedegts ugunskurs, lai pieminētu barikāžu laiku, tika runāts un dziedāts, kavējoties atmiņās (Kurzemes Vārds, 21.01.1997.). Tātad tradīcija turpinās un cilvēkiem ir nepieciešama tikšanās.

1998. gada 14. janvāra numurā I. Imbovica raksta, ka pēdējos gados barikāžu notikumu atceres pasākumus organizēja „Kurzemes Vārda” redakcija, jo uzskatīja to par savu pienākumu, tādēļ, ka pilsētas un rajona ļaudis tajās dienās nāca aizstāvēt savu avīzi. „Šogad stafeti pārņem un barikāžu atmiņu vakaru rīko Latviešu biedrības nams. Rīkotāji ir mēģinājuši uzaicināt visus tos dalībniekus, kuri ir apzināti, taču, iespējams, ka kāds vārds ir arī paslīdējis garām, tādēļ lūgums atsaukties un pieteikties visiem, kuri šajā atmiņu vakarā piedalīsies.” (Kurzemes Vārds, 14.01.1998.) 17. janvāra numurā sniegts sīkāks ieskats par plānotā pasākuma norisi, intervējot Latviešu biedrības nama direktores vietnieci kultūras darbā Ildzi Lagzdiņu. Pasākums plānots divās daļās – pirmajā daļā koncerts, bet otrajā – atmiņu vakars pie tējas tases barikāžu dalībniekiem, viņu ģimenēm un draugiem (Kurzemes Vārds, 17.01.1998.). 20. janvāra numurā ievietota intervija ar Edgaru Lāmu, kurš 1991. gada. janvāra dienas pavadīja Tautas frontes Liepājas nodaļas koordinācijas centrā. Darījis to, kas bija jādara: zvanījis, saucis, aicinājis, lūdzis, skaitījis, runājis, klausījies un uzklusījis. Savu paveikto formulējis tā: biju Tautas frontes ierindnieks, kura pienākums bija apkopot visu informāciju un sekot, kāda veidojas situācija gan Liepājā, gan Kurzemē, gan valstī. Viņš atzīst, ka ne jau viss notiek pats no sevis, stihiski. Atceroties barikāžu dienas, E. Lāms norāda, ka bija gan maiņu grupas, lai Rīgā palikušajiem nebūtu pārāk ilgi jāstāv – gan bijusi arī pašu iniciatīva no darba kolektīviem, gan arī paši uz savu roku devušies uz Rīgu. ”Tautas frontes koordinācijas centrs bija vieta, kur saplūda informācija, kur ļaudis nāca interesēties, kas notiek, ko vajag palīdzēt, ko vajag darīt, kurp vajag doties, kas ir aktuālākais, nesa produktus, drēbes, siltu apģērbu, zeķes un cimds, medicīniskos līdzekļus. Ļaužu atsaucība bija tiešām apbrīnojama. To nevar aizmirst.. Un pāri visam – vienotības izjūta.” Intervijas noslēgumā E. Lāms aicina neaizmirst barikāžu laiku, kas ir svarīga latviešu tautas vēstures sastāvdaļa. Viņam nav pieņemami, ka 1991. gada janvāra notikumus izsmej vai par tiem runā nievājoši kā par kaut kādu auseklīšu demonstrāciju. Tātad arī šāds noskaņojums, ko radījusi vilšanās, bijis sabiedrībā.

1999. gada 16. janvāra numurā rakstīts, ka Rīgā izveidots Barikāžu dalībnieku piemiņas centrs, izveidots pamats datu bāzei, fonda prezidents Renārs Zaļais bijis ieradies Liepājā, lai pasniegtu pēc fonda iniciatīvas izveidoto Barikāžu piemiņas zīmi, kuru nupat Saeima apstiprinājusi par valdības apbalvojumu. Liepājā šī piemiņas zīme pasniegta pirmajiem astoņiem liepājniekiem. Tiek aicināti bijušie barikāžu dalībnieki iesaistīties datu bāzes veidošanā, rakstīt atmiņas par tām dienām, dāvināt lietiskus pierādījumus Barikāžu dalībnieku piemiņas centram. Tiek uzsvērts, ka Liepājā barikāžu dalībniekus grūti apzināt, jo ugunsgrēkā LTF Liepājas nodaļā gājuši bojā barikāžu dalībnieku saraksti. Ievietota arī neliela intervija ar vienu no pirmajiem Barikāžu dalībnieka piemiņas zīmes saņēmējiem Raimonu Ignātu, kurš atradās barikādēs Rīgā no 14. janvāra līdz 16. janvārim. Viņš saka: *"Barikāžu laikā katrs stāvēja savā vietā, darīja savu darbu, un visi bija vienādi"* (Kurzemes Vārds, 16.01.1999.).

1999. gada 20. janvāra numurā intervija ar Andri Kalniņu, kas bija uz barikādēm Rīgā tikai vienu nakti, taču tā bija traģiskākā nakts – no 20. uz 21. janvāri. Bijusi vēlēšanās braukt jau agrāk, taču strādājis maiņās, bijis grūti izkārtot. Divas nakts apsargājis arī Tautas frontes ēku Liepājā. Viņš piedzīvojis šaušanu pie Iekšlietu ministrijas, jo viņu grupas barikāde atradusies Skārņu ielā. Sākumā licies, ka tas ir inscenējums nevis īstenība. Vēlāk apkārt sākuši skraidīt miliči, jo blakus atradusies milicijas ieroču noliktava, nevarējis saprast, kurš mūsējais, kurš nav. *„Mums bija vienkārša barikāde – traktors „Kirovec”, novietots šķērsām ieliņai. Tad nolēmām darīt tā: stāvēsim ar mietiem aiz traktora riteņiem un sitīsim pa galvu katram, kas mēģinās tikt pāri...Mukt nebūtu mukuši un netaisījāmie teikt uzbrucējiem „Sveiki!””* A. Kalniņš arī norāda, ka barikāžu atmiņu stāsti nav objektīvi, pagājuši astoņi gadi pēc šiem notikumiem un cilvēki daudz ko pieliek klāt. Galvenais bijusi vienotība. *„Tik draudzīgus, tik apvienojošos cilvēkus es vairs nekad nekur citur neesmu sastapis”* (Kurzemes Vārds, 20.01.1999.).

2000. gada 19. janvāra numurā publicēta intervija ar Antonu Anspoku, LTF dibinātāju, aktīvistu, vienu no barikāžu dalībniekiem. Viņš atceras, ka barikādes veidotas Liepājā trīs vietās, bijusi liela cilvēku vienotība. Arī viņam piešķirta barikāžu dalībnieka apliecība, bet A. Anspoks uzsver, ka svarīgi apzināt tiešos barikāžu dalībniekus, bet viņš bijis domnieks, vairāk kā organizators. *„Pateicība pienākas arī tiem, kuri vārīja un nesa tēju, no saviem pieticīgajiem krājumiem sarūpēja pārtiku. Tiem, kas gādāja apģērbu, lai barikāžu cīnītājiem nesalst”* (Kurzemes Vārds, 19.01.2000.).

2001. gada 15. janvāra numurā publicēta informācija, ka 14. janvārī Liepājas Pilsētas Domē vairāk nekā 100 cilvēkiem pasniegtas Barikāžu dalībnieka piemiņas zīmes. Tās pasniedza 1991. gada janvāra Liepājas domes priekšsēdētāja vietnieks Andris Jaunsleinis un Barikāžu dalībnieku atbalsta fonda prezidents Renārs Zaļais. Nosaukti atsevišķu apbalvoto vārdi, minēts, ka apbalvoto vidū pat veselas ģimenes, bet to, kuru vairs nav šajā saulē, vietā apbalvojumus saņēma viņu tuvinieki. Pievienota fotogrāfija ar trīs apbalvotajiem un citēts pensionētā mežsarga V. Denkanta teiktais: *"Tāds gaiss, kāds bija toreiz, Latvijā nav bijis ne pirms, ne pēc tam, arī mežā tāda nav."* Eduards Raitis, kurš barikāžu cīņu dalībnieku vārdā uzrunāja klātesošos, teica: *„Kad es dzirdu šodien skeptiķus sakām, ko tad jūs tur būtu varējuši izdarīt, jūs taču būtu vienkārši sabradāti ar kāpurķēdēm, es vienmēr atbildu, ka cilvēkiem bez ieročiem stāties pretī smagai tehnikai ir vajadzīga lielāka drosme”* (Kurzemes Vārds, 15.01.2001.). 2001. gada 20. janvāra numurā

pārstāstīts Silvijas Demmes, Barikāžu aizstāvju piemiņas zīmes saņēmējas, dzīvesstāsts (Kurzemes Vārds, 20.01.2001.). 22. janvāra numurā ievietota informācija un fotogrāfija – 20. janvāra pievakarē pie Latviešu biedrības nama tika iedegts atmiņu ugunskurs, lai atsauktu atmiņā 1991. gada janvāra notikumus. Liepājas Latviešu biedrības nama zālē bijušos barikāžniekus sagaidīja klāti galdi, kopīgi tika dziedāts un ļaudis kavējās atmiņās. (Kurzemes Vārds, 22.01.2001.).

Analizēto laika posmu var papildināt ar 2001. gadā grāmatā „Barikādes. Latvijas mīlestības grāmata” publicētajām atmiņām, starp kurām ir arī liepājnieku rakstītās: LTF Liepājas nodaļas līdzpriekšsēdētājs aktieris Jānis Kuplais rakstīja, ka tajā laikā Liepājā atradās daudz padomju armijas, aktīvi darbojās Interfronte, tāpēc tika nodibināts barikāžu štābs, kura galvenie koordinatori bija tautfrontieši Sandra Šēniņa un Imants Aizkalns. Ar mašīnām tika aizbarikādēta ieliņa, kas veda uz Čakstes laukumu, lai interfrontieši, ar plakātiem ejot uz domes ēku, tur netiktu. Tika iededzināti ugunskuri pie Domes, pie laikraksta „Kurzemes Vārds” redakcijas, pie televīzijas. Tāpat kā Rīgā arī Liepājā no iestādēm tika organizēti cilvēki, nozīmētas dežūras, cilvēki nesa cigaretes, ābolus, cukuru, kafiju, tēju. „*Tautas mīlestība gāja pāri visām kantēm*”. J. Kuplais atmiņās minējis, ka tika veikti arī aģitācijas darbi, grupu formēšana sūtīšanai uz Rīgu, pilsētas radio translācijā tika teiktas runas. „*Ne jau kaut kādas tribīnes runas, bet ar tautu runāt vajadzēja*”. Notika arī Tautas frontes dokumentu evakuācija, visi rotoprinti un kserofaksi noglabāti teātra ēkā. Protams, ka tas bija noslēpums, bet darīts tika tāpēc, ka, ja notiktu ļaunākais, tad jebkurā brīdī viņi būtu gatavi drukāt proklamācijas un visu, kas nepieciešams (Kuplais, 2001).

Šajā grāmatā publicētajās Emīlijas Plācenes atmiņās norādīts, ka 14. janvāra LTF ārkārtas sēdē, pēc tam, kad tika uzzināts par Interfrontes gatavotajām aktivitātēm, tika nolemts aizstāvēt pilsētu. 15. janvārī viņa pavadījusi, dežurējot pie centrālā pasta, turpat atradās arī telegrāfs, Liepājas radio, tālsarunu centrāle, pilsētas laikraksta redakcija. E. Plāciņa min, ka laikā, kamēr notika Interfrontes mītiņš, tika sagatavotas barikādes. Kad saņemta ziņa no LTF Liepājas nodaļas centra par iespējamo tanku tuvošanos, viņa sapratusi, ka uz barikādēm viņai apkārt galvenokārt sievietes ar bērniem un skolēni, jo vīri taču aizbraukuši sargāt Rīgu vai atrodas darbā, palīgā viņi ierodas tikai vakarā. „*To kopības sajūtu nav iespējams izstāstīt. Tā katram pašam ir jāizjūt*” (Plācene, 2001).

Secinājumi

1991. gada janvāra notikumi saistīti ar nevardarbīgo pretošanos trešās Atmodas vēsturē. Bez Rīgas barikādes tika celtas arī citās pilsētās, t.sk. arī Liepājā.

Janvāra barikāžu laiks ir nepietiekami izvērtēts, jo saglabājies nepietiekams vēstures avotu daudzums. Laikraksts „Kurzemes Vārds” kā pētījuma avots izvēlēts tāpēc, ka tieši saistīts ar notikumiem – ap laikraksta redakciju tika celtas barikādes, pirmajos gados pēc notikumiem tas organizēja atceres pasākumus. Analizēts 10 gadu laika posms, lai izvērtētu sabiedrības noskaņojumu un attieksmi pret šiem notikumiem.

Nozīmīgs avots par barikāžu laiku ir arī fotogrāfijas, ko laikrakstā ievieto notikumu atceres gadadienās, to autori – Andris Gertsons un Pēteris Jaunzems. Fotogrāfijās attēlots barikāžu laiks gan Liepājā, gan Rīgā.

Sākotnēji notikumu laikabiedri nepietiekami novērtēja to nozīmību un unikalitāti. Valstī bija ekonomiska lejupslīde, dalībnieki kautrējās runāt par dalību janvāra barikāžu notikumos, jūtoties atbildīgi, ka nav sasniegts tas, par ko cīnījās.

Pirmā intervija ar barikāžu dalībnieku parādījās tikai 1996. gadā. Noskaņojuma maiņu veicināja arī tas, ka Rīgā tika izveidots Barikāžu dalībnieku piemiņas centrs, sāka veidot dalībnieku datubāzi. Tika apzināti barikāžu dalībnieki un pasniegtas Barikāžu dalībnieku piemiņas zīmes.

Galvenā dalībnieku izjūta, atceroties barikāžu laiku, ir cilvēku vienotība un draudzīgums.

Vērtējot atmiņu stāstus, jāņem vērā to pierakstīšanas un publicēšanas laiks, jo jau 1999. gadā viens no barikāžu dalībniekiem norāda, ka stāsti bieži vien nav objektīvi, cilvēki daudz ko pieliek klāt.

Avoti un literatūra

1. **Gūtmanis, O.** (1995). Cienījamie liepājnieki! Kurzemes Vārds, 21.01., 1. lpp.
2. **Imbovica, I.** (1998). Barikāžu dienas Latvijā nenotika franču revolūcijas laikā. Kurzemes Vārds, 17.01., 12. lpp.
3. **Jaunzems, P.** (2000). Barikāžu Antons no lielo Anspoku ciema. Kurzemes Vārds, 20.01., 6.–7. lpp.
4. **Kuplais, J.** (2001). Mīlestība Rīgā un Liepājā. No: Barikādes. Latvijas mīlestības grāmata. Pieejams: www.barikopedija.lv [pēdējo reizi sk.16.0.2016.].
5. **Leine, L.** (1995). Atceres ugunskurs. Kurzemes Vārds, 24.01., 1. lpp.
6. **Leine, L.** (2001). Atmiņu ugunskurs sauc kopā. Kurzemes Vārds, 22.01., 1. lpp.
7. **Leine, L.** (1996). Es tomēr celtos atkal! Kurzemes Vārds, 15.01., 1–2. lpp.
8. **Leine, L.** (1991). Mēs zinājām, par ko stāvam. Kurzemes Vārds, 17.01., 1. lpp.
9. **Leine, L.** (2001) Pasniegtas Barikāžu dalībnieku piemiņas zīmes. Kurzemes Vārds, 15.01., 1., 12. lpp.
10. **Leine, L.** (2001). Silvija Demme: „Manas barikādes sākās Sibīrijā”. Kurzemes Vārds, 20.01., 8. lpp.
11. **Leine, L.** (1997). Šeit ir Latvija, šeit ir Kurzeme! Kurzemes Vārds, 21.01., 1. lpp.
12. **Leine, L.** (1993). Tas janvāris. Kurzemes Vārds, 20.01., 1. lpp.
13. **Leine, L.** (1994). To vietu pieminot. Kurzemes Vārds, 22.01., 1. lpp.
14. **Leine, L.** (1998). Ugunsiskus nedrīkst aizmirst! Kurzemes Vārds, 20.01., 1., 12. lpp.
15. **Lēvalde, V.** (1999). Izrāde iznāca pārāk asiņaina. Kurzemes Vārds, 20.01., 6.–7. lpp.
16. Liepājas 5.vidusskolas 12.a klases skolēnu ieraksti dienasgrāmatā (1991). Kurzemes Vārds, 23.01., 1. lpp.
17. **Sikle, I.** (1991). Sargāj' savu tēvu zemi... Kurzemes Vārds, 18.01., 1. lpp.
18. **Plācene, E.** (2001). Sievietes un bērni nosargāja Liepāju. No: Barikādes. Latvijas mīlestības grāmata. Pieejams: www.barikopedija.lv [pēdējo reizi sk.16.05.2016.].
19. **Pujēna, S.** (1999). Viens no barikādēm. Kurzemes Vārds, 18.01., 7. lpp.
20. **Puzis, A.** (1995). Tas bija fantastisks laiks. Kurzemes Vārds, 21.01., 1. lpp.

Aleksejs Kriška
Liepājas muzejs
Latvija, Liepāja

KURZEMES RIETUMU PIEKRASTES NOZĪME BALTIJAS AIZSARDZĪBAS KONTEKSTĀ OTRĀ PASAULES KARA PRIEKŠVAKARĀ

THE IMPORTANCE OF THE WESTERN COAST OF COURLAND IN THE CONTEXT OF THE DEFENSE OF THE BALTIC REGION ON THE EVE OF THE SECOND WORLD WAR

Summary

The goal of this article is to research the importance of the Western coast of Courland in the context of the defense of the Baltic region on the eve of the Second World War. For this purpose, an analysis of the Soviet military structure in the region is conducted. The research concludes that the geographical properties of Courland, as well as the geopolitical situation in the region on the eve of the war meant that the Soviet units in Courland were tasked with coastal defense. The Soviet 27th army's 67th Rifle Division, stationed along the Western coast of Courland from Palanga to the Irbe isthmus, was the backbone of this coastal defense. In cooperation with the Soviet Baltic fleet, it was to prevent a successful enemy landing. The Soviet Baltic fleet also had its own bases on the coast – in Ventspils and Liepāja. The naval sea base at Liepāja can be considered the keystone of this coastal defense, as it is evident from the large concentration of troops and resources in and around the base on the eve of the war.

Keywords: 67th Rifle Division; Baltic Special Military District; Courland; Liepāja; defense; coast.

Atslēgas vārdi: 67. strēlnieku divīzija; Baltijas sevišķais kara apgabals; Kurzeme; Liepāja; aizsardzība; piekraste.

Anotācija

Raksta mērķis ir izpētīt, kāda nozīme bija Kurzemes rietumu piekrastei Baltijas aizsardzības kontekstā Otrā pasaules kara priekšvakarā. Mērķa sasniegšanai tiek analizēta padomju militārā struktūra, tās ietvaros notiekošās, ar to saistītās norises gan Kurzemē, gan arī visā Baltijas reģionā.

Pētījuma rezultātā var secināt, ka Kurzemes ģeogrāfiskās īpašības, kā arī ģeopolitiskā situācija kara priekšvakarā nozīmēja to, ka Kurzemē esošajām padomju vienībām tika paredzēta piekrastes pretdesanta aizsardzības loma. Piekrastes aizsardzības mugurkaulu veidoja 27. armijas 67. strēlnieku divīzija, kuras vienības tika izvietotas gar krastu, posmā no Palangas līdz Irbes jūras šaurumam. Ienaidnieka desantu sauszemes karaspēka vienībām tika paredzēts novērst ar padomju Baltijas kara flotes atbalstu. Baltijas kara flotes rīcībā Kurzemē bija arī Ventspils un Liepājas ostas. Tieši Liepājas kara flotes bāzi var uzskatīt par galveno piekrastes aizsardzības atbalsta punktu, uz ko norāda lielā karaspēka daļu un resursu koncentrācija tās ietvaros un tuvākajā apkārtnē.

Pētījuma mērķis ir izpētīt Kurzemes rietumu piekrastes nozīmi Baltijas aizsardzības kontekstā Otrā pasaules kara priekšvakarā. Darbs balstās, galvenokārt, uz Latvijā un Krievijā izdotajiem publicēto avotu krājumiem un ar tematu saistītu historiogrāfiju. Galvenās problēmas tēmas izpētē radīja pirmavotu trūkums – lielākā daļa avotu, kas ir saistīti ar šo tematu, ir slepeni vai ar ļoti ierobežotu pieejamību. Pētījuma izstrādei tika izskatīti pieejamie avoti un literatūra, kas attiecas uz padomju militāro organizāciju Baltijas reģionā. Nozīmīgus pētījumus par militārajām norisēm Latvijā saistībā ar okupāciju un karadarbību Latvijas teritorijā savā laikā izstrādājis vēsturnieks Heinrihs Strods. Viņa veiktie padziļinātie pētījumi saistībā ar padomju militāro struktūru un tās

sabrukumu Latvijā 1941. gada vasarā kalpo kā stabils pamats jebkādi turpmāki izpētei saistībā ar militārajām norisēm gan Latvijas, gan visas Baltijas teritorijā.

Līdz šim Kurzemes rietumu piekrastē esošās vienības ir apskatītas, tikai virspusīgi pieskaroties to lomai plašākā, Baltijas kontekstā. Uzmanība līdz šim nav pievērsta arī Kurzemes ģeogrāfiskajām īpatnībām un tam, kā tās ietekmēja padomju militāros plānus reģionā. Respektīvi, neskatoties uz to, ka padomju militārā doktrīna paredzēja pierobežas vienībām uzbrukuma operācijas un aktīvo aizsardzību, Kurzemes piekrastē un tās tuvumā dislocētās vienības pildīja defensīvu funkciju.

Runājot par Otrā pasaules kara ienākšanu Latvijā, neizbēgami jāsaskaras ar Liepājas aizstāvēšanu. Padomju historiogrāfijā tā ir iegājusi kā “Семь огненных дней Лиепай”⁴ (latviski – Liepājas septiņas ugunīgās dienas), kā stāsts par pilsētas padomju garnizona un strādnieku vienību varonīgo pilsētas aizstāvēšanu. Vietējos ziņu portālos, kā arī vēsturiskajā literatūrā, ne vienu reizi vien ir apspriests padomju karavīru, pilsētas un tās iedzīvotāju liktenis šajā laikā. Agrāk, protams, par to rakstīja kā par varonīgu pilsētas aizstāvēšanu. Mūsdienu Latvijas vēstures pētnieki gan pārsvarā sliecas apgalvot, ka norises Liepājā, Kurzemē un Latvijā kopumā šajās kara pirmajās dienās bija haotiskas un katastrofālas padomju karaspēkam.⁵ Par to, protams, liecina arī fakts, ka neskatoties uz to, ka Liepāju vācu karaspēks ieņēma tikai 29. jūnijā, šajā laikā fronte jau bija aizbīdījies krietni tālāk, noturēt vācu karaspēku Kurzemē Sarkanajai Armijai neizdevās. 1941. gada 24. jūnijā Padomju Ziemeļrietumu frontes pavēlniecība deva pavēli tās rīcībā esošajai 8. armijai ieņemt pozīcijas Ventas labajā krastā (Журнал боевых действий войск СЗФ за июнь-июль 1941 года, ЦАМО, 221-1351-200: 9), taču aizsardzība šajā līnijā netika laicīgi sagatavota, un vācu karaspēka straujā virzība nozīmēja to, ka šīs pozīcijas nācās ātri vien pamest (Журнал боевых действий войск СЗФ за июнь-июль 1941 года, ЦАМО, 221-1351-200: 11). 29. jūnijā, kamēr Liepājā karadarbība noslēdzās, vācu karaspēks jau bija uzsācis uzbrukumu Rīgai.

Rodas jautājums – cik slikti sagatavoti karadarbībai patiesībā bija Kurzemē esošie padomju spēki Otrā pasaules kara priekšvakarā un kādas kļūdas un trūkumi noveda pie nespējas noturēt vai vismaz ilgāk aizturēt vācu karaspēku pierobežā? Lai izprastu to, kādēļ padomju karaspēka daļas Kurzemē nonāca tik nelabvēlīgā situācijā kara sākumā, ir nepieciešams apskatīt, kādus līdzekļus PSRS veltīja Kurzemes aizsardzībai un kāda loma Kurzemei un tās telpā izvietotajām padomju vienībām bija visas Baltijas aizsardzības kontekstā.

Šeit jāatzīmē, ka mūsdienās Latvijas vēsturnieki, arī virkne Krievijas pētnieku arvien biežāk nonāk pie līdzīgām atziņām par to, ka padomju karaspēks Vācijas pierobežā tika gatavots ofensīvai darbībai. Norises Polijā, Francijā un Beniluksa valstīs mudināja Padomju Savienības militāro vadību veikt pārmaiņas savā stratēģiskajā doktrīnā. Kaut kādā mērā tā bija Vācijas militārās stratēģijas imitācija, par ko arī liecina skaitliski lielā

⁴ Šāds nosaukums ir arī 1985. gadā Rīgā izdotajai padomju vēsturnieka Vasīlija Savčenko grāmatai, kurā ir aprakstītas norises Liepājā un tās apkārtnē, PSRS, Vācijas kara sākumā

⁵ Šādu viedokli arī pauž **Heinrihs Strods** savā rakstā Sarkanarmijas haotiskā atkāpšanās no Latvijas (1941. gada 22. jūnijs–5. jūlijs). No: *Latvijas Okupācijas Muzeja Gada Grāmata. 2001 Nācija gūstā*. Rīga : Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 2002. 293 lpp.

tehnikas koncentrācija pierobežā⁶, kā arī pierobežas vienību mācību agresīvais raksturs (Мельтюхов 2002, 330). Attiecībā uz Kurzemi avotos ir novērojamas līdzīgas karaspēka koncentrācijas iezīmes, it īpaši laikā līdz Baltijas sevišķā kara apgabala izveidei, taču šeit ir jāatzīmē, ka Kurzemē dislocētās padomju vienības atradās, lai gan tuvā, bet tomēr potenciālās frontes aizmugurē.

Pirmās padomju flotes un sauszemes karaspēka vienības Kurzemē ieradās līdz ar Savstarpējās palīdzības pakta noslēgšanu starp Latviju un PSRS, 1939. gada oktobrī. Latvijas teritorijā Padomju Savienība izvietoja 2. sevišķo strēlnieku korpusu, kurš bija pakļauts Kaļiņinas kara apgabalam.⁷ Padomju sauszemes karaspēka bāzes Kurzemē tika ierīkotas no Irbes jūras šauruma līdz Ezerei, Lietuvas pierobežā. Kā jau Edgars Andersons savā darbā iepriekš ir atzīmējis (Andersons, 1984: 251), šāds bāzu izvietojums veidoja tādu kā pusloku. Svarīgi šeit ir atzīmēt to, ka padomju karaspēka daļas tika izvietotas tieši piekrastes tuvumā vai arī relatīvi netālu no tās (tālākās vienības atradās ~ 90 km no piekrastes). Ņemot vērā Kurzemes ģeogrāfiskos apstākļus, respektīvi – tās garo un līdzeno piekrasti –, bija nepieciešams nodrošināties pret ienaidnieka jūras desanta iespējamību. Padomju militārā vadība uztraucās par to, ka sekmīgs pretinieka desants Kurzemē apdraudētu tās Lietuvas teritorijā, Vācijas pierobežā, esošo vienību labo flangu, kā arī tas ļautu ienaidnieka vienībām veikt tālākus uzbrukumus Rīgas vai Sāmsalas, Tallinas un vēlāk Ļeņingradas virzienā (Hayмов, 1998: 182). Taču šeit jāpiebilst, ka, lai gan padomju karaspēks uzturējās Latvijas teritorijā jau no Savstarpējās palīdzības pakta noslēgšanas, patiesi par padomju militārās vadības plāniem saistībā ar Kurzemi un tās piekrastes lomu Baltijas aizsardzības kontekstā var runāt tikai līdz ar Baltijas sevišķā kara apgabala izveidi 1940. gada vasarā. Kurzemē esošās padomju vienības ņēma aktīvu dalību arī Latvijas okupācijas norisēs. Jau 8. jūnijā tika pavēlēts sagatavot Baltijā dislocētās gaisa spēku vienības iespējamai karadarbībai, kā arī uzdots pastiprināt lidlauku aizsardzību. Sauszemes karaspēka daļām – 67. divīzijai – ar Ezerē un Vaiņodē dislocēto tanku vienību atbalstu tika pavēlēts ieņemt stratēģiski svarīgākos objektus Jelgavas, Tukuma virzienā, kā arī uzdots ieņemt visus tiltus pār Ventu (Pētersons, 2000: 99). Arī padomju Baltijas kara flotes vienībām tika pavēlēts būt kaujas gatavībā līdz 12. jūnijam (Feldmanis, 2012: 30).

Sakarā ar 1940. gada jūnijā realizēto Baltijas valstu okupāciju, zuda Kaļiņinas kara apgabala stratēģiskā nozīme. 1940. gada 6. jūlijā ar PSRS Tautas komisāru padomes rīkojumu tika izveidots jauns – Baltijas kara apgabals. Tā štābs tika saformēts uz Kaļiņinas kara apgabala štāba sastāva bāzes, un jaunais kara apgabals ietvēra sevī okupēto Lietuvas un Latvijas valstu teritorijas, kā arī Sebežas, Indricas, Veļikie Luki, Novo-Sokoļņiku un Neveļas rajonus (Иринархов, 2004: 11). 1940. gada 17. augustā Baltijas kara apgabals tika pārveidots par Baltijas sevišķo kara apgabalu (turpmāk tekstā – BSKA). Kopš šī brīža kara apgabalā tika iekļauta arī Igaunijas teritorija, savukārt daļa no teritorijas, kura iepriekš skaitījās Kaļiņinas kara apgabalā un tagad atradās BSKA sastāvā, tika atdota Maskavas

⁶ Tabulas, kurās ir novērojamas pārmaiņas tehnikas koncentrācijā Padomju kara apgabalos, ir pieejamas Мельтюхов, М.И. *Упущенный шанс Сталина: Советский Союз и борьба за Европу 1939–1941 гг.* Москва: Вече, 2002. 537 c. grāmatas pielikumā

⁷ Sīki izpētījis 2. sevišķā strēlnieku korpusa sastāvu ir vēsturnieks Heinrihs Strods. Detalizēta tabula ar korpusa vienībām ir apskatāma Strods, H. (2004) Padomju okupācijas otrais posms : *Latvijas Vēsturnieku komisijas 2003. gada pētījumi. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti : 13. sēj.* Rīga : Latvijas vēstures institūta apgāds, 32. lpp.

kara apgabalam. Tādējādi Baltijas sevišķā kara apgabala pakļautībā nonāca visas padomju vienības, kuras atradās okupētajā Baltijā, tai skaitā arī Kurzemē.

Pievēršoties tieši Kurzemes piekrastei, nozīmīgāko lomu tās aizsardzībā spēlēja padomju 67. strēlnieku divīzija. Šī divīzija jau kopš 1939. gada rudens līdz pat kara sākumam veidoja Kurzemes piekrastes aizsardzības mugurkaulu. Tās štābs atradās Liepājas kara pilsētiņā, savukārt tās vienības bija izvietotas gar Kurzemes piekrasti, posmā no Palangas līdz Irbes jūras šaurumam. Divīzijas kodolu veidoja trīs strēlnieku pulki (56., 114. un 281. pulks). Viens no tiem, 114. strēlnieku pulks, tika dislocēts Ventspilī, savukārt pārējie abi atradās Liepājā un tās tuvākajā apkārtnē, tādējādi stiprinot abu ostas pilsētu aizsardzību.⁸

1941. gada maijā BSKA ietvaros tika saformēta 27. padomju armija (Губин 1981, 23), kurā turpmāk ietilpa arī par Kurzemes piekrastes aizsardzību atbildīgā 67. strēlnieku divīzija. Tā kopā ar 3. sevišķo strēlnieku brigādi (Monzunda arhipelāgā) un 16. strēlnieku divīziju (Igaunijas ziemeļu piekrastē) – visi trīs formējumi 27. armijas sastāvā – nosedza Baltijas jūras piekrasti no Palangas līdz Igaunijas ziemeļiem, ieeju Rīgas jūras līcī. Šīs jaunizveidotās armijas štābs atradās Rīgā, un par Baltijas piekrastes aizsardzību atbildīgās augstākminētās vienības atradās tiešā štāba pakļautībā. 27. armijas vienībai Baltijas jūras piekrastes aizsardzību bija paredzēts saskaņot ar reģionā esošajām gaisa spēku un padomju Baltijas flotes vienībām.

Padomju Baltijas kara flotes vienības Kurzemes telpā, tāpat kā sauszemes karaspēka daļas, ienāca jau 1939. gada oktobrī – Ventspils un Liepājas ostās, apsteidzot sauszemes karaspēka daļas, tās ienāca 23. datumā (Strods, 2002: 37) Noteikti nebūtu pārspilējums teikt, ka Liepāja un šeit esošā kara flotes bāze bija Kurzemes piekrastes aizsardzības galvenais atbalsta punkts, kurā darbā apskatāmajā laikā atradās ne tikai flotes daļas, bet arī vairāki sauszemes vienību štābi. Liepājas kara flotes bāze bija arī padomju Baltijas kara flotes tālākā rietumu bāze. Padomju historiogrāfijā, runājot par Liepājas kara ostu, šis fakts bieži tiek uzsvērts, it kā pamatojot, ka šīs bāzes tālā atrašanās vieta apgrūtināja apgādi un neļāva uzturēt šeit lielu skaitu flotes vienību. Taču informācija pieejamajos avotos un mūsdienu pētījumu rezultāti liecina par pretējo. Lai gan Liepājas kara flotes bāze atradās tālu rietumos, tās apgādi krietni atvieglāja augsti attīstītā vietējā infrastruktūra (Иванов, 1968; 22): šeit bija rūpniecība, noliktavas un darbnīcas, kas ļāva uz vietas labot un apbruņot flotes kuģus, šeit nemitīgi norisinājās būvdarbi un bāzes paplašinājumi. Flotes vajadzībām tika pielāgota vietējā infrastruktūra, rekvizētas ēkas un rūpnieciskā mašīnērija. Par straujo bāzes paplašināšanu liecina jau 1939. gada beigu dati – novembrī Liepājā padomju karaspēka rīcībā bija 45 660 m² liela platība, taču jau decembrī platība bija palielinājusies līdz 166 235 m² (Strods, 2004: 28).

Liepājas kara flotes bāzes uzturēšanu atvieglāja arī tās atklātā piekraste. Salīdzinājumam – Igaunijas piekrastes aizsardzības ierīkošanu apgrūtināja piekrastes sadrumstalotība. Lai gan tās daudzās salas un nelīdzenā piekraste veidoja vairākas dabīgās ostas, potenciāli labu patvērumu padomju kuģiem, tās arī radīja lērumu loģistiska rakstura problēmu, kā arī pieprasīja krietni vairāk līdzekļus infrastruktūras pielāgošanai. Situāciju pasliktināja arī sliktā līdzekļu koordinācija Baltijas kara flotes iekšienē, kas bieži radīja problēmas ar būvdarbiem un resursu piegādi (Кахтор, 2011: 42).

⁸ Ar divīzijas sastāvu un tās vienību izvietojumu var iepazīties (Strods, 2004: 36)

Taču, atgriežoties pie Liepājas kara ostas, – par to, cik nozīmīga padomju Baltijas kara flotei bija Liepāja, liecina arī fakts, ka paša kara priekšvakarā, 1941. gada jūnijā, šeit atradās 25 padomju kara kuģi, neskaitot tirdzniecības ostā esošos transportkuģus. Liepājas kara flotes bāzei bija pakļautas arī pretgaisa aizsardzības vienības, dzelzceļa artilērijas baterija, hidroplānu eskadriļa un virkne citu sauszemes palīgvienību, kuras stiprināja bāzes aizsardzības spējas un nodrošināja arī aizsardzību no uzlidojumiem. Kara flotes bāzes rīcībā bija arī divas krasta aizsardzības baterijas: 23. atsevišķā krasta aizsardzības baterija atradās pilsētas ziemeļu iecirknī un 27. atsevišķā krasta aizsardzības baterija – mazliet uz dienvidiem no pilsētas. Abas baterijas vēlāk spēlēja nozīmīgu lomu pilsētas aplenkuma laikā. Vācu avoti liecina par to, ka tieši tās nodarīja viņu vienībām lielākos zaudējumus kaujās par pilsētu. Kopumā tiek lēsts, ka bāzes skaitliskais sastāvs bija ap 4000 cilvēku, un par to, cik labi apgādāta bija Liepājas kara osta, liecina tas, ka Liepājas aplenkuma laikā, naktī uz 1941. gada 27. jūniju, šeit tika iznīcinātas 11 tonnas šķidrās degvielas, ap 100 torpēdu, 2500 dziļbumbu un vairāk nekā 770 mīnu (Качагонов, 1990: 472).

Šeit esošo flotes vienību uzdevums iekļāvās lielajā Baltijas kara flotes stratēģiskajā plānā attiecībā uz visu Baltijas piekrasti, tai skaitā Kurzemi. Tas paredzēja sadarbībā ar sauszemes un gaisa spēku vienībām nepieļaut pretinieka jūras desantu piekrastē (Hayмов, 1998: 238).

Vēsturnieks Juris Pavlovičs savā rakstā (Pavlovičs, 2004: 109) secina, ka Liepājai bija potenciāls kļūt par spēcīgu padomju flotes bāzi – cietoksni, kādi bija Odesa un Sevastopole. Taču nepieciešamie būvdarbi pilsētā netika veikti sakarā ar kara sākšanos. Savukārt pēckara gados Liepājas kara flotes bāze, lai gan joprojām uzturēja padomju vienības, bija kļuvusi stratēģiski mazsvarīgāka.

Noslēgumā, vērtējot Kurzemē esošo padomju karaspēka vienību gatavību kara priekšvakarā, var secināt, ka, lai gan kopējais padomju karaspēks Kurzemē nebija mazs un uz papīra Kurzemes piekrastes aizsardzība bija izstrādāta, padomju karaspēkam šeit bija virkne problēmu, kuras tā vadība nepaguva atrisināt. Bija nesakārtota sakaru sistēma, izteikts autotransporta trūkums (lai to kompensētu, karam sākoties, nereti sarkanarmieši pārņēma civilistu automobiļus). Tāpat arī sadarbība starp padomju Baltijas flotes vienībām un sauszemes karaspēka daļām bija slikti koordinēta, kas kara pirmajās dienās, it īpaši Liepājas aizstāvēšanas kritiskajā laikā, radīja lērumu problēmu. Nebija izstrādāti sadarbības scenāriji starp Liepājas kara flotes bāzi un 67. strēlnieku divīziju, sauszemes uzbrukuma gadījumā. Šeit var minēt Liepājā bāzētā 148. iznīcinātāju aviācijas pulka situāciju. Līdz pat kara sākumam nebija izstrādāti nepieciešamie dokumenti, kas reglamentētu sadarbību starp kara flotes bāzes zenīartilēriju un armijai pakļautajiem iznīcinātājiem. Starp lidotājiem un iznīcinātājiem bija tikai mutiska noruna par to, kā rīkoties uzlidojuma gadījumā (Качагонов, 1990: 57).

Nereti, lasot vietējo iedzīvotāju atmiņas par padomju karaspēka ierašanos Baltijā, jāsaskaras ar negatīvām atziņām par Vidusāzijas izcelsmes padomju karavīriem (Andersons, 1984: 232). Taču jāatzīmē, ka vietējie iedzīvotāji nebija vienīgie, kuri piedzīvoja etnisku frikciju. Kā vēsturnieks Juris Pavlovičs atzīmē, līdz ar 1940. gada rudens iesaukumu Kurzemē dislocētajās sauszemes karaspēka un flotes vienībās nonāca liels skaits jauniesaukto no Kaukāza un Vidusāzijas, kas ne tikai radīja etniska rakstura saspīlējumu starp karaspēku un vietējiem iedzīvotājiem, bet arī padomju vienību iekšienē

(Pavlovičs, 2004: 110). Gan iedzīvotāju atmiņās, gan arī policijas ziņojumos (Grava-Kreituse, Feldmanis, 1995: 314) parādās informācija, kurā ir aprakstīta padomju karavīru uzdzīve un disciplīnas trūkums. Šeit, protams, ir jāsaprot, ka jebkurš karaspēks, atrodoties apdzīvotā punktā, rada frikciju starp to un vietējiem iedzīvotājiem. Taču ir jāatzīmē, ka par disciplīnas trūkumu šeit liecina arī karavīru uzvedība kara pirmajās dienās – Liepājas aplenkuma laikā liela daļa strādnieku vienību bruņojuma sastāvēja no pamestā padomju karavīru bruņojuma (Pavlovičs, 2004: 112).

No pieejamajiem avotiem var tikai minēt, cik labi būtu nostrādājuši padomju spēku Kurzemes piekrastes aizsardzība desantoperācijas gadījumā, jo realitātē 1941. gada jūnijā vācu karaspēks Kurzemē ienāca no dienvidiem, Kurzemē dislocētās padomju karaspēka vienības nebija sagatavotas, patiesībā nebija nemaz gatavotas, šāda sauszemes uzbrukuma atvairīšanai. Par vācu karaspēka sakāvi pierobežā bija jārūpējas BSKA sastāvā esošajai 8. un 11. armijai, taču aizsardzība ātri tika salauzta, un padomju vienības Kurzemē nonāca sev ārkārtīgi neizdevīgā situācijā. Šīm vienībām nebija paredzēts aizstāvēties pierobežā, tādēļ padomju militārā vadība deva pavēli atvilkt smago bruņojumu no Liepājas, kā arī evakuēt kara ostā esošos kuģus.

67. divīzijas divi pulki, palīgvienības, kopā ar Liepājas kara flotes bāzes sastāvu un strādnieku vienībām nedēļu cīnījās bezcerīgā ielenkumā. Laicīgi netika novērtēts situācijas bīstamais raksturs, kā arī nokavēta iespēja pamest ielenkumu vēl pirms uzbrukums bija noslēdzies, nesekmīgi noritēja sasteigtie mēģinājumi pārraut ielenkumu no ārpusēs. Šīs padomju karaspēka neveiksmes kara pirmajās dienās norāda uz to, ka sakari un iekšējā organizācija nebija līdz galam izstrādāta.

Avoti un literatūra

Avoti

1. Politiskās policijas pārvaldes Liepājas rajona priekšnieka Nikolaja Roznieka ziņojums Drošības policijas departamenta direktoram Jānim Fridrihsonam, **Grava-Kreituse, I., Feldmanis, I.** u.c. (sast.). (1995) *Latvijas okupācija un aneksija, 1939–1940 : dokumenti un materiāli*. 606 lpp.
2. Журнал боевых действий войск СЗФ за июнь-июль 1941 года, *Центральный архив Минобороны России*, 221-1351-200.
3. Народный комиссар обороны СССР Маршал Советского Союза С.Тимошенко, Начальник Генерального штаба Красной Армии генерал армии К.Мерецков. Записка наркома обороны СССР и начальника генштаба Красной Армии в ЦК ВКП (б) - И.В.Сталину и В.М.Молотову об основах развертывания вооруженных сил Советского Союза на востоке на 1940 и 1941 годы. 18 сентября 1940 г. No: **Наумов, В.П.** (ред.) (1998). *Россия XX век. Документы. 1941 год: В двух книгах*. Книга 1. Москва: Междунар. фонд Демократия, 1998. с. 238.
4. Народный комиссар обороны СССР Маршал Советского Союза С.Тимошенко, Начальник Генерального штаба Красной Армии Маршал Советского Союза Б.Шапошников. Записка наркома обороны СССР и начальника генштаба Красной Армии в ЦК ВКП (б) И.В. Сталину и В.М.Молотову об основах стратегического развертывания вооруженных сил СССР на западе и на востоке на 1940 и 1941 годы б/н (не позже 19 августа 1940г.) No: **Наумов, В.П.** (ред.) (1998). *Россия XX век. Документы. 1941 год: В двух книгах*. Книга 1. Москва: Междунар. фонд Демократия, 1998. С. 182.

Literatūra

5. **Andersons, E.** (1984). *Latvijas vēsture 1920–1940*. 2. sēj. Stokholma: Daugava, 698 lpp.
6. **Feldmanis, I.** (2012). *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945): jauns konceptuāls skatījums* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 100 lpp.

7. **Pavlovičs, J.** (2004). Okupācijas varu maiņas īpatnības Liepājā un tās tuvākajā apkārtnē: aktīvās karadarbības faktoru analīze. *No: Latvija nacistiskās Vācijas okupācijas varā, 1941–1945. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 11. sēj.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 108. –119.lpp.
8. **Pētersons, A.** (2000). Kā sarkanarmija okupēja Latviju. *No: Puisāns, T. (red.) Okupācijas varu nodarītie postījumi Latvijā 1940 –1990.* Rīga: Memento, 592 lpp.
9. **Strods, H.** (2002). Sarkanarmijas haotiskā atkāpšanās no Latvijas (1941. gada 22. jūnijs–5. jūlijs). *No: Latvijas Okupācijas Muzeja Gada Grāmata. 2001 Nācija gūstā.* Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 293 lpp.
10. **Strods, H.** (2004). Padomju okupācijas otrais posms *No: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2003. gada pētījumi. Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti : 13. sēj.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 580 lpp.
11. **Губин, И. А.** (1981). *Слово о Краснознаменном Прибалтийском* Рига: Авотс, 291 с.
12. **Иванов, М. Т.** (ред.). (1968). *История Прибалтийского военного округа 1940–1967.* Рига: Штаб и Политическое управление ПрибВО, 460 с.
13. **Иринархов, Р.С.** (2004). *Прибалтийский особый...* Минск: Харвест, 544 с.
14. **Кантор, Ю.** (2011). *Прибалтика: война без правил, (1939-1945).* Санкт-Петербург : Журнал "Звезда", 333 с.
15. **Касатонов, В. А.** (Ред.). (1990). *Оборона Прибалтики и Ленинграда 1941–1944 гг.* Москва : Наука, 512 с.
16. **Мельтюхов, М.И.** (2002). Упущенный шанс Сталина: Советский Союз и борьба за Европу 1939–1941 гг. Москва: Вече, 537 с.

Sandra Veinberga
Liepājas Universitāte
Latvija, Liepāja

ĪSS IESKATS ROKRAKSTU AVĪZĒS KĀ LATVIJAS AGRĪNĀS PERIODIKAS AIZMETŅOS 17. GADSIMTĀ

BRIEF INSIGHT INTO HANDWRITTEN NEWSPAPERS AS THE ONSET OF THE EARLY PERIODICALS IN LATVIA IN THE 17th CENTURY

Summary

Handwritten newspapers constitute ‘a comprehensive literature genre which has been barely researched’ (Droste, 2015). So far it has been believed that the first sign of a periodical is the fact that such text is printed. However, the printing technique is not a prerequisite for the substance of the published message or the content of comments which are found by the sender to be important (Atwood, 2011). Today handwritten newspapers or periodical public messages, which originated in the seventeenth century, are considered to be the origins of periodicals.

In those days, handwritten newspapers had to adapt to the news market which was largely dominated by the first printed newspapers. These publications of news and opinions were considered to be a type of internal communication for certain groups or social circles, or a platform for closed political debates held by the elite social strata of society, opinion groups which had little in common with the mass media in the modern understanding of the word.

At the moment, researchers are commencing studies on these publications from the point of view of media understanding, which makes one consider these texts as the origin of journalism (Droste, 2015). These texts may also be studied by ethnologists, and literature and book historians; however, the fundamental point is the fact that these aged manuscripts are considered to be suitable to provide the basis for a solid scientific research project. They may also be looked at as the origins of early Latvian periodicals, along with being the first printed newspapers.

The introduction of a postal system and mass media in Latvia was related to the fact that in the early seventeenth century Vidzeme was under the administrative control of Sweden. The Swedish government was attempting to align the occupied provinces with the metropolitan standard. Riga became the central communications hub in the Baltics. The Swedes established the first post office in Riga in 1625, which was managed by Jacob Becker.

Although the new Swedish communications system was designed mainly for the delivery of correspondence between the king of Sweden and the government, it was a significant step towards the creation of a mass communication system because ‘in the seventeenth century the postal system reformed the preconditions for one’s chances of communicating with each other’ (Linnarson, 2010: 6). Prior to that, information was generated and sent by merchants, clerks, special envoys, and travellers themselves. Upon the introduction of postal communications, the delivery and exchange of information was subjected to more regularity as the post was delivered cyclically, and this helped to form the beginnings of a new kind of information society, one in which the old media and the newly formed communication types, which ensured communications beyond time and space’ (Droste, 2015). Postal traffic in Europe plays a significant role in the development of mass communications, not only due to the provision of communication itself but also because the first post masters became the publishers of the first printed newspapers.

Jacob Becker, Riga’s postmaster, was at the time printing the first books in Terbata and was apparently too busy to publish a postal newspaper in Riga. According to documentation, ‘he planned to publish and print a weekly newspaper in Riga in 1632 - the first in Riga’ (Pētersone, 1989: 60) with a run of 500 copies (ibid). However, his plan did not materialise due to subjective reasons, and this is why the first newspaper in our country was not ‘kick-started’ and the range of periodicals was not stabilised via the Swedish postal system. There were typographies in Riga; however, the first manager of Riga

Typography Hollander Nicolas Molin (1588–1625) only managed to print books on religion in Latin, German, and Swedish, and three of these were also produced in Latvian (Walsby, Kemp, 2011: 64). However, no newspapers were published, which means that there were no postal newspapers in Riga when the postal system emerged, and this may be the reason for handwritten newspapers being so popular in the mid and late seventeenth century in Riga and across the largest Latvian towns.

These handwritten papers were published in Riga in German, Latin, Swedish, and Dutch, and have been preserved in the Latvian State Historical Archive to this day. These were manuscripts which covered events at the Swedish royal court, and in Swedish and Polish politics, and dared to say more than newspapers which were being published by the Swedes themselves. These handwritten newspapers had, for example, ‘information about the royal court that a person interested in politics in Riga being a councillor, merchant, or clerk, could benefit from’ (Droste, 2015: 6) just like we use information in the media today. Along with ‘handwritten newspapers’, there was also a certain amount of correspondence between clerks, councillors, and merchants which provided information about politics and other significant events.

It cannot be established just how many people read these handwritten periodicals in Riga and abroad. Readership allegedly included officials, clerks, and lawyers from Stockholm and Riga (Droste, 2016).

These periodicals had no strict regularity, and therefore they cannot be considered as being the early form of periodicals. However, they had the following characteristics: 1) partial regularity or at least attempts to preserve it; 2) a review and analysis of topical daily issues, 3) attempts to speak to a wider audience, which allows one to view the handwritten periodicals as being the origin of Latvian periodicals.

Keywords: handwritten newspapers, early periodicals, Sweden, Vidzeme, Latvia, postal traffic.

Atslēgas vārdi: rokrakstu avīzes, agrīna periodika, Zviedrija, Vidzeme, Latvija, pasta satiksme

Anotācija

Rokrakstu avīzes ir „vispusīgs literatūras žanrs, kas kā tāds maz pētīts” (Droste, 2015). Līdz šim tika uzskatīts, ka pirmā periodisko izdevumu pazīme ir tā, ka šie teksti ir iespiesti. Taču iespēšanas tehnika nav priekšnosacījums publicētā vēstījuma ziņu substancei vai komentāru saturīgumam, kas nosūtītājam šķiet svarīgs (Atwood, 2011). Modernā dator tehnika šodien piedāvā elektroniskos medijus, kas vairs nav iespiesti uz papīra, bet gan lasāmi uz ekrāna un tāpēc nav mazāk nozīmīgi publiskajā komunikācijā. Nenoliedzami, ka jaunā, elektroniskā telpa, uz kuru pašlaik pārceļas masu mediji, pakāpeniski mainīs periodikas un publicistikas definīcijas. Iespējams, ka šī pārejas situācija palīdz uzmanīgāk palūkoties arī uz pagātnes pieminekļiem, kuriem agrāk netika piegriezta pienācīga vērība. To skaitā ir arī rokrakstu avīzes jeb vēstījumi, kas radušies 17. gadsimtā kā ekskluzīvs ziņu tālāk nodošanas veids. Tolaik rokrakstu avīzes bija spiestas piemēroties ziņu tirgum, kurā dominēja pirmās iespēstās avīzes. No Apgaismības perioda līdz 20. gadsimta sākumam šie ziņu un viedokļu izdevumi tika uzskatīti par noteiktu grupu, sociālo loku iekšējās komunikācijas veidu. Tie tika traktēti kā elitāru sabiedrības sociālo slāņu, domubiedru kopu slēgto politisko debašu tribīne, kurai maz kopīga ar masu medijiem modernā laika izpratnē.

Pašlaik tiek uzsākta šo izdevumu pētniecība no mediju loģikas viedokļa, kas liek aplūkot šos tekstus kā publicistikas aizmetņus (Droste, 2015). Protams, ka šos pašus tekstus var pētīt arī etnologi, literatūras un grāmatu vēsturnieki, taču galvenais ir tas, ka šie senie rokraksti ir apzināti kā nopietns pamatīga zinātniska pētījuma projekts. Tos var aplūkot arī kā Latvijas agrīnās periodikas aizmetņus paralēli pirmajām iespēstajām avīzēm.

Ievads

Latvija tobrīd atradās Zviedrijas administratīvajā kontrolē, un 17. gadsimta sākumā novērojami zviedru valdības centieni „izveidot laikam atbilstošu sakaru sistēmu starp metropoli un iekarotajām provincēm, par Baltijas un Ziemeļvācijas provinču savstarpējiem

sakariem un Vidzemes pasta līniju iekļaušanu zviedru Baltijas jūru aptverošajā sakaru lokā” (Pētersone, 1998: 24).

Pasta ienākšana Latvijā bija būtisks regulāras informācijas piegādes un masu mediju attīstības priekšnoteikums. Līdz ar to palielinājās un paātrinājās informācijas apmaiņa starp Stokholmu un lielākajām Baltijas jūras ostām, Rīgu ieskaitot.

Tātad pēc Livonijas kara, „ar 1629. gada Altmarkas pamiera līgumu, Vidzeme tika iekļauta Zviedrijas valsts sastāvā, kas tad jau bija izveidojusies par spēcīgu Eiropas monarhiju. Gustava Ādolfa valdīšanas laikā (1611.–1632.) tika veikta virkne progresīvu reformu gan ekonomiskā, gan politiskā, gan militārā jomā” (Pētersone, 1998: 33–34). Zviedrijas saimnieciskais uzplaukums, aktīvā ārpolitika, bija priekšnoteikums valsts attīstībai arī iekarotajās teritorijās, to skaitā Latvijā. Tāpēc Zviedrijas pirmās pasta līnijas veidojās ne tikai valsts iekšienē, bet arī savienoja Stokholmu ar citām valstīm un iekarotajām provincēm. Par Baltijas centrālo sakaru mezglu kļuva Rīga, kur 1625. gadā zviedri izveidoja pirmo pasta kantori Jakoba Bekera (*Jacob Becker*) vadībā. Par pasta satiksmes ceļiem starp Rīgu un karaļa galmu Stokholmā eksistē atšķirīgas versijas: 1) divi ceļi: sauszemes caur Somiju un ūdens ceļš pāri jūrai (Petersone, 1998: 35), 2) tikai viens ceļš pa sauszemi, jo pasta transports pa jūru esot bijis bīstams pirātu sirojumu dēļ (Linnarson, 2010).

Par sakaru transporta realizāciju viedokļi sakrīt: Latvijas pusē zviedri ieviesuši „šķūtenieku dienestu, kas zemniekiem bija ļoti smags pienākums” (Pētersone, 1998: 36), bet zviedru pusē pasta sūtījumus reizi nedēļā transportēja vietējie zemnieki kā stafeti. Skriešus vai uz zirgiem. Skrienot ierādīto distanci ar pasta somu plecos, pārvietošanās ātrumam bija jābūt vismaz 5 km stundā. Ja pasts tika aizkavēts, tad „pasta zemniekam” draudēja cietumsods līdz astoņām dienām. Par sarunām ar ceļā sastaptajiem arī draudēja sods. No 1640. gada zemnieki izmantoja zirgu pajūgus pasta sūtījumu pārvadāšanai. „Pasta zemniekus” karalis atbrīvoja no iesaukuma karadienestā. 1636. gada Zviedrijas karaļa likums noteica, ka pasta sūtījumam jāpārvietojas nepārtraukti, tāpēc pasta stafeti Zviedrijā kronis apgādāja ar ragu taurēšanai (ierodoties), šķēpu un zobenu, lai aizsargātu pasta sūtījumu no laupītājiem vai bīstamu zvēru uzbrukumiem (Linnarson, 2010). No senajiem pierakstiem redzams, ka pasta transports tolaik nebija viegls darbs, taču zemnieki (īpaši ražas novākšanas laikā) mēdza šo pienākumu uzticēt saviem bērniem, kas bija vieglāki un ātrāk varēja pārvietoties ar pasta somu zirga mugurā. Ziņas tika pārvietotas ātrāk, un šajā brīdī rodas priekšnosacījumi ne tikai veiklākai saziņai karaļa un viņa padoto starpā, bet arī mediālai revolūcijai (Björkman, 2008) Baltijas jūras valstu zonā.

Lai gan jaunā zviedru sakaru sistēma galvenokārt bija paredzēta Zviedrijas karaļa un valdības korespondences pārsūtīšanai, tas bija nozīmīgs solis arī masu komunikācijas sistēmas izveidei, jo „tieši 17. gadsimtā pasts reformēja priekšnosacījumus cilvēku iespējai komunicēt savā starpā” (Linnarson, 2010: 6). Līdz tam par informācijas ražošanu un nosūtīšanu rūpējās tirgoņi, ierēdņi, īpašie sūtņi un ceļotāji paši. Līdz ar pasta komunikācijas ieviešanu informācijas ražošana, piegāde un apmaiņa bija pakļauta lielākai regularitātei un sistemātiskumam, jo pasts tika piegādāts ar noteiktu cikliskumu, un tas bija sākums jauna veida informācijas sabiedrībai, kur jaunie un vecie mediji veidoja jaunu saziņas veidu, kas nodrošināja komunikāciju pāri laikam un telpai” (Droste, 2015).

Pasta satiksmei Eiropā ir liela nozīmē masu komunikācijas attīstīšanai ne tikai sakaru nodrošinājuma dēļ, bet arī tādēļ, ka pirmie pasta meistari vienlaikus kļuva arī par pirmo iespiesto avīžu izdevējiem.

Tāpēc Zviedrijas pirmo laikrakstu *Ordinarie Post -Tijnder* kopš 1645. gada izdeva pirmais pasta direktors Juhans Beijers (*Johan Beier*). Savu avīzi viņš veidoja no ziņojumiem, kurus piegādāja sarakste ar Zviedrijas diplomātiem ārzemēs, saviem privātajiem informācijas avotiem ārzemēs un, izmantojot ārzemju presi. Līdzīgs pienākums tika uzticēts arī Rīgas pastmeistaram, jo zviedru „pastmeistaru pienākumos ietilpa dažāda veida informācijas vākšana un rakstisku ziņojumu sastādīšana par jaunākajiem notikumiem, kara lietām un komercietām un cita veida aktualitātēm. Nereti šādus ziņojumus iespieda un, dodot līdzī kurjeram, izplatīja starp interesentiem. Tā radās ideja pasta sakarus apvienot ar presi” (Barudio, 1989: 73). Ar šiem pienākumiem centās tikt galā arī Rīgas pasta meistars Jakobs Bekers, jo pirms tam viena no viņa darbības sfērām Tērbatā bija tieši grāmatu iespiešana. „Tūlīt gan jāteic, ka tas nebija viņa veiksmīgākais pasākums” (Pētersone, 1989: 59). Pastis Rīgā savu avīzi neizdeva, lai gan Bekeram bija pieredze grāmatu iespiešanā un izdošanā, sadarbojoties ar Tērbatas universitāti. Dokumenti liecina, ka „Rīgā viņš bija iecerējis izdot un iespiest nedēļas laikrakstu, pirmo Rīgā” (Pētersone, 1989: 60). 1632. gada 23. jūnijā pēc apspriedes ar ieinteresētajām personām tika noslēgts pat līgums par avīzes izdošanu vienā loksne ar metienu 500 eksemplāru (Pētersone, 1989: 60). Taču iecere nerealizējās subjektīvu apstākļu dēļ, un tieši tāpēc Rīgai tobrīd neizdevās „iedarbināt” pirmo avīzi mūsu valstī un nostabilizēt periodikas klāstu ar zviedru pasta līdzdalību. Rīgā bija arī topogrāfijas, un pirmajam Rīgas tipogrāfijas vadītājam holandietim Nikolausam Molīnam (1588.–1625.) bija izdevies iespiest tikai grāmatas par reliģiju latīņu, vācu, zviedru, trīs no tām arī latviešu valodā (Walsby, Kemp, 2011: 64). Taču neviena avīze netika izdota. Tas nozīmē, ka Rīgā līdz ar pasta pirmsākumiem nebija pasta avīžu un iespējams, ka tieši šis apstāklis izskaidro lielo rokkrakstu avīžu izplatību 17. gadsimta vidū un beigās Rīgā un lielākajās Latvijas pilsētās.

Pētījuma fons

Pirmo zviedru periodisko izdevumu saturs, no šodienas viedokļa raugoties, bija diezgan vienpusējs, jo pirmo zviedru pasta meistarū (kas vienlaikus bija arī pirmās avīzes autors un izdevējs) kontrolēja valsts kancelejas kambarkolēģijas uzraugi, kas vēlāk pārtapa legālas cenzūras iestādē. Taču tas bija pirmais šāds solis masu komunikācijas jomā, kas vērtējams kā ļoti svarīgs, lai gan to ļoti ierobežoja pašcenzūra (Droste, 2015). Šajā laikā publiskajā telpā nebija pieņemts ziņot kritiski par iekšpolitiskajiem notikumiem. Šo pašu tendenci – nepievērst uzmanību iekšpolitiskajiem jeb lokālajiem notikumiem 17. gs. var novērot arī Hamburgas, Berlīnes vai Amsterdamas pirmajās iespiestajās avīzēs. Tāpēc tās informē lielākoties tikai par notikumiem ārzemēs.

Vēlāk Rīgā iznākošā pirmā avīze „Rigischen Novellen” (1680.–1710.) rīkojās līdzīgi – nekad neziņoja saviem lasītājiem par to, kas notiek Stokholmā vai Rīgā, izņemot karaļa pavēles vai lūgšanu dienu norādes. Taču, neraugoties uz šo tendenciozitāti, izvairīties no lokālas informācijas un kritiska skata uz pašmāju notikumiem, šīs agrīnās vācu, holandiešu, zviedru vai latviešu avīzes vācu valodā nevar uzskatīt par varas

propagandas instrumentu šodienas izpratnē. Izvairīšanās informēt par būtisko, kas notiek pašu mājās, ir ļoti raksturīga autoritatīvas mediju prakses sastāvdaļa. Lielākā daļa ziņojumu šajos izdevumos tika „vēstīti uzsvērti neitrālā, piesardzīgā tonī” (Droste, 2015: 3), kas robežojās ar diplomātisku tekstu. Tāpēc šos izdevumus vēl nevar uzskatīt par žurnālistikas vēsturi. Drīzāk par priekšvēsturi. Par masu mediju aizmetņiem varam sākt runāt Eiropā tikai 18. gadsimtā.

Lai noskaidrotu, vai Latvijas Valsts vēstures arhīvā (turpmāk – LVVA) atrastie ar roku rakstītie manuskripti var tikt uzskatīti par „avīzi” jeb „rokrakstu avīzi”, nākas pievērsties vēl dažām tā laika publiskās saziņas īpatnībām, kas tolaik noteica publiskās komunikācijas specifiku.

Jau norādīts, ka pasta satiksmes izveidošana Latvijā bija būtisks priekšnoteikums masu komunikācijas attīstīšanai, taču politiski ekonomiskie priekšnosacījumi vēl nebija šķērsojuši Apgaismības barjeru. Atvērtas diskusijas laiks tobrīd vēl nebija iestājies, komunikācija ierēdņu, amatpersonu, pilnvaroto pārstāvju starpā atgādināja vairāk diplomātisko saziņu nekā sarunas, kurās apzināti tika apieti sarežģīti jautājumi un verbālās izteiksmes formas bija maksimāli neizteiksmīgas, bez ekspresijas vai emocionāliem akcentiem. Reformācija iezīmēja jaunu pavērsienu, daļēju pagriezienu laicīgo vērtību virzienā. Tāpēc 17. gadsimta rokrakstu manuskripti, kuru saturs nepārprotami liecina par vēlmi pievērst sabiedrības uzmanību konkrētiem, aktuāliem jautājumiem ir uzskatāmi par agrīnās publicistikas iedīgli, lai gan formāli tie neatbilst šodienas definīcijām par to, kas ir periodisks izdevums⁹.

Rokrakstu avīzes ir „individuāli identificēti manuskripti¹⁰ ar vai bez autora tituliem, izdošanas vietas un gada. Ar vai bez datuma un iniciāļiem” (Atwood, 2015: 1), kas 16. gadsimta otrajā pusē un 17. gadsimta sākumā plaši izplatījās visā Eiropā un izveidoja bāzi iespiesto avīžu formātam (Stephens, 1988).

Rīgas arhīvos ir vairāki ar roku rakstīti manuskripti, kas stāsta par Zviedrijas galma notikumiem, Zviedrijas un Polijas politiku daudz izvērstāk nekā to pieprasīja privātā saziņa vai tobrīd varēja atļauties iespiestās avīzes, kas bija pakļautas cenzūrai. Piemēram, šajās Rīgas rokrakstu avīzēs „bija ziņas par karaļa galma, kuras politiski ieinteresēts cilvēks Rīgā, vai nu viņš būtu padomnieks, tirgonis vai klerks, varēja izmantot savās interesēs” (Droste, 2015: 6) tieši tāpat kā mēs šodien izmantojam medijus.

Paralēli šādām „rokrakstu avīzēm” eksistēja arī sarakste ierēdņu, padomnieku, tirgoņu starpā, kas informēja par politiku, svarīgiem notikumiem. Ja rakstītājs dzīvoja ārzemēs (Rīgā), tad galvenā interese bija vērsta uz to, kas notiek Stokholmā un otrādi. Interesanti, ka vēstules šajā laikā (ar politiski interesantu un nozīmīgu saturu) tika sūtītas īpašā veidā: tās sastāvēja no divām daļām: a) privātās korespondences, b) pievienotas lapiņas, kuras vēstīja par interesantiem notikumiem politikā, kultūrā vai sadzīvē, un bija paredzēta tiražēšanai. Šādu publisko vēstuļu periodiskums bija apmēram reizi vai divas

⁹ Periodisks, drukāts ziņu apkopojums ar vienu nosaukumu. 4 kritēriji: publiskums, aktualitāte, universālums un periodiskums.

¹⁰ Plaši izplatīti Eiropā kopš 1566. gada, kad Venēcijā sāka iznākt *avisi* vai *gazette* – reizi nedēļā, rokrakstā tiražēts izdevums, kas piegādāja ziņas tirgotājiem.

nedēļā, reizi mēnesī¹¹, un tās pārsūtīja ne tikai ar pasta kurjeriem, bet arī, izmantojot tirdzniecības kuģus Baltijas jūrā.

Nav iespējams noteikt, cik cilvēku izlasīja šādus periodiskos rokrakstu izdevumus Rīgā un ārzemēs. Klientu lokā esot bijušas Stokholmas un Rīgas amatpersonas, ierēdņi un juristi (Droste, 2016).

Protams, ka šiem izdevumiem nebija strikta periodiskuma, kas ļautu tos novērtēt kā periodikas agrīno veidu, taču: 1) daļējs periodiskums vai vismaz centieni to saglabāt; 2) aktuālu, sadzīves jautājumu apskate un analīze, 3) centieni uzrunāt plašāku recipientu loku atļauj šos rokrakstu izdevumus uzlūkot kā Latvijas periodikas aizmetni.

„Tas, ko mēs no šodienas viedokļa uzskatām par neinteresantiem galma dzīves aprakstiem, kuros, piemēram, tiek aprakstīta kāda diplomāta vai kroņprinča ierašanās, būtībā bija svarīgs tā laika – 17. gadsimta – notikums un ziņa. Regulāras avīžu studijas tika iekļautas tā laika galma un ekonomiskās elites izglītībā. Šī informācija tolaik tika novērtēta kā svarīga *teatrum mundi* jeb pasaules procesu izpratnes atslēga” (Droste, 2015: 4).

Ja galma notikumi rokrakstu avīzēs tika atspoguļoti konkrēti, tad politiskās debates un citu svarīgu politisku vai ekonomisku norišu traktējums parasti bija anonīmu traktātu vai pamfletu veidā, un tika noformēts kā vēstules draugiem. Ja šos sacerējumus sūtīja pa pastu, tad nācās rēķināties ar cenzūru.

Rokrakstu avīzes tolaik tika pārdotas un maksāja piecas līdz desmit reizes dārgāk nekā iespiestie izdevumi. Taču tās veidoja nozīmīgu 17. gadsimta periodisko izdevumu sadaļu. Arī Latvijā.

Rokrakstu avīzēm nav raksturīgs vienots virsraksts, strikts periodiskums. Taču tās cenšas realizēt pašu galveno, kas atšķir publicistisku tekstu no parasta vēstījuma – tās cenšas realizēt aktuālu notikumu komentāru cikliski, aplinkus nodēvējoties par „vēstulēm”, „pamfletiem”, „stāstiem” un „dzeju”. Bez tam iespējams, ka ar katru nākamo reizi šāds izdevums iznāk nedaudz citādā vizuālā veidolā.

Zviedrijā šādas „avīzes” pirmo reizi konstatētas 1716. gadā. Tās ziņo, ka „informācija no Holandes ir pārāk novecojusi”, pievērš uzmanību tam, ka „pasts kursē regulāri, visi pārējie ziņu nosūtīšanas ceļi ir nedroši, jo sūtīt ziņas pa jūras ceļu nedrīkst pirātu dēļ. Tādi gadījumi ir bijuši, jo pirāti mēdza sagūstīt tirdzniecības un visus citus kuģus, lai tos aplaupītu, un pēc tam pirātu kapteinis visas pasta somas sagāza jūrā” (Linnarson, 2010).

Tā kā funkcionējoša pasta satiksme bija galvenais priekšnosacījums jaunu avīžu veidošanai, tad arī rokrakstu avīzes tagad varēja sasniegt daudz lielāku lasītāju skaitu. „Neraugoties uz to, ka bija dārgi nosūtīt vai iegādāties šādas avīzes, laikrakstu tirgus šajā laikā Eiropā strauji izvēršas un attīstas” (Björkman, 2008).

Apstākļu analīze

Karš radīja priekšnosacījumus jaunāko ziņu pieprasījumam. Bez informācijas Zviedrijas teritoriāli izvērstā impērija nebija pārvaldāma. Tāpēc pasta avīzes ieviešana uzskatāma par metodi, kā organizēt un modernizēt valsts pārvaldi. Valsts kanclers Aksels

¹¹ Lai noskaidrotu šo Rīgas rokraksta avīžu eksistenci plašāk un precīzētu periodiskumu un apskatāmo tēmu loku, būtu nepieciešams patiešām dziļš, akadēmisks pētījums

Uksenšerna bija visu šo reformu un birokrātiskā aparāta izveides iniciators. Tieši viņš kā reģents nāca klajā ar ideju par avīžu izveidošanu, jo šī iniciatīva radās 30 gadu kara laikā, tāpēc pirmā zviedru avīze tika izdota Leipcīgā, vācu valodā, kurai tāpat kā nākamajai (zviedru valodā) izdotajai *Post-och Inrikes Tidningar* bija mērķis ar informācijas palīdzību radīt simpātijas Zviedrijas labā. Publikācijas bija cenzētas, kā faktu piegādātājus izmantoja īpašos korespondentus, kas nereti nodarbojās arī ar spiegošanu Zviedrijas karalistes labā.

Pirmais zviedru izdevējs Johans rakstīja savai pasta avīzei arī ievadrakstus, taču cenzūras dēļ bija ļoti piesardzīgs. Tiem, kas nelasīja avīzes, par ziņu centrāli kalpoja baznīcas apmeklējums. Kara laikā Zviedrijas baznīcās mācītājs no kanceles lasīja savai draudzei priekšā *Post-och Inrikes Tidningar* rakstus. Publiskot sliktas ziņa bija aizliegts. Drīkstēja ziņot tikai „labas ziņas”. Tās tika uzskatītas par pareizo precī, kas piegādājama tautai, “jo palīdz palielināt vēlēšanos maksāt nodokļus un stimulē zemnieku prieku doties karā”, uzskata vēsturniece Maria Foršberga (Bjorkman, 2008).

Rokrakstu avīžu izveides priekšnosacījumi

Tāpat 17. gadsimtā avīžu iznākšanai bija sekojoši priekšnosacījumi: 1) publiskā telpa vēl nebija sekulāra un atvērta, jo baznīcas un monarhijas spiediens saglabājās visaptverošs, 2) iespiesto avīžu pirmie izdevumi tika bargi cenzēti; 3) kara situācija pieprasīja propagandu karaļa labā, un Zviedrijas monarhi šī nolūka dēļ sāka attīstīt periodisko presi arī okupētajās teritorijās; 4) valodu paleti Stokholmā bija raiba, jo pāreja uz valsts valodu vēl nebija notikusi.

Svarīgi atzīmēt vēl kādu priekšnosacījumu, kam bija nozīme Latvijas kultūras un mediju areāla attīstībā. Lielvaras laikā Zviedrija savās okupētajās teritorijās strikti ievēroja 2 principus: Lutera mācību un uzticību karalim (Cristner-Riad, 2007). Pēc Gustava II Ādolda domām, labus luterāņus varēja izaudzināt tikai uz vietējo valodu bāzes, tāpēc pakļauto teritoriju integrēšana ar zviedru valodas palīdzību netika realizēta. Pārsviedrošana gan netika izslēgta vairākās Zviedrijas dienvidu zonās (Skonē, Blekingē, Halandē), turpretī citur katķisms tika tulkots vietējās: igauņu, latviešu, sāmu, somu, krievu un lenni-lenape¹² valodās. 1627. gadā karalis Gustavs II Ādolfs pieprasīja, lai Vesterosas bīskaps Johannes Rudbekius (Johannes Rudbeckius) dodas uz Baltijas jūras zviedru provincēm un pārbauda, „kāda tur izskatās ticības situācija”. Pārbaude parādīja, ka stāvoklis ir slikts: mācītāji nespēj noskaitīt 10 baušļus, draudzes ļaudis nereti palīdzēja mācītājiem alkohola reibumā uzrāpties kancelē, un „vācu mācītāji nemācēja vietējo valodu, tāpat – latviešu un igauņu valodu, kas ir traģiski” (Cristner-Riad, 2007). Zviedrijas karalis pieprasīja, lai vācu mācītāji strauji sāk apgūt vietējās latviešu un igauņu valodas. Par kroņa naudu sāka izdot grāmatas mācītājiem Igaunijā un Latvijā, lai viņi spētu sprediķot latviski un igauņiski. Paralēli šiem pārkārtojumiem karaļa pavēle paredzēja skolu iekārtošanu bērniem ar igauņu un latviešu mācību valodu.

Tobrīd aktuālais karaļa rīkojums paredzēja apjomīgu kristīgo tekstu tulkošanu latviešu un igauņu valodā. Šīs grāmatas iespieda un izdeva augstākā konsistorija. „Tulkošana bija saistīta ar daudzām grūtībām. Daudzas Bībeles tekstu nianse bija grūti

¹²Kristietisma rakstu tulkojums, kas bija paredzēts zviedru ASV kolonijas indiāņiem, tagadējā Delavēras teritorijā, ASV

iztulkot vietējās valodās, daudzu svarīgu jēdzienu nebija vietēja sarunvalodā¹³”, atzīst Upsalas universitātes vācu valodas profesors Bū Andersons (*Bo Anderson*) (Cristner-Riad, 2007). Tātad reliģijas reformācija veicināja pasta, latviešu valodas un masu komunikācijas attīstību šajā Latvijas attīstības etapā.

Uz jautājumu, kāpēc karalis jau 17. gadsimtā neuzsāka latviešu skolu organizēšanu Rīgā un avīžu izdošanu latviešu valodā, atbild ne tikai 17. gadsimta politiski ekonomiskā situācija, bet arī tā laika stāvoklis pašā karaļvalstī. Zviedrijā tobrīd vēl nebija vienotas valsts valodas. Augstākie slāņi sazinājās vienīgi vācu valodā. Arī Latvijā situācija bija līdzīga: „Būtībā Glikš radīja prozas tradīciju gandrīz tukšā vietā. Bībeles tulkojums bija tas lūzumpunkts, pēc kura latviešu valoda ieguva jaunu dimensiju – plakanās un didaktiskās alūzijas kļuva telpiskas. Teksts vairs nebija tikai mehānisms, ar kura palīdzību nogādāt informāciju līdz lasītājam, bet gan poētisks fenomens. Savukārt latviešu lasītājam ilgus gadus Bībele pildīja arī faktiski neeksistējošās daiļliteratūras funkcijas” (www.literature.lv).¹⁴

Centrālā vara Stokholmā tobrīd joprojām saglabāja divvalodību: vācu un zviedru valodu formā. Vācu tirgoņi, amatnieki, garīdznieki un juristi lietoja galvenokārt vācu valodu. 17. gadsimtā Stokholmas augstākās aprindas savā starpā sazinājās vienīgi vācu valodā, un vienīgā ģimnāzija Zviedrijas galvaspilsētā arī izglītoja audzēkņus vācu valodā. Pat Zviedrijas karalis Gustavs II Ādolfs sazinājās ar savu māti (vācu izcelsmes princesi) vācu valodā. Visi ticības teksti bija vācu valodā, vairums izglītoto garīdznieku bija studējuši Vācijā. Tāpēc vācu valoda tolaik dominēja arī Zviedrijas politiskajā dzīvē. Sadzīvē valodu lietojums bija vēl raibāks. Piemēram, 1644. gada 16. oktobra balsošanas laikā parlamentā diskusijas dalībnieki izmantoja ļoti dažādas valodas: vācu, holandiešu un zviedru. Vienlaikus Zviedrijas sadzīvē tika izmantota arī franču, somu un krievu valoda. Angļu valodas klātbūtne tolaik nebija jūtama. Vienīgie tulki, kas tolaik reģistrēti Zviedrijā, bija krievu valodas tulki, kas nodrošināja galma saraksti ar Krievijas caru un palīdzēja krievu tirgotājiem darījumos Zviedrijā. Lai saprastu Latvijas rokrakstu avīžu situāciju, ir jāizprot, kā dažādas valodas tobrīd funkcionēja Zviedrijas galvaspilsētā, jo rokrakstu avīžu teksti tolaik tika rakstīt latīņu, vācu un zviedru valodā. Tātad zviedru iekarotās Rīgas publiskā dzīve atspoguļoja galvaspilsētas Stokholmas situāciju, un tas novērojams arī, pētot rokrakstu periodiku. Mācītu, jeb izglītotu cilvēku valoda tolaik Zviedrijā un arī Latvijā skaitījās latīņu valoda. Karalienes Kristīnas laikā latīņu valoda tika ieviesta kā oficiālā universitāšu valoda, un vēlākais Kārļa XII mēģinājums nomainīt augstskolu saziņu uz zviedru valodu beidzās neveiksmīgi. Latīņu valodā tika rakstīta zinātne, dzeja, literatūra un propaganda, kas slavināja firstus un karali. Latīniski sazinājās arī diplomāti. Akselis Uksenšerna bija pirmais, ka pieprasīja, lai ierēdņi valsts aparātā pāriet uz saziņu un dokumentāciju zviedru valodā, ja vēstule vai dokuments nav rakstīts latīniski. Latvijai, atrodoties zviedru impērijas sastāvā, zviedri mēģināja nostiprināt savējās – zviedru valodas – statusu savā valstī un palīdzēt latviešiem un igauņiem kļūt par īsteniem

¹³ Alūksnes mācītājs Ernsts Glikš (1652.–1705.) iegājis vēsturē kā pirmais Bībeles teksta tulkotājs latviešu valodā (izdota 1685.–1694.). Šis izdevums ir „ievērojamākais 17. gs. literatūras piemineklis latviešu valodā”.

¹⁴Jāpiezīmē, ka pie pirmās latviešu Bībeles šūpuļa stāvējuši pavisam trīs vīri: Zviedrijas karalis Kārlis XI (1660–1697), Vidzemes ģenerālsuperintendents Johans Fišers un visbeidzot pats Ernests Glikš, kuram karalis par pirmo Bībeles tulkojumu latviešu valodā piešķīris 7500 dālderu lielu honorāru.

kristiešiem caur savu dzimto latviešu un igauņu valodu. Taču tobrīd pāreja uz vienotu komunikācijas valodu vēl nebija notikusi un šķiet, ka vēl nebija iespējama.

Dažu Rīgas viduslaiku rokrakstu avīžu apskats

Saglabātie 17. gadsimta rokrakstu teksti (kas šajā gadījumā tiek formulēti kā „rokrakstu avīzes”) nosacīti atbilst periodikas formātam. Tie satur aktuālas informācijas ziņojumus vai analīzi. Taču to forma ir ļoti dažāda un pat atšķirīga. Autores sistematizētie „rokrakstu avīžu” teksti līdzinās agrīno avīžu priekšvēstnešiem, pateicoties sekojošām pazīmēm:

1) līdzās virsrakstam ir uzkrītoši pievienots apakšvirsraksts „avīze”: („Die Europäischen Relation”, 1688);

2) pievienots apakšvirsraksts „ziņas” vai „ziņojums”: (Lihtorne, 1682); ziņojumi no Rīgas (1682); Ziņas no Kurzemes. Vairāki izlaidumi ar tiražēšanai paredzētiem pielikumiem; Ziņas par strīdiem („Nachrihten”, 1640);

3) vēstules ar informācijas lapinām, kas paredzētas tiražēšanai ar marķējumu „raksts”: (Erich Dahlberg, 1699); Karalim par Piebalgas zemnieku Taubes Pēteri, kurš izplatījis satraucošas baumas par zviedru karaļa izdoto brīvības grāmatu (1699); Magnusa Delagardija raksts karalim sakarā ar notikumiem par zemes lietu kārtību (1652);

4) pievienota piezīme „apraksts”: Īss apraksts par to, kas būtisks Rīgā noticis (Viecken Franz, 1521); Īss apraksts par to, kas Rīgā pamanīts un noticis (Viecken Gotthard, 1521).

5) pievienots apzīmētājs „savādības”: Informācija par savādībām Rīgas pilsētā (Oesen, 1786);

6) „manuskripts”, kas, iespējams, izmantots kā precedents sabiedrības iebaidīšanai: Raganu process (Hexenprocess, 1698);

7) apzīmējums „hronika”: Līvzemes hronika. (Nyenstaedits., 1760), kura robežojas ar daiļliteratūru.

Sarakstā iekļauti tikai daži apskatītie piemēri, kas pieprasa plašāku un vispusīgāku analīzi. Taču raksta mērķis nav analizēt rokrakstu avīzes, bet gan pievērst uzmanību to eksistencei mūsu Latvijas arhīvos.

Vārds „publicēt” 17. gadsimtā nozīmējis „publiskot”. Šādā nozīmē tas sastopams rokraksta tekstā „Dažādi karaliskie norādījumi Rīgas pilsētai” (Haftfern, 1690). Teksti rakstīti latīņu, vācu un reizēm arī zviedru valodā, nereti grūti salasāmos rokrakstos. Latīņu valodas rakstītājiem rokraksti ir daiļākie un visvieglāk salasāmie, taču zviedru un vācu rokrakstu avīzes neizceļas ar viegli uztveramiem rokrakstiem. Vairāki juridiskie dokumenti rada iespaidu, ka tie izmantoti ne tikai augstākstāvošu personu informēšanai par notikumiem Latvijā, bet arī sabiedrības iebaidīšanai un pamācīšanai, tiražējot konkrēto vēstījumu. Piemēram, Limbažu vizitācijas protokols par Lūku Indriķa pratināšanu, apsūdzot viņu buršanā (1698), iespējams izmantots daudz plašāk nekā pirmajā mirklī šķiet. Kā iepriekš norādīts, 1680. gadā Rīgā sāka iespiest un izplatīt vācu avīzi „Rigische Montags (Donnerstags) ordināri Postzeitung” (Rīgas Pirmdienas (Ceturtdienas) Parastā Pasta Avīze). 1681. gada maijā nosaukums tika nomainīts uz „Rigische Novellen”. Tas nozīmē, ka Latvijā gandrīz gadsimtu paralēli tika „izdotas” un tiražētas gan rokrakstu, gan iespiestās avīzes, kas ir diezgan unikāls fakts Eiropas preses vēsturē. Fakts, ka rokrakstu

avīzes izplatītas paralēli iespiestajiem laikrakstiem, kas Rīgā tika ievesti no ārzemēm, nav nekas neparasts, jo šāda prakse bija sastopama daudzās Eiropas valstīs. Pārsteidzoši ir tas, ka šīs rokrakstu avīzes eksistēja gandrīz gadsimtu paralēli iespiestajai preseī, kas bija daudz lētāka un vieglāk izmantojama. To var izskaidrot ar cenzūras spiedienu iespiestās preses virzienā un Rīgas unikālo situāciju zviedru impērijas laikā Latvijā. Šeit uzturējās pietiekami daudz intelektuāļu atbildīgos „kroņa amatos”, kas vēlējās uzzināt par notikumiem „galma” pilsētā Stokholmā, un, atrodoties ārzemēs, šī informācija bija vieglāk iegūstama un tiražējama (Droste, 2015), kas arī izskaidro šo avīžu ilgo dzīvotspēju Latvijā.

Secinājumi

1. Šīs publikācijas mērķis ir pievērst sabiedrības uzmanību rokrakstu avīžu eksistencei Latvijas periodikas priekšvēsturē.
2. Rokrakstu avīžu eksistence Rīgā jau akcentēta zviedru un somu pētniecībā (Droste, 2015), un tas liecina par to, ka ir pienācis laiks uzsākt akadēmiskus pētījumus šajā virzienā arī Latvijā.
3. Rokrakstu avīžu klāsts Latvijas arhīvos būtu akadēmiski jāpēta pamatīgāk.
4. Rokrakstu avīžu eksistenci Latvijā nodrošināja augstāko sabiedrības slāņu prasība pēc informācijas, un to veicināja jaunā zviedru pasta satiksme.
5. Pasta iespiesto avīžu cenzūra bija veicinošs apstāklis rokrakstu avīžu dzīvotspējai, kas cenzūrai tika pakļautas ierobežotāk.
6. Rokrakstu avīžu izdošana „pielikuma lapiņu formā” signalizē, ka ir pienācis laiks tiražētiem masu izdevumiem Eiropā un Latvijā.

Avoti un literatūra

1. **Atwood, A.** (2015). *The Handwritten Newspapers Project*. Trinity Season. Moscow, Idaho.
2. **Barudio, G.** (1989). *Zu treuen Händen. Schwedens Postwesen im Teutschen krieg 1618–1648*. Berlin : Deutsche Postgeschichte.
3. **Björkman J.** (2008.01.01.). 1600 – talets medierevolution. Skat. *Forskning & Framsteg*.
4. *Die Europäischen Relation*. (1688). Nr. 47. LVVA, f 5759, 2, 1518.
5. **Cristner-Riad, C.** (2007. decembris). Språklig överdåd. *Språk*.
6. **Dahlberg, E.** (1699. 17 jūnijs). *Vēstule par Tērbatas universitāti*. LVVA, f. 4060, 2.
7. **Droste, H.** (2015). *Information som vara - den handskrivna och tryckta tidningens marknad kring 1700*. Institutionen för genus, kultur och historia, Södertörns Högskola. Session: 1600-talets postväsen.
8. **Haffern, J.** (1690). *Unterschiedliche Königliche Rescripta. der Stadt Riga. 1761 -1759*. LVVA, f. 1640.
9. *Hexenprocess*. (1698). LVVA, f 5759, 2, 141,124
10. *Karalim par Piebalgas zemnieku Taubes Pēteri, kurš izplatījis uztraucošas baumas par zviedru karaļa izdoto brīvības grāmatu*. (1699. 27.oktobris). LVVA, f. 234, 2, 305.
11. **Lihtorne, R.** (1682). *Ziņojumi no Rīgas*. LVVA, f. 7349. 2.43.
12. *Limbažu vizitizācijas protokols par Lūku Indriķa pratināšanu, apsūdzot viņu buršanā*. (1698). LVVA, f. 4060, 2, 348.
13. **Linnarson, M.** (2010) *Postgång på växlande villkor*. Lund, Nordic Academi Press.
14. *Magnusa Delagardija raksts karalim, sakarā ar notikumiem par zemes lietu kārtību*. (1652). LVVA, f. 4060, 2, 310.
15. *Nachrichten von der Streitigkeiten*. (1640). LVVA, f. 214(6), 6, 129.
16. **Nuenstadedits, F.** (1760). *Liefländische Chronik*. LVVA, f. 4038, 2, 2.2.
17. **Oesen, J.** (1786). *Merkwürdigheten der Stadt Riga*. LVVA. f. 214(6), 6, 311a.
18. **Pētersone, P.** (1989). *Vidzemes pasta vēsture 17. –19.gs*. Promocijas darbs. Rīga.

19. **Reuter, I.** (1664). *Divi raksti superintendentam par situāciju Turuba lietā*. LVVA, f. 4060, 2, 352.
20. **Stephens, M.** (1988). *A History of News*. New York : Viking.
21. *Vidzemes protokols landrāta G.Magdena nosūdzības lietā par I.Štabo Holšteina nogalināšanu divkaujā 1680. gada 7. februārī*. (1680). LVVA, f. 4060, 422)
22. **Vieken, G.** (1521). *Kurze Beschreibung*. LVVA, f. 214, 6, 445; 4038, 2, 92.
23. **Viecken, F.** (1521). *Kurze beschreibung*. LVVA. f. 214, 6, 447.
24. **Walsby, M, Kemp, G.** (2011). *The Book Triumphant*. Leiden: Brill.
25. *Ziņas no Kurzemes*. (XVII. gs, nav precīzas izdošanas laika norādes). LVVA, f. 4060, 464.
www.literature.lv

FILOZOFIJA

Vilis Daberts
Alberta Koledža
Latvija, Rīga

SATURISKĀ TERMINA SEMANTISKĀS ALTERNATĪVAS

SEMANTIC ALTERNATIVES OF THE SUBSTANTIAL TERM

Summary

In the beginning the author views the simplest forms of semantic representation of substantial term. At first, the author considers the role of sensual representations and verbal disposition in interpretation of substantial term. The concept is considered as a reflexion of essential properties of subject. The author connects content of concept with two forms – main content and full content. It is declared the formal concept reflects accidental properties of subject. In case of incomplete information term can get in touch with the conceptual form. So-called quasi concept is based on definite relations of similarity. Prototypical designate is an original semantic alternative of substantial term. It becomes apparent as cluster of indications. That cluster distributes definite prototype of category and its periphery. The considered alternatives do not supplement one another and even shut out one another.

Key words: semantic representation of substantial term, semantic primitive, borderline case, the concept, intensional form of the concept, the formal concept, conceptual form, quasi concept, prototypical designate.

Atslēgas vārdi: saturiskā termina semantiskā reprezentācija, semantiskais primitīvs, semantiskās reprezentācijas robežgadījums, jēdziens, jēdziena intensionāla forma, formālais jēdziens, jēdzieniskā forma, kvazijēdziens, prototipiskais designāts.

Anotācija

Saturisko terminu semantisko alternatīvu jautājums ir arī jautājums par šādu terminu semantiskās reprezentācijas daudzveidību. Pēc balsta terminu interpretācijas raksta autors pamatanalīzi sāk ar tā saucamo semantisko primitīvu un verbālās verbālās dispozīcijas kā semantiskās reprezentācijas reduktā jeb robežgadījuma aplūkošanu. *Jēdziena* interpretācijā autors balstās uz tradicionālo domu, ka jēdziens ir priekšmeta atspoguļojums caur būtisko pazīmju prizmu. Jēdziena intensionālās dimensijas analīzē autors piekrīt tiem pētniekiem, kas jēdziena saturā redz divas nealternatīvas izpausmes formas – galvenais saturu (designātu I) un pilno saturu (designātu II), kas atsevišķos gadījumos var pat sakrist. Izdalošu pazīmju saistījumu ar nejaušām pazīmēm var redzēt formālajā jēdzienā, kas ir alternatīva forma jēdzienam priekšmetu izdalīšanas kontekstā. Nepilnas informācijas par noteiktām pazīmēm gadījumos termins var saistīties ar tādu intensionālu izpausmi kā tā saucamā jēdzieniskā forma. Tā lielākā vai mazākā piepildījumā ir uzskatāma par jēdziena kā intensionāla reducētu variantu un dažos gadījumos pat par jēdziena robežgadījumu. Izteikti alternatīva ir tāda termina semantiskā reprezentācija kā kvazijēdzieni. To intensionālā struktūra balstās uz noteiktām līdzības attiecībām. Īpatnēja termina semantiska alternatīva ir arī tā saucamais prototipiskais designāts, kas izpaužas kā noteiktu pazīmju ķekars, kas izdala noteiktas kategorijas prototipu un tās perifēriju. Minētā termina nozīmju daudzveidībā ir redzams zināms vienots komplekss, kas noteiktos apstākļos viens otru nepapildina un pat izslēdz viens otru.

Problēmlauks

Saturiskā termina nozīmes izpēte vienmēr ir saistījusi lingvistikas, loģikas, arī filozofijas uzmanību. Pētīšanu neskaidru padara apstākļi, ka vispārējs jautājums – „kas ir nozīme?” – „pieder pie mūžīgiem un, neskatoties uz daudzu gadsimtu vēsturi, vēl līdz šim nav saņēmis ne tikai vispār atzītu, bet pat pietiekami skaidru atbildi. Vēl vairāk, mūsdienu

lingvistikas ietvaros tādā vispārējā formā tas pēc būtības vispār netiek aplūkots” (Кроурайз, 2001: 71). Kā iemesli šīm grūtībām tiek norādīti sekojoši faktori: 1) dažādu valodas vienību nozīmes ir dažādi objekti; 2) svarīgi redzēt valodas un runas vienību nozīmju atšķirības; 3) nozīmes fiksēšana lielā mērā ir atkarīga no konteksta, arī no tā, kādas zinātnes ietvaros nozīme tiek pētīta, piemēram, filoloģijas, loģikas vai filozofijas ietvaros.

Saturiskais termins savās nozīmes izpausmēs nereti tiek saistīts ar tādiem fenomeniem kā juteklisks priekšstats un jēdziens. Domājams, ka šīs semantiskās daudzveidības diapazons ir lielāks.

Pētījuma nepieciešamību skaidrāku iezīmē arī fakts, ka nav īstas skaidrības, kas ir jēdziens. Šis jautājums izraisa tik daudzveidīgas atbildes, ka mēģinājums atbildēt, protams, ir jāuztver kā neliela skice saturiskā termina un tā nozīmes redzējumā.

Neliels terminu nošķirums

Saturiskie termini ir viens no valodas vienību veidiem. Tie, kaut ko apzīmējot, vienmēr pastarpināti saistās ar šo kaut ko. Saturisko terminu pretstats – loģiskie termini – nekad neko tieši neapzīmē. To funkcija drīzāk ir kaut ko saistīt: neviens, visi, katrs, ikviens, ir, nav, daži, vairums, un, ja, tad, nav tiesa, ka u. c. Vārdu un vārdu savienojumu iedalījums saturiskos un loģiskos terminos iezīmē terminu distinkciju pēc to tematiskās (saturiskās) un netematiskās (formālās) ievirzes. Loģiskie termini ir sava veida formāli nosacījumi saturiskiem terminiem, lai to veidotie aprakstošie (stāstījuma) teikumi vai citu veidu teikumu premisas būtu patiesas. Bez saturiskiem terminiem saturiskās zīmes ietver sevī arī teikumus (izteikumus).

Saturisko terminu apzīmēšanas attiecību diapazons ir nenoteikts – no pastarpinātas nediferencētas saistības ar savu objektu (denotātu, referentu) līdz pat objektu konkrētai vai specifiskai izdalīšanai. Vispār lietas izdalīt var: 1) tieši – norādot ar žestu uz uztverē dotu priekšmetu, vai 2) pastarpināti (“distancēti”) – ar noteiktu pazīmju palīdzību. Pastarpināta izdalīšana var būt atklāta (lielāka vai mazāka), kad pati termina struktūra kaut ko izdala – *darba ņēmējs, izvēle no trim variantiem*, – un tāda, kas norādi satur implicīti – *kefīrs* (skābs piena dzēriens, ko iegūst, raudzējot pienu ar īpašas sēnes tīrkultūru, nodrošinot pienskābo un spīrtrūgšanu)

Saturiskie termini var izdalīt vienu vai daudzus (vairākus) priekšmetus. Šī izdalīšana notiek noteiktā situācijā, lietu grupā (kopā). Lielāku grupu (kopu) mēdz saukt par universumu un apzīmē ar simbolu U (lielais burts). Lietu izdalīšana tiek veikta attiecībā pret šo universumu. Ar U(x) apzīmē pazīmi, kas ir U grupas priekšmetus (x) vienojoša pazīme. Tieši U(x) pazīmes dēļ noteiktus priekšmetus var apvienot dotajā grupā.

Ja ir dots kāds priekšmets (priekšmetu grupa), tad saturiskā termina sakarā svarīgi ir atrast: 1) universumu, kurā noteiktas pazīmes ir izdalošas un norāda uz priekšmetu (priekšmetu grupu); 2) tās pazīmes, kas izdala šo priekšmetu (priekšmetu grupu) universumā. Tā, piemēram, ja ir dots: epifīts, 1) jāatrod: U = augs; 2) jāatrod pazīmes: a) dzīvot uz citiem augiem; b) nebūt parazitam.

Saturiskā termina apzīmētam priekšmetam bez izdalošām ir arī citas pazīmes, bez kurām tas nav iedomājams. Daudzas no tām ir nepieciešamas, bet ir arī nejaušas pazīmes. Piemēram, kvadrātam kā rombam pazīme “būt ar taisnu leņķi pie virsotnēm” nav vienīgā, kas tam piemīt.

Saturiskās zīmes, tai skaitā saturiskie termini, pauž noteiktu nozīmi (atsevišķos gadījumos sauktu par signifikātu). Vienam saturiskam terminam var būt vairākas nozīmes, kuru kopums noteiktā kontekstā tiek saukts par semantiku¹⁵. Nozīmes sastāvdaļas parasti par semantikām netiek sauktas.

Noteikts semiotisko pētījumu tradīcijas virziens nozīmes fenomenā izdala 2 aspektus – designātu = signifikātu II = saturs = intensionālu¹⁶ = jēga (Frēge, 2000: 222) = jēgas nozīme. Otrais aspekts – denotāts (G. Frēges nozīme, Bedeutung (Frēge, 2000: 230–246.)) = referentu kopums = ekstensionāls¹⁷ = priekšmetiskā nozīme u. tml.

Saturiskā termina T ekstensionālu, priekšmetisko nozīmi varētu raksturot kā to saturisko terminu kopumu (visu iespējamo subjektu kopumu), uz kuriem var attiecināt doto saturisko terminu T (kā predikātu). Ja terminu *mana dzīvokļa kaimiņš (kaimiņiene)* T(x) var attiecināt, piemēram, uz terminiem Kārlis (a); *Biruta* (b) un veidojas paties teikums – *Kārlis ir mans kaimiņš* (a ir T), *Biruta ir mana kaimiņiene* (b ir T), tad šie termini *Kārlis; Biruta* veido termina *mana dzīvokļa kaimiņš (kaimiņiene)* T apjomu.

Vēl tuvāk patiesībai saturiskā termina apjoms tiktu raksturots kā spēja attiekties uz tam pakārtotiem terminiem vai uz terminiem tiktāl, ciktāl pastāv tādas pakārtojuma attiecības. Ja izdara nelielu termina *baktērija* iedalījumu, tad var redzēt, ka termina *baktērija* apjomā ietilpst termins *autotrofa baktērija* un *heterotrofa baktērija*.

Metaforiski runājot, saturiskā termina apjomu veido to priekšmetu kopums, kurus šis termins apzīmē. Tā, piemēram, iepriekš apskatītā termina *mana dzīvokļa kaimiņi* apjomu veido sekojoši cilvēki: Kārlis; Biruta.

Shematiski terminu un to apjomu attiecības var attēlot īpaša piramidāla grafa veidā. Te katrs zemāk stāvošais termins, kurš savienots ar citu terminu bultas veidā, ieiet otra savienotā termina apjomā. Ja terminus bultas nesavieno, tad ne viens, ne otrs termins otra apjomā neietilpst.

Otru saturiskā termina parametru – saturiskā termina saturu (designātu, jēgu, intensionālu, jēgas nozīmi) – veido noteiktu pazīmju kopums. Bet pirms tiek izskaidrots šis moments, jāpiegriež uzmanība termina *pazīme* lietojumam.

Pazīmes var iedalīt kā priekšmetam piemītošās un priekšmetam nepiemītošās. Pēdējo vidū var izdalīt pazīmes, kuras gan nepiemīt priekšmetam, bet kuras modelē (atspoguļo) priekšmeta pazīmes. Pēdējās, ciktāl tiek verbāli izteiktas, var veidot jēdziena saturu. Jēdziena satura elementi (sastāvdaļas) tāpat ir priekšmeta pazīmes, ciktāl tās ir verbāli – caur saturisko terminu – pārstāvētas.

Saturiskā termina saturu veido šī termina spēja predicēties, tas ir spēja “saņemt” noteiktu verbāli pārstāvētu pazīmju attiecināšanos uz sevi. Semiotiskā terminoloģijā runājot, par saturiskā termina saturu kalpo to saturisko terminu, kuri varētu būt attiecināmi uz noteiktu saturisku terminu, veidojot pie tam patiesu teikumu, kopums.

¹⁵ Cita vārda *semantika* (no grieķu *semainein* – nozīmēt, apzīmēt) nozīme – semiotikas disciplīna, kas pēta zīmju nozīmi.

¹⁶ Īpašība vai to kopums, ko priekšmetā verbāli pārstāv, izdala saturiskais termins.

¹⁷ Saistība ar vienu vai vairākiem priekšmetiem, kuros tiek izdalītas intensionālā domātās īpašības.

Semantiskās reprezentācijas primitīvs un redukts

Saturiskie termini nevar “*pa taisno*” attiekties uz priekšmetiem. Šim nolūkam vajadzīgi starpnieki. Par tiem var kļūt tā saucamie jutekliskie priekšstati, uzstājoties kā semantiskās reprezentācijas primitīvi jeb šādas reprezentācijas vienkāršākās formas. Jutekliskie priekšstati ir jutekliskās atspoguļošanas formas – tēli, kuri izveidojas, objektam tieši neiedarbojoties uz subjektu, – un samērā bieži palīdz pārstāvēt priekšmetus.

Taču priekšmetu reprezentācijai caur priekšstatiem ir zināmi trūkumi: priekšstatīt var tikai priekšmetus, kuri var pastāvēt uztverē; fantāzijas priekšstatus var veidot tikai no tādiem elementiem – priekšstatiem, kuru objekti principā ir iespējami nākotnes uztverē; jutekliskie priekšstati ļauj saziņot priekšmetus, bet ne precīzi izcelt tos noteiktā kontekstā. Priekšstats par sienas pulksteni iemieso sevī saturiskā termina “sienas pulkstenis” nozīmi, kaut arī šī nozīme tādā izpausmē ir nediferencēta, amorfa. Ko darīt ar vārdiem, vārdu savienojumiem, ar kuriem mūsu apziņā neasociējas noteikti priekšstati? Vai izmest tos no leksikas?

Valodas lietošanas prakse liecina, ka nekas tamlīdzīgs netiek darīts. Pārdomas par valodas lietošanas praksi liecina par vēl ko vairāk – ar priekšstatiem izvērstā runā netiek saistīti ne tikai saturiskie termini, kas neapzīmē priekšstatāmas lietas, bet arī pieminētie termini, kas noteiktos brīžos ar jutekliskiem priekšstatiem varētu saistīties. Pēdējā gadījumā runas spējas paralizētu priekšmetiskās atmiņas un iztēles “kalni”. Raitas runas laikā tiek izmantota valodas intuīcijas, lingvistiskās iemaņas. No psiholoģiskā viedokļa šādās iemaņās izpaužas fenomēns, ko nereti sauc par verbālo dispozīciju. No zināma aspekta to varētu saukt par semantiskās reprezentācijas reduktu jeb robežgadījumu. Abos gadījumos – saturiskā termina interpretācija ar jutekliskā priekšstata palīdzību vai uz valodas intuīcijas pamata – priekšmets tiek domāts tikai “aptuveni”. Daudzās situācijās ar to pietiek.

Semantiskās reprezentācijas īpatnību ziņā minētie primitīvi (jutekliskie priekšstati) labi atbilst savam nosaukumam: tie semantiskās reprezentācijas ziņā ir sākotnēji, stipri vienkāršoti, nepilnīgi, agrīnai stadijai raksturīgi. Tajos skaidri neizdalās nozīmes augstāk minētais saturiskais aspekts (designāts, intensionāls, jēga, jēgas nozīme u. tml.) Ekstensionālā puse parādās, pateicoties juteklisko tēlu (uztveru, priekšstatu) priekšmetiskumam. Tas viss ļauj bez īpašas refleksijas attiecināt noteiktu vārdu uz noteiktu priekšmetu. Labi tas izpaužas īpašvārdu attiecināšanā uz noteiktu cilvēku: mēs nosaucam noteiktu vārdu (Kārlis) saistībā ar konkrētu cilvēku, nezinot īpašības, uz kuru pamata tas viss notiek, vai minot tās vēlāk ar zināmu piepūli.

Ja saturiskā termina apjoms ir šī termina spēja attiekties uz tam pakārtotiem terminiem vai uz terminiem tiktāl, ciktāl pastāv pakārtojuma attiecības, tad var saprast domu, ka terminam šī spēja var izpausties arī tad, ja tas tiek interpretēts caur juteklisko priekšstatu vai, piemēram, verbālo dispozīciju. Tas nozīmē, ka apjoma funkciju saturiskam terminam var nodrošināt ne tikai apelācija pie jēdziena kā iespējamās saturiskā termina nozīmes, apjoma funkciju saturiskam terminam nodrošina jau ar pieminēto juteklisko priekšstatu. Tas izpaužas spējā risināt uzdevumus par terminu attiecībām pēc apjoma, skaidri nezinot ar terminu saistīto jēdzienisko informāciju.

Saturiskā termina semantiskie reprezentācijas primitīvi, var teikt, ir šādas prezentācijas daudzveidības viens no galiem. Otrs gals jeb primitīvu pretstats ir semantiskā reprezentācija jēdziena veidā.

Saturiskā termina saturs un jēdziens

Saskaņā ar tradīciju filozofijā un loģikā tiek pieņemts, ka jēdziens ir priekšmeta būtisko pazīmju atspoguļojums¹⁸. Citā terminoloģijā to pašu var pateikt sekojoši: jēdziens ir zināšanas par nepieciešamām un savā kopumā pietiekamām priekšmeta pazīmēm, lai viennozīmīgi izdalītu priekšmetu vai priekšmetu grupu lielākas grupas ietvaros.

Izmantojot tādu jēdziena izpratnes modeli un „uzlikt” to uz saturiskā termina intensionāla izpratnes modeļa, var iegūt noteiktu šādas „uzlikšanas” rezultātu un to novērtēt no jēdzieniskās informācijas semantiskās reprezentācijas iespēju viedokļa. Ja noteikts priekšmeta būtisko īpašību atspoguļojums (modelis) var sakrist ar noteiktām saturiskā termina intensionāla izpausmēm, tad šis modelis (= šīs intensionāla izpausmes) ir jāuzskata par jēdziena satura semantisko reprezentāciju.

Lai vēl vairāk nostiprinātu izpratni par saturiskā termina satura saistību ar jēdzienu, var noskaidrot, piemēram, saturiskā termina *asins ķermenītis* saturu. Lai to vieglāk izdarītu, ieviesīsim dažus apzīmējumus: S_3 – saistīt bāziskas saistvielas; R_1 – saturēt olbaltumvielu graudiņus; Q_2 – būt ar bezkrāsainām asins šūnām; P_2 – būt šūnveidīgam.

Iedziļinoties situācijā, var saprast, ka termina *asins ķermenītis* saturā būs pazīme P_2 (P_2 – būt šūnveidīgam), un tas nozīmē, ka asins ķermenītis ir asins sastāvdaļa, kas ir šūnveidīga. Termina *leikocīts* saturā būs pazīme Q_2 (Q_2 – būt bezkrāsainam), un tas nozīmē, ka leikocīts ir asins ķermenītis, kas ir bezkrāsains. Termina *granulocīts* saturā būs pazīme R_1 (R_1 – saturēt olbaltumvielu graudiņus), un tas nozīmē, ka granulocīts ir leikocīts, kas satur olbaltumvielu graudiņus. Termina *bazofils* saturā būs pazīme S_3 (S_3 – saistīt bāziskas saistvielas), un tas nozīmē, ka bazofils ir granulocīts, kas saista bāziskas saistvielas.

Tikko iegūtās zināšanas tabulas veidā izskatās sekojoši:

U= asins sast.	P_2 =būt šūnveid.	Q_2 = būt bezkr.	R_1 = sat. Olb. Gr.	S_3 =saistīt bāzisk. Saistv.
Asins ķermenītis		Q_2	R_1	S_3
Leikocīts			R_1	S_3
G r a n u l o c ī t s				S_3
B a z o f i l s				

Tabula parāda, ka, pielietojot pusformalizētu valodu, *bazofila* kā termina saturu izsaka gan 4. rinda, gan 1. rinda. 4. rindas pazīmes varētu nosaukt par saturiskā termina *bazofils* galveno saturu (designāts I), bet pirmās rindas pazīmes – par saturiskā termina *bazofils* pilno saturu¹⁹ (designāts II). Tiesa gan, tas būs saturiskā termina *bazofils* pilnais saturs pie nosacījuma, ja U ir termina *bazofils* vispārinājuma augstākā virsotne.

Abstraktā veidā jebkura saturiskā termina galveno saturu paudīs sekojoša shēma – $U_{rel.}(x)$, $P_1(x)$, ..., $P_n(x)$, kur $U_{rel.}(x)$ ir pazīme, kas apvieno priekšmetus x grupā, kuras ietvaros specifisks priekšmets x (pēdējā piemērā bazofils) tiek raksturots; $P_1(x)$ – $P_n(x)$ ir tās

¹⁸ Skat., piem., Vedins, 2009: 30: „jēdziens ir priekšmeta būtisko pazīmju kopums”, kur „priekšmeta pazīme ir noteiktas īpašības fiksācija mūsu apziņā” (Vedins, 2009: 31).

¹⁹ Skat., piem., Войшвилло, Дегтяров, 1998: 184.

pazīmes, kas atšķir priekšmeta x apakšgrupu no citu apakšgrupu priekšmetiem U_{rel} grupas ietvaros.

Jebkura saturiskā termina pilno saturu paudīs sekojoša shēma – $U_{abs.}(x), P_1(x), \dots, P_n(x)$, kur $U_{abs.}(x)$ ir pazīme, kas apvieno priekšmetus x iespējami lielākā grupā, kuras ietvaros specifisks priekšmets x tiek raksturots; $P_1(x)–P_n(x)$ ir tās pazīmes, kas atšķir priekšmeta x apakšgrupu no citu apakšgrupu priekšmetiem U_{abs} grupas ietvaros.

No dabiskās valodas īpatnību viedokļa var atzīmēt, ka abu shēmu sakarā pazīme $U(x)$ tiek lietišķota (priekšmetiskota) un dotā piemēra ietvaros pazīmes “būt asins sastāvdaļai” vietā tiek lietots saturisks termins *asins sastāvdaļa*: bazofils ir asins sastāvdaļa, kurai piemīt īpašības „būt šūnveidīgam”, „būt bezkrāsainam”, „saturēt olbaltumvielu graudiņus”, „saistīt bāziskas saistvielas”.

Citā pierakstā termina galveno saturu izteiks sekojoša izteiksme – ja T , tad $U_{rel.}(x), P_1(x), \dots, P_n(x)$ jeb, izmantojot „ja, tad” aizvietojošu simbolu (\rightarrow): $T \rightarrow U_{rel.}(x), P_1(x), \dots, P_n(x)$. Pilno saturu līdzīgā veidā var attēlot sekojoši: ja T , tad $U_{abs.}(x), P_1(x), \dots, P_n(x)$ jeb $T \rightarrow U_{abs.}(x), P_1(x), \dots, P_n(x)$.

Var secināt, ka atsevišķos gadījumos termina galvenais saturs ir arī termina pilnais saturs (designāts I = designāts II). *Bazofila* kā termina galvenais saturs \neq ar *bazofila* kā termina pilno saturu, bet jau *asins sastāvdaļas* kā termina galvenais saturs nosacīti vienāds ar *asins sastāvdaļas* kā termina pilno saturu.

Atgriežoties pie terminu nosauktām lietām (šī vārda plašā nozīmē) (asins ķermenītis, leukocīts, granulocīts, bazofils), var konstatēt, ka attiecīgo terminu saturos minētās pazīmes ir būtiskas. Tās viennozīmīgi izdala dotās lietas noteiktu priekšmetu (asins sastāvdaļu) grupā, tāpēc attiecīgo lietu terminu saturi, intensionāli ir jāuzskata par attiecīgo lietu jēdzienisko saturu ekvivantiem. No šejienes, piemēram, termina *bazifils* jēdzieniskā informācija iegūst savu semantisko reprezentāciju caur verbāli fiksētām īpašībām „būt asins sastāvdaļai”, „būt šūnveidīgam”, „būt bezkrāsainam”, „saturēt olbaltumvielu graudiņus”, „saistīt bāziskas saistvielas”.

Saturiskā termina intensionāls un ekstensionāls ir viena veidojuma, viena veselā divas puses. Realizējot savā semantiskā reprezentācijā zināšanas par būtiskām jeb nepieciešamām un savā kopumā pietiekamām priekšmeta pazīmēm, lai viennozīmīgi izdalītu priekšmetu vai priekšmetu grupu lielākas grupas ietvaros, kuras netieši (implicīti) pauž saturiskais termins, un reizē norādot uz noteiktu priekšmetu loku, kurā uz katru no tā indivīdiem var attiecināt šo saturisko terminu, saturiskais termins pauž jēdzienisku informāciju jeb jēdzienu ar tā diviem aspektiem – intensionālu un ekstensionālu.

Jēdziens savā semantiskā reprezentācijā vispārinātā veidā (kategoriāli) var būt parādīts sekojošā veidā: priekšmets, kam ir noteiktas (būtiskas) īpašības. Abstraktā veidā jebkuru jēdzienu (ja akcents ir likts uzgalveno saturu (designātu I)) paudīs sekojoša shēma – $x, U_{rel.}(x), P_1(x), \dots, P_n(x)$, kur x ir meklējamais priekšmets, 1. komats norāda priekšmeta saistību ar īpašībām, $U_{rel.}(x)$ ir pazīme, kas apvieno priekšmetus x grupā, kuras ietvaros specifisks priekšmets x tiek raksturots; $P_1(x)–P_n(x)$ ir tās pazīmes, kas atšķir priekšmeta x apakšgrupu no citu apakšgrupu priekšmetiem U_{rel} grupas ietvaros.

Ja akcents ir likts pilno saturu (designātu II), jebkuru jēdzienu semantiski reprezentēs sekojoša shēma: $x, U_{abs.}(x), P_1(x), \dots, P_n(x)$, kur $U_{abs.}$ ir nosacīti plašākā grupa, kuras ietvaros tiek izdalīts meklējamais priekšmets.

Atšķirībā no teiktā, G. Frēge akcentē uzmanību tikai jēdziena intensionālai pusei, tāpēc jēdziens viņam ir predikāta paveids (Frēge, 2000: 254.). Tāpat var norādīt, ka jēdziens, kā tas izpaužas savā semantiskā reprezentācijā, nav idents arī specifiskam izteikumam (spriedumam tradicionālā pieejā), kas parasti tiek saukts par (klasisko) definīciju.

Formālie jēdzieni, jēdzieniskās formas un kvazijēdzieni

Atspoguļojot priekšmeta būtiskās pazīmes, citiem vārdiem, balstoties uz stabilām, nemainīgām, invariantām, substrātiskām priekšmeta pazīmēm, jēdziens izdala noteiktu priekšmetu grupu vai pat vienu priekšmetu (Zemes dabiskais pavadonis). Tajā pašā laikā pieredze rāda, ka izdalošas varētu būt ne tikai būtiskas, bet arī nejaušas pazīmes. Piemēram, lai norādītu uz kādu studentu, kuram pašlaik būs jāuzstājas, mēs varam teikt, lai to dara students, kurš šodien sēž 1. solā kreisajā rindā un pagājušajā nedēļā bija slims. Ar šīm trim nejaušām pazīmēm (sēdēt 1. solā, atrasties kreisajā rindā, būt pagājušajā nedēļā slimam) pietiek, lai visā studentu kopumā izdalītu vajadzīgo personu.

Augstāk minētās nejaušās pazīmes pilnīgi iekļaujas jēdziena intensionāla struktūrā $U_{rel. vai abs.}(x), P_1(x), \dots, P_n(x)$. Tāpēc no formas (struktūras) viedokļa grūti atteikt šādai formai (struktūrai) jēdzienisku raksturu. Atšķirības ir tikai saturiskajā aspektā – tādā jēdzieniskā formā, struktūrā nav būtisko pazīmju atspoguļojuma.

Lai izdalītu aspektu, uz ko uzstāj tradīcija loģikā un filozofijā, ir lietderīgi ar terminu *jēdziens* saistīt priekšmetu skatījumu caur būtiskām pazīmēm, bet modeli ar nejaušo pazīmju starpniecību saistīt ar terminu *formālais jēdziens*.

Izdalot kādu priekšmetu grupu vai pat vienu priekšmetu lielākā priekšmetu grupā (U), var būt gadījumi, kad nav īstas informācijas par noteiktām pazīmēm. Piemēram, runājot par dinozauru. Nav daudz zināms par šo agrāk dzīvojošu dzīvnieku: ir dzirdēts, ka dinozauris ir mezozoja ēras beigās izmirus specifisks rāpuļu sugas pārstāvis ($U(x) =$ būt rāpulim, $P_1(x) =$ dzīvot mezozoja ēras beigās, $P_2(x) =$ būt izmirušam, $P_3(x) =$ būt specifiskam). Tādā un līdzīgos gadījumos izdalošās pazīmes (visas vai to daļa) tiek nomaskētas ar norādi uz verbāli neizteiktu attiecīgā priekšmeta specifiku. Šādā sakarā ir lietderīgi runāt par tādu termina (dinozauris) intensionāla izpaušmi kā tā saucamā **jēdzieniskā forma**. Klasiskā veidā jēdzienisko formu saturs parādās tādā simboliskā izskatā: jēdzieniskā forma = $U_{rel.}(x), \dots$, kur ... ir norāde uz vārdos neizteiktu specifiku. Par kārtējo piemēru jēdzieniskās formas semantiskai reprezentācijai var kalpot termina *zvirbulis* šāds intensionāls: neliels, parasti kauslīgas dabas specifisks putns. Šinī gadījumā *zvirbuļa* nozīmes semantiskā reprezentācija nedaudz „piepildās” ar saturu (pazīmēm – $P_1(x) =$ būt nelielam, $P_2(x) =$ būt kauslīgam). Intensionāla formālais izskats parādās sekojošā shēmā: $U_{rel. vai abs.}(x), P_1(x), P_2(x), \dots$.

Var viegli pamanīt, ka jēdzieniskā forma lielākā vai mazākā piepildījumā ir jēdziena kā intensionāla reducēts variants. Ja jēdziena kā intensionāla shēma ir $U_{rel.}(x), P_1(x), \dots, P_n(x)$, tad jēdzieniskās formas shēma vienā no variantiem ir $U_{rel.}(x), P_1(x), \dots, P_{n-1}(x)$, bet robežgadījumā – $U_{rel.}(x)$.

Īpatnēja struktūra intensionālam veidojas, ja universuma vietā komponentanalīzes ietvaros ņem analogu un fiksē zināmas atšķirības. Piemēram, krēsls atšķiras no ķebļa ar to, ka pirmajam ir tā saucamā muguriņa, bet parastais krēsls – no atzveltnes krēsla ar to, ka

otrajam ir elkoņbalsts. Termina intensionāla gadījumā, kad tiek minēta lielāka priekšmetu grupa (U), priekšmetu izdalīšanas pamats ir īpašība $U(x)$, kas piemīt ne tikai izdalāmiem priekšmetiem, bet arī citiem U grupas priekšmetiem. Sakot, ka krēsls ir ķeblis ar muguriņu, neviļus tiek apgalvots, ka krēsls ir ķebļa paveids, kam būtu grūti piekrist. Lai gan ķebļu skaits var būt lielāks nekā krēslu skaits, tas nav obligāti. Sakot, ka govs ir dzīvnieks, ja govīs nav vienīgie dzīvnieki, vienmēr ir pārliecība, ka dzīvnieku ir vairāk nekā govju.

Terminu *krēsls* un *ķeblis* attiecības nav sugas un ģints terminu attiecības. Līdz ar to termina *krēsls* semantiskās reprezentācijas struktūra neatbilst shēmai $U(x), P_1(x), \dots, P_n(x)$. Termina *ķeblis* intensionāls ir īpatnēja bāze termina *krēsls* semantiskai reprezentācijai. Šī bāze atšķiras no $U(x)$. Tā varētu būt līdzības attiecības – $A_n(x,y)$. Tieši uz šo līdzības attiecību pamata vienai attiecību pusei ir noteiktas pazīmes (pazīme), otrai – nav: $A_n(x,y) \wedge M(x) \wedge \neg M(y)$. Ja vēl analizē iesaistītu atzveltnu krēslu, tad shēma varētu izskatīties sekojoši: $A_n(x,y,z) \wedge M(x) \wedge \neg M(y) \wedge M(z) \wedge E_b(z) \wedge \neg E_b(y) \wedge \neg E_b(x)$, kur A_n ir līdzības attiecības, M – būt ar muguriņu, \neg – noliegums, E_b – būt ar elkoņbalstu, \wedge – konjunkcijas zīme, x tiek interpretēts kā krēsls, y – kā ķeblis, z – kā atzveltnes krēsls.

Teiktais par ķebli, krēslu un atzveltnes krēslu varētu būt pamats īpašu intensionālu (*krēslam, atzveltnes krēslam*) izdalīšanai, kurus to īpatnību dēļ varētu nosacīti nosaukt par **kvazijēdzieniem** (to saturiem).

Prototipiskais designāts

Interesanta un īpaša pieeja semantisko pētījumu gultnē saistās ar E. Rošas, Dž. Teilora, Dž. Lakofa vārdu. Saskaņā ar šo pētnieku uzskatiem daudzos gadījumos ar terminu *kategorija* ir lietderīgi saprast nevis noteiktā aspektā skatītu tāpatīgu priekšmetu kopu, bet gan vairāk vai mazāk līdzīgu priekšmetu kopu. Šinī ziņā kategoriju robežas ir izplūdušas un bieži vien viena pakāpeniski pāriet otrā. Kategorijas ir koncentrētas ap zīmīgiem kategoriju pārstāvjiem – prototipiem (kategoriju centrāliem pārstāvjiem, kategoriju centrāliem objektiem, abstraktiem kategorijas konceptuālās būtības attēlojumiem; citā interpretācijā – kategoriju vidējiem dalībniekiem vai paraugiem). Noteikta kategorija satur sevī priekšmetus, kas ir noteiktu kategorijai tipisko pazīmju nesēji. Šīs pazīmes, pazīmju ķekars (cluster) var iemiesoties priekšmetā dažādā apjomā. Jo vairāk kategorijai tipiskās pazīmes priekšmetā tiek iemiesotas, jo vairāk tas iemieso sevī īpašu kategorijas pārstāvi – minēto prototipu. Pēc prototipa var atpazīt visu kategoriju kopumā (sk., piemēram, Lotiņa, 2008: 427–437).

Noteiktas kategorijas pazīmju ķekars satur zināmu hierhiju. Piemēram, putnu kategorijas sakarā var runāt par tādām pazīmēm: 1) būt dzīvam; 2) lidot; 3) būt ar spārniem; 4) būt ar spalvām; 5) būt ar knābi; 6) dēt olas; 7) baroties ar tārpiem un graudiem; 8) būt dziedošam; 9) dzīvot brīvībā u. tml.

Saskaņā ar šo pazīmju ķekaru var runāt arī par kategorijas dalībnieku hierhiju: piemēram, lakstīgala hierhijas kāpnēs atrodas augstāk nekā ērglis, tas – augstāk nekā vista, tā – nekā pingvīns, tas – nekā strauss. Tajā pašā laikā dotās kategorijas perifērijā iekļaujas arī tādi īpatnēji „putni” kā miris putns vai putna zīmējums, jo tiem pieder daļa no kategorijas pazīmju ķekara saraksta. Dažas pazīmes piemīt pat lietām, kuras ar terminu

putns parasti saistās tikai metaforiskā veidā – lidmašīna 2) lidot; 3) būt ar spārniem) (Кроуґауз, 2001: 141–142).

Minēto pazīmju ķekaru (1–9) var uzskatīt par vārda *putns* specifisku semantisku reprezentāciju, ko tās saistībā ar prototipiem varētu nosaukt par **prototipu designātu**. Tā struktūru vispārīgā veidā varētu paust sekojoša shēma $P_1(x), P_2(x), P_3(x), P_4(x), \dots, P_n(x)$. Kā redzams, prototipiskā designāta struktūra, salīdzinot, piemēram, ar saturiskā termina intensionālu jēdzieniskā satura formā – $U_{rel. \text{ vai abs.}}(x), P_1(x), \dots, P_n(x)$, ietver sevī mazākas vispārīguma pakāpes predikātus atšķirībā no jēdziena kā intensionāla, kur ir arī universuma priekšmetiem piemītoša pazīme – $U(x)$, kas iepriekš tika minēta kā sava veida bāze.

Prototipiskā designāta struktūra, salīdzinot, piemēram ar kvazijēdzienu saturu, neietver arī pēdējiem raksturīgo bāzi (augstāk minētā variantā – $A_n(x, y)$). Te ir formāli līdzvērtīgi predikāti: $P_1(x), P_2(x), P_3(x), P_4(x), \dots, P_n(x)$.

Interesants ir termina *putns* ekstensionālais raksturojums, ciktāl termins saistās ar prototipisko designātu. Vienkārši tas būtu, ja termina intensionāls izpaustos kā jēdziens. Tad no ekstensionālā viedokļa termins varētu būt vai nu pilns vai tukšs, atsevišķs vai vispārējs, loģiski tukšs vai faktiski tukšs. Taču, ja termina *putns* intensionālais raksturojums izpaužas kā prototipiskais designāts, tad tā ekstensionālais raksturojums ir eklektisks: ja termins *putns* tiek attiecināts, piemēram, uz lakstīgalu, ērgli, vistu, pingvīnu, strausu (prototips un tā tuvāka vai tālāka apkārtnē), pieņemot, ka citu putnu veidu nav, tad termins viennozīmīgi būtu pilns. Bet noteiktu pazīmju dēļ terminu *putns* var attiecināt, piemēram, uz mirušu putnu (bijušo lakstīgalu utt.) vai putna zīmējumu, skulptūru u. tml. Tas ir, noteiktā perifērijas rajonā termins *putns* uzrāda tukša termina pazīmes. Līdzīga aina – pilnu un tukšu terminu dabas eklektiska „difūzija” – ir vērojama arī pie loģiski tukšiem terminiem (precēts vecpūsis).

Hrestomātisks piemērs semantiskās reprezentācijas izpaušmei kā prototipiskam designātam saistās ar terminu *māte* (Dž. Lakofs). Pazīmju ķekars tiek iegūts, semantiski aprakstot māti: māte ir 1) sieviete, 2) ir dzemdējusi bērnu; 3) ir atdevusi daļu no saviem gēniem bērnam, 4) ir bērna tēva sieva, 5) ir pirms bērna esošās paaudzes pārstāve, 6) ir likumīga bērna interešu pārstāve, 7) būt ar pienākumu izaudzināt bērnu. Noteiktai sieviešu grupai ir daļa no šīm prototipa pazīmēm (pazīmju ķekara): pamāte (nav 2., nav 3., ir 4. pazīme), audžumāte (nav 2., 3. pazīme, ir 6., 7. pazīme). Līdzīgi ir ar *māti* – *barotāju, bioloģisko māti, surogātmāti, vientuļo māti*. Šie termini raksturo vairāk vai mazāk kategoriju perifērijā esošos objektus (Кроуґауз, 2001: 142–143).

Rezumējums

Saturisko terminu semantiskās reprezentācijas vienkāršākās formas ir jutekliskie priekšstati vai pat verbālā dispozīcija. Tā zināmā mērā ir semantiskās reprezentācijas redukts jeb robežgadījums.

Jēdziens kā termina cita semantiskās reprezentācijas izpaušme ir priekšmeta atspoguļojums caur būtisko pazīmju prizmu. Jēdzienā var nošķirt divus aspektus – saturisko, intensionālo un priekšmetisko, ekstensionālo. Šie divi jēdziena parametri nav alternatīvas dabas. Alternatīvas nav arī jēdziena satura divas izpaušmes formas – galvenais saturs (designāts I) un pilnais saturs (designāts II).

Vispārināta modeļa veidā (kategoriāli) jēdziens parādās kā priekšmets, kam ir noteiktas (būtiskas) īpašības. Shematiski tas parādās sekojoši – $x, U_{rel. vai abs.}(x), P_1(x), P_2(x), \dots P_n$. Ir lietderīgi modeli ar nejaušo pazīmju starpniecību saistīt ar terminu *formālais jēdziens*. Gan jēdziens, gan formālais jēdziens ir alternatīvi priekšmetu izdalīšanas kontekstā.

Jēdzieniskās formas saturs parādās šādā simboliskā izskatā: $U_{rel. vai abs.}(x), \dots$, kur ...ir norāde uz vārdos neizteiktu specifiku. Šai formai, nedaudz papildoties ar noteiktu saturu, intensionāla formālais izskats parādās sekojošā shēmā: $U_{rel. vai abs.}(x), P_1(x), P_2(x), \dots$. Jēdzieniskā forma lielākā vai mazākā piepildījumā ir uzskatāma par jēdziena kā intensionāla reducētu variantu un dažos gadījumos pat par jēdziena robežgadījumu – $U_{rel.}(x)$.

Izteikti alternatīva ir tāda saturiskā termina semantiskā reprezentācija kā kvazijēdzieni. To intensionāla struktūra ietver noteiktas līdzības attiecības – $A_n(x,y)$ un uz šo līdzības attiecību pamata vienai attiecību pusei ir noteiktas pazīmes (pazīme), otrai – nav: $A_n(x,y) \wedge M(x) \wedge \neg M(y)$.

Īpatnēja saturiska termina semantiska alternatīva ir arī tā saucamais prototipiskais designāts, kas izpaužas kā noteiktu pazīmju ķekars, kas izdala noteiktas kategorijas prototipu un tās perifēriju. Tā struktūru vispārīgā veidā pauž shēma $P_1(x), P_2(x), P_3(x), P_4(x), \dots, P_n(x)$. Interesants ir noteikta termina ekstensionālais raksturojums, ciktāl termins saistās ar prototipisko designātu. Šādā gadījumā termina ekstensionālais raksturojums ir eklektisks.

Minētās saturiskā termina nozīmes ieskicē zināmu vienotu veselumu. Šeit parādās gan saturiskā termina nozīmes izpausmju daudzveidība, gan iespējamā šo nozīmju hierarhija. Tāpat iezīmējas arī relatīvi verbālā un neverbālā sfēra. Šāds komplekss semantisks modelis ietver sevī arī uzstādījumu par modeļa noteiktu elementu attiecībām: saturiskā termina semantiskās reprezentācijas jēdziena, formālā jēdziena, jēdziena formas, kvazijēdziena un prototipiskā designāta izpausmēs viena otru nepapildina. Tās drīzāk ir alternatīvas formas, kas viena otru izslēdz kaut vai tajā nozīmē, ka saturiskais termins nepauž visas piecas nozīmes vienlaicīgi.

Vienlaikus ir izskaidrojama saturiskā termina saistīšana ar termina jēdzienisko nozīmi tradicionālā loģikā: tā balstās uz stabilām un invariantām priekšmeta pazīmēm, apelē pie precīzas domāšanas ideāla un izpaužas kā konvencijas rezultāts.

Avoti un literatūra

1. **Lotiņa, L.** (2008). *Kategorizācijas praktiskā izmantojuma iespējas tūrisma mārketingā*. Latvijas Universitātes raksti. 721. sēj. Vadības zinātne, 427.–437..
2. **Vedins, I.** (2009). *Loģika*. Rīga : Avots, 399.
3. **Войшвилло, Е. К.** (1998). *Логика*. Москва : Владос, 528.
4. **Кронгауз, М. А.** (2001). *Семантика*. Москва : РГГУ, 399.
5. **Фреге, Г.** (2000). *Логика и логическая семантика*. Москва : АСПЕКТ ПРЕСС, 512.

Zaigonis Graumanis
Liepājas Universitāte,
Latvija, Liepāja

SOKRATA IZTEICIENA “ES ZINU, KA ES NEKO NEZINU, BET CITI NEZINA PAT TO” INTERPRETĀCIJAS

INTERPRETATION OF THE SOCRATES'S EXPRESSION “I KNOW THAT I KNOW NOTHING, BUT OTHERS EVEN DON'T KNOW IT”

Summary

The expression “I know that I know nothing, but others even don't know it” is attributed to Socrates. In fact, it is a brief summary of several ideas that the Athenian philosopher voiced in his defence speech. Plato was focussing on it in his work *Apology of Socrates*. Numerous philosophers – Socrates' philosophy researchers - held a view that this is matter of honour to provide explanations of the statement. These interpretations are not identical because the words used in this expression make people, first and foremost, think about the cognitive process, in which Socrates' strong self-criticism with regard to the obtained result is revealed. Through reflection and generalization of the given situation there usually appear the following conclusions. 1) During the cognitive process a person must be self-critical, 2) the more thoroughly a person wants to explore, the more they face the unknown. The mentioned interpretations are not in contradiction with the Socrates' expression; however, they do not disclose the specific content the Athenian philosopher had put into it. The thing that one does not know is not the wisdom the human possesses but the higher, divine wisdom, which, according to Socrates, exists objectively. The absolute truth is one and universal, and this idea requires the existence of one supreme god – the bearer of this wisdom. Sophists and other Greeks have no idea of such higher wisdom, therefore, according to Socrates, they are not even aware of its existence.

Key words: knowledge, ignorance, divine mind, higher wisdom, irony, the voice of conscience, demon, Sophists.

Atslēgas vārdi: zināšanas, nezināšana, dievišķais prāts, augstākā gudrība, ironija, sirdsapziņa, dēmons, sofistī.

Anotācija

Sokratam tiek piedēvēts izteiciens “*Es zinu, ka es neko nezinu, bet citi nezina pat to*”. Faktiski tas ir īss kopsavilkums vairākām idejām, ko Atēnu filozofs izteicis savā aizstāvēšanās runā. Platons to iemūžinājis darbā “Sokrata apoloģija”. Daudz filozofu – Sokrata filozofijas pētnieku – ir uzskatījuši par goda pilnu pienākumu sniegt šī izteiciena skaidrojumu. Šīs interpretācijas nav vienādas, jo minētajā teicienā lietotie vārdi vispirms liek domāt par izziņas procesu, kurā atklājas Sokrata lielā paškritika attiecībā uz iegūto rezultātu. Apdomājot un vispārinot šo situāciju, parasti rodas sekojoši secinājumi: 1) izziņā jābūt paškritiskam; 2) jo vairāk cilvēks vēlas ko izpētīt, jo vairāk saskaras ar neizzināto. Minētās interpretācijas nav pretrunā ar Sokrata izteicienu, tomēr neatklāj to īpašo saturu, ko Atēnu filozofs tajā ir ielicis. Tas, ko nezina, ir nevis cilvēkam piemītošā gudrība, bet gan augstākā, dievišķā gudrība, kura pēc Sokrata domām eksistē objektīvi. Absolūtā patiesība ir viena un vispārēja, šī ideja prasa, lai būtu viens augstākais dievs – šīs gudrības nesējs. Sofisti un citi grieķi par šādu augstāko gudrību nenojauš, tādēļ nezina pat par tās pastāvēšanu (pēc Sokrata domām).

Šo izteicienu tieši šādā formā raksta autors pirmo reizi izdzirdēja apmēram pirms 34 gadiem. To lekcijā izteica kādreiz pazīstamais ētikas speciālists Augusts Milts. Fakts par šādas tēzes esamību šķita neapšaubāms, jo daudzi ievērojami filozofi, ne tikai viņi vien,

rakstot par Sokratu, parasti šo tēzi pieminējuši un izskaidrojuši. Piemēram, M. Mamardašvili šim izteicienam ir veltījis lekciju. Tiesa, vairākos gadījumos Sokrata teiciens ir “saīsināts” līdz tēzei “*Es zinu, ka es neko nezinu*”. Lai atrastu izteiciena oriģinālo formu, tika pārskatīti ne tikai visi Platona dialogi, bet arī Ksenofonta “Atmiņas par Sokratu”. Ksenofonts “Atmiņās” par šo frāzi neraksta, pārmet sengrieķu vēsturniekam aizmāršību nevar, jo arī Platona dialogos nav atrodams burtisks šo vārdu savirknējums. Var secināt, ka tas izveidojies, īsā un koncentrētā veidā rezumējot Sokrata domu gaitu, ko visskaidrākajā veidā var atrast Platona monologā “Sokrata apoloģija” jeb “Sokrata aizstāvēšanās”.

Izmantojot filoloģiskā pieeju, tiks pievērsta uzmanība izteiciena vārdiem un to nozīmēm: lai vārdi runā paši par sevi, un tad jau saturs būs. Runa ir par to, ko Sokrats savos dialogos vēlas noskaidrot. Uzmanības centrā atrodas jautājums par īstenām zināšanām, kur ir to avots un kam tas pieejams. No izteiciena vārdiem izriet, ka Sokrats apzinās šāda avota esamību, kura saturu gan viņš nezina, bet pārējie pat nenojauš, ka tāds zināšanu avots vispār pastāv. Pēc kārtas tiks apskatīti dažādu filozofu skaidrojumi par izteicienu “*Es zinu, ka es neko nezinu*”.

Ievērojamais padomju laika filozofijas vēsturnieks V. Asmus (1894–1975) grāmatā “Античная философия” (Maskava, 1998) šo Sokrata izteicienu nepiemin. Skatoties burtiski, tāda vārdu salikuma nav.

1990. gadā izdotajā krājumā “Domas par antīko filozofiju” par Sokratu rakstīja Elmārs Vēbers: “*Sokratam pašam ironija vienmēr savienota ar šaubām. (..) “Es zinu, ka nezinu neko” – tāds ir viens no Sokrata filozofiskajiem postulātiem. Ir jābūt gatavam apzināties savu nezināšanu, ir jāšaubās par savu zināšanu patiesīgumu, ir nepieļaujami, ja cilvēks pret savu nezināšanu kļūst akls*” [1: 72]. Pateicoties filoloģiskajai pieejai secinājumi rodas tā sauktās dabiskās loģikas ceļā.

Padomju varas norietā, 1991. gadā, Maskavā iznāca mācību grāmata – tulkojums no čehu valodas “История философии в кратком изложении” (izdota 100 000 eksemplāros). Tajā teikts: “*Sokrats nekad sevi neuzskatīja par gudro (sophos), bet tikai par filozofu jeb gudrības mīlētāju (philo sophia). Viens no pazīstamākajiem viņa izteicieniem – “zinu, ka es neko nezinu” – ir, pēc būtības, nepieciešamības sevis dziļākai iepazīšanai izskaidrojums*” [12: 129]. Uzdevums – sevis dziļāka iepazīšana – pats par sevi nav viegls, jo vispirms prasa atbildes uz vairākiem jautājumiem: ko konkrēti iepazīt, ar kā palīdzību iepazīt, kādas metodes izmantot. Pazīstamā ētikas speciāliste, profesore S. Lasmane grāmatā “Rietumeiropas ētika: no Sokrata līdz postmodernismam” sniedz izteiciena skaidrojumu: “*To var uzlūkot par savdabīgu rituālu, ar ko sākas patiesības izzināšanas process, kuram sevi noskaņo Sokrats. “Es zinu, ka nezinu”, iespējams, ir īpaša pašsūģestijas formula pirms grūtā, nezināmā patiesības ceļa sākuma. (..) Ar “es nezinu” Sokrats **apzināti** norobežojas no jau zināmā – no veselā saprāta priekšstatiem, no citām teorijām, no sofistu empīriskās domāšanas. (..) Tas ir īpašs apziņas stāvoklis, kurš attīrīts no dogmu, citu ideju ietekmēm un ir gatavs tiekties uz patiesību. (..) Sokrats atsakās no pašpārlicinātas zinātāja stājas*” [4: 15–16].

Līdzīgi domā arī filozofs Andris Rubenis, raksturojot Sokrata izteicienu: “*Slavenais izteiciens “Es zinu, ka es nekā nezinu” vērsts gan pret dogmatismu, gan pret skepticismu; tas ir uzaicinājums veikt savas apziņas, visa, kas tajā iekļuvis nejauši, nepārbaudīts,*

inventarizācijas darbu, taču nevis, lai pasludinātu zināšanu relativitāti, bet lai, to attīrot no nejaušā, virspusējā, nebūtiskā, atklātu drošu pamatu savai dzīvei” [9: 142]. Šķiet, ka A. Rubenis šeit mazliet pārspīlē: pats Sokrats varētu būt diezgan izbrīnīts, dzirdot, ka viņa mērķis ir nodarboties ar savas apziņas satura inventarizāciju un attīrīšanu.

Lai tiktu skaidrībā par izteicienu “*Es zinu, ka es neko nezinu, bet citi nezina pat to*” slēpto saturu, uzmanība tiks pievērsta autoritatīviem Sokrata filozofijas pētniekiem. Izskatot literatūru par Sokratu, priekšplānā izvirzījās 3 domātāji. Pirmais no tiem ir austriešu filozofs Teodors Gompercs (1832–1912), nākamais – Gruzijas grieķis Teoharis Kesidi (1920–2009), trešais – Kalnu Karabahas armēnis Vladiks Nersesjancs (1938–2005). Sākumā tiks aplūkots jautājums par gudrību no Sokrata viedokļa. Tad – Sokrata laikabiedru, dialogu dalībnieku un sofistu skatījumā.

No vēstures ir zināms, to apliecina arī T. Kesidi, ka sofisti bija izglītoti ļaudis, viņi zināja daudz, bija apveltīti ar enciklopēdiskām zināšanām. Taču tām piemita nesistēmisks raksturs, citiem vārdiem, tās bija atsevišķas izkļiedētas zināšanas bez iekšējās vienības. T. Kesidi rakstīja, ka “*tās, pēc būtības, bija nevis zināšanas, bet gan uzskati*” [13: 200]. Sofisti daudz zina, bet maz saprot. Viņi ir informēti, bet nav gudri. Jo gudrība, kas ir identa saprašanai, nav reducējama uz zināšanu vai uzskatu daudzumu.

Sofistu “daudzzināšanai” Sokrats pretstatīja ziņu par savu nezināšanu. Tā neliecināja ne par viņa skepticismu, ne par kādu uzspēlētu kautrību, bet gan izteica vēlmi tiekties pēc arvien dziļākām zināšanām. Kritēriji, ko atzīt par patiesām zināšanām, bija augsti. Uzskats, kuru gan stiprina skaidrojums, vēl nav zināšanas. Tas ir kaut kas vidējs starp saprašanu un nezināšanu jeb tikai pakāpe ceļā uz patiesām zināšanām. Pēdējās jāmeklē ārpus apskatītā fakta (uzskata) ietvariem, jo tikai tās atklāj pētāmās parādības pamatu. Var, piemēram, empīriski izskaidrot, kāpēc podnieka izgatavotā vāze ir skaista. Sokratam ar to nepietika. Lai saprastu, kāpēc kaut kas ir skaists, ir jābūt īstenai gudrībai un saprašanai par to, kas ir skaistais pats par sevi. Mēs zinām, ka tas ir abstrakts jēdziens, ko grūti definēt, bet tajā pašā laikā pēc Sokrata domām tieši tas iemieso patiesas zināšanas par skaisto kā tādu. Tātad jāmeģina definēt skaisto: jāatrod tāds gudrinieks, kurš ir gatavs to darīt, ja vēl nav gatavs, tad jāpaskubina, jāpaslavē, jāizprovocē. Viens tipisks gadījums no Platona dialoga “Dzīres”:

Pirms uzsākt sarunu ar traģēdiju rakstnieku Agatonu, Sokrats viņu cildināja: “*Es domāju, ka pie tevis es kļūšu pilns ar lielu un skaistu gudrību. Mana gudrība ir vāja un apšaubāma, tā ir kā sapnis, tava ir spoža, tā vienmēr aug, pats tu arī esi jauns, un aizvakar šī gudrība tik spoži atmirdzēja un kļuva redzama vairāk nekā trīsdesmit tūkstošiem hellēņu*” [5, 64]. Risinot dialogus, Sokrats plaši izmantoja iemīļoto metodi – ironiju. Pēc T. Kesidi teiktā, “*Sokrata ironija ir slēpta “daudzzinošo” pašpārliecinātības izsmiešana*” [13: 183). Uzklusot oponentus, Sokrats neizbēgami atklāja pretrunas, trūkumus, nepilnības, “vājās vietas”, uzdeva papildjautājumus par tādiem apspriežamās problēmas aspektiem, par kuriem runātājs nebija domājis. Pēdīgi šie diskusijas dalībnieki apmuls, apjuka un bija spiesti atzīt, ka atbildi uz jautājumu nezina.

Visskaidrāk savu gudrības līmeni Sokrats raksturoja aizstāvēšanās runā Atēnu tiesā. Viņš lietoja vārdu salikumu “*gluži cilvēciska gudrība*” [6: 43]. Tas faktiski ir jēdziens, kurš apzīmē to zināšanu līmeni, kurš atrodas starp nezināšanu un patiesību. Saprotams, ka tā vēl nav īsta gudrība, un līdz ar to Sokrats var atzīties: “*Tajā laikam patiesām esmu*

gudrs” [6: 43]. Tālāk filozofs raksturo gudrību, “kas pārsniedz cilvēcisko gudrību – nezinu, kā lai to citādi pasaku. Šī gudrība man nepiemīt, bet, kas apgalvo pretējo, tas melo” [6: 43]. Varam pateikt priekšā, ka “gudrība, kas pārsniedz cilvēcisko gudrību” ir vērtējama kā dievišķā gudrība. Novērtējot sevi šīs gudrības priekšā, Sokrats tiesai sacīja: “Apzinos taču, ka nepavisam neesmu gudrs” [6: 44). Tālāk filozofs izstāsta par mēģinājumiem atrast gudrākus cilvēkus par sevi. Aizgāja pie viena valstsvīra, kurš šķita gudrs. Iesaistījās ar viņu sarunā, bet Sokratam atlika vien secināt: “.. viņš gan sevi uzskata par gudru, bet patiesībā tāds nav” [6: 44]. Tieši tādu pašu iespaidu filozofs guva arī par citiem valstsvīriem.

Pēc valstsvīriem Sokrats devās pie dzejniekiem, “lai uz vietas pārliecinātos, ka zinu mazāk par viņiem” [6: 44]. Secinājums: dzejnieki iedomājas esam gudrāki par visiem pārējiem, taču patiesībā tādi nebija. Visbeidzot Sokrats aizgāja pie amatniekiem. Cilvēciskās gudrības un prasmes ziņā “viņi bija gudrāki par mani” [6: 46]. Bet atzīmēsim, te runa ir par tādu zināšanu, kura vēl nav īsta gudrība. Sokrats novērtēja amatniekus arī no īstās gudrības viedokļa. Filozofs ar nožēlu konstatēja: “Krietnājiem amatniekiem piemita tas pats trūkums, kas dzejniekiem: tā kā viņi teicami pārzināja savu arodu, ikviens no viņiem uzskatīja, ka ir varen gudrs arī pārējos, pat vissvarīgākajos jautājumos, un šie maldi aizēnoja viņu gudrību” [6: 46].

Sokrats savā tiesas runā norādīja uz vienu nepareizu priekšstatu, kāds atēniešiem izveidojies. Filozofs neskaitāmas reizes ir pierādījis, ka oponenti nezina patiesību, ka tie nav gudri. Bet no šī fakta neizriet secinājums, ka kritiķis pats attiecīgajā jomā ir gudrs. Nobeidzot šīs tēmas izklāstu, Sokrats pavēsta: “.. īsteni gudrs ir tikai Dievs, (..) cilvēka gudrībai ir tikai niecīga vērtība vai pat nav nekādas vērtības” [6: 46]. Šī doma noteikti izraisa interesi, pie kuras jāpakavējas īpaši. Ir zināms, ka sengrieķu reliģija ir politeistiska. Bet Sokrats šeit runā par vienu dievu. Nākas tuvāk analizēt šo tēmu.

Sokrata reliģisko pasaules uzskatu ir analizējuši visi pieminētie pētnieki. Jāsecina, ka Atēnu filozofa uzskats par dieviem atšķīrās no pārējo grieķu uzskatiem. Pirmais liecinieks ir Ksenofons (ap 430–355 p.m.ē). “Atmiņās par Sokratu” rakstīts: “Viņš (Sokrats – autora piezīme) bija pārliecināts, ka dievi negādā par cilvēkiem tādā veidā, kā lielākoties iedomājas ļaudis, kas uzskata, ka dieviem šis tas ir zināms, bet kaut kas arī nezināms. Sokrats ticēja, ka dievi zina visu – ko runā un dara un klusībā iecer – un ka dievi visur ir klāt un cilvēkiem dod zīmes visās cilvēka dzīves jomās” (2: 33–34). T. Kesidi precizēja: “Atšķirībā no tautas reliģijas mitoloģiskajiem tēliem, Sokrata dievam nebija individuāla veidola un personāla vārda. (..) Sokrata dievs bija bezpersonisks kosmisks prāts, pārcilvēciskas gudrības iemiesojums, bet atsevišķie dievi, par kuriem viņš runāja, bija šī universālā prāta izpausmes. Dievā kā augstākajā prātā Sokrats redzēja pasaules kārtības un valdīšanas spēka avotu” [13: 264].

Prāts Atēnu filozofa uztverē bija kaut kas vairāk nekā tikai tīrs prāts. Uz prāta balstījās tikumība. Zināma Sokrata nostāja: tikums ir zināšanas par to. Tātad pie dieviem jāmeklē ne tikai zināšanu, bet arī tikumības avoti. V. Nersesjancs šajā sakarā izteica domu, kura saprotamības labad mazliet ir pārveidota: par cilvēka tikumības mēru kalpo tas, cik lielā mērā viņš ir vai nav pietuvojies dievišķajai gudrībai [14: 23]. Cilvēkam ir jāapzinās robeža starp savām zināšanām un nezināšanu. Sokrata izteiciens “es zinu, ka es neko nezinu” izsaka atšķirību starp cilvēka izziņas spējām un dievišķo prātu. V. Nersesjancs uzskata, ka Sokrata

pozīcija pret zināšanām bija divējāda. Tā bija pazemojoši pieticīga attieksmē pret dievišķo prātu, bet kritiski ironiska attieksmē pret cilvēku zināšanām [14: 23].

Zināšanas ir dievišķas, tikai tās paaugstina cilvēku, pietuvinot viņu dieviem. Lielākā daļa gan uzskata, ka viņiem bieži piemīt zināšana, taču, pēc Sokrata domām, nevis zināšanas valda pār viņiem, bet gan kas cits – reizēm dusmas, reizēm bauda, reizēm skumjas, dažkārt mīla un nereti bailes; viņi par zināšanu domā kā par vergu, jo to katrs rausta uz visām pusēm [8: 75]. Varam teikt, ja jau zināšanas “katrs rausta uz visām pusēm”, tad tām neizbēgami piemīt relatīvs un subjektīvs raksturs. Cits nekas neatliek, kā izturēties pret tām “kritiski ironiski”.

Nostājoties pret vairākuma uzskatu, Sokrats aizstāvēja augstākā prāta valdīšanas principu – gan dabā, gan atsevišķā cilvēkā, gan sabiedrībā kopumā. Dabā šis prāts izpaužas kā harmonija un mērķtiecība, bet atsevišķā cilvēkā kā saprātīgās dvēseles valdīšana pār nesaprātīgo ķermeni, toties sabiedrībā kā saprātīgu likumu un lēmumu kundzība, un kā kompetentu amatpersonu valdīšana. Pāri paliek jautājums, kurš dievs tad ir šī augstākā prāta nesējs. Taču ne kāds no grieķu panteona dieviem. Jāieklausās tajā, ko Sokrats, pēc Ksenofonta liecības, saka sofistam Eutidēmam. Lai pārlicinātos par dievu esamību, nav nepieciešams viņus ieraudzīt vaigā. Pietiek ar to, “*ka redzi viņu darbus, lai viņus pielūgtu un godātu. (..) Arī pārējie dievi, kas mums dāvā savus labumus, mums neko nedod, paši parādīdamies vaigā; tāpat dievība, kas sakārto un satur kopā visu kosmosu, kurā viss ir skaists un labs, (..) – arī šī dievība, kuras diždieži darbi ir redzami, mums pati paliek neredzama veicam savu darbu*” [2: 177]. Pēc Teodora Gomperca domām Sokrata augstākā dievība varēja būt vai nu kosmisks gars, vai pasaules dvēsele, vai pasaules prāts [11: 599]. V. Sersesjancs šeit saskata zināmu Sokrata uzskatu nekonsekvenci, taču jāņem vērā vēsturiskā situācija: grieķu filozofiju caurvija mītiskā domāšana. Var pat teikt, “*ka diezgan ilgu laiku antīkā filozofija bija savdabīga racionālistiski stilizēta mitoloģija*” [4: 24]. Šī īpatnība parādās arī Sokrata attieksmē pret dieviem. Atrodam gan to, ka viņiem piemīt mītisko būtņu statuss, bet konstatējam arī to, ka šie paši dievi manāmi pārvēršas par filozofijas un izziņas teorijas kategorijām.

Sokrata “daimonija” problēma

Iepriekš rakstītais ļauj secināt par vismaz divām būtiskām atšķirībām starp Sokrata un sofistu (un pārējo grieķu) uzskatiem. Pirmā atšķirība attiecas uz gudrību, zināšanām un patiesību. Zinām, ka Sokrata kritēriji bija ļoti augsti – “*īsteni gudrs ir tikai dievs*”. Cilvēkiem vienmēr tika pierādīta viņu nezināšana. Otrā atšķirība slēpjas attieksmē pret dieviem. Sofistu lozungs bija – “*cilvēks – visu lietu mērs*”, bet, pārfrāzējot attiecībā pret gudrību, sanāk – “*visas zināšanas nāk no cilvēkiem*”. Pret dieviem sofisti izturējās skeptiski. Piemērs – Protagors, kurš teica: “*Par dieviem es nevaru zināt ne to, ka viņi eksistē, ne to, ka viņu nav, ne to, kādi viņi izskatās*” [14: 25]. Sokratam šāds skepticisms attiecībā pret dieviem nepiemita. Vēl vairāk, parādās doma par viena augstāka dieva eksistenci, kurš turklāt iemieso īsteno gudrību. Šai sakarībā jāpievērš uzmanība vienam “sīkumam”, proti, tam, ka kritiski ironiskais Sokrats tomēr par kaut ko nešaubījās: tie ir jautājumi par augstāko gudrību, par dieviem, par cilvēku nezināšanu. Vai viņam kāds palīdzēja uzturēt šo pārlicību? Te nonākam pie tēmas – “Sokrata daimonijs vai dēmons”. Visi Sokrata pētnieki, ieskaitot pat Kārli Marksu, ir bijuši spiesti par to izteikties. Taču

pamatinformācija nāk no Ksenofonta un Platona. Ksenofons rakstīja: “*Visur taču daudz runāja par to, ka Sokrats apgalvojot – viņš saņemot norādījumus no daimonija (burtiski – dievišķais – autora piezīme)*” [2: 29]. Daimonijs esot devis padomus, ko darīt un ko nedarīt. Informācija no Platona ir pieticīgāka. Sokrats tiesas prāvā esot teicis: “*Jau kopš bērnības dzirdu kādu balsi, kura ikreiz, kad tā liek sevi manīt, tikai atrunā mani no tā, ko gribu darīt, bet nekad nemudina uz to*” [6: 58]. Šis apstāklis pētniekiem sagādā problēmu – kuram ticēt – Ksenofontam vai Platonam? Vieniem tā šķiet neatrisināma problēma, citi tai nepiešķir pārāk lielu nozīmi. Raksta autora nostāja ir šāda: jābalstās uz to versiju, kurā ir mazāk fantāzijas. Gan filozofa draugiem, gan viņa skolniekiem nebija skaidra daimonija būtība. Vairākus gadsimtus vēlāk kristiešu teologiem daimonijs pārtapa vai nu par sātānisku garu, vai par kaut ko līdzīgu sargeņģelim. Krievu filozofs Aleksejs Losevs (1893–1988) šajā dēmonā saskatīja metaforu, ar ko Sokrats ironiski piesedzis savu sirdsapziņu, prātu vai veselo saprātu [13: 204–205]. Daļēji šai nostādnei piekrīt arī T. Kesidi, taču viņš vairāk pievērta uzmanību tam, ka Sokrata daimonijs balstās uz iracionālu ticību dievībai, un uz to, ka pastāv ciešs sakars starp “iekšējo balsi” un ārējo neatkarīgo dievību. Tādejādi te vairs nav runa tikai par kādu iekšēju sirdsapziņas balsi, jo tā darbojas tikai apziņas robežās. Sokrata daimonijam ir tālāks darbības rādiuss jeb, poētiski runājot – iesniedzas transcendentajā.

Tēze “*izziņa iesniedzas transcendentajā*”, protams, ir ļoti nedroša. Taču jau no seniem laikiem cirkulē ziņas par šādu informācijas iegūšanas veidu. Piemēri: atklāsmes, apskaidrības, meditācijas, vīzijas un, visbeidzot, pareģošana. Raksta autors neņemtas to visu simtprocentīgi noliegt. Iespējams, ka Sokrata daimonija spējas aprobežojās tikai ar to, ka uztvēra “*domas, kas lidinās gaisā*”. Sokrata pētnieks T. Kesidi gan atzīst, daimonijs ir kas vairāk par sirdsapziņas balsi, taču sakarus ar transcendentu nemeklē. Viņaprāt, to, ko Sokratam neizdodas izteikt vārdos un jēdzienu definīcijās, viņš uztver kā “*dievišķu balsi*”, kura skan viņā pašā, nāk no viņa dvēseles, prāta un sirdsapziņas dziļumiem [13: 208].

Nobeigums jeb rezumējums

Izteiciena “*Es zinu, ka es neko nezinu, bet citi nezina pat to*” saturs ir atkarīgs no tā, vai tiek skaidrots virspusīgi, vai mēģināts “*aizrakties līdz pašam saknēm*” (šķiet, ka tas, vismaz daļēji, ir izdevies). Sokrata kritēriji par īsteno gudrību bija ļoti augsti, cilvēkiem tie nepiemīt. “*Daimonijs*” uzstājās kā tāds signalizētājs par izziņas virziena pareizību. Aina nebūs pilnīga, ja neņemsim vērā Platona filozofisko pasaules uzskatu, it īpaši mācību par idejām. Protams, Sokrata un Platona filozofijas atšķiras, taču pati Platona ideālisma esamība dod zīmīgu signālu par to, kādā virzienā domāt, lai izprastu Sokrata izteiciena dziļāko saturu.

Saīsinātais izteiciens – “*es zinu, ka es neko nezinu*” – ļauj apgalvot, ka Sokratam piemita ļoti kritiska attieksme pret savu zināšanu patiesumu, kuru stiprināja likumība – jo vairāk cilvēks ko zina, jo vairāk sastopas ar nezināmo. Taču turpinājuma vārdi “*bet citi nezina pat to*” liecina par citu – dziļāku saturu. Sokrats bija pārliecināts, ka neatkarīgi no cilvēkiem pati par sevi, tas ir objektīvi, pastāv augstākā jeb dievišķā patiesība. Turklāt viena un vispārēja. Tieši tāpēc Sokratam bija vajadzīga viena visaugstākā dieva ideja. Ja daudzie grieķu dieviņi producē katrs savu patiesību, tad tas neiekļaujas priekšstatā par to, ka pār visu valda viena augstāka gudrība. Sokrata vārdi “*es neko nezinu*”, attiecas tieši uz

dievišķo gudrību. To var apzīmēt arī ar citiem vārdiem – augstākā gudrība, absolūtā patiesība, objektīvā patiesība. Taču tā ir dievu īpašums. Uz ko var cerēt parastais mirstīgais? Cilvēkiem no savas puses atliek vien meklēt ceļu uz to, pēc Sokrata, labāk to darīt dialogu formā. Faktiskais rezultāts gan nebija iepriecinošs. Psiholoģiskā ziņā tas lika domāt, ka īstenā patiesība ir tik grūti apjaušama, ka to aptvert ir pa spēkam tikai pilnīgam prātam, t. i., dieva prātam. Parastie cilvēki izsaka tikai relatīvas, subjektīvas “gudrības”, un viņi pat nenojauš par kādas citas – augstākas, dievišķas gudrības (vai “kosmiskā saprāta”) esamību.

Faktiski ir izskaidrota izteikuma otrā daļa – “*bet citi nezina pat to*”. Citi – sofistī un liela daļa grieķu – vadījās pēc pašsaprotama uzskata – “*visas zināšanas nāk no cilvēkiem*”. Pret šādu likumību arī mēs nevaram uzstāties. Bet te bija runa par pasaules uzskatu un pārliecību. Jautājumi par dievišķo gudrību vai kosmisko saprātu ietilpst ticības sfērā. Bet Sokratam bija gan vajadzīgā pārliecība, gan daimonijs, kas to balstīja.

Tādējādi ar vārdiem “*bet citi nezina pat to*” tiek domāts fakts par dievišķās gudrības kā tādas nezināšanu. To apgalvojot raksta autors nepretendē uz īpašu oriģinalitāti. Tuvas idejas rakstītajam varam atrast, piemēram, mūsu cienījamāko filozofu M. Kūles un R. Kūļa grāmatā “Filosofija”. Tajā teikts, ka slēdziens “*es zinu, ka neko nezinu*” nav tukša poza, ne arī vienkārša pastāvošo zināšanu noniecināšana. Sokrats vēlas teikt, ka pat tas, ko mēs patiesi zinām, ir niecība dievišķās gudrības priekšā” [3: 161]. Nav pamata nepiekrīst.

Globālajā tīmeklī “Google” tika veikts kvantitatīvais pētījums, cik daudz Eiropas cilvēku interesējas par Sokrata izteicienu “*Es zinu, ka es neko nezinu*” (teiciens tika tulkots angļu, vācu, franču un itāļu valodā). Pētījuma dati liecina, ka vismazāk par šo izteicienu interesējās angļu valodā runājošie – tikai 784 000 rezultātu, bet krietni vairāk vācu valodā runājošie – 31 600 000 rezultātu (piezīme: skaitļi ir aptuveni), turklāt 1 610 000 no tiem interesējās par izteiciena nozīmes (*Bedeutung*) skaidrojumu. Franču valodā bija 17 500 000, bet spāņu valodā – 17 800 000 rezultātu. Var secināt, ka Sokrata izteicienam “*Es zinu, ka es neko nezinu*” ir dziļas un stabilas saknes Eiropas filozofiskajā domāšanā.

Avoti un literatūra

1. *Domas par antīko filozofiju* (1990). Sast. E.Vēbers un M. Kūle. Rīga: Avots, 215 lpp.
2. **Ksenofons**. (2005). *Atmiņas par Sokratu*. Rīga: Zinātne, 252 lpp.
3. **Kūle, M., Kūlis, R.** (1996). *Filosofija*. Rīga: Apgāds “Burtnieks”, 654 lpp.
4. **Lasmane, S.** (1998). *Rietumeiropas ētika. No Sokrata līdz postmodernismam*. Rīga: Zvaigzne ABC, 192 lpp.
5. **Platons**. (1980). *Menons. Dzīres*. Rīga : Zvaigzne, 116 lpp.
6. **Platons**. (1997). *Eutifrons. Sokrata aizstāvēšanās (Apoloģija). Kritons. Faidons*. Rīga : Zinātne, 216 lpp.
7. **Platons**. (2007). *Dialogi: Ions, Lahēts, Eutidēms*. Rīga: Zinātne, 141 lpp.
8. **Platons**. (1999). *Dialogi un vēstules: Protagors, Hipijs lielākais, Faidrs, septītā vēstule, astotā vēstule*. Rīga: Zinātne, 274 lpp.
9. **Rubenis, A.** (1994). *Senās Grieķijas dzīve un kultūra*. Rīga: Zvaigzne, 168 lpp.
10. **Асмус, В. Ф.** (1998). *Античная философия*. Москва: Высшая школа, 400 с.
11. **Гомперц, Т.** (1999). *Сократ и сократики //Греческие мыслители*. Том 2. Мн.: Харвест, 519–752 с.
12. *История философии в кратком изложении* (1991). Москва : Мысль, 590 с.
13. **Кессиди, Ф. Х.** (2001). *Сократ*. Санкт Петербург: Алетейя, 352 с.
14. **Нерсесянц, В. С.** (1980). *Сократ*. Москва: Наука, 152 с.

Ināra Leikuma

LLU Sociālo un humanitāro zinātņu institūts

Latvija, Jelgava

GLOBĀLO SMIEKLU LOKĀLĀS IZPAUSMES

LOCAL EXPRESSIONS OF THE GLOBAL LAUGH

Summary

This study focuses on the phenomenon of laugh, emphasizing the fact that laugh is a universal, widespread occurrence that is only characteristic to people and is genetically programmed (Darwin). People often emphasize the physical nature of the laugh, its bodily expressions and curing aspects. However, in the meantime the laugh is also a cultural phenomenon, a research object for philosophy, literature, culturology. As a global occurrence, the laugh has many local expressions – the comical, the humour, jokes, and anecdotes. The comical is most often interpreted as socially important, with objective contradictions and discrepancies, while humour is mostly a cognitive and intellectual process that results in a cheerful state of mind. The closing part of the study concentrates on the historical traditions of Latvian humour expressions.

Keywords: laugh, comical, humour, anecdotes, Latvian humour

Atslēgas vārdi: smieklis, komiskais, humors, anekdote, latviskais humors

Anotācija

Pētījumā iezīmēts smieklis fenomenis, akcentējot to, ka smieklis ir universāls, plaši izplatīts, tikai cilvēkam piemērots, ģenētiski ieprogrammēts (Darvins) parādība. Nereti tiek akcentēta smieklis fizioloģiskā būtība, ķermeniskās izpausmes un ārstnieciskais aspekts. Taču vienlaikus tie ir kultūras fenomenis, filozofijas, literatūras, kulturoloģijas izpētes objekts. Smieklis kā globālai parādībai piemīt vairākas lokālas izpausmes – komiskais, humors, joks, anekdote. Komisko biežāk traktē kā sabiedriski nozīmīgu, objektīvu pretrunu, neatbilstību. Savukārt humors ir kognitīvs un intelektuāls process, kura rezultāts ir jautrs prāta stāvoklis. Raksta noslēguma daļā apskatītas latviskā humora izpausmes vēsturiskās tradīcijas.

Ievads

Smieklis jau izsenis tiek uzskatīts par ambivalentākajiem un grūtāk tveramajiem fenomeniem kultūrā. Mēdz teikt, ka smieklis ir Dieva dāvana cilvēkam, jo no visām dzīvajām būtnēm tikai cilvēkam piemīt spēja smieties un būt smieklīgam. Smieklos cilvēks aizmirstas, atpūšas, atbrīvojas no spriedzes. Smejas par komisko, par joku, anekdoti, smejas tie, kuriem ir humora izjūta, un arī tie, kuriem tās nav. Patiesus smieklus, tāpat kā mīlestību, nevar izdomāt un nevar notēlot. Tomēr tie var būt gan gaiši un priecīgi: ha-ha, gan ironiski, sarkastiski, “indīgi”: hi-hi, vai lielīgi: ho-ho.

Smieklis būtība (fizioloģija)

Runājot par smieklis būtību, parasti sāk ar definīciju, ka “*cilvēks ir dzīvnieks, kurš smejas*”. Šo atziņu piedēvē sengrieķu filozofam Aristotelim. Tiesa, šādā formā to esot izteicis Fransuā Rablē, interpretējot Aristoteļa domu par to, ka ne visi cilvēki smejas, taču visi, kas smejas, ir cilvēki. Aristotelis uzskatīja, ka bērns sāk smieties ne agrāk kā četrdesmitajā dienā pēc piedzimšanas. Č. Darvins (1877) atzina, ka smaids ir iedzimta, universāla parādība. Mūsdienu psiholoģijas pētījumi apstiprina Darvina atziņas. Smieklis,

tāpat kā citas cilvēka eksistencei nepieciešamās lietas, ir dabiski. Bērībā nevienam nemāca smieties, bērns vienkārši smejas un caur smiekliem apgūst šo pasauli. Izpētīts, ka 2–12 stundas pēc piedzimšanas zīdaiņa sejā vērojamas kustības, kas atgādina smaidu. Taču šīs izpausmes tiek vērtētas kā spontānas un reflektoriskas. Plats, skaidrs smaidis rodas trešajā nedēļā, atbildot uz balsi kā kairinātāju. Savukārt piektajā dzīves nedēļā zīdaiņa smaidu izraisa redzes tēli. Ceturtajā, piektajā mēnesī bērns atšķir tuvākos cilvēkus un parasti svešiem nesmaida. Tādējādi var teikt, ka sākotnēji smaidam nav sociāla rakstura un tās ir tikai spontāni radušās mīmiskas kustības, kas atgādina smaidu. Smaidis kā emocionālās ekspresijas veids ir ģenētiski ieprogrammēta reakcija, kas iegūst “sociālu nokrāsu” aptuveni trešajā dzīves nedēļā. Iesākumā zīdains reagē uz redzes, dzirdes, taktilajiem signāliem, bet 11 mēnešu vecumā jau vērojama atbildes reakcija uz sarežģītākiem stimuliem. Bērni dienā pasmaida vidēji 150 reizi, pieaugušie – ne vairāk kā trīsdesmit. Dzīves problēmas, sociālās lomas traucē būt dabiskiem, smieklis nereti izpaužas tikai kā laipnības grimase vai sarkastisks smīniņš.

Vārdnīcās smieklus definē kā *“aprautas refleksīvas cilvēka balss skaņas, ko rada īsas, spēcīgas izelpas kustības – prieka izpausme.”* (Latviešu valodas vārdnīca, 1987: 750). Smiekliem, protams, piemīt ķermeniskas izpausmes. Smejoties atslābst muskuļi, tiek veicināta asinsrite, samazinās stresa hormonu izdalīšanās. Jau Hipokrāts savos medicīnas traktātos rakstīja par to, cik svarīgi cīņā ar slimībām ir jautrs un možs slimnieka un ārsta noskaņojums. 17. gadsimtā klīniskās medicīnas pamatlicējs Tomass Sidenheims atzina, ka klauna parādīšanās pilsētā iedzīvotāju veselībai dod vairāk labuma nekā desmitiem ar zāļu nastām nokrautu mūļu. Par smieklu ārstniecisko spēku runāts daudz, bet pirmie nopietnākie mūsdienu pētījumi aizsākas ar 1964. gadu. Pastāv pat atsevišķa zinātne par smiekliem – gelotoloģija. Smaidis un smieklis pat tad, ja tie ir mākslīgi izraisīti, stimulē jautrību un prieku, darbojas pret depresiju, trauksmi. Emociju pētnieks Džeimss Lange teicis, ka mēs smejamies nevis tāpēc, ka mums nāk smieklis, bet mums ir jautri tāpēc, ka mēs smejamies. Taču vai var un vajag mācīties smieties jeb smieklus nevar izdomāt, radīt vai iznīcināt. Tiesa, smieklus var izraisīt alkohols un narkotikas, kutināšana, smieklu gāze. Varbūt smieklis ir tikai *“..iekšēji krampji, krampji, kas vaibstus pārvērš grimasēs un ko pavada neartikulētas skaņas. Krampji ķer pat smadzeņu vijumus, kuri negantā veidā savijas tā, ka bez muskuļu piepūles tos neatšķetināt. Sejas labi veidotā, vienmērīgā simetrija tiek sasprindzināta līdz pēdējam un beigās plīst; mute, kas citkārt mēdz formulēt visniansētākās zīmes, paužot vārdus un nozīmes, šī mute plaši atveras un raida vienu vienīgu skaļu, ritmisku troksni, pilnīgi disproporcionālu un neregulāru.”* (Šmids, 2007: 115). Redzam, ka nereti tiek akcentēta smieklu fizioloģiskā daba, tos raksturo kā konvulsīvu stāvokli, neirotisku reakciju uz kādu situāciju, kad cilvēks zemapziņas līmenī maskē savas bailes, šaubas vai nedrošību. Ne velti mēdz teikt, ka cilvēks “smejas līdz nāvei” vai “plīst no smiekliem”, kā klasiskajā anekdotē par filozofu, kurš mirst no smiekliem, skatoties, kā ēzēlis aprij vīģes. Smadzeņu pētnieki atklājuši, ka smieklus izsauc elektrisks lādiņš tajās pašās smadzeņu daļās, kuras funkcionē bailu situācijā. Tātad smieklis ir savdabīga aizsargreakcija pret reālu vai šķietamu draudu, kā rezultātā smējējs atbrīvojas no iekšējās spriedzes un gūst baudu.

Skatot smieklus un to izpausmju skaidrojumu Latvijas zinātnes vēstures kontekstā, nopietnākās atziņas atrodamas P. Birkerta (1881–1956) darbos. Arī P. Birkerts smieklus

psihisko aspektu saista ar prieku un baudu. Viņš piekrīt atziņām, ka smieklis pēc būtības ir psihofizioloģisks akts, dvēseles stāvoklis, kurā mijiedarbojas prāts, jūtas, kā arī elpošanas orgāni un muskuļi. Birkerts citē zinātniekus, tostarp arī Č. Darvinu, kurš smieklus pielīdzinājis klepošanai, raudām vai pat žagām. Birkerts atsaucas arī uz Z. Freidu, kurš uzskatīja, ka ikvienā asprātībā parādās bezapziņas “produkcija”, izstumtais jeb apspiestais. Jokos un asprātībā atklājas dvēseles dzīve, bezapziņas signāli. Jokojot var pateikt to, ko citādi cilvēks neatļautos. Freids saka, ka jokojot var atļauties pateikt patiesību. “Kā iet?” aklais vaicā klibajam. “Kā redzat,” klibais atbildēja aklajam.” (Šuvajevs, 2003: 33). Jau minēts, ka cilvēkam piemīt brīnišķīgā spēja smieties, bet viņam piemīt arī spēja būt smieklīgam, būt smieklu objektam. Daba un dzīvnieki paši par sevi nav smieklīgi. Par ainavu, lietām, dzīvniekiem smejas tad, ja tiek saskatīta līdzība ar cilvēcisko. Pie tam cilvēks reti kad smejas vienatnē. Tiesa, mūsdienu smieklu terapijā tiek ieteikti individuāli vingrinājumi, lai veidotu vismaz smaida mīmiku ar mērķi panākt dabisku smaidu vai pat smieklus. Tomēr arī smieklu terapija ir grupu metode, jo zināms, ka smieklis ir ļoti “lipīgs”. Smieklis var iedibināt cilvēku kopību: smieklus draugi atpazīst cits citu, iepatīkas cits citam. Tomēr tie var arī sabojāt attiecības, ja tikai smejas par otru nevis smejas kopā ar viņu. Smieties var par visu, bet ne vienmēr. Dzīve būtībā ir nopietna, bet nav iespējams vienmēr būt nopietnam. Varam jokot pat par nāvi, bet nevajadzētu to darīt pie mirēja gultas. “*Sievas nāvi es pārdzīvoju stiprāk, nekā būtu pārdzīvojis savējo.*” “*Var smieties par to, kas ir nopietns. Caur to nepazemina, bet paaugstina. Nopietnais un smagais top viegls un pacelts. Smieklis rāda, ka smejamais ir rokā saņemts, arī garīgi aptverts. Smieklis ir gara uzvaras zīme pār matēriju. Smieklis uzvarētājs.*” (Rainis, 1986: 376). Smieklus var uzskatīt par sociālpsiholoģisku parādību, kas īsteno sociālo esamību koriģējošās funkcijas. Tas ir attieksmes līmenis, izturēšanās veids, kas palīdz cilvēkam rast savu vietu kopējā attiecību sistēmā, pasargāt sevi no nevēlamas ietekmes.

Smieklu lokālās izpausmes. Komiskais

Varētu teikt, ka filozofijas vēsturē smieklu problēmai pievērsts maz uzmanības. Taču nav pamata apgalvot, ka tēma ir ignorēta. Smieklis ir globāla, visaptveroša parādība, taču tiem piemīt daudz lokālu izpausmju un pietuvinātu jēdzienu. Smejas par to, kas ir komisks, smejas tie, kam ir humora izjūta, smejas par joku un smejas par anekdoti. Visi minētie jēdzieni ir radniecīgi un reizumis pat tiek lietoti kā sinonīmi. “*Kas paši nevar pateikt neko smieklīgu un dusmojas par tiem, kuri joko, tie ir neaptēsti, truli un garlaicīgi cilvēki. Tos, kuri mēreni joko, dēvē par asprātīgiem; tie ir cilvēki, kuri viegli rod kontaktus ar citiem un ir atraisīti, veikli sarunu biedri.*” (Aristotelis, 1985: 97). Par pirmo Rietumeiropas smieklu filozofu nereti tiek uzskatīts Aristotelis. Aristotelis formulējis kopējo seno grieķu priekšstatu par komisko, atzīstot, ka komisks ir kaut kāds pārpratums vai kāda kroplība. Šāda komiskā izpratne spilgti parādās Homēra poēmā “Iliāda”, taču kopumā kroplība kā pasmiešanās iemesls ir plaši izplatīta parādība. Daudz piemēru atrodam par fabulas žanra pamatlicēju Ēzopu, kurš ārēji esot bijis ārkārtīgi neglīts. “*Kad punduri karos ar dzērvēm, tad šis viņiem būs taurētājs. Un kas tas vispār ir: cilvēks vai rācenis? Ja viņš nerunātu, es domātu, ka tas ir katls ar kājām, maiss ar pārtiku, zosu mātes ola.*” (Tumans, 2015: 6). Atšķirīgas nianšes humora izpratnē ienes sengrieķu

filozofi. Viņi pārnesa humoru no kroplības un pārpratumu jomas uz ētiku un intelektu. Īpaši te atzīmējams kiniķis Diogēns (ap 412–323 pr. Kr.), kurš atzinis, ka klibiem un akliem žēlastības dāvanas dod, bet filozofiem nedod. Tas tāpēc, ka ļaudis zina, ka klibi un akli viņi var kļūt, bet filozofi ne. Sokrats (ap 469–399 pr. Kr.) labprāt jokoja par kašķīgām sievietēm un slaveniem vīriem.

Jāatzīmē, ka filozofijas un literatūras vēsturē atrodam daudz interesantu mēģinājumu saprast un skaidrot komisko, jokus, humoru, smieklus, kā arī pētījumus, kuri pretendē šo informāciju apkopot un interpretēt. Kā vienu no spilgtākajiem piemēriem var izcelt krievu filozofa, kulturologa M. Bahtina (1895–1975) pētījumu par smieklu kultūras vēsturiskajām tradīcijām Eiropā “Fransuā Rablē jaunrade un viduslaiku un renesanses tautas kultūra” (1965). M. Bahtina ieviestais jēdziens “karnevāla kultūra” iezīmē jaunas nianšes smieklu fenomena izpētē. Karnevāls ir īpaša dzīves forma. Tā ignorē normas, aizliegumus, privilēģijas. Karnevāla smieklī ir īpaši – tie nav individuāli, bet ir kolektīvi, tautiski, universāli – smieklī par visu, visiem un sevi. Šie smieklī vienlaikus ir gan jautri, gan izsmejoši un asi.

Skatot smieklu problēmas risinājumu filozofijas vēsturē, mūsdienās tiek formulētas trīs teorijas: “neatbilstības”, “pārākuma” un “atvieglājuma”. Ar neatbilstības koncepciju, kas paredz, ka smieklī ir afekts, kas rodas, saspringtām gaidām pārvēršoties par neko, biežāk saista ar I. Kantu, A. Šopenhaueru, S. Kirkegoru. Par pārākuma teorijas – smejamies tāpēc, ka jūtamies pārāki – teorētiķiem tiek uzskatīti Platons, Aristotelis, T. Hobss. Šo aspektu pētnieki saskata arī A. Bergsona mācībā. Viņa darbs “Smieklī” (1900) ieņem būtisku vietu estētikas vēsturē un smieklu pētniecības tradīcijās. Bergsons īpaši akcentē smieklu sociālo nozīmi, to sociāli terapeitisko uzdevumu: pamanīt trūkumus, netikumus, tos novērst, un labot pieļautās kļūdas. “Atvieglājuma” teorija, par kuras dibinātāju tiek uzskatīts H. Spensers, balstās pieņēmumā, ka smejojoties atbrīvojas nervu enerģija.

Smieklī vienmēr atbrīvo smējēju no iekšējas spriedzes. Tie ir kā vērtējošs žests, ar kura palīdzību sabiedrība un indivīds atbrīvojas no tā, kas traucē un izjauc harmoniju. Tas izskaidro visiem laikiem raksturīgo vēlmi smieties par negācijām: dzeršanu, laulības pārkāpšanu, kroplībām, neveiklām, absurdām situācijām. Tās ir lietas, no kurām cilvēks vēlas distancēties, un labākais veids, kā to izdarīt, ir pasmieties. Arī, izdarot kādu muļķību, prātīgāk ir pasmieties par sevi, pirms to nav izdarījuši citi. Pašironija palīdz pārvērsties no tā, “par kuru smejas”, tajā, “kurš smejas”. Humora izjūta ir tieši saistīta ar cilvēka pašvērtējumu. Bailes kļūt smieklīgam ir sakāpinātas patības izpausme. Jārēķinās ar to, ka ne vienmēr smejas par objektīvu mazvērtību. Bieži tiek izsmietas tieši augstākās vērtības un to nesēji. Servantesa Donu Kihotu vadīja cēlas idejas un mērķi. Viņš cīnījās par savu ideālu, gribēja palīdzēt visiem vājajiem un nelaimīgajiem, bet par viņu smējās. Taču viņš tam nepiegrieza vērību un, ejot šo zobgalības ceļu, nekad neuzskatīja sevi par uzvarētu.

Par galveno apstākli, kas izraisa smieklus, parasti tiek uzskatīts **komiskais**. Arī P. Birkerts dod izvērstu skaidrojumu par komisko un tā izpausmes formām, atzīmējot, ka par šo jautājumu filozofijas vēsturē daudz domāts un rakstīts, bet tas nenozīmē, ka problēma ir viennozīmīgi formulēta un atrisināta. Par galveno kļūdu P. Birkerts uzskatīja domātāju tieksmi komisko skaidrot tikai ar kādu vienu principu, t. i., vai nu ar nesaskaņu, pretrunu vai arī pārākuma sajūtu, ko izjūt tas, kurš smejas. Neskatoties uz atšķirīgu komiskā izpratni un skaidrojumu, samērā lielā vienprātībā tiek atzīts, ka komisks ir tas, kas

pretendē būt liels, svarīgs, cildens un nozīmīgs, bet pēkšņi atklājas kā kaut kas niecīgs un nožēlojams. Šāds vērtējums veidojas, subjektīvajam (pašā cilvēkā iemītošajam) un objektīvajam (ārpus cilvēka esošajam) atrodoties mijiedarbībā. Bet tas nenozīmē, ka, skaidrojot komisko, varētu aprobežoties tikai ar indivīdu vispār un īstenību kā tādu. Komiskais piedzīvojums rodas tikai tad, kad konkrētais cilvēks ar savām zināšanām, mērķiem, jūtu gammu saskaras ar konkrēto vidi, tās vēsturisko attīstību, pieņemtajām normām un tradīcijām. Komiskais ir smieklīgs, bet ne viss smieklīgais ir komisks. Viena un tā pati parādība atkarībā no apstākļiem vienā gadījumā var būt smieklīga, citā – komiska. Komiskais ir sabiedriski izjūtamā, sabiedriski nozīmīga, objektīva pretruna, neatbilstība. Komiskā uztveri vienmēr nosaka vēsturiskie apstākļi. Vēsturiskais, nacionālais, vispārcilvēciskais komiskajā saistīts sarežģītā dialektiskā vienībā. Mūsdienų jaunietis visticamāk nesaskatīs komisko izteicienus: *“jau pirmajā aizmirstības reizē milicis izknieba man caurumu”* vai arī – *“pilsoņi, pasūtiet naudiņu cits caur citu”*. Daudzi komiskie efekti praktiski nav tulkojami citā valodā, jo saistīti ar konkrētu sabiedrību. Balstoties uz rezultātiem, kuri iegūti, pētot latviešu tautas anekdotes, P. Birkerts secina, ka galvenie komiskā avoti ir: pieklājības normu neievērošana – *“sūds par tavu labrītu, nāc laikā pie darba”*; parastāko dzīves lietu nezināšana – *baroniete liek sīvēnu barot ar kafiju un klišeriem, kamēr sīvēns, “mulķis”, nosprāgst*; elementārākās izglītības trūkums – *vecā sieviņa nesaprot vārdu “kilograms” un atbild, ka viņai kilogramu nevajag, viņai vajag siļķes*; vīra un sievas attiecības, vecāki un bērni, aplamības domāšanā, jautājuma un atbildes nesakrīšana – *tēvs jautā Pēterītim, ko viņš labāk gribētu, lai stārķis atnes: brālīti vai māsiņu, Pēterītis atbild, ka labāk gribētu zirdziņu*. Komiskā pārdzīvojuma psihiskā struktūra un norise atkarīga arī no ārējiem faktoriem, ko P. Birkerts nosauc par objektīvo komiku. Tie ir apstākļi, kas pastāv neatkarīgi no cilvēka gribas, bet iedarbojoties var radīt komiskos pārdzīvojumus. Šo domu P. Birkerts izvērš, atsaucoties uz vairāku zinātnieku atziņām.

G. Tards, H. Hidings, A. Bergsons – viens no plašāk pārstāvētajiem principiem ir atkārtotāšanās, imitācija jeb atdarināšana. Birkerts citē G. Tarda atziņu, ka sabiedrība ir imitācija, un H. Hidingsa domu par to, ka imitācija sabiedrībā ir liels socializējošs spēks, kas gādā par to, lai sabiedrībā pastāvētu noteiktas ētiskas, konvencionālas, loģiskas normas. Novirze no normām var izraisīt līdzcilvēku naidu, nepatiku, nosodījumu. Taču atkāpšanās no normām var būt arī komiska un izraisīt smieklus. Saistībā ar objektīvo komiku Birkerts izdala vairākas grupas: 1. Fiziskā deformitāte – augums, viegla kroplība, runas defekti; 2. Psihiskā deformitāte – vientiesība, ziņkārība, izklaidība; 3. Ētiskā deformitāte – slinkums, iedomība, skopums, netīrība, pļāpība.

Humors, humora izjūta

Humors – vispārīgs jēdziens parasti ar pozitīvu, sociāli vēlamu nokrāsu. No latīņu vārda *“humorum”* – plūstošs, šķidr. Angļu valodā vārds *“humour”* lietots kā raksturotājs: *“good humoured”* – labs cilvēks, *“bad humour”* – slikts garastāvoklis.

Humors ir indivīda attieksme pret apkārtni un sevi. Tas ir kognitīvs un intelektuāls process, kura rezultāts ir jautrs prāta stāvoklis, kam seko smaids, smieklis. Humoram neieciešamās īpašības ir oriģinalitāte, pareizais uzsvars, ekonomija. Oriģinalitāte gādā par pārsteigumu, ekonomija – par stāstījuma īsumu un trāpīgām detaļām. *“Barons: “Visi*

zemnieki ir muļķi.” *Zemnieks: “Bet visi muļķi nav zemnieki.”*” Humora izjūta saistīta ar diverģento domāšanu – spēju lietas un notikumus uzlūkot no dažādiem skatupunktiem. Labas humora izjūtas pamatā ir spēja veidot asociācijas. Humora situācijā jānotiek kaut kam negaidītam, bet arī loģiskam. Pirmkārt, tas ir domu gājiens, uz ko pavedina stāstītais, kas ļauj iedomāties tikai vienu risinājumu, kas ar interesi tiek gaidīts. Bet, otrkārt, gaidīto pārtrauc kāda cita, negaidīta secība, kas arī ir loģiska, tikai citā plāksnē. *“Pēterītis uztaisīja tetovējumu. Tagad viņš ir teicamnieks, jo nevar taču tik ļoti pārsteigt tēvu, ja tas sadomātu paņemt rokās siksnu.”* Humora izprašanai nepieciešama klausītāja inteliģence. Rupjos jokus saprot katrs, bet ne katrs par tiem smejas. Mēdz teikt, ka, jo smalkāka asprātība, jo mazāk smieklu. Humora izjūta ir spēja arī uz slikto paraudzīties ar mīlestību. Humors zināmā mērā nodala “mēs” no “jūs”. Salīdzinot tautu humoru, var saskatīt daudz līdzību: smiešanās par savām un citu vājībām, politiski joki, atjautība. Nereti humors ārpus atbilstošas kultūrvides zaudē savu nozīmi. *“Humors nozīmē garīgu uzvaru pār savu laiku, apkārtni, ideoloģiju, pasauluzskatu. Humorā iegūst katru tautu visvērāk.”* (Rainis, 1986: 493).

Senajā Grieķijā humors vairāk izpaudās kā “indīgs” izsmieklis, tad to “ietērpa” lirikā, bet 5. gs. pr. Kr. humoru izveidoja par mākslas paveidu, sākot ar parodijām par olimpiskajiem varoņiem un sasniedzot izcilu meistarību Aristofāna komēdijās. A. Bergsons uzskatīja, ka visu joku pamatā ir agresija, F. Bēkons pirmā vietā min kroplumu, T. Hobss paša pārākumu, R. Dekarts – pārsteigumu, naidu. Mūsdienās humora izpausmes un izpratni būtiski ietekmē veco vērtību pārvērtēšana un masu mediji.

Latviskais humora, tā izpausmes vēsturiskās tradīcijas

Tipiski latvisko var saskatīt jau tautas dainās, kur cilvēka vērtību nosaka tikums: darba prieks, mērenība, tīrība, kārtība, goddevība pret vecākiem cilvēkiem, dzīvesprieks. Dainu humors izsmej šo tikumu neesamību. Latvju dainās atrodami daudz humora paveidu: viegla pasmiešanās par sevi, ironija, izsmieklis, sarkasms. Jāatzīst, ka šī nianse ir tikai ieskicēta un jautājums par latviskā humora izcelsmi, īpatnībām un izpausmēm ir pelnījis uzmanību un gaida pētnieku aktivitātes.

Vispārīgi raksturojot latvisko humoru, var teikt, ka tas ir pamācošs un zobgalīgs, tāpēc joka adresāts to nereti ņem ļaunā. Uzskata, ka latviešiem ikdienā smieklu ir par maz. Latviskie joki vairāk tendēti uz pasmiešanos nevis omulīgu smiešanos. Tie ir drīzāk zobgalīgi, ironiski un sarkastiski. Atšķirībā no tiem, kuri labprāt smejas par jokiem arī tos nesaprotot, latvietis nemīl publiski demonstrēt savu humora izjūtu, smieties tad, kad vajag, un tur, kur vajag. Iespējams tāpēc 83 % latviešu atzīst, ka iecienījuši citu valstu humoru. Salīdzinājumam var minēt, ka krievu nacionālā humora specifiska īpatnība ir liksma, nereti “sulīgi” pasniegta komisma apvienojums ar skumjām. Tie ir Gogoļa “*smieklis caur asarām*” vai Čehova “*asaras caur smieklēm*”. Angļu humors ir mazliet savrups, naivi neloģisks un absurds, nereti ar cinisku ironiju kā O. Vaildam vai dzēlīgu satīru kā Sviftam.

Par feļetona žanra dibinātāju Latvijā tiek uzskatīts Laubes Indriķis (1841–1889). Pirmais satīriskais izdevums bija A. Alunāna “Zobgaļu kalendārs” (sākot ar 1891. gadu), bet Zvārģuļu Edvarda vadībā tas iznāk no 1901. gada līdz 1913. gadam. Arī laikraksts “Mājas viesis” publicēja humoristiska rakstura materiālus tajā publicējās arī R. Blaumanis ar pseidonīmiem Grāvracis, Pulieris. Pirmais latviešu teātra gabals pieder A. J. Stenderam,

kurš 1790. gadā izdod sacerējumu “Lustes spēle no zemnieka, kas par muižnieku tape pārvērsts”, kas vēlāk kļuva pazīstams ar nosaukumu “Žūpu Bērtulis”. Ar šo izrādi 1868. gadā savu darbību atklāja Rīgas Latviešu biedrības teātris. Daudz satīrisku izdevumu parādās ap 1905. gadu: “Nātres”, “Nirga”, “Pātaga”. A. Purītis un R. Tilbergs 1906. gadā sāka izdot satīrisku žurnālu “Svari”. Sākumā žurnāls tika izdots un cenzēts Pēterburgā. Žurnāla ilustrācijas veidoja R. Zariņš, R. Pērle, J. Rozentāls, G. Šķilters, u. c., feļetonus rakstīja Apsesdēls, A. Brigadere, V. Eglītis, Rainis, K. Skalbe. Žurnālā sākotnēji tika kariķēti revolūcijas pretinieki – vācu baroni un viņu atbalstītāji no latviešu un krievu politiķu vidus. “Svaru” pirmajā numurā asprātīgs R. Zariņa zīmējums papildina tekstu, kur kritizēta Rīgas Avīzes redaktora pamācība: *“Es esmu tā balss tuksnesī un šo tāpeli es stādu par tevi, tu latviešu tauta: tev nebūs kārot pēc pašvaldības, jo tu neesi politiski audzināta, un tā politika ir kā dziļš un slapjš ūdens; un pa šo ūdeni tev nebūs plansckāties, iekāms tu krasta krūmos neesi izmācījusies peldēt.”* (Svari, 1906: 1). Žurnāls kariķē viedokli, ka latvietis tikai tad var būt īsts pilsonis, kad tam ir trīs galvas, jo viena vajadzīga, lai pārkrievotos, otra – lai pārvācotos, bet trešā – baznīcai un svētām lietām. “Svarus” Pēterburgā beidza izdot 1907. gadā. 1920. gadā žurnāla darbību atjaunoja Rīgā, kur tas iznāca līdz 1931. gadam. No 1920. gada līdz 1930. gadam latvju humors piedzīvo ziedu laikus. “Svari” atļāvās jokot par ministriem, Saeimas deputātiem, ministru prezidentu (apzīmēja ar mazo p) un pat valsts prezidentu (apzīmēja ar lielo P). Otrs iezīmīgākais izdevums bija “Ho-ho”, kura redaktors bija Valdis Grēviņš. Žurnālā ar pseidonīmu Olivereto bieži publicējās J. Sudrabkalns (Arvīds Peine). Neatkarīgās Latvijas laikā A. Krēsliņa redakcijā reizi nedēļā iznāca žurnāls “Sikspārnis” un A. Mihelsoņa (Rutku Tēva) redakcijā – “Pūcesspieģelis”. Žurnālā “Sikspārnis” īpatnējākā sadaļa bija sludinājumi – parodijas par reklāmām un sludinājumiem. Vēl minami tādi izdevumi kā “Lapsene” (beidza pastāvēt 1928. gadā) un “Rūgtās drapes”, ko finansēja Zemnieku savienība. 20. gadsimta 20. gadu sākumā humoru visos izdevumos uzskatīja tikpat kā par obligātu. Joku zīmējumu sērijas publicēja arī žurnāls “Atpūta”. Mūsdienām radniecīga iezīme redzama žurnālā “Aizkulises,” kurā tika publicētas tenkas par “labāko sabiedrību”, veikaliem, laulības pārkāpšanu, tērpiem, ballēm, dēkām. Humora tur bija maz, bet lasītājiem patika un žurnāla tirāža pārsniedza pat visu humora žurnālu koptirāžu. Brīvība pasmieties par sevi un citiem beidzās 1934. gadā. Autoritārais režīms, tad komunistu okupācija, čeka jokus nepazīna. Situāciju nemaina arī vācu okupācija.

Par nozīmīgu un izpētes vērtu fenomenu latviskajā humorā uzskatāms žurnāls “Dadzis”. Izdevums no 1957. gada iznāca divas reizes mēnesī ar 70 000 eksemplāru tirāžu. Žurnāls “Dadzis” beidza pastāvēt 1995. gadā. Kaut gan 2005. gadā ar 922 numuru tirāžu žurnāla izdošana tiek atjaunota, agrāko panākumu izdevumam nav.

J. Misiņa sastādītajā “Latviešu rakstniecības rādītāja” (1585 –1925) sadaļā “Humors un satīra” atrodami 285 izdevumu nosaukumi. Piemēram: “Ar smalkiem bērzu žagariem”, *Humoristiski-satīriska rakstu krājums Līviņu Jurkas vadībā* (izdots Rīgā 1907. gadā (Misiņš, 1937, 8677, 504)); “Brencīšu Doriņa jeb spogulis mūsu jaunkundzītēm” (izdots Rīgā 1892. gadā (Misiņš, 1937, 8681, 504)); “Gudrais muļķis” *Latviešu muļķu orgāns. Iznāk kad iznāk.* No 1. (izdots 1921. gadā (Misiņš, 1937, 8709, 507)); “Smieklī”, *Humoristiski-satīriska rakstu krājums* (Misiņš, 1937, 8825, 518); “Greizā spoguļa Zobgala

kalendārs” izdots 1915. gadā (Misiņš, 1937, 8881, 523)); “Dadzis”, *satīriski ilustrēts žurnāls* (izdots 1912. gadā (Misiņš, 1937, 8925, 527)).

Anekdotēs

Tautas humora izjūtas spilgts pierādījums ir anekdotēs. Latvijā, pateicoties P. Birkerta aktivitātēm, 1925. gadā Jelgavā tiek izdots pirmais tautas anekdošu krājums ar 300 anekdotēm, 1926. gadā – krājums ar 1600 anekdotēm, bet 1930. gadā četros biezos sējumos iznāca vairāk nekā 5600 anekdotēs. Jāatzīmē ne tikai P. Birkerta, bet arī viņa brāļa Antona Birkerta nopelni. Anekdošu krājuma pirmajā sējumā atrodams A. Birkerta apcerējums par anekdoti pasaules literatūrā. Apcerējums aizņem 35 lapas un tajā izmantoti 65 literatūras avoti.

Anekdote parasti ir tautiska, mutiska, reizēm pat aizliegta radoša darbība. Taču nereti anekdote tiek pieskaitīta tā saucamā vieglā žanra literatūrai. 1930. gadā žurnālā “Daugava” E. Sūna publicē rakstu par anekdotisko noveli. Viņš uzskata, ka anekdotēs nolūks ir ilustrēt un atveidot kādu cilvēkam piemītošu zīmīgu uzvedības niansi. Parasti anekdote ir īsa, asprātīga, taču tā var pāraugt arī garākā stāstījumā. E. Sūna atzīmē, ka tā veidojas īpašs žanrs – anekdotiskā novele. Kā žanra pārstāvji Latvijā tiek nosaukti J. Ezeriņš un P. Rozītis. Mūsdienu kontekstā interesanti citēt E. Sūnas skaidrojumu par “vieglā žanra” popularitātes iemesliem 20. gs. sākumā: “*..tagadnes tehniskā steigā saplosītam un izmocītam cilvēkam, kura dvēselē ikdienas atmirdz neskaitāmu pārdzīvojumu drumslas, kura garīgā dzīve spēj koncentrēties tikai momentos, kurš mūžīgi steidzas bez laika un kurš tādēļ vairs nespēj lasīt lielus, “smagus” darbus*”. (Sūna, 1930: 1127). Rezultātā pēc 100 gadiem varam stāstīt anekdoti: “*Viņš vienmēr saka to, ko domā. Iespējams, tāpēc no viņa reizēm nedēļām ilgi nevar dzirdēt ne vārda.*”

Arī mūsdienās anekdote kā folkloras paveids ir populārs, apkopošanas un izpētes vērts fenomens katras tautas kultūrā. Anekdotēs atspoguļojas tēmas, kuras aktuālas visos laikos (piemēram, ģimene, skola), kā arī tēmas, kuras raksturīgas un saprotamas tikai attiecīgajā vēsturiskajā periodā (blondīnes, biezie, bomži).

Vērtējot dažādus faktus un parādības, nereti saka: “*vecajos, labajos laikos*”. Pēc pāris gadsimtiem arī par mūsdienām teiks līdzīgi. Tātad arī mēs dzīvojam vecajos, labajos laikos!

Nobeigums

Prasme jokot augstu vērtēta visdažādākajās pasaules valstīs un kultūrās – Eiropā, Amerikā un Austrumu zemēs. Āksti un nerri nereti kļuva par savu kungu un valdnieku padomdevējiem. Prasme jokot liecina par erudīciju, asociatīvo domāšanu, asprātību, bagātu vārdu krājumu. Smieklis, smejošais prāts ir robeža starp komisko un nopietno. Stimuls, kas izraisa smiešanos, ir humors. Humors kā kognitīva spēle visos laikos ticis izmantots kā grūtību pārvarēšanas līdzeklis. Prieks, kas pavada humoru, aizvieto trauksmi, mazina depresiju, naidu. Humors, humora izjūta, komiskais, joks, anekdote pilda personības “Es” saglabāšanas funkcijas un ir labs veids, kā sajūst distanci starp sevi un problēmu. Tāpēc atliek secināt, ka smieklis un to izpausmes formas ir nopietns un izpētes vērts fenomens.

Avoti un literatūra

1. **Aristotelis** (1985). *Nikomaha ētika*. Rīga : Zvaigzne.
2. *Latviešu valodas vārdnīca*. (1987). Rīga :Avots.
3. *Latvju tautas anekdotes*. (1929 – 1930). Rīga : Literatūra, 1.–5.sēj.
4. **Misiņš, J.** (1937). *Latviešu rakstniecības rādītājs 1585-1925 II*. Rīga
5. **Rainis, J.** (1986). Dienasgrāmatas un piezīmes. *Kopotī raksti. 24. sēj.* Rīga.
6. **Sūna, E.** (1930). Anekdotiskā novele. *9. burtnīca*. Daugava.
7. Svari. (1906). Nr.1.
8. **Šmids, V.** (2007). *Smieklu māksla: filozofisks ekskurs*. Kentauris Nr.44.
9. **Šuvajevs, I.** (2003). *Freids*. Rīga : Zvaigzne.
10. **Tumans, H.** (2015). Humors senajā Grieķijā. *Ilustrētā pasaules vēsture. Humors*. Dienas žurnāli, Nr. 2.

Gunta Plūksne
Filozofijas atbalsta fonds
Latvija, Rīga

BĪBELE UN KORĀNS KĀ DIALOGU IETEKMĒJOŠS FAKTORS **THE BIBLE AND THE QURAN AS FACTORS INFLUENCING DIALOGUE**

Summary

The article discusses interreligious dialogue as a part of intercultural dialogue, which is the present position of Europe. Three basic forms of dialogue are analysed: exclusivism, inclusivism and pluralism. The need for a dialogue is substantiated by the conditions of globalization at present, when large-scale moving of social groups with different religious beliefs is going on in Europe; processes continue in the multicultural societies of European countries resulting in the situation, when non-Europe begins to shape the destiny of Europe. The problems cause negations: phobias, dehumanization, intolerance, terrorism. The author suggests an alternative – the development of a real dialogue, including between the Islam and the Christianity. The uniting factors are put forward in the Holy Scripture of both religions: the Bible and the Quran. These are: primarily, the One and Only God without searching for differences rooted in the understanding of the Trinity, Jesus Christ, Muhammad. Secondly, it manifests as safety in God (in the Bible, the Quran): the temple, the asylum, the Home.

The applied methods of research: analysis of documents, scientific literature; hermeneutic analysis of the Bible and the Quran.

Key words: dialogue (exclusivism, inclusivism, pluralism); the Holy Scripture: the Bible, the Quran; Islam, Christianity, God, Jesus Christ, Muhammad, Islamophobia.

Atslēgas vārdi: dialogs (ekskluzīvisms, inkluzīvisms, plurālisms); Svētie raksti: Bībele, Korāns; islāms, kristietība, Dievs, Jēzus Kristus, Muhameds, islamofobija.

Anotācija

Rakstā aplūkots starpreliģiju dialogs kā Eiropā pašreiz izvirzītā nostādne par starpkultūru dialoga sastāvdaļu. Analizētas trīs dialoga pamatformas: ekskluzīvisms, inkluzīvisms, plurālisms. Pamatota dialoga nepieciešamība mūsdienu globalizācijas apstākļos, kad Eiropā norisinās milzīga sociālo grupu pārvietošanās ar dažādu reliģisko pārliecību; norisinās procesi Eiropas multikulturālajās sabiedrībās un veidojas situācija, kad Eiropas likteni sāk noteikt ne-Eiropa. Problēmas izraisa negācijas: fobijas, dehumanizācija, neiecietība, terorisms. Autore kā alternatīvu izvirza patiesu dialogu veidošanu, t.sk. starp islāmu un kristietību. Tiek izvirzīts vienojošais abu ticību Svētajos Rakstos: Bībelē un Korānā. Tas ir, pirmkārt, Viens Vienīgais Dievs, nemeklējot atšķirības, kas sakņojas izpratnē par trīsvienību, Jēzu Kristu, Muhamedu. Otrkārt, tas izpaužas kā drošība Dievā (Bībelē, Korānā); templis, patvērums, Mājas. Pielietotās pētījuma metodes: dokumentu, zinātniskās literatūras analīze, Bībeles un Korāna hermeneitiskā analīze.

Ievads

Mūsdienu pasaulē globalizācijas procesi ir radījuši izmaiņas ne tikai ģeopolitiskajā valstu situācijā, bet arī šo valstu iekšienē un attiecībās starp tām. Izveidojusies paradoksāla situācija, kad ne-Eiropas valstis sāk ietekmēt Eiropas valstis. Paliekot spēkā vecajam dalījuma: Austrumi – Rietumi, ieviešas jauns dalījums: Ziemeļi – Dienvidi (arī Latvija pēc jaunā starptautiskā dalījuma pašlaik iekļaujas Ziemeļeiropas valstu saimē). Nozīmīgi ir procesi, kas norisinās valstu kultūrpolitiskajā un ekonomiskajā sfērā. Reliģiju, ticības vai neticības pārliecības arī iesaistītas šajos sarežģītajos procesos. Islāms un kristietība ir

svarīgs šo notikumu mezglpunkts, kas parāda problēmu risinājumu alternatīvas, izvirza jaunus jautājumus.

Starpreliģiju dialogs

Jau 2008. gadā globalizācija bija vairojusi Eiropas pieaugošās kultūras daudzveidību. Lai īstenotu pārvaldību šādos apstākļos, bija nepieciešami jauni risinājumi. Eiropas Padomes 47 valstu apspriedē tika pieņemta iepriekš izstrādātā Baltā grāmata. Tajā izskanēja viens no secinājumiem, ka iepriekšējās pieejas kultūras daudzveidības pārvaldībai vairs nav piemērotas un nesenā par labāko atzītā politikas nostādne, saukta par “multikulturālismu”, ir atzīta par nepiemērotu. Lai sabiedrību padarītu iekļaujošu, nepieciešama jauna pieeja un šādā gadījumā labs risinājums būtu starpkultūru dialogs (Baltā grāmata par starpkultūru dialogu “Dzīve kopā līdztiesībā un cieņā”, 2008: 6). Pats termins tiek definēts: “*Starpkultūru dialogs – atklāta un cieņas pilna viedokļu apmaiņa starp indivīdiem un grupām ar atšķirīgu etnisko, kultūras, reliģisko un lingvistisko izcelsmi un mantojumu, pamatojoties uz savstarpēju saprašanos un cieņu. Tas notiek visos līmeņos: sabiedrībās, starp sabiedrībām Eiropā un starp Eiropu un pārējo pasauli.*” (Ibid, 2008: 6). Baltajā grāmatā ir īpaši izdalīts reliģiskais aspekts. Tas aprakstīts kā daļa no Eiropas bagātīgā kultūras mantojuma, ko veido virkne reliģisko, kā arī laicīgo priekšstatu par dzīves jēgu. Kristietība, jūdaisms un islāms ar savu skaidrojumu iekšējo klāstu ir dziļi ietekmējuši kontinentu. Tika uzsvērts, ka jāveicina ne tikai dialogs starp valsts iestādēm un reliģiskajām kopienām, bet arī dialogs starp pašām reliģiskajām kopienām (starpreliģiju dialogs). Eiropas Padome ir daudzkārt atzinusi, ka starpreliģiju dialogs, kas tieši neietilpst tās kompetencē, ir starpkultūru dialoga daļa, un mudinājusi reliģiskās kopienas aktīvi iesaistīties cilvēktiesību, demokrātijas un tiesiskuma veidošanā multikulturālā Eiropā. Starpreliģiju dialogs var arī sekmēt lielāku sabiedrības vienpratību attiecībā uz sociālo problēmu risināšanu.

Tradicionāli attiecībā starp reliģijām izdala trīs dialoga formas: a) ekskluzīvisms, b) inkluzīvisms, c) plurālisms.

Ekskluzīvisma (izņēmuma, vienīgais) pamatā ir uzskats, ka ir tikai viena patiesā reliģija. Glābšana, atpestīšana vai dzīves piepildījums ir rodams galvenokārt viņu pašu reliģijā. Var būt patiesības citās reliģijās, bet ekskluzīvi patiesa ir tikai viena reliģija. Pastāv doktrinālais ekskluzīvisms, tas balstās uz doktrīnu patiesumu, un glābšanas ekskluzīvisms. Kristīgajai baznīcai šāda pieeja pastāvēja līdz apgaismībai. 20. gadsimtā tās ievērojamākie pārstāvji ir K. Barts, E. Brunners. Šai nostādnei galvenais ir Dieva vispārējā un speciālā atklāsme. Dievs sevi atklāj dabā (vispārējā atklāsme), cilvēks no tās novērsies, tomēr viņam ir iespēja izlīgumam. Caur savu Dēlu Jēzu Kristu kā universālu Dieva pašatklāsmi cilvēkam ir dota unikāla pēdējā iespēja – speciālā atklāsme. Ekskluzīvisma pārstāvji kristietībā pārsvarā akcentē Dieva pestīšanas darbu, kas tiek veikts caur saviem bērniem: misionāriem, kristiešiem, kuri ikdienā apliecina Kungu Jēzu Kristu. Par tiem, kuri to nav dzirdējuši, Svētie Raksti klusē (Uļģis, 2008: 3). Ekskluzīvisms nav tikai kristietībai raksturīgs fenomens. Piemēram, musulmaņi var uzskatīt, ka kristieši ir atkritēji, kuri nav nonākuši līdz patiesai atziņai par Dievu. Ekskluzīvistu tic, ka glābšanu var sasniegt, ticot īpašam starpniekam (kristiešiem – Jēzus, musulmaņiem – Muhameds). Radikalizējot šo vienu ticību, var nonākt fundamentālismā, terorismā, šaurā obskurantismā, augstprātīgā neiecietībā pret citām ticībām. Problēma ir tā, ka reliģiskās

kopienas nevar tik vienkārši grozīt savas ticības pārlicības, tādējādi neapdraudot savas kopienas dzīvi.

Inkluzīvisma pamatā ir uzskats, ka cilvēka pestīšana kristīgās ticības izpratnē nav ierobežota atkarībā no speciālās atklāsmes izplatības vēsturiski un ģeogrāfiski. Tā pieejama visām kultūrām neatkarīgi no to vecuma, atrašanās vietas. Akcents tomēr tiek likts uz Kristu un Viņa žēlastību pestīšanas procesā. Specifiskās zināšanas nav nepieciešamas, pietiek ar vispārējo Dieva atklāsmi dabā. Pats Kristus ir klātesošs citās reliģijās, un kristietis palīdz ieraudzīt cilticībniekiem Kristu viņa paša reliģijā. Atšķirība starp ekskluzīvismu un inkluzīvismu – “glābjošā ticība”. Ekskluzīvistu akcentē precīzi formulētu jeb eksplicētu ticību. Inkluzīvistu uzsver netiešu jeb implicētu ticību (piemēram, pestīšanu var saņemt kā žēlastības dāvanu, nezinot precīzi tās avotu). Inkluzīvisms līdzinās ekskluzīvismam, atzīstot vienu patiesu reliģiju. Inkluzīvisms ir glābšanas ekskluzīvisms, kas noraida doktrinālo ekskluzīvismu. Glābšana nepieciešama ontoloģiski, bet neepistemoloģiski. Lai cilvēku varētu glābt, nav nepieciešams to zināt. Kā pazīstamākie kristietības pārstāvji šīs pozīcijas sludināšanā ir: K. Rāners, H. Kings, K. Pinnons, Dž. Sanders (Uļģis, 2008: 3). Šāda nezināšana ved pie tēzes par “anonīmajiem cilticībniekiem”. Tie var būt anonīmi kristieši, musulmaņi u. c., kas, sasniedzot glābšanu, var nezināt patieso reliģiju. Faktiski inkluzīvismu varētu uzskatīt par ekskluzīvisma formu.

Plurālisma pamatā ir tēze par visu reliģiju vienlīdzību. Tās spilgtākie pārstāvji kristietībā ir P. Nitters un Dž. Hiks. Tas ir atzinums par to, ka dažādas reliģijas pārstāv dažādus attiecību veidus ar dievišķo realitāti, ikviena no tām var sniegt glābšanu vai dzīves piepildījumu. Plurālisms nozīmē, ka pastāv transcendentā un imanenta Augstākā Realitāte, kas ir universāli klātesoša cilvēcei. Visu reliģiju pestījošais mērķis – pārvarēt centrēšanos uz sevi un sastapties ar Realitāti. Līdz ar to neviena reliģija nedrīkst pretendēt uz savu pārakumu (Uļģis, 2008: 4). Tātad visām reliģijām vajadzētu pieņemt citai citu, kā atšķirīgām, bet vienādi derīgām atbildēm saskarsmē ar realitāti, iesaistoties dialogā. Plurālisms salīdzinājumā ar ekskluzīvismu un inkluzīvismu šķiet pievilcīgs savas tolerances un demokrātiskuma dēļ.

Tomēr iebildes raisa epistemoloģiskie un ontoloģiskie jautājumu risinājumi. Plurālistiem nozīmīgs ir personas transformēšanas jautājums no centrēšanās uz sevi uz centrēšanos Augstākās Realitātes virzienā. Jautājums: kā šeit meklēt objektīvo patiesības graudu un neieslīgt subjektīvismā? Atzīstot galvenokārt cilvēka individuālo perspektīvu un eksistenciālo nozīmi, jārisina jautājums par Realitātes saņemšanu – fenomenāli vai kā citādi. Protams, ka Realitātes raksturojumam nevar viennozīmīgi lietot tādu zinātnisko vai empīrisko verifikāciju kā parastajām pieredzēm. Nozīmīga šeit ir soterioloģiskā (glābšanas, pestīšanas) funkcija. Tomēr šeit var nonākt galējībās, kad cilvēks nevar postulēt skaidru Dieva zināšanu. Tad reliģiskā ticība jau tuvojas skepticismam, agnosticismam vai ateismam. Tas izpaužas arī plurālistu gatavībā atzīt ateistisko marksismu un naturālistisko humānismu par teismam līdzvērtīgu. Bet tas var nesaskanēt ar pašu ticīgo pārlicībām. Plurālismā pievilcīgais – dievišķais sastopams dažādās reliģijās, motivējot cilvēkus dzīvot morāli pilnvērtīgi. Atklāts paliek jautājums: kā savienot patiesumu ar dzīves jēgas problēmām?

Katram indivīdam, īstenojot savu ticības pārlicību, ir jāizvēlas, kuru no šiem ceļiem izvēlēties. Tas nav viegli un vienkārši, jo ietver sevī ne tikai “brīvību no”, bet arī

“brīvību priekš”. Nevis tikai atbrīvoties, noliegt, bet arī apstiprināt, apliecināt, kāds ir mērķis, kas ar to tiks panākts? (Kūle, Kūlis, 1996: 522).

Starpreliģiju dialoga aspekti

Šāda dialoga nepieciešamību mūsdienās (kā jau iepriekš minēts) vēl vairāk saasinājusi ne tikai milzīga sociālu grupu pārvietošanās: patvēruma meklētāji, bēgļi, migranti ar dažādu reliģisko ticību. Problēmas izraisa arī ne-eiropiešu dehumanizācijas tradīcija, integrācijas jautājumi, kā arī dažādu fobiju pastāvēšana, diskusijas ar jaunatnācējiem, risināšanas līmeņi. Divu pēdējo gadsimtu laikā ir vērojamas divas pretējas tendences. No vienas puses – plašsaziņas līdzekļos kultivē reliģisko neiecietību un izplatās aizvien krasāks fundamentālisms, no otras puses – pastāv centieni veicināt dialogu dažādu ticību pārstāvju starpā, lai rosinātu savstarpēju sapratni un iecietību dažādu reliģisko kopienu vidū (Priede, 2016: 63). Zinātnieki definē terminu sekojoši: reliģiju dialogs ir, pirmkārt, atsevišķu dažādos laikmetos un dažādās reliģiskās vidēs dzīvojošu personu un ideju dialogs un tikai pēc tam, otrkārt, organizētas tikšanās un savstarpēju nozīmīgu jautājumu risināšana reliģisko grupu oficiālo pārstāvju starpā. A. Priede iezīmē arī vispārīgas pamatnostādnes, kas nepieciešamas sekmīga dialoga risināšanā. Pirmkārt, ir jāpārziņina atsevišķo reliģisko domātāju paustie viedokļi, otrkārt, jābūt skaidrībā par savas nostājas pamatotību atbilstību paša pārstāvētajai reliģiskajai identitātei. Rezumējums: dialoga ceļā mēģināt rast kopīgus risinājumus un formulējumus, kas saskaņā ar dialoga partneru izpratni par savu reliģisko identitāti padziļinātu savstarpējo izpratni par kopīgajiem, atšķirīgajiem vai arī tikai citādāk formulētajiem priekšstatiem un jēdzieniem. Bez savas identitātes apzināšanās un šajā identitātē saskaņoto teorētisko pamatprincipu formulēšanas dialogs nav iespējams (Ibid, 2016: 63). Jāpiebilst, ka ticīgajam ir jānosaka arī sava pozīcija, izvēloties konkrētu starpreliģiju dialoga formu. Profesors L. Taivans, analizējot islāmu Eiropā, ir minējis arī dažādus aspektus sapratnē starp reliģiju piekritējiem. Faktiski te varētu runāt par starpreliģiju dialogu plašākā nozīmē. Šie aspekti ir: vēsturiskais, reliģiskais, ekonomiskais – kas saistīts ar ikdienas dzīvi (Taivans, 2011: 1). Multikulturālā Eiropas sabiedrībā šie aspekti liek domāt par konkrētiem risinājumiem.

Jāievēro, ka mūsdienu Eiropas reliģiskajā kristietības pasaulē līdztekus kristietības teologālajiem tikumiem: ticībai, cerībai, mīlestībai pastāv sekulārās Eiropas valdošie tikumi: lietas – nauda – vara. Tā ir jaunā modernā trīsvienība, ko radījusi patērētājsabiedrība (Kūle, 2016: 270–275). Kristietība mūsdienu Eiropas sabiedrībā vairs nepilda savu integrējošo uzdevumu, un līdz ar to mūsdienu sabiedrības acīs savu nozīmi zaudējusi arī tradīcija, caur kuru reliģiskā iesaiste līdz šim notikusi. LU Filozofijas un socioloģijas institūta veiktie socioloģiskie pētījumi Latvijā ir parādījuši, ka jaunu cilvēku skatījumā vismazākā nozīme ir ticībai, reliģisku rituālu izveidošanai. Turklāt Latvijā izveidojies paradokss – pilsonim ir pieņemams tas, ko baznīca sludina sociālajā sfērā, bet nav pieņemams tas, ko baznīca sludina reliģiski. Piemēram, aptaujās respondenti labprāt kā nozīmīgas atzīmē specifiski kristīgās vērtības, ja tās netiek nosauktas par reliģiskām, bet tiek uzsvērts humānisms. Tikko parādās apzīmējums par piederību kristīgo vērtību saimei, tā aptaujātie izrāda krasi negatīvu nostāju (Kūle, 2016: 264, 276).

Negācijas, kas apgrūtina konstruktīvu starpreliģiju dialoga risināšanu, izraisa arī psiholoģiskais faktors. Tāda, piemēram, ir izpratne par jēdzienu “svešais”, “citādaiss”

nievājošā nozīmē, attiecinot to uz citu reliģijas pārstāvi, bēgli vai migrantu. Tā saucamie dehumanizācijas pētījumi psiholoģijā izvirza jautājumu par to, kā cilvēki piedēvē humanitāti citiem. Pētījumos tiek nošķirtas augstākās (sekundārās) un primārās emocijas, kur pirmās tiek uzskatītas par tikai cilvēkiem raksturīgām, bet otrās spēj just arī dzīvnieki. Pie augstākajām emocijām pieder, piemēram, skumjas, apbrīns, cerības, vilšanās, nicinājums. Savukārt pie zemākajām – dusmas, bailes, prieks, riebums. Ir konstatēts, ka ar primāro un sekundāro emociju nošķiruma palīdzību cilvēki savas grupas piederīgajiem piedēvē vairāk cilvēciskuma nekā citiem, un “savējos” uztver pilnvērtīgāk nekā “svešos”. Pētījumos atklāts, ka uz zemāk vērtētām cilvēku grupām tiek attiecināta attieksme, uztverot tos drīzāk kā priekšmetus, objektus nevis cilvēkus (Bīstamie sakari: seno fobiju šodienā Latvijā, 2016: 11–12).

Kā alternatīvas šādām negācijām tiek izvirzīti dažādi psiholoģiski paņēmieni ar mērķi veidot tolerantas un cieņpilnas attiecības starp dialoga dalībniekiem. Pastāv dialoga filozofija, kas saistīta ar cieņu un respektu pret citādību un kas sakņojas cilvēktiesību pamatā. E. Levins (1906–1963) sāk nevis ar cilvēku pašu par sevi, bet gan ar attiecībām ar citu. Šī noskaņa jau jāmeklē Vecajā Derībā, kur cilvēka būtība atkāpjas cita būšanas priekšā. Vācu filozofs V. Šmits uzskata, ka viņa lielākais nopelns ir tieši Citādā apziņa, uz kuras viņš pastāv un kurai viņš veltījis visu savu dzīvi. Vakareiropas filozofiju caurvij domas par identitāti un tā virzīta uz citādā klātbūtnes iznīcināšanu, lai atrastu mistisko patību (Selbst), kura būdama brīva no jebkāda citādā, būtu identiska pati sev. Citādo (das Andere) šajā tradīcijā uzskata par patības atsvešināšanos no sevis paša. Cits ir svešinieks, kas apdraud neskarto patības identitāti (Kūle, Kūlis, 1996: 591–592). Par dialogu 19. gadsimta filozofijā runājis arī L. Feierbahs, vēršoties pret reliģiju; 20. gadsimtā M. Bahtins arī attīsta dialoga filozofiju bez reliģiskas ievirzes. Viņa koncepcija līdzinās ebreju reliģiskā filozofa M. Bubera (1878–1963) mācībai. Pēc viņa uzskatiem cilvēka būtība ir kopīgumā, savstarpējās attiecībās ar cilvēkiem. Attiecības ir pirmsākums. Viņa filozofijas kodols: izstrādātā mācība par *Es–Tu* un *Es–Tas* attiecībām. Te cilvēks veido attiecības ar dabu, ar cilvēkiem un ar garīgām būtībām. Attiecība ir atbildes mīlestība. Visa patiesā dzīve ir satikšanās. Viņa kredo – neatraut šīs trīs pasaules, bet apvienot. Par visnozīmīgākajām *Es* un *Tu* attiecībām Bubers uzskata attiecības ar Dievu. Dievs savu absolūto raksturu ietver attiecībās, kurās viņš stājas ar cilvēku. Tāpēc cilvēkam, kas vērsas pie Dieva, nav vajadzības novērsties no citām *Es–Tu* attiecībām. Nevajag interpretēt sarunu ar Dievu kā atrautu no ikdienišķās pasaules un kā pāri tai stāvošu. Dieva saruna ar cilvēku caurauž visu šeit, dzīvē, notiekošo (Kūle, Kūlis, 1996: 589–591). M. Bubers šeit parāda jau citāda dialoga robežas, kas ir citā līmenī nekā starpkultūru vai starpreliģiju dialoga robežas. Kultūrā vairāk parādās nāciju spēja sarunāties un veidot dialogu. Citādāk šī spēja izpaužas starpreliģiju dialogā. Viens no tā aspektiem – ekumeniskais dialogs, kas balstās vienotā pamatā.

Teologs M. Grāls, raksturojot kristiešu un jūdu dialogu, ieskicēja arī vispārīgas nostādnes, kas viņaprāt, būtu jāievēro arī starpreliģiju un ekumeniskajā dialogā. Īpaši viņš izdala trīs reliģijas – jūdaisms, kristietība un islāms, kas pretendē uz universālas pasaules reliģijas lomu. Tāpēc tās vai nu pilnībā norobežojas cita no citas, vai arī gluži pretēji – cenšas pārējās pakļaut sev, tādējādi raisot pārējo protestu. Viņaprāt, šobrīd vēl pāragri runāt par starpreliģiju dialogu pāri šo trīs Eiropā plaši izplatīto reliģiju robežām

(Grāls, 2008: 11–12). M. Grāls atzīmē arī E. Levina norādi par diviem dialoga līmeņiem: 1) zinātniskuma un objektīvās patiesības meklējuma līmeni. Šim dialogam ir robežas, tāpēc ir 2) dialoga līmenis, kur dažādību nevar atrisināt abstrakti. Šeit izpaužas mīlestības vienība starp cilvēkiem, te nav loģiskā savienojama, mīlestība saglabājas dažādībā kā būtisks priekšnosacījums cilvēku savstarpējās saskarsmes veidošanai. Teologs uzskata, ka ekumeniskajā sabiedrībā ir notikusi paradigmu maiņa, un Baznīcas izrāda aizvien lielāku gatavību uzklaut citu Baznīcu pieredzi. Dialogs nav pasākums, kas vēl jāorganizē, tas jau notiek. Viņš uzskata, ka ekumeniskais dialogs nepieciešams, jo *“Dievs mūs ir radījis atkarīgus citam no cita un pavēlējis mīlēt citam citu arī pāri visas konfesijas, ticības un reliģijas robežām. Mērķis, kas stāv pāri visam, mīlēt savu tuvāko – ir cilvēka dievlīdzības izpausme”*(Ibid, 2008: 20). Tas nozīmē arī, ka nedrīkst ļaunprātīgi izmantot citus savu nodomu īstenošanai, tas nozīmē ieklausīties otrā, būt gataviem paskaidrot savu nostāju un atbildēt uz jautājumiem. Ekumeniskā dialoga īpatnība – “Lai mēs visi būtu kā viens, kā ticībā, tā arī darbos.” Tas ir nozīmīgāk nekā pārsteidzīga institucionāla vienošanās. Dialogs cietīs neveiksmi, ja notiks citu nomelnošana, nevēlēšanās veidot dialogu, norobežojoties no pārējiem, parādot sevi pārāku uz citu negatīvā fona. Sludināt nenozīmē “pārlicināt” citus un pakļaut viņus saviem ieskatiem. Dieva Vārda pasludinājuma galvenais mērķis – iedrošināt cilvēkus brīvībai. Ignorance ir viens no ļaunumiem, kad izpaužas nevēlēšanās atzīt un pieņemt iegūtās atziņas. M. Grāls uzskata, ka reliģiskās kustības, kas izvairās no dialoga, ir nedemokrātiskas. Demokrātija nozīmē absolūtu cieņu un spēju pieņemt citam citu, ko nosaka attiecīgie tiesību akti – Toras, Evaņģēlija un Korāna likumi (Ibid, 2008: 34).

Svētie Raksti: Bībele un Korāns – kristietības un islāma dialoga pamats

Kā teistiskās pārliecības un konkrēti kristīgā luterānisma piekritēja, raksta autore ir meklējusi vienojāšo šajās mācībās konstruktīva dialoga veicināšanai starp lielajām reliģijām. Visas trīs reliģijas apvieno uzskats par Ābrahamu kā savu ciltstēvu, un tās balstās uz ticību savam Dievam. Nosacīti tās jau vēsturiski no sākuma ir mijiedarbojušās viena ar otru. To iekšienē ir bijušas savas shizmas, pastāvējusi asa cīņa līdz asiņainām sadursmēm un mierīga līdzāspastāvēšana. Faktiski par patiesa dialoga veidošanu var sākt runāt ar 19. gadsimta vidu. Nosacīti var lietot terminu – judeokristīgā reliģija, pretstatot to islāmam, bet jāatceras, ka ne visi jūdi/ebreji to atzīst. Šī termina lietošana vairāk izplatīta protestantu aprindās, tā akcentējot kristietības pārmantojamības ideju no jūdaisma. Jāatzīmē, ka termins ”judeokristīgs” jālieto piesardzīgi, jo ne visi ebreji piekrīt šādai kontinuitātei, kur akcentēta ebreju un kristiešu sekošana vienai reliģijai, kas ir aplam (Toropovs, Bakls, 2010: 89). Tāpēc raksta autore aprobežosies tomēr ar kristietības kā atsevišķas reliģijas pretstatīšanu islāmam nevis konsekventi lietos terminu “judeokristīgie”. Svētie Raksti ir saistīti ar jautājumu par Rakstos inspirēto Dieva Vārdu. Svēto rakstu hermeneitika kristietībā sakņojas īpašā tekstu interpretācijā, ar ko nodarbojas t.s. ekseģēze. Svēto rakstu kodols kristietībā ir Bībele, bet islāmā – Korāns. Bībele savukārt sastāv no Vecās Derības, ko par pamatu savai ticībai ņem jūdaisms. Jaunās Derības pamatā ir tas savpatais, ko ienesusi kristietība, turpinot Vecās Derības daļu. Pastāv reliģiskās tradīcijas, kur iztiek bez rakstiem, tomēr vairākus ticīgo garīgie teksti ir svarīgi. Teksti nosaka galvenos tradīciju uzskatus, rituālus, būtiskām mācībām piešķir

pastāvības nepārtrauktības iezīmes, parādot tās kā senas gudrības, konkrētam laikam atbilstošus norādījumus. Svarīgākais Svēto rakstu uzdevums – kalpot par satikšanās vietu, par kopīgiem resursiem un dalītu garīgo mantojumu, kas konkrētas reliģiskās tradīcijas pārstāvim ļauj identificēties, atbalstīt un izjust vienotību ar pārējiem (Toropovs, Bakls, 2010: 357).

Kristiešu Svētie Raksti – t. s. Jaunā Derība aptver 27 dažāda apjoma “grāmatas” jeb dokumentus. Ar laiku radās nepieciešamība rakstus sakopot un izveidot kanonu – autoratīvu rakstu krājumu – “.. pareizo mācību, lai atdalītu no “maldu mācībām” (Klīve, 1995: 312–314).

Korāns arābiski nozīmē – “skaļa lasīšana, recitācija, skaitīšana no galvas.” No pasaules 4 lielajām reliģijām islāms ir jaunākā reliģija. Par tās dibinātāju uzskata pravieti Muhamedu (580/570–632), kas savas dzīves laikā, būdams analfabēts, saņēma atklāsmi no Dieva un vēlāk šis vēstījums tika fiksēts, tā izveidojot Korānu. Sludināšanai vārdus pierakstīja viņa sekotāji, tādējādi Korāns rakstveidā izveidots pēc viņa sekotāju ierosmes. Uzskata, ka Korāna oficiālo tekstu licis sagatavot trešais kalifs Osmāns laikposmā no 650. gada līdz 656. gadam. Korāns ir sakārtots pēc atsevišķo sūru, t. i., Korāna daļu garuma (no 3 līdz 286 ajātiem (pantiem)), izņēmums ir ievadsūra, t. i., Fātiha, ko bieži lieto lūgšanās. Šeit nav ievērota hronoloģiskā vai loģiskā secība. Rietumu zinātnieki mēģinājuši sakārtot Korāna materiālus hronoloģiski, sākot ar Mekas, tad Medīnas atklāsmi, kas atbilstu galvenajiem Muhameda darbības posmiem. Pēc musulmaņu kulta prasībām, lai atvieglotu mācīšanos no galvas, Korāna teksts ir sadalīts 30 daļās un 60 apakšnodaļās. Korāns ir sarakstīts ritmiskā prozā. Korāna arābu valodu uzskata pat perfektu, stilu – par nepārspējamu. Šajā valodā runājis Ādams, tādējādi augstākā atklāsme arī var būt tikai šajā valodā. Korānu drīkst recitēt tikai arābiski, tas nav tulkojams citās valodās. Tulkojumi, kas veikti citās valodās, atzīti tikai par atdarinājumiem, tie nevar līdzināties patiesajam oriģinālam. Pastāv t.s. par komentāriem nosauktie tulkojumi (parindeņi), kas domāti ne-arābiem, bet arī tos nevar salīdzināt ar Korānu ne tikai tā nepārspējami skaistā stila dēļ, bet arī tāpēc, ka Korāns ir tieši inspirēts teksts. To veido precīzi vēstīti Allaha vārdi, kas nodoti pravietim caur atklāsmes eņģeli.

Iespējams, ka tā ir raksta autores utopiska doma, bet, kāpēc nevarētu reliģiskajā dialogā, kur piedalītos kristieši un t.s. islamiešu “modernistu spārns”, klausīties ne tikai arābiski recitētās Korāna vārsmas, bet arī ieklausītos kristīgajās dziesmās, himnās (piemēram, šeit varētu būt izmantoti teksti, ko sauc par deiterokanoniskajiem), ko var izmantot kulta procesijās, liturģijā, kas nav iekļauti kanonā, bez herētiska satura un ko var iekļaut dievkalpojumos? Tādas varētu būt nepārspējami skaistās Sālamana Odas, kurām izveidoti izcili muzikāli aranžējumi. Šāda veida mēģinājumu nevarētu uzdrošināties piedāvāt “konservatīvajam” islāmam vai “islāmiskajam nacionālismam”, kas uz ticību raugās lielā mērā no politiskā viedokļa. Arī viņu nostājas “modernistu” vai “konservatīvo” pusē ir atkarīgas no vietējiem apstākļiem (Klīve, 1995: 381–382). Islāmā Korāns tiek uzskatīts par Dieva vārdu burtiskā veidā. Turpretī Jaunajā Derībā, kur “vārds tapa miesa un mājāja mūsu vidū”, atklāsme notiek Jēzū. Islāmā Muhameds ir tikai starpnieks un pati atklāsme notiek Korānā. Tādējādi kristietībā Dieva vārds kļūst par cilvēku, islāmā – par grāmatu. Bībelē ir daudzveidīgi teksti, arī ar vēsturisku raksturu, bet attiecībā uz Korānu – pastāv uzskats, ka tas ir “neradīts” un pastāvējis kopš mūžības (Gorders, Hellerns,

Notākers, 2002: 126). Detalizētāk un dziļāk analizējot islāma Svētos Rakstus, zinātnieks J. Priede uzskata, ka sekmīgāks dialogs ar kristietību izveidotos, ja nesalīdzinātu abus praviešus: Muhamedu un Jēzu Kristu. Lai gan musulmaņi uzskata Jēzu Kristu par dievišķu pravieti, lielāku nekā Mozus, tomēr viņš ir mazāks nekā Muhameds. Salīdzinot tiešā veidā abus praviešus – tas novestu dialogu strupceļā. Viņaprāt, konstruktīvāk būtu salīdzināt Jēzu Kristu ar Korānu. Tas būtu īpaši jēgpilni dialogā ar sunnītiem, kas atzīst, ka Dieva vārds ir neradīts. Korānā radīšanas akts ir šķirts no Dieva vārda, no pavēles “lai top!”. Atšķirībā no radīšanas pati pavēle ir neradīta. Islāmā dievišķo pavēli varētu salīdzināt ar dievišķā Vārda raksturojumu kristietībā. Kristietībā neradīto Vārdu dzemdē Marija, būdama jaunava, tāpēc Jēzus dzimšana ir brīnumaina (to atzīst gan kristietība, gan islāms). Savukārt Muhameds laiž pasaulē grāmatu, būdams pilnīgs analfabēts. Tātad šeit ir kopīgas paralēles abu ticību Svētajos Rakstos (Priede, 2016: 70). Korāns asi vērsas pret kristietības Svēto Trīsvienību, pret Marijas dievišķošanu un Jēzus atzīšanu par Dieva Dēlu. Tomēr pēc J. Priedes uzskatiem Trīsvienības izpratne, kā to saprot un nosoda Korāns, tikusi nopelta kā herēze arī no kristietības puses 4. gs m.ē. Savukārt Korānā var atrast tādu Trīsvienības iezīmēšanos, kas līdzīga ar Austrumu kristietībai raksturīgo Trīsvienību: bez-“un (no) Dēla,” kas sākotnējam formulējumam pievienots vēlākajā Rietumu kristīgajā tradīcijā (Priede, 2016: 70–71).

Meklējot vienojošo Korānā un Bībelē, to var atrast jēdzienā Dievs, kas ir Kungs, Pavēlnieks, Viņš, Glābējs, Viens, Vienīgais. Bībelē Jāņa evaņģēlijā par to teikts: “Iesākumā bija Vārds, un Vārds bija pie Dieva, un Vārds bija Dievs. Viņš bija iesākumā pie Dieva. Viss ir radies caur viņu, un nekas, kas ir radies, nav radies bez viņa” (Bībele, 2014: 1066). Savukārt Psalmos ir teikts: “Ziniet, ka Kungs, viņš – Dievs! Viņš mūs radījis un ne mēs paši!” (Bībele, 2014: 621). Dievs kā pamats visam, kā Radītājs pasaulei, iesākums visam – Korānā raksturots:

Viņam – viss, kas debesīs
un kas virs zemes.

Dievs – nav cita dieva, tikai Viņš!
tas Dzīvais, tas Uzturētājs! (Korāns, 2011: 40).

Savukārt 4. sūras 132. ajātā jau iezīmējas Dieva ne tikai kā valdnieka, bet arī kā aprūpētāja funkcija:

Dievam viss, kas debesīs un virs zemes,
ja Dievs par gādnieku, tad būs gana. (Korāns, 2011: 77).

Bībelē un Korānā nozīmīga ir tēma “Drošība Dievā.” Tā saistīta arī ar metaforisko “klints-ūdens-dārza” motīvu, kas tik nozīmīgs ir Tuvo Austrumu tautām. Dievs abu reliģiju Svētajos Rakstos izpaužas divējādi: kā Kungs, kas pats ir Patvērums, Templis, Mājas (arī Mūžīgās) un tas, kas gādā, lai uz zemes to nodrošinātu. Bībelē un Korānā ieskanas arī kopīga tēma par to, kas sagaida ikvienu pēc nāves, kur, no vienas puses, ir izglābtie no grēkiem, kam Visuvarenais ir žēlastībā piedēvis un, no otras puses – tie, kas krituši un nav nožēlojuši izdarīto, atgriezdamies pie Glābēja.

Vecajā Derībā 91. psalmā ar virsrakstu “Visuaugstā paspārnē” teikts:

Kas mājā Visuaugstā paspārnē
Un apmeties Visuvarenā ēnā,
Saka Kungam:

Mans patvērums un mans cietums,
Mans Dievs, uz ko es paļaujos!
.. Tiešām tu, Kungs, esi mans patvērums!
Tev, kas izrauga Visuaugsto par savu mājokli,
Tev negadīsies nekas ļauns (Bībele, 2014: 618).

Tā izpaužas Dieva kā gādnieka, aizsargātāja funkcija, nodrošinot patvērumu un mājokli.

Korāna 3. sūras 198. ajātā teikts:
“Bet tiem, kas savu Kungu bijā,
būs Dārzi, kur palejās plūdīs strauti,
un tu paliksi tur mūžam
tas Dieva dots mājoklis,
un, kas no Dieva, – tas labs – krietnajiem.” (Korāns, 2011: 63).

Korāna 6. sūras 127. ajātā tuvība ar Dievu aprakstīta sekojoši:
“Tiem – Miera mājokļi pie viņu Kunga,
Un Viņš – tiem Tuvais dēļ visa, ko tie darījuši” (Korāns, 2011:101).

Dzejnieks U. Bērziņš, kas Korānu latviskojis, vairāk ir devis nevis precīzu racionāli izvērstu vēstījumu, bet gan centies tulkojumu atveidot dzejiskā valodā, tādā, kādā varējis būt runājis Dievs. Atzīstot, ka pats nav islāmticīgais, viņš saka: “Korāns man ir Teksts, kas gadsimtiem bijis un paliek, un kas būs tik daudziem maniem līdzilvēkiem Dieva Vēsts (Korāns, 2011: 5). Šādu Dieva Vēsti, Dieva Vārdus varam atrast arī Bībelē.

Islāma – kristietības dialoga aktualitātes

Mūsdienu sarežģītajā ģeopolitiskajā situācijā islāma-kristietības dialogā priekšplānā izvirzās vairākas problēmas, kas jārisina nevilcinoties. Ir jāņem vērā sarežģītā vēsturiski izveidojusies islāma sabiedrību atšķirīgā daudzveidība, to attiecības ar Rietumu sabiedrībām. Nozīmīgs ir multikulturālais mantojums, kas veidojas daudzās pasaules valstīs, arī atšķirīgās kristīgās kopienas, kas dzīvo dažādos ģeopolitiskos areālos, valstīs ar ļoti atšķirīgu kultūrpolitiku, ekonomiski politisko attīstības līmeni. Un tomēr šajā daudzveidībā ir jāmeklē vienojošais. Kaut pagājuši vairāk nekā 50 gadi kopš II Vatikāna Koncils 1965. gadā pieņēma Deklarāciju par attieksmi pret nekristīgajām reliģijām. Deklarācijas nosaukums “Nostra aetate”, ko pāvests Pāvils VI apstiprināja tā paša gada 28. oktobrī – pamatvirziens meklēt vienojošo ir palicis. Toreiz īpaša nodaļa bija veltīta musulmaņu reliģijai, akcentēta jūdaisma, kristietības, islāma kopīgā izcelsme, kas nākusi no Ābrahama, ticības piekritēju kopējā uzticība Vienam, Vienīgajam, Visuradītājam Dievam. 1965. gadā Koncils ne tikai iezīmēja attieksmi pret nekristīgajām reliģijām, bet arī veidoja konkrētu sabiedrību, risinot teoloģiskus jautājumus. Tie skāra morāli, tikumiskās dzīves jautājumus, kas tik nozīmīgi musulmaņiem ne tikai kulta, bet arī savā personīgajā dzīvē. Tika ieskicēta kaut nebija izvērsta soterioloģiskā tēma, kas skar pestīšanu, glābšanu. Tika strādāts pie teoloģiskās terminoloģijas, kas adekvāta kristiešu un musulmaņu kopienām (Ислам и христианство: на пути к диалогу, 2006: 38–40). Morāles faktors, ētiskie jautājumi ir svarīgi ne tikai pašā dialoga risināšanas mākslā, tas aktuāls arī mūsdienu ikdienas dzīvē, kur saskaras musulmaņu un kristiešu kopienas. Musulmanis I. al Farūqī runā par nosacījumiem, kas jāievēro dialogā, tajā skaitā ne tikai

par brīvību šai jomā, bet arī par ētisko pienākuma jomu, kur, viņaprāt, dialogs var būt vissekmīgākais. Viņš brīdina arī par kristīgā misionārisma kļūdām, kur misionārs asociējas ar koloniālā pārvaldnieka, militārsta, dziednieka lomu (The Routledge Reader in Christian – Muslim Relations, 2013: 198–200). Vai šāds slēpts kolonizatora tēls reizēm neparādās arī no kristietības puses dialogā ar musulmaņiem? Šāda arogance var izpausties arī izteikti objektīvistiskā akadēmiskā pieejā, pētot islāma ticības pārlicības. Ētiskais moments ir nozīmīgs, saskaroties atšķirīgām kultūrām un dzīvesveidiem. Rietumu pasaules patērētājsabiedrības negācijas: nihilisms, morālā izlaidība, naudas vara, lietu kults – tas ietekmē arī musulmaņu vērtējumu par patiesi kristīgo dzīvesveidu. Profesors L. Taivans raksta par Eiropu un Latviju, kas slīgst hedonismā jeb dzīves baudīšanā, nedomājot par pienākumu. Zinātnieks raksta ļoti kritiski: *“Musulmaņu acīs kristieši jau sen vairs nav ticīgi – kristietība ir mirusi. Musulmaņi raugās uz tiem, kuri sauc sevi par kristiešiem, kā uz pagāniem. Katrai reliģijai ir savas ārējās izpausmes, un pirmā izpausme ir vispārcilvēciskā moralitāte. .. Ar savu kultūru un demokrātijas izpratni, kāda mums piemīt, Austrumos mēs iemantojam tikai ienaidniekus. Tuvajos Austrumos .. teica – mums nav vajadzīga Eiropas vai amerikāņu uzspiestā demokrācija, jo tā ir izlaidība, visatļautība, alkoholisms un narkomānija, tās ir sērgas, kas noposta Eiropu”* (Taivans, 2011: 2).

Pastāv arī t. s. konvertēšanās un prozelītisma problēma, kad kristieši un jaunpienācēji pāriet islāma ticībā. Profesors uzskata, ka iemesls ir vienkāršs – kristietība, pateicoties tiem teologiem, kas skrien pakaļ katrai jaunai idejai, ir pārvērtusies par sekulāru ideoloģiju, kurai ar patiesu kristietību vairs nav nekāda sakara. Viņš min Vācijas piemēru, kur par musulmaņiem kļuvuši 120 tūkstoši vāciešu, kuri agrāk bija kristieši (Taivans, 2011: 2). Jautājums ir arī par to, cik lielā mērā jaunpienācējus (t.sk. jaunatni) psiholoģiski prasmīgi pievērš islāmam; cik lielā mērā islāma doktrīna ir vienkāršāka nekā kristietības. Pārdomas izraisa arī pieminētais Filzofijas un socioloģijas institūta veiktais pētījums par vērtībām.

Aktuāla problēma dialoga risināšanā ir “islamofobija”. Profesors V. Tēraudkalns uzskata, ka tā ir pārāk plaša un diskutabla definīcija, lai varētu kalpot zinātniskai analīzei. Viņš nosauc J. Štolca definīciju, kas islamofobiju definē kā “islāma, musulmaņu grupu un indivīdu noraidīšanu, balstoties aizspriedumos un stereotipos”. Profesors nosauc vēl kādu definīciju – “spēcīgas, iracionālas bailes no islāma” (Bīstamie sakari: seno fobiju šodiena Latvijā, 2016: 44). Pats jēdziens “islamofobija” kļuva pazīstams pēc Rancmeda fonda izveidotās komisijas ziņojuma 1997. gadā, kurā bija minēti vairāki islamofobiskas attieksmes viedokļi. Zināmā mērā šī parādība ir saistīta ar vienpusīgiem uzskatiem par kādu reliģiju. Tāpat kā kristietībā ir dažādi virzieni, tā arī islāmā; arī Korāna un Bībeles tekstu interpretācija ir plaša, un jebkurā reliģijā ir potenciāls gan miera, gan naida izpausmēm. Tā ir vienpusība visas reliģijas sadalīt miermīlīgās un agresīvās. Gan Korānā, gan Bībelē var atrast gan vienu, gan otru motīvu, bet tāpēc tādas teksta daļas nevajadzētu izraut no konteksta un iekļaut šajos šaurajos stereotipos. Jāatceras, ka ir gan mērenais, gan radikālais musulmanisms; pieļauto Rietumnieku politisko kļūdu dēļ “džihāds” atsevišķās valstīs pārvērties cīņā pret visiem “neticīgajiem”. Tas nenozīmē, ka mērenajā musulmanismā nepastāv lojāla attieksme pret t.s. “grāmatu ļaudīm” (to parasti attiecina uz jūdiem un kristīgajiem). V. Tēraudkalns atzīmē, ka arī terorisms nav neitrāls, bet politiski “uzlādēts” jēdziens, ko izmanto ne tikai diktatūrā, bet arī Rietumu demokrātijā, lai vērstos

pret politiskiem pretiniekiem. V. Klīves nosauktais islāmiskais nacionālisms uz savu ticību raudzījies lielā mērā no politiskā viedokļa. Īpaša popularitāte kā revolucionārai ideoloģijai tai bija 20. gadsimta vidū, cīnoties pret Rietumu koloniālismu. Sabrūkot koloniālisma sistēmai, sabruka arī islāma valstu politiskā sistēma un musulmaņu valstīm vajadzēja izvēlēties, ko pārņemt no Rietumu politiski ekonomiskās sistēmas. Profesors L. Taivans strikti uzskata, ka islāms ir pamats tādai rīcībai, kas rada islāma valsti visā pasaulē. Neskatoties uz sludināto miermīlīguma reliģiju, karošana islāma valsts izveidošanas vārdā ir normāla un likumīga islāma prakse. Viņaprāt, ja Eiropa neatkāpsies no postošā liberālisma un nekonsolidēsies, tad var daudz nešaubīties par to, ka pēc laika izveidosies musulmaņu Eiropa (Taivans, 2011: 1–3).

Savukārt profesors V. Tēraudkalns uzskata, ka islamofobijas mazināšanai nepieciešams: 1) visām iesaistītajām pusēm svarīgi mācīties sarunāties savā starpā, 2) jāizvairās no cilvēku marginalizācijas viņu ticības dēļ, 3) jāmacās pasmieties pašiem par sevi. Viņš nosauc portālu *Eiropas islamizācija*, kur to var darīt. Bailes no kritikas un tās apspiešana ir vājuma pazīme (Bīstamie sakari: seno fobiju šodiena Latvijā, 20116: 47–49).

Secinājumi

Sākot ar 20. gadsimtu starpreliģiju dialogus, t. sk. islāma un kristietības dialogs vairs neattīstās stihiski, bet sāk kļūt par mērķtiecīgi virzītu procesu.

Ir izveidojusies speciāla zinātņu nozare – zinātne par dialogu vai dialoga zinātne, kas nodarbojas ar dialoga jautājumiem.

Lai risinātu konkrētu dialogu, ir jāievēro vispārējās teorētiskās un praktiskās nostādnes.

Starpreliģiju dialogā ir jānoskaidro un jāizprot ne tikai pretējās puses nostādnes, bet arī savas identitātes pozīcija, konkrētā dialoga forma, sava reliģiskā pārliecība.

Islāma un kristietības dialogā ir jāzina konkrētais mūsdienu konteksts, ievērojot daudzveidības fenomena pastāvēšanu starp reliģijām, sabiedrībām un valstīm.

Dialogā nozīmīgi ir akcentēt un izvērtēt morālo faktoru. Situācijā, kur liela sabiedrības daļa ir ateistiski noskaņota, valsts likumiem ir jāturas pie kāda morālā mugurkaula, īpaši tas attiecas uz Latviju, kas ir jauna valsts, Latvijai nav valstisko tradīciju, nav reliģiskā mugurkaula un nav nopietnas kultūras identitātes, tādēļ mūsu valsts ir kā smilga, kuru vējš loka uz visām pusēm (Taivans, 2011: 2).

Jāatceras, ka starpreliģiju dialogā noteicošais ir vispārcilvēciskais faktors (“mēs visi esam vienā laivā”, “vienu asiņu” u. tml.).

Starpreliģiju kā arī islāma un kristietības dialogā jāmeklē sākotnēji vienojošais, atceroties, ka citādības atzīšanas galvenais mērķis ir miera sasniegšana, ja vien netiek pārkāptas saprātīgas robežas.

Avoti un literatūra

1. *Baltā grāmata par starpkultūru dialogu. Dzīve kopā līdztiesībā un cieņā.* Pieejams: www.vvc.gov.lv/export/sites/default/White_Paper [pēdējo reizi sk. 21.01.2017.]
2. *Bībele.* (2014). Rīga: LBB, 1272 lpp., pielik.
3. *Bīstamie sakari: seno fobiju šodiena Latvijā:* lekc. cikla materiāli. (2016). O. Procevska, K. Zellis, V. Tēraudkalns u.c. Rīga: Ž. Lipkes Memoriāls, 151 lpp.
4. **Gorders, J., Hellerns, V., Notākers, H.** (2002). *Reliģiju grāmata.* Rīga: Nordik, 320 lpp.
5. **Grāls, M.** (2008). *Kristiešu un jūdu dialogi.* Rīga: LBB, 147 lpp.

6. **Klīve, V.** (1995). *Ticības ceļos*. Rīga: Zinātne, 413 lpp.
7. *Korāns*. Tulk. U. Bērziņš (2011). Rīga: SIA Neputns, 595 lpp.
8. **Kūle, M., Kūlis, R.** (1996). *Filosofija*. Rīga: Zvaigzne ABC, 656 lpp.
9. **Kūle, M.** (2016). *Jābūtības vārdi*. Rīga: Zinātne, 424 lpp.
10. **Lapidus, M.** (2007). *A History of Islamic Societies*. Cambridge: Cambridge University Press, XXX, 970 p.
11. **Priede, J.** (2016). *(No Tuvo) Austrumu perspektīvas: 1. iteratūras zinātne*. Reliģijpēntiecība. Latvija. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 175 lpp.
12. *The Routledge Reader in Christian-Muslim Relations*. Ed. by Monov Siddiqui. (2013). London, New York: Routledge, 376 p.
13. **Taivans, L.** *Ja vilnis atsitas pret klinti*. Pieejams: www.atjaunotne.lv/articles/eiropa-un-islams [pēdējo reizi sk. 21.01.2017].
14. **Toropovs, B., Bakls, L.** (2010). *Ceļvedis pasaules reliģijās*. Rīga: Dienas Grāmata, 422 lpp.
15. **Uļģis, J.** *Vai visi ceļi ved pie Dieva?* Pieejams: www.ebaznica.lv/vai-visi-celi-ved-pie-dieva [pēdējo reizi sk. 21.01.2017].
16. *Ислам и христианство: на пути к диалогу*. К 40-летию принятия декларации Nostra aetate. (2006). Москва: Библи.-Богословский ин-т. 75 с.

**STARPDISCIPLINĀRIE PĒTĪJUMI:
EKONOMIKA. SOCIOLOĢIJA.
VADĪBAS ZINĀTNE. TIESĪBU ZINĀTNES**

Veronika Bikse, Nina Linde
Liepājas Universitāte, LZA Ekonomikas institūts
Liepāja, Rīga, Latvija

UZŅĒMĒJDARBĪBAS ATTĪSTĪBAS IESPĒJAS SALDUS UN BROCĒNU NOVADĀ

POSSIBILITIES FOR ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN SALDUS AND BROCENI DISTRICT

Summary

For every nation, economic growth is the main development source. Its basis is a successful and competitive entrepreneurship that provides inhabitants with the opportunity to be employed, to get income and to improve life quality continuously. The *aim of the research* is to find out the opinion of entrepreneurs and inhabitants about the existing situation in entrepreneurship area in Saldus and Broceni district and, on the basis of research analysis, to elaborate recommendations related to development opportunities of entrepreneurship and its potential in Saldus and Broceni district. In the course of research, a survey of entrepreneurs, acting in production and service rendering enterprises of Saldus and Broceni district, was carried out, as well as a total of 135 entrepreneurs, inhabitants of the small rural district, domestic producers, persons responsible for tourism, culture and sports, were interviewed. In conclusion of the research, a comparative analysis of interviews of the focus groups and the results of the survey was carried out. The research results evidence that the Saldus and Broceni district possess a considerable *potential for further development of entrepreneurship* in the following areas: formation of new innovative enterprises, especially in maintenance of the relating to the history of civilization heritage, facilitating of self-employment, providing of distant services. To be able to make use of this potential, it is important to improve the quality of road surface, to provide accessibility to the public transport and the Internet in remote small rural districts, to support attraction of the funds of the EU mainly for acquisition of the modern material-technical basis and training of qualified labour force.

Key words: Saldus un Broceni district, entrepreneurship development, financial support of state/local government.

Atslēgas vārdi: Saldus un Brocēnu novads, uzņēmējdarbības attīstība, valsts/pašvaldības finansiālais atbalsts.

Anotācija

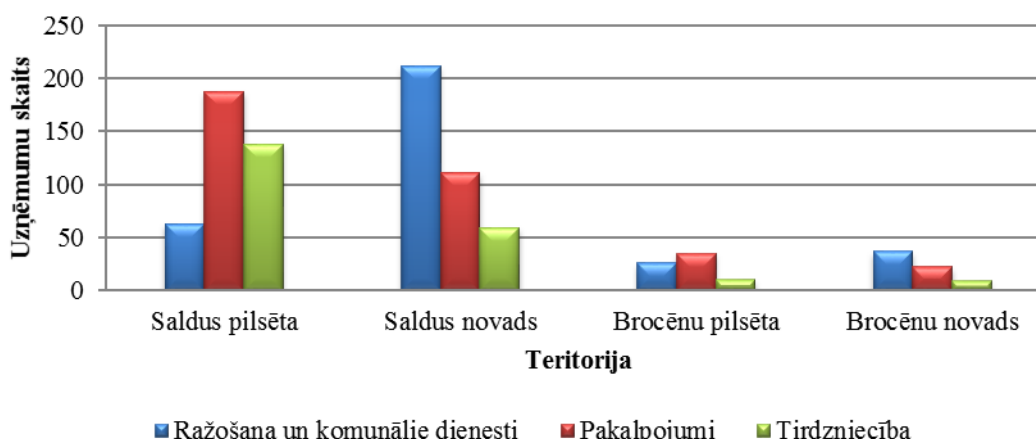
Jebkuras tautas attīstības galvenais līdzeklis ir ekonomikas izaugsme. Tās pamats ir sekmīga un konkurētspējīga uzņēmējdarbība, kas dod iespēju nodarbināt iedzīvotājus, gūt viņiem ienākumus un pastāvīgi uzlabot dzīves kvalitāti. *Pētījuma mērķis* ir noskaidrot uzņēmēju un iedzīvotāju viedokļus par esošo situāciju uzņēmējdarbības jomā Saldus un Brocēnu novadā un, vadoties no pētījuma analīzes, izstrādāt ieteikumus uzņēmējdarbības un tās potenciāla attīstības iespējām Saldus un Brocēnu novadā. Pētījuma gaitā tika veikta uzņēmēju, kuri savu saimniecisko darbību veic Saldus un Brocēnu novada ražošanas un pakalpojumu uzņēmumos, aptauja, kopskaitā 135 uzņēmēju, pagasta iedzīvotāju, mājražotāju, atbildīgo personu par tūrismu, kultūru un sportu intervēšana. Pētījuma noslēgumā veikta fokusa grupu interviju salīdzinošā analīze ar aptaujas rezultātiem. Pētījuma rezultāti liecina, ka Saldus un Brocēnu novados ir liels *potenciāls tālākai uzņēmējdarbības attīstībai*: jaunu inovatīvu uzņēmumu veidošanai, tūrisma attīstībai, īpaši kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanā, pašnodarbinātības veicināšanai un attālināta darba nodrošināšanai. Lai šo potenciālu varētu izmantot, svarīgi uzlabot autoceļu seguma kvalitāti, nodrošināt sabiedriskā transporta un interneta pieejamību attālākajos pagastos, sniegt atbalstu ES fonda līdzekļu piesaistei galvenokārt mūsdienīgas materiāli tehniskās bāzes iegādei un kvalificēta darbaspēka sagatavošanai.

Ievads

Katrs uzņēmums darbojas noteiktā vidē – ģeogrāfiskā, sociāli ekonomiskā, tiesiskā un institucionālā. *Uzņēmuma attīstība konkrētā periodā ir atkarīga no tā ārējās un iekšējās vides īpatnībām, un ir pakļauta konkrētas vides un tās faktoru ietekmei un to pastāvīgām izmaiņām.* Lai nodrošinātu jebkura uzņēmuma panākumus un prognozētu nākotnes iespējas, ir svarīgi analizēt un noskaidrot uzņēmuma attīstību veicinošos faktoros un tās darbību ierobežojošos šķēršļus.

Saldus un Brocēnu novads ir salīdzinoši bagāts ar Latvijas ekonomiskajā teritorijā saimnieciskās darbības īstenošanai pieejamajiem nozīmīgiem dabas resursiem: lauksaimniecībā izmantojamo zemju platībām, mežiem un purviem, kā arī derīgiem izrakteņiem: kaļķakmeni, dolomītu, mālu, granti, smiltīm, saldūdeni, kaļķiežiem un kūdrū. Ekonomisko resursu pieejamība abos novados ir veicinājusi attīstīt tādas uzņēmējdarbības jomas kā: iegūstošo rūpniecību, intensīvu un tehnoloģiski modernu lauksaimniecību, mežsaimniecību, zivsaimniecību un apstrādes rūpniecību: pārtikas pārstrādi, kokapstrādi, būvmateriālu un apģērbu ražošanu, kā arī mājas tekstilizstrādājumu un vietējo gardumu ražošanu, dažādu rokdarbu izstrādi, koka amatniecību, keramikas izstrādājumu ražošanu un cita veida amatniecību.

Saldus un Brocēnu novados 2013. gadā bija reģistrēti 913 ekonomiski aktīvu uzņēmumu, no kuriem 450 bija reģistrēti pagastos. Saldus pilsētā darbojās 392 uzņēmumi, bet Brocēnu pilsētā attiecīgi 71 uzņēmums (Lursoft statistika). Pagastu teritoriju grupā minimālais uzņēmumu skaits ir 6 uzņēmumi, kas ir reģistrēti Pampāļu pagastā, bet maksimālais uzņēmumu skaits ir 83, kas ir reģistrēti Saldus pagastā. Vidēji katrā pagastā ir 24 uzņēmumi. Liels uzņēmumu skaits vēl neliecina par augstu nodarbinātību un augstiem uzņēmumu apgrozījuma rādītājiem. Lursoft datu masīvā kā aktīvi uzņēmumi tiek atzīmēti arī tādi, kuros nav neviena darbinieka vai gada neto apgrozījums ir nulle, kas būtiski apgrūtina reāla uzņēmumu skaita noteikšanu. Šī pētījuma ietvaros uzņēmumi, kuros nav ne darbinieku, ne apgrozījuma, turpmākā analizē netiek iekļauti. 1. attēlā ir dots uzņēmumu skaits sadalījumā pa darbības jomām Saldus un Brocēnu pilsētā un novadā.

1. attēls. Uzņēmumu skaits, to izvietojums un darbības jomas (Lursoft statistika).

Saldus pilsēta ir novada pakalpojumu un ikdienas patēriņa preču iegādes centrs visu pagastu iedzīvotājiem. Viņi izmanto arī pilsētas sociālo infrastruktūru. Proti, dažādu valsts dienestu pakalpojumus (piemēram, Uzņēmumu reģistrs, Pārtikas un veterinārais dienests

u.c.); veselības aprūpes pakalpojumus (piemēram, Saldus Veselības centrs); izglītības un mūžizglītības pakalpojumus (piemēram, autoskola); kultūras jomas pakalpojumus u.c. Tas daļēji izskaidro to, ka Saldus pilsētas ekonomiku galvenokārt veido *tirdzniecības un pakalpojumu sniegšanas uzņēmumi*. Tie ir: mazumtirdzniecības veikali, automobiļu un motociklu tirdzniecība un remonts, sauszemes transports, vairumtirdzniecības bāzes, juridiskie un grāmatvedības pakalpojumi u.c. Saldus pilsētas uzņēmumu kopskaitā lielāko īpatsvaru veido pakalpojumi – 56%, bet ražošana veido tikai 25%. Darbojas tādi uzņēmumi kā „Druvas pārtika”, SIA „Saldus pārtikas kombināts”, SIA „Saldus Maiznieks” u.c. Gluži cita aina ir **Saldus novada** pagastu (izņemot pilsētu) uzņēmumu struktūrā. Novada ekonomiku pārsvarā veido *ražošanas uzņēmumi*. Uzņēmumu kopskaitā tie veido 56%, pakalpojumi – 29% un tirdzniecība – 15%. Galvenokārt ir attīstīta lauksaimnieciskā ražošana: zemkopībā – graudu, lopbarības kultūru, rapša; lopkopībā – piena un gaļas lopkopība; bioloģiskā lauksaimniecība, biškopība, kazkopība, aitkopība, ogu, augļu un dārzeņu audzēšana, zivsaimniecība, kažokzvēru audzēšana u.c., kā arī mežsaimniecība un transporta pārvadājumi. Sekmīgi darbojas SIA „Stādaudzētava” Blīdenē, kura no pirmajiem skuju koku stādu laukiem nelielā stādu audzētavā ir kļuvusi par vienu no lielākajām stādu audzētavām Latvijā.

Brocēnu pilsētas un Brocēnu novada pagastu uzņēmumu struktūra ir līdzīga Saldus pilsētā un novadā. Pilsētas uzņēmumu kopskaitā tās ekonomiku veido galvenokārt *pakalpojumi* (49%), ražošanas (galvenokārt specializētie būvdarbi un lauksaimniecība) un komunālie dienesti – 37%, bet tirdzniecība (14%) no pilsētas uzņēmumu kopskaita. Toties **novada uzņēmumu** kopskaitā 55% veido *ražošanas uzņēmumi*, galvenokārt tā ir lauksaimnieciskā ražošana – augkopība un lopkopība, kā arī mežsaimniecība, 32% ir pakalpojumi, bet 13% – tirdzniecība.

Jānorāda, ka pagastos darbojas mazumtirdzniecības uzņēmumi, bet tikai daži no tiem ir reģistrēti pagastos, jo daudzi tirdzniecības uzņēmumi ir reģistrēti Saldus vai Brocēnu pilsētā vai arī citos novados, taču darbojas noteiktā pagasta teritorijā. Tas apgrūtina noteikt teritorijas faktisko uzņēmumu skaitu.

No iepriekš teiktā jāsecina, ka Saldus un Brocēnu pilsētas ekonomiku pārsvarā veido tirdzniecības un pakalpojumu sektora uzņēmumi (attiecīgi Saldū 75%; Brocēnos 63%), kas apkalpo tur dzīvojošos iedzīvotājus un tūristus. Galvenie uzņēmējdarbības veidi saistīti ar tradicionālo pilsētai raksturīgo pakalpojumu sniegšanu un pārtikas produktu ražošanu. Savukārt abos novados dominējošie ir *ražošanas uzņēmumi* (attiecīgi Saldus novadā uzņēmumu kopskaitā tie veido 56%, bet Brocēnu novadā 55%). Galvenokārt ir attīstīta lauksaimnieciskā ražošana, mežsaimniecība un transporta pārvadājumi.

Līdzās attīstītai uzņēmējdarbībai Saldus un Brocēnu novadā tomēr aktuāla problēma ir darba vietu trūkums. Abos novados to ir mazāk nekā darbaspējīgo iedzīvotāju. Līdz ar to pastāv bezdarbs, īpaši jauniešu (15–24 gadi) un pirms pensijas vecuma iedzīvotāju vidū. Bezdarba dēļ iedzīvotāji ir spiesti meklēt darbu citās pašvaldībās vai ārzemēs. Tajā pašā laikā uzņēmējdarbības attīstībai vēl aktuālāks ir jautājums, kas saistās ar kompetentu speciālistu trūkumu atsevišķās jomās ar atbilstošām svešvalodu zināšanām, uzņēmējprasmēm utt.

Esošo situāciju uzņēmējdarbības vidē lielā mērā raksturo ne tikai iegūtie statistikas dati, bet arī tās sabiedrības ieinteresēto pušu viedoklis, kas tajā dzīvo, strādā un pastāvīgi

piedalās konkurētspējas veidošanā. Tāpēc pētījuma gaitā svarīgi ņemt vērā viņu viedokli par to, kādus uzlabojumus uzņēmējdarbības jomā nepieciešams veikt, lai sekmīgāk varētu īstenot izvirzītos mērķus, plānojot ilgtermiņa attīstību kopēja labuma radīšanā kā vietējā, tā arī valsts līmenī.

Pētījuma mērķis – noskaidrot uzņēmēju un iedzīvotāju viedokļus par esošo situāciju uzņēmējdarbības jomā Saldus un Brocēnu novadā un, vadoties no pētījuma analīzes, izstrādāt ieteikumus uzņēmējdarbības un tās potenciāla attīstības iespējām Saldus un Brocēnu novadā.

Pētījuma metodoloģija

Lai sasniegtu pētījuma mērķi, 2015. gadā tika veikta 35 uzņēmēju, kuri savu saimniecisko darbību veic Saldus un Brocēnu novada ražošanas un pakalpojumu uzņēmumos, aptauja, piedāvājot viņiem iespēju internetā aizpildīt šim nolūkam izveidotu anketu tiešsaistē www.visidati.lv. Anketas struktūru veidoja 29 slēgtie un atvērtie jautājumi. Aptaujas gaitā tika noskaidrota uzņēmuma darbības joma, apgrozījums, ražotās produkcijas un pakalpojuma veids, galvenie noieta tirgi, uzņēmēju nākotnes plāni par sava uzņēmuma attīstību, nepieciešamiem atbalsta pasākumiem un ārpakalpojumiem, gatavību uzņēmējiem arī turpmāk sniegt savu ieguldījumu novada attīstībā.

Aptaujas anketas un fokusa grupām paredzēto jautājumu izstrādē, pētījuma rezultātu analīzē tika ņemtas vērā Saldus un Brocēnu novada attīstības programmas (2012; 2014) un ilgspējīgas attīstības stratēģijas (2013; 2014).

Aptaujāto uzņēmumu skaita, to izvietojuma, saimnieciskās darbības jomas un ražotās produkcijas veida analīze liecina, ka kopumā tā atbilst Saldus un Brocēnu novadā reģistrēto ekonomiski aktīvo uzņēmumu struktūrai. Gandrīz puse jeb 48,6% aptaujāto uzņēmumu ir izvietoti divās pilsētās: Saldū 34,3% no aptaujāto kopskaita un Brocēnu pilsētā 14,3% no aptaujāto kopskaita. Pārējie jeb 51,4% uzņēmumu tika aptaujāti 13 pagastos. Aptaujāto uzņēmumu ražotās produkcijas veids tikai nedaudz atšķiras no to saimnieciskās darbības jomas. Vairāk nekā puse jeb 56,3% aptaujāto uzņēmumu ir saistīti ar lauksaimnieciska un mežizstrādes rakstura produkcijas ražošanu, bet pārējie galvenokārt ražo pārtikas produktus, nodarbojas ar koksnes, koka izstrādājumu ražošanu; elektroenerģijas, gāzes apgādi, siltumapgādi un gaisa kondicionēšanu, un inženierbūvniecību. Arī sniegto pakalpojumu veids, tikai ar ļoti nelielu atšķirību, līdzinās to darbības struktūrai. Vairākums aptaujāto veic viesu izmitināšanas, arhitektūras un inženiertehniskos (tehniskā pārbaude un analīze) un cita veida pakalpojumus.

Lai gūtu pilnīgāku priekšstatu par problēmām uzņēmējdarbības īstenošanā un tās attīstībā, pētījuma gaitā tika veikta kopskaitā 135 uzņēmēju, pagasta iedzīvotāju, mājražotāju, atbildīgo personu par tūrismu, kultūru un sportu intervēšana. Intervijā piedalījās lauksaimniecības nozares uzņēmēji un pakalpojumu sniedzēji. Viņi pauda personisko viedokli par sava uzņēmuma darbību, veiksmēm un problēmām, kam ir nepieciešams komplekss risinājums uzņēmējdarbības attīstības un tās konkurētspējas paaugstināšanas kontekstā. Savukārt fokusa grupu intervijas gaitā tika noskaidroti galvenie mājražošanas veidi (pārtikas mājražošana, galdniecība, rotu izgatavošana u. c.), saražotās produkcijas apjoms, galvenās iespējas un šķēršļi mājražošanas attīstībai novadā, kā arī viedokļi par tūrisma attīstības iespējām Saldus un Brocēnu novadā.

Pētījuma rezultātu analīze
Fokusa grupu interviju un aptaujas rezultātu salīdzinošā analīze par
uzņēmējdarbības attīstības šķēršļiem un iespējām

Atbilstoši pētījuma izvirzītajam mērķim šajā nodaļā tika veikta pagasta iedzīvotāju – vietējo zemnieku, mājražotāju, jauniešu un uzņēmēju (lauksaimniecības un pakalpojumu jomas) fokusa grupu interviju un respondentu viedokļu salīdzinošā analīze par to, kas traucē uzņēmējdarbības attīstībai un ko vajadzētu darīt, lai to veicinātu. Pilns pārskats par fokusa grupu intervijas rezultātiem ir sniegts Latvijas Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta projekta pielikumā (Pētījums, 2015).

Sākumā tiks noskaidroti abu grupu viedokļi par *uzņēmējdarbības attīstības šķēršļiem*. Saražoto produktu noieta tirgus analīze liecina, ka Saldus un Brocēnu novada aptaujātie uzņēmēji saražoto produkciju un sniegtos pakalpojumus galvenokārt realizē Latvijā (40%; pakalpojumus 36%) un savā novadā (28%; pakalpojumus 24%). Savukārt sava pagasta un Kurzemes reģiona ietvaros viņi realizē 12%. Tas, ka galvenais ir iekšzemes produktu noieta tirgus, daļēji skaidrojams ar to, ka Saldus un Brocēnu novadā līdzīgi kā visā Latvijā ekonomikas pamatu veido mazie un vidējie uzņēmumi. Arī Saldus un Brocēnu novada aptaujātie uzņēmēji ir iesaistījušies starptautiskā sadarbībā, ārvalstīs – Baltijas un citās ES valstīs – viņi realizē 20% no saražotās produkcijas kopapjoma. Starptautiskā sadarbība sekmē uzņēmumos ražotās produkcijas paplašināšanos un nodarbināto skaita palielināšanos novados.

Tomēr saražotās produkcijas un pakalpojumu sniegšanas paplašināšanu traucē vairāki ierobežojošie faktori. Kā būtiskāko faktoru (26,9%) respondenti uzskata sliktu ceļu seguma kvalitāti, kas apgrūtina nokļūšanu līdz patērētājiem; turpat katram piektajam (19,2%) transporta izmaksas ir pārāk lielas, kas neļauj gūt peļņu; nepietiek strādājošo, un ir mazs pieprasījums. Savukārt pakalpojumu sniegšanas paplašināšanu traucē tas, ka novadā netiek nodrošināta dažāda veida informācijas pieejamība (43,4%), nav sakārtoti ceļi, sliktā to seguma kvalitāte (26,1%), kā arī apgrūtinātas mobilitātes iespējas (13%), īpaši tas skar sabiedrisko transportu, kurš attālākās vietās ir grūti pieejams. Detalizētāks fokusa grupu interviju un respondentu viedokļu apkopojums par uzņēmējdarbības attīstības šķēršļiem Saldus un Brocēnu novadā ir atspoguļots 1. tabulā.

1. tabula

Fokusa grupu interviju un aptaujas rezultātu salīdzinošā analīze par uzņēmējdarbības attīstības šķēršļiem

Fokusa grupu interviju rezultāti	Aptaujāto uzņēmēju viedokļi
<p>Ražotāju viedokļi: -<i>ceļu seguma kvalitāte</i> (Nīgrandes pag. Kalni, Jaunauce, Gaiķi, Zvārdes pagasts); -trūkst elektrolīnijas un <i>interneta pieslēguma</i> (Zvārdes pagasts); -nav nodrošināts <i>sabiedriskais transports</i> starp Nīgrandi un Kalniem, svarīgi uzlabot sabiedriskā transporta kustības grafiku (Kursīši, Jaunlutriņi); vajadzētu iekārtot <i>vietu tirdziņam</i> pie šosejas, virzienā no Rīgas uz Liepāju (Blīdene).</p> <p>Pakalpojumu sniedzēju viedokļi: -nepietiekama <i>veselības aprūpes un masāžas</i> pakalpojumu pieejamība (Jaunlutriņi); -nepietiekama dalība lielos starptautiskos <i>sevis</i></p>	<p>Ražotāju viedokļi: -<i>sliktā ceļu kvalitāte</i>, kas apgrūtina nokļūšanu līdz patērētājiem, -<i>transporta izmaksas</i> ir pārāk lielas, nav iespējams gūt peļņu, -<i>nepietiek strādājošo</i>, zems jauniešu profesionālās sagatavotības līmenis, -mazs pieprasījums, -traucē paplašināt pakalpojumu klāstu <i>sliktā pakalpojumu kvalitāte</i>, -pārāk augtie <i>nodokļi</i>, -nav izveidota mūsdienu prasībām atbilstoša <i>materiālā bāze</i>, -nav pieejami <i>ES fondu līdzekļi</i>,</p>

<p>reklamēšanas pasākumos, piem. mājražotāju dalība Riga Food; (Saldus pilsēta)</p>	<p>-nav pareiza pilsētas plānošana. Pakalpojumu sniedzēju viedokļi: -novada reklāmas materiālos ir nepietiekoša informācija, kas iekļaujama bukletos, interneta mājaslapā, medijos par vietējiem ražojumiem, pakalpojumiem, tūrisma iespējām u.c.</p>
---	--

Avots: Saldus un Brocēnu novada uzņēmēju aptauja, 2015

Salīdzinot abu grupu atbildes par *šķēršļiem*, kas kavē uzņēmējdarbības attīstību abām grupām, var secināt, ka daudzi no tiem ir līdzīgi, piemēram, neapmierina autoceļu seguma kvalitāte, sabiedriskā transporta un interneta pieejamība attālākos novados, nepietiekoša informācija u.c. Tomēr respondentu komentāri ir plašāki. Viņi raksta, ka uzņēmuma attīstību traucē arī darbaspēka trūkums un kvalitāte. Tas nozīmē, ka novadā būtiska problēma ir jaunās paaudzes izglītošana, viņu profesionālā sagatavotība. Mūsdienās svarīgs jautājums ir pamatkompetenču, tai skaitā, uzņēmējkompetences attīstība mūža garumā, sākot jau no mazotnes.

Jānorāda, ka atbildes uz jautājumiem ir snieguši dažādu nozaru uzņēmēji. Viņu pārstāvētie uzņēmumi atšķiras pēc lieluma gan darbinieku, gan apgrozījuma ziņā. Turklāt, darbojoties dažādās jomās, uzņēmēji var saskarties ar dažāda veida šķēršļiem un problēmām. Lielākiem uzņēmumiem ir iespējams ieguldīt lielākus resursus šķēršļu pārvarēšanai, bet mazākiem uzņēmumiem šajā ziņā ļoti būtisks ir valsts/pašvaldības, kā arī citu institūciju atbalsts, īpaši tas skar uzņēmējdarbības uzsākšanu. Aptauja liecina, ka vairākums aptaujāto uzņēmēju ir devuši negatīvas atbildes (85,7%). Atbalstu uzņēmējdarbības uzsākšanai ir saņēmuši tikai 11,4% respondentu. Uzņēmēju atbildes uz atvērto jautājumu “*Kādi atbalsta pasākumi nepieciešami, lai paplašinātu Jūsu uzņēmuma ražotās produkcijas klāstu?*” var sagrupēt šādi:

- Valdībai vajadzētu vairāk rūpēties par lauksaimniecības produkcijas iepirkuma cenu kāpināšanu valsts un ES mērogā, arī par finansiālu palīdzību uzņēmējiem, lai mīkstinātu ieviesto sankciju sekas, kā arī sniegt atbalstu/ līdzfinansējumu modernu iekārtu iegādei specifisku produktu ražošanai.
- Uzņēmējiem rūp arī jauniešu gatavība un uzņēmība uzsākt savu uzņēmējdarbību, viņu iesaistīšanās darbā esošajos uzņēmumos, īpaši jauniešu, kuri ir ieguvuši labu profesionālo izglītību. Uzņēmēji raksta, ka šobrīd jauniešiem šādas izglītības trūkst, tāpēc iesaka valstiskā līmenī domāt par profesionālās izglītības kvalitāti; īpaši pēc vidusskolas absolvēšanas jauniešiem nav nekādu profesionālo prasmju un iemaņu.
- Uzņēmēji ierosina samazināt nodokļu slogu, lai izskaustu ēnu ekonomiku valstī, īstenot nodokļu atlaides uzņēmējiem un darbiniekiem, rūpēties par iedzīvotāju pirktspējas un iedzīvotāju skaita palielināšanu.
- Valstī un novadā orientēt patērētājus vairāk lietot pārtikā kvalitatīvākus un bioloģiskus produktus; sakārtot infrastruktūru.
- Norāda, ka šobrīd svarīgākais ir birokrātijas mazināšana, iesaka, lai „pašvaldība netraucē strādāt, retāk veikt pārbaudes.”

Pakalpojumu jomas 40% aptaujāto uzņēmēju savos komentāros norādījuši, ka varētu paplašināt pakalpojumu klāstu, ja tiktu nodrošināta finanšu resursu pieejamība no ES

fondiem un citiem līdzekļiem uzņēmējdarbības attīstībai ne tikai vietējā, bet arī Rīgas rajona teritorijā, jaunu produktu izstrādei, mūsdienīgu pamatlīdzekļu iegādei, video monitoringa, tūrisma, viesmīlības un reklāmas pakalpojumu nodrošināšanai, kā arī dažāda veida produkcijas ražošanas attīstības veicināšanai.

Uzņēmēju nākotnes nodomu analīze liecina par pozitīvu tendenci produkcijas ražošanas un pakalpojumu sniegšanas jomā turpmākajos gados, jo visiem aptaujātajiem uzņēmējiem ir skaidrs priekšstats, kādas ražotnes varētu attīstīt savā novadā. Savas produkcijas ražošanas klāstu plāno paplašināt 68,8% ražošanas uzņēmumu, bet pakalpojumu sniegšanu – 57,9% aptaujāto. Tas liecina, ka turpmākajos gados varētu cerēt uz uzņēmējdarbības attīstības un ekonomikas izaugsmes iespējām novadā un valstī kopumā. Fokusa grupu interviju un respondentu viedokļu apkopojums par uzņēmējdarbības attīstības iespējām Saldus un Brocēnu novadā ir atspoguļots 2. tabulā.

2. tabula

Fokusa grupu interviju un aptaujas rezultātu salīdzinošā analīze par uzņēmējdarbības attīstības iespējām

Fokusa grupu interviju rezultāti	Aptaujāto uzņēmēju viedokļi
<p>Ražotāju viedokļi :</p> <ul style="list-style-type: none"> -vajadzīgi vīna, tējas, sukādes, medus un citu «nišas» mājražotāju <i>produkcijas piegādātāji</i> (Jaunauce), -organizēt <i>mācības</i> par mājražošanas produkcijas pārdošanas iespējām, aušanā (Jaunauce), -organizēt <i>vietējās autoskolas</i> atvēršanu (Ezere), -izveidot <i>piestātņi tālbraucējiem</i> vai kempingu (Ezere), -izveidot <i>tirdzniecības vietu</i> mājražotāju izstrādājumu pārdošanai (Ezere), -nodrošināt <i>informāciju</i> par mājražotāju izstrādājumiem un uzņēmējdarbības reģistrāciju (Ezere, Gaiķi, Remte), -vajadzīga <i>palīdzība</i> dokumentācijas sakārtošanai (Gaiķi), -vajadzīgs <i>ainavu arhitekts</i> (Lutriņi), -<i>viesu nama</i> un ēdināšanas iespēju attīstīšana uz vietas (Remte), -piesaistīt <i>cilvēkresursus</i>, kas vēlētos attīstīt uz vietas kafejnīcu, iekārtot kempinga vietu (Blīdene). <p>Pakalpojumu sniedzēju viedokļi:</p> <ul style="list-style-type: none"> -<i>tūrisma attīstībai</i> nepieciešama piesaiste citiem novada maršrutiem (Ezere), -attīstīt <i>apbedīšanas un kapu kopšanas</i> pakalpojumus (Lutriņi), -izveidot mājražotāju izstrādājumu <i>katalogu</i> (Jaunlutriņi), -sakārtot <i>iekšpagalmus</i>, iesaistot radošās industrijas to atdzīvināšanā (Saldus pilsēta), -attīstīt mobilos un <i>sadzīves pakalpojumus</i> (friziera, šuvēja, kurpnieka u.c.), sākt darbus Rubas muižas skolas pārveidošanai par pansionātu (Ruba), 	<p>Ražotāju viedokļi par to, kādi uzņēmējdarbības virzieni būtu attīstāmi novadā:</p> <ul style="list-style-type: none"> -augkopības produktu pārstrāde un pārtikas ražošana, -ekoloģisku lauksaimniecības produktu ražošana un pārstrāde, -botāniskā dārza vai zoodārza ierīkošana, -bruģa ražošana – pakāpienu un balustrādes (kas pamazām jau tiek darīts), puķu podus, soliņus un visu pārējo ko var izgatavot no betona ar koka un metāla apvienojumu, -mēbeļu ražošana un kokapstrāde – ražot produkciju ar lielāku pievienoto vērtību, -tūrisma attīstība, -IT tehnoloģijas, -elektroenerģijas un siltumenerģijas ražošana koģenerācijas procesā. <p>Pakalpojumu sniedzēju viedokļi:</p> <ul style="list-style-type: none"> -meža izstrāde, mēslošanas līdzekļu ražošana; metālapstrāde, atkritumu apsaimniekošana, dārza mēbeļu ražošana, -atpūtas objektu daudzuma, viesmīlības un ēdināšanas pakalpojumu paplašināšana, -<i>rehabilitācijas</i> pakalpojumu attīstība, ģimeņu, senioru u.c. aktīvas atpūtas un izklaides laukos organizēšana, -dažādu <i>interesu kopu</i> pasākumu organizēšanas vietas, u.tml., saistot ar Zvārdes pagasta un bijušās Veczvārdes muižas vēsturi, izveidošana, -<i>starptautisku svinību un konferenču</i> organizēšana, -<i>apsardzes pakalpojumu</i> paplašināšana, pielietojot jaunākās tehnoloģijas,

-sniegt sociālās aprūpes (mobilos) pakalpojumus neārstējami slimiem un guļoši cilvēkiem (Saldus pagasts), -iekārtot lauku SPA kompleksu ar sāls istabu, pirti un masāžas telpām (Vadakste).	-projektēšanas pakalpojumu īstenošana, <i>-teritorijas attīstības plāna izstrāde</i> un tā realizācijas īstenošana, lai cilvēki varētu dzīvot jaunos ciematos.
--	--

Avots: Saldus un Brocēnu novada uzņēmēju aptauja, 2015

No fokusa grupu interviju un aptaujas rezultātu (2. tabula) salīdzinošās analīzes ir iespējams konkretizēt neizmantoto attīstības potenciālu Saldus un Brocēnu novadā, identificēt, ko vajadzētu attīstīt katrā atsevišķā novadā un pagastā.

Pirmkārt, lai apmierinātu iedzīvotāju augošās vajadzības, vairākos pagastos ir nepieciešams veidot jaunas ražotnes un nodrošināt vietējos iedzīvotājus ar dažāda veida pakalpojumiem. Turklāt, kā liecina aptaujas rezultāti, uzņēmējdarbības attīstībai ir darbaspēka rezerves, jo aptaujātajos uzņēmumos nodarbināti tikai divas trešdaļas jeb 71,4% galvenokārt pagasta vai tuvāko pagastu iedzīvotāju. Tas nozīmē, ka ir iespējas radīt jaunas darba vietas, tādējādi nodrošinot pagasta iedzīvotājus (īpaši jauno paaudzi) ar darbu. Tanī pašā laikā abos pagastos uzņēmējdarbības attīstības būtiska problēma ir darbaspēka trūkums. Kā redzams no fokusa grupu interviju rezultātu apkopojuma (2. tabula), vairākos pagastos ir brīvas darba vietas un trūkst dažādu nozaru speciālisti.

Otrkārt, kā redzams no 2. tabulas, abos pagastos uzņēmējdarbības attīstības būtiska rezerve ir lauku tūrisms, īpaši tā attīstība nomaļajās vietās. Atbilstoši katra novada resursu pieejamībai ir iespējams attīstīt, piemēram, tādus tūrisma veidus kā dabas, ūdens, kultūrvēsturiskais, amatniecības, mājražošanas, vietējo gardumu ražošanas tūrisms u. c. Šajā sakarībā svarīgi izmantot katra pagasta priekšrocības: lielāku uzmanību veltot dabas tūrisma infrastruktūras attīstībai; pagastu un pilsētu atpazīstamības palielināšanai tūrisma nozares attīstības ietvaros, cenšoties sniegt pārlicinošu informāciju, ar ko pagasts un tā iedzīvotāji ir ievērojami un savdabīgi; atjaunojot kultūrvēsturisko mantojumu, veidojot dabas takas, skatu torņus, izstrādājot ilgtspējīgas apsaimniekošanas plānus dabas teritorijām, un labiekārtojot ezeru un upju krastus. Tādējādi piedāvājot lauku iedzīvotājiem jaunas iespējas aktīvi iesaistīties uzņēmējdarbībā un sava pagasta attīstībā.

Diskusija un secinājumi

Pētījuma rezultāti liecina, ka Saldus un Brocēnu novados ir liels *potenciāls tālākai uzņēmējdarbības attīstībai*: jaunu inovatīvu uzņēmumu veidošanai, tūrisma attīstībai, īpaši kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanā, pašnodarbinātības veicināšanai un attālināta darba nodrošināšanai. Lai šo potenciālu varētu izmantot, svarīgi uzlabot autoceļu infrastruktūru un to kvalitāti, nodrošināt sabiedriskā transporta un interneta pieejamību attālākos novados, sniegt atbalstu ES fonda un cita veida finanšu līdzekļu piesaistei galvenokārt mūsdienīgas materiāli tehniskās bāzes iegādei, kvalitatīvas infrastruktūras sakārtošanai un kvalificēta darbaspēka sagatavošanai. Minēto problēmu nerisināšana var kļūt par nopietnu šķēršli uzņēmējdarbības attīstībai Saldus un Brocēnu novadā.

Vairākos pagastos uzņēmējdarbības attīstības būtiska problēma ir darbaspēka trūkums, īpaši jaunās paaudzes izglītošana, viņu profesionālā sagatavotība. Lai risinātu šo problēmu, pašvaldībām sadarbībā ar uzņēmējiem vajadzētu sniegt lielāku atbalstu izglītības iestādēm, dot iespēju jauniešiem iegūt nepieciešamās zināšanas un

pamatprasmes uzņēmējdarbībā, kā arī attīstīt viņu individuālos dotumus, īpašības un spēju kopumu, kas nepieciešami sekmīgai darbībai konkrētā uzņēmējdarbības vidē. Šajā sakarībā pašvaldībām vajadzētu veicināt izglītības iestāžu un vietējo uzņēmēju sadarbību uzņēmējdarbības izglītībā, atbalstīt jauniešu dalību ar uzņēmējdarbības izglītību saistītos pasākumos. Izvērtēt uzņēmējdarbības attīstībai piemērotākos virzienus un sadarbībā ar skolu īstenot skolēnu profesionālo interešu veidošanu atbilstoši pašvaldības vīzijai un mērķiem.

Aptaujas datu analīze liecina, ka Saldus un Brocēnu novadā tiek ražoti un piedāvāti patērētājiem galvenokārt tradicionāla rakstura izstrādājumi (85,7%). Tas nozīmē, ka vajadzētu lielāku vērību veltīt inovatīvas ražošanas attīstībai, sekmēt inovatīvu ideju ģenerēšanu un izplatību novadu uzņēmējdarbības vidē, veicināt labāko ideju iemiesošanas gatavos produktos un ražošanas uzsākšanu. Lai veicinātu dažāda veida inovatīvas uzņēmējdarbības attīstību, svarīga ir ciešāka un mērķtiecīga sadarbība ar zinātniskām iestādēm, kas paver lielāku iespēju izzināt uzņēmējdarbības attīstības problēmas un konkurētspējas paaugstināšanos traucējošos aspektus. Pašvaldībām ir nepieciešams sniegt lielāku finansiālo, informatīvo un cita veida atbalstu, jo to rīcībā ir uzņēmējdarbības veicināšanas instrumenti, kurus iespējams sniegt uzņēmējiem. Tomēr šim nolūkam vajadzētu aktīvāk piesaistīt un izmantot ESF, kā arī citus vietējos un ārvalstu finanšu līdzekļus.

Pētījumā iegūtos rezultātus ieteicams izmantot Saldus un Brocēnu novada turpmākās attīstības politikas izstrādē un vadības lēmumu pieņemšanā par veicamajiem pasākumiem uzņēmējdarbības vides līdzsvarotai attīstībai un konkurētspējas paaugstināšanai, kā arī sociāli ekonomiskās un ekoloģiskās attīstības radīto atšķirību mazināšanai starp novada teritoriālām vienībām.

Avoti un literatūra

1. *Brocēnu novada attīstības programma 2014.–2020.gadam.* (2014). Pieejams: http://www.broceni.lv/sites/default/files/Brocenu_novada_attistibas_programma_2014_2020_.pdf
2. *Brocēnu novada ilgtspējīgas attīstības stratēģija 2014.–2030.gadam.* (2014). Pieejams: [http://www.broceni.lv/sites/default/files/files/Brocenu_novada_ilgtspejigas_attistibas_strategija_\(2\).pdf](http://www.broceni.lv/sites/default/files/files/Brocenu_novada_ilgtspejigas_attistibas_strategija_(2).pdf)
3. Lursoft statistika. *Statistika Latvijas novadu/pilsētu griezumā.* Pieejams: https://www.lursoft.lv/lursoft_statistika/?&id=515
4. *Pētījums "Uzņēmējdarbības vides analīze Saldus un Brocēnu novadā".* (2015). Pieejams: http://www.lza.lv/images/stories/Pasakumi/Uznamejdarbibas_vides_analize_Saldus_un_Brocenu_novada.pdf
5. *Saldus novada attīstības programma 2013.–2020.gadam.* (2012). Saldus, ESF, Ieguldījums tavā nākotnē. Pieejams: <https://www.saldus.lv/pasvaldiba/dokumenti12/planosanas-dokumenti9/teritorijas-planojums2/>
6. *Saldus novada ilgtspējīgas attīstības stratēģija 2013.–2038.gadam.* (2013). Saldus, ESF, Ieguldījums tavā nākotnē. Pieejams: <https://www.saldus.lv/pasvaldiba/dokumenti12/planosanas-dokumenti9/ilgtspejigas-attistibas-strategija1/>

Reda Liniauskaite
Klaipeda, Lithuania

FINANCIAL ANALYSIS OF LITHUANIAN FISHERY INDUSTRY

LIETUVAS ZIVJRŪPNIECĪBAS FINANSIĀLĀ ANALĪZE

Summary

The main goal of the research is to analyse Lithuanian fishery industry during the period of 2007-2013 using the method of financial indicators, and to compare financial capacity of three subsectors of Lithuanian fishery industry. The research was conducted as case study. The results of the research state that the greatest need for investment in tangible assets and growth potential are in fish processing and aquaculture subsector; that fish processing subsector is the most significant in this industry, but the highest growth potential is characterized in aquaculture subsector. For the period 2007-2013 the highest increase of profitability and profit efficiency was in fish processing and fishing subsectors. Most financially dependent are companies in fish processing and fishing subsectors, and least financially dependent are companies in aquaculture subsector. It should also be noted that the liabilities of fishing subsector for the period 2007-2013 decreased significantly due to increased operating efficiency, which allowed them to reduce its accounts payable by 44 per cent.

Key words: Case study, financial analysis, Lithuanian fishery industry

Annotation

Demand for investments in the industry reflects the situation in the sector and its vitality. Long-term financial debt in the fishery industry increased, by almost 20 times, during 2007-2013. This indicates the sector's growth and the need for investments as well. 157 enterprises were involved in Lithuanian fishery industry in 2014. It consists of 3 subsectors: Fishing; Fish, crustaceans and molluscs processing and preserving (further in the article – fish processing subsector); and aquaculture. Therefore, the main goal of the research is to analyse Lithuanian fishery industry during the period of 2007-2013 using the method of financial indicators and to compare financial capacity of three subsectors of Lithuanian fishery industry. This industry was chosen because fishery industry has very low financial capacity compared with other industries according to statistical data. So, the research aims to identify the main reasons of low financial capacity of Lithuanian fishery industry.

Methodology of the research

As the background for research analysis of the financial situation in Lithuanian fishery industry was performed by reviewing the main financial indicators, such as number of enterprises in each subsector, amount of assets, liabilities and equity, investments in long-term tangible assets. For further insight 5 financial ratios were chosen as best indicators of financial capacity of enterprise or economic sector: net income profitability, return on assets (ROA), return on equity (ROE), debt ratio and equity multiplier.

Table 1

Financial ratios and their formulas

Ratio		Formula
Net income profitability		Net income / Sales revenue x 100
Return on assets (ROA)		Net income / Total assets x 100
Return on equity (ROE)		Net income / Total equity x 100
Debt ratio		Total liabilities / Total assets
Equity multiplier		Total assets / Total equity

Compiled by the author according to Mackevičius J., Giriūnas L., Valkauskas R. (2014) Methodology of financial ratios.

Profit efficiency is defined by profitability ratios. Net income profitability indicates which part of net income is gained from each euro of sales revenue. Return on assets indicates which part of net income is earned from each euro of assets. Return on equity indicates which part of net income is earned from each euro of shareholders' equity. Debt ratio indicates which part of assets is financed by borrowed funds. Equity multiplier indicates financial dependency of enterprise or economic sector; it shows to what extent equity is covered by assets.

Table 2

Number of enterprises in the Lithuanian fishery industry by subsectors

Subsector	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Fish processing	37	36	34	37	36	38	41
Fishing	75	71	67	77	75	72	75
Aquaculture	21	21	23	25	28	35	38

Compiled by the author according to statistical data, Lithuanian statistics department, www.stat.gov.lt

For the period of 2007–2013 the highest increase of enterprises was in aquaculture subsector (81 per cent), number of fish processing enterprises grew by 10 per cent, while number of fishing companies remained unchanged.

Table 3

Assets of Lithuanian fishery industry by subsectors, thousands EUR

Subsector	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Fish processing	142,003	153,144	153,300	168,814	182,715	219,829	154,914
Fishing	74,676	165,228	57,948	65,898	67,532	57,568	58,151
Aquaculture	15,150	17,652	18,516	17,984	19,600	23,026	21,366

Compiled by the author according to statistical data, Lithuanian statistics department, www.stat.gov.lt

For the period of 2007–2013 the highest increase of assets was in aquaculture subsector (41 per cent), a fish processing subsector assets increased by 9 per cent, and assets in fishing subsector decreased by 22 per cent.

Table 4

Equity of Lithuanian fishery industry by subsectors, thousands EUR

Subsector	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Fish processing	41,133	48,591	56,171	64,362	73,508	84,090	44,738
Fishing	32,762	121,467	28,939	30,030	31,468	28,694	34,132
Aquaculture	12,268	13,728	14,392	13,999	15,347	1,091	16,364

Compiled by the author according to statistical data, Lithuanian statistics department, www.stat.gov.lt

For the period 2007–2013 the highest increase of equity was in aquaculture subsector (33 per cent), in fish processing subsector – by 9 per cent, while in fishing subsector – 4 per cent. It is worth noticing that equity in the fish processing subsector decreased by 47 per cent in 2013, compared to 2012. One of the reasons for this was increased investments into long-term tangible assets in the fish processing subsector.

Table 5

Liabilities of Lithuanian fishery industry by subsectors, thousands EUR

Subsector	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Fish processing	98,160	102,373	93,401	100,406	102,716	129,694	107,467
Fishing	41,315	42,918	27,942	35,238	34,312	27,108	23,207
Aquaculture	2 698	3 202	3 217	3 189	3 068	5 183	4 097

Compiled by the author according to statistical data, Lithuanian statistics department, www.stat.gov.lt

For the period 2007–2013 the highest increase of liabilities was in aquaculture subsector (52 per cent), fish processing subsector's liabilities increased by 9.5 per cent, and fishing subsector's liabilities decreased by 44 per cent.

Table 6

Sales revenue of Lithuanian fishery industry by subsectors, thousands EUR

Subsector	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Fish processing	200,708	221,813	222,811	284,842	303,798	333,910	357,743
Fishing	78,401	94,800	64,323	44,454	52,093	31,660	36,355
Aquaculture	5 055	4 799	4 395	4 397	5 031	6 029	6 769

Compiled by the author according to statistical data, Lithuanian statistics department, www.stat.gov.lt

For the period 2007–2013 the highest increase of sales revenue was in fish processing subsector (78 per cent), aquaculture subsector sales revenue increased by 34 per cent, and sales revenue in fishing subsector decreased by 54 per cent.

Table 7

Net profit (loss) of Lithuanian fishery industry by subsectors, thousands EUR

Subsector	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Fish processing	3 332	4 839	8 555	8 360	11,376	8 057	8 486
Fishing	2 884	1 333	1 529	-2 408	920	-2 079	6 488
Aquaculture	465	474	280	-15	916	399	690

Compiled by the author according to statistical data, Lithuanian statistics department, www.stat.gov.lt

For the period 2007–2013 the largest increase of net profit was in fish processing subsector (155 per cent), fishing subsector's net profit increased by 125 per cent, and aquaculture subsector net profit increased by 48 per cent.

Table 8

Total investment into long-term tangible assets of Lithuanian fishery industry by subsectors, thousands EUR

Subsector	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Fish processing	9 223	14,863	10,871	10,165	21,956	14,212	8 909
Fishing	7 518	1 484	3 640	17,154	9 025	4 966	23,924
Aquaculture	905	1 790	202	690	1 260	2 691	1 407

Compiled by the author according to statistical data, Lithuanian statistics department, www.stat.gov.lt

Based on the statistical analysis of the data, it could be concluded that the greatest need for investment in tangible assets and growth potential is in fish processing and aquaculture subsectors.

Concluding analysis of the financial situation in the Lithuanian fishery industry and its main financial indicators, it can be said that the fish processing subsector is the most significant in this industry, but the highest growth potential is in aquaculture subsector. According to statistical data, it can also be said that the most indebted are fish processing companies, and most financially stable are aquaculture companies. It should also be noted that net profit of fish processing companies during the 2007–2013 period increased by 155 per cent, and generated the largest share of the fishery industry's net profit. Therefore, it could be concluded that the greatest demand for investment is in fish processing and aquaculture subsectors.

Table 9

Net income profitability of Lithuanian fishery industry by subsectors, per cent

Subsector	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Fish processing	1.7	2.2	3.8	2.9	3.7	2.4	2.4
Fishing	3.7	1.4	2.4	-5.4	1.8	-6.6	17.9
Aquaculture	9.2	9.9	6.4	-0.3	18.2	6.6	10.2

Net income profit margin during the analyzed period in fish processing subsector is considered as unsatisfactory, in fishing subsector – also unsatisfactory, with the exception of 2013.

And aquaculture subsector's net profit margin is considered good or satisfactory (Methodology of assessment of financial indicators by Lithuanian Statistics department, 2004).

Table 10

Return on assets (ROA) of Lithuanian fishery industry by subsectors, per cent

Subsector	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Fish processing	2.4	3.2	5.6	4.9	6.2	3.7	5.5
Fishing	3.9	0.8	2.6	-3.7	1.4	-3.6	11.2
Aquaculture	3.7	2.7	1.5	-0.1	4.7	1.7	3.2

Return on assets of Lithuanian fishery industry during the analysed period is considered as unsatisfactory or bad, with the exception of fishing subsector's return on assets in 2013, which is satisfactory. (Methodology of assessment of financial indicators by Lithuanian Statistics department, 2004).

Table 11

Return on equity (ROE) of Lithuanian fishery industry by subsectors, per cent

Subsector	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Fish processing	8.1	10.0	15.2	13.0	15.5	9.6	19.0
Fishing	8.8	1.1	5.3	-8.0	2.9	-7.3	19.0
Aquaculture	3.8	3.5	1.9	-0.11	6.0	2.5	4.2

Return on equity during the analysed period in fish processing subsector was satisfactory, in the fishing subsector – unsatisfactory or bad, with the exception of 2013. Aquaculture subsector's return on equity during the analysed period is assessed as unsatisfactory.

Resuming profitability ratios of Lithuanian fishery industry, it can be said that for the period 2007–2013 the highest increase of profitability and profit efficiency was in fish processing and fishing subsectors.

Table 12

Debt ratio of Lithuanian fishery industry by subsectors

Subsector	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Fish processing	0.69	0.67	0.61	0.59	0.56	0.59	0.69
Fishing	0.55	0.26	0.48	0.53	0.51	0.47	0.40
Aquaculture	0.18	0.18	0.17	0.18	0.16	0.23	0.19

The largest part of the assets is financed with borrowed funds in fish processing and fishing subsectors, while the lowest - in aquaculture subsector. It can also be noted that fishing subsector's debt ratio decreased by 27 per cent, which proves that those companies are tended to use significantly less amount of borrowed funds (which decreased almost double) during the analysed period.

Equity multiplier of Lithuanian fishery industry by subsectors

Subsector	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Fish processing	3.45	3.15	2.73	2.62	2.49	2.61	3.46
Fishing	2.28	1.36	2.00	2.19	2.15	2.01	1.70
Aquaculture	1.23	1.29	1.29	1.28	1.28	1.43	1.31

Resuming financial condition and debt indicators of Lithuanian fishery industry, it can be said that for the period 2007–2013 most indebted were fish processing enterprises and the lowest indebted were aquaculture companies. Therefore, it could be concluded, that most financially dependent are companies in fish processing and fishing subsectors, and least financially dependent are aquaculture subsector's companies. It should also be noted that the liabilities of fishing subsector for the period 2007–2013 decreased significantly due to increased operating efficiency, which allowed them to reduce its accounts payable by 44 per cent. Therefore, it could be concluded that the main reasons for low financial capacity of Lithuanian fishery industry are high financial dependency on borrowed funds, and low profit efficiency.

On the basis of the research results, it could be concluded that equity should be considered as additional source of financial funding in the fish processing and fishing subsectors because of their high financial dependency. Therefore, financing through external loans in these subsectors would be highly risky. External commercial loans would be most suitable for the aquaculture subsector, as those companies have low financial dependency and very high growth potential.

Sources and literature

1. **Mackevičius J., Giriūnas L., Valkauskas R.** (2014). *Finansinė analizė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, pp.484.
2. *Methodology of assessment of financial indicators*. Lithuanian Statistics Department, Vilnius. 2004.
3. *Rodiklių skaičiavimo metodika (Methodology of financial ratios)*. Available: www.nasdaqomxbaltic.com/files/vilnius/leidiniai/Rodikliu_skaiciavimo_metodika_final.pdf [accessed for the last time 16.05.2016].
4. Statistical data available from: www.stat.gov.lt [accessed, the last time 16.05.2016].

Jurijs Mašošins
Daugavpils Universitāte
Latvija, Daugavpils

DISTANCES LĪGUMS KĀ TIESISKAIS PAMATS INTERNETA VEIKALU DARBĪBAI

REMOTE CONTRACT AS LEGAL FRAMEWORK OF ONLINE STORE

Summary

The object of the research is the content, subjects of remote contracts and their application in the online stores.

Depending on the branch of law, the concept and content of remote contract substantially differ. Latvian legislation regulates the main statements of remote contracts imperatively.

Remote contract is a prerequisite for trade relations carried out via the Internet. It confirms the existence of remote trade relations between the consumer and the seller, contributes to the protection of their rights, builds a stable, secure and modern economic e-environment in Latvia.

It is the complexity of the combination of the execution of the ban on discrimination of subjects' remote contract ensuring legal restrictions.

Key words: contract, a remote contract, an online store, the consumer, merchant, trade relations, legislation.

Atslēgas vārdi: līgums, distances līgums, internet veikals, patērētāju tiesību aizsardzība, komersants, tirdzniecības attiecības, likumdošana.

Anotācija

Darbā ir pētītas distances līguma kā e-veikalu darbības tiesiskā pamata īpatnības. Distances līgums būtiski atšķiras no citiem civiltiesiskiem līgumiem un komerclīgumiem. Tas izpaužas līguma līdzēju personiskā kontakta neesamībā laika posmā starp piedāvājumu un atbildi uz to, kontragentu identificēšanas sarežģītībā, krāpšanas paaugstinātajā iespējā, speciālo metožu, līdzekļu un algoritma nepieciešamībā līguma noslēgšanā un pielietošanā. Distances līgums korelē ar elektronisko līgumu, bet tie nav identiski.

Distances līguma priekšmets

Mūsdienās katrs iedzīvotājs izvēlas sev ērtāko veidu pakalpojumu vai preču saņemšanai. Tāpēc pašlaik ir kļuvis aktuāls e-business, un daudz darījumu notiek interneta vidē. Pēc Centrālās Statistikas pārvaldes datiem (Citadele, 2015) pēdējo desmit gadu laikā attālinātā tirdzniecība Latvijā pieaugusi vairāk nekā trīs reizes – no vidēji 0,5% līdz 1,7%, pārsniedzot 100 miljonu eiro. Distances līgums ir viens no jaunākajiem līguma veidiem, tas, īpaši izdalīts citu tirdzniecības un tiesisku darījumu vidū, arvien biežāk tiek izmantots. Tāpēc šim līguma veidam tirgvedībā ir jāpievērš īpaša uzmanība. Taču par distances līgumu maz ir izpētīta gan ekonomiskā, gan juridiskā literatūra.

Raksta objekts ir distances līguma priekšmets, saturs, subjekti un to praktiskās piemērošanas pilnveidošana interneta veikalu funkcionēšanas kontekstā. Šajā nolūkā ir izanalizēti esošie normatīvie akti, komercprakse un citi informācijas avoti. Attālinātos darījumus ir pētījuši Jans Time, O. Oreškina, B. Vītoliņa, A. Baikovs, V. Reingolds.

Likumdevējs izprot distances līgumu kā patērētāja un pārdevēja vai pakalpojuma sniedzēja vienošanos, kas noslēgta, vienlaikus neatrodoties vienā un tajā pašā vietā līdz līguma slēgšanas brīdim, kā arī līguma slēgšanas brīdī, izmantojot vienu vai vairākus distances saziņas līdzekļus, kā arī organizētu preču pārdošanas vai pakalpojumu sniegšanas shēmu (Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 10. panta pirmā daļa, 1999). Ja komersants parasti pārdod precis savā tirdzniecības vietā, bet tikai izņēmuma gadījumā pieņem pasūtījumu pa tālruni, tad šāds līgums nav uzskatāms par distances līgumu (Vītoļņa, 2015).

Distances līgumam tāpat kā tiesiskām attiecībām piemīt dinamika, kas rodas, mainās, izbeidzas. Tas ir svarīgs civiltiesību mūsdienu institūts, kas regulē distances tirdzniecības attiecību nodibināšanu, grozīšanu, izbeigšanu.

Jāpiemin, ka saskaņā ar tiesību nozari distances līguma jēdziens un saturs var būt atšķirīgs.

Tādējādi darba tiesībās tas ir līgums, kas ļauj organizēt uzņēmuma darbinieku attālinātu darbu, piemēram, e-veikala darbu (Burkevics, 2015; Pamatlīgums par teledarbu, 2002.), invalīdu darbu (McGowan, 2014), bet finanšu tiesībās – līgums starp finanšu pakalpojumu sniedzēja pārstāvi un patērētāju (MK noteikumi Nr. 648., 2.p. 2014). Tomēr jāatceras, ka līgums, kas slēgts patērētāju starpā vai tirgotāju starpā, nav distances līgums (Par distances tirdzniecību, 2015). Distances līgums reizē ir gan patērētāja līgums, gan arī piegādes līgums, kas starp piegādātāju un patērētāju tiek noslēgts neklātienē (Distances līgumi e-komercijā, 2011).

Atbilstoši tiesiskās teorijas klasifikācijai civiltiesību sistēmas līgumos (Golovanovs, 2002: 27) distances līgumu var attiecināt pievienošanās līgumiem (Alūksnes rajona tiesas spriedums, 2016), kuros nosacījumus uzstāda tikai viena no līguma slēdzējpusēm. Par klātienē līgumiem uzskatāmi, piemēram, pārvadājumu, nomas un apdrošināšanas līgumi. Šis līgums ir gan divpusējs, gan atlīdzināms, gan konsensuāls (Baikovs, 2002: 66).

Distances līguma sastāvu veidojošie elementi:

- ✓ Subjekti (kontrahenti), kas ir pārdevējs (šī jēdziena plašākā nozīmē) un patērētājs;
- ✓ Objekts, proti, tas, uz ko vērstas līguma dalībnieku intereses, kā arī tas, kas viņus vieno tiesiskajās attiecībās;
- ✓ Saturs, kas izpaužas konkrētā līguma subjektu savstarpējo tiesību un pienākumu kopsakarībā.

Atšķirībā no citiem civiltiesiskajiem un komerciālajiem līgumiem, distances līgumam ir sekojošas īpatnības:

- nenotiek tiešs kontrahentu kontakts;
- ir noteikts laika posms starp oferti un akceptu;
- samērā sarežģīta līguma subjektu identifikācija un ar to saistītie ierobežojumi;
- pircējam nav iespējas klātienē aplūkot precis pirms tās iegādes;
- paaugstināta krāpniecības riska pakāpe attiecībā ar patērētāju;
- nepieciešamība izmantot speciālus līdzekļus, metodes un algoritmus līguma slēgšanai, izpildei vai līguma atteikumam.

Distances līgumu var vērtēt kā civiltiesisko normu sistēmu:

- 1) par patērētāja pasūtījuma pieņemšanu (līguma slēgšana);

- 2) veiktā pasūtījuma izpilde (līguma izpildīšana);
- 3) par patērētāja veiktām pasūtījuma izmaiņām (līguma grozīšana no patērētāja puses);
- 4) par pārdevēja veiktām pasūtījuma izpildes izmaiņām (līguma grozīšana no pārdevēja puses);
- 5) par patērētāja atteikšanos no pasūtījuma (līguma izbeigšana);
- 6) par pasūtījuma izpildes neiespējamību no pārdevēja puses (līguma izbeigšana).

Distances līgums ir:

- civiltiesību un civilās likumdošanas institūts;
- juridisks fakts, kas rada tirdznieciski tiesiskās attiecības;
- subjektīvo civiltiesību realizācijas avots;
- attālināto kontrahentu tirdzniecisko attiecību juridiskais modelis.

Distances līguma slēgšanas mērķis patērētājam – neklātienē (distancēti) izvēlētas preces vai pakalpojuma saņemšana, bet pārdevējam – patērētāja pasūtījuma izpilde un peļņas gūšana.

Distances līgums tiek uzskatīts par spēkā stājušos tiklīdz patērētājs veicis pasūtījumu ar interneta, tālruņa vai citu tehnoloģisku līdzekļu starpniecību un ar elektroniskā pasta starpniecību saņēmis pārdevēja apstiprinājumu par veikto pasūtījumu. Tādējādi patērētājs akceptē aktīvo vai pasīvo pārdevēja oferti, kas ir publiska un tādēļ uzliek pārdevējam zināmas saistības (Distancētās tirdzniecības īpatnības, 2014). Tomēr kā patērētājs, tā arī pārdevējs, kas parasti ir komersants, tiek pakļauti civillikumdošanai un komercikumdošanai:

- patērētājam tā ir dalība līgumiskajās attiecībās;
- komersantam – vienpusējs komercdarījums.

Rodas savstarpēja nepieciešamība izpildīt uz sevi uzņemtās saistības, pamatojoties uz Civillikuma (turpmāk – CL) 1587. punktu, Komerclikuma (turpmāk – KL) 389. punktu un savu tiesību aizsardzību, pamatojoties uz CL 1590. punktu.

Distances līgums sevī ietver obligātu nosacījumu, proti, tirdzniecības tiesisko attiecību realizēšanu ar interneta starpniecību. Latvijas likumdošana, neraugoties uz civiltiesisko attiecību vispārējo dispozivitāti, pietiekoši imperatīvi regulē distances līguma saturu un formu. Distances līgums ir civiltiesisks darījums, taču darījuma pušu rīcības brīvība ir ierobežota ar normatīvajos aktos noteiktajām prasībām (Distances līgumi e-komercijā, 2011). Tas tiek realizēts ar Patērētāju tiesību aizsardzības likuma, Civillikuma, Komerclikuma, dažu citu likumu un virkni Ministru kabineta noteikumu starpniecību²⁰, kuros iestrādāts Latvijas atzīto starptautisko tiesību normu saturs, tādējādi norādot uz izskatāmā jautājuma aktualitāti.

Var secināt, ka:

- Distances līguma noslēgšanas vispārīgos noteikumus regulē Civillikums. Saskaņā ar CL 1412. punktu par tiesiska darījuma priekšmetu var būt kā darbība, tā arī atturēšanās no

²⁰ Informācijas sabiedrības pakalpojumu likums (2004), Negodīgas komercprakses aizlieguma likums (2007), 1999. gada 7. septembra MK Noteikumi Nr.316 "Noteikumi par distances līgumu", 2002.gada 28.maija MK Noteikumi Nr.207 "Noteikumi par distances līgumu", 2006. gada 1. augusta MK Noteikumi Nr. 631 „Kārtība, kādā piesakāma un izskatāms patērētāja prasījums par līguma noteikumiem neatbilstošu precī vai pakalpojumu”, 2014.gada 20.maija MK Noteikumi Nr.255 “Noteikumi par distances līgumu”, 2014.gada 20.maija MK Noteikumi Nr.254 „Noteikumi par līgumu, kas noslēgts ārpus pastāvīgās tirdzniecības vai pakalpojumu sniegšanas vietas”, 2014. gada 31. oktobra MK Noteikumi Nr. 648 “Noteikumi par distances līgumu par finanšu pakalpojumu sniegšanu”.

tās. Tieši termins „līguma priekšmets” tiek definēts CL 1511. punktā – *tiesisku attiecību nodibināšana, pārgrozīšana vai izbeigšana*. Atslēgvārds, kas nosaka līgumu kā tādu, ir „vienošanās”, bez kuras minētais juridiskais fakts nevar pastāvēt. Savukārt CL 1414. punkts nosaka, ka par tiesiska darījuma priekšmetu var būt viss, kas nav izņemts no privāttiesiskās apgrozības. Pamatojoties uz CL 1542. punktu, visi pamatnosacījumi, kas skar darījuma priekšmetu, attiecas arī uz līgumiem.

- Latvijas Republikas Komerclikums komersantam uzliek par pienākumu ievērot ierobežojumus un citus noteikumus, kas noteikti likumdošanā, kā arī piešķir tam noteiktas tiesības, piemēram, gadījumā, kad pircējs kavē maksājumu (Komerclikuma 3. punkts 389. punkts, 408. punkts u.c.).

- Precīzāka distances līguma priekšmeta definīcija atrodama Latvijas Republikas Patērētāju tiesību aizsardzības likumā (turpmāk – PTAL). Saskaņā ar PTAL 10. panta pirmo daļu distances līguma priekšmets ir preces pārdošana vai pakalpojuma sniegšana, izmantojot distances saziņas līdzekļus. Likums norāda konkrētu, bet atklātu saziņas līdzekļu uzskaitījumu (PTAL 1999). Līdzīga pieeja (ar patērētāju tiesību aizsardzības likumdošanu) ir arī mūsu kaimiņiem²¹.

- Eiropa Savienība nosaka Latvijas Republikas likumdošanu kopumā, tajā skaitā distances tirdzniecības tiesisko attiecību sfēru. Eiropas Savienības tiesību normas ievēro kā Latvija, tā visas Eiropas Savienības dalībvalstis, sekojot vienotai patērētāju aizsardzības politikai Eiropas Savienībā (turpmāk – ES), kas regulē distancēti veiktus darījumus (Eiropas Savienības Tiesības 2009, 171.–172.). Piemēram, ES Direktīvas Nr.2011/83/ES noteikumi ietver normas, kas aizsargā patērētāju distances tirdzniecības gadījumā. Šī Direktīva atceļ direktīvas 85/577/EEK un 97/7/EK, kas saistītas ar distances tirdzniecību.

2002. gadā Parīzē tika pieņemta Eiropas konvencija par starptautisko un distances tirdzniecību, tā ir atzīstama par vienotu ētikas normu apkopojumu, kas regulē distances tirdzniecības kompāniju un patērētāju savstarpējās attiecības. Ja distances līgumā nav atrunas par valsts jurisdikciju, tad šādos gadījumos atbilde rodama Eiropas Padomes regulā Nr. 44/2001 (2000. gada 22. decembris) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komercietās. Regula nosaka, ka jāpiemēro tās valsts tiesību normas, kurā pastāvīgi dzīvo pakalpojuma sniedzējs, vai ir reģistrēts tā uzņēmums. 2014. gada 13. jūnijā visās Eiropas Savienības dalībvalstīs stājās spēkā direktīva par patērētāju tiesībām, kas attiecas uz iepirkšanos internetā (Iepirkties internetā kļūs drošāk, 2014). Direktīvas rosinātās izmaiņas aizsargā pircējus. Latvijā šīs normas ietvertas Patērētāju tiesību aizsardzības likumā ar grozījumiem, kuru spēkā stāšanās datums arī ir 2014. gada

²¹ Krievijā Federālais likums (2004.g.21.dec.redakcijā Nr.171 papildināja Patērētāju tiesību aizsardzības likumu ar 26.1.pantu „Preces pārdošana ar distancēto paņēmieni”, kurā noteica mazumtirdzniecības pirkšanas – pārdošanas līgumu slēgšanas īpatnības, pamatojoties uz pārdevēja piedāvātās preces, kas redzamas katalogu, prospektu, bukletu utt. fotogrāfijās, pārdevēja aprakstu. Bez tam pircēju ar piedāvātās preces aprakstu var iepazīstināt ar noteiktu sakaru līdzekļu starpniecību (televīzija, pasts, radio u.c.) vai arī kādā citādā veidā, izslēdzot iespēju iepazīstināt patērētāju ar pašu precī vai tās paraugu tiešā veidā (dabā). Tāpat Krievijas Federācijas Civilt kodeksa 497. ,499. Panti, attiecīgi „Preces paraugu pārdošana un preces pārdošana distancētā veidā” un „Preces pārdošana pircējam ar piegādi”.

Ar Baltkrievijas Republikas Tirdzniecības ministrijas 18.07.2012. vēstuli Nr.07-09/444k „Par globālā kompjūtervides Internets izmantošanu preču pārdošanas nolūkos” tika sniegts skaidrojums par divu jēdzienu atšķirībām, proti, starp jēdzienu internetveikals un parasta reklāma internetā.

13. jūnijs (PTAL 12.punkts). Līdzīgas prasības līdz 2016.gada 1. janvārim noteica arī Ministru kabineta noteikumi Nr. 631.

Distances līguma subjekti

Saskaņā ar PTAL 10. panta pirmo daļu distances tirdzniecības dalībnieki ir patērētājs un pārdevējs vai persona, kas sniedz pakalpojumus. PTAL pirmais pants dod šo terminu definīcijas. Savas savstarpējās attiecības tie veido uz līgumiskām attiecībām (Distances līgums, 2015). Patērētājs ir distances līguma neaizsargātākā puse un tādēļ nepieciešama tās lielāka aizsardzība (Repšs, 2014) visās distances līguma darbības stadijās. Distances līguma izmantošanu ietekmē fakts, ka patērētājs var izrādīties persona ar daļēju vai ierobežotu rīcībspēju, piemēram, nepilngadīgie vai garīgi slimie. Tādēļ var tikt ierobežots pārdošanai piedāvāto preču vai pakalpojumu sortiments. Vienlaikus ar pircēja neiespējamību iepazīties ar precī pastāv vēl viena distances līguma problēma.

Atšķirībā no patērētāja pārdevējs (komersants) var būt gan fiziska, gan juridiska persona, kā arī darboties personu apvienības formā. Uz to attiecas vispārējās un speciālās prasības:

1) Vispārējās prasības – subjekta tiesībspēja. Par darījuma dalībniekiem, atbilstoši likumdošanai, var būt tikai rīcībspējīgas fiziskas un juridiskas personas (CL 1406. punkts), kā arī personālsabiedrības (KL 77. punkts un 118. punkts). Fizisko personu rīcībspēja reglamentēta CL 1405. Punktā, KL 74. punktā un 75. punktā, savukārt juridisko personu rīcībspēja – KL 4.4.¹ punktā un 135. punktā. CL 1408. punktā norādīts, ka nepilngadīgas personas, kuras atrodas aizgādībā, kā arī garīgi slimas personas ir daļēji rīcībspējīgas, ja likums nenosaka citādi. Šajā gadījumā darījuma dalībnieka intereses pārstāv vecāki, aizgādņi vai aizbildņi.

2) Speciālās prasības nosaka interneta veikala īpašnieka pienākumus:

- mājaslapā nodrošināt obligātās informācijas esamību: firmas veikala nosaukumu, informāciju par licenci, reģistrāciju, adresi utt. (Internet-veikals, 2015);
- nodrošināt pircējiem iespēju norēķināties par iegādāto preci ar bezskaidras naudas norēķinu;
- piedāvāt pircējiem saņemtās preces atgriešanas iespēju;
- nodrošināt informāciju par preces glabāšanu divu gadu laikā kopš iegādes;
- izpildīt citus ar likumu noteiktus pienākumus. Piemēram, ja pārdevējs vai pakalpojuma sniedzējs pircēju uzrunā, izmantojot tālruni, pārdevēja vai pakalpojuma sniedzēja pienākums ir sarunas sākumā iepazīstināt patērētāju par savu identitāti un zvana komerciālo nolūku (MK noteikumu Nr. 255 16.punkts). Ja patērētājs uzskata, ka ir pārkāptas viņa tiesības, tad patērētājs var ar iesniegumu vērsties Patērētāju tiesību aizsardzības centrā (Strīda risināšanas process, 2015; Distances pirkums un pircēja tiesības, 2015).

Grūtības rada apstākļi, ka, ievērojot distances līguma subjektu diskriminācijas aizliegumu, nepieciešams arī nodrošināt dažus ierobežojumus. Dzimumu, reliģiskās piederības u.c. diskriminācijas aizliegums balstīts uz vispārīgiem tiesību principiem, Patērētāju tiesību aizsardzības likuma prasībām (3.¹ punkts), tam ir obligātuma raksturs. Ierobežojumi izpaužas aizliegumā pārdevējam piedāvāt distances tirdzniecībai noteikta veida preces: tās, kuras izslēgtas no civiltiesiskās apgrozības, un tās, kuras aizliegts

pārdot nepilngadīgām personām. Ierobežojumi attiecas arī uz dažām specifisko preču grupām, piemēram, precēm, kuru iegādei nepieciešama speciāla atļauja, un speciāls regulējums (medikamenti, medicīniskās iekārtas u.tml.).

Distances līguma saturs

Izšķir dažādus pamatojumus distances līgumu klasifikācijai:

- subjektu sastāva specifika;
- saturs;
- līguma darbība.

Distances līgums tiek sagatavots elektroniski, tiek uzskatīts par noslēgtu kopš brīža, kad patērētājs un pārdevējs ir vienojušies par izvēlēto preci vai pakalpojumu, cenu, pasūtījuma izpildīšanas termiņiem, atteikuma tiesībām, proti, par saņemtās preces atgriešanas iespējām vai atteikšanos no piedāvātā pakalpojuma (MK noteikumi Nr. 255, 17. punkts, 2014). Bez tam kontrahenti balstās uz CL 1474. punktu, kas nosaka tiesiska darījuma iespējamās formas, un CL 1535. punktu, kas paredz iespēju sniegt savu piekrišanu darījumam vienam pēc otra (tas ir – ne vienā un tajā pašā laikā). Līguma izpildīšana noslēdzas ar preces nodošanu patērētājam. Šinī gadījumā runa ir par netiešu elektronisko tirdzniecību, kad tikai daļa no darījuma tiek īstenota elektroniskā veidā, bet daži tās posmi (piemēram, piegāde vai samaksa) tiek īstenoti bezsaistē (офлайн) (Distancētā pirkšana–pārdošana, 2008), kas ļauj pārdevējam prasmīgi apiet patērētāja atteikuma tiesības. Līgumā vai tā pielikumos tiek noteiktas tiesiskās sekas gadījumā, ja kontrahenti neizpilda uzņemtās saistības. Šeit darbojas noteikums „*pacta sunt servanda*”.

No CL 2002.–2004. punkta, MK noteikumu Nr. 255 17. punkta un PTAL 12. punkta sestās daļas var secināt distances līguma nozīmīgās sastāvdaļas: vienošanās priekšmets, cena, pasūtījuma izpildes termiņi, preces atgriešanas/ atteikšanās no pasūtījuma iespēja (14 dienas pēc preces iegādes). Atteikuma tiesību izmantošanas termiņš skaitāms no dienas, kad patērētājs saņēmis preci vai daļu preces (preču), vai kopš līguma noslēgšanas, pakalpojuma sniegšanas gadījumā, daļējas vai pilnas pirkuma samaksas, kreditējot patērētāju.

Ja patērētājs nav informēts pilnā apmērā, 90 kalendāro dienu laikā var izmantot atteikuma tiesības. Saskaņā ar Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 12. pantu jebkuram patērētājam (fiziskai personai) ir tiesības vienpusēji atkāpties no distances līguma jeb atdot preci, neminot atteikuma iemeslu, nemaksājot līgumsodu, procentus vai zaudējuma atlīdzību. Iepriekš minētie nosacījumi ir obligāta distances līguma sastāvdaļa. Nosacījumi var mainīties, taču tos nevar atcelt.

Būtisku nosacījumu neievērošana noved pie līguma juridiskās mazvērtības (CL 1470. punkts). Distances līgumam piemīt arī dabiskās un nejaušās darījuma sastāvdaļas (nosacījumi). Darījuma dabiskās sastāvdaļas ir pašsaprotamas, taču nepieciešamības gadījumā tās var mainīt (CL 1471. punkts, KL 395. punkts), piemēram, kavējuma procenti par nesavlaicīgu pasūtījuma izpildi. Nejaušās sastāvdaļas (CL 1472. punkts) ir saprotamas, kā nosacījumi, kuri papildina vai maina līgumu. Tie ir noteikumi, kas precizē (likuma ietvaros) kārtību, kādā priekšmetu var atgriezt vai iespēju apmainīt pasūtīto preci pret analogisku.

Latvijā distances līguma saturam ir diezgan apjomīgas un konkrētas prasības. Distances līgums nosaka pārdevēja papildtiesības (fakultatīvās tiesības):

- laika periods, kurā piedāvājums vai cena ir spēkā;
- ievadīšanas kļūdu noteikšanas un labošanas algoritms līdz pasūtījuma izpildei;
- piedāvātās valodas līguma noslēgšanai;
- tehniskās uzturēšanas kārtība;
- atsauces uz normatīvajiem aktiem;
- norāde uz bonusu un atlaižu sistēmu patērētājiem

Fakultatīvās īpatnības atšķir dažādu pārdevēju distances līgumus, piemēram, firmas SIA „AKIR”, „Freibergs”, „Superaction”³³ norāda darba laiku, atvaļinājuma laiku, valstis, uz kurām var nosūtīt preci utt. Savukārt kompānija *APPLE-market* norāda pasūtāmās preces cenas ierobežojumu, saziņas kārtību ar kurjeriem (Компания APPLE-market, 2015).

Ievērojot šādu kārtību, pārdevējam nav nepieciešamības veikt izmaiņas līgumā gadījumā, ja pircējs piedāvā alternatīvu samaksas variantu vai pārdevēja piegādātājs ieviesis izmaiņas piegādes līgumā „*force majeure*”.

Visizplatītākie distances līguma pārkāpumi:

- mājaslapā pieejama nepilnīga informācija par pakalpojuma sniedzēju vai arī informācija nav sniegta vispār;
- nav informācijas par atteikuma tiesībām vai norādīti nepamatoti ierobežojumi atteikuma tiesību izmantošanai;
- neskaidras piegādes izmaksas;
- tiek slēpta svarīga (mājaslapā grūti atrodamā) informācija.

Veiksmīgai e-veikalu funkcionēšanai nepieciešams ievērot virkni normatīvo tiesību aktu (Ieteikumi 2011), uz kuriem pamatojoties izstrādāts specifisks distances līgums, kas ir svarīgs juridisks fakts.

Tas pierāda distances tirdzniecisko attiecību pastāvēšanu starp patērētāju un pārdevēju, pamatu veidošanu šo attiecību attīstībai nākotnē, patērētāju un pārdevēju interešu aizsardzības veicināšanu, kā arī tas ir pamats stabilas, drošas, mūsdienīgas ekonomiskās e-vides tapšanai Latvijā.

Secinājumi

1. Distances līgums ir e-komercijas neatņemama sastāvdaļa.
2. Distances līgums tiešās tirgvedības ietvaros un dažādu tirdzniecības darījumu vidū ieņem īpašu vietu. Par to liecina šī līguma noslēgšanas specifiskais veids, vieta un apstākļi. Minētais fakts apliecina, ka ne tikai tirgotājam, bet arī patērētājam nopietni jāpievēršas distances līguma pārzināšanai.
3. Praksē ir gadījumi, kad saņemtā prece neatbilst gaidītajam. Gan pārdevējam, gan patērētājam ir jāpārzin savas tiesības un pienākumi, kas izriet no distances līguma noslēgšanas, un ar to saistītajām atteikuma tiesībām.
4. Pārdevēja un pakalpojuma sniedzēja pienākums ir respektēt patērētāja izvēli un izteikto gribu un dot iespēju to pilnībā realizēt.
5. Distances līgumam ir gan priekšrocības, gan trūkumi. Šis līguma veids ir riskants, tāpēc pārdevējam un pakalpojuma sniedzējam jānodrošina, lai līguma otrai pusei pirms pasūtījuma veikšanas būtu pieejama visa nepieciešamā informācija: par preci vai

pakalpojumu, noteikumiem par preces vai pakalpojuma atbilstību drošuma kritērijiem, līguma izpildes termiņiem, pircēja tiesībām pieprasīt līguma atcelšanu, atteikuma tiesībām.

6. Patērētājiem jāpievērš uzmanība informācijai par iepirkšanās portālu, noskaidrojot juridisko nosaukumu, reģistrācijas numuru, preces pārdevēja/pakalpojumu sniedzēja kontaktinformāciju, lai izvairītos no maldināšanas.

7. Vairākos interneta veikalos distances līgumi ir sastādīti ļoti detalizēti, līdz ar to gari. Iepērkoties internetā, patērētājs vēlas ietaupīt laiku. Bieži distances līgumi netiek izlasīti, tādēļ patērētājs pilnībā neapzinās savus pienākumus un tiesības.

8. Atklāts jautājums par tiesību aktiem, kas piemērojami šīm tiesiskajām attiecībām. Šāda veida pakalpojumu juridiskie pamatojumi ir jāattīsta un jāpilnveido, kā arī jācenšas maksimāli aizsargāt abu līguma pušu tiesības.

Avoti un literatūra

1. **Burkevics, A.** (2015). *Darbs no mājām*. Pieejams: <http://www.sorainen.com/UserFiles/File/Publications/article.working-from-home.2015-10-14.lat.iFinances-lv.andisb.pdf> [pēdējo reizi sk.03.05.2016.].
2. **McGowan, Kevin P.** (2014) *Court Says Telecommuting May Be Reasonable Accommodation, Allows EEOC Case to Proceed*. Pieejams: <http://www.bna.com/court-says-telecommuting-n17179889934/> [pēdējo reizi sk.03.05.2016.].
3. **Repšs, A.** (2014). *Distance contracts and consumer rights – new regulation*. New/Latvija, July 2014. Pieejams: <http://www.sorainen.com/legal/newsflash/lv-distribution-trade-july-2014/en.html> [sk.04.05.2016.].
4. **Vītoļiņa, V.** (2015). *Patērētāju tiesību aizsardzības pamati*. Rīga : Zvaigzne ABC, 145.–155. lpp.
5. **Байков, А., Рейнгольд, В.** (2002). *Коммерческое право: понятия и категории* (толковый словарь). Рига : БРИ, 352 с.
6. **Голованов, Н.** (2002). *Обязательственное право*. Учебник. СПб. : Питер, 448 с.
7. **Завадская, В., Плавинская, Е., Секацкая, А.** (2014). *Юридические аспекты деятельности интернет-магазинов*. Pieejams: <http://www.dc.by/page-1084.html> [pēdējo reizi sk.23.04.2016.].
8. **Орешкина, О.** (2008). Особенности дистанционного способа продаж товаров. *Реклама и право, N 1*. Pieejams: <http://w.pc-forums.ru/k1964.html> [pēdējo reizi sk.11.04.2016.].
9. **Тиме, Я.** (2006). *Дистанционная торговля* Pieejams: <https://www.livelib.ru/book/1000159046> [pēdējo reizi sk.25.04.2016.].
10. **Кашкин, С.Ю. [и др.]**; отв. ред. **Кашкин, С.Ю.** (2009) *Право Европейского Союза: учеб. Пособие*. М. : Проспект, 304 с.
11. *Alūksnes rajona tiesas spriedums*. (2016). *Alūksne, 2016.gada 13.janvāris, lietā Nr. C08048015* [tiešsaite] Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2016-13-01.htm [pēdējo reizi sk. 10.04.2016.].
12. *Citadele*. (2015). [tiešsaite] Pieejams: <http://www.cblgroup.com>. <http://www.cblgroup.com> [Online] 22. 01 2015. (Zitat vom: 13. 11 2016.) <http://www.cblgroup.com/lv/media-room/press-releases/index.php?id426=34704> [pēdējo reizi sk. 10.04.2016.].
13. *Civillikums*. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=225418#p1470&pd=1> [pēdējo reizi sk.10.04.2016.].
14. Distances līgumi e-komercijā. *Praktiskais Likumdošanas Ziņnesis*. (2011). [tiešsaite] Pieejams: <http://apollo.tvnet.lv/zinas/distances-ligumi-e-komercija/474384> [pēdējo reizi sk.25.04.2016.].
15. *Distances pirkums un pircēja tiesības*. (2015). [tiešsaite] Pieejams: <http://m.lvportals.lv/visi/likumi-prakse/176467-distances-pirkums-un-pirceja-tiesibas/> [pēdējo reizi sk. 15.04.2016.].
16. *Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2001/31/EK (2000. gada 8. jūnijs) par dažiem informācijas un sabiedrības pakalpojumu tiesiskiem aspektiem, jo īpaši elektronisko tirdzniecību, iekšēju tirgū (Direktīva par elektronisko tirdzniecību)* // OV L 187, 17.7.2000.,1./16. lpp. Īpašais izdevums latviešu valodā: Nodaļa 13 Sējums 25 lpp. 399–414
17. **Freiberghs, E.** *velosipēdu e-veikals. Elektriskais divritenis LX3*. Pieejams: <http://www.freiberghs.lv/elektriskais-divritenis/> [pēdējo reizi sk.28.04.2016.].

18. *Iepirkties internetā kļūs drošāk.* (2014). [tiešsaite] Pieejams: <http://www.lvportals.lv/visi/skaidrojumi/263844> [pēdējo reizi sk. 28.04.2016.]
19. *Ilifia/Дистанционный договор* (2015). Pieejams: <http://www.ilifia.com/ru/distancionnij-dogovor> [pēdējo reizi sk. 28.04.2016.]
20. *Informācijas sabiedrības pakalpojumu likums.* Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=96619> [pēdējo reizi sk.28.04.2016.]
21. *Komerclikums.* Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=5490> [pēdējo reizi sk.28.04.2016.]
22. Ministru kabineta 1999. gada 7. septembra noteikumi Nr. 316. *Noteikumi par distances līgumu.*
23. Ministru kabineta 2002.gada 28.maija noteikumi Nr. 207. *Noteikumi par distances līgumu.*
24. Ministru kabineta 2006.gada 1.augusta noteikumi Nr. 631. *Kārība, kādā piesakāms un izskatāms patērētāja prasījums par līguma noteikumiem neatbilstošu precī vai pakalpojumu.*
25. Ministru kabineta 2014.gada 20.maija noteikumi Nr. 255. *Noteikumi par distances līgumu.*
26. Ministru Kabineta 2014. gada 31. oktobra noteikumi Nr. 648. *Noteikumi par distances līgumu par finanšu pakalpojumu sniegšanu.*
27. *Negodīgas komercprakses aizlieguma likums.* Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=167759> [pēdējo reizi sk.03.05.2016.]
28. *Pamatlīgums par teledarbu.* (2002). Pieejams: http://www.beswic.be/latvia/lv/publications/docs/pamatnoligums_par_teledarbu.pdf [pēdējo reizi sk.08.04.2016.]
29. *Par distances tirdzniecību.* (2015). Pieejams: <http://www.ptac.gov.lv/lv/content/par-distances-tirdzniecibu> [sk..03.05.2016.]
30. *Patērētāju tiesību aizsardzības likums.* (1999). Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=23309> [pēdējo reizi sk.03.05.2016.]
31. *Stājas spēkā ES direktīva par patērētāju tiesībām attiecībā uz iepirkšanos internetā.* Pieejams: <https://em.gov.lv/lv/jaunumi/1002-stajas-speka-es-direktiva-par-pateretaju-tiesibam-attieciba-uz-iepirksanos-interneta> [pēdējo reizi sk.03.05.2016.]
32. *Strīda risināšanas process* (2015.) [tiešsaite] Pieejams: <http://www.ptac.gov.lv/lv/content/strida-risinasanas-process> [pēdējo reizi sk.26.04.2016.]
33. *The Directive on Consumer Rights (2011/83/EC).* Pieejams: http://ec.europa.eu/consumers/consumer_rights/rights-contracts/directive/index_en.htm. [pēdējo reizi sk.03.05.2016.]
34. *Vēlos dibināt interneta veikalu. Ieteikumi.* (2011). [tiešsaite] Pieejams: <http://www.lvportals.lv/visi/skaidrojumi/232832-velos-dibinat-interneta-veikalu-ieteikumi/> pēdējo reizi sk.15.04.2016.]
35. *Гражданский кодекс РФ.* Pieejams: <http://base.garant.ru/10164072/> [pēdējo reizi sk.13.04.2016.]
36. *Дистанционная купля-продажа.* (2008). Pieejams: http://studme.org/1623121421265/pravo/distantsionnaya_kuplya-prodazha [pēdējo reizi sk.13.04.2016.]
37. *Дистанционный договор.* (2015). Pieejams: <http://www.ptac.gov.lv/ru/node/1251> [pēdējo reizi sk.13.04.2016.]
38. *Интернет-магазин* (2015). Pieejams: <http://webstudio2u.net/ru/webdesign/130-online-shop.html> [sk..23.04.2016.]
39. *Компания APPLE-market. Вопросы о всем, что связано с работой магазина.* (2015). Pieejams: <http://www.apple-market.tv/blog/Zakaz-dostavka-i-oplata-produktsii> [pēdējo reizi sk.11.04.2016.]
40. *Особенности дистанционной торговли.* (2014). Pieejams: <http://ozppso.ru/articles/24165> [pēdējo reizi sk.12.04.2016.]
41. *Письмо Министерства торговли Республики Беларусь от 18.07.2012 №07-09/444к «Об использовании глобальной компьютерной сети Интернет для продажи товаров».* (2012) Pieejams: http://www.mintorg.gov.by/index.php?option=com_content&task=view&id=1431&Itemid=30 [pēdējo reizi sk.23.04.2016.]
42. *Федеральный закон от 21 декабря 2004 г. N 171-ФЗ "О внесении изменений в Закон Российской Федерации "О защите прав потребителей" и о признании утратившим силу пункта 28 статьи 1 Федерального закона "О внесении изменений и дополнений в Закон Российской Федерации "О защите прав потребителей".* Pieejams: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_50875/ [pēdējo reizi sk.25.04.2016.]

Normunds Norkuss
Ventspils Augstskola
Latvija, Ventspils

NEPRIVĀTU LABUMU VĒRTĪBU IZMAIŅAS ATKARĪBĀ NO POTENCIĀLO PATĒRĒTĀJU SKAITA

VALUE CHANGES OF NON-PRIVATE GOOD DEPENDING ON THE NUMBER OF POTENTIAL CONSUMERS

Summary

Analyzing Paul Samuelson goods division, it has been nominated for a new combination of existing goods concept – non-private goods. In the frame of this paper the non-private good is a good that has only one of the qualities characterizing public goods – non-rivalry. The main attention to quantitatively assess non-private goods is focused on a cash flow generated by capital, goods potential consumers, consumers' gained utility and consumers' willingness to pay. Therefore, it can be said that deeper synthesis and design of ideas of Nobel Prize laureates Paul Samuelson and James Buchanan are present in this paper. To compare different non-private goods investment projects, the main problem is how to dynamically measure the value of such project. Factor that influences the value of a non-private good project is willingness to pay dependence on the number of consumers which is researched in this paper. During the study it was found that consumers of the aforementioned factor can be divided into three groups: 1) Followers – consumers whose willingness to pay for non-private good increases with increasing number of other potential consumers 2) Snobs – consumers whose willingness to pay for non-private good decreases with increasing number of other potential consumers 3) Neutrals – consumers whose willingness to pay does not depend on other potential number of consumers. Additional study results reveal that the consumer behavior may vary depending on the type of non-private good or consumption target. So the consumer can change their behavior depending on the non-private good, or the non-private good determines what will be the attitude of consumers. Studies of scholastic and scientific literature, method transferring and modifications, inquiries, methods of financial mathematics and mathematical statistics were used in order to carry out the research.

Turning to further consumers' and non-private goods relevance research it is concluded that, depending on the type of non-private good or purpose of use, non-private good may change consumer level of privacy. This privacy or non-privacy levels can be viewed as a function that depends on the number of potential consumers. It is not always expressed that for snob or for such non-private good that provokes such behavior, privacy, or non-privacy function will be declining straight line, and each next potential consumer's participation will not lead to decrease of willingness to pay. These correlations using various examples are discussed in this paper.

Key words: public good, non-private good, bandwagon effect, snob effect, level of privacy.

Atslēgas vārdi: sabiedriskie labumi, neprivāti labumi, līdzskrējēja efekts, snoba efekts, privātuma līmenis.

Anotācija

Analizējot Pola Semjuelsoņa preču jeb labumu iedalījumu, autors izvirza jaunu esošo labumu apvienojuma jēdzienu – neprivāts labums. Šī darba ietvaros par neprivātu labumu uzskatāms tāds labums, kuram piemīt tikai viena no divām sabiedrisko labumu raksturojošajām iezīmēm, proti, nekonkurēšana (*non-rivalrous*) jeb nosacītā nezūdamība. Neprivātu labumu kvantitatīvai novērtēšanai galvenā uzmanība koncentrēta uz kapitāla ģenerēto labumu plūsmu, labumu patērētāju skaitu un derīgumu, ko patērētāji iegūst, kā arī uz patērētāju gatavību maksāt par labumu patēriņu (*willingness to pay*). Tādējādi var sacīt, ka darbā veikta izcilo Nobela prēmijas laureātu Pola Semjuelsoņa un Džeimsa Bjuhenena ideju dziļāka izstrāde un sintēze (Samuelson, 1954: 387; Buchanan, 1965: 1). Lai salīdzinātu vairākus neprivātu

labumu ražošanas investīciju projektus, centrālā problēma ir prast mērīt dinamiskā skatījumā projektu derīgumu, kur viens no ietekmējošiem faktoriem – patērētāju gatavība maksāt, un izmaiņas atkarībā no citu potenciālo patērētāju skaita. Veicot pētījumu, tiek atklāts, ka patērētājus pēc iepriekšminētā faktora var iedalīt trīs grupās: 1) Līdzskrējēji – patērētāji, kuru gatavība maksāt par neprivātu labumu paaugstinās, paaugstinoties citu potenciālo patērētāju skaitam; 2) Snobi – patērētāji, kuru gatavība maksāt par neprivātu labumu samazinās, paaugstinoties citu potenciālo patērētāju skaitam 3) Neatkarīgie patērētāji – tādi, kuru gatavība maksāt nav atkarīga no citu potenciālo patērētāju skaita. Pētījuma rezultāti atklāj, ka iepriekšminētās patērētāju izturēšanās formas var mainīties atkarībā no neprivātā labuma veida vai patēriņa mērķa. Tātad patērētājs var mainīt savu izturēšanos atkarībā no paša neprivātā labuma jeb neprivātais labums nosaka to, kāda būs patērētāju attieksme – līdzskrējeja, snobiska vai neatkarīga. Pētījuma veikšanai tika izmantotas mācību un zinātniskās literatūras studijas, metožu pārnese un modifikācijas, aptaujas, finanšu matemātikas metodes, matemātiskās statistikas metodes.

Iedziļinoties tālākā patērētāju un neprivāto labumu atkarību izpētē, tiek secināts, ka atkarībā no neprivātā labuma veida vai lietošanas mērķa neprivātam labumam var mainīties patērētāju pieņemtais privātuma līmenis. Šo privātuma jeb neprivātuma līmeni iespējams uzlūkot kā funkciju, kura atkarīga no potenciālo patērētāju skaita. Ne vienmēr izteiktam snobam un tāda veida neprivātam labumam, kas provocē šādu uzvedību, privātuma jeb neprivātuma funkcija būs lejupslidoša taisne, jeb katra nākamā potenciālā patērētāja iesaistīšanās neizraisīs snoba gatavību maksāt kritumu. Izmantojot dažādus piemērus, darbā aplūkotas šīs sakarības.

Ekonomikas Nobela prēmijas laureāts Pols Semjuelsons tiek uzskatīts par pirmo ekonomistu, kurš izstrādāja sabiedrisko labumu teoriju, viņš definēja “kolektīva patēriņa labumu” ko savos vēlākajos darbos sauc vienkārši par sabiedriskajiem labumiem (*Public goods*), un ieviesa terminus “nekonkurējošs” un “neizslēdzošs” (*non-rivalrous, non-excludable*) (Samuelson, 1954: 387). Nekonkurējošs nozīmē, ka indivīdam, patērējot šo labumu, netiks mazināta labuma pieejamība citiem; neizslēdzošs – neviens nevar tikt izslēgts no šī labuma patērēšanas. Labumu, kuru patērējot tā apjoms nesamazinās, un, no kura patērēšanas cilvēkus nevar norobežot, sauc par nezūdošu sabiedrisku labumu (*imperishable public good*).

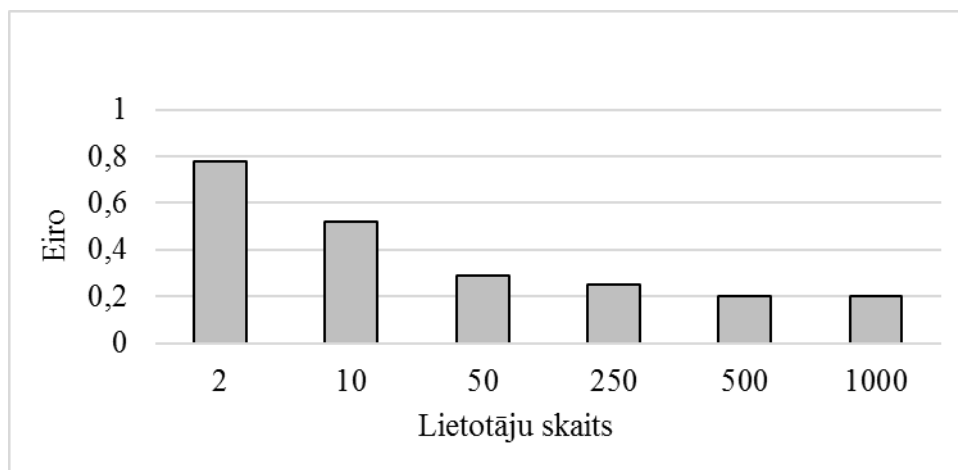
Semjuelsons labumus pēc to nekonkurēšanas un neizslēdzamības iedala četrās grupās, kuras analizējot ekonomisku interesi izraisa tās labumu grupas, kurām piemīt vismaz viena no divām klasifikācijas īpašībām, tādēļ pētījuma ietvaros šo grupu labumus autors uzskata par neprivātiem labumiem. Labumu iedalījums parādīts 1. attēlā.

	Izslēdzošs	Neizslēdzošs
Konkurējošs	<p>Privātie labumi pārtika, apģērbs, rotaļlietas, mēbeles, automašīnas</p>	<p>Kopējie labumi zivis, medījumi, ūdens, maģistrālie ceļi</p>
Nekonkurējošs	<p>Kolektīvie labumi satelīttelevīzija, mobilie sakari</p>	<p>Sabiedriskie labumi valsts aizsardzība, bezmaksas televīzija, ielu apgaismojums</p>

1. attēls. Labumu iedalījums ar identificētiem neprivātiem labumiem (Autora attēls)

Runājot par preces patēriņa īpašībām “izslēgšana vai neizslēgšana” ir sekundārs jautājums, kas vairāk attiecas uz preces pārdošanas iespējām un mazāk – uz pašas preces neprivāto būtību, tādēļ darbā kā galvenā neprivātas preces īpašība uzlūkota tieši nekonkurēšana. Neprivātu labumu jeb preču nekonkurēšanas īpašība, jeb īpašība, kura ļauj šo precī lietot nosacīti neierobežotam lietotāju skaitam, izslēdz preces faktisko patēriņu kā galveno salīdzināšanas mēru ģenerētajam labumam no katra patērētāja skata punkta, jo visiem patērētājiem tas ir vienāds. Lai tomēr patērētājs varētu konstruēt salīdzināšanas mehānismu, patēriņā gūtā labuma kvantitatīvais rādītājs tiek aizstāts ar kvalitatīvu raksturlielumu – patērēšanas privātumu. Patērēšanas privātums ir emocionāla rakstura kvalitatīvs raksturlielums, kurš saimnieciski vai ekonomiski ar kvantitatīviem rādītājiem nevar tikt aprēķināts, jo patērētāja kvantitatīvais ieguvums no augsta privātuma nodrošina neprivāta labuma un zema privātuma nodrošina neprivāta labuma neatšķiras. Piemēram, aplūkosim neprivātu labumu – kādu maģistrālo šoseju, kura savieno divas lielpilsētas. Tātad no šī neprivātā labuma patērētāja skata punkta kvantitatīvi nav nekādas atšķirības, vai pārvietojoties pa šoseju patērētāju skaits ir 1 vai 100, jo katrs patērētājs var izmantot šoseju (nemazinot šosejas izmantošanas ģenerēto labumu citiem), lai nokļūtu galamērķī. Tomēr, izslēdzot tādus faktoros kā drošība, piesārņojums u. c., kas varētu ietekmēt patērētāja izvēli starp šīm divām situācijām, var uzlūkot privātuma līmeni kā patērētāja izvēli ietekmējošu faktoru. Patērētāju tieksmi mēģināt ietekmēt jeb lielākoties samazināt sabiedriskā labuma pieejamību citiem patērētājiem – tādejādi fiksējot vai maksimizējot sabiedrisko labumu privātuma līmeni, analizējis Bjuhenens (Buchanan, 1965: 1). Bjuhenens norāda uz patērētāju vēlmi optimizēt sabiedrisko labumu, patēriņu maksimizējot privātuma līmenī, un patērētāju līdzmaksājumus šo labumu kvalitātes celšanai. Citiem vārdiem sakot, Bjuhenens runā par tā saukto “klubu” veidošanu. Aplūkojot Semjuelsona preču jeb labumu iedalījumu, redzam, ka tā saucamie “kluba” labumi salīdzinājumā ar sabiedriskajiem labumiem (dažkārt no teorētiskā aspekta dēvēti par pilnīgajiem sabiedriskajiem labumiem) (*pure public goods*) ir zaudējuši vienu no divām īpašībām – neizslēdzamību. Saskaņā ar Bjuhenena analizēto patērētāju uzvedību – tieksmi veidot tā saucamos “kluba” labumus, varam secināt, ka tieši izslēdzamība, jeb privātuma līmenis attiecībā uz sabiedrisko labumu patēriņu ir svarīgs faktors, kurš ietekmē preces jeb labuma vērtību konkrētam indivīdam.

Publisku jeb neprivātu dabas un pilsētvides objektu lietošanā vērojama patērētāju tieksmās pēc privātuma, kuru raksturo patērēšanas vēlme atkarībā no citu patērētāju skaita. Aptaujājot 30 nejauši izvēlētus cilvēkus, tika noskaidrota šo cilvēku vēlēšanās (izmantojot nosacīto gatavību maksāt) lietot publisku objektu – sakārtotu pludmali atkarībā no tur esošo citu cilvēku skaita. Tādejādi noskaidrojot respondentu vispārējo privātuma izpausmes dinamiku un privātuma izpausmes piesātinājumu. Pētījuma metodes pamatā tika izmantota lietotāju indikatoru līmeņu variēšana. Respondentiem bija jāatbild uz jautājumu, cik viņi būtu gatavi maksāt pie attiecīgā cilvēku skaita pludmalē, lai paši varētu lietot šo neprivāto labumu. Respondentu vidējā gatavība maksāt pie noteiktiem lietotāju līmeņiem attēlota 2. attēlā.

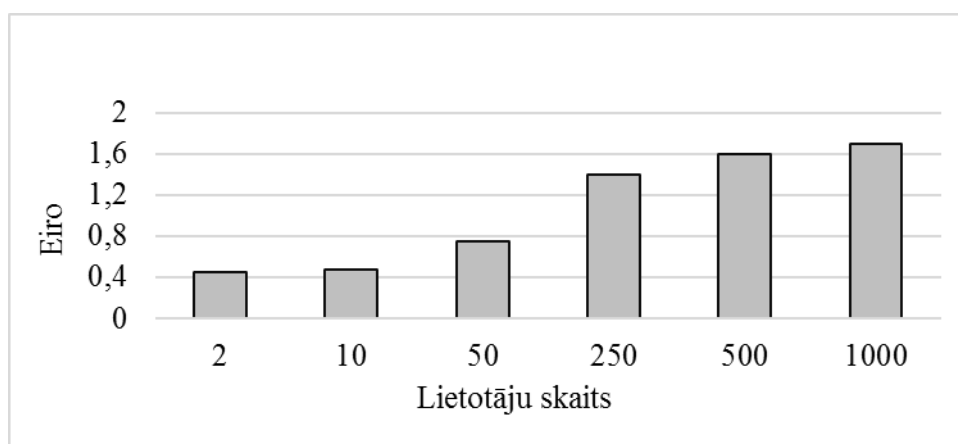

2. attēls. Nosacītā gatavība maksāt par pludmales apmeklējumu atkarībā no lietotāju skaita.
(Autora attēls)

Vērojot attēlu, varam pamanīt dažas tendences. Piemēram, palielinoties citu lietotāju skaitam, sarūk katra nākamā lietotāja gatavība maksāt par neprivāto labumu. Savukārt pie pietiekami liela lietotāju skaita iestājas sava veida piesātinājums gatavībai maksāt, varam secināt, ka šim neprivātajam labumam pie pietiekami liela lietotāju skaita gatavība maksāt katram nākamajam lietotājam vairs nav atkarīga no citu lietotāju skaita. Varam secināt, ka šis labums pie liela citu patērētāju skaita zaudē savu privātuma atribūtu, kurš rezultējas ar minimālo gatavību maksāt. Tātad privātuma līmenis ir kā pievienotā vērtība gatavībai maksāt, kura izzūd, patērētājiem sajūtot nosacītu neprivātumu jeb publiskumu.

Bjuhenena pētīto patērētāju tieksmi veidot tā saucamos “klubus”, kuru mērķis ir fiksēt vai minimizēt iesaistīto neprivāto labumu patērētāju skaitu, iespējams attiecināt tikai uz tādiem labumiem, kuriem ir izteikti snobiska patēriņa daba (Buchanan, 1965: 1). Veblens definējis tādas preces, kuru cena aug, pieaugot tās pieprasījumam, dēvējot tās par Veblena precēm, jeb precēm, kurām piemīt snobisma vērtība (Veblen, 1899). Veblena preču cena ir kā indikators tās pieejamībai jeb izplatībai. Parasti Veblena preces ir unikāli mākslas priekšmeti vai luksusa preces, kuru pieejamība ir ļoti ierobežota. Kā snobismu neprivātu labumu patēriņa izpratnē varam uzlūkot tādu patērētāju uzvedību, kur katram patērētājam labuma vērtība ir augstāka, ja citu patērētāju skaits ir zemāks. Piemērs par sakārtoto pludmali ir izteikti snobisks neprivāts labums, ko arī atspoguļo iegūtie dati par labuma vērtību (gatavību maksāt).

Papildinot piemēru par pludmali, 30 nejauši izvēlētajiem cilvēkiem tika jautāta to gatavība maksāt par neprivāto labumu atkarībā no citu cilvēku skaita šajā pludmalē, ja tajā norisinātos pludmales festivāls ar mūziku un izklaidēm. Respondentu vidējā gatavība maksāt pie noteiktiem lietotāju līmeņiem vērojama 3. attēlā.

3. attēls. Nosacītā gatavība maksāt par pludmales kurā tiek rīkots festivāls, apmeklējumu, atkarībā no lietotāju skaita. (Autora attēls)

Kā redzams attēlā, tika iegūti dati ar pretēju tendenci. Augot citu lietotāju skaitam, gatavība maksāt pieaug. Datu izmaiņas skaidrojamas ar paša neprivātā labuma patēriņa mērķa maiņu. Patērētāji šo labumu vairs neuzlūko kā pludmali, kurā maksimizēt savas atpūtas privātuma līmeni, bet gan kā izklaides pasākumu, kurā privātuma līmenis iedarbojas pretēji. Neprivātais labums ir pārvērties no snobisma veicinoša par līdzskrējēju efekta veicinošu.

Leibenšteins definējis līdzskrējēju efektu (*Bandwagon effect*) mikroekonomikā kā preces pieprasījuma un vēlmi to iegādāties mijiedarbību (Leibenstein, 1950: 183). Līdzskrējēja efektu izraisa dažādi iemesli, piemēram, mode. Ja prece kļūst moderna, tās pircēju skaits pieaug, jo daudz cilvēku seko modei un negrib atpalikt no pārējiem modes cienītājiem. Jo lētāka ir modes prece, jo vairāk cilvēku to lieto. Arvien vairāk cilvēku to ievēro un arī iegādājas, un tirgū parādās daudz jaunu pircēju, kas līdz šim šo preci nav pirkuši. Tātad pircēja pieprasījums šajā gadījumā palielinās atkarībā no preces noieta tirgū. Attiecībā uz neprivātajiem labumiem līdzskrējēju efektu iespējams novērot tādu neprivātu labumu patēriņā, kur patērētāju privātuma līmenim ir sekundāra, maznozīmīga vai tieši pretēja – negatīva ietekme. Piemēram publiski pasākumi vai tādi labumi, kas saistīti ar patērētāju socializēšanos ir izteikti līdzskrējēju efekta izraisoši neprivāti labumi.

Secinājumi

Aplūkojot pētījumā iegūtos datus, varam secināt, ka pastāv vismaz trīs neprivāto labumu patērētāju tipi, kuru attieksme pret neprivāto labumu atkarībā no citu lietotāju skaita ir: 1) snobiska 2) līdzskrējēja 3) neitrāla. Variējot ar neprivātā labuma lietošanas mērķi pētījums atklāj, ka patērētāja attieksme nav noturīga un ir spējīga mainīties – snobs var kļūt par līdzskrējēju vai otrādi.

Tāpat varam secināt, ka pastāv vismaz divi atšķirīgi attiecīgo patērētāju attieksmes izraisoši neprivātu labumu veidi: 1) snobiskas attieksmes izraisoši 2) līdzskrējēju efekta izraisoši.

Pētījums atklāj, ka gatavībai maksāt par neprivātu labumu atkarībā no citu lietotāju skaita piemīt piesātinājums jeb, uzlūkojot to kā matemātisku funkciju, varam teikt, ka tā nav lineāra. Piemēram, snobiskas attieksmes izraisošam neprivātam labumam pie liela citu patērētāju skaita tas zaudē savu privātuma atribūtu, kurš rezultējas ar minimālo gatavību maksāt. Tātad privātuma līmenis, kurš ir kā pievienotā vērtība gatavībai maksāt pie pietiekami liela citu patērētāju skaita, izzūd, patērētājiem sajūtot nosacītu neprivātumu jeb

publiskumu. Tāpat, aplūkojot līdzskrējēja efektu izraisoša neprivāta labuma vērtību kā funkciju, varam secināt, ka tā nav lineāra, un pētījumā variējot ar citu patērētāju skaitu iegūstam, ka lielākais gatavības maksāt kāpums ir pie pietiekami liela citu patērētāju skaita, aiz kura seko piesātinājums. Iespējams, tas skaidrojams ar patērētāju socializēšanās kapacitāti, tādējādi patērētājam vairs nav nozīmes kāpināt gatavību maksāt par neprivāto labumu, jo ir sasniegta šīs kapacitātes robeža.

Kvantitatīva neprivātu labumu analizēšana, novērtējot patērētāju attieksmi, līdzdalību un iespējamās patēriņa mērķus un biežumu, ļautu neprivātu labumu ražošanas un plānošanas institūcijām, piemēram, pašvaldībām daudz efektīvāk izlietot publiskos līdzekļus. Savukārt sabiedrība, pirmkārt, redzot līdzekļu izlietojuma efektivitāti un, otrkārt, iesaistoties (dažādu aptauju un pētījumu veidā) ar mērķi pareizi izplānot neprivātos labumus, veidotu pozitīvu un konstruktīvu saikni ar neprivāto labumu ražošanas un plānošanas institūciju.

Avoti un literatūra

1. **Buchanan, J. M.** (1965). An Economic Theory of Clubs. *Economica*, Vol. 32, No. 125, 1. – 14. lpp.
2. **Leibenstein, H.** (1950). Bandwagon, snob, and Veblen effects in the theory of consumers' demand. *Quarterly Journal of Economics*, 64 (2), 183.–207. lpp.
3. **Samuelson, P. A.** (1954). The Pure Theory of Public Expenditure. *Review of Economics and Statistics*, Vol. 36, No. 4, 387.–389. lpp.
4. **Veblen, T.** (1899). *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study in the Evolution of Institutions*. New York: Macmillan, 400 lpp.

Līga Paula

Latvijas Lauksaimniecības universitāte

Latvija, Jelgava

VIETĒJĀS KOPIENAS ATTĪSTĪBAS PROCESOS: KOPIENU RĪCĪBSPĒJAS ANALĪZE

LOCAL COMMUNITIES IN DEVELOPMENT PROCESSES: ANALYSIS OF THE COMMUNITY CAPABILITY

Summary

The paper is based on the results of the PhD research on capability of rural communities in Latvia's municipalities. The author has developed a theoretical model for analysis of community capability and has approbated it during the case study in three rural municipalities where community initiatives were analyzed as communities of practice. Community involvement in local development processes was characterized in the research and particular capability dimensions were analyzed, including political, economic, environmental, social and cultural dimension.

Key words: rural communities, community capability, capability dimensions, communities of practice, local development.

Atslēgas vārdi: lauku kopienas, kopienu rīcībspēja, rīcībspējas dimensijas, prakses kopienas, vietējā attīstība.

Anotācija

Raksts balstīts uz promocijas darba ietvaros veikto pētījumu par lauku kopienu rīcībspēju Latvijas novados. Autore izstrādājusi kopienu rīcībspējas analīzes teorētisko modeli, kuru aprobējusi, veicot gadījuma izpēti trīs novados un analizējot kopienu iniciatīvas kā prakses kopienas. Pētījumā raksturota kopienu iesaiste vietējos attīstības procesos, analizējot kopienu rīcībspējas dimensijas: politisko, ekonomisko, vides, sociālo un kultūras dimensiju.

Ievads

Reģionu un lauku attīstībā aizvien vairāk tiek uzsvērtā vietējo kopienu nozīme, to respektē arī politikas veidotāji, paredzot plašāku kopienu iesaisti vietējā attīstībā Eiropas Savienības un Latvijas lauku attīstības politikā. Piemēram, Latvijas lauku attīstības programmā 2014.–2020. gadam („Latvijas lauku attīstības..”) vietējām iniciatīvām paredzēts īpašs atbalsts LEADER+ programmas ietvaros. Pētījumi liecina (piemēram, Kovách, 2000; Moseley, Cherrett, & Cawley, 2001), ka ne vienmēr programmas un to aktivitātes sasniedz savu mērķi, ja kopienu rīcībspēja nav tādā līmenī, lai sekmīgi izmantotu piedāvātās iespējas. Kopienu rīcībspēja ir būtiska vietējām sociālajām, kultūras, ekonomiskajām un politiskajām aktivitātēm, jo kopienas ir nozīmīgs sociālās struktūras elements, kas var realizēt pārmaiņas un veicināt vietējo teritoriju sociāli ekonomisko attīstību. Svarīgi saprast, pēc kādiem kritērijiem kopienu dzīvotspēju var raksturot, kas būtu jāņem vērā, lai stiprinātu vietējo kopienu kapacitāti. Tas ir aktuāli gan politikas veidotājiem, gan akadēmiskajai videi, jo līdz šim Latvijā uz konkrētu lauku kopienu izpēti orientētu detalizētu un mērķtiecīgu pētījumu ir ārkārtīgi maz. Tiek atzīts, ka Latvijā lauku pētījumi notiek pārāk reti, līdztekus kvantitatīviem pētījumiem nepieciešama sociālo procesu izpēte, izmantojot kvalitatīvās metodes („Latvijas pilsētu un lauku...”, 2009).

Pētījuma mērķis bija izstrādāt kopienu rīcībspējas analīzes teorētisko modeli un, izmantojot prakses kopienu teoriju un gadījuma izpētes metodoloģiju, raksturot kopienu rīcībspēju un iesaisti lauku attīstībā Latvijā. Kopienas jēdziens pētījumā izmantots divējādi: pirmkārt, ar to tiek saprasts plašāks kādas teritoriālas vienības iedzīvotāju kopums – šajā gadījumā novada vai tā daļas (piemēram, pagasta, ciema) iedzīvotāji; otrkārt, tas ir ietverts citā prakses kopienu (*communities of practice*) jēdzienā (Wenger, 2003), lai raksturotu, kā kopienu rīcībspēja izpaužas, mazākām grupām un iniciatīvām darbojoties plašākas kopienas ietvaros un risinot sev vai arī plašākai kopienai aktuālus jautājumus.

Pētījuma teorētiskais pamatojums un metodoloģija

Pētījuma teorētiskais pamatojums balstīts atziņās par kopienām kā nozīmīgiem sociālajiem aģentiem lauku attīstības procesos, to rīcībspēju. Grupās un kopienās norit cilvēku dzīve, kopienas ietver noteiktas sociālo tīklu struktūras; kopiena reprezentē noteiktas vērtības, dzīvesveidu, pārliecības, identitāti. Sociologi kopienu definē trīs veidos: kā sociālu sistēmu (sociālo attiecību kopumu), kā fiksētu lokalitāti (ģeogrāfisku teritoriju) un kā attiecību kvalitāti (“kopienas garu”). Kopienas locekļu attiecības balstās uz kopīgu vēsturi, vērtībām un normām, statusu un lomu modeļiem, savstarpējām ekspektācijām (Brager, Specht & Torczyner, 1987). Kopienas kultūru veido pagātnes pieredze, ārējās ietekmes un lokāli attīstījušies elementi (Brennan, 2009), kam savukārt ir ietekme uz lēmumiem tagadnē un nākotnes redzējumu.

Katrai kopienai ir savi resursi, kas var kļūt par tās kultūras, cilvēkkapitālu, sociālo, finanšu, dabas un politisko kapitālu. Kopienas iekšējā vide nosaka kopienas iekšējo kapacitāti izmantot dažādas iespējas. Būtiski ir apzināties kopienas prasmes un zināšanas, kas savukārt ietekmē kopienas spēju adekvāti un mērķtiecīgi izmantot dažādas izdevības. Īpašu uzmanību pētnieki pievērš kopienu sociālajam kapitālam, to analizē gan ekonomisti, gan sociologi, atklājot, ka starp kopienām un institūcijām pastāvošās sociālās mijiedarbības daba un intensitāte patiešām veido ekonomiskos sasniegumus (Woolcock & Narayan; 2000: 433).

Kopienu studiju pieejas ietvaros pētnieki analizē dažādus ar kopienas dzīvi saistītus aspektus, un pēdējās desmitgadēs aizvien lielāku ievērību gūst kopienu dzīvotspējas (*community resilience*) jēdziens, ar to saprotot kopienu spēju gan pielāgoties vai pretoties jauniem ārēju faktoru radītiem apstākļiem un ietekmēm, gan iespējamos riskus izmantot savā labā, stiprinot kapacitāti, mācoties un attīstot jaunas prasmes (Scott, 2013). Dzīvotspējīgas lauku kopienas nav iedomājamas bez prasmēm izmantot to rīcībā esošos resursu un iespējas, aktīvi līdzdarboties lēmumu pieņemšanā un mērķtiecīgi realizēt savas ieceres. Šī spēja pētījumā tiek raksturota kā kopienas rīcībspēja. Balstoties uz teorētiskās literatūras studijām (piemēram, Chaskin et al., 2001), iepriekš veikto pētījumu analīzi (piemēram, Robins, 2008; El Harizi & Klemick, 2007; Bush, Dower & Mutch, 2002), autore kopienu rīcībspēju definē šādi: *kopienas rīcībspēja ir kopienā esošā cilvēkkapitāla, organizatorisko resursu un sociālā kapitāla mijiedarbība, kas izpaužas kā kopienas spēja un kapacitāte apzināt iespējas (izdevības), mobilizēt tās rīcībā esošos resursus un prasmes (spējas) un mērķtiecīgi rīkoties atbilstoši kopienas izvirzītajiem mērķiem, realizējot konkrētas aktivitātes, kas savukārt veicina vai uztur kopienas un tās*

atsevišķo elementu (indivīdu, neformālo grupu, organizāciju, sociālo tīklu, fiziskās vides) labklājību (Paula, 2016).

Analizējot kopienas rīcībspējas dimensijas, autores piedāvātā rīcībspējas definīcija ietver fokusēšanos gan uz kopienas organizatorisko struktūru, gan uz līdzdalības un iesaistes procesiem. Ņemot vērā kopienas iekšējo struktūru, jāsaprot, ka kopienas darbība var izpausties vai nu kā neformālas aktivitātes, ja kopienas pamatā ir neformāli indivīdu vai grupu sociālie tīkli, vai arī kā formāli organizētas aktivitātes, ja kopienā pastāv arī formālas apakšstruktūras (NVO, biedrības, kooperatīvi u. c.). Tāpat ir būtiski ņemt vērā kopienas formālās un neformālās saites ar kopienai ārējiem aģentiem, plašāko kontekstu un vidi, kurā kopiena darbojas. Lauku kopienu rīcībspējas dimensijas var analizēt arī atkarībā no kopienas darbības jomas, ar kuru rīcībspēja saistāma: kultūras un sociālā, ekonomiskā, vides un politiskā dimensija. Visas rīcībspējas dimensijas ir cieši saistītas, un praktiskā līmenī vairākas no tām, ja ne visas, lauku kopienās mijiedarbojas. Detalizētāk rīcībspējas dimensijas aprakstītas autores promocijas darbā (Paula, 2016).

Kopienas iesaiste ilgtspējīgas lokālās attīstības virzīšanā analizējama saistībā ar tās zināšanām, prasmēm un mācīšanās procesiem (piemēram, Tovey, 2008; Dargan & Shucksmith, 2008), kā arī ar zināšanās un pieredzē balstītu ietekmi un varas pozīcijām konkrētās iniciatīvās un projektos (piemēram, Csurgó, Kovách & Kučerová, 2008). Pētījumos atzīts, ka lauku attīstības projektos tiek izmantotas dažādu veidu un līmeņu zināšanas, tajā skaitā arī vietējo cilvēku lokālās zināšanas (*know-how*) (Csurgó et al., 2008), kuras bieži ir vārdos grūti noformulējamās, praktiskās jeb nekodētās (*tacit*) zināšanas. Kolektīvā „mācīšanās darot” un iesaistīšanās konkrētā iniciatīvā (praksē) padara iedzīvotāju formālās un neformālās iniciatīvas par prakses kopienām. Pētījumā izmantota prakses kopienu teorija (Wenger, 2003; Lave, Wenger, 1991), lai parādītu, kā praktiskā līmenī notiek zināšanu un pieredzes pārņemšana dažādu formālu un neformālu grupu ietvaros un dažādos kontekstos; tādējādi prakses kopienas kļūst par lauku kopienu rīcībspējas izpausmes formām, kas realizē kopienas mērķus un uzdevumus, aktivizējot un konsolidējot sevī lauku kopienas rīcībā esošās spējas un resursus, kā arī darbojoties saskaņā ar kopienas vērtībām un interesēm.

Empīriskajā pētījumā izmantota gadījuma izpētes metodoloģija (Yin, 2003). Dati iegūti, izmantojot dokumentu analīzi, daļēji strukturētās intervijas ar novadu pašvaldību darbiniekiem un kopienu pārstāvjiem (sabiedrisko organizāciju un iniciatīvu pārstāvjiem), novērošanu, kā arī apkopojot pieejamo statistisko informāciju. Izstrādātais lauku kopienu rīcībspējas analīzes teorētiskais modelis aprobēts empīriskā pētījuma laikā, veicot gadījumu izpēti trīs Latvijas novados (Riebiņu novadā, Rundāles novadā un Strenču novadā). Pētījumā autore vairāk fokusējas uz pašu rīcībspējas jēdzienu, rīcībspēju veidojošajiem elementiem (izdevībām, spējām un rīcību), rīcībspējas dimensijām un prakses kopienām kā rīcībspējas izpausmes formu. Līdztekus gadījumu izpētei novados notikušas divas ekspertintervijas ar Latvijā pieredzējušiem ekspertiem kopienu darbā.

Pārskats par pētījuma rezultātiem

Iedzīvotāju iesaiste lēmumu pieņemšanā ir būtiska kopienu rīcībspējas kontekstā – iedzīvotāji tiek motivēti būt atbildīgiem par lēmumiem, kas tieši ietekmē viņu dzīves,

kopīgi uzņemties atbildību par resursu izlietojumu, par attīstības gaitas plānošanu un realizēšanu. Pētījums pierāda, ka līdztekus formālām kopienu iesaistes iespējām lēmumu pieņemšanas un realizēšanas procesos visos pētītajos novados pastāv dažādas neformālas mijiedarbības un iesaistes prakses. Neformālas mijiedarbības elementi ir saskatāmi arī formālos pasākumos (sabiedriskajās apspriedēs, forumos), kas izteikti raksturīgi nelielos lauku novados, kur starp novada deputātiem, pašvaldības darbiniekiem, sabiedriskajām organizācijām, interešu grupām un indivīdiem bieži novērojamas arī ilgstošas personiskas attiecības. Turklāt interviju laikā konstatēts, ka vairāku biedrību vadītāji un aktīvisti tieši piedalās novada pārvaldes struktūrās (ir novada deputāti, pagasta pārvalžu vadītāji, darbojas pagastu teritoriālajās komitejās, ir pašvaldības darbinieki) vai tajās darbojušies iepriekš. Tādējādi kopienu organizācijām un iniciatīvām ir plašākas pieejas iespējas resursiem, piemēram, informācijai, kontaktiem, iespējamajiem sadarbības partneriem ar kopienai ārējiem attīstības aģentiem. Kopumā var secināt, ka kopienās novērojamas gan saistošā, gan sasaistošā sociālā kapitāla pazīmes, kas ietekmē kopienas organizatorisko elementu vertikālās un horizontālās attiecības.

Lai gan līdzdalības prakses ir dažādas, novadu iedzīvotāju iesaiste lauku attīstībā nav viennozīmīga, tādēļ var apgalvot, ka kopienas kā lauku attīstības resursu Latvijā varētu izmantot plašāk, kopienu iesaiste lēmumu pieņemšanā un vietējā attīstībā ir drīzāk formāla, lai gan par līdzdalības formālo raksturu varētu arī diskutēt. Formālisms iedzīvotāju iesaistē novērojams, piemēram, tajos gadījumos, kad uz sabiedrisko apspriešanu iedzīvotāji reāli nevar ierasties, piemēram, transporta trūkuma vai darba apstākļu dēļ, vai arī ierodas tikai daži novada iedzīvotāji. Politiskās rīcībspējas dimensijas kontekstā tas nozīmē, ka formāli līdzdalības iespējas pastāv, tās varētu tikt izmantotas plašāk. Atšķirības novērojamas novadu ietvaros pagastu līmenī, kur līdzdalību ietekmē tādi faktori kā līdzdalības iespēju pieejamība, etniskā piederība, iedzīvotāju vecums, attālums līdz novada vai pagastu centriem, individuālie faktori (vēlme būt noderīgam, apātija un neticība saviem spēkiem).

Analizējot biedrību un iniciatīvu pārstāvju intervijas, var secināt, ka visos trijos novados vairāku iniciatīvu darbībā ļoti spilgti izpaužas prakses kopienu pazīmes, savukārt ir konstatējamas arī drīzāk formālas apvienības, kuras izveidotas specifiskam mērķim vai arī tajās nenotiek aktīva biedru mijiedarbība. Lielākoties šīs iniciatīvas risina sociālos un kultūras dzīves jautājumus novados. Pētījumā identificējas arī tādas iniciatīvas, kuras vairs nav aktīvas, kaut arī formāli pastāv un joprojām darbojas kā zināšanu pārneses centri, kur kopienas biedri var gūt atbalstu. Prakses kopienu robežas dažkārt ir caurlaidīgas, – kopienu darbībā var piedalīties tie, kuri formāli nav biedrības biedri (izteikti tas ir jauniešu biedrībās, iniciatīvās ar sociālu un kultūras ievirzi). Ja vien tā nav specifiski orientēta organizācija, biedrību darbā un aktivitātēs bieži piedalās iedzīvotāji, kuriem ar to nav formālu saistību. No tā var secināt, ka prakses kopienas novados atrodas dažādās prakses kopienu dzīves cikla stadijās, to darbībā izteikti novērojama dalībnieku līdzdalība un mobilitāte atbilstoši prakses kopienu teorijā definētajiem līdzdalības līmeņiem.

Iedzīvotāji izmanto ES struktūrfondu piedāvātās iespējas, dažādu fondu atbalstu savu iniciatīvu īstenošanai. Novadu mazo grantu shēmu atbalstītās iniciatīvas tiek realizētas ar vietējo pašvaldību finansiālu atbalstu. Novadu pašvaldības savu iespēju robežās cenšas atbalstīt savus iedzīvotājus, piešķirot neformālo grupu iniciatīvām līdz

dažiem simtiem EUR nelielu ieceru realizēšanai. Analizējot šo grantu projektu mērķus un saturu (informācija par tiem ir pieejama novadu mājaslapās, novadu domju lēmumos, novadu laikrakstos), var secināt, ka šeit dominē kultūras un vides labiekārtošanas jautājumu risināšana, piemēram, mājas pagalmu sakārtošana un labiekārtošana, pavasarī kopīgi lietojama ceļa seguma atjaunošana ciematā u. tml. Tātad šajās iniciatīvās izpaužas kopienas vides rīcībspēja. Tā kā pieejamās naudas summas nav lielas, tad lielus projektus realizēt nav iespējams, taču tie palīdz risināt aktuālus sasāpējušus jautājumus.

Analizējot kopienu rīcībspēju, būtisks ir aspekts, vai vietējie iedzīvotāji paši spēj saskatīt iespējas, kā viņi var līdzdarboties kopienas dzīves kvalitātes uzlabošanā. Intervijās respondentiem bija visai grūti nedefinēt tos problēmu laukus, kuros varētu efektīvāk izmantot vietējos resursus un vēl vairāk iesaistīt vietējo iedzīvotāju potenciālu. Vairākās intervijas akcentēta vides sakārtošana (gan dabas, gan antropogēnās vides sakārtošana). Jāatzīmē, ka ekonomiskās situācijas uzlabošana, līdz ar to kopienas ekonomiskās rīcībspējas stiprināšana ir ļoti sāpīgs jautājums lauku novados Latvijā. Intervijās tikai daži respondenti ar grūtībām (reizēm) varēja minēt idejas, kā ekonomiskā rīcībspēja kopienu līmenī izpaužas, vēl būtiskāk – kas būtu darāms, lai stiprinātu kopienu ekonomisko kapacitāti. Apzinoties, ka visi laukos nevar būt uzņēmēji un arī pašnodarbinātie, pašvaldību pārstāvji tomēr uzsvēra, ka svarīgi izmantot vietējos resursus jaunu uzņēmumu veidošanai, ko savukārt apgrūtina iespējamo klientu vai noieta tirgus atrašanās grūtības, reizēm arī lielāku attīstības centru un pilsētu tuvums, uz kuriem aizplūst novada darbaspēks. Kopienas attīstība ilgtermiņā saistāma ar tās ilgtspēju, ko svarīgi apzināties gan politikas plānošanas, gan vietējā līmenī. Diemžēl Latvijas lauku novados novērojama liela atkarība no ārējiem resursiem. Kopumā var secināt, ka kopienu ekonomiskā rīcībspēja novados būtu stiprināma, nav daudz iniciatīvu, kas veicinātu iedzīvotāju vai uzņēmēju kooperēšanos pētītajos novados.

Kopienu rīcībspēju ietekmē dažādi ārēji un iekšēji faktori, turklāt gan veicinoši, gan kavējoši. Pētījuma rezultāti liecina, ka kopienām vēl aizvien trūkst prasmju sevi pozicionēt, par sevi un iecerēm pārliecinoši izstāstīt, definēt un formulēt savas vajadzības un mērķus, grūti apzināties savu iespēju potenciālu. Taču vienlaikus intervijās vērojama pārliecība, ka darbojoties prasmes uzlabojas un paplašinās zināšanas, jo notiek pieredzes uzkrāšana un apmaiņa. Pamazām nostiprinās arī saistošās un sasaistošās saites kopienā un ārpus tās ar ļoti dažādiem sociāliem aģentiem. Kopienas rīcībspēju ietekmē arī aktīvo iedzīvotāju kapacitāte un noslodze, jo nereti vieni un tie paši cilvēki darbojas daudzās aktivitātēs un organizācijās, līdz ar to veidojas pat iekšēja konkurence. Saistībā ar kopienu ilgtspēju un ekonomisko rīcībspēju eksperti ir skeptiski. Tiek atzīts, ka kopienām trūkst prasmju definēt savas vajadzības un mērķus. Kopumā vērtējot situāciju Latvijā, eksperti norāda, ka šādu prasmju un redzējuma trūkst ne tikai novadu iedzīvotājiem, bet arī pašiem pašvaldību pārstāvjiem (deputātiem, vadītājiem), kuru uzdevums faktiski ir iezīmēt attīstības vīziju, noteikt prioritātes un ceļus, kā uz šo vīziju virzīties.

Diskusija un secinājumi

Rīcībspējas jēdziens pēdējās desmitgadēs ieguvis aizvien lielāku popularitāti sociālo zinātnieku un praktiķu vidū. Lai gan daudzi sociālie zinātnieki diskutē par kopienas jēdziena lietderīgumu mūsdienu sabiedrībā, kopienas kļūst par aizvien

nozīmīgāku sociālu aģentu, ko respektē valdības un vietējie lēmumu pieņēmēji, turklāt ne tikai formālu politikas īstenošanas prasību dēļ. Mūsdienu situācijā, saskaroties ar dažādiem sociāliem, ekonomiskiem, politiskiem un vides izaicinājumiem, daudz cilvēkdrošības aspektu tiek analizēti dažādos līmeņos, sākot ar individuālo un beidzot ar globālo līmeni. Neapšaubāmi arī kopienu līmenis šeit ieņem būtisku lomu, jo gan pētījumi, gan praktiskās situācijas liecina, ka cilvēku sociālie tīkli vai to trūkums kļūst par aizvien nozīmīgāku faktoru drošības un kolektīvās ilgtspējas kontekstā. Kopienas jēdziens ārpus akadēmiskās vides Latvijā vēl nav visai pierasts un iesakņojies. To salīdzinoši maz izmanto paši kopienu pārstāvji, lauku cilvēki. Lauku novadi nereti ir pārāk lielas teritorijas, lai uz tām attiecinātu kopienas jēdzienu, jo novadi mēdz būt ļoti heterogēni, tādēļ lietderīgāk ar kopienu apzīmēt nelielas novada daļas, kas reizēm var būt arī ciemu, ciematu, pagastu daļas.

Prakses kopienu teorija ir veiksmīgi izmantojama, lai izskaidrotu kā kopienu līmenī cilvēki sadarbojas, dalās zināšanās, izmanto resursus un iesaistās lauku attīstības procesos. Rīcībspējas analīze izmantojama dažādu sociālo aģentu vajadzībām, lai izstrādātu precīzākas attīstības stratēģijas. Modelis ir piemērojams longitudināliem pētījumiem gan Latvijā, gan ārpus tās, respektējot kopienu lokālās īpatnības un piemērojot (pārskatot) rīcībspējas analīzes kritērijus visām rīcībspējas dimensijām.

Saites starp ilgtspējīgu lauku attīstību ir cieši saistītas ar visām rīcībspējas dimensijām, jo dimensijas ir savstarpēji saistītas. Pētītajos novados ir spēcīgi attīstīta kopienu rīcībspējas sociālā un kultūras dimensija. Ekonomiskā kopienu rīcībspējas dimensija Latvijas lauku novados ir vāji attīstīta. Lai to stiprinātu, pašvaldībās veicināma publiskā privātā partnerība un sociālā uzņēmējdarbība, lai domātu par mazāk aizsargāto sociālo kategoriju iedzīvotāju vajadzību apmierināšanu un integrēšanu darba tirgū. Lai stiprinātu kopienu rīcībspēju un vietējās aktivitātēs iesaistītu pēc iespējas vairāk cilvēku, jārespektē dažādu sociālu grupu sociāli kulturālās atšķirības. Pašvaldību līmenī būtu lietderīgi izmantot dažādas kopienu attīstības metodes, piemēram, resursu kartēšanu un vajadzību novērtēšanu.

Kopienu rīcībspēju pozitīvi ietekmē vietējais patriotisms, vietas piesaiste, augsts cilvēkkapitāla līmenis, sociālais kapitāls (saistošās un sasaistošās saites), vēlme un gatavība veikt brīvprātīgo darbu, laba izglītība un īpašas prasmes, atslēgas cilvēku esamība, kas darbojas kā virzošais spēks, pašvaldību atbalsts un pieredze. Daudzos gadījumos tieši jaunpieņacēji novadā kļūst par virzošo spēku pārmaiņām. Kopumā vērtējot, pašvaldības ir ļoti nozīmīgs aģents, kas ietekmē kopienu rīcībspēju. Kopienu rīcībspēju negatīvi ietekmē dažādi ārēji un iekšēji faktori, piemēram, nelabvēlīga sociāli ekonomiskā situācija kopienā, iedzīvotāju un darba meklētāju emigrācija, saistošo un sasaistošo sociālo saišu trūkums, vēsturiski izveidojušās rezervētas attiecības starp grupām kopienā un ārpus tās, valodas barjera, kultūras un reliģijas atšķirības, atslēgas cilvēku trūkums, kā arī nepārdomāta attīstības politika reģiona un nacionālā līmenī.

Avoti un literatūra

1. **Brager, G., Specht, H., Torczyner, L.J.** (1987). *Community organizing* (2nd ed.). New York: Columbia University Press.

2. **Brennan, M.A., Flint, G.C., Luloff, A.E.** (2009). Bringing Together Local Culture and Rural Development: Findings from Ireland, Pennsylvania and Alaska. *Sociologia Ruralis*, 48(1), 97–112.
3. **Bush, R., Dower, J., Mutch, A.** (2002). *Community Capacity Index Manual*. (2nd version). Queensland: Centre for Primary Health Care.
4. **Chaskin, R.J., Brown, P., Venkatesh, S.** (2001). *Building Community Capacity*. New York: Walter de Gruyter.
5. **Csurgó, B., Kovách, I., Kučerová, E.** (2008). Knowledge, Power and Sustainability in Contemporary Rural Europe. *Sociologia Ruralis*, 48(3), 292–312.
6. **Dargan, L., Shucksmith, M.** (2008). LEADER and Innovation. *Sociologia Ruralis*, 48(3), 274–291.
7. **El Harizi, K., Klemick, H.** (2007). *Measuring and Accounting for Community Capabilities in Kordofan, Sudan* (IFPRI Discussion Paper 00730). Pieejams: <http://www.ifpri.org/sites/default/files/publications/ifpridp00730.pdf> [pēdējo reizi sk. 28.03.2015.]
8. **Kováč, I.** (2000). LEADER, a New Social Order, and the Central- and East-European Countries, *Sociologia Ruralis*, 40(2), 181–189.
9. Latvijas lauku attīstības programma 2014.–2020. gadam. Pieejams: https://www.zm.gov.lv/public/files/CMS_Static_Page_Doc/00/00/00/88/06/Programme_2014LV06R_DNP001_3_3_lv.pdf [pēdējo reizi sk. 28.03.2015]
10. Latvijas pilsētu un lauku teritoriju mijiedarbības izvērtējums. Gala ziņojums. (2009). VRAA, SIA „Konsorts” pētījums. Rīga: VRAA. Pieejams: http://www.vraa.gov.lv/uploads/petnieciba/petijumi/Pilsetu_lauku_mijiedarbiba_GALA_Zinojums.pdf [pēdējo reizi sk. 28.03.2015]
11. **Lave, J., Wenger, E.** (1991). *Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation*. Cambridge: Cambridge University Press.
12. **Lowe, P., Murdoch, J., Ward, N.** (1995). Networks in Rural Development: Beyond Exogenous and Endogenous Models. In J.D. van der Ploeg & G. Van Dijk (Eds.). *Beyond Modernization: the Impact of Endogenous Rural Development* (pp.87-106). Assen: Van Gorcum.
13. **Moseley, J.M., Cherrett, T., Cawley, M.** (2001). Local Partnerships for Rural Development: Ireland's Experience in Context. *Irish Geography*, 34(2), 176–193.
14. **Paula, L.** (2016). *Kopienu rīcībspēja lauku attīstībā Latvijā*. Promocijas darbs. Rīga: LU.
15. **Robins, L.** (2008). Perspectives on Capacity Building to Guide Policy and Program Development and Delivery. *Environmental Science and Policy*, 11, 687–701.
16. **Scott, M.** (2013). Resilience: a Conceptual Lens for Rural Studies? *Geography Compass*. 7(9), 597–610.
17. **Tovey, H.** (2008). Introduction: Rural Sustainable Development in the Knowledge Era. *Sociologia Ruralis*, 48(3), 185–199. **Wenger, E.** (2003). *Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity*. Cambridge, USA: Cambridge University Press.
18. **Wenger, E., McDermott, R., Snyder, M.W.** (2002). *Cultivating Communities of Practice*. Harvard: Harvard Business School Press.
19. **Woolcock, M., Narayan, D.** (2000). Social Capital: Implications for Development Theory, Research, and Policy. *World Bank Research Observer*, 15 (2), 225–49.
20. **Yin, R.K.** (2003). *Case Study Research: Design and Methods* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.

Inga Pūre

Liepājas Universitāte, Liepāja

SABIEDRISKO ATTIECĪBU IZPRATNE DAŽĀDU PARADIGMU UN PIEEJU KONTEKSTĀ

UNDERSTANDING OF PUBLIC RELATIONS IN THE CONTEXT OF DIFFERENT PARADIGMS AND APPROACHES

Summary

There is no one universal definition of public relations which could be used as grounds by all public relations scientists, lecturers, practitioners and others. According to the public relations researchers understanding of public relations is different. The lack of common universally used theoretical background makes essential complications not only for the research of public relations, but for the practical work as well.

The USA public relations professors James E. Grunig and Larissa Grunig separate two paradigms in understanding of public relations: *symbolic-interpretive paradigm* and *strategic management or behavioural paradigm*. Symbolic-interpretive paradigm is also named as traditional paradigm by James E. Grunig. According to James E. Grunig and Larissa Grunig these two main ways of thinking have existed and still exist in public relations practice and in academic field as well. Although division of public relations into two paradigms is simplified, however, as James E. Grunig considers, identification of these different ways of thinking helps to understand discussions between representatives of different areas better.

As society in Latvia also interprets public relations differently, discussions and disputes happen on question of what public relations really is, the aim of the article, based on studies of scientific literature, is to explain and analyze these two different ways of thinking.

Key words in foreign language: public relations, marketing, propaganda, symbolic-interpretive paradigm, strategic management or behavioural paradigm, communication approach to public relations, marketing approach to public relations, reputation management approach to public relations, relationship management approach to public relations.

Atslēgas vārdi pamatteksta valodā: sabiedriskās attiecības, mārketingas, propaganda, simboliski skaidrojošā paradigma, stratēģiskā menedžmenta jeb uzvedības paradigma, komunikācijas pieeja sabiedriskajām attiecībām, mārketinga pieeja sabiedriskajām attiecībām, reputācijas menedžmenta pieeja sabiedriskajām attiecībām, attiecību menedžmenta pieeja sabiedriskajām attiecībām

Anotācija

Nav vienas universālas sabiedrisko attiecību definīcijas, uz kuru balstītos visi sabiedrisko attiecību zinātnieki, docētāji, praktiķi u. c. Kā apstiprina sabiedrisko attiecību pētnieki (Grunig, 2009; L'Etang, 2010; Heath, Coombs, 2006; Edwards, 2006a; Sriramesh, Verčič, 2009; Ruler, Verčič, 2004 u. c.), sabiedrisko attiecību izpratne ir dažāda. Kopīgas, universāli izmantojamas teorētiskās platformas trūkums būtiski sarežģī ne tikai sabiedrisko attiecību pētniecību, bet arī praktisko darbu.

ASV sabiedrisko attiecību profesori Džeimss Grunigs (*James E. Grunig*) un Larisa Gruniga (*Larissa Grunig*) sabiedrisko attiecību izpratnē šķir divas paradigmas²²: simboliski skaidrojošo (*symbolic-*

²² Paradigma ir pasaules redzējums, kas ierāmē un ietekmē mūsu pieeju visam, ko mēs redzam. Paradigma ietver pašsaprotamas vērtības, pieņēmumus un pieejas pasaulei. Paradigma akadēmiskajā kontekstā ir neapstrīdama atsaukšanās uz līdzīgi domājotām personībām vai koncepcijām, kas tiek pieņemtas kā nozares pamats. Dominējošā paradigma konkrētā disciplīnā ir vispopulārākā vai vairākuma pieeja disciplīnai. Dominējošā paradigma nozarē ietver struktūru vai metodoloģiju, kas virza vairumu pētījumu nozarē un ir saskaņā ar vissvarīgākajiem priekšstatiem. (L'Etang, 2010: 9)

interpretive) paradigmu un stratēģiskā menedžmenta jeb uzvedības (*strategic management or behavioural*) paradigmu (Grunig, Grunig, 2008: 329; Grunig, 2009: 4, 9). Simboliski skaidrojošo paradigmu Dž. Grunigs dēvē arī par tradicionālo (*traditional*) paradigmu (Grunig, 2009: 4). Kā norāda Dž. Grunigs un L. Gruniga, šie divi galvenie domāšanas veidi ir pastāvējuši un vēl joprojām pastāv gan sabiedrisko attiecību praksē, gan arī akadēmiskajā sfērā (Grunig, Grunig, 2008: 329). Lai arī sabiedrisko attiecību iedalījums divās paradigmās ir vienkāršots, tomēr, kā uzskata Dž. Grunigs, šo atšķirīgo domāšanas veidu identificēšana palīdz labāk saprast diskusijas starp disciplīnas pārstāvjiem (Grunig, 2009:10).

Tā kā arī Latvijā dažādi tiek interpretētas sabiedriskās attiecības, notiek diskusijas un strīdi, kas īsti ir sabiedriskās attiecības; šī raksta mērķis ir, balstoties uz zinātniskās literatūras studijām, skaidrot un analizēt šos divus atšķirīgos domāšanas veidus.

Tradicionālā jeb simboliski skaidrojošā paradigma

Tradicionālās jeb simboliski skaidrojošās paradigmas pārstāvji sabiedriskās attiecības saprot kā ziņošanas, publicitātes, informēšanas un mediju attiecību funkciju. Praktiķi, kuri domā šīs paradigmas robežās, savā darbā uzsvāru liek uz publikācijām, ziņām, komunikācijas kampaņām un kontaktu veidošanu ar masu medijiem. Sabiedriskajām attiecībām lielākoties tiek piešķirta taktiska nozīme. Tradicionālās paradigmas pārstāvji tic, ka spēj kontrolēt vēstījumus sabiedrībai, spēj ietekmēt sabiedrības attieksmi un uzvedību, spēj pārliecināt sabiedrību mainīt viedokli ar asimetriskas komunikācijas palīdzību. Komunikācija tiek plānota, lai veicinātu organizācijas intereses, neņemot vai arī nedaudz ņemot vērā publiku viedokli. Cilvēku smadzenēs tiek radīts tāds priekšstats par organizāciju, kas pasargā to no apkārtējās vides un ļauj tai uzvesties sev vēlamā veidā. (Grunig, Grunig, 2008: 331; Grunig, 2009: 4, 9)

Īsāk sakot, sabiedriskās attiecības tiek izprastas kā vienvirziena asimetriska komunikācija vienpusēja labuma gūšanai.

Tradicionālajā paradigmā sabiedriskās attiecības bieži tiek skaidrotas kā mārketinga komunikācijas funkcija, kas atbalsta mārketingu ar publikācijām masu medijos, vai arī sabiedriskās attiecības tiek kombinētas ar reklāmu integrētās mārketinga komunikācijas programmā (Grunig, 2009: 4). Šo uzskatu lielā mērā pārstāv mārketinga teorētiķi un praktiķi. Mārketinga cilvēki sabiedriskās attiecības izprot kā publikāciju ieviešanu bez maksas masu medijos, lai atbalstītu produktu virzīšanu tirgū un klientiem sniegtos pakalpojumus (Gregory, 2009: 31). Par sabiedrisko attiecību un mārketinga attiecībām, disciplīnu robežām tiek diskutēts jau vairākus gadu desmitus (Kotler, Mindak, 1978; White, Mazur, 1995; Kotler, Scheff, 1997; Grunig, Grunig, Dozier, 2002; Kotler, Pfoertsch, 2006; L'Etang 2010 u. c.).

Lai arī tradicionālajā paradigmā sabiedriskajām attiecībām lielākoties tiek piešķirta taktiska loma, tomēr dažkārt tās tiek definētas kā menedžmenta funkcija, lietojot tādas jēdzienus kā *imidža menedžments*, *reputācijas menedžments*, *brenda [zīmola] menedžments* un *uztveres jeb izpratnes menedžments* (Grunig, 2009: 4). Lielbritānijas sabiedrisko attiecību pētniece Žakī Letāna (*Jacquie L'Etang*) norāda, ka bieži sabiedriskās attiecības kā reputācijas menedžmentu definē tieši sabiedrisko attiecību praktiķi un žurnālisti (L'Etang, 2006: 47). Apvienotās Karalistes oficiālajā absolventu karjeras mājaslapā *Prospects* (*Prospects, the UK's official graduate careers website*) rakstīts, ka sabiedriskās attiecības ir reputācijas menedžments, kura mērķis ir iegūt sapratni un

atbalstu, kā arī ietekmēt viedokli un uzvedību.²³ Līdzīgu viedokli sniedz arī kāda no Latvijas augstskolām: „Sabiedrisko attiecību speciālisti veido uzņēmuma tēlu un rūpējas par uzņēmuma reputāciju, veido attiecības ar medijiem, organizē uzņēmuma ārējo un iekšējo komunikāciju u. tml.”²⁴ Skaidrojot sabiedriskās attiecības kā tēla (reputācijas) menedžmentu, priekšplānā tiek izvirzīts tēls (reputācija), nevis attiecības. Reputāciju var veidot dažādiem līdzekļiem, attiecības – ne.

Tradicionālās paradigmas pārstāvji nesaskata īpašas atšķirības starp jēdzieniem *sabiedriskās attiecības* un *propaganda*. Tā, piemēram, krievu profesors Dmitrijs Oļšanskis (*Дмитрий Ольшанский*), izanalizējot dažādu teorētiķu viedokļus par sabiedrisko attiecību un propagandas attiecībām, secina, ka propaganda ir savdabīgas sabiedriskās attiecības totalitārā sabiedrībā, bet sabiedriskās attiecības – tā ir propaganda tirgus apstākļos. Viņaprāt, starp sabiedriskajām attiecībām un propagandu ir tikai divas būtiskas atšķirības. Pirmkārt, propaganda ir tieša pārliecināšana un iestāstīšana, bet sabiedriskās attiecības tiek veidotas uz izprovocēta, bet ārēji patstāvīga lēmuma pieņemšanas pamata. Otrkārt, propaganda pieprasa sasniegt katru cilvēku, bet sabiedriskās attiecības strādā ar cilvēku masām. Rezumējot D. Oļšanskis raksta, ka agrākā propaganda atgādina mūsdienų reklāmu, bet sabiedriskās attiecības ir savdabīga propagandas forma mārketinga laikmetā. Citu būtisku atšķirību nav (*Ольшанский, 2003: 71*).

Lielbritānijas sabiedrisko attiecību pētnieks Kevins Molonijs (*Kevin Moloney*) uzskata, ka propaganda var būt vai nu viens posms, kas noved pie tradicionālajām sabiedriskajām attiecībām, vai arī sinonīmiska ar sabiedriskajām attiecībām, sevišķi valstīs, kurās valda diktatūra un autoritāra valdība. Kad propagandu uzskata par sabiedrisko attiecību formu vai radniecīgu tām, tā kļūst par daļu no nozīmes ģenerēšanas procesa, ko ietekmē kultūras normas un izpratne atkarībā no pasaules reģiona (*Moloney, 2006: 56–57*).

Nav iespējams pievienoties iepriekš paustajiem viedokļiem, jo nevar likt vienlīdzības zīmi starp sabiedriskajām attiecībām un propagandu un nevar sabiedriskās attiecības uzskatīt par „savadbīgu propagandas formu”. Tie ir divi būtiski atšķirīgi jēdzieni, kuri ir strikti jānošķir. Tomēr nevar arī ignorēt šādu uzskatu esamību, kas spilgti apliecina pretrunīgo sabiedrisko attiecību izpratni.

Pētnieki Kejs Vīvers (*C. Kay Weaver*), Džudija Moušena (*Judy Motion*) un Džuljeta Ropera (*Juliet Roper*) norāda, ka tradicionālā jeb simboliski skaidrojošā paradigma ir veids, kādā sabiedriskās attiecības tiek reāli īstenotas dzīvē (*Weaver, Motion, Roper, 2006: 15*). Arī Dž. Grunigs uzskata, ka šajā paradigmā daudzi cilvēki, it īpaši žurnālisti, lielā mērā izprot sabiedrisko attiecību būtību. Tāpat paradigma arī parāda, kā sabiedriskās attiecības saprot daudzi sabiedrisko attiecību praktiķi un organizāciju vadītāji, kuru pakļautībā strādā sabiedrisko attiecību darba veicēji (*Grunig, 2009: 10*).

Kritiskās teorijas pārstāvji savos pētījumos atklāj, ka sabiedrisko attiecību prakse ir nesaraujami saistīta ar organizācijas interesēm. “Sabiedrisko attiecību praktiķi, kuru darba centrā ir valoda, ir kā simboliski producenti, kas maskē vai transformē intereses izkropļotās nozīmēs un leģitimizē patvaļīgas varas attiecības [..]” raksta Līdsas Metropoles universitātes (*Leeds Metropolitan University*) lektore Lī Edvardsa (*Lee*

²³ http://www.prospects.ac.uk/public_relations_officer_job_description.htm [skatīts 15. 12. 2016.].

²⁴ <http://www.alberta-koledza.lv/contents.php?parent=66> [skatīts 15. 12. 2016.].

Edwards) (Edwards, 2006b: 230). Arī Lielbritānijas sabiedrisko attiecību pētnieks Ārons Deiviss (*Aeron Davis*) uzskata, ka sabiedriskās attiecības visbiežāk tiek lietotas, lai gūtu konkurētspējīgu priekšrocību pār konkurentiem, un primāri tiek mērķētas uz citām korporāciju elitēm. Viņš parāda, ka biznesa un finansiālo ziņu radīšana faktiski ir dažu izmeklētu grupu (noteiktu žurnālistu, analītiķu, lielo akcionāru un akciju turētāju institūciju, kā arī organizāciju sabiedrisko attiecību praktiķu) rokās. Ā. Deiviss pierāda, ka, izslēdzot no rakstiem organizācijām nevēlamus uzskatus (piemēram, darbinieku vai mazo akcionāru uzskatus), šī speciālistu grupa transformē biznesa „ziņas” vēstījumā, kas nostiprina kompānijas pārākumu tirgū, un nepublicē rakstus, kas atspoguļo līdzsvarotāku notikumu versiju (Davis, 2000).

Līdzīgs viedoklis ir arī ASV profesorei Ketlīnai Germanei (*Kathlee German*). Arī viņa ir pārliecināta, ka organizācijas, īstenojot sabiedriskās attiecības, izmanto varas pozīcijas. Viņa norāda, ka sabiedrisko attiecību ziņas atspoguļo dominējošo spēku intereses, iegūstot politisku un finansiālu labumu. Lai kādi arī būtu nolūki, galamērķis ir relatīvi nemainīgs. Sabiedrisko attiecību ziņas pamatojas korporācijas ekonomiskajās vērtībās. „Kritiskā teorija atzīst spēcīgu motivāciju eksistenci, kas atbalsta kapitālisma kapitālieguldījumus,” skaidro K. Germane (German, 1995: 293).

ASV profesors Tomas Mikijs (*Thomas J. Mickey*) analizē veselu virkni atsevišķu gadījumu (*case studies*) no kritiskās perspektīvas, parādīdams, ka pat tik atšķirīgos kontekstos kā dārzkopība, AIDS profilakse un mākslas izstādes, sabiedriskās attiecības ir nesaraujami saistītas ar interesēm, kurām tās kalpo, un paldzina tās vides eksistenci, kurā šīs intereses tiek visveiksmīgāk veicinātas. Viņš precīzi norāda uz kritiskās skolas galveno argumentu: sabiedriskās attiecības pēc savas būtības ir neobjektīvas un var darboties tikai organizācijas interesēs (Mickey, 2002).

Kritiskie teorētiķi norāda uz iemeslu, kāpēc šāda sabiedrisko attiecību prakse turpina eksistēt. Tā ir resursu nelīdzsvarotība, kas ir organizāciju un masu mediju rīcībā. Sabiedrisko attiecību praktiķu rīcībā esošie ekonomiskie resursi un arvien pieaugošais naudas un darbinieku trūkums mediju organizācijās noved pie tā, ka žurnālisti, vācot materiālu ziņu rakstiem, kļūst arvien atkarīgāki no sabiedrisko attiecību praktiķiem (Stauber, Rampton, 1995; Moloney, 2000). Žurnālistiem ir mazāk laika un naudas nekā iepriekš savu pašu rakstu veidošanai, tomēr rakstu skaits, kas viņiem jāuzraksta, ir palielinājies. Turpretim organizācijas sabiedriskajās attiecībās investē arvien vairāk un vairāk, un augsti kvalificēti sabiedrisko attiecību praktiķi tagad žurnālistiem var piedāvāt labi uzrakstītus rakstu uzmetumus (*story leads*), kas stipri atvieglo pilna raksta uzrakstīšanu, tāpēc žurnālisti tos bieži izmanto (Pitcher, 2003).

Šie apstākļi veicina sabiedrisko attiecību prakses dzīvotspēju tradicionālajā paradigmā un norāda uz sabiedrisko attiecību attīstības ciešo saistību ar masu mediju attīstību. Samazinoties masu mediju kvalitātei, tradicionālās paradigmas sabiedrisko attiecību prakse pieņemas spēkā.

Rezumējot iepriekš minēto, jāsecina, ka tradicionālajā paradigmā var šķirt trīs pieejas sabiedriskajām attiecībām:

- **komunikācijas pieeju sabiedriskajām attiecībām** – sabiedriskās attiecības tiek īstenotas taktiskā līmenī kā komunikācijas funkcija ar mērķi nodrošināt informācijas plūsmu starp organizāciju un tās publikām; komunikācijas raksturs nav ierobežots (tiek

pieļauta neētiskas komunikācijas, propagandu saturošu elementu un manipulācijas izmantošana);

- **mārketinga pieeju sabiedriskajām attiecībām** – sabiedriskās attiecības tiek īstenotas taktiskā līmenī kā mārketinga atbalsta funkcija ar mērķi veicināt produktu pārdošanu; komunikācijas raksturs nav ierobežots (tiek pieļauta neētiskas komunikācijas, propagandu saturošu elementu un manipulācijas izmantošana);

- **reputācijas menedžmenta pieeju sabiedriskajām attiecībām** – sabiedriskās attiecības tiek īstenotas stratēģiskā līmenī kā viena no menedžmenta funkcijām ar mērķi veidot organizācijas tēlu (reputāciju) varas pozīciju noturēšanai, organizācijas interešu virzīšanai un aizstāvēšanai, vienpusēja labumu gūšanai; komunikācijas raksturs nav ierobežots (tiek pieļauta neētiskas komunikācijas, propagandu saturošu elementu un manipulācijas izmantošana).

Stratēģiskā menedžmenta jeb uzvedības paradigma

Atšķirīgs ir stratēģiskā menedžmenta jeb uzvedības paradigmas pārstāvju (Dž. Gruniga, viņa kolēģu un studentu) viedoklis. Viņi uzskata, ka sabiedrisko attiecību vadītājiem ir jāpiedalās stratēģisku lēmumu pieņemšanā, tā palīdzot vadīt organizācijas uzvedību un attiecības ar tās publikām. Šīs paradigmas pārstāvji liek uzsvāru uz daudzveidīgu divvirzienu komunikāciju, lai nodrošinātu dialogu starp organizāciju un tās publikām pirms lēmumu pieņemšanas un pēc tās. Šī paradigma neizslēdz tradicionālās sabiedrisko attiecību darbības – tādas kā mediju attiecības un informācijas izplatīšanu –, bet drīzāk paplašina tās, ietverot tajās izpēti un klausīšanos. Paradigmas pārstāvji uzskata, ka sabiedriskās attiecības sniedz labumu organizācijām, palīdzot tām pieņemt lēmumus, attīstīt politiku, nodrošināt pakalpojumus un rīkoties veidā, kas ir pieņemams ieinteresētajām publikām, tādejādi palielinot organizāciju ienākumus, samazinot izmaksas un riskus (Grunig, Grunig, 2008: 331; Grunig, 2009: 4, 10).

Stratēģiskā menedžmenta paradigma atspoguļojas ASV profesora Reksa F. Harlova (*Rex F. Harlow*) 1976. gadā dotajā definīcijā. Profesors, apkopojis un izpētījis 472 atšķirīgas sabiedrisko attiecību definīcijas, kas publicētas laika posmā no 1890. gada līdz 1976. gadam, dod savu definīciju, kurā norāda: „Sabiedriskās attiecības ir īpaša vadīšanas funkcija, kas palīdz nodibināt un uzturēt savstarpējās komunikācijas, izpratnes, pieņemšanas un sadarbības vadlīnijas starp organizāciju un tās sabiedrību; PR iekļauj problēmu un strīda jautājumu menedžmentu; palīdz vadībai būt informētai un reaģēt uz sabiedrības viedokli; nosaka un uzsver vadības pienākumu rīkoties atbilstoši sabiedrības interesēm; palīdz vadībai iet kopsolī ar pārmaiņām un efektīvi izmantot tās; kalpo kā agrīna brīdināšanas sistēma, kas palīdz paredzēt tendences; un tās galvenie instrumenti ir pētniecība un ētiska komunikācija.” (Harlow, 1976: 36)

Neskatoties uz to, ka minētā sabiedrisko attiecību definīcija ir formulēta jau 20. gadsimta 70. gadu beigās, vēl joprojām par vairākiem definīcijas aspektiem (sabiedriskās attiecības kā vadīšanas funkcija, ētiskas divvirzienu komunikācijas un sabiedriskās domes izpētes nepieciešamība u. c.) tiek daudz diskutēts. To apliecina arī atšķirīgo sabiedrisko attiecību paradigmu esamība.

Pie pētnieka R. Harlova definīcijā paustajām atziņām atgriežas 1984. gadā, kad viedokli par to, ka sabiedrisko attiecību pētniecības un prakses pamatā ir jābūt

organizācijas attiecībām ar tās publikām, izvirza un aizstāv ASV profesore Mērija Anna Ferguson (*Mary Ann Ferguson*) (Ferguson, 1984). Profesore tiek uzskatīta par pirmo sabiedrisko attiecību pētnieci, kas par centrālo pētījuma objektu izvirza organizācijas un sabiedrības attiecības.

20. gadsimta 90. gados attiecību jēdziens tiek pilnīgāk izpētīts, un pirmā grāmata, kas plaši analizē sabiedriskās attiecības kā attiecību menedžmentu, iznāk 2000. gadā. Tā ir ASV profesora Džona Ledingema (*Jonh A Ledingham*) un asociētā profesora Stefana Bruninga (*Stephen D. Bruning*) redakcijā izveidotā grāmata *Public Relations as Relationship Management: a relational approach to the study and practice of public relations* (Ledingham, Bruning, 2000).

ASV profesors Džons A. Ledingems (*Jonh A. Ledingham*) skaidro: „Efektīvi vadītas organizāciju un sabiedrības attiecības, ievērojot kopējās intereses un mērķus, ar laiku kristalizējas savstarpējā sapratnē un labumu nesošā organizācijas un publiku mijiedarbībā.” (Ledingham, 2003: 190) Arī Dž. Ledingems, tāpat kā R. Harlovs norāda, ka attiecību veidošanas process ir jāvada, šis process nenotiek pats no sevis, pašplūsmā. Vadot attiecības, organizācijai jāņem vērā ne tikai savas, bet arī sabiedrības intereses un mērķi. Labumu gūst ne tikai organizācija, bet arī tās publikas. Tikai tā var panākt savstarpēju sapratni. Pozitīvi vērtējama norāde, ka sabiedrisko attiecību aktivitātes tiek vērstas uz iepriekš noteiktām publikām, nevis visu sabiedrību kopumā, jo ir ļoti svarīgi publiku noteikt pēc iespējas precīzāk, lai ieguldītais darbs būtu rezultatīvs.

Stratēģiskā menedžmenta paradigmu pārstāv arī ASV sabiedrisko attiecību pētnieki Skots M. Katlips, A. Senters, G. Brūms, sabiedriskās attiecības definējot šādi: „Sabiedriskās attiecības ir vadīšanas funkcija – savstarpēji izdevīgu sakaru nodibināšana un uzturēšana starp kādu organizāciju un to sabiedrību, no kuras ir atkarīgas minētās iestādes veiksmes un neveiksmes.” (Katlips, Senters, Brūms, 2002: 26) Piebilde, ka attiecības ir ne tikai jāveido, bet arī jāuztur, ir būtiska, jo organizācijas bieži nesaprot vai aizmirst, ka par izveidotajām attiecībām ir jāturpina rūpēties.

Tāpat stratēģiskā menedžmenta paradigmu pārstāv biedru skaita ziņā lielākā sabiedrisko attiecību organizācija Eiropā – Licencētais sabiedrisko attiecību institūts (*Chartered Institute of Public Relations*), kas apvieno vairāk nekā 9500 biedru (gan Apvienotās Karalistes, gan citu valstu). Institūts norāda, ka sabiedriskās attiecības ir vērstas uz reputāciju, kas ir gala iznākums tam, ko jūs darāt, ko jūs sakāt un ko citi saka par jums. Sabiedrisko attiecību prakse ir disciplīna, kas gādā par reputāciju ar mērķi gūt sapratni un atbalstu, kā arī ietekmē viedokli un uzvedību. Tie ir plānoti un pastāvīgi centieni izveidot un saglabāt labvēlību un savstarpēju sapratni starp organizāciju un tās publikām. Institūts norāda, ka mūsdienās sapratne ir divvirzienu process. Lai gūtu panākumus, organizācijām ir jāieklausās tajos, ar kuriem tiek veikti kādi darījumi. Mūsdienu atvērtajā sabiedrībā ar propagandu vairs nepietiek.²⁵ Lai arī definīcijā priekšplānā ir izvirzītas rūpes par reputāciju, kas norāda uz piederību tradicionālajai paradigmai, tomēr iedziļinoties jāsaka, ka reputācija šai skaidrojumā ir kā gala rezultāts savstarpējai sapratnei. Šajā formulējumā atšķirībā no iepriekšējām definīcijām ir uzsvērts, ka sabiedriskās attiecības ir plānota darbība. Sabiedrisko attiecību jomā nevar strādāt haotiski, darbs jāplāno ilgtermiņā. Tāpat svarīgi ir saprast, ka darbība ir pastāvīga. Lai

²⁵ <http://www.cipr.co.uk/content/careers-cpd/careers-pr/what-pr> [skatīts 15. 12. 2016.].

sasniegtu rezultātu, darbībai jānotiek nepārtraukti, regulāri. Uzskatāms, ka institūtam definīcija ir jāuzlabo, precizējot savu skaidrojumu. Pašreiz sniegtā definīcija var radīt pārpratumus. Piemēram, definīcijā ir apgalvots, ka sabiedrisko attiecību prakse ietekmē viedokli un uzvedību, bet nav skaidri pateikts, kā viedokli un uzvedību tā ietekmē.

Fokuss uz attiecībām prasa, lai organizācijas vairāk iesaistītos dialoga veidošanā ar organizācijas publikām. Tomēr ASV asociētie profesori Maikls Kents (*Michael L. Kent*) un Maurīna Teilore (*Maureen Taylor*) norāda, ka praksē dialogs bieži nesniedz to, ko no tā gaida dialoga dalībnieki. Dialoga iznākums var nebūt vēlamais, un dialogs pats pieprasa, lai tiktu atklāta informācija, kas var padarīt šīs informācijas īpašnieku ievainojamu. Praktiķiem, kas uzstāj uz lielāku mijiedarbību ar auditorijām, jāskaidro, jāizskaidro un jāvada šie potenciālie riski, kas attiecas uz organizācijām, kā arī uz auditorijām, ar kurām tās sadarbojas (Kent, Taylor, 2002: 33).

Tas nozīmē, ka sabiedrisko attiecību praktiķiem ir jābūt ļoti kompetentiem, daudzpusīgi izglītotiem un atbildīgiem.

L. Edvardsa skaidro, ka dialogs starp organizāciju un tās publikām nebūt nenozīmē, ka organizācijai, lemjot, kā vadīt savas sabiedriskās attiecības, ir jāatsakās no savām interesēm. Tas nozīmē, ka ir nepieciešams rūpīgāk domāt un plānot, kā tās mērķi būtu sasniedzami. (Edwards, 2006a: 157)

Šis L. Edvardsas apgalvojums pastiprina Licencētā sabiedrisko attiecību institūta norādījumu, ka sabiedriskās attiecības ir jāplāno un kārtīgi jāpārdomā, tikai tad var sagaidīt vēlamo rezultātu.

ASV profesori Roberts Hīts (*Robert L. Heath*) un Timotijs Kombs (*W. Timothy Coombs*) apgalvo, ka ir iespējams noteikt attiecību kvalitāti un progresu. Attiecībās svarīga ir uzticība, atvērtība, ticamība, tuvība (laba pazīšana), līdzība, tūlītēja rīcība, savstarpēja saskaņa, rūpīgums (precizitāte), vispārēja interese un attiecību vēsture (Heath, Coombs, 2006: 202). Līdz šim attiecību kvalitāte sabiedrisko attiecību praksē ir zinātniski maz pētīta, lielāka vērība tiek pievērsta citiem sabiedrisko attiecību aspektiem.

Kā pamatu, no kura attīstījusies stratēģiskā menedžmenta paradigma (Grunig, Grunig, 2008: 331), var minēt Dž. Gruniga, L. Grunigas un D. Dozjē ekselences teoriju, kas tapusi projekta *Excellence* rezultātā. Projekts īstenots 20. gadsimta 80. un 90. gados trīs pasaules valstīs – ASV, Kanādā un Lielbritānijā. Tajā pētīta sabiedrisko attiecību prakse vairāk nekā 300 dažādās organizācijās. Pētījuma rezultāti ir apkopoti 3 grāmatās: *Excellence in Public Relations and Communication Management* (Grunig, 1992); *Managers's Guide to Excellence in Public Relations and Communication Management* (Dozier, Grunig, Grunig, 1995); *Excellent Public Relations and Effective Organizations. A Study of Communications Management in Tree Countries* (Grunig, Grunig, Dozier, 2002). Pēdējā grāmatā ir apkopoti visi pētījuma gaitā iegūtie rezultāti.

Pētījums parāda, ka sabiedrisko attiecību vērtība nāk no attiecībām, ko organizācijas attīsta un saglabā ar publiku. Pētnieki skaidro: „Sabiedriskās attiecības palīdz veidot attiecības, sekmējot komunikāciju starp organizācijas apakšsistēmām un publikām organizācijās un ap tām.” (Grunig, 2002: 2) Ekselences teorijas izstrādātāji uzskata, ka reputācija ir attiecību rezultāts un ka attiecību kvalitāte un reputācija vairāk izriet no organizācijas uzvedības nekā no vēstījumiem, ko komunikatori izplata. Lai sasniegtu rezultātu, ir jāievēro vispārējie sabiedrisko attiecību principi, kas nosaka, ka sabiedriskās

attiecības var ietekmēt menedžmenta lēmumus un uzvedību, ja sabiedriskās attiecības vada vadītājs, kas ir pilnvarots ieņemt svarīgu lomu organizācijas stratēģiskajā menedžmentā. Komunikatori, ieņemot stratēģisku lomu, ir lielāka vērtība, ja viņi, izpētot publiku viedokli, sniedz organizācijas vadībai informāciju par pētījuma rezultātiem, nevis strādā, lai informāciju izplatītu ārpus organizācijas. Pētījuma rezultāti apliecina, ka komunikatori var attīstīt attiecības daudz efektīvāk, ja viņi ar publikām komunicē simetriski, nevis asimetriski. Simetriskā komunikācija ir īpaši svarīga organizācijas iekšienē, kur tā palīdz veidot piederības kultūru, kas savukārt palielina darbinieku apmierinātību ar organizāciju. Taču pētnieki arī uzsver, ka organizācijas iekšējā simetriskā komunikācija un piederības kultūra izriet no organizācijas struktūras, ko ir radījuši augstākā līmeņa vadītāji. (Grunig, Grunig, Dozier, 2002: xi)

Īpaši jāuzsver pētnieku norāde, ka sabiedrisko attiecību mērķis ir attiecības, reputācija ir attiecību loģisks rezultāts. Šis fakts ir būtisks, jo pats mērķis jau norāda uz procesa raksturu. Atšķirībā no stratēģiskās paradigmas tradicionālā paradigma par mērķi izvirza reputāciju nevis attiecības, kas neliecina par procesa godīgumu, ētiskumu utt. Kā jau iepriekš minēts, reputāciju var veidot dažādiem līdzekļiem, attiecības – ne.

Pētnieki norāda, ka komunikācijai ir jābūt integrētai. Taču tā nevar būt integrēta pastarpināti ar citām menedžmenta funkcijām – tādām kā mārketinga vai cilvēkresursu vadība. Tai ir jābūt integrētai ar augstākstāvošo komunikācijas vadītāju, kam ir kvalifikācija sabiedriskajās attiecībās, vai arī ar atsevišķu sabiedrisko attiecību departamentu. Pētnieki uzsver, ka integrētā mārketinga komunikācija ir jāiekļauj integrētā sabiedrisko attiecību funkcijā. Integrētai mārketinga komunikācijai nevajadzētu būt koncepcijai, kas integrē komunikāciju (Grunig, Grunig, Dozier, 2002: xi–xii).

Uzskatāms, ka sabiedrisko attiecību un mārketinga vadītājiem, cieši sadarbojoties, ir jāplāno un jāīsteno vienota integrētās komunikācijas stratēģija, lai sasniegtu organizācijas mērķus.

Atšķirībā no citiem paradigmas pārstāvjiem Dž. Grunigs, L. Gruniga un D. Dozjē uzsvaru lielā mērā liek uz komunikāciju, norādot, ka sabiedriskās attiecības ir komunikācijas menedžments (Grunig, Grunig, Dozier, 2002: 2). Nevar pievienoties apgalvotajam, ka sabiedriskās attiecības ir komunikācijas menedžments. Komunikācija šaurākā nozīmē ir līdzeklis, kas palīdz veidot attiecības ar sabiedrību. No citas puses, komunikācijas menedžments ir plašāks jēdziens nekā sabiedriskās attiecības. Komunikācijas menedžments nenosaka, kādā veidā komunikācija tiek īstenota, kāds ir tās raksturs (vienvirziena vai divvirzienu, ētisks vai neētisks utt.). Tā ir visdažādākās informācijas pārraide. Labāk būtu runāt par attiecību nevis komunikācijas menedžmentu. Attiecības nosaka, ka iesaistītās puses ir savstarpēji saistītas, tās ir mijiedarbībā. Ilgstošas, savstarpēji labvēlīgas attiecības var izveidot, iesaistot komunikācijā visas ieinteresētās puses un ievērojot ētikas normas.

Kritiskie teorētiķi K. Vīvers, Dž. Moušena un Dž. Ropera uzskata, ka stratēģiskā menedžmenta paradigma ir mazticams retums un pat fantastiski ideāla (Weaver, Motion, Roper, 2006: 15). Savukārt pētījuma koncepcijā uzskatāms, ka šī paradigma ir solis uz priekšu sabiedrisko attiecību attīstībā, jo šīs paradigmas teorija, ja arī tā ir atrauta no prakses, nerada kaitējumu tai, bet gluži otrādi – norāda, uz ko tiekties, palīdzot attīstīties jaunā kvalitātē. Dž. Gruniga nostāja, ka ideālismam ir jābūt sabiedrisko attiecību modeļa

centrālajai un vitāli svarīgākajai daļai, lai attīstītu izcilas sabiedriskās attiecības teorijā un praksē (Grunig, Grunig, Dozier, 2002: 307), ir visnotaļ atbalstāma.

Rezumējot iepriekš analizēto, ir saskatāma iespēja papildu trim iepriekš formulētajām tradicionālās paradigmas pieejām nosaukt vēl vienu pieeju, t. i., **attiecību menedžmenta pieeju sabiedriskajām attiecībām** – sabiedriskās attiecības kā menedžmenta funkcija, kuras mērķis ir savstarpēji izprotošas un atbalstošas attiecības.

Šī pētījuma koncepcija pārstāv un atbalsta attiecību menedžmenta pieeju sabiedriskajām attiecībām. Balstoties uz šo pieeju un Dž. Gruniga un viņa komandas izvirzītajiem vispārējiem sabiedrisko attiecību principiem (Grunig, Grunig, Dozier, 2002: xi), formulējami pieci ideālu sabiedrisko attiecību **kritēriji**:

- sabiedriskās attiecības ir viena no organizācijas menedžmenta funkcijām;
- sabiedriskās attiecības ir apzināti veikta darbība ar mērķi izveidot, saglabāt un uzlabot savstarpēji izprotošas un atbalstošas attiecības, rezultāts – pozitīvs organizācijas tēls (reputācija);
- sabiedriskās attiecības ir darbs ar noteiktām iekšējām un ārējām organizācijas publikām;
- sabiedriskās attiecības ir plānots, ilgtermiņā vērsts process;
- sabiedriskajās attiecībās tiek izmantota ētiska divvirzienu komunikācija.

Apvienojot šos kritērijus, sabiedrisko attiecību **definīcija** ir šāda: „Sabiedriskās attiecības ir viena no organizācijas menedžmenta funkcijām; apzināti veikts, plānots, ilgtermiņā vērsts process ar mērķi izveidot, saglabāt un uzlabot savstarpēji izprotošas un atbalstošas attiecības ar iekšējām un ārējām organizācijas publikām, īstenojot ētisku divvirzienu komunikāciju, lai rezultātā radītu pozitīvu organizācijas tēlu (reputāciju).”

Šajā definīcijā akcents tiek likts uz attiecību veidošanu, saglabāšanu un uzlabošanu. Loģiskas sekas šai darbībai – pozitīvs organizācijas tēls (reputācija), kas nav pašmērķis, bet gan likumsakarīgs rezultāts paveiktajam.

Secinājumi

Tradicionālās jeb simboliski skaidrojošās paradigmas un stratēģiskā menedžmenta jeb uzvedības paradigmas pārstāvju viedokļi, kas ir sabiedriskās attiecības, atšķiras. Tradicionālās paradigmas piekritēji sabiedriskās attiecības skata no dominējošā spēka pozīcijām, akcentējot organizācijas varu pār sabiedrību, vienpusēja labuma gūšanu, komunikācijas rakstura neierobežotību, savukārt stratēģiskā menedžmenta paradigmas pārstāvji akcentē stratēģisku attiecību menedžmentu, savstarpējas sapratnes radīšanu, uzturēšanu un uzlabošanu, izmantojot ētisku divvirzienu komunikāciju.

Tradicionālajā paradigmā un stratēģiskā menedžmenta paradigmā var saskatīt un nošķirt četras pieejas sabiedriskajām attiecībām:

- *komunikācijas pieeju* – sabiedriskās attiecības tiek īstenotas taktiskā līmenī kā komunikācijas funkcija ar mērķi nodrošināt informācijas plūsmu starp organizāciju un tās publikām; komunikācijas raksturs nav ierobežots (tiek pieļauta neētiskas komunikācijas, propagandu saturošu elementu un manipulācijas izmantošana);
- *mārketinga pieeju* – sabiedriskās attiecības tiek īstenotas taktiskā līmenī kā mārketinga atbalsta funkcija ar mērķi veicināt produktu pārdošanu; komunikācijas raksturs

nav ierobežots (tiek pieļauta neētiskas komunikācijas, propagandu saturošu elementu un manipulācijas izmantošana);

- *reputācijas menedžmenta pieeju* – sabiedriskās attiecības tiek īstenotas stratēģiskā līmenī kā viena no menedžmenta funkcijām ar mērķi veidot organizācijas tēlu (reputāciju) varas pozīciju noturēšanai, organizācijas interešu virzīšanai un aizstāvēšanai, vienpusēja labumu gūšanai; komunikācijas raksturs nav ierobežots (tiek pieļauta neētiskas komunikācijas, propagandu saturošu elementu un manipulācijas izmantošana);

- *attiecību menedžmenta pieeju* – sabiedriskās attiecības kā menedžmenta funkcija, kuras mērķis ir savstarpēji izprotošas un atbalstošas attiecības.

Izvērtējot šīs pieejas sabiedriskajām attiecībām un ņemot vērā personisko pieredzi un novērojumus, uzskatāms, ka Latvijā sabiedrisko attiecību praksē jātiecas īstenot attiecību menedžmenta pieejā balstītas sabiedriskās attiecības. Organizācijām jāklūst arvien atvērtākām sabiedrībai, ar ētiskas divvirzienu komunikācijas palīdzību veidojot un saglabājot savstarpēji izdevīgas attiecības ar ieinteresētajām pusēm. Tas veicinātu ne tikai sabiedrisko attiecību nozares attīstību, bet arī demokrātisku vidi katrā organizācijā un valstī kopumā.

Avoti un literatūra

1. **Davis, A.** (2000). Public relations, business news and reproduction of corporate power. *Journalism*, No 1 (3), pp. 282–304.
2. **Edwards, L.** (2006a). Public relations theories – an applied overview: systems theories.// *Exploring Public Relations*. Tench, R., Yeomans, L. (Eds.). Harlow: Pearson Education Limited, pp. 141–180.
3. **Edwards, L.** (2006b). Rethinking power in public relations. *Public Relations Review*, No 32 (3), pp. 229–231.
4. **German, K.** (1995). Critical theory in public relations enquiry.//*Public Relations Inquiry as Rhetorical Criticism*, Elwood, W. N. (Ed.). Westport, CT: Praeger, pp. 279–294.
5. **Gregory, A.** (2009). Management and organisation of public relations.//*Exploring Public Relations*. Tench, R., Yeomans, L. (Eds.). London: Pearson Education Limited, pp. 19.–34.
6. **Grunig, J. E.** (2009). Paradigms of global public relations in an age of digitalization. *PRism*, No. 6(2), [tiešsaiste]. [Skatīts 09. 03. 2010.]. <http://www.prismjournal.org/homepage.html>
7. **Grunig, J. E., Grunig L. A.** (2008). Excellence Theory in Public Relations: Past, Present, and Future.//*Public Relations Research: European and International Perspectives and Innovations*. Ansgar Zerfaß, A. A., Ruler, van B., Sriramesh, K. (Eds.). VS Verlag für Sozialwissenschaften, pp. 327.–348.
8. **Grunig, L. A., Grunig, J. E., Dozier, D. M.** (2002). *Excellent Public Relations and Effective Organizations : a Study of Communication Management in Three Countries*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 653 p.
9. **Harlow, R. F.** (1976). Building a definition of public relations. *Public Relations Review*, No 2 (4), 36 p.
10. **Heath, R. L., Coombs, W. T.** (2006). *Today's Public Relations : an Introduction*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 539 p.
11. **Katlips, S. M., Senters A. H., Brūms G. M.** (2002). *Sabiedriskās attiecības*. Rīga: Avots, 763 lpp.
12. **Kent, M. L., Taylor M.** (2002). Toward a dialogic theory of public relations. *Public Relations Review*, No 28, pp. 21–37.
13. **Kotler, P., Mindak, W.** (1978). Marketing and public relations: should they be partners or rivals. *Journal of Marketing*, Vol. 42, Issue 4, pp. 13.–20.
14. **Kotler, P., Pfoertsch, W.** (2006). *B2B Brand Management*. New York: Springer, 2006, 357 p.
15. **Ledingham, J. A.** (2003). Explicating relationship management as a general theory of public relations. *Journal of Public Relations Research*, No 15 (2), pp. 181–198.

16. **Ledingham, J. A., Bruning, S. D.** (2000). *Public Relations as Relationship Management: a relational approach to the study and practice of public relations*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 255 p.
17. **L'Etang, J.** (2006). Public relations and propaganda: conceptual issues and methodological problems.//*Public Relations: Critical Debates and Contemporary Practice*. L'Etang, J., Pieczka, M. (Eds.). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, pp. 23–40.
18. **L'Etang, J.** (2010). *Public relations : concepts, practice and critique*. Los Angeles: Sage Publications, 290 p.
19. **Mickey, T. J.** (2002). *Deconstructing Public Relations: public relations criticism*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 176 p.
20. **Moloney, K.** (2000). *Rethinking public relations: the spin and the substance*. London: Routledge, 208 p.
21. **Moloney, K.** (2006). *Rethinking public relations: PR propaganda and democracy*. New York: Routledge, 228 p.
22. **Pitcher, G.** (2003). *The Death of Spin*. Chichester: John Wiley & Sons, 272 p.
23. **Ruler, van B., Verčič, D., Butschi, G., Flodin, B.** (2004). A First Look for Parameters of Public Relations in Europe. *Journal of Public Relations Research*, No 16 (1), pp. 35–63.
24. **Sriramesh, K.** (2009). Globalisation and public relations: an overview looking into the future. *PRism*, No 6(2), [tiešsaiste]. [Skatīts 09. 02. 2010.] <http://www.prismjournal.org/homepage.html>
25. **Stauber, J., Rampton, S.** (1995). *Toxic Sludge is Good for You: Lies, damn lies and the public relations industry*. Monroe, ME: Common Courage, 236 p.
26. **Weaver, K., Motion, J., Roper, J.** (2006). From propaganda to discourse (and back again): truth, power, the public interest and public relations.//*Public Relations: Critical Debates and Contemporary Practice*. L'Etang, J., Pieczka, M. (Eds.). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, pp. 5–21.
27. **Ольшанский, Д.** (2003). *Политический PR*. Москва: Питер, 540 стр.

LATVIA RANKING COMPARED WITH BALTIC STATES IN DIGITAL ECONOMY AND SOCIETY INDEX

LATVIJAS SASNIEGUMI SALĪDZINĀJUMĀ AR CITĀM BALTIJAS VALSTĪM PĒC DIGITĀLĀS EKONOMIKAS UN SABIEDRĪBAS INDEKSA

Kopsavilkums

Labi zināmos un atpazīstamos saliktos indeksus izmanto, lai salīdzinātu valstu dažādos sniegius. Piemēram, Digitālās Ekonomikas un Sabiedrības Indekss (DESI), ko Eiropas Komisija izveidoja, lai mērītu Eiropas Savienības (ES) valstu progresu attiecībā uz digitālo ekonomiku un sabiedrību. Vienots digitāls tirgus ir kļuvis par vienu no ES galvenajām prioritātēm, tādējādi ir svarīgi uzraudzīt ES valstu sniegumu DESI indeksā gan kopumā, gan katrā valstī atsevišķi.

Pētījuma mērķis ir salīdzināt Latvijas sniegius ar citu ES valstu sniegumiem pēc DESI indeksa, galveno uzvaru liekot uz Baltijas valstīm (Lietuvu, Igauniju, Latviju). Šim nolūkam tiek izmantoti publiski pieejami dati, kas satur valstu rādītājus pēc DESI indeksa komponentēm.

DESI kopumā parāda, ka Igaunijas sniegumi ir krietni labāki salīdzinājumā ar Latviju un Lietuvu. Tomēr, izpētot DESI indeksa dimensijas detalizēti, var secināt, ka arī vairāki Lietuvas un Latvijas sasniegumi ir labāki nekā Igaunijai.

Ir pieejams arī Tīkla Gatavības Indekss (NRI), kas tiek publicēts kā sastāvdaļa no Globālās Informācijas Tehnoloģiju Atskaites. Lai gan NRI un DESI ir veidots ar līdzīgiem mērķiem un var atrast līdzīgus rādītājus abu salikto indeksu uzbūvē, tomēr indeksi atšķiras.

Atlēgas vārdi: Digitālās Ekonomikas un Sabiedrības Indekss, Latvija, Eiropas Savienība, digitalizācija.

Keywords: Digital Economy and Society Index, Latvia, European Union, digitisation

Abstract

Well known and recognizable composite indexes can be used to compare countries' rankings.

Digital Economy and Society Index (DESI) was created to measure the progress of the EU Member States towards a digital economy and society. Digital Single Market has become one of the top priorities in the EU.

The goal of this paper is to compare Latvia's rankings by DESI scores with other EU countries with the main focus on the Baltic States (Latvia, Lithuania and Estonia). For this purpose, publicly available DESI and its components data are used in this paper

DESI shows that Estonia has much better DESI scores compared with Latvia and Lithuania. However, when looking more deeply into composite index sub-dimensions, it can be seen that there are also indicators where Estonia has low values and Latvia and Lithuania are outperforming Estonia.

Also other indexes are available that track countries' digital economy, for instance, Network Readiness Index (NRI) that is published yearly within Global Information Technology Report. However, each index has its own goal and if compared with DESI, NRI has some similarities, but still uses different indicators and has different dimensions of digital economy that are measured.

DESI allows the EU countries to identify areas requiring actions in order to achieve this priority. The goal of this paper is to compare Latvia's rankings by DESI scores with other EU countries with the main focus on the Baltic States (Latvia, Lithuania and Estonia). For this purpose, publicly available DESI and its components (sub-dimensions) data are used.

DESI was first introduced by the European Commission in 2015 and was calculated using data from the year 2014. It is a composite index that summarises more than 30 relevant indicators on Europe’s digital performance and tracks the evolution of the European Union (EU) Member States and candidate countries. The composite index consists of five main dimensions (principal policy areas) and each set of indicators are weighting (see Table 1).

Table 1

Digital Economy and Society Index overall description

Index name	The Digital Economy and Society Index (DESI)
Goal of index	To measure the progress of EU Member States towards a digital economy and society
Main dimensions (weights)	Connectivity (25%), Human capital (25%), use of the Internet (15%), integration of digital technology (20%), digital public services (15%)
Total indicator count	30
Countries included	EU28 countries (DESI 2016) and candidate countries In mid 2016 data for some other countries (15 in total) were introduced (new indicator called I-DESI)
Maintained by	the European Commission
Possible range of index	0–0.7
Period available	2013–2015 (DESI 2016 refers mostly to data from 2015) Indicators collected on a yearly basis (few exceptions)

Author’s compilation (DESI and iDESI)

EU28 average score is 0.52 and it has improved by 0.02 from 2015 to 2016. The improvement was mostly driven by *Connectivity* and *Integration of Digital Technology by businesses*. In the EU Online Public services and Human Capital were stagnated.

In overall, the difference between countries with highest score and lowest score has decreased if compared with the previous year.

Table 2

Digital Economy and Society Index, Latvia, worst and best country comparison, 2013–2015

	DESI 2016	DESI 2015	DESI 2014
Worst country (score)	Romania (0.354)	Romania (0.319)	Bulgaria (0.307)
Best country (score)	Denmark (0.684)	Sweden (0.682)	Denmark (0.652)
Difference	0.33	0.363	0.345
Latvian score	0.485	0.461	0.438
Difference with best	0.199	0.221	0.241
EU 28	0.519	0.498	0.456

Author’s compilation based on DESI 2014–2016

Latvia together with Croatia, Italy, Romania, Slovenia and Spain are those that score below the EU average, but whose score grew faster than that of the EU over the last year (*catching up* cluster). Latvia has an overall score of 0.49 and ranks 19th.

Estonia is ranked 7th among the 28 member states of the European Union in the DESI 2016 and is listed as one of the nations in the *running ahead* cluster (countries that

perform well and that have been developing at a pace that allows them to further distance themselves from the EU on average) (see Figure 1).

Lithuania (with score 0.54 and 13th rank) falls into *lagging ahead* cluster (countries with good performance, but their development is slow and they are lagging behind in comparison to the progress of the EU as a whole).

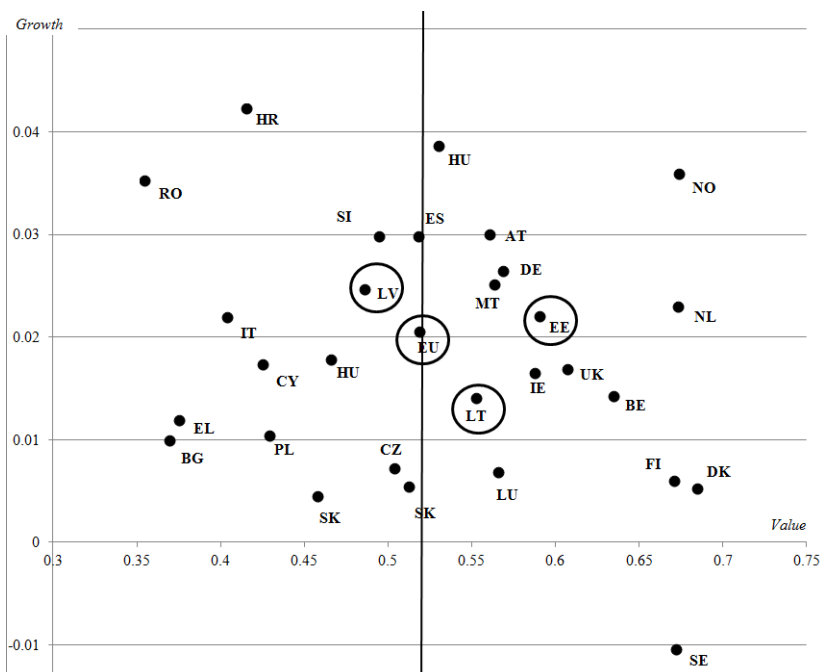

Figure 1. DESI 2016 by growth and overall value, EU28, 2013–2015 (author’s compilation based on DESI 2014–2016).

Thus, Latvia has the lowest score among the three Baltic States in the composite index. Countries’ scores in other dimensions are seen in Table 3. The following figures also show in which clusters the Baltic States fall if we take each separate index dimension.

Connectivity is one of the drivers for digitisation. It is a necessary condition for developing and making society more digital. It is measured by Internet connection availability with focus on fast Internet and take-up. As we see in Figure 2, all three countries score above EU28 average and have growth above average in Connectivity. Lithuania is the leader among all three countries due to NGA rollout (availability is 98%), Latvia is not far behind (91%) to only 71% in the EU and 86% in Estonia. Both countries make investments into fast Internet rather than fixed broadband coverage, thus fast Internet broadband take-up is also higher than in Estonia, but still can be higher (56% and 58% accordingly). Lithuania has lowest prices for fixed broadband (ranking number 1 in EU28 while Latvia is only 14th and Estonia 20th). However, mobile broadband take-up in Latvia and Lithuania is lagging behind, having 19th and 24th positions, while Estonia is number 4.

It is notable to stress that Estonia policy makers are hard working in country marketing making Estonia recognizable as an information and communication technology (ICT) country. However, we see that Latvia and Lithuania score even better in some connectivity indicators.

Table 3

DESI and its components, Latvia, Lithuania, Estonia, 2014–2015

Dimension	Latvia		Lithuania		Estonia		EU28 average
	Rank 2015 /2016	DESI 2015 / 2016	Rank 2015/2016	DESI 2015/ 2016	Rank 2015/2016	DESI 2015/ 2016	DESI 2015/ 2016
DESI	19 / 19	0.46/ 0.49	11/ 13	0.54 / 0.55	8 / 7	0.57 / 0.59	0.5 / 0.52
Connectivity	10 / 10	0.64 / 0.65	8 / 7	0.67 / 0.7	13 / 16	0.59 / 0.59	0.59 / 0.59
Human Capital	22 / 23	0.45 / 0.46	19 / 19	0.49 / 0.48	7 / 7	0.7 / 0.69	0.58 / 0.59
Use of the Internet	9 / 9	0.51 / 0.54	6 / 10	0.53 / 0.52	4 / 5	0.54 / 0.56	0.43 / 0.45
Integration of Digital Technology	28 / 27	0.19 / 0.22	7 / 8	0.4 / 0.44	23 / 22	0.25 / 0.28	0.33 / 0.36
Digital Public Services	18 / 14	0.49 / 0.57	14 / 12	0.58/ 0.61	4 / 1	0.76 / 0.87	0.54 / 0.55

Author's compilation based on DESI 2014–2016

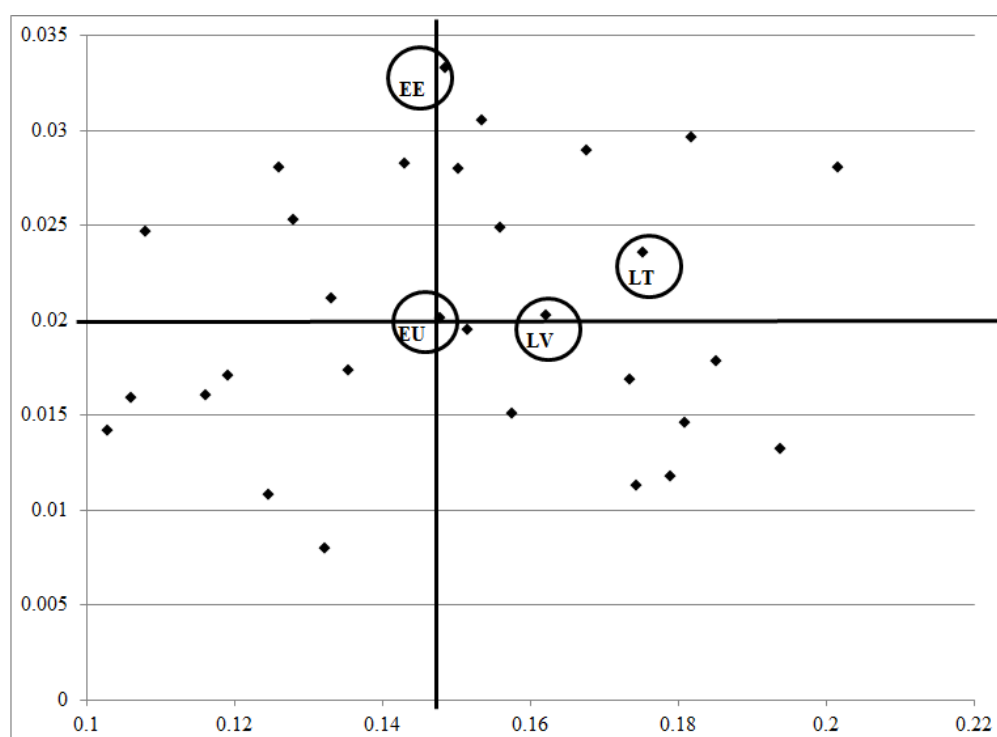

Figure 2. DESI 2016 Connectivity by growth and weighted value, Baltic States compared with EU28, 2013–2015 (author's compilation based on DESI 2014–2016).

Human Capital/Digital skills are the dimension that is focused on digital skills and usage. While the Internet is used regularly in the EU countries, 45% of Europeans do not have basic digital skills (in terms of DESI methodology). Latvia and Lithuania are positioned towards the lower end of the scale (22th and 19th rank). Both countries have not improved their rank from the previous year. Latvia has very low scores in all indicators

of this component. Estonia is one of the leaders in this component due to high share of ICT specialists, high Internet usage level and good scores in basic digital skills. STEM graduates share is still low and Estonia has to improve this.

Latvia has to show improvements in all indicators – it should improve share of ICT specialists and STEM graduates, otherwise this could hold back companies and public sector from digital developing. While ICT specialists as a fraction of employed individuals in Lithuania is very low, a good sign for Lithuania is high STEM graduates’ share. This shows good potential in the future.

The *Use of the Internet* has the lowest weight in DESI index. This is logically, because the use of the Internet is highly dependent on other dimensions. However, this component shows some trends in the Internet usage among customers. More detailed Internet usage analysis would be necessary from marketing perspective (to understand customers’ behaviour better).

The Internet users in the EU engage in various online activities, like reading news online, using online banking, performing video calls).

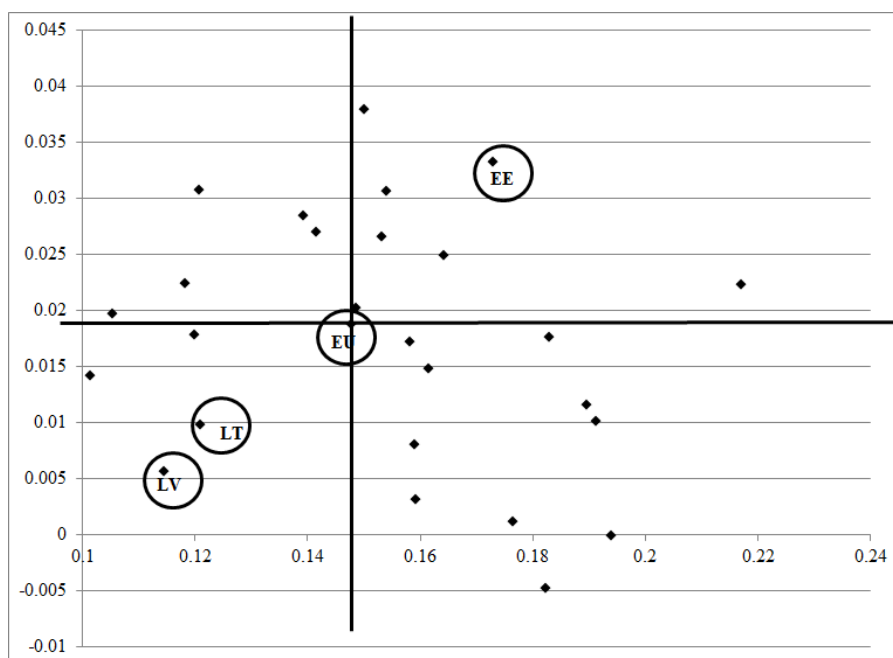

Figure 3. DESI 2016 Human Capital by growth and weighted value, the Baltic States compared with EU28, 2013–2015 (author’s compilation based on DESI 2014–2016).

It is notable that in the EU there was a considerable increase in the number of social network users (from 58% in DESI 2015 to 63% in DESI 2016) and those shopping online (from 63% to 65% accordingly). All three Baltic State countries are above the EU average in different online activities. Users in the Baltic States are especially keen on reading news online (about 90% users on average in all three countries are reading news online compared with 68% in the EU). Cross-border shopping could bring benefits for small countries. The number of individuals who shop online has increased in all three countries; however, in Lithuania this number is lower compared with other small countries (see Figure 4). Half of Estonians engaged in eCommerce activities shop cross border (26%). This is a higher rate than EU28 on average and is a significant increase compared to last year.

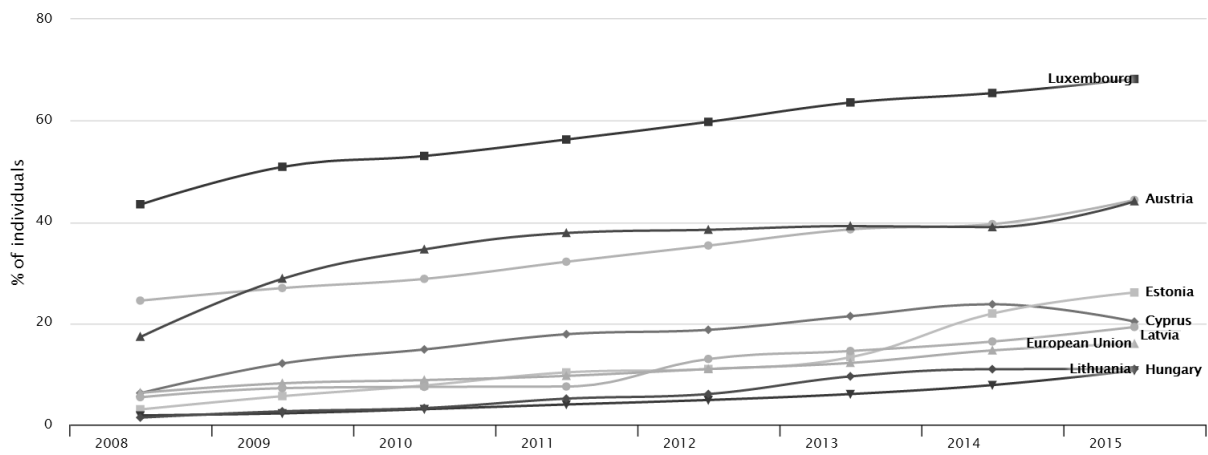

Figure 4. Shopping cross-border, Baltic States and some other small countries, 2008–2015 (European Commission, Digital Scoreboard, 2008–2015)

Integration of Digital Technology shows how businesses are adopting digital technologies, including social media. This dimension is the one that has the most space to grow - most of indicators in the EU on average have figures below 50%, for instance, only 7.5% of EU SMEs are selling online cross-border and only 18% are using social media, but social media is known as one of the tools to engage with customers and partners efficiently (Mangold, 2009). Latvia is the second worst performing country within the EU. Latvian businesses are lagging behind the EU in all aspects of *eCommerce*; developing of online activities by businesses is very slow if compared to the previous year. Estonian scores are also very weak and growth is too slow. This is the weakest dimension for Estonia. Lithuanian enterprises are using opportunities offered by various digital technologies. SMEs in Lithuania are engaged in e-commerce (18% are selling online compared with 16% in the EU and 8% in Latvia and Estonia).

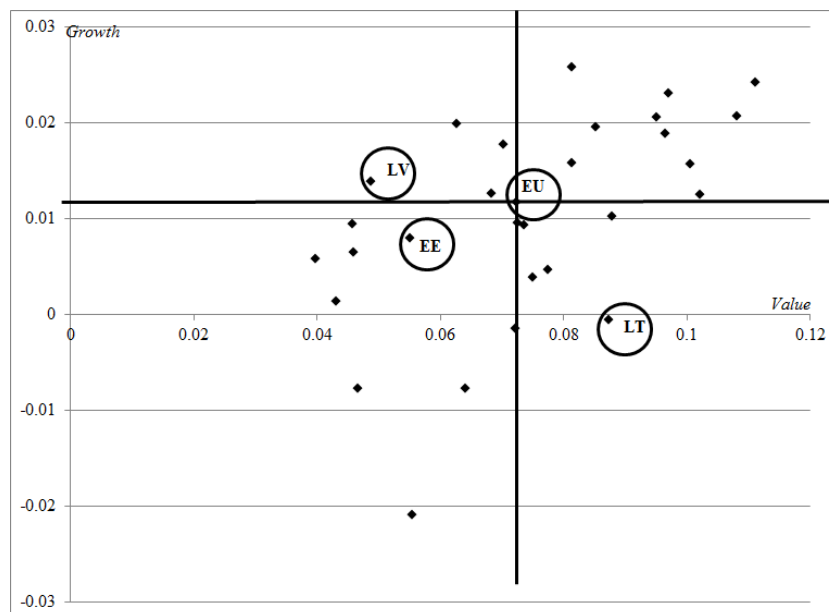

Figure 5. DESI 2016 Integration of Digital Technology by growth and weighted value, the Baltic States compared with EU28, 2013–2015. Source: author's compilation based on DESI 2014–2016.

Digital Public Services is measured by *eGovernment* usage. The number of public services in the EU is increasing. Estonia has been the leader of online public services for a

few years. In Estonia there is a wide range of public eServices available for citizens. Latvia and Lithuania also score above the EU average, both countries have significantly improved their positions, and both countries are making progress towards Digital Public Services.

Conclusions

Speaking about digitisation there are some similarities in all three Baltic States; however, in overall Estonia shows better scores compared with two other countries.

The policy makers in Estonia are using countries' marketing principles and are maintaining views as if Estonia is the leader from ICT perspective. It is definitely true in many ICT areas; however, in this article it is shown that Estonia also has some problematic areas within DESI sub-dimensions - especially in integration of digital technology where Lithuania shows much better results, but Estonia is positioned towards the lowest end of the scale.

While all three countries score above the EU average in Connectivity, Lithuania and Latvia (that have overall lower rankings compared with other countries in the EU on average) have better connectivity scores compared with Estonia. Lithuania and Latvia are making investments into NGA, thus having high NGA availability and take-up compared with Estonia and EU28. However, both countries are lagging behind in mobile broadband take-up.

Users in all three countries engage in different activities online; however, Estonians are actively shopping online in other EU countries, while Lithuanians do not engage in cross border activities. Users from the Baltic States are active online news readers. Integration of Digital Public services.

From countries' marketing perspective it could be important to keep track of country's rankings on most known and well recognized indexes. In DESI Estonia has an overall high score, while it still has some problems in separate dimensions.

Resources

1. **European Commission.** *DESI Progress by Country*. Available: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/progress-country> [last seen 01.08.2016.].
2. **European Commission.** *Digital Economy and Society Index, Charts and Data for download*. Available: <http://digital-agenda-data.eu/datasets/desi/visualizations> [last seen 01.08.2016.].
3. **European Commission.** *DESI by components. Main dimensions and aggregated scores. 2014–2016*. Available: [http://digital-agenda-data.eu/charts/desi-components#chart={"indicator":"DESI","breakdown-group":"DESI","unit-measure":"pc_DESI","time-period":"2016"}](http://digital-agenda-data.eu/charts/desi-components#chart={) [last seen 01.08.2016.].
4. **European Commission.** Digital Scoreboard, Individuals ordering goods or services online from sellers from other EU countries, Available: [http://digital-agenda-data.eu/charts/see-the-evolution-of-an-indicator-and-compare-countries#chart={"indicator-group":"ecommerce","indicator":"i_bfeu","breakdown":"IND_TOTAL","unit-measure":"pc_ind","ref-area":\["AT","EE","EU27","LV","LT"\]}](http://digital-agenda-data.eu/charts/see-the-evolution-of-an-indicator-and-compare-countries#chart={) [last seen 01.08.2016.].
5. **Mateus, A.** *DESI / I-DESI. Digital Economy and Society Index. DG Connect*. Available: http://unctad.org/meetings/en/Presentation/dtl_eweek2016_AMateus_en.pdf [last seen 01.08.2016.].
6. **Mangold, G.W., Faulds, D.J. (2009).** Social media: The new hybrid element of the promotion mix. *Business Horizons*, Vol. 52, Issue 4, pp. 357–365.
7. **World Economic Forum.** The Global Information Technology Report 2016. Available: http://www3.weforum.org/docs/GITR2016/GITR_2016_full%20report_final.pdf [last seen 01.08.2016.].

Jana Zīle, Pjotrs Palčejs

Baltijas Starptautiskā akadēmija, Latvijas Biznesa koledža
Latvija, Rīga

**ADMINISTRATĪVĀ SODA BARDZĪBA PAR TRANSPORTLĪDZEKĻU
VADĪŠANU ALKOHOLA REIBUMĀ VAI NARKOTISKO, VAI CITU
APREIBINOŠO VIELU IESPAIDĀ, UN TĀ IETEKME UZ SATIKSMES
DROŠĪBU LATVIJĀ (DAUGAVPILS TIESAS TIESU PRAKSE)**

THE SEVERITY OF THE PENALTY FOR DRIVING UNDER THE INFLUENCE OF ALCOHOL OR
DRUGS OR OTHER INTOXICATING SUBSTANCES, AND ITS IMPACT ON THE ROAD TRAFFIC
SAFETY IN LATVIA (PRACTICE OF DAUGAVPILS COURT)

Summary

The relative indicators of road traffic safety in Latvia are still amongst the worst in the EU Member States, despite the fact that the road safety level improvement rate in Latvia is one of the best in the European Union. Despite the reduction of severity of road accidents, it is still higher than the best national figures of the EU.

The publication examines the penalties for driving under the influence of alcohol or narcotic or other intoxicating substances and their impact on traffic safety in Latvia; the court statistics is analysed. The authors also provide their proposals for improving the situation.

Keywords: relative indicators, road traffic safety, influence of alcohol or narcotics.

Atslēgas vārdi: administratīvais sods, transporta vadīšana alkohola reibumā, narkotisko vielu ietekmē, satiksmes drošība.

Anotācija

Publikācijas autori, analizējot administratīvo sodu bardzību tieši Daugavpils tiesas tiesu praksē, sniedz ieskatu ceļu satiksmes negadījumu statistikā, paužot savu viedokli par soda piemērošanu. Pētījuma metodoloģisko pamatu veido zinātniskās izzināšanas dialektiskā metode, kā arī teorētiskās analīzes vispārzinātniskās un atsevišķi zinātniskās metodes.

2015. gadā valstī reģistrēti 47406 noziedzīgi nodarījumi, tas ir par 1071 (2,2 %) noziedzīgu nodarījumu mazāk nekā 2014. gadā reģistrēto 48477 nodarījumu. 2015.gadā reģistrēto pārkāpumu skaits ir zemākais šajā gadsimtā (ģenerālprokurora Ē. Kalnmeiera pārskats par prokuratūras darbu 2015. gadā)

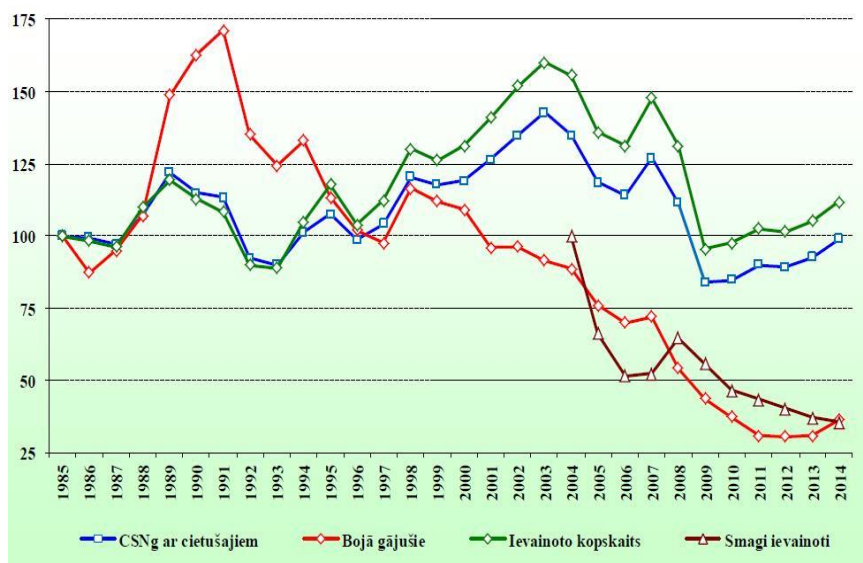
Tomēr Latvijā relatīvie autoceļu satiksmes drošību raksturojošie rādītāji vēl joprojām ir vieni no sliktākajiem ES dalībvalstīs, neskatoties uz to, ka ceļu satiksmes drošības līmeņa uzlabošanās temps Latvijā ir viens no labākajiem Eiropas Savienībā. Kaut gan samazinājusies ceļu satiksmes negadījumu (turpmāk – CSNg) smaguma pakāpe, tā joprojām ir augstāka par Eiropas labāko valstu rādītājiem. Smaguma pakāpes izvērtēšanai izmantots kritērijs – bojāgājušo skaits uz 100 CSNg ar cietušajiem. Tik strauja uzlabojuma dinamika skaidrojama arī ar to, ka 2014. gadā bojāgājušo un smagi ievainoto skaita ziņā Latvijai bija vissliktākā situācija Eiropā. Jārēķinās, ka turpmākā drošības līmeņa uzlabošana būs saistīta ar lielākām grūtībām. Ņemot vērā faktu, ka pēc bojāgājušo skaita samazinājuma no 2001. gada līdz 2012.gadam Latvija atrodas vienā no vadošajām vietām ES, tomēr tāds rādītājs kā bojāgājušo skaits uz miljons iedzīvotājiem Latvijā (87

bojāgājušie 2012. gadā) ir 1,6 reizes augstāks nekā ES vidējais rādītājs (55 bojāgājušie 2012. gadā) (Ceļu satiksmes drošība).

Pēc statistikas datiem 2014. gadā notikuši 3728 ceļu satiksmes negadījumi ar cietušajiem, kuros bojā gājuši 212 un ievainoti 4603 cilvēki. Bojāgājušo skaits, salīdzinot ar 2013. gadu, ir palielinājies par 17,9% , un par 6,0% palielinājies ievainoto skaits. Kopumā esam atgriezušies apmēram 4 gadus nesenā pagātnē (2010. gadā), kad uz Latvijas ceļiem bojā gāja 218 cilvēku (Ceļu satiksmes drošība).

1.zīmējums.

Ceļu satiksmes negadījumu statistika Latvijā
(1985–2014)

Statistiskie dati par 2015. gadu tiks apkopoti 2016. gada maijā.

Satraucošā statistika par ceļu satiksmes negadījumiem Latvijā liek pārdomāt likumpārkāpējiem piemērojamo sodu efektivitāti.

Atbildība par ceļu satiksmes noteikumu neievērošanu, transportlīdzekļa vadīšanu alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko vai citu apreibinošo vielu ietekmē, atteikšanos no alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko vai citu apreibinošo vielu ietekmes pārbaudes iestājas saskaņā ar Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksu. Krimināllikuma normas paredz sankcijas par nodarījumiem pret satiksmes drošību.

Administratīvā pārkāpuma lietas pēc savas būtības ir pielīdzināmas krimināllietām. Var uzskatīt, ka persona, kurai piemērots administratīvais sods, atrodas salīdzināmos apstākļos ar personu, kura sodīta par noziedzīga nodarījuma veikšanu.

Arī administratīvais sods ir viena no sociālās dzīves senākajām parādībām, bet viena no atvērtas un demokrātiskas sabiedrības raksturīgākajām iezīmēm ir indivīda drošības sajūta, kas lielā mērā ir atkarīga no valsts un sabiedrības centieniem samazināt un apkarot noziedzību, kā arī mazināt apstākļus, kas ir pamatā nodarījumu izdarīšanai

2016. gada 1. janvārī stājušies spēkā jaunie Ceļu satiksmes noteikumi. To mērķis ir uzlabot ceļu satiksmes drošību, īpašu uzmanību pievēršot maz aizsargātajiem satiksmes dalībniekiem; ieviest jaunas, satiksmes drošības uzlabošanai nepieciešamas normas; saskaņot Ceļu satiksmes noteikumu normas ar grozījumiem Valsts standartos par ceļa zīmēm un ceļa apzīmējumiem.

Par jauno Ceļu satiksmes noteikumu projektu iepriekš notikušas konsultācijas, diskutēts Ceļu satiksmes drošības padomes sēdēs, tie saskaņoti ar valsts un nevalstiskā sektora organizācijām.

Soda noteikšanas reglamentācija par administratīvajiem pārkāpumiem ceļu satiksmē

Saskaņā ar Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 22. pantu administratīvais sods ir atbildības līdzeklis, tiek piemērots, lai persona, kura izdarījusi administratīvo pārkāpumu, tiktu audzināta likuma ievērošanas un sadzīves noteikumu cienīšanas garā, kā arī, lai tiesību pārkāpējs, kā arī citas personas neizdarītu jaunus pārkāpumus.

Saskaņā ar minēto kodeksu sodu par administratīvo pārkāpumu uzliek ietvaros, ko nosaka normatīvais akts, kurā paredzēta atbildība par izdarīto pārkāpumu, ņemot vērā izdarītā pārkāpuma raksturu, pārkāpēja personību, vainas pakāpi, mantisko stāvokli, atbildību mīkstinošos un pastiprinošos apstākļus.

Apstākļi, kas mīkstina atbildību par administratīvo pārkāpumu:

- 1) ja vainīgais vaļširdīgi nožēlojis izdarīto;
- 2) ja vainīgais novērsis pārkāpuma kaitīgās sekas, labprātīgi atlīdzinājis zaudējumu, novērsis nodarīto kaitējumu;
- 3) ja pārkāpums izdarīts stipra psihiska uzbudinājuma ietekmē vai arī smagu personisku, ģimenes apstākļu sagādīšanās dēļ;
- 4) ja pārkāpumu izdarījis nepilngadīgais;
- 5) ja pārkāpumu izdarījusi grūtniece vai sieviete, kurai ir bērns vecumā līdz vienam gadam;
- 6) ja vainīgais ir labprātīgi pieteicies pirms izdarītā pārkāpuma atklāšanas.

Atbildību par administratīvo pārkāpumu ceļu satiksmē mīkstina arī apstākļi, kas samazina konkrētā pārkāpuma iespējamo apdraudējumu satiksmes drošībai, – diennakts laiks, ceļa un laika apstākļi, satiksmes intensitāte vietā, kur izdarīts pārkāpums un citi tamlīdzīgi apstākļi, kā arī personiski vai ģimenes apstākļi.

Institūcija (amatpersona), kas izlemj administratīvā pārkāpuma lietu, var atzīt par mīkstinošiem arī apstākļus, kuri likumā nav minēti.

Nosakot sodu par administratīvā pārkāpuma izdarīšanu, tiek ņemti vērā arī atbildību par administratīvo pārkāpumu pastiprinošie apstākļi, proti:

- 1) ja prettiesiskā rīcība turpināta, neraugoties uz pilnvaroto personu prasību to izbeigt;
- 2) ja gada laikā atkārtoti izdarīts līdzīgs pārkāpums, par kuru persona jau administratīvi sodīta; ja pārkāpumu izdarījusi persona, kas agrāk izdarījusi noziegumu;
- 3) ja pārkāpumā iesaistīts nepilngadīgais;
- 4) ja pārkāpumu izdarījusi personu grupa;
- 5) ja pārkāpums izdarīts stihiskas nelaimes vai citos ārkārtējos apstākļos;
- 6) ja pārkāpums izdarīts alkoholisko dzērienu, narkotisko vai citu apreibinošo vielu iespaidā. Atkarībā no administratīvā pārkāpuma rakstura institūcija (amatpersona), kas uzliek administratīvo sodu, var neatzīt to par atbildību pastiprinošu apstākli.

Atbildību par administratīvo pārkāpumu ceļu satiksmē pastiprina apstākļi, kas rada konkrētā pārkāpuma iespējamo apdraudējumu satiksmes drošībai – diennakts laiks, ceļa un laika apstākļi, satiksmes intensitāte vietā, kur izdarīts pārkāpums u. c.

Būtiskākie administratīvie pārkāpumi ceļu satiksmē ir saistīti ar transporta vadīšanu alkoholisko dzērienu, narkotisko vai citu apreibinošo vielu iespaidā. Atbildība par šiem pārkāpumiem iestājas saskaņā ar Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 149.¹⁵ pantu “Transportlīdzekļu vadīšana alkohola reibumā vai narkotisko, vai citu apreibinošo vielu ietekmē”.

Minētā norma nosaka atbildību par transportlīdzekļa vadīšanu, ja izelpā vai asins pārbaudē konstatētā alkohola koncentrācija asinīs pārsniedz 0,2 promiles, bet nepārsniedz 0,5 promiles. Transportlīdzekļa vadītājam, kurš vada D1, D, D1E, DE, TRAM un TROL kategorijai atbilstošus transportlīdzekļus, kā arī transportlīdzekļa vadītājam, kura vadītāja stāžs mazāks par diviem gadiem, tiek uzlikts naudas sods no divsimt desmit līdz četrsimt trīsdesmit *euro*, atņemot transportlīdzekļu vadīšanas tiesības uz sešiem mēnešiem.

Par transportlīdzekļa vadīšanu vai mācīšanu vadīt transportlīdzekli, ja izelpotā gaisa vai asins pārbaudē konstatētā alkohola koncentrācija asinīs pārsniedz 0,5 promiles, bet nepārsniedz 1,0 promili, uzliek naudas sodu velosipēda un mopēda vadītājam četrdesmit *euro* apmērā, bet cita transportlīdzekļa vadītājam uzliek naudas sodu no četrsimt trīsdesmit līdz sešsimt četrdesmit *euro* un atņem transportlīdzekļu vadīšanas tiesības uz vienu gadu.

Par transportlīdzekļa vadīšanu vai mācīšanu vadīt transportlīdzekli, ja izelpotā gaisa vai asins pārbaudē konstatētā alkohola koncentrācija asinīs pārsniedz 1,0 promili, bet nepārsniedz 1,5 promiles, uzliek naudas sodu velosipēda un mopēda vadītājam simt divdesmit *euro* apmērā, bet cita transportlīdzekļa vadītājam piemēro administratīvo arestu no piecām līdz desmit diennaktīm, uzliek naudas sodu no astoņsimt piecdesmit līdz tūkstoš divsimt *euro* un atņem transportlīdzekļu vadīšanas tiesības uz diviem gadiem.

Par transportlīdzekļa vadīšanu vai mācīšanu vadīt transportlīdzekli, ja izelpotā gaisa vai asins pārbaudē konstatētā alkohola koncentrācija asinīs pārsniedz 1,5 promiles, uzliek naudas sodu velosipēda un mopēda vadītājam simt septiņdesmit *euro* apmērā, bet cita transportlīdzekļa vadītājam piemēro administratīvo arestu no desmit līdz piecpadsmit diennaktīm, uzliek naudas sodu no tūkstoš divsimt līdz tūkstoš četrsimt *euro* un atņem transportlīdzekļu vadīšanas tiesības uz četriem gadiem.

Par transportlīdzekļa vadīšanu vai mācīšanu vadīt transportlīdzekli, atrodoties narkotisko, psihotropo, toksisko vai citu apreibinošo vielu ietekmē, uzliek naudas sodu velosipēda un mopēda vadītājam simt septiņdesmit *euro* apmērā, bet cita transportlīdzekļa vadītājam piemēro administratīvo arestu no desmit līdz piecpadsmit diennaktīm, uzliek naudas sodu no tūkstoš divsimt līdz tūkstoš četrsimt *euro* un atņem transportlīdzekļu vadīšanas tiesības uz četriem gadiem.

Par transportlīdzekļa vadīšanu vai mācīšanu vadīt transportlīdzekli, atrodoties reakcijas ātrumu un uzmanību samazinošu medikamentu iespaidā, esot slimam vai tādā mērā nogurušam, ka tas ietekmē vadītāja darbības spējas un ceļu satiksmes drošību, uzliek naudas sodu transportlīdzekļa vadītājam no četrdesmit līdz divsimt astoņdesmit *euro*.

Par alkoholisko dzērienu, narkotisko vai citu apreibinošo vielu lietošanu pēc satiksmes negadījuma, kā arī pēc tam, kad transportlīdzeklis tiek apturēts pēc policijas darbinieka, robežsarga pieprasījuma līdz pārbaudei, kas nosaka alkohola koncentrāciju asinīs vai konstatē narkotisko vai citu apreibinošo vielu ietekmi, vai atbrīvošanai no šīs pārbaudes noteiktā kārtībā, uzliek naudas sodu velosipēda un mopēda vadītājam simt septiņdesmit *euro* apmērā, bet cita transportlīdzekļa vadītājam piemēro administratīvo

arestu no desmit līdz piecpadsmit diennaktīm, uzliek naudas sodu no tūkstoš divsimt līdz tūkstoš četrsimt *euro* un atņem transportlīdzekļu vadīšanas tiesības uz četriem gadiem.

Par atteikšanos no medicīniskās pārbaudes alkohola koncentrācijas noteikšanai, narkotisko vai citu apreibinošo vielu ietekmes pārbaudes uzliek naudas sodu velosipēda un mopēda vadītājam simt septiņdesmit *euro* apmērā, bet cita transportlīdzekļa vadītājam piemēro administratīvo arestu no desmit līdz piecpadsmit diennaktīm, uzliek naudas sodu no tūkstoš divsimt līdz tūkstoš četrsimt *euro* un atņem transportlīdzekļu vadīšanas tiesības uz četriem gadiem.

Soda bardzība par minētajiem pārkāpumiem ceļu satiksmē ir acīmredzama. Pie kam likumdevējs nav paredzējis apstākļus, kuru dēļ būtu iespējams piemērot mazākus sodus.

Administratīvo pārkāpumu ceļu satiksmē lietu izskatīšanas termiņi

Saskaņā ar Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 270. pantu “Administratīvo pārkāpumu lietu izskatīšanas termiņi”, ņemot vērā šo pārkāpumu augsto bīstamības pakāpi, lietas par administratīvajiem pārkāpumiem ceļu satiksmē izskata un lēmumu pieņem uzreiz pēc pārkāpuma konstatēšanas, ja par šo pārkāpumu var izteikt brīdinājumu vai paredzētais naudas sods nepārsniedz 140 *euro*.

Lietas par administratīvajiem pārkāpumiem ceļu satiksmē, ja par izdarīto pārkāpumu piemērojama administratīvais sods ir transportlīdzekļa vadīšanas tiesību atņemšana, izskata ne vēlāk kā triju darba dienu laikā no pārkāpuma izdarīšanas dienas, izņemot gadījumus, kad izskata lietas par minētā kodeksa 149.¹⁵ pantā paredzētajiem administratīvajiem pārkāpumiem, kas saistīti ar narkotisko vai citu apreibinošo vielu lietošanu, un ir nepieciešams saņemt ekspertīzes atzinumu. Šādas lietas izskata 15 dienu laikā pēc materiālu saņemšanas.

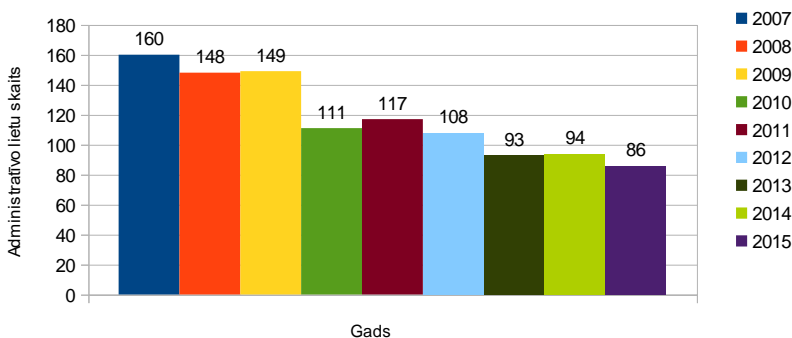
Lietas par administratīvajiem pārkāpumiem ceļu satiksmē, kas nav minētas šā panta trešajā un ceturtajā daļā, izskata, kad ieradīs pārkāpuma izdarītājs. Ja pārkāpuma izdarītājs paziņo, ka piekrīt lietas izskatīšanai bez viņa klātbūtnes, vai neierodas 30 dienu laikā pēc protokola sastādīšanas, lietu izskata bez šīs personas klātbūtnes

Administratīvo pārkāpumu ceļu satiksmē lietu dinamika un piemērojamie sodi Daugavpils tiesas tiesu praksē

2. zīmējums

Izskatīto lietu skaits par administratīvajiem pārkāpumiem saskaņā ar Latvijas

Administratīvo pārkāpumu kodeksa 149.-15.pantu (Daugavpils tiesa)

Daugavpils tiesa, izskatot administratīvo pārkāpumu lietas, kas saistītas ar transporta vadīšanu alkoholisko dzērienu, narkotisko vai citu apreibinošo vielu iespaidā, statistiku saista ar grozījumiem, kas tika izdarīti Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 149.¹⁵ pantā. Sākotnēji bija vērojams šo pārkāpumu skaita samazinājums. Šobrīd situāciju raksturo diezgan stabili rādītāji. Tas ir saistīts ar bargajiem sodiem, kas tiek piemēroti par šiem pārkāpumiem. Faktiski Daugavpils tiesu praksi raksturo minimālo sankciju piemērošana likumpārkāpējiem par transporta vadīšanu alkoholisko dzērienu, narkotisko vai citu apreibinošo vielu iespaidā. Sodi tiek piemēroti par Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 149.¹⁵ panta trešajā un ceturtajā daļā paredzēto pārkāpumu izdarīšanu, proti: par transportlīdzekļa vadīšanu vai mācīšanu vadīt transportlīdzekli, ja izelpotā gaisa vai asins pārbaudē konstatētā alkohola koncentrācija asinīs pārsniedz 1,0 promili, bet nepārsniedz 1,5 promiles, par transportlīdzekļa vadīšanu vai mācīšanu vadīt transportlīdzekli, ja izelpotā gaisa vai asins pārbaudē konstatētā alkohola koncentrācija asinīs pārsniedz 1,5 promiles.

Secinājumi

Noziedzība, administratīvie pārkāpumi un kriminogēnais stāvoklis kopumā ir viens no jutīgākajiem un arī būtiskākajiem sabiedrības sociālās dzīves aspektiem. Tie nosaka ne tikai mūsu emocionālo komfortu — dzīves kvalitātes līmeni, bet arī Latvijas iedzīvotāju un viesu drošību, aizsargātību un izdzīvošanas iespējas.

Kriminogēnā situācija mūsu valstī, neskatoties uz it kā pozitīvajām tendencēm noziedzības statistikas rādītājos, īpaši dinamikā, arvien paliek sarežģīta, un diezgan liela iedzīvotāju daļa kļūst par noziedzīgo nodarījumu upuriem. Katru gadu Latvijā tiek reģistrēti vairāki desmiti tūkstoši noziedzīgo nodarījumu, kuru pamatā ir zaudējumu nodarīšana gan cietušā veselībai un dzīvībai, gan viņa mantai. Līdzīgs vai tuvu tam ir noziedzības stāvoklis arī mūsu kaimiņvalstīs Lietuvā un Igaunijā. Šobrīd Latvijā ir vērojams noziedzības samazinājums. Tomēr kopējais noziedzības līmenis ir stabils. Pietiekoši augsti ir arī administratīvo likumpārkāpumu rādītāji.

Jāpiekrīt arī Dr.iur. A. Vilka teiktajam, ka reālais noziedzības stāvoklis valstī nebūt nav tāds, kāds atspoguļots reģistrētās noziedzības statistikā. Izvēles pētījumu rezultāti rādījuši, ka Latvijā no noziedzīgiem nodarījumiem gada laikā cieš vidēji 19,8% iedzīvotāju vecumā no 15 līdz 80 gadiem (A. Vilks).

Satiksmes negadījumos cietušo skaits arī ir pietiekoši augsts, lai tas radītu satraukumu tiesībsardzības iestāžu darbiniekos, kā arī sabiedrībā kopumā. Transporta vadīšana vadītājam esot alkohola reibumā vai narkotisko vai citu apreibinošo vielu iespaidā ir viens no izplatītākajiem pārkāpumiem, kam piemīt arī latents raksturs.

Daugavpils tiesas tiesu prakse administratīvo pārkāpumu lietu izskatīšanā, kas saistītas ar transporta vadīšanu vadītājam esot alkohola reibumā vai narkotisko vai citu apreibinošo vielu iespaidā liecina par to, ka sākotnēji pēc bargo sankciju ieviešanas šo pārkāpumu skaits samazinājās, tomēr šobrīd tas ir diezgan augsts un stabils. Bez tam arī Daugavpilī un novadā vērojama šo nodarījumu latentitāte. Faktiski šos pārkāpumus atklāj tikai veicot policijas reidus. Bez tam likumpārkāpēji nereti izvairās no noteiktā soda izciešanas vai arī novilcina lietas izskatīšanu tā, ka administratīvā soda piespriešana vairs nav iespējama.

Tādēļ nepieciešami grozījumi normās, kuras paredz termiņu administratīvā soda noteikšanai par transporta vadīšanu vadītājam esot alkohola reibumā vai narkotisko, vai citu apreibinošo vielu iespaidā. Bez tam būtu nepieciešams autovadītājam atņemt tiesības vadīt transportlīdzekļus bez termiņa ierobežojuma vairākkārtēju analogisko pārkāpumu izdarīšanas gadījumā.

Avoti un literatūra

1. *Ceļu satiksmes drošība*. Pieejams: www.sam.gov.lv/satmin/content/?lng=lv&art_id.
2. *Daugavpils tiesas gada pārskati par administratīvo pārkāpumu lietu izskatīšanas rezultātiem 2007. – 2015.* Pieejams: <http://tis.ta.gov.lv/>
3. *Ģenerālprokurora Ē. Kalnmeiera pārskats par prokuratūras darbu 2015.gadā.* Pieejams: <http://www.prokuratūra.gov.lv/public/30230.html>
4. *Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss.* Tiesu namu aģentūra, 2016., 490 lpp.
5. **A. Vilks.** *Kriminogēnā situācija Latvijā – šķietamais un reālais.* Pieejams: http://www.apollo.tvnet/zinas/kriminogena_situacija_Latvija

Ligita Zīlīte, Anna Medne
Biznesa augstskola Turība
Rīga, Latvija

DARBINIEKU MOTIVĒŠANA KOMERCUZŅĒMUMOS UN NODOKĻI

MOTIVATION OF EMPLOYEES IN COMMERCIAL COMPANIES AND THE TAXATION

Summary

Managers of commercial enterprises motivate their employees in different ways, but they (managers) are not always aware of connection between tax regulations and employees' motivation. The aim of this research is to evaluate the application peculiarities of income tax on employees' motivating factors- monetary and non-monetary remuneration, in Latvia in practice. Monetary remuneration is connected with Income tax and State social insurance payments. Non-monetary remuneration is connected with Enterprise income tax, Microenterprise tax and Company car tax. Part of the above-mentioned remuneration increases the tax burden of enterprises as they are defined as unrelated expenses to economic activity of enterprises. The authors of the research have identified the present situation and come to the conclusion that fiscal policy in Latvia does not foster the use of monetary and non-monetary remuneration to motivate employees.

Key words: employees, motivation, monetary remuneration, non-monetary remuneration.

Atslēgas vārdi: darbinieki, motivēšana, monetārais atalgojums, nemonetārais atalgojums.

Anotācija

Komercuzņēmumu vadītāji personāla motivēšanai izmanto dažādas iespējas, bet ne vienmēr apzinās to saistību ar Latvijā esošajiem nodokļu normatīvajiem aktiem. Pētījuma mērķis ir izvērtēt praksē pielietojamo personālu motivējošo faktoru – monetāro un nemonetāro atalgojumu nodokļu aplikšanas īpatnības Latvijā. Ar monetāro atalgojumu ir saistīts algas nodoklis un valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas. Nemonetārie atalgojumi ir saistīti ar uzņēmumu ienākuma nodokli, mikrouzņēmumu nodokli un uzņēmumu vieglo transportlīdzekļu nodokli. Daļa no minētajiem atalgojumiem palielina uzņēmuma nodokļu slogu, jo tiek definēti kā ar uzņēmuma saimniecisko darbību tieši nesaistītie izdevumi. Pētījumā ir apzināta patreizējā situācija, kā rezultātā radies secinājums, ka Latvijas fiskālā politika neveicina darbinieku motivēšanu, izmantojot monetāro un nemonetāro atalgojumu.

Ievads

Atalgojuma sistēmu katrs uzņēmums veido individuāli un radoši. Ar to darba devējs kompensē darba ņēmēja pūles un patērēto laiku ar noteikta daudzuma un veida atalgojumu (Ešenvalde, 2004). Atalgojuma sistēma bieži atspoguļo darba devēja galvenās vērtības.

Tiek izdalīti atalgojuma komponenti: monetārais atalgojums un nemonetārais atalgojums. Monetārais atalgojums ir tas, ko darba devējs par paveikto sniedz darba ņēmējam finansiālā izteiksmē – darba alga, dažāda veida prēmijas, piemaksas, virsstundu apmaksas, pabalsti, telefona izmantošanas kompensācijas, pensiju fondi (Ešenvalde, 2004; Rafter, 2014). Dažāda veida papildatlīdzība tiek skatīta dažādi – gan kā monetārā motivācija (Rafter, 2014), jo tā prasa darba devēja finansiālus ieguldījumus, gan kā nemonetārais atalgojums (Ešenvalde, 2004), jo darba ņēmējs naudu nesaņem tiešā veidā.

Pirmajā gadījumā kā nemonetārās motivēšanas faktori (Rafter, 2014) tiek atzīti sekojoši faktori: atzinības izteikšana, mācību iespējas, tiesības pieņemt lēmumus, brīvība

un patstāvība darbā, izaicinājumi atbilstoši darba kompetenču pieaugumam, elastīgs darba grafiks, darba drošība, prestižs amata nosaukums, atbildība.

Otrajā gadījumā, kas tiks izmantots arī šajā rakstā, nemonetārais atalgojums ietver dažāda veida labumus, ko darba devējs sniedz darba ņēmējam (Ešenalde, 2004): autotransportu, atvieglojumus, apmaksātas sporta un veselības veicināšanas nodarbības, veselības, sporta un kultūras aktivitātes, mācību un komunikācijas pasākumus, izaugsmes iespējas, elastīgu darba laiku, darbu prestižā uzņēmumā, portatīvo datoru, mobilo telefonu, iespēju iegādāties uzņēmuma produktus un pakalpojumus ar atvieglojumiem, dāvanas u. c.

Atalgojums ir svarīgs personāla motivēšanas faktors. Dažāda veida labumi ir nozīmīgi talantīgu darbinieku piesaistē un noturēšanā uzņēmumā. Tie ietekmē darbinieku apmierinātību ar darbu, lojalitāti un iesaistīšanos notiekošajā uzņēmumā – tā tas ir secināts jau pagājušā gadsimta beigu fāzē (Iles, Mabey & Robertson, 1990). 21.gadsimta sākumā un joprojām tiek akcentēts, ka dažāda veida labumu plānam ir jābūt fleksibli maināmam, jo tam ir jābūt atbilstošam darbinieku vajadzībām un prioritātēm (Martocchio, 2003; Rafter, 2014). Darbinieki aptaujā (Rafter,2014) apstiprināja, ka dažāda veida labumu klāsts uzņēmumā var būt plašā diapazonā – gan kā iespēja valkāt džinsus birojā piektdienās, gan kā jogas nodarbības uzņēmuma telpās, kā dāvanas nozīmīgās darba gadu jubilejās u. c. Reizēm mazi labumi var būt ar lielu ietekmi. Piemēram, SmartPak ļauj saviem darbiniekiem, kuru kopā ir 350, uz darbu ņemt līdzī suni – un tā katru dienu ap 30 suņiem ir redzami darba telpās (Rafter, 2014). Reizi mēnesī uzņēmumā ierodas profesionāls suņkopis, lai darbiniekiem nav jātērē savs brīvais laiks suņa veselības uzturēšanā. Tas viss kopā padara darba vietu pievilcīgāku.

Elastīgs darba laiks, bezmaksas kafija, karjeras izaugsme vai izglītības turpināšana, mācību atbalsts, ceļa nodokļa maksa, tenisa galds birojā, bezmaksas uzkožamie, vienas stundas masāža, ēdieni un dzērieni Ziemassvētku un citās ballēs ir tas, ko darbinieki daudzviet saņem un tiešām novērtē (Patton, 2016). Virtuālo uzņēmumu darbiniekiem kopīgi ceļojumi ir neatsverami komunikācijas uzlabošanai – redzēt cilvēku, ar ko iepriekš ir bijusi tikai e-pasta sarakste, klātienē, dzirdēt viņa balsi, labāk izprast viņa problēmas, un turpmākās e-pasta vēstules tiek lasītas jau ar daudz personiskāku attieksmi.

Tomēr daļa no papildus atalgojuma ir aplikama ar nodokli, un tas rada izdevumus darba devējam, kuram ir jāņem vērā uzņēmumu ienākuma nodokļa, iedzīvotāju ienākuma nodokļa un valsts sociālās apdrošināšanas iemaksu aprēķināšanas metodoloģija.

Šī raksta mērķis: izvērtēt praksē pielietojamo personāla motivējošo faktoru – nemonetārā un monetārā atalgojuma nodokļu aplikšanas īpatnības Latvijā.

Metodoloģija

Pētījumā pielietotas sekojošas metodes: monogrāfiskā jeb aprakstošā metode, kvantitatīvās un kvalitatīvās pētījuma metodes, nodokļu aprēķinu metode. Tika apkopots plašs dažāda veida papildatlīdzības iespēju klāsts, ko darba devējs var sniegt darba ņēmējam. Pārskatāmības labad rakstā papildatlīdzība tika sadalīta 3 grupās: dažāda veida atvieglojumi; sociālie pakalpojumi, pabalsti un dāvanas; sporta, veselības un kultūras aktivitātes. Pētījumā analizēta papildatlīdzības aplikšana ar iepriekšminētajiem nodokļiem, ņemot vērā, vai papildatlīdzība pēc ekonomiskās būtības ir ar saimniecisko darbību saistītie vai tieši nesaistītie izdevumi.

Rezultāti

Iepriekšminētais monetārais un nemonetārais atalgojums kā personāla motivēšanas faktors Latvijā ir saistīts ar šādiem nodokļiem: uzņēmumu ienākuma nodokli, mikrouzņēmuma nodokli, iedzīvotāju ienākuma nodokli, valsts obligātās sociālās iemaksas un uzņēmumu vieglo transportlīdzekļu nodokli.

Uzņēmumos vairumos gadījumu motivēšanas faktori veido izdevumus, kurus, atbilstoši Latvijas normatīvajiem aktiem, definē kā ar saimniecisko darbību tieši nesaistītos izdevumus, kas pastiprināti tiek aplikti ar ienākuma nodokļiem. Praktiski tas nozīmē, ka uzņēmums par šiem izdevumiem aprēķina un maksā nodokļus.

Komercuzņēmumiem, kuri ir reģistrējušies kā uzņēmumu ienākuma nodokļa maksātāji, ir ierobežotas iespējas izmantot šos motivēšanas faktorus, bet mazajiem uzņēmumiem, kuri ir reģistrējušies kā mikrouzņēmuma nodokļa maksātāji iespējas šajā ziņā ir lielākas, jo ar nodokli aplik uzņēmuma ieņēmumus nevis aprēķināto peļņu.

Uzņēmumu ienākuma nodokļa 5.pants uzskaita sekojošus ar saimniecisko darbību tieši nesaistītos izdevumus, piemēram, izdevumus īpašnieku vai darbinieku atpūtai, atpūtas ceļojumiem, izklaidēšanās pasākumiem un ar saimniecisko darbību nesaistītiem īpašnieku vai darbinieku braucieniem ar nodokļa maksātāja autotransportu, pabalstiem, dāvinājumiem, kā arī citas izmaksas naudā vai citās lietās (natūrā) īpašniekiem vai darbiniekiem, kuras netiek uzrādītas kā atlīdzība par veikto darbu. (Par uzņēmumu ienākuma nodokli, 5.pants)

Likuma 5. panta 2. daļā īpaši tiek uzsvērts, ka no aplikamā ienākuma nedrīkst atskaitīt maksātājam piederošo sociālās infrastruktūras objektu izveidošanas izdevumu summu. Ar sociālās infrastruktūras izdevumiem tiek saprasti darbinieku ēdināšanas pasākumi uzņēmumā darba laikā.

Jāatzīmē, ka gadījumos, ja monetārā papildatalgojuma saņēmēju var personificēt, tad papildatalgojums tiek aplikts ar nodokļiem, līdzīgi kā darba alga tas ir iedzīvotāju ienākuma nodoklis (23%) un sociālās iemaksas (34,09%). Bet situācijā, ja nav iespējams personificēt monetārā papildatalgojuma saņēmēju, tas ir, ja nav zināms konkrēts darbinieks, tad minētā summa tiek aplikta ar uzņēmuma ienākuma nodokļa standartlikmi 15%. Iedzīvotāju ienākuma nodokļa likuma 9. pants definē fizisku personu ienākuma veidus, kurus var izmaksāt darba devējs fiziskai personai, neapliekot ar nodokli:

- 1) darba devēja dāvana, kas taksācijas gada laikā nepārsniedz 14,23 *euro*,
- 2) konkursos un sacensībās saņemtās mantiskās un naudas balvas (prēmijas), kuru kopējā vērtība taksācijas gadā nepārsniedz 143 *euro*, un publiskos starptautiskos konkursos un starptautiskās sacensībās gūtās balvas un prēmijas, kuru kopējā vērtība gadā nepārsniedz 1423 *euro*, kā arī Baltijas Asamblejas balvu laureātiem izmaksātā naudas prēmija un Ministru kabineta balva.

Ja uzņēmums ir uzņēmumu ienākuma nodokļa maksātājs, tad iepriekšminētās summas tiek apliktas ar nodokli 15%, bet uzņēmumu ienākuma nodokļa deklarācijā šie izdevumi tiek palielināti, piemērojot koeficientu 1,5.

1. piemērs: Uzņēmumā ir 10 darbinieki, kuri saņem darba devēja dāvanu 14,23 euro.

$$14,23 \times 10 = 142,30 \text{ euro}$$

$$142,30 \times 1,5 = 213,45 \text{ euro}$$

$$213,45 \times 15\% = 32,02 \text{ euro}$$

Pirmā piemēra apskatītajā situācijā uzņēmuma izdevumi ir 142,30 *euro*, bet uzņēmuma ienākuma nodokļa deklarācijā tie ir ar saimniecisko darbību tieši nesaistītie izdevumi, kuri palielina apliekamo ienākumu par summu 213,45 *euro*, un ir aprēķinātais nodoklis 32,02 *euro*. Minētais piemērs liecina, ka Latvijas nodokļu politika ierobežo darbinieku monetāro motivēšanu.

Atbilstoši likuma Par valsts sociālo apdrošināšanu 14. pantam, darba devēja veiktās darba ņēmēju labā iemaksas privātajos pensiju fondos pēc licencētajiem pensiju plāniem, iemaksātās dzīvības apdrošināšanas (ar līdzekļu uzkrāšanu) prēmiju summas un iemaksātās dzīvības, veselības vai nelaiemes gadījumu apdrošināšanas (bez līdzekļu uzkrāšanas) prēmiju summas ir ar saimniecisko darbību saistītie izdevumi. Tas nozīmē, ka darba devējs var noteiktu summu robežās (definētas likumā „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” un „Par valsts sociālo apdrošināšanu”) papildus darba samaksai apdrošināt darbiniekus un iemaksāt par tiem pensiju fondos, nemaksājot papildus iedzīvotāju ienākuma nodokli un sociālās iemaksas (skatīt 1. tabulu). Latvijas fiskālā politika atbalsta tikai šāda veida darbinieku monetāro motivēšanu.

1.tabula

Sociālie pakalpojumi, pabalsti un dāvanas darbiniekiem

Motivatora veids, darba devēja izdevumi	Apliekams / neapliekams ar nodokļiem	Nodokļa veids, likme
Bērnu istabas izveide uzņēmumā	Apliekams, iepriekš izdevumiem piemērojot koeficientu 1,5	Uzņēmumu ienākumu nodoklis 15%
Apmaksātas ēdienreizes darbiniekiem	Apliekams, iepriekš izdevumiem piemērojot koeficientu 1,5	Uzņēmumu ienākumu nodoklis 15%
Augļi, dārzeņi un citi našķi	Apliekams, iepriekš izdevumiem piemērojot koeficientu 1.5	Uzņēmumu ienākumu nodoklis 15%
Atbalsts darba veterāniem	Apliekams	Iedzīvotāju ienākuma nodoklis 23%, obligātās sociālās iemaksas 28,75%
Pabalsti: laulību, bērna piedzimšanas, apbedīšanas darbinieka tuvinieka nāves gadījumā, operācijām u.c.	Likuma atļautās robežās neapliekams	
Darba apģērba finansēšana	Neapliekams	–
Darba apģērba mazgāšanas iekārtu un līdzekļu finansēšana uzņēmumā	Neapliekams	–
Iemaksas pensijas fondā	Neapliekams	–
Dāvanas		

Nauda kā dāvana darbiniekiem apaļās dzīves un darba jubilejās (personificējami)	Apliekams	Iedzīvotāju ienākuma nodoklis 23%, obligātās sociālās iemaksas 34,59%
Vakariņas ar ģimeni restorānā (personificējami)	Apliekams	Iedzīvotāju ienākuma nodoklis 23%, obligātās sociālās iemaksas 34,59%
Mobilā telefona piešķiršana privātai lietošanai	Apliekams	Iedzīvotāju ienākuma nodoklis 23%, obligātās sociālās iemaksas 34,59%
Vakariņas kopā ar vadītāju (reprezentācijas izdevumi)	Apliekams daļēji (60%)	Uzņēmumu ienākumu nodoklis 15%
Brīvpusdienas visai darba grupai (nav personificējami)	Apliekams, iepriekš izdevumiem piemērojot koeficientu 1,5	Uzņēmumu ienākumu nodoklis 15%
Ziemassvētku dāvanas darbinieku bērniem	Apliekams, iepriekš izdevumiem piemērojot koeficientu 1,5	Uzņēmumu ienākumu nodoklis 15%
Dzeramais ūdens, tēja, kafija, sulas birojā	Neapliekams	–
Krūšu nozīmju izgatavošana	Neapliekams	–
Portatīvā datora piešķiršana privātai lietošanai (uzskaitot kā pamatlīdzekli)	Neapliekams	–

Šādi maksājumi darbinieku labā var tikt uzskatīti arī par nodokļu maksājumu optimizāciju normatīvo aktu nosacījumu robežās (skat. 2.piemēru).

2.piemērs.

Darba devējs veic darbinieka labā veselības apdrošināšanas (bez līdzekļu uzkrāšanas) maksājumus 840 euro par gada periodu, tas ir mēnesī papildus darba samaksai 70 euro.

Ja minēto summu 840 euro darbiniekam izmaksātu kā neto darba algu, nodokļu aprēķins būtu sekojošs (aprēķinā summas noapaļotas līdz veseliem skaitļiem):

Bruto summa 1219 euro, un darbinieks saņemtu neto darba algu 840 euro.

Darbinieka sociālās iemaksas $1219 \text{ euro} \times 10,50\% = 128 \text{ euro}$

Darba devēja sociālās iemaksas $1219 \text{ euro} \times 23,59\% = 288 \text{ euro}$

Iedzīvotāju ienākuma nodoklis $(1219 - 128) \times 23\% = 251 \text{ euro}$

Kopējās uzņēmuma izmaksas $1219 + 288 = 1507 \text{ euro}$

Secinājums: ja darbiniekam izmaksātu 840 euro kā neto darba algu, tad uzņēmuma nodokļu maksājumu summa būtu 667 euro.

Monetārais atalgojums, ja to nosaka citi normatīvie akti, Darba aizsardzības likums un to skaidrojošie Ministru kabineta noteikumi, ir uzņēmuma saimnieciskās darbības

izdevumi, piemēram, visbiežāk darbiniekiem apmaksātie izdevumi ir saistīti ar briļļu iegādi, ja darba pienākumu izpildei ir nepieciešama displeja lietošana.

Pārējais nemonētārais atalgojums, piemēram, darba devēja apmaksātas sporta un kultūras aktivitātes, ja tās nevar personificēt, tiek aplikts ar uzņēmuma ienākuma nodokli pēc pirmā piemēra parauga (skatīt 2. tabulu).

2.tabula

Sporta, veselības un kultūras aktivitātes darbiniekiem

Motivatora veids, darba devēja izdevumi	Apliekams / neapliekams ar nodokļiem	Nodokļa veids, likme
Veselības apdrošināšanas polise	Neapliekams, normas robežās	–
Jogas nodarbības, masāža darba laikā uzņēmuma telpās	Apliekams, iepriekš izdevumiem piemērojot koeficientu 1,5	Uzņēmumu ienākuma nodoklis 15%
Fitnesa kluba abonements	Apliekams, iepriekš izdevumiem piemērojot koeficientu 1,5	Uzņēmumu ienākuma nodoklis 15%
Darbinieku hobija atbalstīšana (sporta inventāra iegāde)	Apliekams, iepriekš izdevumiem piemērojot koeficientu 1,5	Uzņēmumu ienākuma nodoklis 15%
Smēķēšanas atmešanas programmas finansēšana	Apliekams, iepriekš izdevumiem piemērojot koeficientu 1,5	Uzņēmumu ienākuma nodoklis 15%
Tenisa galda iegāde uzņēmumā	Apliekams, iepriekš izdevumiem piemērojot koeficientu 1,5	Uzņēmumu ienākuma nodoklis 15%
Dažāda veida neformālo pasākumu (balles, pirtis, pikniki) finansēšana	Apliekams, iepriekš izdevumiem piemērojot koeficientu 1,5	Uzņēmumu ienākuma nodoklis 15%
Koncertu un teātru biļetes, zoodārza apmeklējums (nav personificējams)	Uzņēmumu ienākumu nodoklis 15%	Uzņēmumu ienākuma nodoklis 15%
Sporta svētku izdevumi (nav personificējams)	Uzņēmumu ienākumu nodoklis 15%	Uzņēmumu ienākuma nodoklis 15%
Meditācijas (atpūtas) telpas iekārtošana	Neapliekams	–
Mobilas acu pārbaudes	Neapliekams	–
Vitamīnu un piena piešķiršana darbiniekiem veselībai kaitīgos darba apstākļos	Neapliekams	–
Kolektīva ekskursija (kvalifikācijas celšana)	Neapliekams	–

Par nemonētāro atalgojumu var uzskatīt izdevumus, ko darba devējs sedz par darbinieka profesionālās sagatavotības paaugstināšanuursos un semināros un darbinieka apmācību, lai iegūtu, uzlabotu un paplašinātu darbā, profesijā, amatā vai arodā nepieciešamās iemaņas un zināšanas. Minētie uzņēmuma maksājumi par kvalifikācijas

celšanu ir ar saimniecisko darbību saistītie izdevumi un nepalielina apliekamo ienākumu uzņēmumu ienākuma nodokļa parēķināšanā.

Bet par darba devēja samaksātajām mācībām, pēc kurām darbinieks saņem diplomu, kurš apliecina vispārējās vidējās vai vidējās speciālās izglītības, arodizglītības, bakalaura, maģistra, doktora un habilitēta doktora grāda vai augstākās izglītības iegūšanu, kā arī izglītojošiem pasākumiem, kas nav nepieciešami amata pienākumu pildīšanai darba devējam ir jāparēķina un jāietur nodokļi līdzīgi kā aprēķinot darba samaksu (skatīt 2. piemēru un 3. tabulu).

3.tabula

Dažāda veida atvieglojumi darbiniekiem

Motivātoru veids, darba devēja izdevumi	Apliekams / neapliekams ar nodokļiem	Nodokļa veids, likme
Darbinieka ceļa (uz un no darba) izdevumi	Apliekams	Iedzīvotāju ienākuma nodoklis 23%, obligātās sociālās iemaksas 34,59%
Daļēja/100% darbinieku dzīvokļa īres maksas segšana	Apliekams	Iedzīvotāju ienākuma nodoklis 23%, obligātās sociālās iemaksas 34,59%
Darbinieka dzīvokļa apsardzes ierīkošana	Apliekams	Iedzīvotāju ienākuma nodoklis 23%, obligātās sociālās iemaksas 34,59%
Augstākās izglītības (koledžas, augstskolas) finansēšana	Apliekams	Iedzīvotāju ienākuma nodoklis 23%, obligātās sociālās iemaksas 34,59%
Bērnu aukles vai bērnudārzu daļēja/100% apmaksā darbinieku bērniem	Apliekams, iepriekš izdevumiem piemērojot koeficientu 1,5	Uzņēmumu ienākuma nodoklis 15%
Darbinieka bērna – skolnieka skolas somas	Apliekams, iepriekš izdevumiem piemērojot koeficientu 1,5	Uzņēmumu ienākuma nodoklis 15%
Uzņēmuma produktu un pakalpojumu piešķiršana ar atvieglojumiem (zem pašizmaksas)	Apliekams, iepriekš izdevumiem piemērojot koeficientu 1,5	Uzņēmumu ienākuma nodoklis 15%
Auto stāvvietas apmaksā darba laikā	Neapliekams	–
Mobilā telefona abonēšanas maksas daļēja/100% segšana	Neapliekams	–
Ceļojuma izdevumu segšana (ja noformē kā komandējumu)	Neapliekams	–
Kursi, semināri profesionālajā vai citā jomā	Neapliekams	–

Ja uzņēmums kā nemonetāro motivātoru darbiniekiem piešķir izmantošanai darba vajadzībām dienesta transportlīdzekli – vispārējās nozīmes vieglo pasažieru automobili, tad ir jāparēķinās, ka auto izmantošanas izdevumi tiks aplikti ar uzņēmuma vieglo transportlīdzekļu nodokli no 29 euro līdz 62 euro mēnesī atkarībā no transportlīdzekļa motora tilpuma cm³.

Darba devējs var apmaksāt darbinieka tālruņa abonēšanu un sarunas, ja šie izdevumi ir tieši saistīti ar darba devēja saimniecisko darbību. Vairums gadījumu mobilie telefoni un portatīvie datori, kurus izmanto darbinieki gan darba vajadzībām, gan personīgajai lietošanai, tiek uzskaitīti kā uzņēmuma pamatlīdzekļi un to izmantošana netiek īpaši aplikta ar nodokļiem.

Elastīga darba laika grafika iekārtošana atbilstoši darbinieku vēlmēm ir iespējama, izmantojot Darba likuma 140. panta atļauto darba laika organizācijas formu – summētais darba laiks. Piemērojot summēto darba laiku, pārskata periodā darba stundu skaits nedrīkst pārsniegt 160 stundas mēnesī, un aizliegts nodarbināt personu ilgāk par 24 stundām pēc kārtas un 56 stundām nedēļā.

Darba devēji dažkārt pielieto komandējumus kā nemonetāro atalgojumu, jo, atbilstoši Ministru kabineta noteikumiem Nr. 969 „Kārtība, kādā atlīdzināmi ar komandējumiem saistītie izdevumi”, uzņēmums drīkst segt ceļa un naktsmītņu izdevumus, kā arī izmaksāt dienas naudu noteiktas summas robežās. Šajos noteikumos noteiktās izmaksas ir uzņēmuma saimnieciskās darbības izdevumi un papildus ar nodokļiem neapliekas, kaut arī izdevumi ir personificējami, piemēram, uzņēmuma mārketinga menedžeri dodas uz starptautiskām izstādēm vai starptautiskiem gadatirgiem ārpus Latvijas.

Secinājumi

Darba samaksa – pamatmotivātors darba attiecībās. Papildatlīdzība izņēmumā izpaužas monetārā un nemonetārā veidā. Personificējams monetārais papildatalgojums tiek aplikts ar nodokļiem līdzīgi kā darba alga. Nepersonificējams monetārais atalgojums tiek aplikts ar uzņēmumu ienākuma nodokli. Nemonetāro motivātoru pielietošana tiek aplikta ar dažādiem nodokļiem. Latvijas fiskālā politika neveicina darbinieku motivēšanu uzņēmumā, izmantojot monetāro un nemonetāro atalgojumu, līdz ar to uzņēmēji izmanto neprecizitātes normatīvajos aktos un izvairīšanos no nodokļu maksāšanas.

Avoti un literatūra

1. *Darba aizsardzības likums*. Latvijas Republikas likums. Pieņemts Latvijas Republikas Saeimā 20.06.2001., stājies spēkā 01. 01. 2002. Latvijas Vēstnesis, 2001, Nr.1
2. **Ešenalde, I.** (2004). *Personāla praktiskā vadība*. Rīga: Merkūrijs LAT, 308 lpp.
3. **Iles, P., Mabey, C.& Robertson, I.** (1990). *HRM practices and employee commitment: Possibilities, pitfalls and paradoxes*. British Journal of Management. 1, 147.–157.
4. **Martocchio, J.J.** (2003). *Employee Benefits: A primer for Human Resource professionals*. New York: McGraw-Hill.
5. *Mikrouzņēmumu nodokļa likums*. Latvijas Republikas likums. Pieņemts Latvijas Republikas Saeimā 09. 08. 2010.; stājies spēkā 01. 09. 2010. Latvijas Vēstnesis, 2010, Nr. 131.
6. *Par iedzīvotāju ienākuma nodokli*. Latvijas Republikas likums. Pieņemts Latvijas Republikas Augstākajā padomē 11. 05. 1993.; stājies spēkā 01. 01. 1994. Latvijas Vēstnesis, 1993, Nr. 32.
7. *Par uzņēmumu ienākuma nodokli*. Latvijas Republikas likums. Pieņemts Latvijas Republikas Saeimā 09. 02. 1995.; stājies spēkā 01. 04. 1995. Latvijas Vēstnesis, 1995, Nr. 32.
8. *Par valsts sociālo apdrošināšanu*. Latvijas Republikas likums. Pieņemts Latvijas Republikas Saeimā 01. 10. 1997.; stājies spēkā 01. 01. 1998. Latvijas Vēstnesis, 1997, Nr. 274/276.
9. **Patton, C.** (2016). The New World of Benefits, *April*. Pieejams: www.universitybusiness.com [pēdējo reizi sk. 10. 05. 2016]
10. **Rafter, M.V.** (2014). Perks at Work. *Workforce*, *September*. 41.–43. Pieejams: www.workforce.com [pēdējo reizi sk. 10. 05. 2016]

PEDAGOĐIJA

Biruta Briško
Latvija, Rīga

IZGLĪTOJAMO SOCIALIZĀCIJAS PROBLĒMAS PROFESIONĀLĀS IZGLĪTĪBAS IESTĀDĒS

SOCIALIZATION PROBLEMS OF LEARNERS IN VOCATIONAL EDUCATION ESTABLISHMENTS

Summary

The concept “socialization” in sociology is used to explain the process by which an individual acquires his/her place in the social system. With regard to the methodology used in the study a qualitative research method was applied – in the form of semi-structured interviews with students, teachers of vocational schools and managers of qualification practices. To summarize the findings it can be concluded that the socialization of students may encounter difficulties due to the impact of the following conditions: crisis in the students’ families, communication problems, prospects in the labour market, frustration with regard to the chosen profession, effects from the primary school stage, addictions, migration.

Key words: socialization, student, profession, professional education.

Atslēgas vārdi: izglītojamie, socializācija, profesija, profesionālā izglītība.

Anotācija

Jēdzienu socializācija socioloģijā lieto, lai skaidrotu procesu, kādā indivīdi iegūst vietu sociālajā sistēmā. Pētījumā tika izmantota kvalitatīva pētnieciskā metode – daļēji strukturētas intervijas ar profesionālās izglītības iestāžu audzēkņiem, pedagogiem un kvalifikācijas prakšu vadītājiem. Rezumējot iegūtos datus, var secināt, ka izglītojamo socializācija var noritēt problemātiski sekojošu apstākļu ietekmē: krīze izglītojamo ģimenēs, komunikācijas problēmas, izredzes darba tirgū, vilšanās izvēlētajā profesijā, pamatskolas posma ietekme, atkarības, migrācija.

Lai īstenotu Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijas līdz 2030. gadam izvirzītos uzdevumus, viena no aktuālākajām sfērām ir profesionālās izglītības iestāžu izglītojamo attieksmes pret mācībām, pašsajūtu izglītības iestādē, uzvedību ietekmējošo motīvu u. c. faktoru izpēte, lai noskaidrotu, kādi apstākļi negatīvi vai būtiski traucējoši ietekmē izglītības ieguvī un veiksmīgu socializāciju sabiedrībā (Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam.). Jēdzienu *socializācija* socioloģijā lieto, lai skaidrotu procesu, kādā indivīdi iegūst vietu sociālajā sistēmā, apgūst tai atbilstošus sociāli nozīmīgas darbības veidus un no uzkrātajām zināšanām veido savu pasaules uzskatu (Veith 2008, 22). Socializācijas procesā noteiktos sociālos apstākļos veidojas indivīda personība. Tas ir process, kad cilvēks ielāgo sociālo pieredzi, transformējot šo pieredzi par individuālajām, t.sk., izglītības un darba vērtībām (Charlier 2001, 25–26). Integrēšanās darba tirgū ir saistīta ar profesionālo socializāciju vai profesionalizāciju, kas ir saistīta ar profesionālās lomas ielāgošanu (Lempert 2006, 60). Lai apgūtu nepieciešamo specialitāti un veidotu profesionālo karjeru, topošajiem speciālistiem ir jāapgūst paredzamā profesionālā loma. Uzticības saglabāšana profesionālajai lomai ir svarīga socializācijas sastāvdaļa (Cech, Rubineau, Silbey, Seron 2011, 464; 646).

Socializācijas process ilgst visu mūžu – cilvēks savas dzīves laikā ielāgo daudz sociālo lomu. Socializācija dalās vairākos etapos. Sākotnējā socializācija norit ģimenē (Parsons 2002, 92). Tas ir laikā norītošs process, kur tiek savienoti gan bērna, gan vecāku

„dzīves cikli” (Gidenss 1999, 186). Vecāki nodod saviem bērniem ne tikai kultūras kapitālu, bet arī īpašu garīgu atmosfēru, vērtību sistēmu, rosina pareizi orientēties dzīves situācijās, kas ļauj veikt pareizu izvēli un veiksmīgi socializēties. Tā ir kultūras vide, kas palīdz attīstīt dabas dotās spējas. Kultūras kapitāls tiek uzkrāts visu cilvēka socializācijas laiku (Burdieu 1979, 4). Lai gan – vecāki, kas nākuši no vakardienas, šodien audzina bērnus, kuriem būs jādzīvo rīt.” (Jilesen 2008, 379).

Izglītība ir būtiskākais socializācijas faktors. Izglītošanās procesā cilvēks ielāgo sociālās pasaules un kultūras fundamentālo jēgu (Береп, Лукман 1995, 263). Viena no izglītības pamatfunkcijām – indivīda vietas sabiedrībā noteikšana socializācijas procesā. Indivīdiem ir jāļauj mainīties tikai ar nosacījumu, ja izglītība tiek piedāvāta nepārtraukti (Fuko 1995, 103). Izglītības iestādi varētu raksturot kā „staciju”, kurai cauri vijas saplūstošas takas, ko aiz sevis dienas gaitā atstāj indivīdu grupas (Gidenss 1999, 155–156). Šodienas situācijā izglītības iestādēs izglītojamie rod iespēju uz noteiktu laiku paslēpties no sabiedrības, kurā valda hronisks bezdarbs. Izglītības iestāde ir struktūra, kas ļauj jaunajiem cilvēkiem uz dažiem gadiem atlikt „tikšanos” ar darba tirgus cietsirdīgajām reālijām. Arvien mazāk ir iespējams prognozēt iegūstamās izglītības pielietojamību, jo sabiedrībā ir tendence izzust noteiktiem „rāmjiem”, kas nosaka darba tirgus perspektīvo plānojumu. Izglītības iestādes ir pielāgojušās jau pazūdošai pasaulei, kur dzīves ritējums bija daudz lēnāks, salīdzinot ar šodienas paātrināto laika tecējumu (Байман 2005, 164–166).

Tā kā socializācija skatāma kā visas dzīves garumā ilgstošs, nepārtraukts process, tās pētīšanai parasti ir nepieciešams ilgs laiks. Īpaša nozīme ir mācīšanās aktivitātei, akcentējot cilvēka virzību caur primāro un sekundāro socializāciju, agrajā bērnībā un jaunībā. Būtībā individuālās attīstības dzinējspēks ir darbīguma kopums, kas veidojas no cilvēka pārdzīvojumiem, pieredzes nogulsniem, vērojumiem, ietverot to visu cilvēka interešu lokā, ieskaitot personības struktūras esamību un rīcības spēju uz pašrefleksiju. Tēlaini izsakoties – socializācijas process skatāms arī kā mirklis kopējā dzīves gaitā, t.sk. arī kļūmēs. Turklāt jāvērs uzmanība, ka katrā specifiskā laika vienībā dominēs katram indivīdam specifiskas problēmas, kas arī noteiks virzību uzdevumu veikšanai un turpmākajai attīstībai (Elder 2000, 167). Katrs dzīves posms prasa noteiktu normu un sabiedrības gaidu kopuma apguvi, ietverot pielāgošanos vēl nebijušām situācijām un jaunu lomu prasību ielāgošanu.

Raksta tēmas aktualitāte ietverama vairākos slāņos: socializācijas procesu virzošās vispārējās likumsakarības un indivīda socializācijas procesa norises savdabība, akcentējot socializācijas problēmas, kas rodas gan teorētiskajās, gan praktiskajās apmācībās vidējās profesionālajās izglītības iestādēs. Turklāt vidējās profesionālās izglītības iestādes tiek traktētas par noteiktā laika posmā indivīda socializācijas īstenotāju, lai turpmākajai dzīvei sniegtu gan teorētiskās zināšanas, gan praktiskās iemaņas, gan attieksmi pret norisēm sabiedrībā.

Pētījuma apraksts.

Empīriskā informācija ir daļa no pētījuma par profesionālās izglītības iestāžu izglītojamo socializācijas problēmām. Pētījumā tika izmantota kvalitatīvā pētnieciskā metode – daļēji strukturētas intervijas ar trīs intervējamo grupām: profesionālās izglītības iestāžu izglītojamajiem, pedagogiem un kvalifikācijas prakšu vadītājiem no uzņēmumu

puses. Intervijām tika izstrādāts atšķirīgs jautājumu loks katrai intervējamo personu grupai: viens – izglītojamajiem, cits – pedagogiem, cits – kvalifikācijas prakšu vadītājiem. Izglītojamie raksturoja savu situāciju, savukārt pedagogi un prakšu vadītāji no uzņēmumu puses izteica viedokli par izglītojamo attieksmi pret mācībām un darbu, savus novērojumus saistot ar situāciju valstī kopumā. Pētījums tika veikts Rīgas, Kurzemes un Vidzemes trīs profesionālās izglītības iestādēs un šo reģionu piecās organizācijās, kurās norisinājās izglītojamo kvalifikācijas prakse. Kopumā tika intervēti četrpadsmit respondenti. Izlase tika veikta, pamatojoties uz mācību plānu, lai ietvertu jauniešus, kuriem pētījuma laikā norisinājās kvalifikācijas prakse. Raksta apjoma ierobežojuma dēļ tiks atspoguļots tikai dažu (raksturīgāko) interviju fragmenti. Ievērojot konfidencialitātes principu pedagoģiskajos pētījumos, izglītības iestādes, kurās norisinājās pētījums, rakstā netiek minētas.

Interviju ar profesionālās izglītības iestāžu audzēkņiem izklāsts

Ģimene. Izglītojamo socializācijas problēmas var veidoties sekojošu faktoru ietekmē: vecāku aizņemtība darbā; ekonomiskās problēmas; vājas tradicionālās saites ģimenē; konflikti ģimenē u.c. Šie faktori norāda ģimenes ietekmi uz jauniešu socializāciju.

„Skumji, bet vecāki par bērniem neinteresējas. Viņiem ir vienalga. Mēs – pedagogi – cenšamies, bet vecāki palīdz maz vai arī nemaz. Ģimenēs tiek lietots alkohols, un sekas ir neiepriecinošas... Daudzi jaunieši nāk no nepilnām ģimenēm vai arī dzīvo pie vecvecākiem vai draugiem, jo vecāki ir devušies peļņā uz ārzemēm.” (Profesionālās izglītības priekšmeta pedagoģe, Rīga)

„Bieži vien no mammām ir dzirdamas divu veidu frāzes – viņš pats ir liels, viņš ir pilngadīgs, viņam pašam ir jātiek galā ar visu; otra frāze ir tāda: „Bet, skolotāj, es ar viņu vispār netieku galā, es vispār neko nevaru izdarīt un pateikt.” Es tev savu bērnu esmu atdevusi un tagad dariet, ko gribat.” (Vispārizglītojošā priekšmeta pedagoģe, Kurzeme)

Komunikācija. Viens no svarīgākajiem izglītojamo socializācijas aģentiem ir vienaudži. Dažreiz atšķirīga iepriekšējā pieredze nosaka neprasmī veidot attiecības ar vienaudžiem.

„Savstarpējās attiecības, tas ir iemesls, lai aizietu no skolas. Ir arī tā, ka nevar iekļauties klases kolektīvā. Ka viņš tiešām ir tāds kluss, un viņu sāk vai nu apcelt, vai viņš slikti jūtas, nevar iejusties kolektīvā. Iepriekš ir bijusi maza klasīte laukos, kur viņš ir dzīvojis, tiem dažiem cilvēkiem pievērš skolotājs lielāku uzmanību. Šeit liela grupa – 25 vai 30 jauniešu. Netiek pievērsta katram īpaša uzmanība. Jaunietis nevar iekļauties kolektīvā.” (Profesionālās izglītības priekšmeta pedagoģe, Vidzeme)

Būtiska ir arī komunikācijas veidošana darba vidē:

“Arī mums – pavāriem – ir daudz jāmācās komunikācija. Ja ir lielle banketi, tad visi virtuvē haotiski skraida, nav komandas gara, saspēles. Tas ir jāmācās. Jābūt svaigām idejām, jābūt gudriem, saprotošiem.” (Izglītojamais, iegūstamā kvalifikācija “Restorānu pakalpojumu speciālists”, Vidzeme)

Izredzes darba tirgū. Augstais bezdarba līmenis jauniešu vidū, kā arī profesijas zemais novērtējums darba tirgū rada demotivāciju profesijas apgūšanai.

„Katrā ziņā ir grūtāk motivēt, jo tu nevari pateikt, ka tev pēc beigšanas būs darbs. Viņi taču paši redz, kas notiek, un redz arī to, ka ar to izglītību tā darba nav. Viens otrs bez izglītības dabū kaut kādus „robus” un pelna nezin tik, cik tajās pašās ārzemēs. Tikai

skolotājiem tas ideālisms vēl nav sabrucis. Skolotājiem varbūt vēl kāda cerība un ticība ir. Citādāk tu nevari iet un mācīt.” (Profesionālās izglītības priekšmeta pedagoģe, Kurzeme)

„Man pagājušajā nedēļā viens jauniešs no 1. kursa tā arī paskaidroja: „Man ir 9 klases, es māku rakstīt un rēķināt. Man vairāk neko nevajag, es strādāšu un tas, kas strādā, nopelna labāk, dzīvo labāk, nekā jūs te visi ar savām „izglītībām”.” Tā viņš arī to pamatoja. Un praktiski viņš arī taisās braukt projām pie mamma uz ārzemēm un acīmredzot atstās skolu.” (Profesionālās izglītības priekšmeta pedagoģe, Kurzeme)

„Izglītojamie netiek ārā no vidusskolas stereotipa, ka uz skolu es eju tāpēc, ka mamma liek, tāpēc, ka visi iet, un viņiem nav intereses un pamatotas motivācijas. Un diez vai ir objektīvi pamatotu motivāciju prasīt šajā vecumā – tajos 16–17 gados. Izglītojamie nezina, ko viņi grib. Un tā ir vislielākā problēma. Viņi nav pieraduši mācīties, nemāk mācīties un tā īsti neredzot, kāpēc būtu jā mācās. Ja mēs varētu salauzt šo stereotipu jau no paša sākumā – pamatskolā... Kaut gan arī ārzemēs tagad ir lielas problēmas ar motivāciju. Tā ir – viņi nav motivēti. Tas depresīvais bezdarba noskaņojums noteikti arī ietekmē. Kaut kas ar mūsu pamatvērtībām nav kārtībā. Manis pašas bērni saka, nu kāpēc man ir jā mācās, Tev ir 2 augstākās izglītības un ko tu pelni? Mazāk nekā brālis, kas strādā firmā.” (Profesionālās izglītības priekšmeta pedagoģe, Vidzeme)

Piemērotība profesijai. Daļa izglītojamo mācību gaitā nonāk pie atziņas, ka izvēlētajai profesijai viņiem nav vajadzīgo spēju.

„Ļoti mazs procents ir tendēts uz to, ko viņi mācās. Daudzi aiziet projām un saka: „Man tā profesija nepatīk.” Vienai daļai tā ir atrunāšanās – nepatīk, bet vienai daļai, piemēram, grāmatvedībai – viņiem „nepielec” tā mācība. Ja jau viņš švaks matemātiķis ir bijis, tad ko no grāmatvedības saprot? Un agrāk kaut kā grāmatvedības grupas ļoti labi „komplektējās”. Tagad tā nav. Es domāju, ka bērni nesaprot, uz ko viņi iet un ko viņi mācās.” (Profesionālās izglītības priekšmeta pedagoģe, Kurzeme)

Informētība par profesiju. Pirms mācību uzsākšanas izglītojamie nav bijuši pietiekami informēti par attiecīgo profesiju. Līdz ar to viņi vai nu izvēlas izglītību turpināt vidusskolā, vai arī jau mācību noslēgumā, t.i., kvalifikācijas prakses laikā, sastopoties ar grūtībām, kas ir saistītas ar profesijas specifiku, pamet prakses vietu un neturpina praktiskās apmācības.

„Izglītojamais saprot, ka viņam tā profesija neinteresē. Ka viņš labāk iet atpakaļ uz vidusskolu un mācās vidusskolā. Viņš ir nejauši atnācis – atnāca draudzenei vai draugam līdz, atnāca, jo piesaistīja profesijas nosaukums. Kad viņš saprot, ko tas nozīmē, konstatē, ka tā nav viņa profesija.” (Vispārizglītojošā priekšmeta pedagoģe, Rīga)

“Ir praktikanti, kuriem neinteresē profesija. Viņi nezina (un pat nevēlas izzināt) profesijas būtību. Domā tikai skaisti stāvēt pie plīts un viss. Novākt visu, sakārtot darba vietu negrib. It kā jau skolā ir brīdināti, ka, strādājot par pavāru, svētku nebūs, ka brīvdienās būs jāstrādā. Iet prom, lai būtu brīvas svētku dienas. Brīvdienās nevēlas strādāt.” (Prakses vadītāja, ēdināšanas pakalpojumu uzņēmums, Kurzeme)

“Profesijai ir vajadzīga pacietība, ātri jādomā. Vajadzīga uzmanības noturība, enerģija, jo 12–14 stundu jāstrādā, ja ir banketi. Ja ir lieli banketi – jāstrādā ir ļoti garas stundas. Daudzi nav tam gatavi, nepatīk. Nevar arī fiziski izturēt.” (Izglītojamais, iegūstamā kvalifikācija “Restorānu pakalpojumu speciālists”, Vidzeme)

Pamatskolas ietekme. Pamatskolas periodā (gan skolā, gan ģimenē) pret izglītojamajiem nav bijušas pietiekami stingras prasības, kā rezultātā nav ieaudzināta vēlme strādāt.

“Pamatskolai ir jābūt stingrākai. Tad ir tāda attieksme – mājasdarbs nav izpildīts, tad neej uz skolu. Jaunieši ir izlaisti jau pamatskolā, pieraduši neko nedarīt. Dzīvē tas pats, “nosēž” praksi, telefonu “glaudot”. Rezultātā – tāda “telefona glaudītāju” paaudze ir izveidojusies. Protams, praktikanti ir dažādi, kas grib, tas strādā. Bet, kam neinteresē, tam visādas vainas. Atnāk uz praksi – galva vai kāja sāp utt. Viņiem ir tikai tiesības, nav pienākumu. Ja dzīvē būs piespiešanas punkts, ka kaut kas ir jādara, varbūt darīs?” (Prakses vadītāja, viesnīca, Vidzeme).

“Ja neinteresē un mājās neko nav darījis, tad te arī neko jēdzīgu nevar izdarīt. Daži atnāk un skaidri pasaka, ka neinteresē, lai tikai aizpildu un parakstos prakses dienasgrāmatā. Nav atbildības, nav apņēmības. Daudz tiek dots tāpat, lai nebūtu jāpiepūlas. Bezdarbnieks – neko nedara –, viņam maksā; aiziet strādāt – tāda pati attieksme, jo grib saņemt atalgojumu par nekā nedarīšanu. Patērētāja attieksme. It kā mācoties ir stipendija, bet alga ir lielāka. Aiziet no skolas. Neiegūst profesiju. Kas tālāk?” (Prakses vadītājs, ēdināšanas pakalpojumu uzņēmums, Rīga)

Atkarības. Izglītojamie pamet profesijas apguvi, jo ir atkarīgi no alkohola, azartspēlēm, apreibinošam vielām.

“Aiziet no mācībām, jo nav motivācijas. Domāja, ka būs viegli. Bet viegli nekas nav. Iestājās profesionālajā skolā, jo domāja, ka būs „haļava”. Bet ir jāmacās un ir jāgrib mācīties. Atsevišķiem indivīdiem ir alkohola, azartspēļu, kādu narkotiku atkarība. Ar draugiem aiziet, uz skolu vairs neatnāk. Tad vēl kādu nedēļu neatnāk. Nav viens mājasdarbs nodots, nav otrs, uzreiz jau neatskaita, bet beigās tomēr atskaita no skolas.” (Izglītojamā, iegūstamā kvalifikācija “Konditors”, Vidzeme)

Migrācija. Jaunieši, kuri ir pametuši mācības un devušies peļņā uz ārzemēm, atgriežoties ietekmē citus izglītojamos.

„Bērns, kas dzīvojis ārzemēs, atbraucot uz šejieni, nestāstīs, ka viņam ir bijis grūti. Viņš atvedīs līdzī sev šikākās lietas un uzburs pasaku, kurā viņš gribētu dzīvot. Cik daudz tur ir no realitātes, to zina tikai viņš. Bet galvenais – radīt iespaidu. Bērni, kuriem patīk pasakas, to uztver par Pelnrušķīti. Un viņiem liekas, ka viss ir tik skaisti, jo atbraucējs krogā tērē vienu „desmitnieku” un klubā otru „desmitnieku”, tas nekas, ka viņš ir paņēmis kredītu, ko viņš atmaksās pēc tam – strādājot Anglijā. Efekts ir panākts! Uz to brīdi oreola efekts ir panākts! Un pārējie uz viņu skatās ar apbrīnu. Un tāpēc mums, skolotājiem, ir ļoti grūti kaut ko likt pretī...” (Profesionālās izglītības priekšmeta pedagogs, Kurzeme)

Diskusija. 1) Jaunietis socializācijas procesā vienlaicīgi ielāgo vairākas sociālās lomas un dažādās situācijās viņa uzvedībai ir jāatšķiras no sabiedrības gaidām, tā rezultātā jaunietim ir radīts lomu konflikts. Tad, kad jaunietis pielāgojas kādām normām un vērtībām, citas tiek grautas. Piemēram, izglītības iestādes prasības un deviācijas vienaudžu – nozīmīgu socializācijas aģentu – uzvedība. 2) Dažādu socializācijas aģentu vienlaicīga ietekme uz izglītojamo. Piemēram, pretrunas starp to, ko māca izglītības iestādē pedagogi, attieksmi ģimenē, vienaudžu nostādnēm u.c. 3) Jādomā, ka jaunieši, kas ir aizbraukuši uz citām valstīm darba meklējumos, ir īslaicīgie migranti. Tie ir daļēji

kvalificēti vai nekvalificēti darbinieki, kuri veic noteiktu darbu noteiktā laika periodā. Turklāt šodien ir vērojama tendence, ka šie jaunieši atgriežas un atsāk mācības, lai iegūtu profesiju.

Secinājumi

Profesionālās izglītības iestādēs daļai izglītojamo socializācijas problēmas tiek determinētas sekojošu faktoru ietekmē:

1. Ģimenēm kā socializējošam institūtam, kas raksturojams ar noteiktām sociālām normām, sankcijām, uzvedības paraugiem, noteikumiem un pienākumiem, kas regulē attiecības starp vecākiem un bērniem, ir arvien vājāka ietekme.

2. Sociālo vai psiholoģisko faktoru ietekmē veidojušās komunikācijas barjeras ar vienaudžiem izglītības iestādē vai ar darbiniekiem uzņēmumā kvalifikācijas prakses laikā.

3. Sociāli ekonomiskā situācija darba tirgū, kad daļa aktīvo iedzīvotāju nerod iegūtās profesijas pielietojumu. Līdz ar to daļai izglītojamo ir zema mācību motivācija profesijas ieguvei. Turklāt ir situācijas, kad jauniets ienāk darba tirgū bez adekvātām prasmēm un zināšanām, kas arī rada paaugstinātu bezdarba risku.

4. Vājas iepriekšējās zināšanas par apgūstamo profesiju, par nepieciešamajām teorētiskajām zināšanām un profesionālajām iemaņām, kā arī par attiecīgās profesijas funkcionālo saturu.

5. Pamatskolas kā sociālā institūta, kas izpilda indivīda sagatavošanu un iekļaušanu vidējā izglītības posmā, nepietiekama ietekme uz izglītojamo.

6. Pedagogu kā socializācijas aģentu daļējs autoritātes zudums.

7. Deviācijas – atkāpes no sabiedrībā pieņemtajām uzvedības normām, piemēram, alkohola, apreibinošu vielu lietošana, azartspēles.

8. Darba un augstākas dzīves kvalitātes meklējumu izraisīta ekonomiskā migrācija.

Avoti un literatūra

1. **Charlier, S.** (2001). Grundlagen der Psychologie, Soziologie und Pädagogik für Pflegeberufe. Stuttgart : Georg Thieme Verlag. S. 301.
2. **Cech, E., Rubineau, B., Silbey, S., Seron, C.** Professional Role Confidence and Gender Persistence in Engineering. American Sociological Review 75(5) 641–666.
3. **Burdieu, P.** Trois etats du capital culturel.// Actes de la recherche en sciences sociales. Nr. 30. Pieejams: http://www.persee.fr/doc/arss_0335-5322_1979_num_30_1_2654 [pēdējo reizi sk. 08.05.2016.]
4. **Elder, G.H.** (2000). Das Lebensverlaufs – Paradigma: Sozialer Wandel und individuelle Entwicklung. Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft. S. 167.
5. **Fuko, M.** (1995). Patiesība. Vara. Patība. Rīga: Spektrs. 141.lpp.
6. **Gidenss, E.** (1999). Sabiedrības veidošanās. Rīga: AGB, 399 lpp.
7. **Jilesen, M.** (2008). Soziologie für die sozialpädagogische Praxis. Troisdorf: Bildungsverlag EINS. 444 S.
8. **Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030.gadam.** Pieejams: http://www.latvija2030.lv/upload/latvija2030_lv.pdf [pēdējo reizi sk. 08.05.2016.]
9. **Lempert, W.** (2006) Berufliche Sozialisation. Persönlichkeitsentwicklung in der betrieblichen Ausbildung und Arbeit. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren. S. 150.
10. **Parsons, T., Bales, R.** (2002) Family. Socialization and Interaktion Process. Glencoe: The Free Press. P. 421.
11. **Veith, H.** (2008) Socialization. München: Ernst Reinhard Verlag. S. 96.
12. **Бауман, З.** (2005) Индивидуализированное общество. Москва: Логос. 164–166 390 с.
13. **Бергер, П., Лукман, Т.** (1995) Социальное конструирование реальности. Москва: Медуим. 323 с.

Kārlis Dobelis
Liepājas Universitāte
Latvija, Liepāja

IZGLĪTĪBAS KVALITĀTE UN TĀS VĒRTĒŠANA

THE QUALITY OF EDUCATION AND ITS EVALUATION

Summary

The article is devoted to the quality of education and its assessment. The concept quality of education is considered as a process, in which contribution is converted into the final product. Discussed are the resources necessary for this process.

In the article the education quality chain is analysed: the proposed quality, the perceived quality, the quality demanded. Elements of the chain of quality and their impact on the final result are analysed. For assessment of quality of education six definitions are offered. Application of these definitions for measuring quality of education is analysed.

Two dimensions of assessment of quality of education are considered: the internal and the external dimensions.

One of internal quality measurement tools of Liepāja University is analysed (form A-5-3).

The cost of internal and external factors of quality assurance is considered.

Key words: quality of education, evaluation of the quality, quality chain, the definition of the quality, quality costs.

Atslēgas vārdi: izglītības kvalitāte, kvalitātes vērtēšana, kvalitātes ķēde, kvalitātes kategorijas, kvalitātes izmaksas.

Anotācija

Rakstā aplūkoti izglītības kvalitātes un tās vērtēšanas jautājumi. Kvalitātes jēdziens aplūkots kā process, kas ieguldījumu pārvērš gala produktā, kā arī nepieciešamie resursi šī procesa nodrošināšanai. Analizēta kvalitātes ķēde: piedāvātā kvalitāte, uztvertā kvalitāte, pieprasītā kvalitāte. Aplūkoti kvalitātes ķēdes elementi un to ietekme uz gala rezultātu. Kvalitātes mērīšanai piedāvātas sešas kvalitātes definīcijas. Analizēta šo definīciju pielietošana izglītības kvalitātes mērīšanā. Konkrētizētas kvalitātes vērtēšanas divas dimensijas: iekšējā un ārējā dimensija. Analizēts viens no Liepājas Universitātes kvalitātes iekšējās mērīšanas rīkiem – aptaujas anketa A-5-3. Aplūkoti kvalitātes nodrošināšanas iekšējie un ārējie faktori, kā arī ar kvalitātes izmaksām saistīti jautājumi.

Izglītības pieejamība un tās kvalitāte kā galvenie tautsaimniecības attīstības un modernizācijas virzītājspēki vienmēr ir bijuši sabiedrības uzmanības centrā, it īpaši zināšanu un inovāciju sabiedrībā. Dažāda līmeņa apspriedēs un diskusijās par izglītības jautājumiem nereti tiek secināts, ka izglītības kvalitāte neatbilst mūsdienu prasībām. Kā iemesli neapmierinošai izglītības kvalitātei tiek minētas gausās reformas izglītības saturā un sistēmas struktūrā, hronisks resursu trūkums, dažkārt arī pedagogu kvalifikācija. Neapstrīdot secinājumu par izglītības kvalitāti un minētos iemeslus, tomēr jāatzīmē arī, ka dažādās diskusijās un arī secinājumos parādās dažādi viedokļi un izpratne par to, kas ir izglītības kvalitāte, kā to vērtēt.

Ko saprast ar jēdzienu “izglītības kvalitāte”, kas nosaka un kā mērīt izglītības kvalitāti?

Jebkura procesa rezultātu nosaka gala produkts. Izglītības procesa gala produkts ir absolvents – viņa zināšanas un prasmes tās pielietot atbilstoši nākamās izglītības pakāpes prasībām un gala rezultātā – sabiedrības vajadzībām.

Gala produkta kvalitāti ietekmē vairāki faktori, kurus nosacīti varam attēlot kā kvalitātes ķēdi, kas sastāv no trīs posmiem: **piedāvātā kvalitāte, uztvertā kvalitāte un pieprasītā kvalitāte.**

Piedāvātā kvalitāte ir kvalitātes līmenis, kuru nodrošina izglītības institūcija.

Piedāvāto kvalitāti nosaka izglītības programmas atbilstība mērķim, institūcijas rīcībā esošie intelektuālie un materiālie resursi, atbalsta tīkla kapacitāte (IT rīku un metodisko materiālu nodrošinājums, bibliotēkas iespējas), studiju vide, studiju procesa organizācija (nodarbību saraksts, patstāvīgā darba kontrole, zināšanu kontrole studiju procesa laikā).

Uztvertā kvalitāte ir kvalitātes līmenis, kādu uztver students studiju procesā.

Uztverto kvalitāti nosaka studentu kontingents, mācībspēku kvalifikācija, atbalsta pasākumi studiju procesam: studiju materiāli un to saturs, individuālais darbs ar studentiem u. c.

Pieprasītā kvalitāte – kvalitātes līmenis, ko pieprasa sabiedrība. Pieprasīto kvalitāti nosaka sabiedrība. Straujo izmaiņu rezultātā sabiedrībā nepārtraukti mainās pieprasījums ne tikai specialitāšu profilu spektrā, bet arī kvalitātes jomā, kas neapšaubāmi rada izaicinājumus izglītības sistēmai.

Izglītības kvalitātes kontroles mehānisms valsts mērogā ir izglītības programmu licenzēšana un akreditācija. Programmu licenzēšanu un akreditāciju veic Izglītības kvalitātes valsts dienests (IKVD), pieaicinot ārējos ekspertus. Programmu licenzēšana un akreditācija ir galvenie studiju programmu ārējās vērtēšanas rīki, kuru mērķis ir analizēt izglītības kvalitāti un nodrošināt tās atbilstību valsts noteiktajām prasībām. Vairums gadījumos akreditācijas rezultāti ir pozitīvi, un gala produkta kvalitāti nav iemesla apšaubīt. Prakse tomēr liecina, ka akreditācijas rezultāti nereti nesakrīt ar sabiedrībā dominējošo viedokli par izglītības kvalitāti. Viens no nesakrītības iemesliem – akreditācijas rezultātus galvenokārt varam attiecināt uz kvalitātes ķēdes pirmo posmu – piedāvāto kvalitāti, turpretim sabiedrības secinājums par neapmierinošo izglītības kvalitāti attiecas uz kvalitātes ķēdes trešo posmu – pieprasīto kvalitāti. Noteicošais faktors šajā ķēdē ir pieprasījums. Sabiedrība pieprasa konkrētu gala produktu ar atbilstošu kvalitāti. Optimālā variantā piedāvājumam, nepārtraukti pilnveidojot kvalitāti, ir jāatbilst un pat nedaudz jāapsteidz pieprasījums – jāatbilst ne tikai esošajām, bet arī paredzamajām sabiedrības prasībām.

Konkretizēsim jēdzienus “kvalitāte”, “izglītības kvalitāte” un to vērtēšanu. Starptautiskais kvalitātes standarts ISO 9000 nosaka: **“Kvalitāte ir objektu un vienību raksturlielumu kopums, kas atbilst noteiktajām un paredzamajām vajadzībām”.**

Dažādām sabiedrības dzīves jomām vajadzības ir dažādas, turklāt sabiedrības attīstības procesā tās nepārtraukti mainās. Vispārējā kvalitātes definīcija izglītības sektoram kvalitāti nosaka kā pazīmju un īpašību kopumu, kas raksturo izglītības kā procesa un rezultāta atbilstību sabiedrības un indivīda noteiktajām un paredzamajām vajadzībām.

Lai objektīvi vērtētu izglītības kvalitāti, jāvienojas, kā raksturot šo pazīmi un īpašību kopumu – kā mērīt kvalitāti izglītībā, kā vērtēt dažādo izglītības programmu kvalitāti.

Vērtēšanas procesā bieži tiek lietoti divi termini: novērtēšana (assessment) un izvērtēšana (evaluation). Terminu “novērtēšana” parasti lieto, lai izteiktu spriedumu, “par kaut ko,” visbiežāk attiecībā uz cilvēkiem, savukārt terminu “izvērtēšana”, lai izvērtētu, piemēram, izglītības programmas, projektus, kā arī procesus, kuru rezultātā produkts tiek realizēts. Vērtēšana pēc būtības ir produkta vai procesa salīdzināšana ar kādu iepriekš izvēlētu etalonu jeb paraugu, nosakot vērtējamās lietas vai procesa atbilstību šim etalonam jeb paraugam. Profesors emeritus Roijs Sadlers (Austrālija) izvērtēšanu raksturo kā nozīmīgāko aspektu izglītības iestāžu praksē: *“Izvērtēšana ir nozīmīgākais aspekts izglītības iestāžu praksē. Tā vienlaikus gan uzrāda vērtības izglītības sistēmā, gan ietekmē pašu izglītības kvalitāti”* (Royce Sadler, 2012).

Deviņtūkstošās sērijas starptautiskais kvalitātes standarts nosaka, ka produkta raksturlielumu kopumam jāatbilst noteiktajām un paredzamajām vajadzībām. Kādi raksturlielumi nosaka izglītības kvalitāti? Angļu zinātnieki I. Hārvijs un D. Grīns iesaka sešas kvalitātes definīcijas (Harvey, Green, 1993), ar kuru palīdzību dažādās jomās var izvērtēt procesa vai produkta kvalitāti:

- kvalitāte kā izcilība;
- kvalitāte kā „nulle kļūdu”;
- kvalitāte kā nepārtraukta pilnveide;
- kvalitāte kā pārveide (pārmaiņas);
- kvalitāte kā sliekšnis;
- kvalitāte kā atbilstība mērķim

Izglītības kvalitātes mērīšanai praktiski ir piemērojamas visas minētās definīcijas, izņemot varbūt otro, kas ir vairāk orientēta uz ražojošo un transporta sfēru.

Katra no minētajām kvalitātes definīcijām nosaka produkta raksturlieluma atbilstību kvalitātes jēdzienam. Izglītības programmas kvalitātes vērtēšanu sāk, izvērtējot tās atbilstību izvirzītajam mērķim. Mērķis nosaka programmas saturu un tā realizācijas procesu, piemēram, akadēmisko un profesionālo programmu mērķi, līdz ar to arī saturs ir atšķirīgs.

Definīcija **“kvalitāte kā sliekšnis”** būtiska ir jaunu programmu veidošanā, salīdzinot tās saturu ar attiecīgiem standartiem.

Savukārt kvalitātes definīcijas **“kvalitāte kā pārveide”**, **“kvalitāte kā pilnveide”** pieprasa izglītības satura atbilstību mūsdienu prasībām, tādēļ satura pilnveide, pārskatīšana un uzlabošana ir nepārtraukts process un tam nepieciešams sistemātisks darbs.

Definīcija **“kvalitāte kā izcilība”** ir būtiska mācību iestāžu konkurences cīņā sabiedrības vadošā spēka lomas uzturēšanā (Rauhvargers). Šo kvalitātes vērtēšanas kategoriju lieto, salīdzinot izglītības programmu saturu un to realizācijas iespējas ar citu augstskolu attiecīgajām programmām, kā arī analizējot programmas absolventu sekmes un karjeras izaugsmi.

Programmas atbilstība minētajām kategorijām izvērtējama ikgadējos pašvērtējuma ziņojumos, analizējot to saturu, realizācijas procesu un atbilstošos pilnveides plānus.

Kvalitātes jēdziens sevī ietver gan gala produktu, gan arī procesu, kurā sasniegts gala produkts. Procesa realizācijai nepieciešamie resursi: intelektuālie un materiālie, studiju vide, atbalsts studentiem, administratīvā kapacitāte, ir nepieciešamie nosacījumi, lai nodrošinātu, gala produkta atbilstību noteiktajiem kvalitātes kritērijiem.

Noteicošie faktori studiju programmas kvalitatīvai nodrošināšanai ir institūcijas rīcībā esošie intelektuālie un materiālie resursi, kā arī studiju vide. Mūsdienīga studiju vide un atbalsts studentiem ne tikai stimulē studējošos radošam darbam, bet arī veicina jaunu studentu piesaisti.

Jāatzīmē, ka visi šie faktori un to atbilstība izvirzītajiem mērķiem ir novērtējami ar kvantitatīviem un kvalitatīviem indikatoriem.

Kvalitātes vērtēšanas procesam ir divas dimensijas: iekšējā un ārējā dimensija.

Iekšējās vērtēšanas dimensiju veido vairāki komponenti: studentu sasniegumi semināros, kontroldarbu rezultāti, patstāvīgā darba rezultāti, studiju un projekta darbu vērtējumi, kā arī atsevišķo priekšmetu pārbaudījumi, bakalaura un diplomdarbu rezultātu vērtējumi.

Nozīmīgs iekšējās vērtēšanas faktors ir studentu anketēšana. Liepājas Universitātē studentu anketēšana notiek katra kursa noslēguma nodarbībā. Aptaujas anketā A-5-3 ir 21 jautājums, kā arī aicinājums studentiem izteikt komentārus un dot priekšlikumus attiecīgā kursa pilnveidei. Anketas jautājumi aptver praktiski visus “mācību spēks – students” sadarbības aspektus semestra laikā, un tos nosacīti var sadalīt četrās grupās: trīs jautājumi raksturo mācību spēka kontaktu ar auditoriju un attieksmi pret studentiem, četri jautājumi raksturo studentu viedokli par zināšanu vērtēšanu un kursa grūtības pakāpi, deviņos jautājumos tiek vērtēta mācību spēka akadēmiskā un metodiskā sagatavotība nodarbībām, kā arī jautājumi par kursa saturu attiecībā pret citiem kursiem un jaunākajiem zinātnes sasniegumiem un problēmām attiecīgajā nozarē.

Anketā ietverti trīs jautājumi, kurus pirmo kursu studenti, manuprāt, nevar pietiekami argumentēti atbildēt, piemēram:

4. *Kursa viela lieki nedublējas ar citu kursu vielu;*

7. *Pasniedzējs kursā aptvēra visu programmā paredzēto vielu;*

9. *Pasniedzējs atspoguļoja jaunākos nozares sasniegumus un problēmas.*

Anketas nobeigumā studentam ir jāatbild uz jautājumu (21.): “*Cik lekcijas šajā kursā esat apmeklējis (100–75%, 74–50%, 49–25%, mazāk nekā 25%, nevaru pateikt)*”? Anketas, protams, ir anonīmas, un šis jautājums rosina studentam padomāt – cik objektīvi, argumentēti ir viņa izteiktie vērtējumi. Anketu materiālu analīze dod labu informāciju par kursa kvalitāti un idejas kursa satura un tā pasniegšanas pilnveidei.

Nozīmīgs izglītības kvalitātes mērījums ir absolventu karjeras tālākā attīstība – studijas nākamajā izglītības pakāpē – maģistrantūrā – vai uzsākot profesionālo karjeru, protams, neizslēdzot abu virzienu vienlaicīgu realizāciju.

Minētās un arī vēl citas iekšējās novērtēšanas metodēs iegūtie rezultāti tiek apkopoti un analizēti ikgadējos pašvērtējuma ziņojumos, kas ir galvenais, iekšējās novērtēšanas rīks.

Ārējā novērtēšana parāda, kā darbojas institūcijas iekšējās kvalitātes novērtēšanas sistēma, raksturo tās pozitīvos aspektus un trūkumus. Ārējo novērtēšanu veic eksperti, un tā rezumējas studiju programmas vai mācību iestādes akreditācijā.

Rakstā aplūkotās izglītības kvalitātes novērtēšanas metode balstās uz pieminētajām sešām kvalitātes definīcijām jeb kategorijām.

Būtiski faktori kvalitātes nodrošināšanā ir procesa kontrole un nepārtraukta pilnveide ar orientāciju uz attīstību, kas prasa kā intelektuālos, tā materiālos resursus, tātad – izmaksas.

Izglītības programmas izmaksās tiešā veidā neparādās kvalitātes izmaksas, un kvalitātes vērtējumos parasti netiek analizēti jautājumi, kas saistīti ar kvalitātes izmaksām – pašsaprotami tiek pieņemts, jo augstāka kvalitāte, jo lielākas izmaksas.

Jāatzīmē, ka arī viens no mūsdienu kvalitātes teorijas pamatlicējiem Edvards Demings (William Edwards Deming 1900.–1993. ASV), formulējot kvalitātes vadības 14 tēzes (Omachonu, Ross, 2004: 7–9), neaplūkoja jautājumu par kvalitātes izmaksām.

Izdalot kvalitātes izmaksas no kopējām izmaksām un analizējot to dinamiku vairāku gadu griezumā, iespējams salīdzināt dažādu faktoru ietekmi uz izglītības kvalitāti un gala rezultātā samazināt kopējās izmaksas. Kvalitātes izmaksas sevī ietver kontroles un nepārtrauktās pilnveides izmaksas.

Kontroles izmaksas veido visas tās darbības, kuras tiek veiktas ar mērķi pārliecināties par studiju procesa organizācijas un realizācijas atbilstību noteiktajām prasībām: kvalitātes vadības sistēmas (KVS) uzturēšana, dažāda veida studiju darba organizācijas kontroles pasākumi, studentu un darbinieku aptauju realizēšana u. c.

Uz attīstību orientētās nepārtrauktās pilnveides izmaksas sastāda: mācībspēku un darbinieku kvalifikācijas celšanas un pieredzes apmaiņas pasākumi, mācībspēku un studentu dalība dažādās apmaiņas programmās, tehnoloģiju un studiju vides nepārtraukta pilnveide, pasākumi, kas saistīti ar sabiedrības pieprasījumu un pieprasījumu prognožu analīzi tuvākajai nākotnei.

Kvalitātes nepārtraukta pilnveide gala rezultātā samazina arī novērtējuma izmaksas, piemēram, izslēdzot atkārtotu akreditāciju pēc 3 gadiem.

Rezumējot – izglītības kvalitāte nosaka, kādā mērā tiek apmierinātas sabiedrības esošās un paredzamās vajadzības.

Literatūra un avoti

1. **Harvey, L. and Green, D.** (1993). *Assesment and Evaluation in Higher Education, Defining quality*, 18:9 – 34
2. **Rauhvargers, Andrejs.** *Kvalitātes definīcijas un metodiskās pieejas izglītībā*. Pieejams: http://www.aic.lv/bolona/Latvija/Atsev_prez/91_kvalitate_iev.pdf [pēdējo reizi skatīts 2016. 16. janvāris].
3. **Vincent K., Omachonu, Joel E. Ross.** (2004). *Principles of Total Quality. Third Edition*. CRCS PRESS Boca Raton London New York Washington, D.C., 493 pp.
4. **Royce Sadler, D.** (2012). *Assessment, evaluation and quality assurance: Implications for integrity in reporting academic achievement in higher education*. Education Inquiry. Vol. 3, No. 2, June pp. 201–216

Viola Ēvele

Biznesa augstskola Turība

Latvija, Rīga

BIZNESA AUGSTSKOLAS *TURĪBA* ABSOLVENTU TĀLĀKĀ KARJERAS ATTĪSTĪBA PĒC AUGSTSKOLAS BEIGŠANAS

CAREER DEVELOPMENT OF *TURĪBA* UNIVERSITY TERTIARY-LEVEL EDUCATION GRADUATES

Summary

The aim of the tertiary-level education is not only to provide opportunities for people to acquire knowledge and skills in the field they have chosen but also to acquire leadership skills that they will find indispensable as soon as they start their way along their professional careers. It forms the base of successful career. To be effective, organizations need competent management and skilled leadership. Turība University (TU) has received recognition of employers and is ranked in the top position of the most recognized universities because it is labour market-oriented. Practical studies form 60% of time spent at studies, but theory 40%. Professional orientation of Turība University allows students to gain work experience already during their studies by offering wide apprenticeship opportunities and serves as a basis of the high employment rate. It opens doors for development, growth and success.

The aim of the study is to investigate the career development of TU tertiary-level education graduates.

Key words: career development, employment, competition, labour market

Atslēgas vārdi: karjeras attīstība, nodarbinātība, konkurence, darba tirgus

Anotācija

Augstākās izglītības mērķis ir nodrošināt studentiem iespēju apgūt ne tikai zināšanas un prasmes tajā jomā, ko viņi ir izvēlējušies, bet arī vadības prasmes, kas ir ļoti nepieciešamas viņu tālākajai karjeras attīstībā un darba tirgū tiek augsti novērtētas. Tas ir neatņemams pamats veiksmīgas karjeras izveidē. Lai uzņēmums būtu veiksmīgs, tam nepieciešams vadītājs ar izcilām vadības prasmēm. Biznesa augstskola Turība (BAT) ir saņēmusi darba devēju atzinību un ierindojusies atzītāko augstskolu topā, jo tā ir orientēta uz darba tirgu. Praktiskās studijas veido 60% no studiju laika, bet teorētiskās – 40%. Profesionālā ievirze ļauj studentiem jau studiju laikā iegūt darba pieredzi, piedāvājot plašas prakses iespējas un ir pamatā augstajam nodarbinātības rādītājam. Tā ir attīstības, izaugsmes un panākumu atslēga.

Darba mērķis ir izpētīt, kāda ir Biznesa augstskolas Turība absolventu tālākā karjeras attīstība.

Ievads

Šobrīd darba tirgū dominē pieprasījums pēc kvalificēta darbaspēka. Pieprasītākās profesiju grupas ir vadītāji un dažādi speciālisti, kuriem nepieciešamas līderības, vadības un organizatoriskās prasmes.

Augstskolām ir jādod iespēja studentiem apgūt ne tikai akadēmiskās zināšanas un profesionālās prasmes, bet arī jādod iespēja teorētiskās zināšanas pielietot praksē, lai pēc studiju beigšanas viņi būtu konkurētspējīgi darba tirgū ne tikai Latvijā, bet arī pasaulē.

Absolventu iekļaušanos darba tirgū ietekmē dažādi faktori:

- objektīvie – speciālistu pieprasījums darba tirgū, zināšanu kvalitāte, studiju laikā apgūtās prasmes, darba pieredze, piedāvātais atalgojums utt.;

- subjektīvie – prasības pret darbu kopumā, neapmierinātība ar izvēlēto profesiju, nevēlēšanās tajā strādāt u.c.

Ļoti nozīmīgi ir regulāri veikt pētījumus šajā jomā.

Biznesa augstskola Turība (turpmāk – BAT) ir ceturtā lielākā Latvijas augstskola. Augstskolas misija un filozofija – veidot darba devējus nevis ņēmējus. Augstskolā strādā pasniedzēji ar lielu praktisko pieredzi. Ikvienam studentam ir iespēja iegūt uz biznesu orientētu izglītību un kļūt par radošu līderi, kas spēj uzņemties riskus, risināt problēmas, ģenerēt idejas un piedāvāt inovatīvus risinājumus. Jau studiju laikā ir iespēja iegūt darba pieredzi, jo tiek piedāvātas plašas prakses iespējas.

Raksta mērķis ir izpētīt Biznesa augstskolas Turība absolventu tālāko karjeras attīstību pēc augstskolas beigšanas.

Metodoloģija

Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, pētījuma gaitā tika veikta:

- izglītības dokumentu un zinātniskās literatūras izpēte par karjeras attīstību, nodarbinātību, konkurenci un darba tirgu;
- BAT absolventu aptauja;
- iegūto datu apstrāde un novērtēšana.

Rezultātu analīze un diskusija

Apkopojot 2016. gada Eiropas Komisijas Izglītības un attīstības pārskata datus, 2016. gada Ziņojumu par Latvijas valsti, var secināt, ka zemie dzimstības rādītāji 20. gadsimta 90. gados, kā arī gados vecāko iedzīvotāju pārsvars Latvijā, izraisīja studentu skaita samazināšanos par 30% laika posmā no 2008. gada līdz 2014. gadam.

Terciārās izglītības iestāžu absolventu nodarbinātības rādītāji ātri atjaunojās pēc krīzes 2008.–2010. gadā, taču tie ir svārstījušies pēdējos trīs gados, kaut arī aizvien ir virs ES vidējā rādītāja – 84,4% (2016. gadā) salīdzinājumā ar 81,9% (2015. gadā).

Latvijā pakāpeniski samazinās studentu skaits, bet ārvalstu studentu skaits 2015./2016. mācību gadā sasniedza 8% no visiem studentiem.

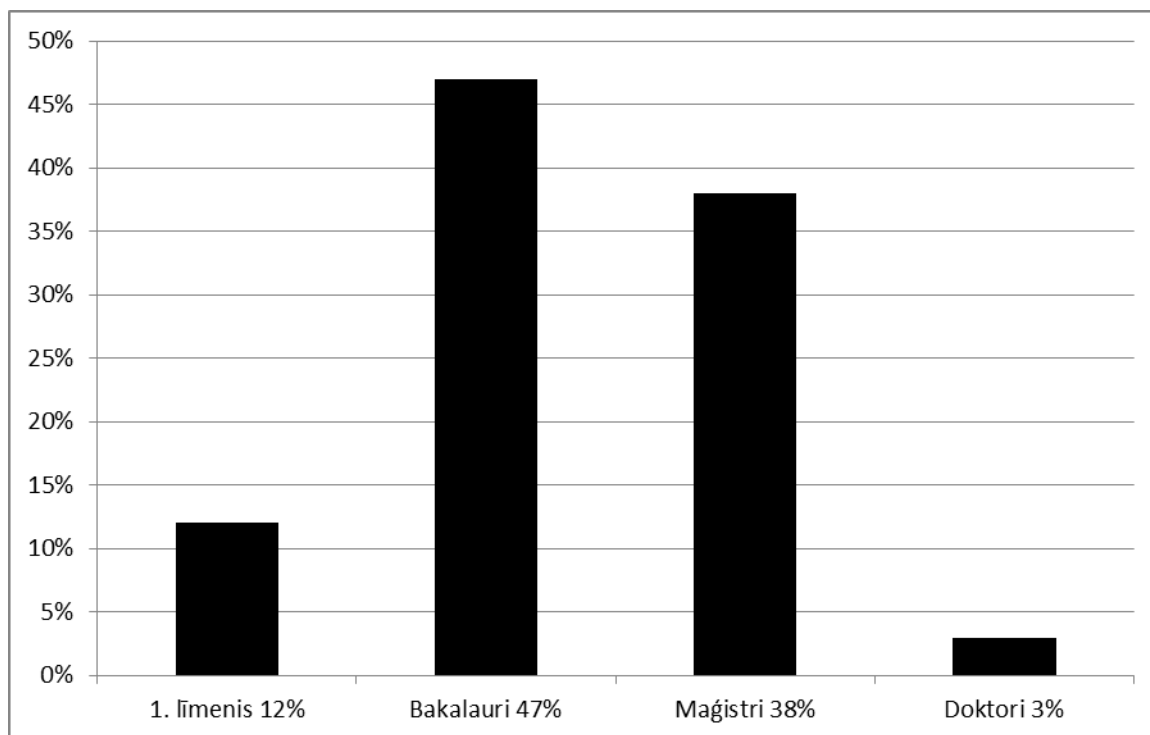
Ārvalstu studentu skaits pieaudzis arī Biznesa augstskolā Turība, kur mācās studenti no dažādām pasaules valstīm.

Studiju procesa organizācija BAT notiek atbilstoši Latvijas Republikas Izglītības likumam, Augstskolu likumam, Zinātniskās darbības likumam, Profesionālās izglītības likumam, augstskolas Satversmei un citiem augstāko izglītību reglamentējošiem normatīvajiem aktiem, kuri ir spēkā Latvijas Republikā, kā arī BAT mērķiem un uzdevumiem.

Lai noskaidrotu, kāda ir BAT absolventu tālākā karjeras attīstība pēc augstskolas beigšanas, tika veikta aptauja.

Aptaujā piedalījās 508 respondenti:

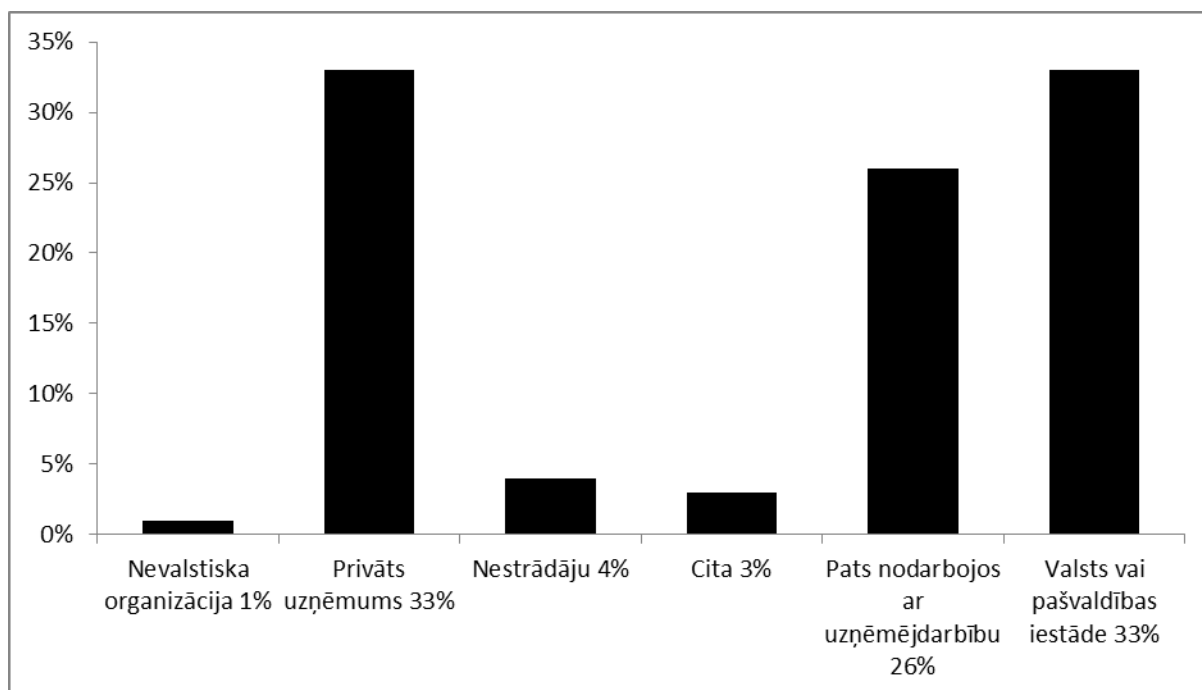
- Uzņēmējdarbības vadības fakultātes absolventi – 189 (37%);
- Juridiskās fakultātes absolventi – 179 (35%);
- Starptautiskā tūrisma un viesmīlības fakultātes absolventi – 76 (15%);
- Finanšu un grāmatvedības fakultātes absolventi – 64 (13%).

1. attēls. Respondentu sadalījums pa studiju līmeņiem.

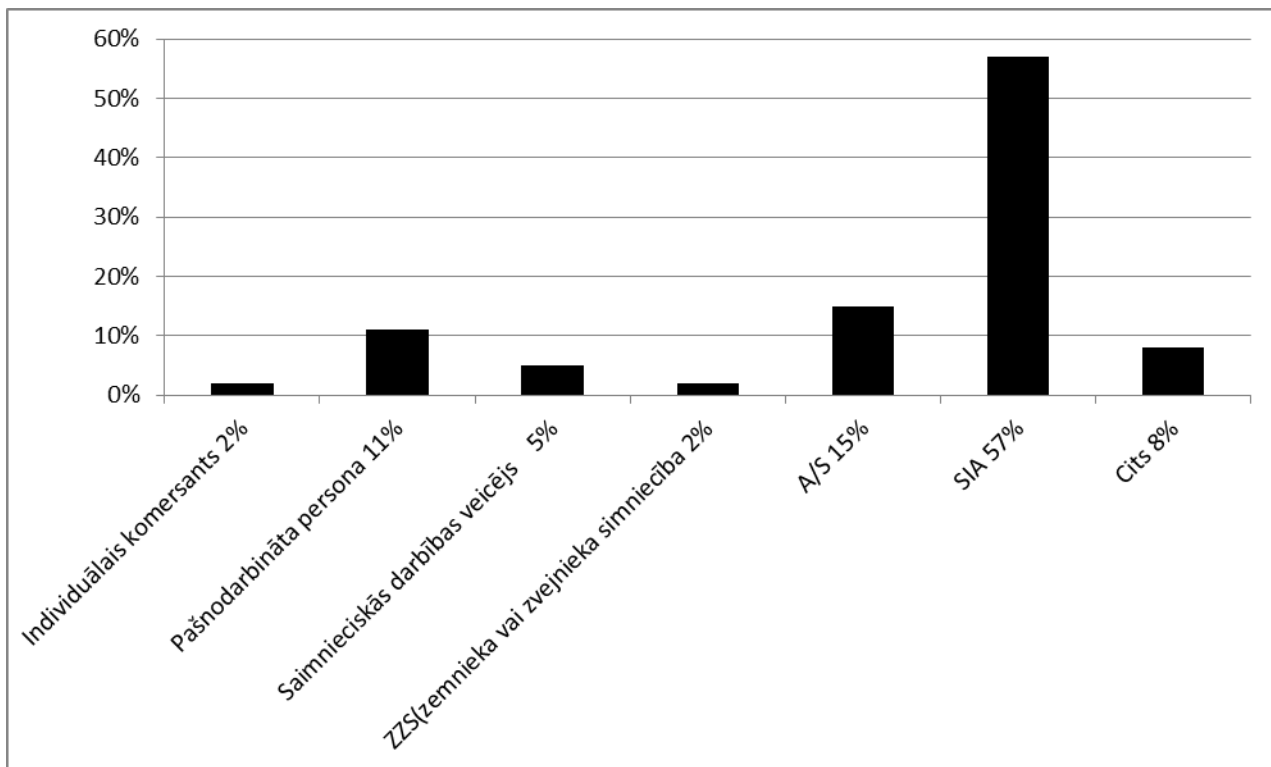
Respondenti tika lūgti atbildēt uz sekojošiem jautājumiem:

- Kādā organizācijā Jūs strādājat?

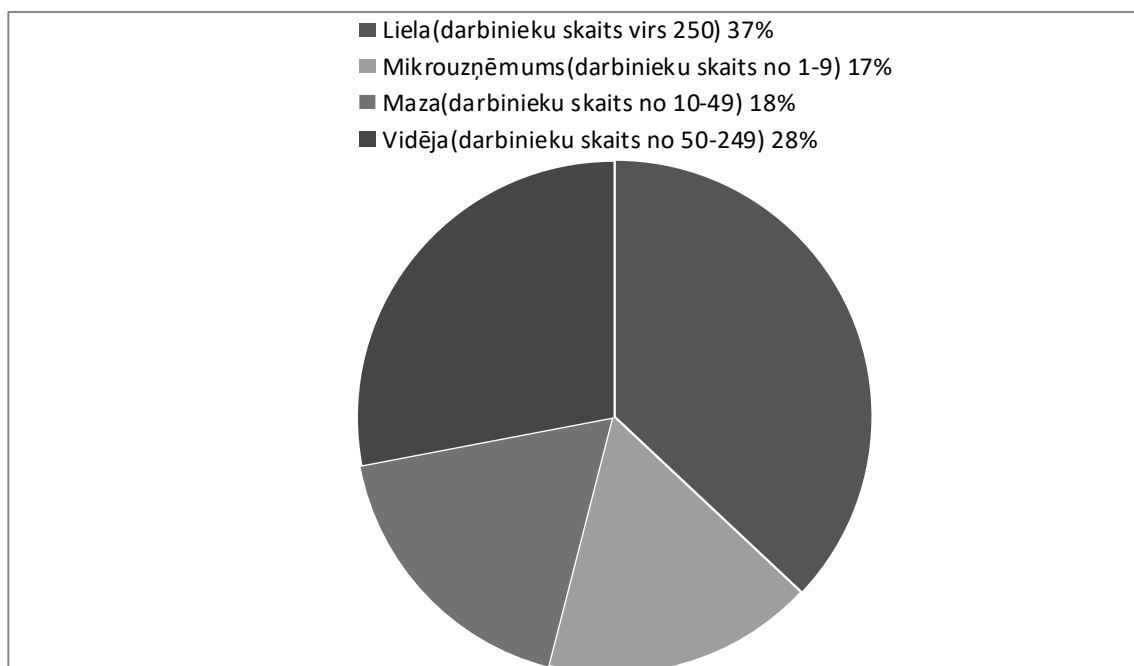
2. attēls. Respondentu pārstāvēto organizāciju veidi un to īpatsvars.

- Kāds ir Jūsu veiktās uzņēmējdarbības formu un komersantu veidu sadalījums?

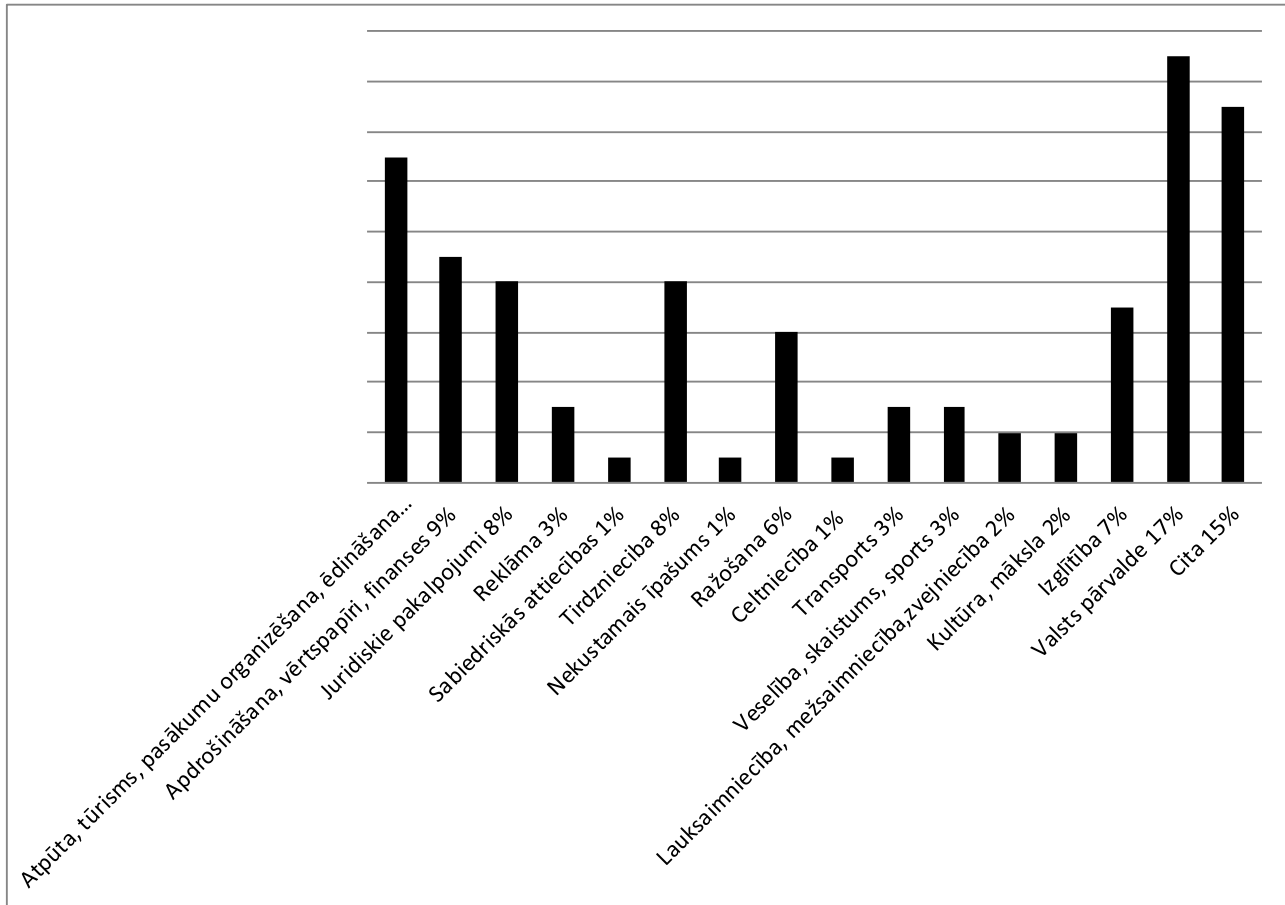
3. attēls. Absolventu veiktās uzņēmējdarbības formu un komersantu veidu sadalījums.

- Kāds ir organizācijas lielums, kurā Jūs strādājat?

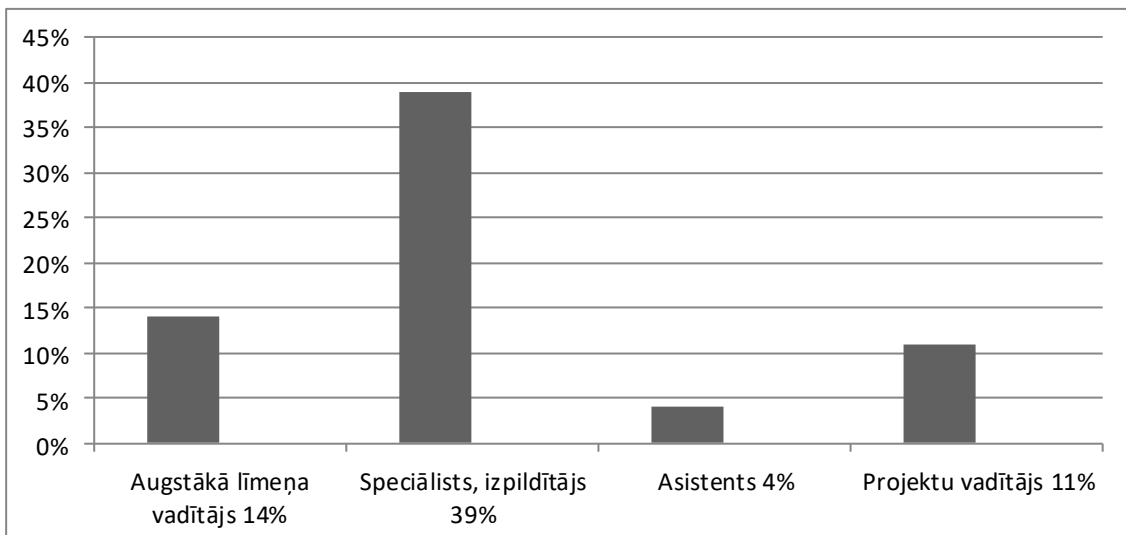
4. attēls. Organizācijas lielums, kurā strādā absolventi.

- Kāda ir jūsu pārstāvētā pamatnozare?

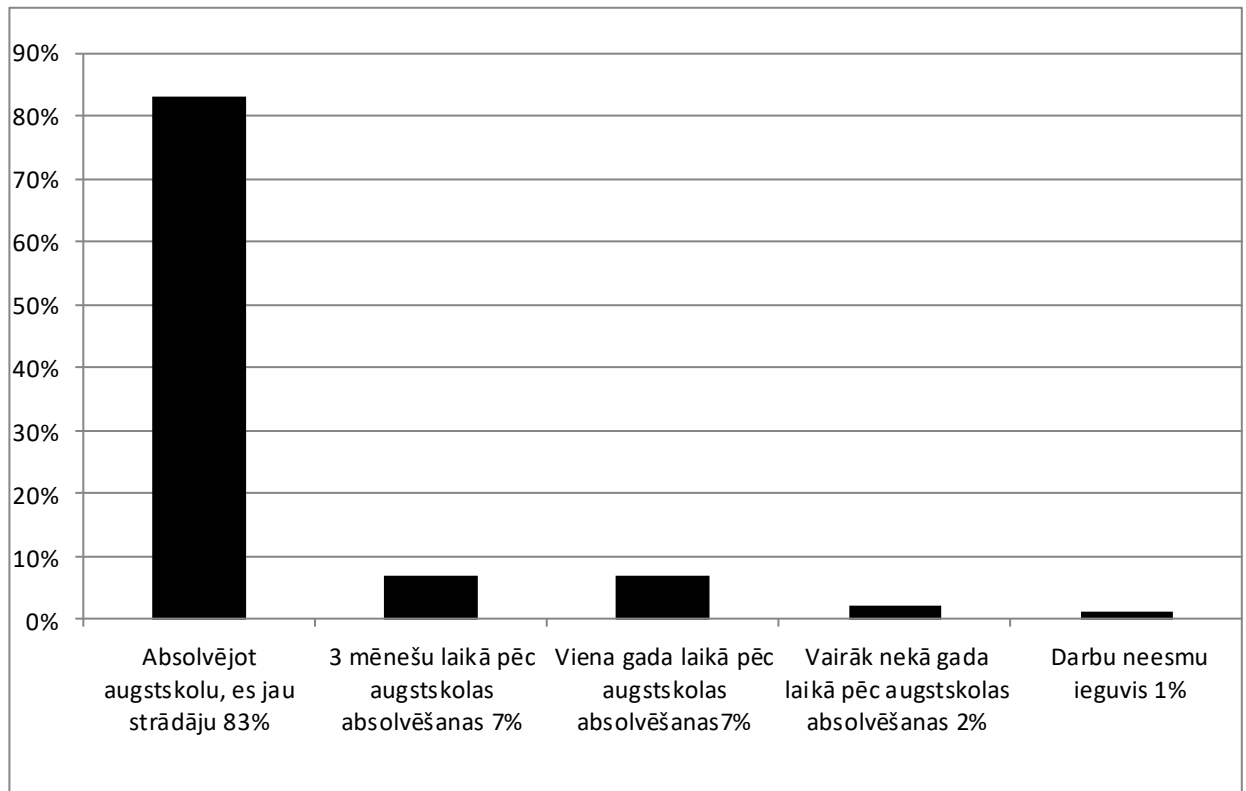
5. attēls. Respondentu pārstāvēto pamatnozarju sadalījums.

Kādā amatu līmeņu kategorijā ietilpst Jūsu amats?

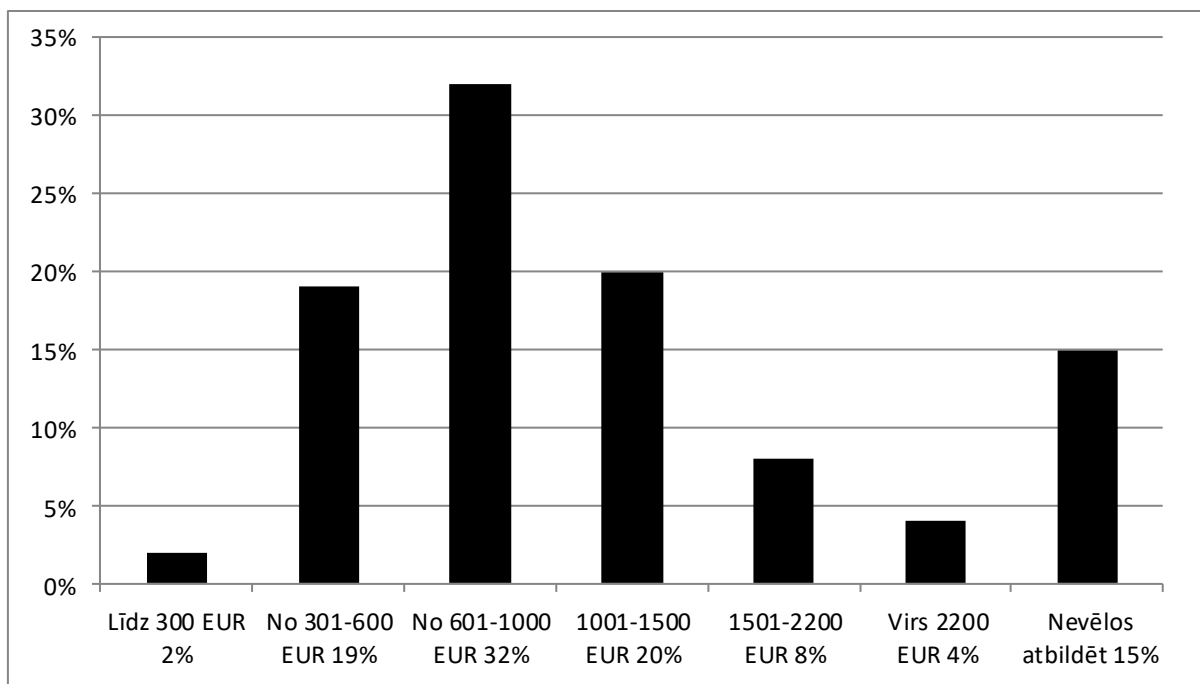
6. attēls. Amata līmeņu kategorijas.

- Cik ilgā laikā pēc “Turības” absolvēšanas Jūs ieguvāt darbu?

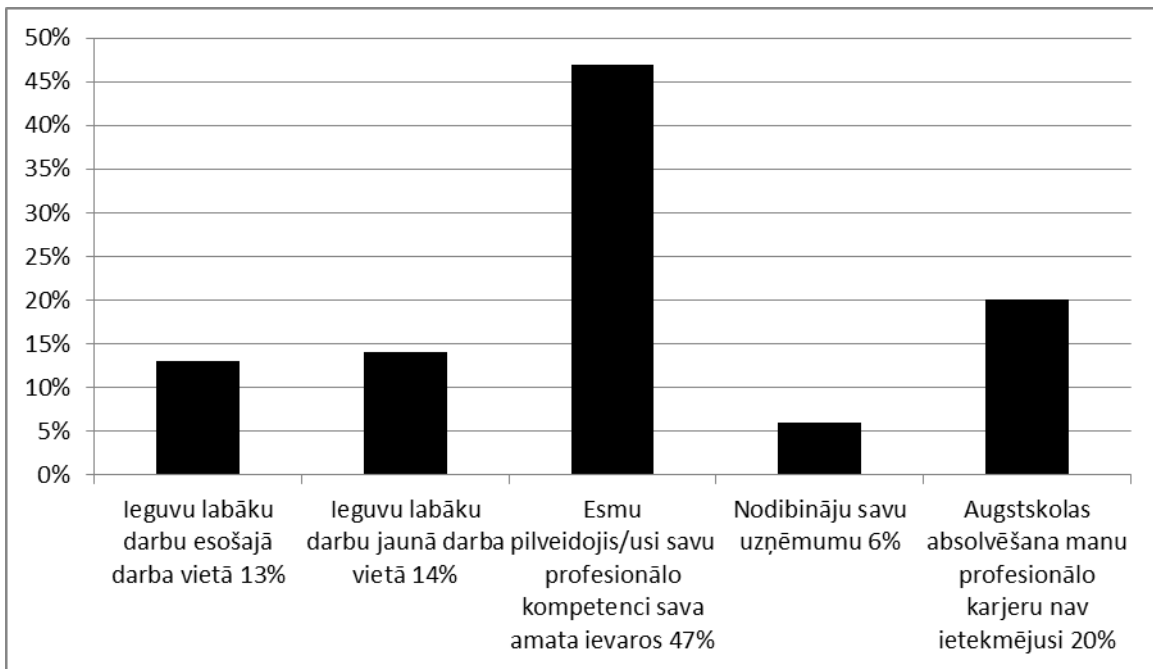
7. attēls. Cik ilgā laikā pēc Turības absolvēšanas iegūts darbs.

- Kādi pašlaik ir Jūsu mēneša ienākumi (pēc nodokļu nomaksas)?

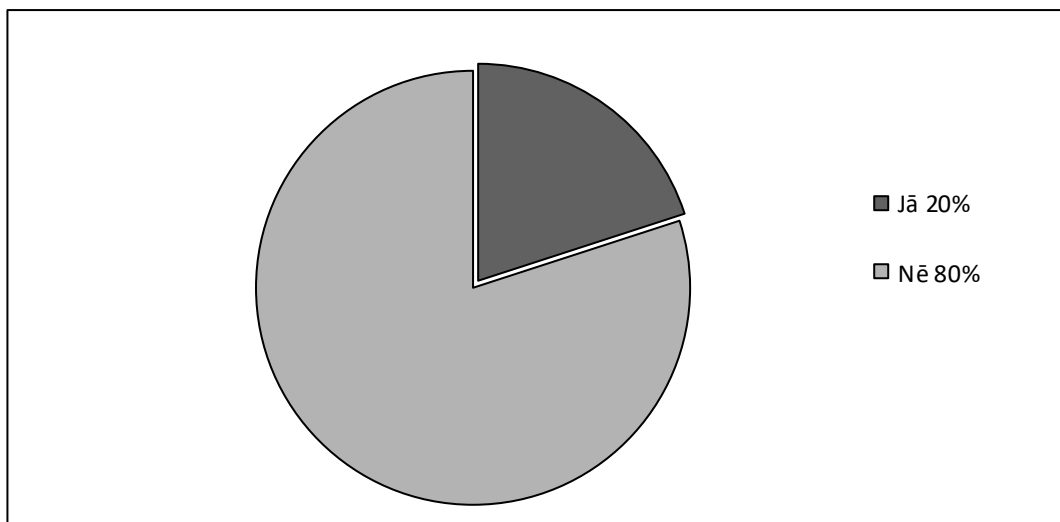
8. attēls. Mēneša ienākumi (pēc nodokļu nomaksas).

- Kā BAT absolvēšana ietekmēja Jūsu profesionālo karjeru?

9. attēls. BAT absolvēšanas ietekme uz profesionālo karjeru.

- Vai pēc BAT absolvēšanas Jūs turpināt/turpinājāt studijas?

10. attēls. Vai pēc BAT absolvēšanas tika turpinātas studijas.

Aptaujas dati liecina, ka:

- augstskolas absolventu vidējie ikmēneša ieņēmumi pēc nodokļu nomaksas pārsniedz 700 EUR mēnesī;
- 46% respondentu, ieņem vadošus amatus;
- vairāk nekā puse (59%) respondentu veic uzņēmējdarbību;
- 83% respondentu norādījuši, ka absolvējuši augstskolu jau darba ņēmēja statusā;

- vadošos amatos šobrīd strādā 46% aptaujāto, bet 39% aptaujāto – strādā par speciālistiem un izpildītājiem;
- 4% absolventu darba pieredzi iegūst kā asistenti.
- 33% respondentu šobrīd strādā valsts un pašvaldības iestādēs;
- 33% respondentu darbojas privātajā sektorā;
- 26% respondentu strādā pašu izveidotos uzņēmumos;
- 1% respondentu iegūtās zināšanas pielieto, strādājot nevalstiskajā sektorā;
- 4% absolventu ir darba meklētāja statusā;
- 20% absolventu turpina studijas augstākā līmenī.

Secinājumi

Dzīvojot un strādājot globalizētā ekonomikā, cilvēkam ir vajadzīgas augsta līmeņa prasmes. Augsta līmeņa kvalifikācija ir saistīta ar augsta līmeņa prasmēm un nodrošina augstu nodarbinātības līmeni un konkurētspēju darba tirgū.

Aptaujas rezultāti liecina, ka BAT studenti un absolventi veiksmīgi integrējas darba tirgū, ir konkurētspējīgi un saņem labu atalgojumu. Viņi strādā labi atalgotās un augošās nozarēs, no kurām populārākās ir valsts pārvalde, tirdzniecība, finanses, juridiskie pakalpojumi un tūrisms. Lielākās algas novērojamas vadošajos amatos (pārsvarā absolventiem ar augstākā līmeņa izglītību). Vairāk nekā puse absolventu paši veic uzņēmējdarbību.

Turības absolventu vidū ir veiksmīgi uzņēmēji. Sadarbība pēc augstskolas absolvēšanas nebeidzas. Absolventi turpina iesaistīties augstskolas dzīvē. Viņi kļūst par sadarbības partneriem vai kolēģiem, darbojas fakultāšu domēs, sniedz ieteikumus studiju satura pilnveidošanā un piesaista praktikantus saviem uzņēmumiem.

Pētījumi par izglītības iestāžu absolventu tālāko karjeras attīstību ir ļoti aktuāli un nozīmīgi, tie jāveic regulāri, lai nodrošinātu atgriezenisko saiti, palīdzētu novērst trūkumus un uzlabotu studiju procesu.

Avoti un literatūra

1. Latvijas Republikas Augstskolu likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.179, 1995. gada 17. novembris.
2. Latvijas Republikas Izglītības likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.343/344, 1998. gada 17. novembris.
3. *Latvijas Republikas Profesiju klasifikators*. Pieejams: <http://lm.gov.lv/text/80> [pēdējo reizi sk. 28.02.2016.].
4. Latvijas Republikas Profesionālās izglītības likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 213/215, 1999. gada 30. jūnijs.
5. Latvijas Republikas Zinātniskās darbības likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr.70, 2005. gada 5. maijs.
6. Eiropas izglītības ministru kopējā deklarācija: *Eiropas augstākās izglītības telpa*. Boloņa, 1999. gada 19. jūnijs.
7. *Eiropas Komisija izglītības un attīstības pārskats 2016*.
https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/monitor2016-lv_lv.pdf
8. Eiropas Komisija. (2016), 2016. gada ziņojums par valsti – Latvija.
http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/csr2016/cr2016_latvia_lv.pdf
9. Eiropas Savienības Padome. (2016. gads), Padomes 2016. gada 12. jūlija ieteikums par Latvijas 2016. gada valsts reformu programmu, un ar ko sniedz Padomes atzinumu par Latvijas 2016. gada stabilitātes programmu. Pieejams: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016H0818\(20\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016H0818(20)&from=EN)

Anita Jansone, Olga Sakadiņeca
Liepājas Universitāte
Latvija, Liepāja

INTERNETA TEHNOLOĢIJAS KĀ IZGLĪTĪBAS PROCESA LĪDZEKLIS, REALIZĒJOT KOMPETENČU PIEEJU IZGLĪTĪBĀ

INTERNET TECHNOLOGY AS A MEANS OF EDUCATIONAL PROCESS IN THE
IMPLEMENTATION OF THE COMPETENCE APPROACH IN EDUCATION

Summary

The change of the educational paradigm and new views on educational process form a new model of training – competence-based approach in education. The introduction of the forms of education based on ICT application in educational process increases the motivation of students and creates conditions of the development of the 21st century competences by them. The authors of the article have put forward the goal – to describe opportunities and efficiency of the Internet technologies application at the lessons; and also to define the personal attitude of the teachers to blended learning and their readiness to use the Internet technologies in educational process. The results of the research have revealed a rather high level of the teachers' personal attitude to carrying out lessons with application of Internet technologies, and also the need of the development of practical experience in creating information and educational environment by teachers.

Key words: competence approach in education, Internet technology, blended learning, web 2.0, blog, Google Drive.

Atslēgas vārdi: kompetenču pieeja izglītībā, interneta tehnoloģijas, kombinētā apmācība, web 2.0, blogs, Google disks.

Anotācija

Pārmaiņas sabiedrībā maina redzējumu uz 21. gadsimta absolventu kompetencēm, radot priekšnoteikumus izglītības paradigmas maiņai. Latvijā, sekojot Eiropas dokumentiem izglītības jomā, uzsāk izglītības sistēmas pārreju jaunā līmenī, kura pamatā ir kompetenču pieeja. Rakstā tiek veikta zinātniski – pētnieciskās literatūras teorētiskā analīze un sintēze, kā arī tiek aprakstītas mācību stundu metodiskās priekšrocības izmantojot interneta tehnoloģijas izglītības kompetenču pieejā. Analizēti anketēšanas rezultāti, noskaidrojot skolotāju gatavību vadīt mācību stundas, pielietojot interneta tehnoloģijas, kā arī pedagogu attieksmi pret kombinētām mācību formām.

Ievads

Zinātniski tehniskā progresa paātrinājums, arvien pieaugošā informācijas plūsma, tajā skaitā izglītojošā, mūsdienu skolai izvirza nepieciešamību pēc jaunas pieejas izglītībai – izglītot un sagatavot jauno paaudzi, kas spēj aktīvi iesaistīties kvalitatīvi jaunā mūsdienu sabiedrības attīstības posmā, kas saistīta ar informatizāciju. Mūsdienu absolventu raksturīgākās iezīmes: konkurētspēja, mobilitāte, ekonomikas zināšanas, informatīvi – komunikatīvā kultūra. Mūsdienu cilvēka sociālo nozīmi nosaka ne tikai noteikts daudzums zināšanu un prasmju, bet arī gatavība nepārtrauktai pašpilnveidei.

Izglītības paradigmas maiņa un jauni uzskati par mācību procesu veido jaunu apmācības modeli – kompetenču pieeja izglītībā. Kompetenču pieejai pamatā ir fokusa maiņa no zināšanu iegaumēšanas uz zināšanu izmantošanu, mēģinot pārorientēties no faktu apguves uz iemācīšanos, zināšanas praktiski pielietot. “Šodien daudz svarīgāk nekā

jebkad agrāk ir prast pielietot zināšanas, kas ir mūsu rīcībā nevis iekalt prātā atsevišķus faktus. Paradoksāli, bet izglītībā tā ir relatīvi jauna paradigma – virzīties no informācijas iegaumēšanas uz kritisku izvērtēšanu, analīzi un jaunu zināšanu veidošanu. Vēl par arvien būtiskāku izziņas formu kļūst savstarpēja sadarbšanās.”²⁶ Latvijā sāktas mērķtiecīgas iniciatīvas, lai skola skolēnus pilnvērtīgāk sagatavotu dzīvei šodienas pasaulē. Līdz 2023. gadam Latvijas skolās tiks ieviests jauns, kompetenču pieejā balstīts izglītības saturs.

Mūsdienu skolēnu paaudze – tie ir jauni cilvēki, kuri dzimuši datorizētā pasaulē, tādēļ viņi daudz labāk adaptējas jebkurā mācību vidē, ja tā ir tehnoloģiski bagāta. Eiropas un Latvijas valsts dokumenti izvirza jaunas prioritātes izglītībā – moderna un nākotnes darba tirgus prasībām atbilstoša izglītības sistēma, kas balstās uz informācijas un komunikācijas tehnoloģijām (turpmāk IKT), kas saskaņā ar UNESCO dokumentiem var paaugstināt mācīšanas efektivitāti, nodrošināt kritiskās domāšanas attīstību audzēkņos, spēju pielietot analītisko pieeju problēmu risināšanā, kā arī prasmi orientēties nestandarta situācijās (UNESCO konference, 2009, Izglītības attīstības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam, 2013). Šāda izglītošana var balstīties uz interneta tehnoloģiju pielietošanu kā IKT sastāvdaļu.

Pedagogi arvien biežāk apzinās priekšrocības, ko dod prasmīga mūsdienu informācijas un komunikācijas tehnoloģiju izmantošana vispārējās izglītības jomā. Sekmīga IKT izmantošana mācību procesā ir atkarīga no pedagogu spējas organizēt jaunu mācību vidi, apvienot jaunas informācijas un pedagoģiskās tehnoloģijas, lai realizētu aizraujošas mācību aktivitātes un veicinātu skolēnu sadarbību mācību vidē (IKT struktūra – skolotāju kompetence. UNESCO rekomendācijas, 2011). Interneta tehnoloģiju – viena no kombinētas mācību instrumenta – pielietošana, t.i., tradicionālās mācīšanas kombinācija ar e-vides elementiem – jauns līmenis skolotāju IKT kompetencē. Šādas prakses apgūšana un pielietošana Latvijas skolās ir maz apgūta.

Tādēļ publikācijas mērķis ir aprakstīt interneta tehnoloģiju – elektroniskās vides – pielietošanas iespējas un efektivitāti mācību procesā jaunā izglītojoši – informatīvā telpā, realizējot kompetenču pieeju, kā arī nosakot pedagogu personīgo attieksmi pret kombinēto mācību formu un skolotāju gatavību mācību procesā pielietot interneta tehnoloģijas.

Kompetenču pieeja izglītībā

19. gadsimtā un 20. gadsimta vidū industriālā sabiedrībā, kurā bija nepieciešamība pēc milzīga skaita kvalificētu strādnieku un inženieru, aktuāli bija informēšanas uzdevumi, darbinieku izglītošana, produktīva viņu darbības organizēšana un vadība. Šādu izglītības uzdevumu uzstādījums un risinājumi ļāva izaudzināt cilvēku paaudzi, kurā pārvaldīja noteiktas zināšanas un prasmes, kas nepieciešamas, lai katru izglītotu indivīdu iekļautu masveida ražošanas procesā.

Mūsdienās – postindustriālā sabiedrībā – mainās prioritātes un uzskati par jaunās paaudzes, kas dzīvo informācijas sabiedrībā, izglītošanu. Mācību iestādēm tiek izvirzīts

²⁶ Džims Vins. Iekalšanas laikmeta beigas. Kā mainās mācību paradigma? <https://www.e-klase.lv/lv/zina/zinas/aktualitates/iekalsanas-laikmeta-beigas-ka-mainas-macibu-paradigma/>

uzdevums audzināt pilsoņus, kuri spēj patstāvīgi, aktīvi darboties, pieņemt lēmumus, elastīgi adaptēties dzīves mainīgajiem apstākļiem.

Dinamiskās izmaiņas mūsdienu pasaulē nosaka paradigmas maiņu izglītībā. "Globalizācijas procesi, informācijas tehnoloģiju attīstība un vērtību daudzveidība ietekmē arī izglītību, un tai jāmainās līdzīgi laikam. Mums jāspēj izmantot mūsu zināšanas dažādās dzīves situācijās, pielāgoties tām. Mums jāapgūst jaunas prasmes, virzoties no fragmentētām zināšanām konkrētā disciplīnā uz izpratnes veidošanu par lietām un parādībām kopsakarībās, no informācijas uz kompetencēm."²⁷

Kompetenču pieejas izglītībā būtību nosaka jēdziena "kompetence" formulējums. G. Catlaks (2015) formulē kompetenci kā indivīda gatavību dzīves darbībai mūsdienu mainīgajā pasaulē, tā ir spēja izmantot zināšanas, prasmes un paust attieksmi, risinot problēmas mainīgās reālās dzīves situācijās, spēja adekvāti lietot mācīšanās rezultātu noteiktā kontekstā (izglītības, darba, personīgā vai sabiedriski politiskā) (Catlaks, 2015). Kompetence – tā ir spēja realizēt zināšanas un prasmes konkrētā situācijā, tas ir indivīda kvalifikācijas raksturojums brīdī, kad indivīds tiek iekļauts darbībā (Provorovs, Smoļņanova, 2002). Pēc P. Perenoda (P. Perrenoud, 1997) kompetences attīstība nozīmē indivīdu spēju mobilizēt, pielietot un integrēt iegūtās zināšanas sarežģītās, daudzveidīgās un iepriekš neparedzamās situācijās (Eurydice, 2002).

Pēdējos gados Eiropas izglītības sistēmā atzinību ir guvusi pamatprasmju jeb galveno kompetenču pieeja. ES līmenī ir definētas astoņas pamatprasmes jeb galvenās kompetences (t. i., zināšanu, prasmju un attieksmes kopums), kuras tiek uzskatītas par nepieciešamām personiskajai izaugsmei un attīstībai, pilsoniskajai aktivitātei, sociālajai iekļautībai un nodarbinātībai: saziņa dzimtajā valodā; saziņa svešvalodās; matemātiskās prasmes un pamatprasmes dabaszinībās un tehnoloģijās; digitālā prasme; mācīšanās mācīties; sociālās un pilsoniskās prasmes; pašiniciatīva un uzņēmējdarbība; kultūras izpratne un izpausme (Eurydice, 2012).

Ņemot vērā Eiropas dokumentus un pielāgojot tos Latvijas mācību iestādēm, Valsts izglītības satura centrs (VISC) turpmākajos gados īsteno projektu par kompetences pieejas ieviešanu izglītībā. Ir paredzētas pārmaiņas pirmsskolas, pamatizglītības un vidējās izglītības mācību saturā, attīstot septiņas kompetences – mācīšanās mācīties, matemātiskas, dabaszinātņu un tehnoloģiju kompetence, saziņa dažādās valodās, sociālā un pilsoniskā kompetence, pašizziņas, pašiniciatīvas un uzņēmējdarbības kompetence, digitālā kompetence un kultūras izpratnes kompetence. Šo kompetenču apguve tiks integrēta visos mācību priekšmetos: valodu jomā, dabaszinātņu un tehnoloģiju jomā, matemātiskas un datorikas jomā, sociālo zinātņu jomā, fiziskās audzināšanas un veselības jomā, mākslas jomā (Catlaks, 2015).

Izglītības galvenais mērķis ir skolēnu sagatavošana efektīvai darbībai vidē ārpus skolas. Tas ietver zināšanu, prasmju un kompetenču apguvi, kuras var pielietot reālās dzīves situācijās. Pētījumi rāda, ka daudzi indivīdi, kuri labi apguvuši teorētisko zināšanu kopumu, izjūt ievērojamas grūtības darbībās, kas prasa šo zināšanu pielietošanu konkrētu dzīves uzdevumu un problēmsituāciju risināšanai (Eurydice, 2002; Hutorskis, 2005). Kompetenču pieeja paredz nevis atdalītu vienu no otras zināšanu un prasmju apguvi, bet to

²⁷ Evija Papule. Pieejams: <http://www.izm.gov.lv/lv/aktualitates/1445-jauna-kompetences-balstita-visparejas-izglitibas-satura-ieviesanai-bus-pieejams-es-fondu-finansejums>. [pēdējo reizi sk. 14.01.2016.].

kompleksu pārvaldīšanu (Eurydice, 2012; Catlaks, 2015; Hutorskis, 2005), kā arī orientāciju uz nākotni, kas izpaužas iespējā veidot savu izglītību, ņemot vērā panākumus personīgajā un profesionālajā darbībā, un ir saistīta ar motivāciju uz nepārtrauktu izglītošanos (Gorohova, 2008). Tādā veidā, pārejot uz kompetenču pieeju izglītībā, tiek radīti priekšnosacījumi to uzdevumu realizēšanai, kas mūsdienu absolventu sagatavo nākamajai profesionālajai darbībai.

Izglītības procesa pāreja uz kompetenču pieeju maina izglītības procesa vadīšanas formas, metodes, paņēmienus un tehnoloģijas (Eurydice, 2002; Ponomarjova, 2011). Kompetenču apguve prasa aktīvu izglītojamā iesaistīšanos. Skolēnam tiek radīti apstākļi patstāvīgai apkārtējās pasaules izzināšanai, jaunu zināšanu ieguvei un izpratnei (Eurydice, 2002; Ponomarjova, 2011). Mainās skolotāja loma un uzdevums – radīt motivāciju un veidot prasmju kompleksu mācīt pašam sevi (Ponomarjova, 2011), vadot skolēnus viņu centienos, zināšanas un prasmes jaunās situācijās pielietot tā, lai viņi kļūtu par kompetentiem indivīdiem (Eurydice, 2002).

Eurydice ziņojumā ir atzīmēts – neformālām izglītības metodēm un formām pārejā uz kompetenču pieeju var būt liels potenciāls personīgo un sociālo prasmju attīstībai (Eurydice, 2002). Viena no šādām izglītības metodēm ir interneta tehnoloģiju pielietošana mācību procesā. Internets var būtiski palīdzēt kompetenču veidošanā. Tas veicina kritiskās domāšanas prasmes, liekot skolēniem no milzīgā informācijas daudzuma izvēlēties tikai to, kas patiešām nepieciešams (Eurydice, 2002). Viena no interneta tehnoloģiju pielietošanas formām ir kombinēto izglītības formu ietveršana mācību procesā (Blended Learning) – tradicionālās mācīšanas salikums ar e-vides elementiem. UNESCO konferences 2009. gada ziņojumā atzīmēts, ka šādas mācību formas un informācijas tehnoloģiju izmantošana mācību stundās var paaugstināt mācību efektivitāti, nodrošināt kritiskās domāšanas iemaņu veidošanos skolēniem un viņu prasmi orientēties nestandarta situācijās (UNESCO konference, 2009).

Interneta tehnoloģijas kā līdzeklis kompetenču pieejas realizēšanai izglītībā

Viena no galvenajām 21. gadsimta kompetencēm – mācīties visa mūža garumā – saskaņā ar UNESCO ir 2015. gada un nākamā gada izglītības programmas centrālais princips. Šī iespēja audzēkņiem jānodrošina ar formālo un neformālo izglītību, tostarp izmantojot IKT potenciālu, lai radītu jaunu mācīšanās kultūru (UNESCO, 2015). Interneta tehnoloģijas, tajā skaitā Web 2.0 instrumenti, kas ir IKT galvenā sastāvdaļa, kļūst par svarīgu faktoru informatīvajai ietekmei. Informācijas atlases, apguves, pārstrādes, transformēšanas un ģenerēšanas process, mācību stundās izmantojot interneta tehnoloģijas, ļauj audzēkņiem izstrādāt, pieņemt, prognozēt un realizēt optimālus lēmumus dažādās darbības jomās (Koļesņikova, 2008).

Kombinētajai mācību formai, kurā harmoniski tiek integrēta elektroniskā un tradicionālā mācīšana (Bonk, Graham, 2005), jāatbilst mācību stundas didaktiskiem principiem un uzdevumiem. Tādu informatīvi-izglītojošu vidi jāveido plānveidīgi, balstoties uz mācību stundas pedagoģiskajām vērtībām (Friesen, 2012). Web 2.0 instrumenti, kas ir pieejami un vienkārši lietošanā, izmantojot interneta tehnoloģijas, var kļūt par vienkāršāko līdzekli elektroniskās vides izveidei, kurā skolotājs, uzņemoties asistenta lomu, līdzdarbojas skolēna attīstībā un mācību procesā. Web 2.0 (blogi, wiki, on-

line glabātuves, sociālie tīkli, virtuālās tāfeles, mentālās kartes u. c.) ļauj cilvēkiem radīt, publicēt, mainīties, dalīties, kā arī sadarboties informācijas un zināšanu laukā, tas ir jauns saskarsmes un sadarbības veids (O'Reilly, 2005).

Web 2. 0 kļūst arvien bagātīgāks un papildītāks ar informācijas plūsmu, pateicoties "kolektīvajam intelektam", ar to piesaistot arvien vairāk lietotāju (O'Reilly, 2009). Visai bieži izglītības procesā tiek lietotas mākonservisu paketes un Google pielikumu instrumenti (Google Drive, Google Docs, Google Slide, Google Blogspot, Google Calendar u. c.), kas paredzēti lietotāju kopīgam darbam. Šo pielikumu izmantošana izglītošanas procesā, it īpaši kompleksi, ļauj skolotājam audzēkņus iesaistīt kopīgā grupas darbā reālā laika režīmā. Mācību bloga (edublog) radīšana, kura potenciālu var izmantot tehnoloģiski apmācīti pedagogi (Lee, Allen, 2006), ļauj skolotājam risināt vairākus uzdevumus – informācijas izvietošanu teksta, tabulu, attēlu, video failu veidā, saņemt atgriezenisko saiti caur komentāriem, kā arī atsauksmēm uz paziņojumiem (Wheeler, 2011). Hiperteksta navigācija uz citiem mācību materiāliem, izvietotiem interneta vidē, ļauj paplašināt informācijas apjomu, nodrošinot potenciālu ne tikai mācīšanai, bet arī mācību materiāla nostiprināšanai (Shana, Abulibdeh, 2015; Joshi, 2009). Hiperteksta saite uz Google dokumentiem (Docs, Slide, Form u. c.) skolēniem piedāvā iespēju mijiedarboties un sadarboties kā vienam ar otru, kas ļauj izpētīt un novērtēt vienas klases skolēnu darbību, tā arī ar pedagogu, saņemot savlaicīgu atgriezenisko saiti (Grīns, 2013; Joshi, 2009). Blogošana var tikt izmantota kā platforma mājas darbu izpildei, ideju apmaiņai, dažādu tēmu apspriešanai un diskusijām (Shana, Abulibdeh, 2015; Curran, Marshall, 2011).

Mācību bloga kā kognitīva instrumenta potenciāla iespējas (Wheeler, 2011), ļauj attīstīt skolēnu kritisko domāšanu (Shana, Abulibdeh, 2015; Joshi, 2009). Skolēnu kritiskā un radošā domāšana ļauj attīstīt projektu metodi – veidu, kā sasniegt didaktisko mērķi, detalizēti izstrādājot problēmu, kurai jānoslēdzas ar reālu praktiski noformētu rezultātu (Naumova, 2013). Interneta tehnoloģiju pētnieciskais potenciāls paplašina skolēnu izzinošās spējas, veido daudz plašāku skatījumu uz pasauli, attīsta kritiskās un radošās domāšanas iemaņas. Projektu metodes pamatā ir skolēnu izzinošo un radošo interešu prasmju patstāvīgi konstruēt savas zināšanas un orientēties informatīvajā telpā attīstība. Tas iedvesmo skolēnus kļūt par neatkarīgiem pētniekiem, attīstot patstāvīgu mācību darbību (Borodina, 2013). Izglītojošo web-kvestu (Web Quests) tehnoloģija, kas vērsta uz maksimālu praktisko darbību, ir aktuāls mehānisms skolēnu iesaistīšanai procesos, kas veicina viņu informācijas un komunikācijas kompetenču attīstību (Antonova, 2011).

Interneta tehnoloģijās ir tāds instrumentu kopums, kas nepieciešams kompetenču pieejas realizēšanai: tīkla mijiedarbības un skolēnu patstāvīgās darbības organizēšanai; radošās un kritiskās domāšanas attīstīšanai; prasmju rast optimālāko risinājumu no iespējamajiem variantiem un veikt eksperimentāli-pētniecisko darbību veidošanai.

Metodoloģija

Pētījumā piedalījās Liepājas pilsētas dažādu mācību priekšmetu pedagogi, kuri strādā ar dažāda vecuma skolēniem. Aizpildīšanai tika izsūtītas 130 anketas, saņemtas 90 anketas, no kurām 4 nesaturēja pilnīgu informāciju. Tātad apstrādāto anketu skaits ir (n=86).

Viens no darba mērķiem bija noskaidrot pedagogu attieksmi pret elektroniskās vides elementu izmantošanu mācību stundās, kā arī noteikt viņu gatavību interneta tehnoloģiju kā kombinētās mācību formas elementu pielietošanai mācību procesā. Skolotāji, atbildot uz piedāvātajiem apgalvojumiem, pauda savu attieksmi pret kombinētajām stundām, kurās tiek izmantotas interneta tehnoloģijas, kā arī vērtēja savu personīgo gatavību šādu stundu vadīšanai un gatavību iesaistīties praktisko iemaņu un prasmju apgūvē, lai izmantotu Web 2.0 tehnoloģijas mācību procesā.

Empīriskās metode – anketēšana –, lai iegūtu skaitliskos statistiskos datus, tika izmantota 4 punktu Likerta skala: 0 – “Noteikti nē”, 1 – “Vairāk nē, nekā jā”, 2 – “Vairāk jā, nekā nē”, 3 – “Noteikti jā”, kā arī alternatīvie un nealternatīvie jautājumi, uz kuriem atbildot respondents ieguva punktus. Apstrādājot anketēšanas rezultātus, katra respondenta atbildes summējās. Tādā veidā minimālā iespējamā punktu summa jautājumos, kas atspoguļo skolotāju attieksmi pret stundām, kurās tiek izmantoti kombinētās mācību formas elementi, ir 0 punkti, maksimālā iespējamā summa – 7 punkti. Attiecīgi minimālais punktu skaits jautājumos, kas nosaka pedagogu gatavību vadīt mācību stundas, izmantojot interneta tehnoloģijas kā e-vides elementus, ir 0 punktu, maksimālā iespējamā summa – 9 punkti.

Anketēšanas rezultātu statistiskai apstrādei tika pielietotas kvantitatīvās pētniecības metodes, anketu atbildes tika apstrādātas ar MS Excel līdzekļiem.

Rezultāti un diskusija

Skolotāju attieksme pret mācību stundu organizēšanu, izmantojot elektronisko vidi, tika apzināta caur izpratni par interneta tehnoloģiju kā kombinētās mācību formas elementu mācību procesā pedagoģisko ieviešanas nozīmīgumu. Pedagogiem tika piedāvāts novērtēt kombinētās mācību formas iespējas, atbildot uz jautājumiem par interneta tehnoloģiju pielietošanas nozīmīgumu mācību stundās kā motivācijas līdzekli mācību materiāla apguves uzlabošanai.

Skolotāji, paužot savu attieksmi jautājumā par elektroniskās vides elementu izmantošanu mācību procesā, tika iedalīti trīs grupās: grupā ar pozitīvu attieksmi iekļāvās skolotāji, kas ieguva 5 un vairāk punktu, grupā ar negatīvu attieksmi – skolotāji, kuri ieguva 2 un mazāk punktu, bet skolotāji, kuri ieguva 3 un 4 punktus, pauda neitrālu attieksmi pret mācību stundām ar interneta tehnoloģiju izmantošanu. Respondentu atbilžu analīze rāda, ka 66,3% skolotāju pret kombinētajām mācību stundām, kurās tiek izmantotas interneta tehnoloģijas, ir noskaņoti pozitīvi, nenoteikti noskaņoti ir 29,1%, respondentu, negatīvi – 4,6% aptaujāto. Ar terminu "kombinētā mācību forma" ir pazīstami 51,2% respondentu, bet 48,8% skolotāju šādu terminu nav dzirdējuši.

Skolotāju gatavība mācību procesā pielietot kombinētās mācību formas elementus ar Web 2.0 instrumentu vai citām interneta tehnoloģijām tika noteikta pēc iegūto punktu skaita. Izvēloties atbilžu variantus no piedāvātajiem apgalvojumiem anketā, skolotāji novērtēja personīgo sagatavotību mācību stundās praktiski pielietot kombinētās mācību formas, izmantojot interneta tehnoloģijas, kā arī gatavību iesaistīties praktisko iemaņu un prasmju apgūvē, lai mācību procesā izmantotu Web 2.0 tehnoloģijas. Iegūstot 5 un vairāk punktu, respondents tika iekļauts to skolotāju grupā, kuri pauž gatavību vadīt mācību

stundas, izmantojot interneta tehnoloģijas; bet, iegūstot no 0 līdz 4 punktiem – pedagogu grupā, kuri nav gatavi mācību stundās izmantot kombinētās mācību formas elementus.

Respondenti, kuri ieguvuši 7 balles un vairāk, tika pievienoti grupai ar augstāko pakāpi – šie pedagogi ir gatavi vadīt mācību stundas, izmantojot interneta tehnoloģijas. Respondenti, kuri ir ieguvuši 3 balles un mazāk, tika pievienoti grupai ar zemu gatavības pakāpi vadīt mācību stundas, izmantojot interneta tehnoloģijas. Savukārt tie pedagogi, kuri ir ieguvuši 4 vai 5 balles, tika pievienoti grupai ar vidēju gatavības pakāpi pielietot kombinētās mācību formas mācību procesā. Pēc anketēšanas rezultātiem 50% skolotāju norāda augstu gatavības pakāpi vadīt stundas ar Web 2.0 instrumentu pielietošanu, vidēju gatavības pakāpi – 39,5% aptaujāto, zemu gatavības pakāpi – 10,5% pedagogu.

To, ka skolotāji nav gatavi ieviest jaunas formas un metodes, balstītas uz interneta tehnoloģiju pielietošanu, var izskaidrot ar praktisko iemaņu un prasmju trūkumu. Šāds secinājums ļauj veikt anketēšanas rezultātu analīzi, lai atbildētu uz jautājumu par skolotāju gatavību apgūt praktiskās metodes un paņēmienus Web 2.0 tehnoloģiju kā informatīvi izglītojošās vides veidošanas līdzekļu pielietošanā. 75,6% pedagogu uz šo jautājumu atbildējuši apstiprinoši. Puse skolotāju, kas izteikuši negatīvu attieksmi pret mācību stundu vadīšanu, pielietojot kombinētās mācību formas (4,6%), ir gatavi apgūt Web 2.0 tehnoloģiju praktisko pielietojumu mācību procesā. Aptaujas rezultāti akcentē nepieciešamību skolotājiem iegūt praktiskās pieredzes iemaņas interneta tehnoloģiju izmantošanai mācību procesā.

Secinājumi

1. Interneta tehnoloģiju kā daļas no informatīvi izglītojošās vides pielietošana mācību procesā ļauj skolēniem apgūt 21. gadsimta kompetences – spēju strādāt komandā, spēju pašattīstīties, spēju atrast, analizēt un vispārināt informāciju, kritiski un radoši domāt.

2. Kompetenču pieeja izglītībā ietver jaunu IKT kompetenču apgūšanu skolotājiem, kas balstās uz interneta tehnoloģiju pielietošanu mācību procesā. Pedagogiem nepieciešamas zināšanas, prasmes un iemaņas darbā informatīvi-izglītojošā vidē, kas ir balstīta uz interneta tehnoloģiju instrumentu pielietošanu mācību procesā.

3. Skolotāji, apzinoties interneta tehnoloģiju pielietošanas nozīmību mācību procesā un pedagoģisko potenciālu, ir gatavi praktiski apgūt pieredzi vadīt mācību stundas ar kombinētās mācību formas elementiem.

Avoti un literatūra

1. **Bonk, C. J., Graham, C. R.** (2005). *The Handbook of Blended Learning. Global Perspectives, Local Designs*. Hardcover – December 30. Available: <http://www.google.lv/books?id=2u2TxK06PwUC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false> [skatīts 10.01.2016.].
2. **Catlaks, G.** (2015). *Kompetenču pieejā balstīta mācību satura izstrāde un ieviešana vispārējā izglītībā*. Valsts izglītības satura centrs, Rīga, 20.lpp.
3. **Curran, K., Marshall, D.** *Blogs in education*. Elixir Adv. Engg. Info. 36 (2011) p. 3515-3518. Available: <http://scisweb.ulster.ac.uk/~kevin/Elixir-blogs.pdf> [skatīts 11.02.2016.].
4. **Friesen, N.** *Report: Defining Blended Learning*. August 2012. Available: <http://www.learningspace.org/> [skatīts 27.01.2016.].
5. *Galveno kompetenču pilnveide Eiropas skolās: rīcībpolitikas uzdevumi un iespējas*. Eurydice ziņojums, Luksemburga: Eiropas Savienības Publikāciju birojs, 2012, 70.lpp.

6. *Izglītības attīstības pamatnostādnes 2014.–2020. gadam*. Izglītības un zinātnes ministrija. Rīga: 2013.
7. **Joshi, M.** (2009). *New paradigms in the teaching and learning of accounting: Use of educational blogs for reflective thinking*. International Journal of Education and Development using information and Communication Technology (IJEDICT), 2009, Vol. 5, Issue 3, lpp. 6–18.
8. **Lee, J., Allen, K.** (2006). *Edublogs as an online assessment tool*. Current Developments in Technology-Assisted Education. pp. 391–395.
9. **O'Reilly, T.** *What Is Web 2.0.—Design Patterns and Business Models for the Next Generation of Software*. Available: <http://www.oreilly.com/pub/a/web2/archive/what-is-web-20.html> [pēdējo rezi sk.14.03.2015.].
10. **O'Reilly, T. Battelle, J.** *Web Squared: Web 2.0 Five years on*. Available: <http://www.web2summit.com/web2009/public/schedule/detail/10194> [pēdējo reizi sk. 05.03.2016.].
11. *Pamatkompetences. Jauns jēdziens vispārējā obligātajā izglītībā*. Eurydice. Brussels: Eurydice. 2002, 182 p.
12. *Position Paper on Education Post – 2015*. UNESCO: February 2014, 13.lpp.
13. **Shana, Z., Abulibdehb, E.** (2015). *Engaging Students through Blogs: Using Blogs to Boost a Course Experience* Available: <http://dx.doi.org/10.3991/ijet.v10i1.4240> [pēdējo rezi sk. 05.03.2016.].
14. **Wheeler, S.** (2011). *Seven reasons teachers should blog*. Available: <http://www.steve-wheeler.co.uk/2011/07/seven-reasons-teachers-should-blog.html> [skatīts 06.03.2016.].
15. **Антонова, С.** *Технология веб-квеста в обучении английскому языку*. Материалы научно-практической конференции, Бийск, 24 марта 2011 г., стр.6–8.
16. **Бородина, Е.** (2011). *Введение элементов компетентностного подхода в школе в рамках инновационной и экспериментальной деятельности педагога*. Доступный: <http://www.eidos.ru/journal/2011/0627-02.htm> [pēdējo reizi sk. 10.03.2016.].
17. *Всемирная конференция ЮНЕСКО по образованию в интересах устойчивого развития*. 31 марта – 2 апреля 2009, Бонн, Германия. Материалы конференции.
18. **Горохова, И.** *Формирование ключевых компетенций школьников на уроках технологии посредством взаимодействия основного и дополнительного оборудования*. Доступный: <http://festival.1september.ru/articles/505471/> [pēdējo reizi sk. 28.02.2016.].
19. **Колесникова, В.** (2008). *ИКТ - компетенции учащихся как основа становления нового качества образования*. Доступный: <http://26311-c002os.edusite.ru/DswMedia/ikt-kompetenciichashaixsyakakosnovastanovleniyanovogokachestvaobazovaniya.doc>. [pēdējo reizi sk. 01.03.2016.].
20. **Наумова, Е.** (2013). *Реализация компетентностного подхода в среднем профессиональном образовании посредством информационных технологий*. Доступный: <http://rostov.ito.edu.ru/2013/section/212/96848/index.html> [pēdējo reizi sk. 19.03.2016.].
21. **Пономарева, Т.** *Компетентностный подход в обучении иностранному языку. Современные технологии обучения иностранным языкам*. Материалы научно-практической конференции, Бийск, 24 марта 2011 г., стр.76–78.
22. **Проворов А., Смолянинова О.** (2002). *Модели использования мультимедиа-изданий в образовании в условиях компетентностного подхода*. Информационные технологии в образовании. Доступный: <http://ito.su/2002/P/P-0-442.html> [pēdējo reizi sk. 25.02.2016.].
23. *Структура ИКТ-компетентности учителей. Рекомендации ЮНЕСКО*. Опубликовано в 2011 г. Организацией Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры (ЮНЕСКО) 7, place de Fontenoy, 75352 PARIS 07 SP.
24. **Хуторской, А.** (2005). *Технология проектирования ключевых и предметных компетенций*. Доступный: <http://www.eidos.ru/journal/2005/1212.htm> [pēdējo reizi sk. 11.03.2016.].

Juris Porozovs

Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmija
Latvija, Rīga

PUSAUDŽU SAVSTARPĒJO ATTIECĪBU IETEKME UZ MĀCĪBU PROCESU

THE INFLUENCE OF ADOLESCENTS' MUTUAL RELATIONS ON THE TEACHING PROCESS

Summary

Significant role in creating students' positive attitude to school and promoting learning motivation has friendly mutual relations in school. In order to evaluate how often conflicts happen in schools, what kind of conflicts take place and what is the influence of conflicts on the learning process the questionnaire of basic school students from three schools in Latvia was carried out. The results of the investigation showed that students more sharply perceive conflicts than teachers. The majority of students consider that conflicts between students take place often (18%) or sometimes (71%), but many teachers (46%) take no notice of the conflicts between students. Students as well as teachers consider that mocking, physical violence and abuse take place in schools. Students and teachers admit influence of students' mutual conflicts and students - teacher conflicts in the study process as well. Many students (41%) see the possibility of reducing students' mutual conflicts by discussing them with teachers, but teachers consider that students' mutual relation problems must be solved in interaction with parents.

Key words: students, conflicts, students mocking, adolescents, learning process, solving of conflicts.

Atslēgas vārdi: skolēni, konflikti, skolēnu izsmiešana, pusaudži, mācību process, konfliktu risināšana.

Anotācija

Svarīga loma skolēna pozitīvas attieksmes veidošanā pret skolu un mācīšanās motivācijas veicināšanā ir draudzīgām savstarpējām attiecībām skolā. Lai noskaidrotu, cik bieži skolās notiek konflikti, kādi ir to veidi un kāda ir skolēnu savstarpējo attiecību ietekme uz mācību procesu, tika veikta 3 Latvijas skolu pamatskolas skolēnu un skolotāju anketēšana. Pētījuma rezultāti liecina, ka skolēni asāk uztver konfliktus skolā nekā skolotāji. Vairums skolēnu uzskata, ka konflikti starp skolēniem notiek bieži (18%) vai dažreiz (71%), bet daudz skolotāju (46%) nepamana skolēnu savstarpējos konfliktus. Gan skolēni, gan skolotāji uzskata, ka skolās notiek skolēnu izsmiešana, fiziska aizskaršana un skolēnu izmantošana. Skolēni un skolotāji atzīst arī skolēnu savstarpējo konfliktu un skolēnu un skolotāju konfliktu ietekmi uz mācību procesu. Daudz skolēnu (41%) saskata iespēju mazināt savstarpējos konfliktus, tos pārrunājot ar skolotājiem, bet skolotāji uzskata, ka skolēnu savstarpējo attiecību problēmas ir jārisina sadarbībā ar vecākiem.

Ievads

Nopietna problēma skolās ir lielais pusaudžu skaits, kuri jūtas atsvešināti, kurus nesaista kopīgas idejas, vērtības vai ideāli un kuri nespēj izjust piederību pie tipiskās skolas sabiedrības (Balsons, 1996). Nozīmīgu laiku pusaudzis pavada skolā. Skolā pusaudži var atrast līdzīgi domājošos, tomēr, neatrodot kopēju valodu ar vienaudžiem, veidojas nesaskaņas un konflikti. Pusaudžu savstarpējās attiecībās parasti pastāv nerakstīts morāles kodekss, kurš reglamentē to, kas pusaudžu izpratnē ir draudzība. Pusaudži parasti ir jūtīgi, bet vienlaikus koncentrējušies uz sevi. Viņu emocionālais stāvoklis mēdz būt pretrunīgs, tāpēc savus noteikumus viņiem pašiem gadās pārkāpt, taču

viņi gaida, lai citi tos ievēro. Tas ir viens no iemesliem, kāpēc pusaudžu draudzība bieži izjūk (Špona, Čamane, 2009).

Pusaudža dzīvē liela loma ir grupai, kurā viņš ir iekļāvis. Grupā pusaudzim ir domubiedri. Grupas līderu un grupas biedru uzskati pubertātes laikā var būt svarīgāki par vecāku un skolotāju uzskatiem. Ja pusaudzis ir iekļāvis un pieņemts grupā, tas viņam dod lielāku pašvērtības apziņu nekā vecāku uzslava (Špalleka, 2004). Pusaudži, kuri nespēj iekļauties grupā, bieži ir noslēgušies sevī, jūtas nedroši un izsmieti pārējo acīs. Viņi ļoti pārdzīvo, ja dzīvē atgadās kaut kas nepatīkams – nelaimīga mīlestība, nesaskaņas ar draugiem, problēmas skolā. Šādā emocionālā stāvoklī pusaudzim var veidoties iekšējā psiholoģiskā tieksme ieslīgt depresijā (Volfs, 2013). Pārdzīvojumi var veicināt uzvedības un veselības traucējumu veidošanos (Brems, 2008). Pusaudžu savstarpējās attiecības ir atkarīgas no ģimenes komunikācijas stila un attiecībām ģimenē. Ja pusaudzis nav apmierināts ar savu lomu ģimenē, tad viņš var noslēgties fantāziju pasaulē, kļūt agresīvs, var atteikties no saskarsmes, būt opozīcijā, atteikties izpildīt prasības. Ilgstošs emocionālās saskaņas trūkums starp vecākiem un bērniem ir smags pārbaudījums pusaudzim. Ja vecāki pastāvīgi ignorē tādas bērna emocijas kā prieku, vilšanos vai tieksmi pēc emocionāla atbalsta, tad bērns sāk vairīties no šo emociju izpausmēm un varbūt pat pārstāj tās izjust. Bērnā var izveidoties arī nevēlamu emociju gamma – atkarībā no tā, kādu emocionālo noskaņojumu savulaik atbalstījuši viņa vecāki (Goulmens, 2001). Vecākiem jāsaprot, ka pusaudži jūtas nedroši un pastāvīgi apšaubā savu pašvērtību. Pusaudži vēlas, lai vecāki uzklausa viņu stāstus, bažas un jūtas (Einsvorta et. al, 2007). Vecākiem jāatceras, ka pusaudži, kaut arī reizēm izliekas, ka nedzird, parasti dzird un saklausa vecāku viedokli. Šādos gadījumos jāizvairās no soda metodēm, lai neuzjundītu aizvainojumu, pretējā gadījumā pusaudzis ne tikai nedzirdēs vecākus, bet var kļūt nepakļāvīgs (Volfs, 2013).

Ir izstrādātas dažādas pieejas saskarsmē ar grūti audzināmiem pusaudžiem. Parasti pusaudžiem, kuri rada problēmas skolā, ir mērķis iegūt varu vai atriebties. Šos mērķus pusaudži dažkārt mēģina sasniegt ar vardarbību, nepaklausību, nesekmību mācībās, kaušanos, seksuālu visatļautību, kā arī lietojot narkotiskās vielas un alkoholu, pārkāpjot likumus (Balsons 1996). Pusaudžu uzvedības normu pārkāpšana ir viens no iemesliem, kāpēc darbs klasē ne vienmēr ir tāds, kā to plāno skolotāji, un rezultāts nav tik sekmīgs, kā to plāno vecāki. Skolotājiem pusaudži neradīs problēmas, ja attiecībās valdīs savstarpējā cieņa un vienlīdzība. Skolotājiem ir jāatrod veids, kā rosināt pusaudžus efektīvai sadarbībai, lai veicinātu vispusīgu izaugsmi (Lee et al, 2013).

Darba mērķis – novērtēt skolēnu savstarpējo konfliktu biežumu, veidus un ietekmi uz mācību procesu no skolēnu un skolotāju viedokļa.

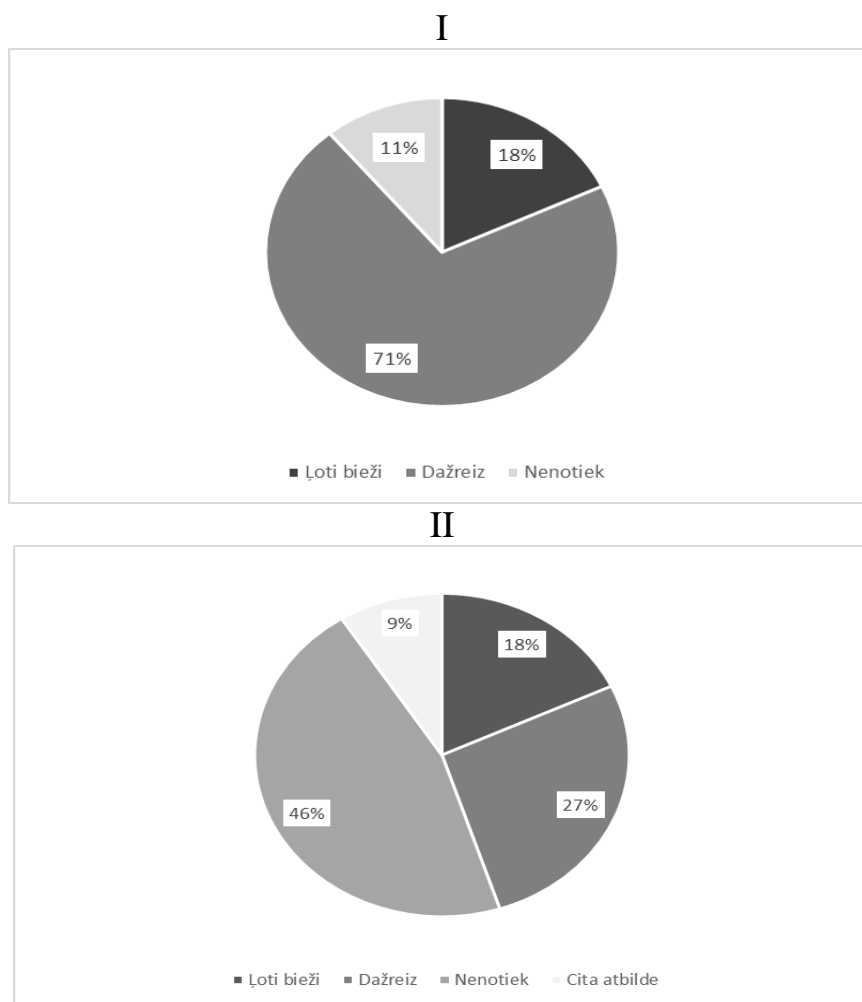
Metodoloģija

Lai noskaidrotu, cik bieži skolās notiek konflikti, kādi ir to veidi un kāda ir skolēnu savstarpējo attiecību ietekme uz mācību procesu, tika veikta pamatskolu skolēnu un skolotāju anketēšana. Pētījums tika veikts vienā Rīgas pilsētas un divās Latvijas mazpilsētu skolās. Tika anketēti 144 skolēni, vecumā no 14 līdz 16 gadiem, un 22 skolotāji.

Rezultātu analīze

Pēc pētījuma rezultātiem vairums skolēnu (71%) norādījuši, ka skolā, kurā viņi mācās, dažreiz notiek konflikti starp skolēniem (skat. 1. attēlu). Tikai 11% aptaujāto skolēnu atzīmējuši, ka konflikti starp skolēniem nenotiek. Atšķirībā no skolēniem 46% skolotāju uzskata, ka konflikti starp skolēniem nenotiek; 27% skolotāju – starp skolēniem dažreiz notiek konflikti, bet 18% skolotāju – starp skolēniem konflikti notiek bieži.

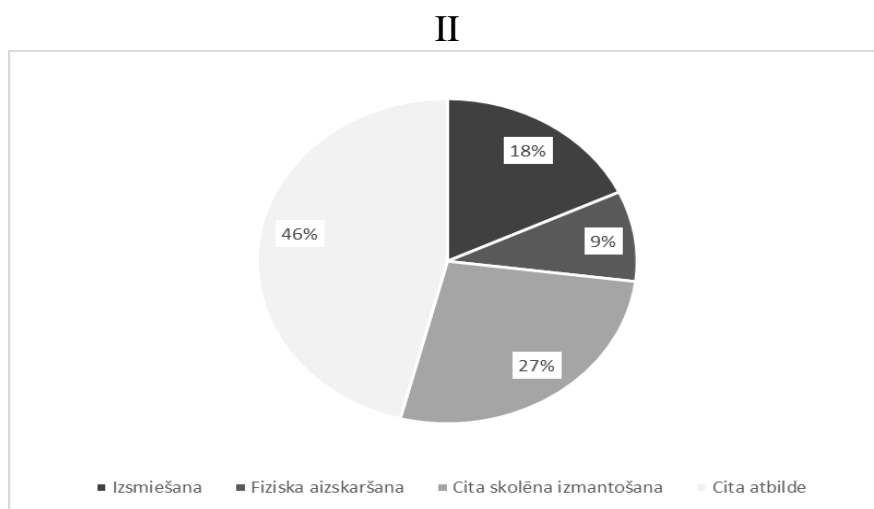
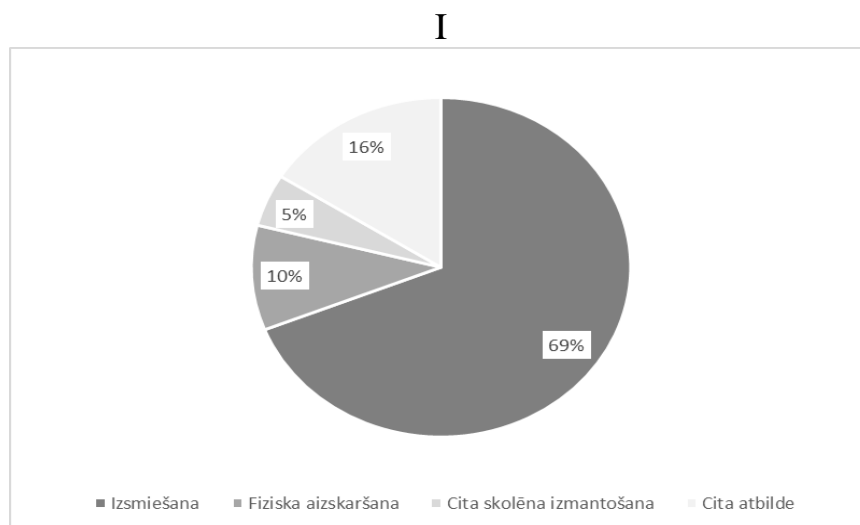
Vairums aptaujāto skolēnu (56%) uzskata, ka tieši pamatskolas beigu posmā konflikti starp skolēniem saasinās. 14% skolēnu norāda, ka visbiežāk konflikti starp skolēniem notiek pamatskolā, 21% skolēnu – visbiežāk konflikti notiek pamatskolas sākumposmā, bet 9% skolēnu uzskata, ka visvairāk konfliktē vidusskolas skolēni. Arī vairums skolotāju (45%) atzīmē, ka skolēniem visvairāk konfliktu ir pamatskolas beigu posmā; 23% skolotāju norādījuši, ka visbiežāk konflikti starp skolēniem rodas sākumskolā.

1.attēls. Pamatskolas skolēnu un skolotāju viedokļi par konfliktu sastopamības biežumu starp skolēniem (% no respondentu skaita grupā). I – skolēnu atbilžu rezultāti. II – skolotāju atbilžu rezultāti.

2. attēlā ir parādīti skolēnu un skolotāju uzskati par raksturīgākajiem konfliktu veidiem starp skolēniem. 69% aptaujāto skolēnu norāda, ka raksturīgākie konflikti starp

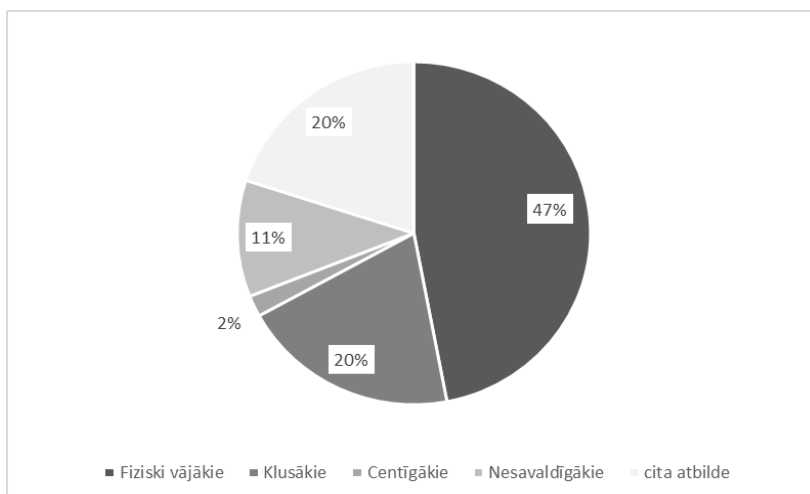
skolēniem ir klases biedru izsmiešana, 10% skolēnu – fiziska aizskaršana, bet 5% norāda, ka skolēnu vidū ir raksturīga citu skolēnu izmantošana. Skolotāji atzīmē dažādus konfliktu veidus, bet vislielākais skaits aptaujāto skolotāju (27%) atzīmē citu skolēnu izmantošanu.

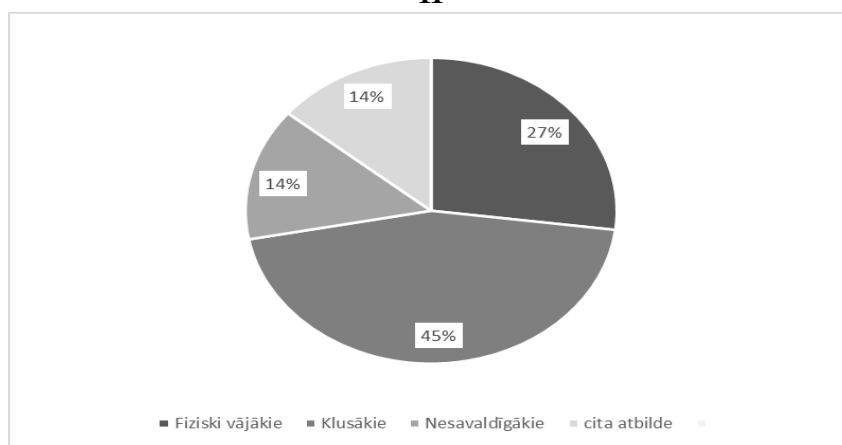
2.attēls. Pamatskolas skolēnu un skolotāju viedokļi par raksturīgākajiem konfliktu veidiem (% no respondentu skaita grupā). I – skolēnu atbilžu rezultāti. II – skolotāju atbilžu rezultāti.

Lielākais skolēnu skaits (47%) norāda, ka biežāk tiek izsmieti fiziski vājākie skolēni (skat. 3.att.), bet daudz skolotāju (45%) atzīmē, ka visbiežāk tiek izsmieti klusākie skolēni. Daļa skolēnu (11%) un arī skolotāju (14%) norāda, ka biežāk izsmieti nesavaldīgākie skolēni.

I

II

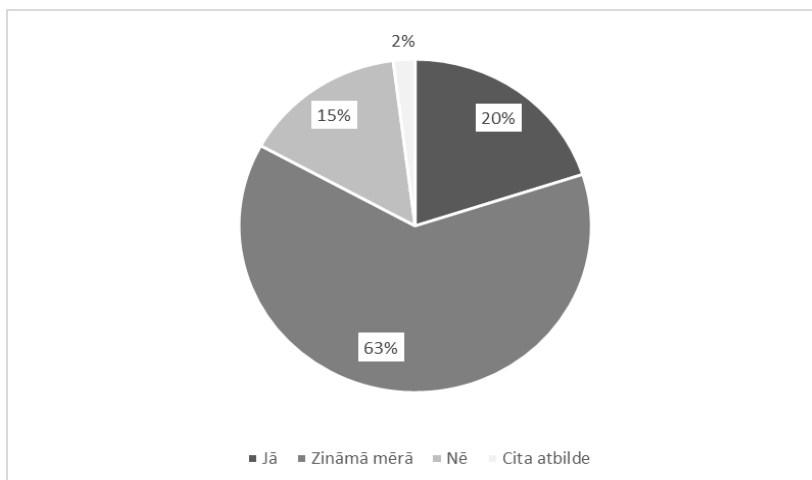
3.attēls. Pamatskolas skolēnu un skolotāju viedokļi par skolēniem, kuri visbiežāk tiek izsmieti (% no respondentu skaita grupā). I – skolēnu atbilžu rezultāti. II – skolotāju atbilžu rezultāti.

Lielākā daļa skolēnu (63%) un arī skolotāju (41%) uzskata, ka konflikti starp skolēniem zināmā mērā ietekmē mācību procesu (skat. 4.att.). Kopumā skolēni vairāk izjūt konfliktu ietekmi uz mācību procesu nekā skolotāji. 20% aptaujāto skolēnu ir atbildējuši, ka konflikti starp skolēniem būtiski ietekmē mācību procesu.

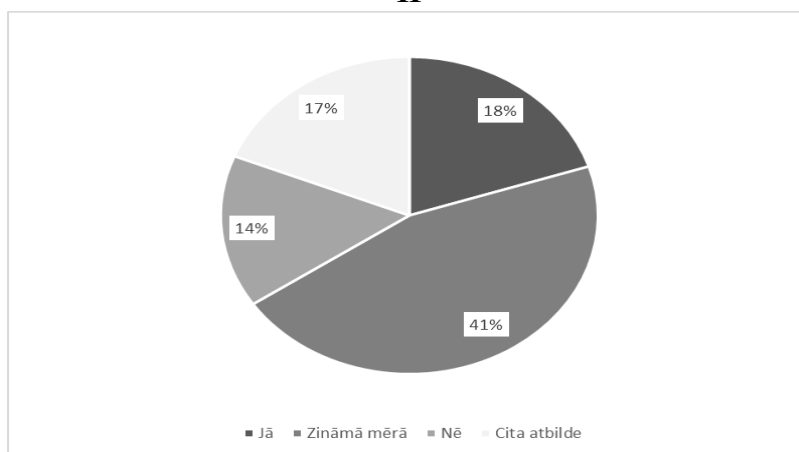
49% aptaujāto skolēnu norāda, ka skolotājiem dažkārt ir jāpārtrauc stunda, lai risinātu skolēnu attiecību problēmas. Savukārt 23% aptaujāto skolotāju atzīmē, ka bieži ir jāpārtrauc stunda, bet 27% skolotāju norāda, ka dažkārt jāpārtrauc stunda, lai risinātu skolēnu konfliktus.

34% aptaujāto skolēnu norāda, ka arī konflikti starp skolēniem un skolotājiem būtiski ietekmē mācību procesu, bet 47% skolēnu uzskata, ka tie daļēji ietekmē mācību procesu. Arī vairums skolotāju (55%) atzīmē, ka skolēnu un skolotāju konfliktiem ir zināma ietekme uz mācību procesu. 18% aptaujāto skolotāju norāda ka skolēnu un skolotāju konflikti būtiski ietekmē mācību procesu.

I

II

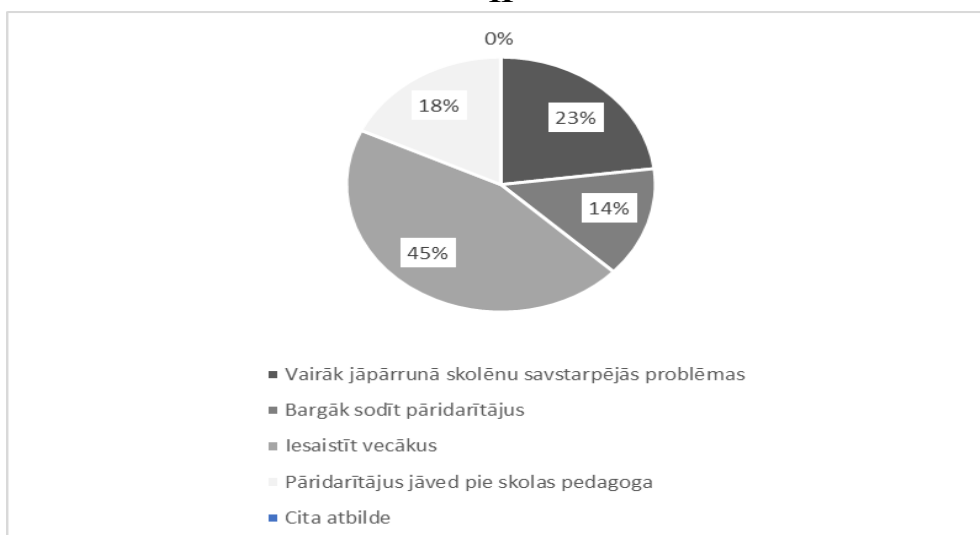
4.attēls. Pamatskolas skolēnu un skolotāju viedokļi par skolēnu savstarpējo konfliktu ietekmi uz mācību procesu (% no respondentu skaita grupā). *I – skolēnu atbilžu rezultāti. II – skolotāju atbilžu rezultāti.*

41% aptaujāto skolēnu norāda, ka, lai mazinātu savstarpējos konfliktus, skolotājiem būtu vairāk jāpārrunā skolēnu problēmas. Salīdzinoši liels skaits skolēnu (18%) uzskata, ka pāridarītājiem nepieciešams piemērot bargākus sodus, bet 14% skolēnu atzīmē, ka skolēnu savstarpējo konfliktu risināšanā nepieciešams iesaistīt vecākus (skat. 5.att.). Skolotāju raksturīgākais uzskats (45% aptaujāto skolotāju atzīmējuši šo viedokli) – skolēnu savstarpējo attiecību problēmas ir jārisina sadarbībā ar vecākiem. 23% aptaujāto skolotāju piekrīt, ka nepieciešams vairāk runāt par skolēnu savstarpējām problēmām.

I

II

5.attēls. Pamatskolas skolēnu un skolotāju viedokļi par iespējam mazināt skolēnu savstarpējo attiecību problēmas (% no respondentu skaita grupā). I – skolēnu atbilžu rezultāti. II – skolotāju atbilžu rezultāti.

Daudz skolēnu (22%) norādījuši, ka nopietna problēma ir skolēnu izsmiešana interneta vidē. 44% aptaujāto skolēnu uzskata, ka tā zināmā mērā ir problēma, bet 31% skolēnu neuzskata to par nopietnu problēmu. Vairums skolotāju (50%) skolēnu izsmiešanu interneta vidē neuzskata par nopietnu problēmu.

Diskusija

Skolēnu un skolotāju anketēšanas rezultāti liecina, ka skolēni asāk izjūt savstarpējos konfliktus un bieži pievērš tiem lielāku vērību nekā skolotāji. Viens no skolotāju uzdevumiem ir veidot pozitīvu noskaņojumu klasē un sekmēt skolēnu mācīšanās motivācijas veidošanos. Pētījuma rezultāti parāda, ka gan skolēni, gan skolotāji atzīst skolēnu savstarpējo konfliktu, skolēnu – skolotāju konfliktu ietekmi uz mācību procesu. Skolēnu mācīšanās efektivitāte lielā mērā ir atkarīga no akadēmiskās vides, skolēnu

ieinteresētības un mācīšanās stratēģijas (Gonzalez, Leticia, 2013). Konstatēts, ka pusaudžu motivāciju mācīties var sekmēt uz izglītojamiem centrēts mācību process (Meece et al, 2003). Skolotājiem ir jāņem vērā, ka problēmas, kas saistās ar klases audzināšanu vai disciplīnu, izriet no nepareizām skolēnu un skolotāju attiecībām. Izprotot skolēnu problēmas un savstarpējos konfliktus, skolotāji var veicināt pozitīvas gaisotnes veidošanos klasē, lai sekmētu skolēnu mācīšanās motivācijas veidošanos un uzlabotu viņu akadēmiskos sasniegumus.

Secinājumi

1. Skolotāju un skolēnu viedokļi par konfliktiem skolās atšķiras. Skolēni konfliktsituācijas skolā izjūt vairāk. Vairums skolēnu uzskata, ka konflikti starp skolēniem notiek bieži (18%) vai dažreiz (71%), bet liels skaits skolotāju (46%) atzīmē, ka konflikti starp skolēniem nenotiek. Lielākā daļa aptaujāto skolēnu (56%) un skolotāju (45%) norāda, ka visbiežāk konflikti starp skolēniem veidojas pamatskolas beigu posmā.

2. Gan skolēni, gan arī skolotāji atzīst, ka skolās notiek skolēnu izsmiešana, fiziska aizskaršana un skolēnu izmantošana. Vairums skolēnu (69%) par raksturīgāko konflikta veidu uzskata skolēnu izsmiešanu, bet daudz skolotāju (27%) atzīmējuši skolēnu izmantošanu.

3. Skolēni asāk izjūt konfliktu ietekmi uz mācību procesu nekā skolotāji. 20% aptaujāto skolēnu un 18% skolotāju atzīmē skolēnu konfliktu būtisku ietekmi uz mācībām. Skolēni un skolotāji atzīst arī skolēnu – skolotāju konfliktu ietekmi uz mācību procesu.

4. Daudzi skolēnu (41%) saskata iespēju mazināt skolēnu savstarpējos konfliktus, tos pārrunājot ar skolotājiem, bet 45% skolotāju uzskata, ka skolēnu savstarpējo attiecību problēmas ir jārisina sadarbībā ar vecākiem.

5. Vairums skolēnu izsmiešanu interneta vidē uzskata par nopietnu (22%) vai zināmā mērā nopietnu problēmu (44%), bet 50% skolotāju, to neuzskata par problēmu.

Avoti un literatūra

1. **Balsons, M.** (1996). *Kā izprast klases uzvedību*. Rīga : Lielvārds, 208 lpp.
2. **Brems, C.** (2008). *A Comprehensive Guide to Child Psychotherapy and Counseling*. USA : Waveland Press, Inc., 436 p.
3. **Einsvorta, L., Bareta, S., Keja, M.** (2007). *Kā izaudzināt lielisku pusaudzi. Rokasgrāmata vecākiem un pedagogiem*. Rīga : Valters un Rapa, 270. lpp.
4. **Gonzalez, G., Leticia, M.** (2013). Learning Goals and Strategies in the Self-regulation of Learning. *US-China Education Review*, Vol.3, No1, pp. 46-50.
5. **Goulmens, D.** (2001). *Tava emocionālā inteliģence*. Rīga : Jumava, 462 lpp.
6. **Lee, C. M., Horvath, C., Hunsley, J.** (2013). Does it work in the real world? The effectiveness of treatments for psychological problems in children and adolescents. *Professional Psychology: Research and Practice*, Vol. 44, No 2, pp. 81 – 88.
7. **Meece, J. L., Herman, P., McCombs, B.** (2003). Relations of learner-centred teaching practices to adolescents' achievement goals. *International Journal of Educational Research*. Vol. 39 Issue 4/5, pp. 457 -475.
8. **Špalleka, R.** (2004). *Pubertāte*. Rīga : Tapals, 182 lpp.
9. **Špona, A., Čamane, I.** (2009). *Audzināšana. Pašaudzināšana*. Rīga : Raka, 260 lpp.
10. **Volfs, E.** (2013). *Es klausītu savus vecākus, ja viņi aizvērtos*. Rīga : Zvaigzne ABC, 351 lpp.

Kaspars Vārpiņš
Liepājas Universitāte
Latvija, Liepāja

MICROSOFT KINECT IZMANTOŠANAS IESPĒJAS IZGLĪTĪBĀ

MICROSOFT KINECT USAGE OPPORTUNITIES IN EDUCATION

Summary

The research was performed to find out the possible usage of *Microsoft Kinect* in education. Within the article the publicly available information is analyzed to inspect the usage of *Microsoft Kinect* in various fields. The practical usage and positive acquirement of this equipment are evaluated. In the research is viewed the usage of *Microsoft Kinect* for different audiences. In the result of the research recommendations are developed and few *Microsoft Kinect* usage possibilities in education are provided.

Key words: Microsoft Kinect, education, e-learning, technology, self-education.

Atslēgas vārdi: Microsoft Kinect, izglītība, e-studijas, tehnoloģijas, pašmācība.

Anotācija

Pētījums veikts, lai noskaidrotu *Microsoft Kinect* iekārtas iespējamās izmantošanas iespējas izglītībā. Raksta ietvaros, apkopojot un analizējot publiski pieejamos informācijas avotus, aplūkoti *Microsoft Kinect* izmantošanas veidi dažādās nozarēs, novērtējot praktisko iekārtas pielietojumu un pozitīvos ieguvumus. Pētījuma ietvaros apskatītas *Microsoft Kinect* lietošanas iespējas dažādām mērķauditorijām. Pētījuma rezultātā ir izstrādāti ieteikumi, norādot vairākus *Microsoft Kinect* pielietojuma veidus izglītības nozarē.

Mūsdienu pasaulē datorspēles tiek izmantotas ne tikai izklaidei. Pateicoties datorspēļu un to spēlēšanai paredzēto iekārtu attīstībai, ir iespējams tās izmantot arī izglītošanās nolūkos. Piemēram, 2010. gadā tirdzniecībā tika nodota *Microsoft Xbox 360* datorspēļu un izklaides iekārta, kas aprīkota ar īpašu *Microsoft Kinect* sensoru “kas sniedz jaunu un neparastu iespēju spēlēm un izklaidei bez spēļu vadības kontroliera. Vienkārši nostājies pie sensora, un *Kinect* tevi atpazīs un reaģēs uz tavām kustībām (*Xbox Kinect for Xbox 360*)”, tādējādi radot jaunu iespēju, kā vadīt un spēlēt dažādas datorspēles. Savukārt 2013. gadā uzņēmums *Microsoft* tirdzniecībā nodeva jauno spēļu konsoli *Xbox One*, kura tika aprīkota ar jaunākas paaudzes *Microsoft Kinect 2.0* sensoru, kas tā lietotājiem sniedz uzlabotas iespējas, salīdzinot ar *Microsoft Kinect* sensoru (*Xbox Wire*). 2011. gada 3. novembrī *Microsoft* projekts *Kinect for Windows* paziņoja, ka 2012. gadā ikvienam tiks piedāvāta iespēja izstrādāt dažādas datorprogrammas, kuru lietošanā paredzēts izmantot *Microsoft Kinect* sensoru, norādot, ka līdz oficiālā projekta ieviešanai jau ir izstrādātas programmas sākot no izglītības līdz medicīnai (*Kinect for Windows Product Blog. It's Official: Kinect for Windows is Coming Soon*). Aija Levenoviča ir veikusi pētījumu, kurā salīdzinātas līdzvērtīgās datorspēļu konsoles *Nintendo Wii*, *Sony PlayStation* un *Microsoft Xbox*, rezultātā nonāca pie secinājuma, ka *Microsoft Xbox Kinect* izmantošana ir praktiskāka, jo ir vienīgā iekārta, kuras lietošanā nav vajadzīgs spēles kontrolieris. Arī citi šīs konsoles rādītāji ir līdzvērtīgi vai pat labāki, salīdzinot ar pārējām (Levenoviča, 2014: 28).

Nikola Vitone norādījusi, ka “mūsdienīgās datorspēļu konsoles, *Nintendo Wii*, *Sony PlayStation Move* vai *Microsoft Xbox Kinect*, piedāvā plašas iespējas uz kustībām balstītajos uzdevumos, taču šī joma ir niecīgi pētīta tieši izglītības pētījumos (Whitton, 2014: 34).” Balstoties uz Nikolas Vitones apgalvojumu, būtu nepieciešams veikt vairākus un plašākus pētījumus par datorspēļu konsoļu, kas aprīkotas ar kustību sensoriem, iespējamo izmantošanu izglītībā, tieši tādēļ, ka ir maz šādu pētījumu. Lai analizētu, *Microsoft Kinect* izmantošanas iespējas izglītībā, nepieciešams aplūkot dažādas šīs iekārtas izmantošanas pieredzes, balstoties arī uz piemēriem, kuri nav zinātniski izpētīti. Lai apskatītu iespējamās *Microsoft Kinect* izmantošanas veidus izglītības nozarē, ir nepieciešams apskatīt jau esošo piedāvājumu un risinājumus.

***Microsoft Kinect* oficiālās izglītojošās datorspēles**

Konsolei *Microsoft Xbox* datorspēļu izstrādātāji pārsvarā veido spēles izklaidei, taču starp oficiālajām, tirdzniecībā pieejamām datorspēlēm atrodamas arī izglītojošās datorspēles. Piemēram, oficiālajā *Microsoft Xbox* interneta vietnes sadaļā pie izglītojošām spēlēm, kas paredzētas spēļu konsolei *Microsoft Xbox 360 Kinect*, atrodamas četras spēles: Ķermeņa un prāta savienojums (*Body and Brain Connection*), Pašaizsardzības treniņnometne (*Self-Defense Training Camp*), *Kinect* Sezama iela TV (*Kinect Sesame Street TV*) un *Kinect* Nacionālās ģeogrāfijas TV DVD (*Kinect Nat Geo TV DVD*) (*Xbox. Xbox 360 Games*).

BANDAI NAMCO Entertainment Inc. spēli “Ķermeņa un prāta savienojums” (*Xbox. Body and Brain Connection*) var spēlēt ikviens, tā ir pieejama septiņās valodās – angļu, franču, itāļu, vācu, spāņu, korejiešu un ķīniešu. Kā norādījuši izstrādātāji, spēlēšanai nepieciešamas vienkāršas kustības, tādējādi piedalīties spēlē var ikviens (vienlaicīgi var spēlēt līdz četriem spēlētājiem). Uzsākot spēli, tiek veikts neliels vispārīgs tests, lai noteiktu konkrētā spēlētāja spējas. Pēc tam tiek piedāvāta iespēja pildīt dažādus uzdevumus, kas sadalīti piecās kategorijās: matemātika, loģika, refleksi, atmiņa un fizikultūra, taču katrā no kategorijām uzdevumi var būt saistīti arī ar citām kategorijām. Šī spēle ir noderīga un interesanta ne tikai bērniem un jauniešiem, bet arī pieaugušajiem, jo uzdevumu sarežģītības pakāpes ir dažādas.

Datorspēļu izstrādātāja *Ubisoft* “Pašaizsardzības treniņnometni” (*Xbox. Self-Defense Training Camp*) var spēlēt no pusaudžu vecuma, tā ir pieejama sešās valodās – angļu, franču, itāļu, vācu, spāņu un krievu. Ar datorspēles palīdzību iespējams apgūt vairāk nekā 30 pašaizsardzības paņēmieni un uzlabot ķermeņa refleksus. Diemžēl šo spēli ir grūti atzīt par izdevušos, jo tās vadība ar žestiem ir neprecīza un pašaizsardzība orientējas tikai uz vienu – noslēguma sitienu kājstarpē. Iepazīstoties ar kritiķu un lietotāju novērtējumiem (*Metacritic*), jāsecina, ka šī spēle ir ieguvusi ļoti sliktu vērtējumu un atzīta par nepraktisku. Pamatideja būtu vērtējama pozitīvi, sevišķi pašaizsardzības pamatu apgušanai, taču spēles izpildījumam vajadzētu būt izcilam, lai to uzskatītu par lietderīgu.

Soho Productions jauniem bērniem paredzētā “*Kinect* Sezama iela TV” (*Xbox. Kinect Sesame Street TV*) spēle ir veidota uz bērnu televīzijas raidījuma *Sesame Street* bāzes. Tā interaktīvā veidā sniedz bērniem iespēju piedalīties un būt daļai no televīzijas pārraides, un sadarboties ar tās tēliem. Spēles laikā tiek demonstrēti jau esošie televīzijas pārraides klipi, kā arī speciāli spēlei izveidoti klipi. Tā kā spēle ir paredzēta ļoti jauniem

bērniem, tās uzdevumi ir ļoti vienkārši, sniedz bērniem lielāku klātbūtnes efektu televīzijas raidījumā.

Rentless Software spēle “*Kinect* Nacionālās ģeogrāfijas TV DVD” (Xbox. *Kinect* Nat Geo TV DVD) jauniešiem no 10 gadu vecuma. Spēle ir veidota uz izglītojoša televīzijas raidījuma bāzes. Kā jau nosaukums atklāj – Nacionālā ģeogrāfija –, tiek stāstīts un rādīts par dabu un dzīvniekiem. Šī spēle pastiprina televīzijas raidījuma izglītošanas funkciju, piedāvājot ar raidījuma tēmu saistītos uzdevumus risināt ar kustību un balss palīdzību. Šī spēle būtu noderīga tieši jaunākajiem spēlētājiem, dodot iespēju mācīties ar kustību palīdzību. Jāņem vērā, ka spēle ir vairāk izklaidējoša.

Neskatoties uz to, ka izglītības kategorijā ir tikai četras spēles, arī citas *Microsoft Kinect* spēles piedāvā izglītojošus elementus. Pārsvarā jebkura *Microsoft Kinect* spēle ir saistīta ar fizisko aktivitāti, tādējādi radinot ikvienu spēlētāju kustēties. Dažādas sporta spēles nodrošina to, ka tiek attīstīta koordinācija, kā arī uzlabo lēmumu pieņemšanas ātrumu.

***Microsoft Kinect* izglītojošās spēles un aplikācijas**

Microsoft Kinect piedāvātās izklaidējoši izglītojošās spēles ir tikai neliela daļa no izglītošanai paredzētajām spēlēm. Lai noskaidrotu, kā *Microsoft Kinect* iespējams izmantot plašāk un pilnvērtīgāk tieši izglītības jomā, ir nepieciešams apskatīt un analizēt projekta *Kinect for Windows* (*Kinect for Windows Product Blog. It's Official: Kinect for Windows is Coming Soon*) ietvaros izstrādātās datorprogrammas.

Ķīnas uzņēmuma *NuiStar* izstrādātā izglītības spēļu paka ar nosaukumu “*NuiStar*” (*Kinect for Windows Product Blog. Kinect helps bring technology to Chinese classrooms and community centers*) ir paredzēta Ķīnas skolām un kopienas centriem, lai to izmantotu kā bērni, tā pieaugušie. Spēļu pakā ir iekļautas dažādas nelielas spēles, ar kuru palīdzību tiek attīstīta loģiskā domāšana un kustības. Viena no pozitīvāk vērtējamām un noderīgākajām spēlēm ir atkritumu šķirošanas, kurā spēlētājam jānosaka un jāievieto atkritumu urnā attiecīgais atkritums pēc tā klasifikācijas. Pārējās pakā iekļautās spēles ir visnotaļ primitīvas, un līdzvērtīgas ir pieejamas arī citu izstrādātāju piedāvājumā.

Vermontas universitātes profesors Karmens Patriks Smits sadarbībā ar Floridas starptautiskās universitātes profesori Barbaru Kingu izstrādājuši *Microsoft Kinect* aplikāciju, lai palīdzētu skolēniem apgūt zināšanas par leņķiem un to mērīšanu. Aplikācija paredz, ka izglītojamie ar roku kustībām veido leņķus, kuri ar *Microsoft Kinect* palīdzību tiek attēloti ekrānā, parādot arī dažādus datus par tiem. Profesori novērtēja 30 trešās un ceturtās klases skolēnu zināšanu līmeni pirms un pēc darbības ar aplikāciju. Rezultāti parādīja, ka ar aplikācijas palīdzību šo skolēnu sekmes būtiski uzlabojās (*Kinect for Windows Product Blog. Working the angles with Kinect*). Šāda veida mācīšanās noteikti padara ģometriju interesantāku un aizraujošāku izglītojamajiem, jo nodarbības laikā var aktīvi iesaistīties leņķu veidošanā, īsākā laika posmā iespējams izmēģināt dažādus veidus, tādējādi iegūstot lielāku izpratni.

Uzņēmums *Nsquared* izstrādātā izglītības spēle “*Debesu burtošana*” (*Sky spelling*) paredzēta bērniem no 4 līdz 12 gadu vecumam. Ar šīs spēles palīdzību spēlētājs, iejūtoties kāda lidojoša dzīvnieka vai agregāta tēlā, lidojot debesīs, ķer burtus, lai izveidotu kādu

konkrētu vārdu (Kinect for Windows Product Blog. Nsquared releases three new Kinect). Šāda spēle interesantā veidā bērniem attīsta valodas prasmes.

Balstoties uz Vašingtonas Botelas universitātes profesora Robina Angoti ideju, ir izveidota aplikācija “KinectMath – Kinestētiskā mācīšanās pieredze” (*KinectMath – A Kinesthetic Learning Experience*), ar kuras palīdzību interaktīvā veidā ir iespējams pasniegt abstraktos matemātikas konceptus, piemēram, līknes, parabolas u.c. ar to attēlošanu un manipulācijām reālajā laikā (Kinect Math). Šī aplikācija noteikti atvieglo pasniedzēju darbu un izglītojamo uztveri par matemātiskajām funkcijām. Aplikācijas veidotāji piedāvā arī dažādus paraugus, kā veidot mācību nodarbības, tādējādi sniedzot pamata ieskatu pedagogiem, kuri sāk izmantot šo aplikāciju.

Indiešu veidotā aplikācija “Nayi Disha” paredzēta pirmsskolas izglītības iestādēm, lai bērniem palīdzētu mācīties par skaitļiem, krāsām un citām atbilstošā līmeņa tēmām (Nayi Disha). Ar dažādu aplikācijā iekļautu spēļu palīdzību interaktīvā veidā, bērniem kustoties, tiek risināti uzdevumi. Sakarā ar to, ka Indijā ir liels analfabētu skaits, izstrādātāji aplikāciju pielāgojuši arī pieaugušajiem Indijas iedzīvotājiem, ar spēļu palīdzību iepazīstinot ar ikdienā noderīgām atziņām, piemēram, kā nepieļaut, ka dzīvesvietā ir daudz mušu, ka dzīvesvietā nedrīkst uzkrāt atkritumus. Šī aplikācija visnotaļ ir noderīga, jo, izklaidējoties un pildot uzdevumus spēles formātā, ir daudz vieglāk noturēt uzmanību izglītojamajiem, kuri nav pieraduši mācīties.

Uzņēmums *Kinems* piedāvā spēles bērniem ar mācīšanās traucējumiem (*Kinems Learning Games*). Šīs spēles palīdz mācīties motoriskās iemaņas, vizuālo uztveri, valodas prasmes, matemātiku, kā arī trenēt atmiņu. Bērni mācās kustoties, tādēļ vieglāk tiek noturēta koncentrēšanās, kā arī uzlabota koordinācija. Paralēli ar risinājuma iekļauto kontroles sistēmas palīdzību ir iespējams sekot līdzi rezultātiem un bērnu attīstībai. Šo risinājumu izmanto arī bērnu fizioterapeiti.

Bulgāru veidotā matemātikas mācību spēle “Jumpido” piedāvā 60 uzdevumu kopumu dažādās valodās par 20 matemātiskām tēmām, tā paredzēta bērniem no 6 līdz 12 gadu vecumam (Jumpido). Uzdevumu pildīšana paredzēta kā individuāli bērnam, tā arī sacenšoties vienam pret otru, kā arī sadarbojoties ar citiem bērniem. “Jumpido” ir interesanta mācību spēle, jo bērniem ir jārisina dažādi matemātiski uzdevumi spēlējoties. Spēles algoritms pielāgojas katra bērna zināšanu līmenim, balstoties uz iepriekš spēlē paveikto.

Citi Microsoft Kinect risinājumu veidi izglītībā

Uzņēmums *Ubi Interactive* izmanto *Microsoft Kinect* sensorus un tehnoloģiju interaktīvo virsmu nodrošināšanā, ko iespējams izmantot kā izglītībā, tā arī citās nozarēs (*Ubi*). Savienojot kustību sensorus ar projektoru un datoru, par interaktīvo tāfeli var tikt izmantots jebkurš objekts. Būtiska priekšrocība *Ubi Interactive* produktam: tā ir lētāka par tirgū pieejamajām interaktīvajām tāfelēm, kā arī to ir viegli pārvietot un pielāgot dažādām vajadzībām.

Angļu informātikas un ekonomikas pedagogs Džeims Edvards ir izveidojis aplikāciju “Kinect zaļais ekrāns” (*Kinect Green Screen*), kas ļauj *Microsoft Kinect* ierīces video fonā atainot jebkādu izvēlētu attēlu (*Tech Lemur. The KINECT Green Screen*). Šīs aplikācijas izmantošanas iespējas ir dažādas, piemēram, izglītībā noderīgu pieeju ir

izdomājusi angļu valodas pasniedzēja Reičela Millara. 8.klases angļu valodas nodarbībā par tēmu “20. un 21. gadsimta ziņas”, izmantojot *Microsoft Kinect* un aplikāciju “Kinect zaļais ekrāns”, ievietojot fonā ziņu studijas attēlus, skolēniem bija jāvada ziņu raidījums (Tech Lemur. Using the KINECT Green Screen in English). Šādi izmantojot šo aplikāciju, izglītojamajiem tiek sniegta iespēja uzlabot savas prezentācijas prasmes, iejusties televīzijas diktoru lomā, kā arī uzlabot citas iemaņas.

Baleta deļotāju apmācībai ir izveidota aplikācija “Superspogulis” (*Super Mirror: a kinect interface for ballet dancers*), ar kuras palīdzību topošie baletdeļotāji var sekot līdzi, cik pareizi veic konkrētās baleta pozīcijas (Vimeo). Ar šādu aplikāciju palīdzību baleta deļotājiem ir iespēja apgūt nepieciešamās zināšanas un prasmes jebkurā laikā bez pasniedzēja klātbūtnes.

Dažādi *Microsoft Kinect* izmantošanas risinājumi

Uzņēmums *HeavyDrop* ir atklājis jaunu pieeju *Microsoft Kinect* izmantošanai, izveidojot aplikāciju “Kinect mājas novērotājs” (*Kinect House Monitor*), šī ierīce tiek lietota jaunā veidolā – kā attīstīta novērošanas kamera (Microsoft. Kinect House Monitor). Ar šīs aplikācijas palīdzību ir iespējams veikt videonovērošanu tiešsaistē. *Microsoft Kinect* ierīcē iebūvētie sensori nodrošina plašas iespējas veikt videonovērošanu jaunā līmenī, informējot par kustībām novērojamā objektā, nosūtot īsziņas, e-pastus ar attēlu, ja notiek kaut kas neparasts objektā, ierakstot skaņu, iespēju tiešsaistē skatīties, kas notiek objektā, kā arī veikt citas iespējas.

Microsoft izstrādātā aplikācija “3D celtnieks” (*3D Builder*), izmantojot *Microsoft Kinect* ierīci, sniedz iespēju jebkuru ikdienišķu objektu pārvērst virtuālā trīsdimensiju maketā, to apstrādāt un pilnveidot, kā arī pēc tam izdrukāt, izmantojot trīsdimensiju printeri (Microsoft. 3D Builder). Šāda veida aplikācija paver plašas iespējas cilvēkiem bez specifiskām datorzināšanām, lai veidotu trīsdimensiju maketus ar speciālām datorprogrammām. Ar šīs aplikācijas palīdzību arī bērni var mācīties par dažādu ķermeņu uzbūvi un to veidošanu.

Austrālijas pilsētas Melburnas Viktorijas zooloģiskajā dārzā *Microsoft Kinect* ierīce, kas papildu aprīkota ar video projekciju, tiek izmantota, lai novērotu orangutanu uzvedību, kad tie sastopas ar interaktīvu projekciju (Kinect for Windows Product Blog. Kinect brings enrichment to zoo orangutans). Tādējādi *Microsoft Kinect* ierīce dot iespēju arī padziļinātiem dzīvnieku uzvedības pētījumiem, paverot plašas variācijas, izspēlējot dažādus interaktīvus scenārijus un paplašinot iegūto rezultātu klāstu.

Microsoft Kinect tiek pielietots arī medicīnas nozarē. Uzņēmums *GestSure* ir ieviesis *Microsoft Kinect* izmantošanu ķirurģisko operāciju zālē, sniedzot iespēju ķirurgam iegūt dažādu ar pacientu saistītu informāciju no datora tikai ar žestiem (*GestSure*). Ar šādu risinājumu ir iespējams atvieglot darbu ķirurģiem, kā arī nodrošināt sterilāku operācijas zāli, jo nav nepieciešama papildus aparatūra, piemēram, datorpele un klaviatūra, lai veiktu šādas darbības.

Microsoft Kinect ir iespējams izmantot arī sociālo dienestu darbībā, lai atvieglotu komunikāciju ar senioriem, kuri uzturas savā dzīvesvietā. Izmantojot šo ierīci, ir iespējams sazināties virtuāli, tādējādi ietaupot finanšu un laika resursus, kas tiktu patērēti ceļā pie klientiem. Ierīce tiek izmantota arī fizioterapijas sesijās, lai analizētu klientu kustības.

Uzņēmums *Nsquared* izveidojis aplikāciju viesnīcām “Nsquared viesnīcas kiosks” (*Nsquared hotel kiosk*) (Kinect for Windows Product Blog. Nsquared releases three new Kinect), kur, televizors tiek savienotst ar *Microsoft Kinect*, viesnīcas klientiem tiek piedāvāts iegūt informāciju par dažādiem pasākumiem kā pilsētā, tā arī pašā viesnīcā. Šis informatīvais stends viesnīcas apmeklētājiem sniedz iespēju interesantā veidā iegūt vēlamo informāciju.

Secinājumi un ieteikumi

1. *Microsoft Kinect* ierīce tiek izmantota vairākās nozarēs un tās pielietošanas veidi atšķiras.
2. Pastāv vēl līdz šim neapzinātas attīstības iespējas *Microsoft Kinect* izmantošanā dažādās nozarēs.
3. Dažādās nozarēs paredzētos *Microsoft Kinect* izmantošanas veidus un risinājumus ir iespējams pielāgot arī izglītības nozarē.
4. Neizdevušās *Microsoft Kinect* aplikācijas un programmas ir iespējams uzlabot un pilnveidot, tādējādi radot veiksmīgus risinājumus.
5. Izmantojot *Microsoft Kinect* ierīci nodarbību laikā, ir iespējams vieglāk noturēt izglītojamo koncentrēšanās spējas, jo šīs ierīces lietošanā ir nepieciešamas aktīva darbība.
6. Izglītības nozarē pieejami dažādi *Microsoft Kinect* pielietojuma veidi arī izglītības pamatprogrammu apgūvē, taču vēl ir plašas attīstības iespējas dažādiem mācību tematiem.
7. Ir nepieciešams veikt zinātniskos pētījumus dažādu *Microsoft Kinect* aplikāciju un datorspēju ietekmei izglītošanās procesā.
8. *Microsoft Kinect* ir iespējams izmantot dažādās vecuma grupās, kā arī darbam ar izglītojamajiem ar dažādu izglītības līmeni.

Avoti un literatūra

1. **GestSure.** *GestSure*. Pieejams: <http://www.gestsure.com/> [pēdējo reizi sk.08.05.2016.].
2. **Jumpido.** *Jumpido*. Pieejams: <http://www.jumpido.com/> [pēdējo reizi sk. 08.05.2016.].
3. **Kinect for Windows Product Blog.** *It's Official:Kinect for Windows is Comming Soon*. Pieejams: <https://blogs.msdn.microsoft.com/kinectforwindows/2011/11/03/its-official-kinect-for-windows-is-coming-soon/> [pēdējo reizi sk. 10.04.2016.].
4. **Kinect for Windows Product Blog.** *Kinect brings enrichment to zoo orangutans*. Pieejams: <https://blogs.msdn.microsoft.com/kinectforwindows/2016/03/09/kinect-brings-enrichment-to-zoo-orangutans/> [pēdējo reizi sk. 08.05.2016.].
5. **Kinect for Windows Product Blog.** *Kinect helps bring technology to Chinese classrooms and community centers*. Pieejams: <https://blogs.msdn.microsoft.com/kinectforwindows/2015/03/11/kinect-helps-bring-technology-to-chinese-classrooms-and-community-centers/> [pēdējo reizi sk. 07.05.2016.].
6. **Kinect for Windows Product Blog.** *Nsquared releases three new Kinect for Windows-based applications*. Pieejams: <https://blogs.msdn.microsoft.com/kinectforwindows/2013/05/30/nsquared-releases-three-new-kinect-for-windows-based-applications/> [pēdējo reizi sk. 07.05.2016.].
7. **Kinect for Windows Product Blog.** *Working the angles... with Kinect*. Pieejams: <https://blogs.msdn.microsoft.com/kinectforwindows/2015/02/18/working-the-angleswith-kinect/> [pēdējo reizi sk.07.05.2016.].
8. **Kinect Math.** *KinectMath* .Pieejams: <https://kinectmath.org/> [pēdējo reizi sk. 08.05.2016.].
9. **Kinems Learning Games.** *Kinems Learning Games*. Pieejams: <http://www.kinems.com/> [pēdējo reizi sk. 08.05.2016.].

10. **Levenoviča, A.** (2014). *Microsoft Kinect programmēšanas pamati*: Bakalaura darbs datorzinātnēs. Liepājas Universitāte. Liepāja, 68 lpp.
11. **Metacritic.** *Self-Defence Training Camp*. Pieejams: <http://www.metacritic.com/game/xbox-360/self-defense-training-camp> [pēdējo reizi sk. 07.05.2016.].
12. **Microsoft.** *Kinect House Monitor*. Pieejams: <https://www.microsoft.com/en-us/store/apps/kinect-house-monitor/9nblggh4p1r3> [pēdējo reizi sk. 08.05.2016.].
13. **Microsoft.** *3D Builder*. Pieejams: <https://www.microsoft.com/en-us/store/apps/3d-builder/9wzdnrcrfj3t6> [pēdējo reizi sk. 08.05.2016.].
14. **Nayi Disha.** *Making Learning Fun*. Pieejams: <http://nayidishastudios.com/> [pēdējo reizi sk. 08.05.2016.].
15. **Tech Lemur.** *The KINECT Green Screen*. Pieejams: <https://techlemur.wordpress.com/2012/06/15/the-kinect-green-screen/> [pēdējo reizi sk. 08.05.2016.].
16. **Tech Lemur.** *Using the KINECT Green Screen in English*. Pieejams: <https://techlemur.wordpress.com/2012/12/07/using-the-kinect-green-screen-in-english/> [pēdējo reizi sk. 08.05.2016.].
17. **Ubi.** *Ubi*. Pieejams: <http://www.ubi-interactive.com> [pēdējo reizi sk. 07.05.2016.].
18. **Vimeo.** *Super Mirror: An Interface for Ballet Dancers*. Pieejams: <https://vimeo.com/36948847> [pēdējo reizi sk. 08.05.2016.].
19. **Whitton, N.** (2014). *Digital games and learning : Research and Theory*. New York: Routledge, 216 lpp.
20. **Xbox.** *Body and Brain Connection*. Pieejams: <http://marketplace.xbox.com/en-US/Product/Body-and-Brain-Connection/66acd000-77fe-1000-9115-d8024e4d0827> [pēdējo reizi sk. 07.05.2016.].
21. **Xbox.** *Kinect for Xbox 360*. Pieejams: <http://www.xbox.com/en-US/xbox-360/accessories/kinect> [pēdējo reizi sk. 10.04.2016.].
22. **Xbox.** *Kinect Nat Geo TV DVD*. Pieejams: <http://marketplace.xbox.com/en-US/Product/Kinect-Nat-Geo-TV-DVD/66acd000-77fe-1000-9115-d8024d5309cd> [pēdējo reizi sk. 07.05.2016.].
23. **Xbox.** *Kinect Sesame Street TV*. Pieejams: <http://marketplace.xbox.com/en-US/Product/Kinect-Sesame-Street-TV/66acd000-77fe-1000-9115-d8024d5309da> [pēdējo reizi sk. 07.05.2016.].
24. **Xbox.** *Self-Defense Training Camp*. Pieejams: <http://marketplace.xbox.com/en-US/Product/Self-Defense-Training-Camp/66acd000-77fe-1000-9115-d80255530889> [pēdējo reizi sk. 07.05.2016.].
25. **Xbox.** *Xbox 360 Games* Pieejams: <http://marketplace.xbox.com/en-US/Games/Xbox360Games?Genre=3020> [pēdējo reizi sk. 07.05.2016.].
26. **Xbox Wire.** *Xbox One Launch Markets Confirmed*. Pieejams: <http://news.xbox.com/2013/08/14/xbox-one-confirmed-markets/> [pēdējo reizi sk. 10.04.2016.].

VIDES PĀRVALDĪBA

Jānis Brizga, Raimonds Ernšteins

Latvijas Universitāte, Ģeogrāfijas un zemes zinātņu fakultāte

Latvija, Rīga

ILGTSPĒJĪGA PATĒRIŅA PĀRVALDĪBA UN KOMUNIKĀCIJA

SUSTAINABLE CONSUMPTION GOVERNANCE AND COMMUNICATION

Summary

The aim of this article is to identify, study and evaluate sustainable consumption and production (SCP) policy and management approaches, and their application - principles, instruments and networks. The study concludes that there is experience with applying all 6 SCP policy instrument groups in Latvia, but there is lack of targeted, strategic and coordinated use of them. Also cross-instrument complementarity is not being used. Also general management approach does not provide the necessary integration and also policy effectiveness is limited. To develop further this new policy field and prevent the problems, it would require not only a single SCP policy (as national sector policy – disciplinary approach), but also a clear division of SCP responsibilities between all related public authorities (integration approach), and, especially, wider all main target group involvement (target group integration) for the whole SCP governance cycle process, particularly, policy planning and implementation with necessary following monitoring.

Keywords: policy instruments and principles, sustainable investment, distribution, production and consumption, target groups.

Atslēgas vārdi: ilgtspējīgas investīcijas, izplatīšana, ražošana un patēriņš, mērķgrupas, rīcībpolitikas instrumenti un principi.

Anotācija

Raksta mērķis ir apzināt, pētīt un novērtēt ilgtspējīga patēriņa un ražošanas (IPR) rīcībpolitikas pārvaldības pamata pieejas un to pielietojumu – rakstā analizētas IPR pieejas, principi, instrumenti un sadarbības tīkli. Pētījumā secināts, ka Latvijā tiek izmantoti IPR instrumenti no visām 6 rīcībpolitikas instrumentu grupām, bet IPR instrumentu pielietojumam trūkst mērķtiecīga, stratēģiska un starp mērķgrupām saskaņota pielietojuma. Netiek arī izmantota starp-instrumentu komplementaritāte. Arī kopējā pārvaldības pieeja nenodrošina vajadzīgo integrāciju un rīcībpolitikas efektivitāte ir nepietiekama. Šo problēmu novēršanai būtu nepieciešama ne tikai vienota un sistēmiska IPR politika (disciplinārā jeb sektora rīcībpolitika), bet arī skaidrs atbildību sadalījums starp visām tematiski iesaistāmām valsts pārvaldes iestādēm (integratīvā jeb starp-sektoru rīcībpolitika), kā arī plašāka mērķgrupu iesaiste (mērķgrupu intergācija) visā IPR pārvaldības procesa ciklā, akcentējot gan IPR politikas plānošanu, gan ieviešanu un, īpaši, uzraudzību.

Ievads

Diskusija par resursu apsaimniekošanu un patēriņa paradumu maiņu pasaulē nav nekas jauns. Jau 18. un 19. gadsimtā zinātnieki (*William Stanley Jevons, Thomas Malthus, John Stuart Mill, Frederick Soddy*) diskutēja par resursu efektīvu izmantošanu un cilvēku pārlietu lielo patēriņu, kā arī par nesaskaņām patēriņa apjomos starp bagātājiem un nabagājiem. Taču būtiskākās izmaiņas diskusijā par ilgtspējīgu patēriņu un ražošanu (IPR) sākās 1972. gadā, kad tika izdota grāmata “Robežas izaugsmei” (Meadows, Meadows et al., 1972) un notika Stokholmas konference “Par vidi un attīstību”, kas bija pirmā šāda līmeņa konference par starptautiskiem vides un attīstības jautājumiem.

IPR pēdējo gadu laikā ir kļuvusi arī par akadēmisko diskusiju neatņemamu

sastāvdaļu. Šajā diskusijā var izšķirt divas pieejas. Pirmā uzsvāru liek uz ilgtspējīgu ražošanu (piedāvājuma puses pārvaldību un tautsaimniecības nozaru ekofektivitātes palielināšanu), bet otrā – uz ilgtspējīgu patēriņu (pieprasījuma puses pārvaldība un ilgtspējīgiem dzīves stiliem).

Pirmo pieeju izmanto daudzu valstu valdības, lai definētu savu IPR rīcībpolitiku. Diemžēl pētījumi liecina, ka IPR nav iespējams nodrošināt tikai koncentrējoties uz efektivitātes palielināšanu (Greening, Greene et al., 2000; Fuchs and Lorek, 2005; Rubik, Scholl et al., 2009), jo šajā gadījumā tiek ignorēts atsietena efekts (Herring, 1998; Hertwich, 2005; Holm and Englund, 2009), kad pieaugošs patēriņš atsver tehnoloģiju sniegtos ekofektivitātes uzlabojumus. Tāpēc šo pieeju sauc par vājo IPR (Fuchs and Lorek, 2005). Savukārt stiprā IPR pieeja raksturīga ar to, ka lielāks uzsvārs tiek likts uz ilgtspējīgu patēriņu – pieprasījuma daļu (sākot no *patērēt efektīvāk un citādi* un beidzot ar *patērēt atbildīgāk vai mazāk*), ņemot vērā to, kā cilvēki var apmierināt savas vajadzības planētas ekoloģiskās ietilpības robežās. Tāpēc veiksmīgas IPR politikas īstenošanai ieteikts pievērsties ne tikai piedāvājuma, bet arī pieprasījuma puses pārvaldībai, izvairīties no vienkāršotām pieejām, skaidrojot pašreizējos patēriņa paradumus un ņemot vērā produktu dzīves ciklā radīto vides slodžu kopumu (Rubik, Scholl et al., 2009).

Rakstā tiks argumentēts par labu integrētai holistiskai pieejai, kas nodrošina pieprasījuma un piedāvājuma puses integrētu sadarbības pārvaldību. Tajā pārvaldība vairs nav tikai valsts pārvaldes monopols, bet sabiedrības procesus būtiski virza arī nevalstiskas un privātas struktūras, kas balstās sadarbībā, ilgtermiņa domāšanā un resursu pārdalē, ko stimulē dažādas sociālās inovācijas. Šī pieeja saskan ar ilgtspējīgas attīstības mērķiem un principiem, kas atbalsta nehierarhisku un uz līdzdalību vērstu vides pārvaldību. Pāreja no valdīšanas uz pārvaldību paver jaunas iespējas IPR. Integrētās IPR pieejas attīstība gan, protams, ir saistīta ar IPR sektorpolitikas izpratni, novērtējumu un attīstību kā tādu, pat, varbūt nerealizējot to kā atsevišķu rīcībpolitiku praksē, – tikai tad varam puslīdz droši apgalvot, ka zinām visas tās galvenās IPS politikas sastāvdaļas, kuras nepieciešams integrēt visās citās valsts sektorpolitikās.

Pētījuma mērķis ir apzināt, pētīt un novērtēt IPR rīcībpolitikas pārvaldības pieejas un to pielietojumus. Pētījums ir sagatavots ar Valsts pētījumu programmas atbalstītu projekta “SUSSTINO” palīdzību. Raksta sagatavošanā ir izmantotas akadēmiskās literatūras studijas, politikas dokumentu analīze, iepriekš veiktie autoru pētījumi un personīgā profesionālā pieredze.

IPR rīcībpolitika

Jau vairākus gadus starptautiskajā līmenī notiek diskusijas par nepieciešamību mainīt patēriņa un ražošanas paradumus, lai sasniegtu ilgtspējīgu attīstību. Taču pats termins “ilgtspējīgi patēriņa un ražošanas paradumi” pirmo reizi tika izmantots Rīcības programmā 21. gadsimtam – “Agenda 21”, kas tika pieņemta ANO konferencē “Vide un attīstība” 1992. gadā Riodežaneiro. “Agendas 21” ceturtajā nodaļā “Mainot patēriņa paradumus” ir teikts, ka “galvenais pastāvīgais globālās vides pasliktināšanās iemesls ir patēriņa un ražošanas paradumi, kas nav ilgtspējīgi, īpaši industrializētajās valstīs” (ANO, 1992). “Agenda 21” arī aicina valstu valdības veicināt sabiedrības apziņu par patēriņa saistību ar vides kvalitāti un stimulēt patēriņa un ražošanas paradumus, kas samazina vides

slodzes un nodrošina cilvēku pamatvajadzības. Nepieciešamību mainīt pašreizējos patēriņa un ražošanas paradumus paredz arī Rio deklarācijas “Par vidi un attīstību” 8. princips, kas nosaka, ka valstīm ir jāsamazina un jānovērš neilgtspējīgie patēriņa un ražošanas paradumi un jāveicina attiecīga demogrāfiskā politika, lai sasniegtu ilgtspējīgu attīstību un augstāku dzīves kvalitāti (UN, 1992). Balstoties uz “Agenda 21” un Rio deklarāciju, 1995. gadā ANO Ilgtspējīgas attīstības komisija izveidoja darba programmu, lai mainītu ražošanas un patēriņa paradumus.

2002. gadā ANO Johannesburgas samita “Kopējā īstenošanas plānā” (UN, 2002) tika konstatēts, ka pašreizējie patēriņa un ražošanas paradumi tiek atzīti par vienu no trim galvenajiem šķēršļiem ilgtspējīgai attīstībai. Šā plāna III nodaļa “Mainot ilgtspējīgos patēriņa un ražošanas paradumus” aicina valstis atbalstīt 10 gadu programmu ietvara izstrādi IPR atbalstam reģionālā un nacionālā līmenī. Balstoties uz šo aicinājumu, tika uzsākts tā saucamais Marokešas process (Clark, 2007), kura mērķis ir veicināt starptautisku dialogu, lai veidotu programmas IPR attīstībai. Pašlaik Marokešas procesa ietvaros jau ir izveidotas un darbojas 6 šādas programmas: patērētāju informēšana, Ilgtspējīgs dzīvesveids un izglītība, Ilgtspējīgs publiskais iepirkums, Ilgtspējīgas ēkas un būvniecība, Ilgtspējīgs tūrisms un Ilgtspējīgas pārtikas sistēmas.

Sekojošā ANO aicinājumam, IPR rīcībpolitiku īsteno arī ES. Būtiskākie tās elementi ir integrētā produktu politika, ekodizaina prasības attiecībā uz enerģiju patērējošiem ražojumiem, zaļā iepirkuma un ekomarķējuma politika, kā arī citas iniciatīvas (Rubik, Scholl et al., 2009). Lielākajā daļā šo iniciatīvu, tostarp 2008. gadā Eiropas Komisijas izstrādātajā Ilgtspējīga patēriņa un ražošanas un ilgtspējīgas rūpniecības politikas rīcības plānā (EC 2008), runāts par “gudru patēriņu”, “labākiem produktiem” un “globālo tirgu ilgtspējīgiem produktiem”. Līdz ar to ES IPR rīcībpolitika, kas lielā mērā ir saistoša arī Latvijai, pamatā ir vērsta uz ilgtspējīgu produktu pieeju, kas balstīta pieņēmumā, ka IPR var nodrošināt, tirgū piedāvājot videi draudzīgus produktus un pakalpojumus, kuru ražošanu veicina patērētāju pieprasījums un ekodizaina prasības (Lorek, 2009).

Ilgtspējīgi patēriņa un ražošanas paradumi ir kļuvuši arī par vienu (divpadsmitais) no 2015. gada 25. septembrī ANO Ģenerālajā asamblejā apstiprinātajiem 17 Ilgtspējīgas attīstības mērķiem (IAM). Šim mērķim ir pakārtoti ir 8 apakšmērķi. Tāpat ilgtspējīgs patēriņš un ražošana, ir iekļauta kā komponente daudziem IAM un apakšmērķiem. Lai novērtētu šo mērķu un apakšmērķu sasniegšanu, ir izstrādāti indikatori. Tuvākajos gados valstīm būs jānosaka prioritātes, jāidentificē stiprie un vājie punkti statistiskajā sistēmā un jāizveido procedūras, lai varētu gatavot, analizēt, ziņot un komunicēt statistisko informāciju.

Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā līdz 2030. gadam tiek atzīts, ka Latvijas dabas resursu vērtība un dabiskās vides pieejamība sniedz unikālu iespēju attīstīt „zaļo” ekonomiku un ilgtspējīgu patēriņu, veidot un saglabāt Latvijas kā „zaļas” valsts tēlu – valsts starptautiskās atpazīstamības būtisku sastāvdaļu. Tas ir cieši saistīts ar stratēģijas izvirzīto mērķi: 2030. gadā Latvija būs plaukstoša aktīvu un atbildīgu pilsoņu valsts. Ikviens varēs justies drošs un piederīgs Latvijai, šeit katrs varēs īstenot savus mērķus. Nācijai stiprums sakņosies mantotajās, iepazītajās un jaunradītajās kultūras un garīgajās vērtībās, latviešu valodas bagātībā un citu valodu zināšanās. Tas vienos sabiedrību jaunu, daudzveidīgu un neatkārtojamo vērtību radīšanai ekonomikā, zinātnē un kultūrā, kuras

novērtēs, pazīs un cienīs arī ārpus Latvijas. Diemžēl Latvijai nav vienotas ilgtspējīga patēriņa pārvaldības stratēģijas, politikas vai plānu un trūkst plānveidīgas un koordinētas pieejas šo jautājumu risināšanā. Latvijā ilgtspējīga patēriņa pārvaldībā lielākā uzmanības ir vērsta uz piedāvājumu (ražošanu) – koefektivitātes palielināšanu un videi draudzīgu tehnoloģiju izmantošanu (Brizga, 2012).

Taču par ilgtspējīga patēriņa pārvaldības dažādiem elementiem Latvijā ir atbildīgas vairākas institūcijas:

- nodokļu politika, publiskā iepirkuma regulējums, investīcijas – Finanšu ministrija;
- mājokļa, enerģētikas politika – Ekonomikas ministrija;
- pārtikas jautājumi – Zemkopības ministrija;
- transporta sektors – Satiksmes ministrija

Pēdējā laikā Latvijā tiek īstenotas vairākas iniciatīvas, kas vērstas uz dzīves cikla koncepta iekļaušanu Latvijas normatīvajos regulējumos, lai veicinātu pieprasījuma un piedāvājuma veidošanos zaļam iepirkumam/ zaļam publiskam iepirkumam, un dzīves cikla analīzes piemērošanu citās politikas jomās. Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija ir izstrādājusi Zaļā iepirkuma un zaļā publiskā iepirkuma veicināšanas plānu 2015.–2017. gadam, kas izvirza sasniedzamos mērķus zaļā publiskā iepirkuma īpatsvaram Latvijā. 2017. gadā ir paredzēts sasniegt 30% zaļā publiskā iepirkuma īpatsvara valsts un pašvaldību veiktajos iepirkumos. Vienlaicīgi Finanšu ministrija gatavo grozījumus publiskā iepirkuma likumā un sabiedrisko pakalpojumu likumā, kurā tiek iekļauta dzīves cikla analīzes piemērošana veiktajos iepirkumos un deleģējums izstrādāt normatīvo regulējumu zaļam publiskam iepirkumam. Ministru kabineta noteikumus izstrādā Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija. Ekonomikas ministrija virza grozījumus energoefektivitātes likumā, kas paredz enerģijas efektivitāti enerģijas ražošanā, sadalē un gala patēriņā. Pārtikas nozarē ir spēkā MK noteikumi par vides kritēriju piemērošanu un piedāvājuma izvēles kritēriju noteikšanu pārtikas produktu piegādes un ēdināšanas pakalpojumu iepirkumiem.

IPR rīcībpolitikas instrumenti

IPR rīcībpolitikas īstenošanai ir nepieciešama sistēmiska pieeja un komplementāra dažādu instrumentu izmantošana, kurus pielieto gan valsts un pašvaldību pārvaldes iestādes, gan sabiedriskās organizācijas, uzņēmumi un citas mērķgrupas (Rubik, Scholl et al., 2009). IPR instrumenti ir līdzekļi, kas var tikt izmantoti pārejai uz ilgtspējīgu patēriņu un ražošanu. Tos var iedalīt 6 instrumentu grupās:

1. **Plānošanas** instrumenti – ietver nacionālos, nozaru un teritoriālos plānus un stratēģijas, kas ietekmē IPR;
2. **Normatīvie** instrumenti – ietver normatīvos aktus, kas nosaka tiesības, pienākumus un aizliegumus IPR jomās;
3. **Institucionālie** instrumenti – aptver institucionālo sistēmu, kas nepieciešama IPR plānošanā, ieviešanā un kontrolē;
4. **Infrastruktūras** instrumenti – vērsti uz IPR nodrošināšanai nepieciešamās infrastruktūras, piemēram, veloceliņi, atkritumu apsaimniekošanas sistēma, izveidi;
5. **Finanšu un ekonomiskie instrumenti** – ietver subsīdijas, nodokļus un tarifus, tirdzniecības atvieglojumus, finanšu atbalsta mehānismus un emisiju tirdzniecības

sistēmas;

6. **Komunikācijas** instrumenti – ietver informatīvos pasākumus, apmācības, publikācijas, kā arī obligātās un brīvprātīgās sertifikācijas sistēmas, piemēram, ekomarķējumi.

Sekojošā "Agenda 21" aicinājumam un izmantojot dažādas pieejas, daudzas valstis ir izstrādājušas nacionālos IPR plānus un programmas. Piemēram, Lielbritānija savā IPR politikā galveno uzvaru liek uz rūpniecisko sektoru un uzņēmumiem, savukārt Zviedrija lielākoties koncentrējas uz patērētāju uzvedības maiņu. Latvijā nav vienotas ilgtspējīgas patēriņa un ražošanas stratēģijas, politikas vai plānu un trūkst plānveidīgas un koordinētas pieejas IPR jautājumu risināšanā. Ar IPR jautājumiem galvenokārt nodarbojas Vides ministrija, taču daudzas rīcībpolitikas jomas ir arī citu ministriju kompetencē. Par nodokļu politiku ir atbildīga Finanšu ministrija, Ekonomikas ministrijas kompetencē ir mājokļa jautājumi, Satiksmes ministrija regulē ar transporta sektoru saistītos jautājumus, savukārt Zemkopības ministrija ir atbildīga par pārtikas sektoru. IPR procesu pārvaldībā (gan formāli, gan neformāli) iesaistās arī citas mērķgrupas (nevalstiskās organizācijas, uzņēmumi, pašvaldības, izglītības iestādes, plašsaziņas līdzekļi un zinātne), kuru intereses daudzos gadījumos ir pretējas. Taču atsevišķi ilgtspējīga patēriņa un ražošanas pārvaldības elementi ir sastopami dažādos politikas plānošanas dokumentos un normatīvajos aktos. Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā līdz 2030. gadam norādīts, ka Latvijas dabas resursu vērtība un dabiskās vides pieejamība sniedz unikālu iespēju attīstīt „zaļo” ekonomiku un ilgtspējīgu patēriņu, veidot un saglabāt Latvijas kā „zaļās” valsts tēlu – valsts starptautiskās atpazīstamības būtisku sastāvdaļu. Diemžēl vidējā termiņa plānošanas dokuments Nacionālais attīstības plāns 2020. gadam ļoti nedaudz uzmanības pievērš zaļās ekonomikas attīstībai, bet vairāk koncentrējas uz ekonomisko izaugsmi.

Pēdējā laikā Latvijā tiek realizētas vairākas iniciatīvas, kas vērstas uz dzīves cikla koncepta iekļaušanu Latvijas normatīvajos regulējumos, lai veicinātu pieprasījuma un piedāvājuma veidošanos zaļam iepirkumam/ zaļam publiskam iepirkumam un dzīves cikla analīzes piemērošanu citās politikas jomās. Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija ir izstrādājusi Zaļā iepirkuma un zaļā publiskā iepirkuma veicināšanas plānu 2015.–2017. gadam, kas izvirza sasniedzamos mērķus zaļā publiskā iepirkuma īpatsvaram Latvijā. 2017. gadā ir paredzēts sasniegt 30 % zaļā publiskā iepirkuma īpatsvara valsts un pašvaldību veiktajos iepirkumos. Ekonomikas sektorā virza grozījumus energoefektivitātes likumā, kas paredz enerģijas efektivitāti enerģijas ražošanā, sadalē un gala patēriņā. Neskatoties uz to, Latvijā IPR pārvaldības lielākā uzmanība ir vērsta uz piedāvājumu (ražošanu) – ekoefektivitātes palielināšanu un videi draudzīgu tehnoloģiju izmantošanu.

Sadarbības tīkli

Pāreja no hierarhiskas uz tirgus un tīklveida pārvaldību (Bähr and Treib, 2007) nodrošina plašāku interešu grupu iesaisti ilgtspējīga patēriņa pārvaldībā. Līdz ar to valsts pārvalde vairs nav vienīgais ilgtspējīga patēriņa pārvaldības aģents, un citu interešu grupu loma nepārtraukti pieaug. Visas interešu grupas ir atbildīgas par pašreizējo vides stāvokli, tām ir jāklūst par pārmaiņu aģentiem ilgtspējīgākas nākotnes veidošanā, nodrošinot izmaiņas makrovides faktoros. Taču vēl joprojām ilgtspējīga patēriņa pārvaldības instrumentu veiksmīgs lietojums lielā mērā atkarīgs no aktīvas valsts pārvaldes institūciju

iesaistīšanās. Līdz šim ir zināmi tikai daži veiksmīgi ilgtspējīga patēriņa instrumenti ar ierobežotu valsts pārvaldes lomu, piemēram, dažādas kopienas iniciatīvas un brīvprātīgie instrumenti. Brīvprātīgos instrumentus arvien vairāk izmanto arī valsts pārvalde, iesaistoties partnerībā ar privāto sektoru, kā arī izmantojot komunikācijas instrumentus. Taču vēl joprojām valsts pārvalde visplašāk praksē izmanto tieši normatīvos un ekonomiskos instrumentus, piemēram, standartu, nodokļu un subsīdiju veidā. Valsts pārvaldes uzdevums ir novērst tirgus nepilnības, ieviešot zaļā budžeta reformu, nodrošināt taisnīgu resursu pārdali sabiedrībā, veidot tehnisko infrastruktūru, telpisko un tiesisko ietvaru, atbalstīt sociālās (sistēmiskās) inovācijas un sociālo uzņēmējdarbību, stimulēt un veicināt sabiedrības līdzdalību, dialogu, eksperimentus, mācīšanos un labo piemēru difūziju plašākā sabiedrībā, lai veicinātu ilgtspējīgākus patēriņa paradumus. Šīs funkcijas īstenojamas sadarbībā ar citām interešu grupām.

Biznesa stratēģijas ilgtspējīga patēriņa attīstībā ir peļņas un izaugsmes efekta ierobežotas (izņemot sociālo uzņēmējdarbību), jo uzņēmumi darbojas akcionāru interesēs, kuri iegulda uzņēmumos, lai gūtu peļņu. Tāpēc uzņēmumu pieeja ilgtspējīga patēriņa jomā parasti aprobežojas ar ecoefektivitātes pieeju – resursu efektivitātes uzlabojumiem piegādes ķēdē, produktu ekodizainu, zaļā iepirkuma principu ieviešanu un zaļo mārketingu. Biznesa pieeja ilgtspējīga patēriņa pārvaldībā atbilst pašlaik īstenotajai tirgus pārvaldības pieejai, kas nerisina apjoma un atsītiena efekta radīto vides slodžu pieaugumu.

Šo problēmu ir tikai daļēji iespējams risināt pašreizējā ekonomiskā modeļa ietvaros. Parādās arvien jaunas biznesa iniciatīvas, piemēram, uzņēmumi, kuri veicina produktu koplietošanu, un sociālie uzņēmumi, kuru galvenais uzdevums nav peļņas gūšana, bet iedzīvotāju vajadzību apmierināšana un kādu sabiedrībai būtisku funkciju veikšana. Latvijā šāda veida business sāk tikai attīstīties. Taču pastāv daudz nišu biznesam bioloģiskās lauksaimniecības, ekokosmētikas un otrreizēji pārstrādātu produktu jomās.

Iedzīvotāju patēriņa prakse mājāsaimniecībās saistās ar jomām, kas sniedz ekonomisku ieguvumu, nodrošina statusu vai tiek plaši komunicētas. Patērētāji labprāt iesaistās atkritumu šķirošanā, kas neprasa daudz pūļu un līdzekļu, vai, ja ir pietiekami turīgi, izvēlas videi draudzīgus produktus un pakalpojumus, taču ir atturīgi pret patēriņa samazināšanu un būtiskām izmaiņām ikdienas dzīves organizācijā. Sabiedrībā ierastās prakses ir grūti laužamas, un patērētāju uzvedības paradumus nosaka komplekss ārējo un iekšējo faktoru kopums. Patērētāji nevar būt galvenie atbildīgie par ilgtspējīgu patēriņu, jo to uzvedības paradumu maiņu ierobežo daudzi ārējie faktori, piemēram, infrastruktūra un piegādes sistēmas. Liela daļa patērētāju Latvijā nav gatavi mainīt savu rīcību, un resursu noplicināšanā un vides piesārņojumā vaino uzņēmumus, bet uz tiem neizdara spiedienu, pieprasot stingrāku uzņēmumu vides sniegumu. Savukārt uzņēmumi nevirzās ilgtspējīga patēriņa virzienā, bet sagaida stingrāku valsts regulējumu, patērētāju un NVO spiedienu. Nevalstiskās organizācijas ir galvenie pietiekamības pieejas atbalstītāji. Taču NVO Latvijā trūkst stratēģiskas, koordinētas rīcības šo jautājumu risināšanā, to spējas ietekmēt lēmumus ir ierobežotas. Latvijā iztrūkst sabiedriskā diskursa par ilgtspējīga patēriņa tēmu. Veiksmīgākas ilgtspējīga patēriņa pārvaldības nodrošināšanai būtu jāveicina plašāk zinātnes – NVO un zinātnes, – valsts pārvaldes sadarbība, lai pārnestu zinātnes atklājumus un teorijas ilgtspējīga patēriņa jomā uz plašāku sabiedrību un valsts pārvaldi. Zināšanu pārneses nodrošināšanai būtiska ir NVO sadarbība ar patērētājiem. NVO un zinātnes loma

pārmaiņu piramidā ļoti svarīga, jo šīm interešu grupām ir visaugstākā sabiedrības uzticība.

Izpratne par dzīves kvalitāti atspoguļojas interešu grupu ilgtspējīga patēriņa pārvaldības rīcībās. Regulējošo, ekonomisko un komunikācijas instrumentu izmantošana tādās jomās kā energoefektivitāte tiek uzskatīta par pieņemamu un atbalstāmu rīcību no dažādu interešu grupu puses, bet, piemēram, autotransporta un elektropreču izmantošanas ierobežošana vai izmaiņas cilvēku diētā tiek uztvertas par pārlietu indivīda izvēles brīvības ierobežošanu, tādēļ šajās jomās trūkst saskaņotu, mērķtiecīgu rīcību vides slodžu mazināšanā.

Interesešu grupu novērtējums parāda, ka Latvijā nav izveidojies funkcionāls interešu grupu sadarbības tīkls ilgtspējīga patēriņa pārvaldībā, un interešu grupu īstenotajām iniciatīvām ir gadījuma raksturs, kas neveido kopīgu sistēmu. Interesešu grupu sadarbības tīkliem ir jāveicina sadarbība, informācijas apmaiņa, sniedzot metodoloģisku atbalstu interesešu grupu īstenotajām iniciatīvām ilgtspējīga patēriņa pārvaldībā. Šādas pārvaldības pieejas attīstība prasa kopējas intereses un visu iesaistīto pušu kopīgus centienus. Šādu daudzveidīgu tīklu pārvaldība ir būtiska, bet paralēli pastāvošo konfliktējošo interešu dēļ – komplekss process. Pašreizējā rīcībpolitika akcentē uzņēmēju lomu pārvaldības procesā, bet nespēj saskaņot patērētāju un uzņēmumu intereses ilgtspējīgā patēriņā. Tāpēc lielāka uzmanība jāpievērš valsts pārvaldes – patērētāju attiecību stiprināšanai.

Ciešu, saskaņotu sadarbības tīklu attīstības priekšnosacījums ir interešu grupu horizontālā un vertikālā sadarbība. Latvijā vājā starpsektoru biznesa sadarbība un sadarbība piegādes ķēdē, kā arī vājā sadarbība starp valsti un citām interešu grupām, ir ilgtspējīga patēriņa pārvaldību ierobežojošs faktors. Sadarbību ierobežo zemais uzticības līmenis, kas ir vērojams starp dažādām interešu grupām un šo grupu iekšienē. Uzticības trūkums noved pie nevēlēšanās dalīties problēmās, idejās un meklēt kopīgus risinājumus. Uzticība veidojas pamazām, un tā ir atkarīga no lēmumu pieņemšanas caurskatāmības un līdzdalības iespējām. Viens no ceļiem šīs krīzes pārvarēšanai ir vietējo viedokļu līderu un mediatoru, kuriem ir augstākā sabiedrības uzticība, identificēšana un iesaistīšana ilgtspējīga patēriņa diskursā. Uzticības krīzi sabiedrībā veicina arī nevienlīdzība sabiedrībā. Džini koeficients, kas parāda ienākumu atšķirības sabiedrībā, Latvijā palielinās, kas liecina par ienākumu nevienlīdzības pieaugumu. Nevienlīdzīgas sabiedrības nespēj radīt funkcionējošus sadarbības tīklus un to galvenais attīstības dzinulis ir materiālā labklājība, kas ir pretstatā ilgtspējīgam patēriņam.

Integrēta ilgtspējīga patēriņa pārvaldība

Pašlaik ilgtspējīga patēriņa pārvaldību Latvijā un arī citur pasaulē nosaka neoklasiskās ekonomikas paradigma, kas balstās ticībā par bezgalīgu eksponenciālu ekonomisko izaugsmi un tirgus spējām efektīvi pārvaldīt resursus. Šī pieeja balstās tirgus pārvaldības pieejā, ir vērsta uz piedāvājuma puses pārvaldību un ekoefektivitāti, taču tā nav pietiekama absolūto vides slodžu samazināšanai, un tā sabiedrībā nostiprina materiālistisku pasaules uzskatu. Tai ir raksturīga centralizēta, institucionalizēta lēmumu pieņemšana, vertikālā integrācija un ierobežota interešu grupu līdzdalība, kā arī tirgus pārvaldības instrumentu izmantošana un tehniski risinājumi (skatīt 1. tabulu).

Lai arī kopienas iniciatīvas Latvijā līdz šim ir bijušas marginalizētas, pakāpeniski attīstās alternatīvs hedonisms (Soper, 2008), kas atbalsta integrētas pārvaldības pieeju.

Taču līdz šim postmateriālistiskais pasaules uzskats Latvijā nav īstenojies plašas sabiedrības pieņemtos patēriņa paradumos, un sabiedrībā valda attieksmju – rīcību plaisa, kad cilvēki augstu vērtē tīru vidi un nosoda vides piesārņojumu un degradāciju, bet vides problēmas nesaista ar saviem ikdienas uzvedības un patēriņa paradumiem, nav gatavi īstenot ilgtspējīgu patēriņu un videi draudzīgu rīcību. Lai nodrošinātu integrētu ilgtspējīga patēriņa pārvaldību, nepieciešamas izmaiņas patēriņu nosakošajos makrovīdes faktoros un normatīvā bāze, organizatoriskās struktūras un novērtējuma sistēma, kas veicina un uztur šādu integrētu pārvaldību. Normatīvajai bāzei jāveicina vertikālā un horizontālā integrācija – ilgtspējīga patēriņa rīcībpolitiku principu, mērķu un uzdevumu saskaņotība starp dažādiem pārvaldības līmeņiem (starptautisko, reģionālo, nacionālo un vietējo) un rīcībpolitikas jomām (piemēram, klimata, transporta un enerģētikas rīcībpolitiku savstarpējā integrācija), kā arī politiskais un sabiedrības atbalsts šīs rīcībpolitikas īstenošanai.

Šīs rīcībpolitikas izstrādei, ieviešanai un uzraudzībai ir nepieciešama (a) progresīva resursu patēriņa atsaiste no ekonomiskās izaugsmes tempiem, (b) sociālo jautājumu integrācija ilgtspējīga patēriņa rīcībpolitikā, (c) apjoma un atsienas efekta novēršana, (d) sistēmiskas, savstarpēji saskaņotas izmaiņas makrovīdes faktoros:

- normatīvā sistēma – jāveido ilgtspējīgs integrēts normatīvais ietvars, veicinot interešu grupu sadarbību un līdzdalību lēmumu pieņemšanā un ieviešot augstākus vides standartus (t.sk. izvēļu rediģēšana);
- ekonomiskā sistēma (pirkspēja, cenas, līdzekļu pieejamība u.tml.) – jāattīsta tirgus un ārpus tirgus mehānismi, kas veicina videi draudzīgu ražošanu un patēriņu, preču un pakalpojumu cenās integrē ārējās sociālās un vides izmaksas (zaļā budžeta reforma) un apmierina iedzīvotāju vajadzības;
- tehnoloģiskā vide – produktiem un pakalpojumiem ar mazāku ekoloģisko pēdu ir jākļūst pieejamākiem un dominējošiem tirgū;
- fiziskā vide – infrastruktūrā, lai atvieglotu ilgtspējīgu patēriņu un izskaustu neilgtspējīgus patēriņa paradumus;
- sociālā vide – mainot patēriņa simbolisko nozīmi un attīstot mazāk materiālistisku, altruistiskāku dzīves stilu un vērtības, piemēram, cilvēktiesības, vienlīdzība un rūpes par vidi;
- psiholoģiskā vide – patērētāju zināšanās un vides apziņā, informējot patērētājus par viņu patēriņa paradumu saistību ar konkrētām vides slodzēm un palielinot patērētāju zināšanas par produktu un pakalpojumu vides marķējumiem un alternatīvu izvēlēm.

Pašreizējās un integrētās ilgtspējīga patēriņa pārvaldības pieeju un nosacījumu salīdzinājums

	Pašreizējā tirgus pieeja	Integrētā pārvaldības pieeja
Mērķi	Relatīvās atsaiste	Progresīvā atsaiste
Stratēģiskā pieeja	Dominē ekoeftektivitātes pieeja; Tehniskās un ekonomiskās reformas tautsaimniecības nozaru ekoeftektivitātes palielināšanai; Piedāvājuma puses pārvaldība; Atbalsts ilgtspējīgam patēriņam un zaļākiem produktiem; Pamatatbildība gulstas uz individuālu patērētāju pleciem; Vienkāršākie risinājumi.	Komplementāra, integrēta pieeju kombinācija; Valsts pārvaldēs koordinētas strukturālās reformas resursu plūsmas samazināšanai planētas ekoloģiskajās ietilpības robežās; Neilgtspējīgu patēriņa paradumu izskaušana; Pamatatbildība gulstas uz sabiedrību; Izmaiņas patēriņa sektoros ar būtiskākajām vides slodzēm.
Process	Centralizēta, institucionalizēta lēmumu pieņemšana; Vertikālā integrācija; Ierobežota interešu grupu līdzdalība.	Decentralizēta, tīklveida lēmumu pieņemšana; Horizontālā un vertikālā integrācija; Plaša interešu grupu līdzdalība; Pašizglītošanās process; Spēcīga politiskā koordinācija.
Instrumentu lietojums	Singulāra instrumentu izmantošana; Tirgus instrumentu izmantošana; Racionāla patērētāja pieeja; Tehnoloģiskās inovācijas; Fiksētas normas.	Holistiska pieeja; Integrēta instrumentu izmantošana; Mērķgrupu orientēta pieeja; Sociālās (sistēmiskās) un vides inovācijas; Elastīgas normas.

Diskusijas un secinājumi

Valsts, pašvaldību iestādes un iedzīvotāji, uzņēmumi, nevalstiskās organizācijas un citi mediatori kopā ir galvenie IPR rīcībpolitikas veidotāji gan strādājot ar šo principā jauno starpnozari kopumā, gan tās uzstādījumu integrēšanā visās esošajās rīcībpolitiku nozarēs (sektoros). Šajā IPR rīcībpolitikas attīstības posmā Latvijā būtiska ir dažādu pieeju, akcentu un pamatuzstādījumu nodrošināšana, to komplemetārā saistībā.

1. Latvijā patreiz vēl netiek īstenota **integrēta IPR rīcībpolitika**, jo tā pamatā fokusējas uz piedāvājuma pārvaldību un ražošanas procesu ekoeftektivitātes palielināšanu, nenodrošinot pietiekami horizontālo un vertikālo iterāciju. Šī rīcībpolitika balstās uz **piesārņotājs maksā** un **ekonomiskās atsaistes** principu, taču netiek attīstīti šādi būtiski IPR principi: **produktu dzīves cikla pieeja**, **ilgtspējīga dzīvesveida veicināšana** un **atsitiena efekta novēršana**. Lai nodrošinātu integrētu IPR rīcībpolitiku, lielāka uzmanība būtu jāpievērš arī absolūtās atsaistes nodrošināšanai, sociālo jautājumu integrācijai IPR rīcībpolitikā un ekonomisko procesu pieprasījuma puses pārvaldībai. Tāpēc Latvijā būtu nepieciešams, iesaistot mērķgrupas, izstrādāt **vienotu IPR politiku**, kas noteiktu galvenos IPR mērķus, principus un atbildības un palīdzētu mērķtiecīgāk izmantot politikas instrumentus stipras IPR rīcībpolitikas īstenošanā. IPR nevar koncentrēties tikai uz vienu no minētajām ilgtspējīga patēriņa pārvaldības pieejām. Jālieto visas šīs pieejas, taču to nozīmīgums var atšķirties atkarībā no patēriņa sektora (pārtika, transports, mājoklis u. c.), mērķgrupas un sociālekonomiskā konteksta (makrovīdes faktoriem).

2. Lai nodrošinātu šo dažādo mērķgrupu saskaņotu, efektīvu rīcību, ir, kā saprotams, jāpielieto **instrumentu komplementāra pieeja** (Rubik, Scholl et al., 2009). Visefektīvāk problēmu var risināt, pielietojot dažādu līdzekļu kombinācijas, piemēram, palielinot

akcīzes nodokli degvielai, tiek īstenota arī sabiedrības informācijas kampaņa par nodokļa aprēķināšanu un administrēšanu uzņēmumiem un nodokļa būtību attiecībā uz patērētājiem. Šāda komplementāra pieeja Latvijā tiek izmantota reti.

3. Svarīga ir ne tikai instrumentu komplementāra izmantošana, bet arī dažādu **mērķgrupu sadarbība** šo instrumentu pielietošanā. Lielākā daļa IPR rīcībpolitikas instrumentu ir atkarīgi no aktīvas valsts pārvaldes institūciju iesaistīšanās, jo līdz šim pasaulē ir zināmi tikai daži veiksmīgi brīvprātīgie IPR instrumenti, kur valsts pārvaldes loma ir ierobežota. Viens no tādiem ir FSC sertifikāts, kas veiksmīgi darbojas visā pasaulē un arī Latvijā. Šādus un līdzīgus brīvprātīgos un komunikācijas instrumentus plaši pielieto dažādas nevalstiskās organizācijas un uzņēmumi. Arī valdība arvien vairāk atbalsta **brīvprātīgo instrumentu** pielietošanu IPR pārvaldībā un pati aktīvi izmanto komunikācijas instrumentus, piemēram, organizējot dažādus konkursus un atbalstot paplašināto ražotāja atbildību. Diemžēl vēl joprojām visplašāk praksē tiek pielietoti tieši tiesiskie un ekonomiskie instrumenti, piemēram, likumi, standarti un nodokļi, jo tiem ir tūlītēja administratīva iedarbība. Taču šīs rīcības netiek papildinātas ar komunikācijas instrumentiem, kas veicinātu mērķgrupu iesaisti, informētību un motivāciju.

4. Kaut gan iesaistītās mērķgrupas IPR jomā ir īstenojušas dažnedažādas iniciatīvas, preču un pakalpojumu cenas Latvijā vēl joprojām neatspoguļo to pilna dzīves cikla vides izmaksas, pilnībā netiek īstenota zaļā budžeta reforma un plaši tiek atbalstītas vidi degradējošas rīcības, pamatā fosilās enerģijas izmantošana lauksaimniecībā, transporta sektorā un enerģētikā (elektroenerģija un siltumapgāde). Ilgtspējīga ražošana Latvijā galvenokārt attīstās koefektivitātes virzienā. Taču tikai daži uzņēmumi investē ekodizainā, klientu, darbinieku un piegādes ķēdes dalībnieku vides apziņas veidošanā un videi draudzīgu produktu tirgus veicināšanā. Tas varētu būt skaidrojams ar to, ka investīcijas tehnoloģiskos risinājumos dod tūlītēju ekonomisku ieguvumu un palielina uzņēmumu konkurētspēju. Taču uzņēmumi nav gatavi attīstīt videi draudzīgu produktu tirgu un tajā konkurēt.

5. No visa augstāk minētā izriet principiāla nepieciešamība attīstīt ilgtspējīga patēriņa komunikāciju, vēlams tās sadarbības komunikācijas modeļa piemērošanas kontekstā šai rīcībpolitikas nozarei/sectoram, proti, izmantojot komplementāri ilgtspējīga patēriņa informāciju un izglītību/apmācību, līdzdalību un ilgtspējībai draudzīgu rīcību.

IPR pārvaldības jomā ir nepieciešami arī detalizētāki pētījumi par stiprās un vājās IPR rīcībpolitikas atšķirībām, priekšrocībām un trūkumiem, kā arī atsevišķu instrumentu efektivitātes analīze un situācijas pētījumi videi būtiskākajās patēriņa jomās: transports, mājoklis un pārtika.

Publikācija sagatavota ar Valsts pētījumu programmas SUSTINNO projekta „Vides daudzveidība un ilgtspējīga pārvaldība” finansiālu atbalstu.

Avoti un literatūra

1. ANO (1992). *Agenda 21*.
2. Bähr, H., Treib, O. (2007). *Governing modes in social and environmental policies*. Deliverable 1: D50.
3. Clark, G. (2007). *Evolution of the global sustainable consumption and production policy and the United Nations Environment Programme's (UNEP) supporting activities*. *Journal of Cleaner Production* 15(6): 492–498.
4. EC (2008). *Communication From The Commission To The Council, The European Parliament, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions on the Sustainable*

- Consumption and Production and Sustainable Industrial Policy Action Plan*. COM(2008) 397. Brussels, European Commission.
5. **Fuchs, D. A., Lorek, S.** (2005). *Sustainable consumption governance: A history of promises and failures*. *Journal of Consumer Policy* 28(3): 261–288.
 6. **Greening, L. A., Greene, D. L., et al.** (2000). *Energy efficiency and consumption—the rebound effect—a survey*. *Energy Policy* 28(6): 389–401.
 7. **Herring, H.** (1998). *Does energy efficiency save energy: the implications of accepting the Khazzoom-Brookes Postulate*. EERU, the Open University.
 8. **Hertwich, E. G.** (2005). *Consumption and the rebound effect: An industrial ecology perspective*. *Journal of industrial ecology* 9 (1-2): 85–98.
 9. **Holm, S.-O., Englund, G.** (2009). *Increased ecoefficiency and gross rebound effect: Evidence from USA and six European countries 1960–2002*. *Ecological economics* 68 (3): 879–887.
 10. **Lorek, S.** (2009). *Weak sustainable consumption: for strong sustainable consumption governance*.
 11. **Meadows, D. H., Meadows D. L., et al.** (1972). *The limits to growth*. New York 102.
 12. **Rubik, F., Scholl G., et al.** (2009). *Innovative approaches in European sustainable consumption policies*. 192.
 13. **Soper, K.** (2008). *Alternative Hedonism'and Citizen Consumer*. *Citizenship and consumption*: 191–205.
 14. **UN.** (1992). *Rio declaration on environment and development*.
 15. **UN.** (2002). *Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development*.

Jānis Kauliņš, Krista Ošniece, Anita Lontone, Uģis Rusmanis, Raimonds Ernšteins
Latvijas Universitātes Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultāte
Latvija, Rīga

VIDEI DRAUDZĪGAS RĪCĪBAS PAŠVALDĪBU PUBLISKAJĀ VIDĒ: ATTĪSTĪBA UN ŠKĒRŠĻU KOPUMS LIEPĀJAS PILSĒTĀ

ENVIRONMENTALLY FRIENDLY BEHAVIOUR IN MUNICIPALITIES: DEVELOPMENT AND
OBSTACLES IN LIEPAJA CITY

Summary

The research was carried out in the framework of the State research program "SUSTINNO" and held in the city of Liepaja, as a pilot-territory of the project, with the target to find out the dominant values related to the environment and its connection with sustainable management and lifestyle. Environmentally friendly actions (EFA) are one of those values' reflection, which shows local residents' and public stakeholders' practical attitude to their own declared value scale, and helps to uncover the differences between actions and values. This research part evaluates almost 40 interviews with different public stakeholders. These interviews are based on EFA communication model, instruments and environmental sector aspects. Stakeholders were chosen from among people working in public environment and who directly or indirectly can impact environmental condition. They were asked about EFA, which applies to stakeholders' inside and outside action model. Summing up the results of this research we can estimate EFA prevalence in Liepaja city's stakeholders, as well as obstacles that slow down EFA prevalence in different stakeholders.

Keywords: environmentally friendly behaviour, target groups, environmental sectors, management tools, barriers.

Atslēgas vārdi: videi draudzīga rīcība, mērķgrupas, vides sektori, pārvaldības instrumenti, šķēršļi.

Anotācija

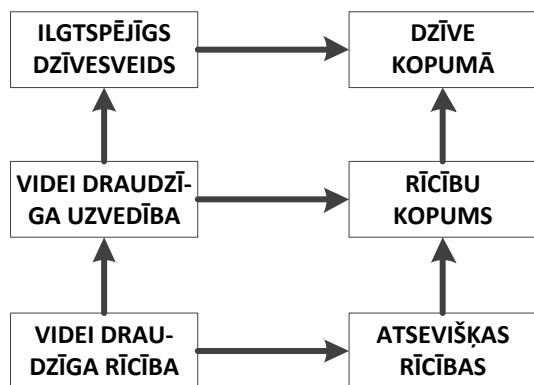
Pētījums tika veikts Valsts pētījumu programmas „SUSTINNO” ietvaros Liepājā kā projekta modeļteritorijā ar mērķi noskaidrot sabiedrībā valdošās vērtības attiecībā pret vidi un to saistību ar ilgtspējīgu saimniekošanas un dzīves veidu. Videi draudzīgās rīcības (VDR) ir viens no šo vērtību atspoguļojumiem, kas parāda iedzīvotāju un sabiedrības mērķa grupu pārstāvju praktisko attieksmi pret sevis deklarēto vērtību skalu un palīdz atsegt atšķirības starp rīcībām un vērtībām. Šeit aprakstītā pētījuma daļa izvērtē gandrīz 40 intervijas ar visu sabiedrības pamata mērķa grupu pārstāvjiem. Interviju struktūras pamatā bija VDR modelis komunikācijas, instrumentu un vides sektoru aspektos (Ernšteins, 2015). Tika izraudzītas mērķa grupas, kas darbojas publiskajā vidē un kuru tieša vai netieša ietekme uz vides stāvokli var būt pat kritiski svarīga, un to pārstāvjiem tika jautāts par VDR, kas attiecas gan uz pārstāvētās mērķa grupas iekšējo uzvedības modeli un praksi, gan izpausmēm ārējā publiskajā vidē. Pētījumā iegūtie rezultāti ļauj spriest par dažādu VDR izplatību mērķa grupās Liepājā, kā arī par tām sešām galvenajām šķēršļu grupām (un, protams, to pretmetu – vietējās/mērķa grupu pārvaldības instrumentiem), kas kavē kā konkrētām VDR, tā VDR praksei vispār izplatīties dažādās mērķa grupās pašvaldībās.

Ievads un metodoloģija

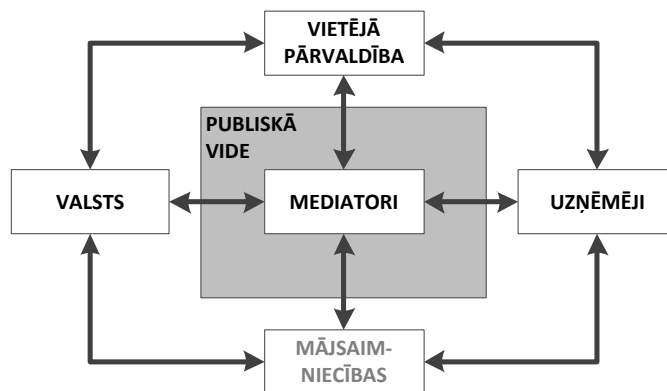
Videi draudzīgās rīcības (VDR) (Ernšteins, 2016) ir ilgtspējīga dzīvesveida, tātad arī ilgtspējīgas attīstības viena no pamata komponentēm (1. attēls). Savukārt ilgtspējīga attīstība sakņojas sadarbības pārvaldībā, kur visas tās komponentes komplementāri papildina viena otru (2. attēls), tad iespējams skatīt un īstenot videi draudzīgas rīcības gan

kā savu iekšējās uzvedības modeli, gan kā darbību publiskajā vidē, gan attiecību saistībās ar pārējām komponentēm (3. attēls).

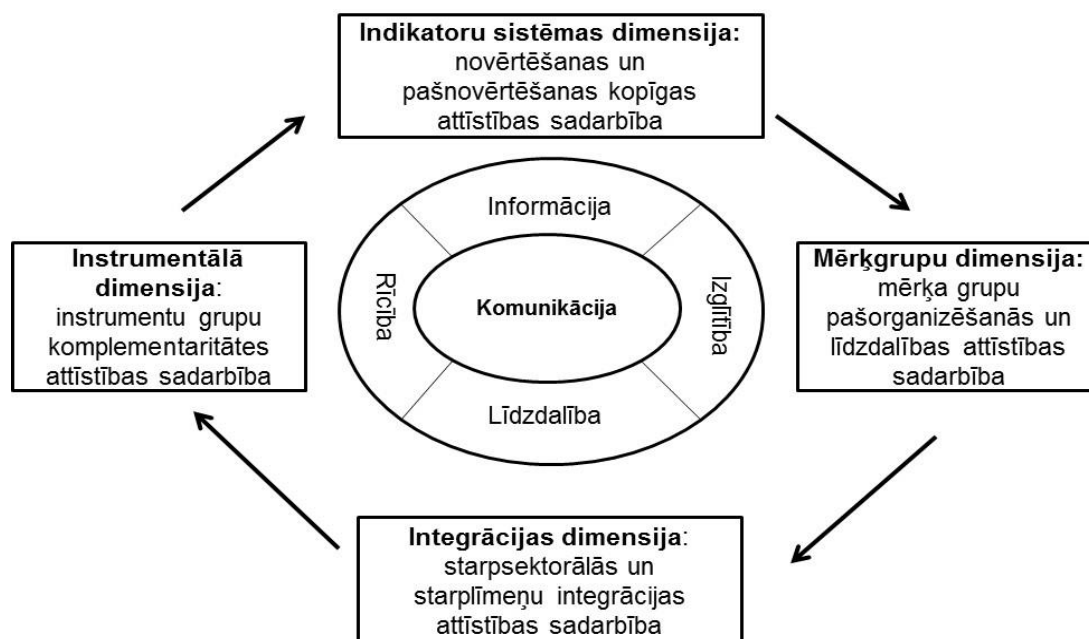
Videi draudzīgu rīcību īstenošana visos pārvaldības aspektos ir vides pārvaldības mērķis. Savukārt ilgtspējīga attīstība un tās pārvaldība nav iedomājama bez vides pārvaldības elementu iekļaušanas tajā. VDR vietējās rīcībpolitikas ietvars (līdz ar to arī pašas rīcības) sekmīgi attīstāmas tikai sadarbības pārvaldībā ar visām mērķa grupām, kā arī pašvaldību tieši pārvaldības vides atbilstošu pārvaldību (Lontone, 2015).

1. attēls. VDR nozīme ilgtspējīga dzīvesveida īstenošanā (autors: Antons, V.(Ernšteins, 2016))

2. attēls. Ilgtspējīgas attīstības pārvaldības pamata mērķa grupas un to savstarpējā saistība publiskajā vidē (Ernšteins, 2016)

3. attēls. Sadarbības pārvaldības modelis (Ernšteins, 2008).

Ziņas par VDR ieguva, intervējot identificēto sabiedrības mērķa grupu pārstāvjus, kas vienlaikus reprezentēja arī kādu formālo organizāciju. Intervijās noskaidroja VDR, kas norisinās organizācijas iekšienē un veido tās darbinieku uzvedības modeli (iekšējās VDR), kā arī tās, kas ietilpst organizācijas pamata funkcijās, kas darbojas kā pakalpojumi sabiedrībai publiskajā vidē (ārējās VDR).

Pašvaldības četru pamata mērķa grupu (atsevišķi notika arī 12 mājsaimniecību pilotaptauja, izstrādājot projektā plānoto mājsaimniecību anketēšanas struktūru un procesu) intervēšana notika Liepājā 2016. gada maijā pēc iepriekš sastādīta sabiedrības interešu grupu pārstāvju saraksta, iepriekš vienojoties ar intervētajām personām. Pavisam 4 intervētāji veica 42 intervijas; interviju ilgums – vidēji 45 minūtes. Intervēja sekojošu mērķa grupu pārstāvjus:

- valsts institūciju darbiniekus (3 intervētie),
- pašvaldības institūciju darbiniekus (10 intervētie),
- uzņēmējdarbības sektora pārstāvjus, t.sk. vides uzņēmējus (1 intervētais), pašvaldības uzņēmumus (4 intervētie) komercuzņēmumus (5 intervētie);
- mediatoru sektora pārstāvjus, t.sk. NVO (5 intervētie), medijus (2 intervētie), formālos un neformālos izglītotājus (9 intervētie), mediķus (1 intervētais) un zinātniekus (2 intervētie).

Intervijas notika brīvā formā, vienlaikus vadoties pēc strukturēta interviju plāna, kas aptvēra sekojošus VDR blokus:

- vides informācija, izglītība un zinātne,
- sabiedrības līdzdalība
- VDR darbības vides sektoros (dabas vide, ūdenssaimniecība, atkritumi, enerģētika, pilsētvide u. c., pavisam 13 sektori);
- vides pārvaldība organizācijā.

Intervijas analizēja pēc noteiktas struktūras:

- modificēta SVID attiecībā uz VDR izpausmēm,
- vides komponentes, kuras tika minētas intervijā;
- mērķgrupas, kuras tika minētas intervijā;
- galvenie apkopojošie secinājumi par interviju,
- galvenās problēmas VDR kopējai analīzei,
- nenoskaidrotie jautājumi, iespējamās pretrunas, vajadzība pēc papildus informācijas.

Pēc interviju rezultātu apkopošanas aktīvākie/ sekmīgākie visu pašvaldības mērķa grupu pārstāvji tika uzaicināti dalībai apaļā galda diskusijā (fokusa grupas intervija), lai pārliecinātos, vai intervijās sniegtā informācija ir adekvāti saprasta un interpretēta, kā arī notiktu iegūto rezultātu savstarpēja diskusija un sinerģijas meklējumi. Atbilstoši iegūtie mērķa grupu vērtējumi un vispārinājumi tika apspriesti un dokumentēti.

Rezultātu analīze

Videi draudzīgo rīcību telpa

Vērtējot videi draudzīgu rīcību izplatību un motivāciju, ir nozīmīgi arī paraudzīties, uz ko tieši attiecas VDR, kādā virzienā ir vērsta cilvēku domāšana attiecībā uz tām. Šim nolūkam tika izdalīti 13 sektori, uz kuriem var attiekties VDR, un analizēts, cik bieži intervijās konkrētais elements ir ticis ignorēts. Pēc tam, zinot interviju skaitu mērķgrupā, aprēķināja apgriezto lielumu, t. i., intervijās pieminēto vides jautājumu (sfēru) skaitu, pēc kā iespējams spriest par to, kādi vides (un VDR) jautājumi šķiet aktuāli iedzīvotājiem vispār un to konkrētajām mērķgrupām (kopsavilkumu par to var apskatīt 1.tabulā).

Jautājumi, kas ir pieminēti, krasi sadalās divās grupās. Vieni no tiem – vides komunikācija, pilsētvide, atkritumi – pieminēti lielākajā daļā – vismaz 2/3 interviju (3. attēls). Tātad tie kopumā ir ļoti aktuāli, un pilsētā norisinās šo sfēru ievērojamas aktivitātes, kas šādā griezumā nav tieši saistāmas ar kādiem izteiktiem trūkumiem vai sasniegumiem; jautājumi tiek risināti, un par tiem runā. Acīmredzot tās ir jomas, ar kurām intervēto mērķgrupu pārstāvji sastopas ikdienas darbā un ikdienā vispār. Interviju detaļās norāda, ka kaut gan jomas visumā ir sakārtotas, tās skar gandrīz visas mērķgrupas un vienmēr ir kādi problēmjautājumi, pie kuriem jāstrādā. Gandrīz visi pārējie jautājumi ir šķītuši aktuāli trešdaļai respondentu un mazāk; klimata pārmaiņas piemin tikai viens (izglītotājs), bet augsnes/grunts jautājumus divi respondenti no 37.

Aplūkojot šo jautājumu sadalījumu pa galvenajām mērķa grupām (pašvaldība, pašvaldības uzņēmumi un izglītotāji), ir redzama pragmatiska attieksme – vērtība tiek veltīta tām jomām, kas ir aktuālas katras mērķgrupas ikdienas darbā/aktivitātēs. Vidēji jomu pieminējumi daudz neatšķiras no kopējās ainas, taču pašvaldības uzņēmumi vairāk vērtības velta resursiem, kamēr pašvaldības speciālisti un izglītotāji runā galvenokārt par vides komunikāciju, pilsētvidi un atkritumiem, atkritumu saimniecību.

Videi draudzīgo rīcību daudzveidība

Interviju kontekstā var izšķirt divu galveno veidu VDR attiecībā pret organizācijas funkcijām. Ar **iekšējām** tiek saprastas VDR, kas notiek organizācijas iekšienē: birojā, apsaimniekojamā teritorijā u. tml., un nav saistīta ar organizācijas deklarēto darbību, t. i., it kā organizācijas iekšējais **uzvedības modelis**, neatkarīgs no organizācijas darbības veida. Ārējās VDR ir saistītas ar organizācijas **pamatfunkciju veikšanu**, kas vispārējā gadījumā ir sabiedrībai sniegts pakalpojums. Daļai pieminēto VDR ir ambivalents raksturs, tās vienlaikus var tik traktētas gan kā iekšējās, gan kā ārējās VDR, t.i., iekšējais uzvedības modelis tieši ietekmē arī organizācijas darbību publiskajā vidē.

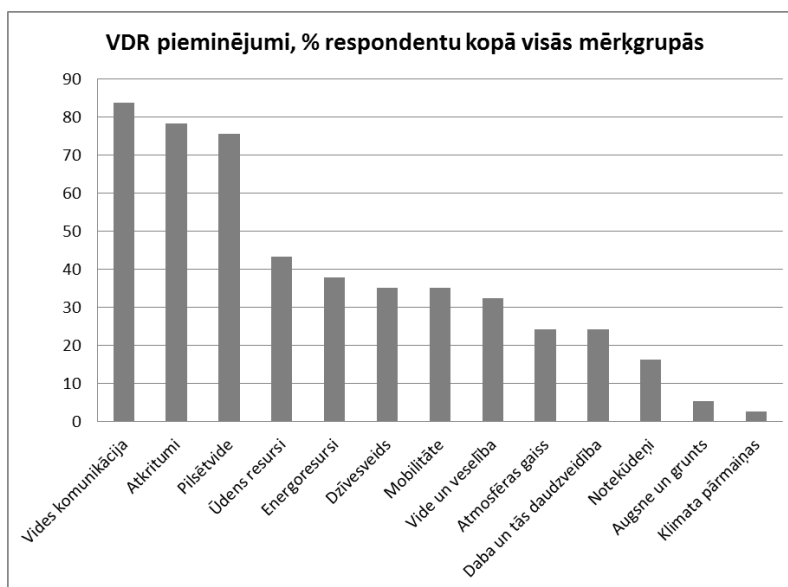
Iekšējās VDR visbiežāk ir saistītas ar organizācijas biroja resursu taupīšanu un atkritumu šķirošanu. Virkne respondentu min papīra atkārtotu izmantošanu, sadzīves atkritumu šķirošanu, bīstamo atkritumu (pirmām kārtām, izlietoto bateriju) savākšanu. Iestādes, kas patērē daudz papīra, to nodod makulatūrā respektīvi nevis atkritumos, bet otrreizējai pārstrādei.

1.tabula

Dažādu vides sektoru pieminējumi VDR kontekstā
sabiedrības mērķa grupu pārstāvju intervijās Liepājā 2016.gadā.

Mērķgrupa	Valsts institūcijas	Pašvaldība	Vides uzņēmēji	Pašvaldības uzņēmumi	Komerc-uzņēmumi	NVO	Izglītotāji	Mediji	Mediķi	Zinātnieki
Intervēto skaits	3	10	1	4	4	3	7	3	1	1
Vides komunikācija	1	9	1	4	4	1	6	3	1	1
Pilsētvide	3	8	1	4	2	2	4	2	1	1
Daba un tās daudzveidība	1	0	0	1	1	2	4	0	0	0
Atmosfēras gaiss	1	1	0	0	1	0	3	2	1	0
Klimata pārmaiņas	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0

Energoresursi	1	3	0	2	2	0	5	0	1	0
Ūdens resursi	2	2	0	2	4	0	3	1	1	1
Notekūdeņi	0	2	0	1	3	0	0	0	0	0
Augsne un grunts	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0
Atkritumi	3	9	1	3	4	0	6	1	1	1
Vide un veselība	0	3	0	2	2	1	3	0	1	0
Dzīvesveids	0	5	1	2	0	2	1	1	1	0
Mobilitāte	1	3	0	0	1	2	4	1	1	0

3.attēls. Respondentu daļa, kas pieminējusi noteikta veida VDR, kopā pa mērķa grupām Liepājā 2016.gadā.

Nozīmīgs iekšējo VDR virziens ir enerģijas taupīšana. Tas attiecas gan uz siltumenerģiju, gan elektroenerģiju. Liepājas domē ir enerģijas taupīšanas pasākumu komplekss, sākot no energoaudita un ēku energoefektivitātes uzlabošanas un beidzot ar skrupulozu patērētās enerģijas uzskaiti, kas ļauj veikt tālāku patēriņa optimizēšanu. Tomēr tas ir efektīvi tikai pietiekami lielām organizācijām.

No organizatoriska rakstura VDR var minēt ekopadomju un vides nodaļu izveidošanu, atbildīgo nozīmēšanu konkrētās VDR jomās. Oriģinālas iekšējās VDR pārstāv, piemēram, velosipēdu iegāde to darbinieku vajadzībām, kuriem daudz jāpārvietojas pa pilsētu.

Ārējās VDR raksturo organizācijas funkcionēšanu un nereti tai ir arī sadarbības raksturs. Visraksturīgākās ārējās VDR sastopam pašvaldības uzņēmumiem, kas nodrošina noteiktu veidu pakalpojumus un resursu piegādi iedzīvotājiem. Loģiski, ka VDR šeit ir saistītas ar to pašu resursu taupīšanu un, kas ir ļoti svarīgi, sadarbības partneru un plašākas sabiedrības, resursu patērētāju apmācības, kā šo resursu patēriņu iespējams mazināt. Principā tas attiecas arī uz atkritumu apsaimniekošanu, kur materiālu taupīšana un pareiza šķirošana mazina deponējamo atkritumu apjomu. Izglītotāju un NVO ārējās VDR vairāk raksturo dažādi sabiedrības un mērķauditoriju informēšanas veidi, kā arī „pozitīvas” publiskas akcijas un rīcības. Piemēram, Liepājā nu jau diezgan pašsaprotamā rīcība, ka, ja gadījumā ir nepieciešams nocirst koku, ir jāiestāda vismaz viens jauns koks. Mērķa grupu

informācija notiek ar mediju starpniecību vai izmantojot reklāmas prakses līdzekļus (bukleti, periodiskie izdevumi, kam nav mediju raksturs). Uzņēmumiem nozīmīga rīcība ir arī savu tehnoloģiju demonstrēšana, saistot to ar resursu taupīšanas iespēju izvērtēšanu kā jautājumu vai „eko” spēli demonstrējumu vērotājiem. Plašākas sabiedrības iesaiste VDR norisinās arī ar dažādu vienreizēju vai periodisku akciju palīdzību.

Ambivalentās VDR ir raksturīgas galvenokārt izglītības iestādēm. Tur VDR kalpo kā līdzeklis vides slodžu samazināšanai un stāvokļa uzlabošanai, gan vienlaikus ar pedagoģisko nozīmi – kā mācību procesa sastāvdaļa, tādējādi atbalstot iestādes deklarēto mērķi (sniegto sabiedrisko pakalpojumu). Šādi pasākumi ir telpu mikroklimata kontrole un regulēšana, atkritumu šķirošana izglītības iestādēs, veselīga dzīvesveida paradumu veidošana un infrastruktūras atbalsts. Nozīmīga ir studentu izglītojošā darbība savās māsājniecībās. Pašvaldībā un pašvaldības iestādēs kā nozīmīgus piemērus var minēt saules paneļu izmantošanu katlumājās kā papildus enerģijas avotu, kā arī ūdens sistēmas izmantošana kā enerģijas uzkrājēju. Tā kā siltums tiek realizēts komerciāli, šeit redzam gan iekšējo, gan ārējo VDR raksturu.

2. tabula

Intervijās pieminēto videi draudzīgu rīcību uzskaitījums Liepājā 2016.gadā.

Rīcību grupa	Iekšējās VDR	Ārējās VDR
1.Vides informācija		<ul style="list-style-type: none"> • Pilns masu mediju spektrs, kas atspoguļo vides jautājumus • Reportāžas no vides pasākumiem • Informatīvi izdevumi • Materiālu otrreizējās izmantošanas popularizēšana • Mudina medijus rakstīt par vidi • Regulāra iedzīvotāju informēšana par vides tēmām • Informatīvs atbalsts un sadarbība ar vides organizācijām • Pašvaldības mājaslapā ir vides sadaļa
2.Vides izglītība	<ul style="list-style-type: none"> • Izglītošanās pēc darbinieka paša iniciatīvas • Vides izglītības finansiāls atbalsts 	<ul style="list-style-type: none"> • Produkcijas radīšanas ciklu demonstrēšana • Izglītojošas vides spēles • Vides jautājumu izglītības programmu veidošana • Apmācību kursu organizēšana • „Veselības mēnesis”
3.Sabiedrības līdzdalība	<ul style="list-style-type: none"> • „Zemes diena” 	<ul style="list-style-type: none"> • Dažādas iniciatīvas vides aizsardzībā un sakopšanā • Dalība „Zinātnieku naktī” • Dažādas specifiskas kampaņas, talkas • Izglītības iestāžu, studentu iesaiste aktivitātēs • VDR daļai vietējās sabiedrības veidojas par uzvedības modeli, īpaši pateicoties bērniem un jauniešiem, kuru mācību iestādēs notiek dažādi VDR pasākumi, iesaistot ģimenes un mērķa grupas
4.VDR pārvaldības, publiskajā, darba vidē	<ul style="list-style-type: none"> • Datu sagatavošanas speciālists atkritumu saimniecībā • Atbildīgais par energoefektivitāti • Vides komunikācijas 4 instrumenti kā pirmā sadaļa vides rīcības programmā 	<ul style="list-style-type: none"> • VDR kā darbības filozofijas sastāvdaļa • Eko funkcijas iekļaušana klientu daļas pienākumos • Izveidota ekopadome („Zaļais karogs”) • Zaļais iepirkums • Sadarbība ar domes vides nodaļu

	(2009) <ul style="list-style-type: none"> • VDR piemēri visos pārvaldes līmeņos un mērķa grupās 	
4.1. Enerģijas piegāde un izmantošana	<ul style="list-style-type: none"> • Energotaupības pasākumi kā komplekss, energosertifikācija • Ēku siltināšana, logu nomaina • Energoefektīvās spuldzes • Marķēti gaismas slēdži • Kampana pret liftu • Siltumenerģijas patēriņa datu analīzes programma • Iekšējā mikroklimata monitorings • Saules paneļi katlumājā 	<ul style="list-style-type: none"> • Latvijas aktīvākā pilsēta siltināšanas jomā • Domes līdzfinansējums energoefektivitātes pasākumiem • Konkurss par energoefektīvāko sabiedrisko ēku Latvijā: regulāri panākumi valsts vērtējumā kopš 2011. gada; 2014.gadā – 1. un 2. vieta • Siltumtrašu nomaina • Horizontālās apkures shēmas daudzdzīvokļu mājās • Apmācības personālam par renovēto ēku ekspluatāciju • Apmēram pusei un vairāk dzīvokļu ir veikti energoefektivitātes uzlabošanas darbi. Daudzviet tie veikti par pašu iedzīvotāju līdzekļiem
4.2. Ūdens-apgādes tīkli	<ul style="list-style-type: none"> • Ūdens patēriņa rādījumu regulāra fiksēšana, apspriešana 	<ul style="list-style-type: none"> • Dzeramā ūdens kopējā patēriņa samazināšana • Vairāk nekā 98% māsaimniecību pieslēgtas tīkliem • Iedzīvotāju aptauja par motivāciju pieslēgties kopējiem tīkliem • Visas centrālās ūdens apgādes maģistrāles ir rekonstruētas vai pilnībā renovētas • Dzeramā ūdens kvalitātes nodrošināšana: krāna ūdens lietojams bez papildus apstrādes • Augsta dzeramā ūdens garšas kvalitāte: atdelžošana • Visur, kur notiek kanalizācijas sistēmu būvniecība vai rekonstrukcija lietus ūdeņu novadīšanas sistēma tiek rekonstruēta vai veidota no jauna
4.3. Atkritumu apsaimniekošana	<ul style="list-style-type: none"> • Atkritumu šķirošana (arī bīstamo) kā mācību procesa sastāvdaļa • Birojā tiek šķiroti noteiktu veidu atkritumi • Šķirošanas konteineri pie biroja • Speciāla, sava dalītā atkritumu vākšanas sistēma • Bīstamo atkritumu (bateriju) savākšana • Darbs pie atkritumu apjoma samazināšanas, nedetalizēts • Papīra atkritumu savākšana otrreizējai pārstrādei • Tiek šķiroti atkritumi, nenorādot detaļas 	<ul style="list-style-type: none"> • Šķirošanas inventāra (maisi, konteineri) nodrošināšana • Droši konteineri • Pakāpeniska atkritumu šķirošanas ieviešana pakāpenība atbilstoši cilvēku sagatavotībai to darīt • Atkritumu apsaimniekošanas fleksibilitāte atkarībā no apmeklētāju plūsmas • Noteiktu atkritumu veidu vākšanas akcijas (egļītes, elektroatkritumi) • Atkritumu šķirošanas ieviešanas pakāpenība atbilstoši cilvēku sagatavotībai to darīt • Ievērojams šķirošanas vietu skaita pieaugums (260 vietu) • Sadarbība starp pašvaldību un atkritumu apsaimniekotājiem • Atkritumu šķirošanas rūpnīca „Eko Kurzeme” teritorijā, atklāta 2016. gadā
4.4. Pārtikas produktu patēriņš	<ul style="list-style-type: none"> • „Skolas auglis” • „Skolas piens” • Pašu organizēta pārtikas produktu ekspertīze 	<ul style="list-style-type: none"> • Zaļais tirdziņš: „Lauku sēta pilsētā” • Zivju tirdziņa izveide ostmalā • Veselīgu produktu tirgošana; oriģinālie lokālie produkti
4.5. Citi	<ul style="list-style-type: none"> • Papīra atkārtota izmantošana, 	<ul style="list-style-type: none"> • Vairākkārt izmantojami materiāli vienreizēji

produktu un preču patēriņš	divpusējā druka • Lietu otrreizēja izmantošana dienesta viesnīcā	lietojamo vietā • Interese par zaļo iepirkumu pašvaldībā
4.6. Transports un mobilitāte	• Velo novietņu iekārtošana • Videi draudzīga transporta iegāde un izmantošana organizācijā (velosipēdi)	• Vide draudzīga transporta sistēma – VRP uzstādījums • Ekonomiskāku autobusu iegāde • Pilsētas sabiedriskā transporta attīstīšana (t. sk. pagarināta tramvaja līnija līdz lielam mikrorajonam) • Attīstīta un aktīvi izmantota veloinfrastruktūra – veloceļiņi (50 km), novietnes, velosipēdu īre
4.7. Vide un veselība	• Kampanja pret liftu	• Universālā dizaina integrācija pilsētvidē • Divas zilā karoga peldvietas un jahtu piestātne • Gājēju pastaigu maršruti pilsētvidē
4.8. Pilsētvide/ būvniecības vide	• Unikāls piekrastes (pludmales) tematiskais plānojums	• Apzināta darbības virzība ārpus pilsētas centra • Daudzveidīgi/ sekmīgi, ES novērtēti vides pieejamības risinājumi cilvēkiem ar veselības traucējumiem • Uzņēmēju/iedzīvotāju dalība pilsētvides labiekārtošanā • „Natura 2000” ezeri, putnu vērošanas torņi, dabas takas • Jaunas rekreācijas zonas izveidošana Beberliņos • Budžeta atbalsts vides labiekārtošanai un VDR projektu un aktivitāšu īstenošanai

Šķēršļu grupas videi draudzīgām rīcībām

Intervijas sniedz informāciju par to, ka VDR praksē sastop daudz un dažāda rakstura šķēršļus. Tie saistīti ar dažādām vides pārvaldības instrumentu grupām, lielākoties pat tieši uz tām attiecināmi. Zemāk šķēršļi ir grupēti pēc to izcelsmes un sekojoši sadalīti:

Normatīvie šķēršļi ir sekas nepilnīgai vai nepārdomātai likumdošanai un tās piemērošanas praksei, un nereti sakņojas neizlēmīgā vai nekonsekventā, šauru interešu grupu ietekmētā politikā. Respondenti kā nozīmīgākos normatīvos šķēršļus min, no vienas puses, institūciju – galvenokārt valsts dienestu rīcībai uzliktos ierobežojumus videi nedraudzīgu rīcību apkarošanas darbībām; no otras puses, pārlietu stingrs normatīvais regulējums vai nepārdomāta tā piemērošana (it īpaši IVN un prasības to veikt attiecībā gandrīz uz katru sīkumu) būtiski bremsē attīstību piekrastes joslā. Dažās jomās nav pietiekami labi noteikts atbildības sfēru sadalījums. Tas attiecas, piemēram, uz pludmales apsaimniekošanu (izceļot izskaloto aļģu problēmu) un lietus ūdeņu kanalizāciju. Vairāki normatīvie šķēršļi tika minēti atkritumu apsaimniekošanas jomā, pirmām kārtām ES regulu nostādņu nepiemērotība reti apdzīvotām teritorijām, kāda faktiski ir Latvijas lielākā daļa.

Institucionālie un administratīvie šķēršļi attiecas uz mērķgrupu iekšējās organizācijas īpatnībām un kapacitātēm, un to nepilnībām. Šeit ietilpst arī plānošana kā institucionāls process. Pašvaldības sektorā šeit parādās institūciju nepietiekamā kapacitāte un sekojoša nespēja novērst videi nedraudzīgas rīcības vai sodīt to veicējus (kāpu zonu un pludmales izbraukāšana, piegružošana, grafiti u. c.). Represīvais aparāts vides tīrības jautājumos vispār tiek nepietiekami darbināts, jo apzinīgie nemēslo, bet neapzinīgajiem

pozitīvā informācija paiet garām. Dažas organizācijas norāda, ka tām nav pietiekamu cilvēkresursu – piemēram, pilsētā nepieciešams vides izglītības koordinators. NVO savukārt min biedru kodola novecošanos un iespējamu darbības apstākļu gados jaunāku biedru trūkuma dēļ. Attīstību bremsējošs faktors var būt arī plānošana; konkrēti tiek minēts Atkritumu apsaimniekošanas valsts plāns 2013.–2020. gadam. Tas nosaka apsaimniekotājiem lielu atbildību, reālās funkcijas (to deleģēšana un atbalsts) atpakaļ, bet iniciatīvas netiek atbalstītas, jo „...nav stratēģijā!”

Finansiālie un ekonomiskie šķēršļi ir resursu, it īpaši naudas līdzekļu trūkums VDR īstenošanai vai tām labvēlīgas vides uzturēšanai. Līdzekļu nepietiekamība ir pieminēta gandrīz visu mērķa grupu respondentu atbildēs. Tas saistīts gan ar nespēju piesaistīt vajadzīgos cilvēkresursus, gan ar infrastruktūras uzturēšanu un izbūvi. Iedzīvotājiem trūkst resursu, lai savestu kārtībā iekšējos tīklus un energoefektivitāti, īpaši daudzdzīvokļu mājās. Savukārt komunālajai pārvaldei nav pietiekamu resursu, lai uzturētu lietus kanalizāciju un izveidotu tai attīrīšanu. Nepietiek līdzekļu visu konkurētspējīgo sakopšanas projektu atbalstam. Līdzekļu trūkuma dēļ kamapņveidīgi norisinās pasākumi, kam vajadzētu būt ar pastāvīgu raksturu, īpaši atkritumu apsaimniekošanas un vides tīrības uzturēšanas jomā. Pie ekonomiskiem šķēršļiem pirmām kārtām var minēt atteikšanos no šķirošanas vai pat dalītās vākšanas, jo ieguvums bieži nav samērojams ar citu resursu patēriņu. Arī pasākumu īstenošana piešķirto budžeta līdzekļu ietvaros reizēm ir apgrūtināta; to nosaka budžeta plānošanas princips, kas neļauj līdzekļus operatīvi pārdalīt starp pieteiktajām un apstiprinātajām aktivitātēm vai īstenot uz to rēķina kādas jaunas aktivitātes, varbūt pat ļoti aktuālas, taču pēkšņas.

Infrastruktūras rakstura šķēršļi ir pilsētas tās vai citas infrastruktūras nepietiekamība vai neatbilstība aktuālajām VDR vajadzībām; nereti (bet ne vienmēr) infrastruktūras trūkums ir saistīts ar finansiālo kapacitāšu nepietiekamību. Bieži šeit ir minēta atkritumu šķirošana visai pretrunīgos aspektos. No vienas puses, ir viedoklis, ka šķirošana tiek ieviesta pārāk strauji: infrastruktūra un iedzīvotāju apzinīgums netiek līdzīgi. No otras puses, iedzīvotāji reti šķiro atkritumus, jo pilsētā viņuprāt nepietiekami attīstīta šķirošanas infrastruktūra. Nav kompostēšanas vietas organiskajiem atkritumiem. NVO sektorā „Zaļais Tirdziņš” sūdzas par to, ka tā darbības platība ir ierobežota; nav arī vietas apmeklētāju transportam.

Sadarbības šķēršļi ir tuvi institucionālajiem, taču šeit uzsverama komunikācijas un cita veida sadarbības trūkums starp dažādām sabiedrības mērķgrupām, saistība ar starpgrupu komunikācijas instrumentu nepilnībām. Tādus ir minējusi liela daļa respondentu; visbiežāk tiem ir savstarpējas informācijas apmaiņas trūkuma raksturs. Pārvaldība uzsver labu, stabilu sadarbības partneru trūkumu projektu īstenošanā.

Informācijas un izglītošanas rakstura šķēršļi attiecas uz komunikācijas instrumentu lietošanu; nepietiekama vai neadekvāta informācija par vides problēmām un VDR ir sadarbības šķēršļu iemesls. Tiek izteikti daudz pārmetumu medijiem, kā arī pašu mediju paškritika. Mediji pretēji analītiskajai pieejai izceļ un uzsver negatīvus faktus, nereti pat visai nenozīmīgus faktus, kamēr pozitīvā vides informācija netiek atpoguļota. Turklāt vides tēmas vienkārši pazūd lielajā informācijas klāstā, un tā ir neregulāra. No otras puses, mediji sūdzas, ka domes Vides nodaļa reti piedāvā informāciju. Tiek uzskatīts, ka Vides nodaļai vispār ir nepietiekama komunikācija gan ar medijiem, gan iedzīvotājiem.

Trūkst arī informācijas par ļoti konkrētām lietām – uz to norāda dažādu infrastruktūru apsaimniekotāji. Nav pietiekamas publicitātes attiecībā uz tīkla dzeramā ūdens kvalitāti, lietošanu uzturā. Arī nepareiza atkritumu šķirošana (tur, kur tiek šķirots) visbiežāk ir nepietiekamas informācijas sekas.

Psiholoģiskie šķēršļi ir saistīti ar cilvēku ieradumiem, iekšējas motivācijas trūkumu rīkoties videi draudzīgi, vai, tieši otrādi, pārlieku uzbāzību, kas rada nepatiku un pretestību attiecībā pret vides jautājumu risināšanu. Tie pilnīgi noteikti nav komunikācijas rakstura (informācija pamatos nemaina uzvedības modeli) un to pārvarēšanai nepieciešams dažādu instrumentu komplekss. Visbiežāk tie ir saistīti ar ieradumu un nevēlēšanos upurēt kādas savas ērtības. Ieradums peldēties noteiktā (sev tuvākā) vietā neveicina oficiālo pludmaļu apmeklēšanu, bet, tā kā ārpus tām ir ierobežota atkritumu savākšanas infrastruktūra, tie nokļūst vidē. Attieksme pret vides sakoptību, arī atkritumu šķirošanu, atšķiras dažādos mikrorajonos – atkarībā no iedzīvotāju kontingenta. Tur, kur tas ir ar zemāku izglītības līmeni un raksturīgiem kaitīgiem ieradumiem, notiek labiekārtoto vietu infrastruktūras tīša bojāšana, vandālisms. Iedzīvotāju neapzinībā (nereti visai agresīvā formā) sakņojas nepietiekami pieskatītu suņu problēma.

Saprotams, ka atsevišķi šķēršļi ir attiecināmi uz divām vai vairākām cēloņu grupām.

Kopsavilkums

Videi draudzīgās rīcības raksturo liela dažādība gan individuāla, gan korporatīva rakstura pozitīvu iniciatīvu attiecībā gan uz darbinieku iekšējo uzvedības modeli, gan uz institūciju publisko darbību. Jautājums par uzvedības modeli slēpj sevī pretrunas, jo tas nosaka gan videi draudzīgu, gan nedraudzīgu rīcību esamību vienam un tam pašam subjektam.

Neraugoties uz esošo VDR plašo klāstu, lielākā daļa respondentu atzīst, ka pastāv daudz dažādu šķēršļu VDR dziļākai ienākšanai iedzīvotāju ikdienā. Tāpat kā VDR, arī šie šķēršļi ir daudzveidīga rakstura. Daļa no tiem prasa mainīt uzvedības modeli, bet daļa šķēršļu slēpjas resursu trūkumā.

VDR tālākai attīstīšanai Liepājā nepieciešams:

- vides pārvaldības struktūrvienību komunikācijas aktivizēšanās pilsētas domē,
- vides komunikācijas instrumentu nostiprināšana visās sabiedrības mērķgrupās, t.sk. mērķgrupu ierosinātā vides izglītības koordinatora nepieciešamība Liepājā;
- psiholoģiskie šķēršļi VDR dziļākai ienākšanai institūciju un mājsaimniecību ikdienā prasa ilgtermiņa programmu, kura aptvertu:
 - pilnu komunikācijas instrumentu spektru,
 - efektīvāku «kliņģera – pātagas» instrumentu darbināšanu attiecībā pret individuālām un grupu rīcībām.

VDR Liepājā dažādās dzīvesveida, pārvaldības un tautsaimniecības jomās šobrīd nav sabalansēta un netiek sistēmiski pārvaldīta, taču atrodas dinamiskā attīstības procesā visos to aspektos un pašvaldībā regulāri tiek meklētas VDR attīstības iespējas, t.sk. mērķtiecīgi pilnveidojot Domes struktūrvienību darbību un rīcības.

Publikācija sagatavota ar Valsts pētījumu programmas SUSTINNO projekta „Vides daudzveidība un ilgtspējīga pārvaldība” finansiālu atbalstu.

Avoti un literatūra

1. **Beierle, T.C., Cayford, J.** (2002). *Democracy in Practice: Public Participation in Environmental Decisions*. Resources for the Future.
2. **Brizga, J.; Antons, V.** (2010). *Videi draudzīga rīcība Latvijā: attīstības un situācijas vērtējums*. Projekta "Vides komunikācijas instrumenti vides politikas integrācijai" ziņojums, 34 lpp. Rīga, 2009.
3. **Cox, R.** *Environmental Communication and the Public Sphere*. SAGE Publ.
4. **Danusēviča, B., Graudiņa-Bombiza, S., Krišlauka, M., Melnbārde, M., Sēja, B., Survillo, A.** (2012). *Vides komunikācijas politikas plāna vadlīnijas piekrastes pašvaldībā: Liepājas pilsēta*. Sektors: videi draudzīga rīcība, LU un pašvaldības sadarbības projekts (Vad. R.Ernšteins), Studiju kursa „Vides politika un līdzsvarota attīstība“ projekta darbs. Rīga: LU,.
5. **Ernšteins, R.** (2008). *Integrated environmental communication management for coastal regions*. A Changing Coast: Challenge for the Environmental Policies, E-Proceedings of the 9th International Conference Littoral 2008, November, Venice, Italy.
6. **Ernšteins, R.** (2008). *Sustainable coastal development in Latvia: Collaboration communication and governance imperative*. Sustainable Coastal Development: Colaboration Governance, (Ed. Ernšteins R., Jurmalietis R.) Book, University of Latvia Academic Publishing, Rīga, 2008, 159–178.
7. **Ernšteins, R., Lice, E., Kudreņickis, I., Lubūze, M., Kuršinska, S., Kauliņš, J.** (2011). Coastal Friendly Behavior: Municipal Planning and Households. No "Governance and Communication for Sustainable Coastal Development". Department of Environmental Management Faculty of Economics and Management University of Latvia, Riga, 160–171. pp.
8. **Ernšteins, R., Graudiņa-Bombiza, S., Lontone-Ieviņa, A., Kauliņš, J., Rusmanis, U., Ošniece, K., Antons, V.** (2016). *Videi draudzīgas rīcības attīstība pašvaldībās: ietvars, novērtējums un rīcībpolitika*. Rakstu krājums, Liepājas Universitātes 18. Starptautiskā zinātniskā konference, Liepāja. 309.–324. lpp.
9. **Ernšteins, R., Lagzdiņa, Ē., Štāls, A.** (2016). *Vides komunikācijas imperatīvs videi draudzīgu pašvaldību attīstībai: komplementāri instrumenti, sektorpieeja, integrācijas nodrošinājums* Rakstu krājums, Liepājas Universitātes 18. Starptautiskā zinātniskā konference, Liepāja, 338.–355. lpp.
10. **Ertz, M., Karakas, F., Sarigollu, E.** (2016). *Exploring pro-environmental behaviors of consumers: An analysis of contextual factors, attitude, and behaviors*. Journal of Business Research Vol. 69, 3971.–3980. P.
11. **Graudiņa-Bombiza, S.** (2013). *Videi draudzīga rīcība Salacgrīvas novadā*. Tālākizglītības studiju materiāls Centrālās Baltijas Interreg IV A projekta "Vide, pārtika un veselība Baltijas jūras reģionā – no paradumiem līdz izpratnei". Rīga: Latvijas Universitāte.
12. **Klāviņa, S.** (2010). *Zaļš un videi draudzīgs dzīvesveids* [tiešsaiste]. Rīga, [atsauce 15.06.2010]. Pieejams: <http://www.esmaja.lv/?lapa=raksts&id=2241>
13. **Lontone, A., Ernšteins, R., Zvirbule, L., Lubuze, M., Antons, V.** (2015). Sustainability Triple Bottom Line Management Enhancement for Municipal Level: Integrated Governance Environment Dimension. In book: W.Leal Filho et al. (eds.), *Sustainable Development, Knowledge Society and Smart Future Manufacturing Technologies, World Sustainability Series*. Springer Publishing. 331.–341 pp. Pieejams: http://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-319-14883-0_25
14. **Stern, P.C.** (2000). *Toward a Coherent Theory of Environmentally Significant Behavior*. Journal of Social Issues, Vol. 56, No. 3, 407.–424. Pp.
15. **Stern, Dietz, Abel, Guagnano, and Kalof.** (1999). *A Value-Belief-Norm Theory of Support for Social Movements: The Case of Environmentalism*. Human Ecology Review, Vol. 6, No. 2..81–97. p.

Ivars Kudreņickis, Ērika Lagzdiņa, Raimonds Ernšteins
Latvijas Universitātes Ģeogrāfijas un zemes zinātņu fakultāte
Latvija, Rīga

PIEKRASTES INTEGRĒTĀS PĀRVALDĪBAS ATTĪSTĪBA: SALACGRĪVAS NOVADA MODEĻTERITORIJAS NOVĒRTĒJUMS

DEVELOPMENT OF INTEGRATED COASTAL GOVERNANCE: ASSESSMENT OF
SALACGRIVA MUNICIPALITY MODEL TERRITORY

Summary

At present a situation with the coastal governance in Latvia could be characterized as “coastal zone is neither managed nor left unmanaged”. Improvements in coastal governance must be linked to the development of knowledge-based governance system. A current task is to create cooperation between science/research and municipal coastal policy making, a precondition of that is development of new approaches and tools. Systems Approach Framework (SAF) is one of the opportunities that allows to integrate both stakeholders approach and strong scientific methodology, based on system dynamics modelling. In the framework of the BONUS BaltCoast project application of the SAF general method is adjusted for the innovative governance case study in Salacgriva municipality. The authors present results of Salacgriva case study relevant to such SAF components as problem identification; stakeholders’ mapping and analysis, their involvement in coastal problem identification; design of virtual system and model for overall coastal socio-ecological system (SES); conceptualization of coastal governance model and linkage with SES. The core of SAF application lies in research of coastal governance instruments and assessment of their impact on overall SES. Broadly speaking, the groups of coastal governance instruments to be investigated are: policy and legislative; administrative and institutional; planning; economic and fiscal instruments; infrastructure development, and, particularly significant are communication instruments such as education and training, advisory and stakeholders’ participation mechanisms.

Keywords: coastal governance, governance instruments, socio-ecological system, stake-holders, systems approach framework, system dynamic modelling.

Atslēgas vārdi: mērķa grupas, pārvaldības instrumenti, piekrastes pārvaldība, sistēmanalīzes ietvars, sistēmdinamiskā modelēšana, sociāli ekoloģiskā sistēma.

Anotācija

Šobrīd piekrastes pārvaldību Latvijā varētu raksturot: “piekraste ir ne īsti apsaimniekota, bet nav arī neapsaimniekota”. Situācija parāda, ka piekrastes pārvaldības pilnveidošana ir jāsaista ar zināšanās balstītu pārvaldības sistēmas izveidi. Aktuāls uzdevums ir izveidot efektīvu sadarbību starp zinātni/pētniecību un pašvaldības piekrastes rīcībpolitikas veidošanu, kura risinājuma viens no priekšnosacījumiem ir jaunu pieeju un instrumentu izstrāde un pielietošana. Viens no šādiem instrumentiem ir sistēmanalīzes ietvars (SAF), kurā tiek integrēta stingra pētnieciskā metodoloģija un mērķa grupu pieeja, tām saņemot atbilstoši apstrādātus un interpretētus pētniecības rezultātus, aktīvi iesaistoties to apspriešanā un izmantošanā piekrastes pārvaldības konkrētu risinājumu izstrādei. *BALTIC BONUS* programmas BaltCoast projekta ietvaros autori izstrādā SAF vispārējās metodes pielietošanu inovatīva gadījuma izpētei Salacgrīvas novadā. Izpētes centrā ir piekrastes pārvaldības instrumentu pielietošana un sagaidāmās ietekmes uz piekrastes sociāli ekoloģisko sistēmu (SES) novērtēšana. SAF pirmajā posmā ir veikta piekrastes problēmsituācijas izpēte ar mērķa grupu iesaisti. Tai seko SES virtuālā modeļa izstrāde. Plašākā skatījumā piekrastes pārvaldības instrumentu grupas ir: rīcībpolitikas un tiesiskie (likumdošanas) instrumenti, administratīvie un institucionālie instrumenti, plānošanas instrumenti,

ekonomiskie un fiskālie instrumenti, infrastruktūras attīstība un ļoti būtiski – komunikācijas instrumenti (izglītība un apmācība, padomdošana, mērķa grupu līdzdalība). Rakstā tiek prezentēti rezultāti, kas izriet no šādu SAF metodoloģijas sastāvdaļu ieviešanas: piekrastes problēmsituāciju identificēšana, mērķa grupu kartēšana un analīze, piekrastes pārvaldības konceptuālā modeļa izveide, pārvaldības instrumentu ietveršanas modeli konceptuālās pieejas izstrāde.

Ievads

Piekrastes sistēmas ir vērtējamas kā augstas sarežģītības sistēmas, to sarežģītību nosaka piekrastes sistēmu atrašanās dabas (sauszeme – jūra), sociālo (sabiedrības dažādu mērķgrupu intereses), ekonomisko (piekrastes un “tradicionālās” ekonomikas) sistēmu kā iekšējās mijiedarbības mezglos, tā kompleksā dabas, kultūras, sociāli-ekonomisko un pārvaldības resursu savstarpējā mijiedarbība piekrastē. Piekrastes pārvaldība aptver dabas ekosistēmu un sociāli-ekonomisko sistēmu pārvaldību to mijiedarbībā, kas arī ietver sevī iespējamus konfliktus un sniedz iespējas un risinājumus visos pārvaldības līmeņos.

Pastāv divi galvenie pārvaldības līmeņi – lejupvērstā jeb *top-down* pārvaldība (ārējie virzītājspēki) un augšupvērstā jeb *bottom-up* pārvaldība (iekšējie virzītājspēki). *Top-down* pārvaldībai piekrastes teritorijās ir divi līmeņi: departamentalizētais (pa sektoriem un institūcijām) valsts un reģionālais līmenis un vietējais pašvaldības līmenis. *Bottom-up* pārvaldībā piekrastes teritoriju pārvaldību vada vietējās pašvaldības (pašvaldību domes un administrācijas), pašvaldību veiktās pārvaldības rīcības tiek papildinātas ar dažādu vietējo ieinteresēto pušu (NVO, uzņēmēju, izglītotāju, tūrisma operatoru, skolu) aktivitātēm un viņu specifiskajām interesēm. Tādējādi *bottom-up* līmenis balstās uz vietējā pašvaldībā darbojošos iedzīvotāju pašorganizāciju, pašiniciatīvu un sadarbību kā savstarpēji, tā ar vietējo pašvaldību un tās pārvaldības institūcijām.

Var secināt, ka Latvijas piekrastes resursi šobrīd netiek pārvaldīti ilgtspējīgi un integrēti. Piekrastes resursi ir nepietiekoši izzināti, to potenciāls vietējās attīstības veidošanai ir nepietiekoši novērtēts un izmantots. Resursi nereti tiek lietoti dažu ieinteresēto pušu un pat atsevišķu indivīdu šaurās interesēs, radot pamatu konfliktsituācijām kā vietējā līmenī, tā nacionālā līmenī. Vietējā līmeņa piekrastes infrastruktūra bieži ir novecojusi, izkliedēta un pēc sava apjoma nepietiekoša, lai sniegtu nozīmīgu ieguldījumu attīstībā. Piekrastes pārvaldībai praktiski pielietojamā instrumentu kopa kā nacionālajā/reģionālajā, tā vietējā līmenī ir saturiski un tematiski ierobežota. Ir jāsecina, ka vairums piekrastes pārvaldības problēmu ir sistēmiska rakstura, tādējādi to risināšanai un optimālas piekrastes pārvaldības izveidei ir nepieciešama sistēmiskās analīzes metožu izmantošana, izstrādājot jaunas pieejas un instrumentus. Viens no priekšnosacījumiem ir efektīvas sadarbības izveidošana ar zinātni/pētniecību un pašvaldības piekrastes rīcībpolitiku. Rakstā tiks veikta analīze par sistēmanalīzes ietvara izmantošanu un iespējam piekrastes pārvaldības situācijas vērtēšanai un attīstībai.

Metodoloģija

Modeļteritorijas izvēle pamatojas uz vairāku faktoru kopumu, kuri dod pamatu zinātnisko metožu pielietošanai. Piekrastes pārvaldības pētījumu kontekstā galvenie kritēriji modeļteritorijas izvēlei ir: 1) teritorija ar kompleksu un bagātīgu dabas un sociāli ekonomiskās attīstības raksturu; 2) mērķa grupu aktīvas darbības klātbūtne; 3) pašvaldības ieinteresētība piekrastes resursu izmantošanā, balstoties uz ilgtspējīgas attīstības

principiem; 4) uz inovācijām vērsta municipālās pārvaldības sistēma, ietveroša elementus, uz kuriem var tikt veidota piekrastes pārvaldība. Viena no Latvijas pašvaldībām, kurā šie faktori tiek pildīti, ir Salacgrīvas novada pašvaldība.

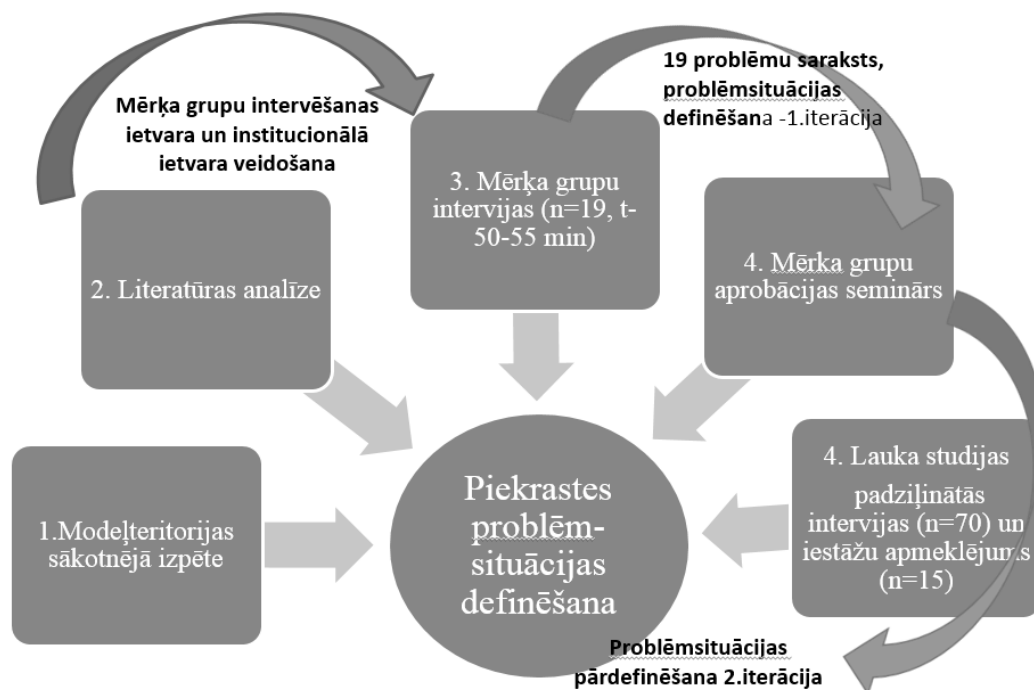
Sistēmanalīzes ietvara metode (angliski *System approach framework – SAF*) ir izstrādāta un attīstījusies tikai pēdējo gadu laikā. Vispārīgā gadījumā SAF tiek definēta kā problēmorientēta pētījumu metodoloģija, kuras izmantošana balstās uz holistisku redzējumu un sistēmisku domāšanu (Hopkins, 2011). SAF metode sniedz iespēju novērtēt izmaiņas kompleksās sistēmās attiecībā uz to ilgtspēju un izvēlēties risinājumus, kas mazina/novērš šo ietekmju nevēlamās sekas. Viens no būtiskiem SAF uzdevumiem ir sociāli ekoloģiskās sistēmas novērtēšana, kas parasti tiek īstenota atbilstoši tradicionālajām ilgtspējības dimensijām: vides, sociālai un ekonomiskai dimensijai. Tiek uzskatīts, ka šāds novērtējums veicina atgriezenisko saiti – politikas veidošanas/ pārvaldības lēmumu reakciju uz sistēmas izmaiņām. Tas ir īpaši svarīgi resursu paātrinātas degradācijas riska apstākļos tādā jutīgā sistēmā, kāda ir piekraste, kad novēloti lēmumi var rezultēties ar sākotnēji ekoloģiskās sistēmas, tad sociāli ekoloģiskās sistēmas ilgtermiņa neatgriezeniskām izmaiņām. Līdz šim piekrastes pārvaldībā dimensijas (pārvaldības, sociālās (tostarp arī kultūras) un ekonomiskās dimensijas) tika skatītas atrauti no ekoloģiskās dimensijas. SAF uzdevums ir panākt zināmu līdzsvaru, sociālo un ekonomisko dimensiju labāku integrēšanu attiecībā uz mijiedarbību starp antropogēnajām un dabas sistēmām (Hopkins u. c., 2011).

Kā zināms, ilgtspējīgas attīstības konceptā vides, ekonomiskās un sociālās apakšsistēmas ne tikai tiek integrētas savstarpēji, bet notiek četru apakšsistēmu integrācija, kā ceturto nosakot pārvaldības apakšsistēmu. Tomēr līdz šim SAF metodika praktiski nav pielietota pārvaldības sistēmu analīzei un novērtējumam. Lai sniegtu ieguldījumu metodes tālākai attīstībai, *BaltCoast*²⁸ projekta ietvaros Salacgrīvas novadā tiek realizēts inovatīvs pētījums, aprobējot SAF metodi **specifiskā pārvaldības gadījuma – piekrastes resursu pārvaldības sistēmas - izpētei**. SAF aprobācija Salacgrīvas novadā balstās uz sadarbību starp zinātni/pētniecību un pašvaldības piekrastes pārvaldību, kurā iesaistītas mērķa grupas.

Viens no SAF metodes pielietošanas sākumposma uzdevumiem ir sistēmdinamiskā koncepta izveide. Atkarībā no pētāmā problēmējautājuma rakstura šis koncepts var būt plašāks (piekrastes pārvaldības kopumā analīze) vai šaurāks (tikai piekrastes pārvaldības izvēlēta aspekta analīze). Izvēloties analizēt piekrastes pārvaldību kopumā, *BaltCoast* projekta ietvaros piedāvātā piekrastes problēmanalīzes un pārvaldības **sistēmdinamiskā koncepta** izveides pamatā ir apsvērumi: piekrastes sistēmas balstās uz kompleksu resursu sistēmu savstarpēji saistītiem elementiem, kurus veido dabas, kultūras, sociāli-ekonomiskie un pārvaldības resursi (Kudreņickis et al., 2016).

²⁸ **BaltCoast** ir akronīms BONUS programmas projektam “**A Systems Approach Framework for Coastal Research and Management in the Baltic**” (2015–2017), fokusētam uz integrētas piekrastes pārvaldības problēmējautājumiem. Projekta metodoloģiskais uzdevums ir attīstīt pētījumu metodes, kuras palīdz pārvarēt līdz šim raksturīgo holistiskās pieejas trūkumu piekrastes kā pētījumos, tā pārvaldībā. Norisinoties vienlaicīgi pētījumiem vairāku Baltijas valstu modeļteritorijās, *BaltCoast* uzdevums ir izstrādāt koherentu sistēmisku piekrastes pārvaldības pieeju, kura telpiski heterogēnā kontekstā aptver daudzveidīgas piekrastei raksturīgas ietekmes (vairāk skat. <http://www.baltcoast.net/>).

Būtiska SAF sastāvdaļa ir **dialogs ar mērķgrupām**. Mērķgrupu apzināšana un institucionālās sistēmas un tās kopsakarību izpēte (kartēšana) ir nozīmīgs SAF uzdevums, kas tiek īstenots tās sākumposmā. Mērķa grupu iesaiste BaltCoast projektā tika realizēta kā iteratīvs vairāku soļu process, ko shematiski parāda 1.attēls (Lagzdīņa u.c., 2016).

1.attēls. Piekraustes problēmu identificēšana, izpēte un apspriešana ar mērķa grupām.

Mērķa grupu viedokļi par piekrastes problemātiku novadā tika noskaidroti ar **socioloģiskā pētījuma** metožu palīdzību. Pirmajā solī intervējamo respondentu grupu veidoja 19 personas, kas pēc savas dzīves vietas pārstāvēja abas novada pilsētas (Salacgrīvu, Ainažus) un četras novada apdzīvotās vietas/ciemos (Kuivižus, Vitrupi, Svētcietu un Tūju). Pēc mērķgrupu piederības tika intervētas sešas grupas: NVO, iedzīvotāji, izglītotāji, uzņēmēji, pašvaldības un valsts institūciju pārstāvji. Atbildes tika izvērtētas teritoriālā un mērķgrupu griezumā.

Pēc modeļteritorijas **sākotnējās izpētes (lauka studijām)** un visaptverošas nacionālā un vietējā līmeņa politikas plānošanas **dokumentu analīzes** eksperti prāta vētras sesijā identificēja 16 piekrastes problēmas, kas tika tālāk prioritizētas, izvērtējot: savstarpējo saistību; saistību ar ilgtspējības četrām dimensijām; attiecības ar ekosistēmu pakalpojumiem un to vietu piekrastes sistēmdinamiskā modelī; attiecības ar sabiedrības mērķgrupām. Šī analīze ļāva identificēt integratīva rakstura problēmas, kas ietvēra sevī lielu daļu sākotnēji konstatēto problēmu (Kauliņš u.c., 2016). Analīzes rezultātā tika izstrādāti prioritāro problēmu cēloņsakarību modeļi. Veicot šo analīzi, tika izmantota plaši pielietotā DPSIR²⁹ pieeja, kas nozīmē identificēt kopsakarības, nosakot virzošos spēkus (D) un to noteiktos spiedienus (P), novērtējot sistēmas stāvokli (S) un identificējot no tā izrietošās ekoloģiskās un sociāli ekonomiskās ietekmes (I), un nosakot rīcībpolitikas (R) negatīvo ietekmju novēršanai un mazināšanai.

²⁹ DPSIR – Driving forces, Pressure, State, Impact, Response (angļu val.)

Jāatzīmē, ka SAF metode nedod tiešu norādi, kā veidojams **sistēmas modelis**. Tā izveides darbs balstās uz ekspertu vispusīgajām zināšanām, pieredzi un radošo individuālo pieeju. Analīzes rezultātā tika definēti piekrastes teritoriju municipālās pārvaldības sistēmdinamiskā modeļa principiālie bloki. Katra no izstrādātajām modeļa iespēju kombinācijām tika testēta ekspertu diskusijās, attīstot arvien pilnveidotākas versijas (iterācijas). Atbilstoši SAF tika noteikti arī sistēmas apdraudējumi un novērtēta tās uzvedība dažādu faktoru ietekmē, izdarot kvalitatīvus secinājumus par sistēmas stabilitāti.

Balstoties uz izklāstīto metodoloģiju, rakstā ir ietverta rezultātu analīze, kas izriet no šādiem **SAF aprobācijas soļiem**:

- 1) piekrastes problēmsituāciju identificēšana, izpēte un centrālās problēmas definēšana;
- 2) mērķa grupu kartēšana un iesaistīšana diskusijās par piekrastes problēmām;
- 3) ekspertu grupas darbs pie piekrastes problēmu analīzes atbilstoši SAF metodikai;
- 4) konceptuālā modeļa izveide pārvaldības situācijas pētīšanā;
- 5) sistēmdinamikas metožu pielietošana: modeļa izstrāde (iteratīvs process);
- 6) pārvaldības instrumentu ietveršanas modelī konceptuālās pieejas un principu izstrāde.

Rezultāti

Salacgrīvas novads ir pieskaitāms pie Latvijas piekrastes mazo pašvaldību grupas. Kopumā Latvijā ir 17 piekrastes pašvaldību (to skaitā Rīga, kurā dzīvo ~73% Latvijas piekrastes iedzīvotāju). Novada platība ir 638 km², patstāvīgo iedzīvotāju skaits – 7818³⁰, no kuriem viena trešdaļa dzīvo Salacgrīvas pilsētā. Iedzīvotāju blīvums novadā ir trīs reizes mazāks nekā valstī vidēji, bet novada lauku teritorijās (bez Salacgrīvas un Ainažiem) ir tikai ~7 cilvēki uz km². Šādu situāciju var konstatēt arī citviet Latvijas piekrastē. Tas viennozīmīgi liecina par to, ka ne tikai Salacgrīvas novadā, bet visā Latvijā ir jāmeklē tādi piekrastes pārvaldības modeļi, kas atbilst mazam iedzīvotāju blīvumam, dispersai apdzīvotībai, līdz ar to arī ierobežotiem resursiem, kas ir pieejami piekrastes pārvaldības realizācijai.

Izvērtējot Salacgrīvas novadam raksturīgos resursus un apkopojot rezultātus atbilstoši ilgtspējīgas attīstības četrām dimensijām, var konstatēt, ka teritorijas **dabas/vides resursi**, kā arī ar tiem saistītie ekosistēmas pakalpojumi, ir daudzveidīgi un ar nozīmīgu vērtību. Īpaši izceļamas ir aizargājamās dabas teritorijas, upes un atsevišķi vērtīgie biotopi piekrastē. To papildina daudzskaitlīgs kultūras un industriālais mantojums, kas viss kopumā ļauj definēt bagātīgu piekrastes vienoto dabas un kultūras kapitālu, kura apsaimniekošanai un pārvaldībai nepieciešama pārdomāta un efektīva pieeja, kā to arī stratēģiski paredz nacionālā līmeņa piekrastes plānošanas ietvars (Piekrastes telpiskās attīstības pamatnostādnes, 2011). Lai gan tieši nozīmīgi draudi piekrastes dabas un kultūras kapitāla pastāvēšanai patlaban nav konstatēti, pastāv vairāki ietekmējošie iekšējie un ārējie faktori, kuru neņemšana vērā var veicināt šo resursu degradāciju.

Raugoties no **ekonomiskā** aspekta, novada piekrastes resursu pārvaldības izaicinājumus rada tieši zemes īpašuma tiesības. Var secināt, ka pašvaldības īpašumā ir margināli zemes resursi, kas vēl vairāk aktualizē uz sadarbību balstītas pārvaldības

³⁰ Centrālās Statistikas Pārvaldes dati

nepieciešamību. Svarīgi atzīmēt, ka 2015.gadā “Zemes pārvaldības likums” būtiski mainīja pašvaldību lomu piekrastes sakarā, nosakot, ka pašvaldība ir valdītājs tās administratīvajai teritorijai piegulošajiem jūras piekrastes ūdeņiem, kā arī tās administratīvajā teritorijā esošajai jūras piekrastes sauszemes daļai, kuru valdītājs nav kāda nacionālā līmeņa ministrija un kuri nav privātpersonu īpašumā. Pašvaldībai jāgādā par tās valdījumā esošo jūras piekrastes ūdeņu un jūras piekrastes sauszemes daļas labiekārtošanu, jānodrošina sanitārā tīrībā un glābšanas dienestu darbība peldvietās, kā arī jāveic teritorijas plānošana. Galvenie uzņēmējdarbības virzieni Salacgrīvas novadā ir lauksaimniecība, zvejniecība, zivju pārstrāde, kokapstrāde, tūrisma apkalpojošā sfēra un vieglā metāla iepakojuma ražošana (atbilstoši Salacgrīvas novada attīstības programmai 2015–2021). Piekrastes ekonomikas kontekstā ekonomisko kapitālu pamatā veido nelielas uzņēmējdarbības formas (tūrisma/ēdināšanas pakalpojumi), taču to bagātina tādi resursi kā starptautiskais velomaršruts, ViaBaltica automaģistrāle, divas jūras ostas un ilgtermiņā arī topošais Rail Baltica dzelzceļš.

Piekrastes sociālo kapitālu veido izglītības, veselības un labklājības sistēmu elementi, kā arī vietējās sabiedrības mērķgrupas, šo grupu aktivitātes un sinerģiskais efekts, ko rada to mijiedarība. Kā satraucošs fakts ir minams straujais iedzīvotāju skaita kritums Salacgrīvas novadā pēdējos gados. Laika posmā no 2009. gada līdz 2015. gadam pašvaldība ir zaudējusi ~11% iedzīvotāju. Tas ir vērtējams kā nozīmīgs piekrastes sociālā kapitāla samazinājuma drauds un ierobežojums jauniešu, darba spēka, intelektuālā potenciāla kontekstā, kas jāņem vērā piekrastes pārvaldības attīstībā.

Pārvaldības kapitāla kontekstā atzīmējams, ka pašvaldībā ir pieņemti vairāki vietējās politikas plānošanas dokumenti, kas savā saturā integrē piekrastes problemātiku (novada Domes deklarācija par Zaļo novadu, novada Klimata pārmaiņu adaptācijas stratēģija, novada Ilgtspējīgas attīstības stratēģija u.c.) – tie ir vērtējami kā inovatīvas pārvaldības pieejas Latvijas situācijā. Vienlaikus piekrastes problemātikas izvērsumu tajos, īpaši novada Ilgtspējīgas attīstības stratēģijā, varēja vēlēties plašāku un sistemātiskāku. Būtiski, ka lielais uzsvars uz līdzdalību un sadarbību ar mērķgrupām pastiprina tajos ietverto uzstādījumu nozīmi par labu sadarbības pārvaldības pieeju attīstībai novadā. Salacgrīvas novadā jau patlaban pastāv pietiekami priekšnosacījumi piekrastes sadarbības pārvaldības attīstībai, tie sakņojas mērķgrupu (īpaši novados darbojošos NVO) iniciatīvās; ciema vecāko institūcijā, kas ir vietai specifisks ar lielu potenciālu pārvaldības resurss, un dažādās konsultatīvajās formās (padomēs), kas nodrošina sabiedrības iesaisti piekrastes pārvaldības lēmumu pieņemšanā.

Tā kā SAF ietvaros veiktā problēmu identificēšanas procesa norise un rezultāti ir jau detāli aprakstīti citviet (Kauliņš u.c., 2016), rakstā dots tikai kopsavilkums un ieskats loģikā, kas pamato centrālās problēmas izvirzīšanu SAF piemērošanai Salacgrīvas novada modeļteritorijā.

Socioloģiskās izpētes rezultāti atklāj mērķgrupu izpratni par piekrastes problemātiku Salacgrīvas novadā. Būtiskākās problēmas piekrastē ir:

- piekļuve piekrastei zemes īpašnieku rīcības vai nepietiekamas infrastruktūras dēļ;
- normatīvie ierobežojumi pludmales izmantošanā un apsaimniekošanā;
- pašvaldības aktivitāšu trūkums piekrastē, kam iemesls ir piekrastes (vides kopumā) pārvaldības kapacitātes trūkums, tas rada komunikācijas nepietiekamību.

Būtiski atzīmēt, ka vairākas respondentu uzrādītās problēmas ir ierobežotas samērā nelielā telpā vai tās attiecas tikai uz skaitliski nelielām iedzīvotāju grupām (to interesēm). Vienots mērķgrupu viedoklis par piekrastes problēmām netika identificēts.

Problēmsituācijas identificēšanas procesa interaktīvais (ekspertu un mērķgrupu) rezultāts rāda, ka Salacgrīvas novada piekrastes sistēmas ilgtspējīgas attīstības problēmu raksturu nosaka vairāki faktori:

- piekrastes retā apdzīvotība;
- pārvaldības un sabiedrības mērķgrupu nepietiekamā izpratne par piekrastes nozīmi un piekrastes resursiem;
- vāji attīstīta infrastruktūra kā piekrastes aizsardzības režīma un retās apdzīvotības sekas;
- nepietiekošas pašvaldības rīcības, lai nodrošinātu atbilstošu piekrastes pārvaldību (tās aizsardzību, izmantošanu un attīstību);
- nepietiekoša izpratne par piekrastes pārvaldības problemātiku, kas atspoguļojas kā piekrastes jautājumu nesistemātisks un nelīdzsvarots atspoguļojums vietējā līmeņa plānošanas dokumentos;
- nepietiekošas zināšanas par vietējās sabiedrības (iedzīvotāju kopienas) pašorganizācijas formām un iespējām tās izmantot piekrastes pārvaldībā.

Tā rezultātā piekrastes resursi un teritorijas netiek pietiekami apsaimniekotas, kas rada tālāku to degradācijas risku, vai arī piekrastes resursi tiek pārmērīgi ekspluatēti atsevišķu mērķa grupu šaurās interesēs, kas rada papildus slodzi uz šiem resursiem, piesārņojumu, kā arī diskomfortu citu mērķa grupu vidū. Šīs loģikas rezultātā tika izvirzīta centrālā SAF piemērošanas problēma – **piekrastes resursu neilgstspējīga pārvaldība**.

Lai nonāktu pie formulējuma, tika veikti vairāki cēloņsakarību modelēšanas vingrinājumi. Viena no pieejām bija modeļa veidošana katrai no prioritāri definētajām problēmām, proti, problēmām, kas kompleksajā problēmanalizē tika atlasītas kā integratīvākās attiecībā pret citām problēmām un saitēm ar mērķgrupām. Kopumā tika noteiktas sešas problēmas.

2. attēlā ir piemērs Piekrastes piesārņojuma analīzei. Problēma tika saistīta ar būtiskāko mērķgrupu (vietējie iedzīvotāji, vasarnieki, tūristi, caurbraucēji un sezonālie apmeklētāji) ietekmi. Pieņemot, ka piekrastes pārvaldība reti apdzīvotās teritorijās ar ierobežotiem resursiem ir jāveido tāda, kas neprasa lielas/papildus izmaksas, tika meklētas iespējas sabiedrības rīcībās balstīta (*bottom-up*) pārvaldības modeļa veidošanai. Tālākais uzdevums bija noteikt dažādus sistēmas faktoros, uz kuriem iespējama ietekme, un atrast saikni ar vietējā līmeņa pārvaldības lēmumiem. Iegūtais modelis ir visai detalizēts, jo tas nosaka atsevišķus risinājumus/pārvaldības instrumentus (kā talkas, būvatļaujas u.c.), kas ļauj mazināt dažādu faktoru ietekmi uz sistēmas stāvokli (piesārņojumu).

Šobrīd, strādājot pie kopējā piekrastes sistēmdinamiskā modeļa, tajā tiek iekļauta procedūra, lai modelētu ietekmes, ko sniedz konkrētu **pārvaldības instrumentu** grupu pielietojums: rīcībpolitikas un tiesiskie (likumdošanas) instrumenti, administratīvie un institucionālie instrumenti; plānošanas instrumenti; ekonomiskie un fiskālie instrumenti; infrastruktūras attīstība, un, protams, ļoti būtiski ir komunikācijas instrumenti (kā izglītība un apmācība, padomdošana un mērķgrupu līdzdalība).

Nākamais modelis (skatīt 3. attēlu) ir rezultāts vairākām iterācijām. Sniegtais modelis ir iepriekšējo modeļu vispārinātā, bet tomēr vienkāršota versija, kas balstās uz daudz sarežģītāku piekrastes teritoriju municipālās pārvaldības sistēmdinamisko konceptu (Kudreņickis u.c., 2016). 3. attēlā sniegtā modeļa pamatā ir vides pārvaldības principiālie mērķi, kas nosaka, ka piekrastes teritoriju pārvaldībai attiecībā uz tās ekoloģisko apakšsistēmu ir jānodrošina:

- dabas resursu aizsardzība (to raksturo bioloģiskās daudzveidības stāvoklis);
- vides kvalitāte (to raksturo piekrastes, tostarp arī piekrastes ūdeņu, stāvoklis);
- resursu ilgtspējīga izmantošana (to raksturo resursu stāvoklis un apjoms).

Vienota dabas un kultūras mantojuma pieejas nodrošināšanai modelī ir iekļauts arī materiālais un nemateriālais kultūras mantojums.

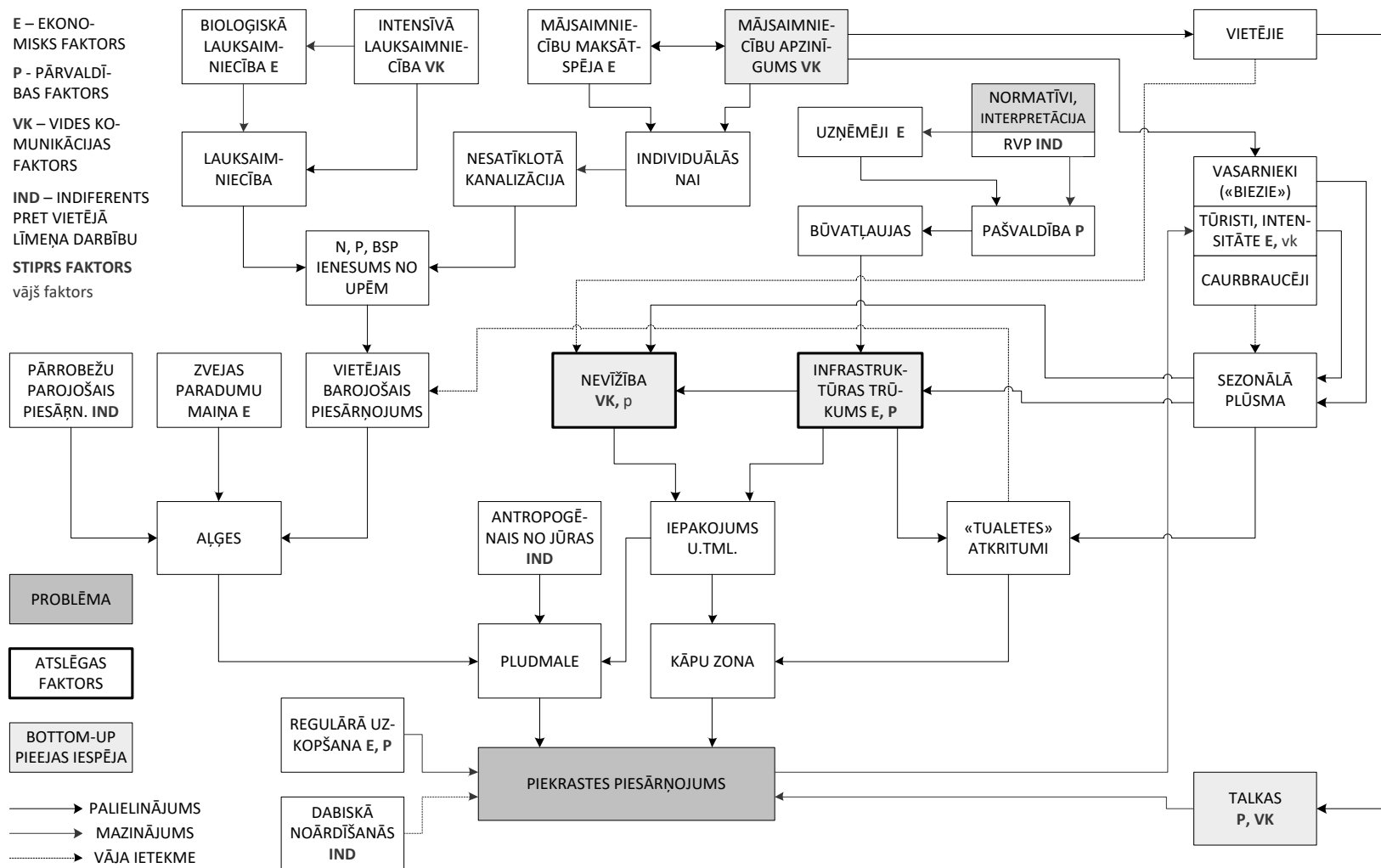
Modeļa centrālais bloks ir Vides pārvaldība, ko veido nacionālā un vietējā līmeņa pārvaldības instrumenti, ar kuru palīdzību var noteikt Piekrastes aizsardzības režīmu. Tas ļauj modelēt centrālo SAF problēmu – piekrastes resursu neilgtspējīgu pārvaldību – ar pārējo piekrastes vadāmu apakšsistēmu (Ekonomiskā, Sociālā sistēmas) un to specifisko elementu (piemēram, Ekonomiskā tranzītsistēma) iesaisti/vadīšanu.

Ieejošās plūsmas katrā atsevišķajā sistēmas blokā var mainīt tā stāvokli – gan pozitīvi, gan negatīvi (samazinājums/pieaugums). Piemēram, piesārņojuma plūsma piekrastes stāvokli ietekmē tikai vienā virzienā, proti, negatīvi, bet tiešā fiziskā ietekme var būt gan negatīva, gan arī pozitīva (piemēram, veidojot piekrastes aizsargstruktūras). Pozitīvas ietekmes nodrošināšanai ir nepieciešami citi stimulēji faktori (plūsmas), piemēram, investīcijas vai vides komunikācijā (tās plašā nozīmē) balstītas aktivitātes, piemēram, piekrastes sakopšanas aktivitātes.

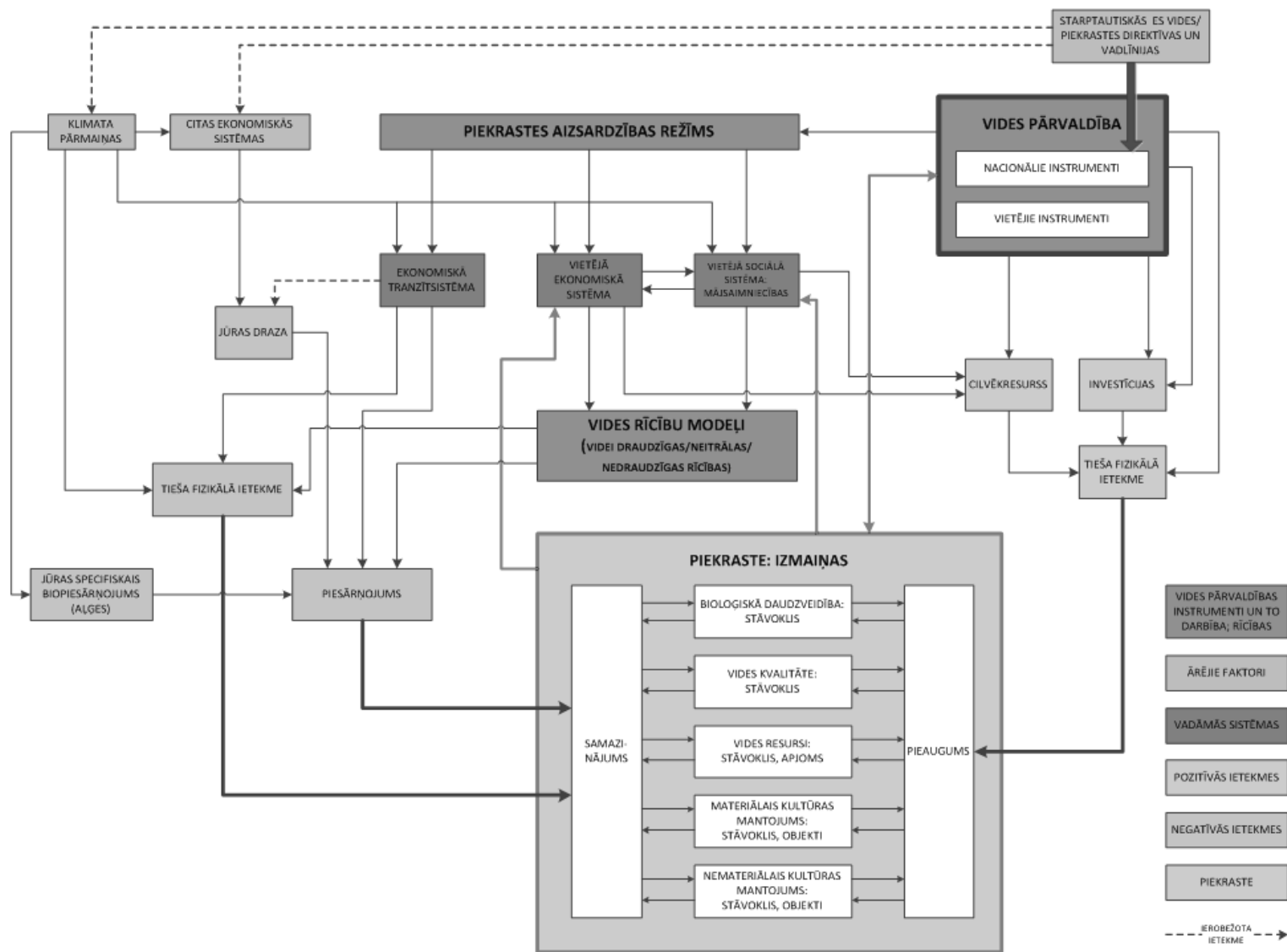
Piekrastes sociāli ekonomiskā sistēma sniedz ieguvumus vietējai ekonomikai un sabiedrībai (sociālajai sistēmai). Varētu sagaidīt, ka ekonomiskā sistēma atgriezeniski reaģē ar investīcijām, tostarp ieguldot piekrastes infrastruktūrā, bet sociālā sistēma – ar cilvēkresursiem, īpaši speciālistiem. Taču šāda pozitīva atgrīzeniskā saite ir iespējama tikai pie nosacījuma, ka ir izveidota atbilstoša pārvaldības sistēma vietējā un nacionālajā līmenī. Pie tam vērā jāņem arī starptautisko saistību un Eiropas Savienības likumdošanas prasību ietekme, kas jānodrošina ar abu minēto līmeņu pārvaldību.

Modeļa shematiskā 3. attēla centrā esošie Vides rīcību modeļi apzīmē faktoru kopumu, kas ietekmē sistēmas uzvedību, tie faktiski ir lēmumi/ rīcības, ko realizē katra bloka (sociālā, ekonomiskā) mērķgrupas un kas ietekmē piekrastes ekoloģisko sistēmu. Modelī ir izveidota saikne starp Vides rīcību modeļiem un piekrastes pārvaldību, kas vispārīgi nosaukta par Piekrastes aizsardzības režīmu. Šis režīms ir vispārīgais *top-down* ietvars, ko nosaka/veido valsts un pašvaldība ar tās rīcībā esošiem vai attīstāmiem piekrastes pārvaldības instrumentiem, tostarp piekrastes tematiskajiem plāniem, saistošajiem noteikumiem u.c. Ar to palīdzību tiek vadītas/ietekmētas mērķgrupu rīcības, virzot tās videi draudzīgākā virzienā.

Jūras dražas sākotnēji var šķist ne tikai liels faktors attiecībā pret citiem, šī problēma ir ar pieaugošu globālu raksturu un tās saknes ir meklējamas citās apakšsistēmās, kuras var ietekmēt ar pārvaldības instrumentiem. Modelī ir ietverti arī atsevišķi citi ārējie faktori (klimata pārmaiņas), tomēr to tālāka modelēšana ir sarežģīta.

2.attēls. Sistēmanalīzes ietvara 1. iterācija – cēloņu un seku kopsakarību un mērķgrupu analīze vienas centrālās problēmas kontekstā.

3.attēls. Sistēmanalīzes ietvara 2. iterācija – pārvaldības pieeja.

Diskusija un secinājumi

Veiktā Latvijas piekrastes kopumā problēmsituāciju kompleksa un integratīva analīze ļauj secināt, ka Latvijas piekrastes pārvaldības problēmas lielā mērā ir sistēmiska rakstura un to risināšanai nepieciešams pielietot sistēmas pētījumu metodes un atziņas. Sistēmiska rakstura problēmu pastāvēšanu apliecina arī nacionālie politikas plānošanas dokumenti, īpaši Piekrastes telpiskās attīstības pamatnostādnes (2011) un nesen izstrādātais Valsts ilgtermiņa tematiskais plānojums Baltijas jūras piekrastei (2016).

Būtiskākie **Latvijas piekrastes resursu pārvaldības problēmaspekti**, kas ir konstatējami arī Salacgrīvas novada modeļteritorijā:

- piekrastes resursi ir nepietiekoši identificēti un izziņāti;
- to potenciāls vietējās attīstības veidošanai ir nepietiekoši izpētīts, tāpēc arī nepietiekami izmantots;
- resursi nereti tiek lietoti dažu ieinteresēto pušu un pat atsevišķu indivīdu šaurās interesēs, tas rada pamatu kā vietēja līmeņa konfliktsituācijām, tā arī konfliktsituācijām ar nacionālā līmeņa interesēm;
- vietējā līmeņa piekrastes infrastruktūra bieži ir novecojusi, izkliedēta un pēc sava apjoma nepietiekoša, lai sniegtu nozīmīgu ieguldījumu vietējā attīstībā.

Šo faktoru dēļ piekrastes resursi netiek pārvaldīti ilgtspējīgi un integrēti. Vienlaikus jāsecina, ka nepietiekoša un neilgtspējīga piekrastes resursu apsaimniekošana Salacgrīvas novada piekrastes joslā neveicina vietējo attīstību un rada riskus piekrastes resursu ilgtspējai.

Šobrīd piekrastes pārvaldību Latvijā kopumā var raksturot kā “piekraste ir ne īsti apsaimniekota, bet nav arī neapsaimniekota”. Latvijas situācijā aktuāli nepieciešams organizēt piekrastes pārvaldību (pārvaldības procesu un struktūru) tāda tipa piekrastes teritorijās, kurām ir raksturīgs mazs patstāvīgo iedzīvotāju skaits. Piekrastes pašvaldību ierobežotā kapacitāte (gan cilvēkresursu, gan ekonomiskā) būtiski ierobežo pašvaldības tradicionāli realizētās lejupvērstās (*top-down*) pārvaldības pieejas efektivitāti.

Risinājums ir meklējams divu pārvaldības pieeju – lejupvērstās jeb *top-down* pārvaldības (ārējie virzītājspēki) un augšupvērstās jeb *bottom-up* pārvaldības (iekšējie virzītājspēki) – attīstībā, to mijiedarbībā un sinerģijas radīšanā.

Tikai vienpusīgai lejupvērstai administratīvi organizētai pārvaldībai (vai tā būtu nacionālajā vai vietējā līmenī) ir noteiktas efektivitātes robežas. Lai pašvaldības administrācijas realizētā piekrastes pārvaldība būtu sekmīga, ir nepieciešama sadarbības pārvaldības īstenošana. **Sadarbības pārvaldība** tiek definēta kā interaktīvs un adaptīvs process sociālo attiecību transformēšanai, jaunu zināšanu radītājs starp savstarpējā iedarbībā esošajiem faktoriem, interesēm un metodēm komplicētu pārvaldības problēmjaudājumu risināšanai, kā arī instruments pārvaldības procesu norises un politiku ieviešanas efektivizēšanai, sekmējot sabiedrības izpratni par pārvaldes darbību un lielāku sabiedrības mērķgrupu iesaisti un līdzdalību pārvaldībā. Vietējo iedzīvotāju/kopienas realizētās pārvaldības iniciatīvas (*bottom-up* pārvaldība) pilnveido piekrastes integrētas pārvaldības zināšanas, izpratni un spējas, uzlabo iztrūkstošo kapacitāti. Būtiski, pētījums Salacgrīvas novada modeļteritorijā identificēja vietējos spēcīga potenciāla sabiedrības *bottom-up* organizācijas instrumentus un atklāja plašu šāda veida iniciatīvu daudzveidību. Kā īpaši nozīmīgas var minēt iniciatīvas, ko realizē pašvaldība ar konsultatīvo padomju palīdzību mērķgrupu savstarpējās informācijas un zināšanu apmaiņai un padomdošanai.

Tikpat būtiskas ir vietējās līdzdalības un videi draudzīgas rīcības attīstība. Savukārt pašvaldības realizētā (*top-down*) pārvaldība satur sistēmiskus elementus, kuru darbība var tikt pastiprināta un papildus fokusēta piekrastes pārvaldības realizācijai un mijiedarbības ar *bottom-up* pārvaldību nodrošināšanai. Nepieciešams atzīmēt, šo instrumentu (kā *top-down*, tā *bottom-up*) eksistenci un darbību, lai gan tā balstās konkrētā novada specifiskā, var principiāli replicēt arī citās Latvijas piekrastes pašvaldībās.

Labākas pārvaldības ieviešana var dot nepieciešamās izmaiņas piekrastes resursu aizsardzībai, saglabāšanai un izmantošanai. Priekšnosacījumi piekrastes sadarbības pārvaldībai balstās uz: 1) plānošanas procesu un 2) pārvaldības orientētām iespējām. Salacgrīvas novadā ir augsts potenciāls, lai integrētu nacionālā līmeņa politikas vietējā līmeņa plānošanas dokumentos, jau patlaban ir spēkā vairāki novada plānošanas dokumenti, kas noteiktā pakāpē integrē piekrastes problemātiku. Vienlaikus fakts, ka pašvaldība strādā pie Telpiskā plānojuma 2017.–2027. gadam, rada iespēju labākai piekrastes problemātikas integrācijai. Te saskatāmas iespējas pašvaldības interešu realizācijai un unikālam pirmajam vietējā mēroga piekrastes tematiskajam plānojumam Latvijā vai vismaz nacionālā un vietējā līmeņa plānošanas integrācijai, kas pamatots uz nesen izstrādāto Valsts ilgtermiņa tematisko plānojumu Baltijas jūras piekrastei (2016) un paredz telpu virknei aktivitāšu tieši Salacgrīvas novadā.

Situācija parāda, ka piekrastes pārvaldības pilnveidošana ir jāsaista ar zināšanās balstītu pārvaldības sistēmas izveidi. Aktuāls uzdevums ir izveidot efektīvu sadarbību starp zinātni/pētniecību un pašvaldības piekrastes politikas veidošanu, kura risinājuma viens no priekšnosacījumiem ir jaunu pieeju un instrumentu izstrāde un pielietošana.

Izstrādājot vairāku soļu iteratīvu pieeju piekrastes resursu pārvaldības sistēmas izpētē un attīstībā, ir parādīts, kā Salacgrīvas novada piekrastes modeļteritorijā tiek apobēta specifiskā pārvaldības gadījuma izpētei Sistēmanalīzes ietvara (SAF) vispārīgā metode. Ir demonstrēts problēmu analīzes metodikas pielietojums situācijā, kāda ir tipiska Latvijas piekrastes teritorijā (īpaši lauku teritorijām) – vairumā šo teritoriju nav krasi izteiktu dominējošu problēmu, bet pastāv salīdzinoši augsts skaits it kā nelielu problēmu, bet ar nozīmīgu savstarpēji sinerģētisku, ietekmi pastiprinošu efektu. Analīzes rezultātā ir secinātas vispārīgās problēmas, kuru risināšanai ir fokusējama piekrastes pārvaldība.

Raksts ir sagatavots ar Baltijas jūras pētniecības un attīstības programmas (BONUS) projekta “Sistēmpieejas ietvars piekrastes pētījumiem un pārvaldībai Baltijas jūras reģionā” (BaltCoast) finansiālu atbalstu.

Avoti un literatūra

1. **Ernststeins, R., Lagzdina, E., Lapinskis, J., Lontone, A., Kaulins, J., Kudrenickis, I.** (2016). Coastal resources understanding and local governance development: socio-ecological system and indicators prerequisite. *International Baltic Earth Secretariat Publication Series, No.9 (June 2016)*. 191–192. lpp.
2. **Hopkins, T.S., Bailly, D., Stottrup, J.G.** (2011). A Systems Approach Framework for Coastal Zones. *Ecology and society* 16(4):25.
3. **Kauliņš, J., Ernšteins, R., Kudrenickis, I., Ošniece, K., Lontone, A.** (2016). Piekrastes pārvaldības prakse Latvijas novados: problemātika-izpratne-sadarbība Salacgrīvas novadā. *Ģeogrāfija. Ģeoloģija. Vides zinātne. Referātu tēzes*. Rīga : Latvijas Universitāte, 397.–393.lpp.

4. **Kudreņickis, I., Kauliņš, J., Ernšteins R., Lagzdina, Ē.** (2016). Piekrastes teritoriju municipālās pārvaldības sistēmdinamiskais koncepts. *Ģeogrāfija. Ģeoloģija. Vides zinātne. Referātu tēzes*. Rīga : Latvijas Universitāte, 400.–406. lpp.
5. **Lagzdina, E., Kudrenickis, I., Kaulins, J., Ernsteins, R.** (2016). Coastal integrated governance development: system analysis framework application. *Ģeogrāfija. Ģeoloģija. Vides zinātne. Referātu tēzes*. Rīga : Latvijas Universitāte, 406.–413.lpp.
6. *Piekrastes telpiskās attīstības pamatnostādnes 2011. –2017.gadam* (2011).
7. *Valsts ilgtermiņa tematiskais plānojums Baltijas jūras piekrastei* (2016). SIA Grupa 93, VARAM pasūtījums, iepirkuma līgums Nr. 94 no 05.11.2014.

Jānis Lapinskis, Jānis Kauliņš, Raimonds Ernšteins
Latvijas Universitāte, Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultāte
Latvija, Rīga

PIEKRASTES PĀRVALDĪBAS ATTĪSTĪBA PAŠVALDĪBĀS: SALACGRĪVAS NOVADA RĪGAS LĪČA KRASTA PĀRVEIDOŠANĀS UN SABIEDRĪBAS MĒRĶGRUPU IZPRATNE UN DARBĪBA

MUNICIPAL COASTAL GOVERNANCE DEVELOPMENT: SALACGRIVA MUNICIPALITY
SEACOAST CHANGES AND STAKEHOLDERS' UNDERSTANDING AND PRACTICE

Summary

The paper covers the issues related to rural municipal coastal governance understanding and management practice development, being of limited capacity all along Latvia coastline, using as a model territory of Salacgriva municipality with particular stress on coastal erosion process and applying social science study methods and coastal geological studies as well. Coastal erosion and retreat may represent particular challenges and difficulties for use of affected coastal areas. In such a case, it must be considered during development and management planning. Besides, ensuring of continuity of natural coastal processes should be prioritized. Quality and quantity of data representing coastal dynamics and coastal erosion in particular, up to now has been relatively low, and therefore insufficient for analysis. During field works in the summer of 2015 and spring 2016, levelling of 63 coastal cross-sections was carried out. It has been established that coastal retreat is an issue along 13.0 km of coastline in total. Erosion vulnerability and total length of affected coastal sections is increasing.

Key words: coastal erosion and retreat, monitoring, fore dune, beach, coastal governance.

Atslēgas vārdi: krasta erozija un atkāpšanās, monitorings, priekškāpas, pludmale, pārvaldība.

Anotācija

Piekrastes apsaimniekošana un attīstīšana, nemaz nerunājot par tās integrētu pārvaldību, nav iedomājama bez iedzīvotāju aktīvas līdzdalības pārvaldības procesos un mērķgrupu sadarbības attīstības ar vietējo pārvaldi īpaši Latvijas piekrastes novadiem raksturīgajos nepietiekamas pārvaldības kapacitātes apstākļos. Savukārt šo līdzdalību un sadarbību nosaka piekrastes nozīmes izpratne un viedokļi par to: gan individuāli, gan iekšienē noteiktām sabiedrības interešu grupām. Krasta erozija, kā arī citi procesi, kas ierobežo teritorijas izmantošanas iespējas, tiek uzskatīta par vienu no būtiskākajiem aspektiem, kas jāņem vērā plānojot piekrastes teritoriju attīstību un tās izmantošanas prioritātes. Datu blīvums un kvalitāte par krasta nogāzes pārveidošanās kopsakarībām un erozijas intensitāti Salacgrīvas novada piekrastē līdz šim ir bijusi relatīvi zema. Lai noteiktu krasta nogāzes pārveidošanās dinamiku un novērtētu to ietekmējošos faktorus, 2015. gada jūlijā uzsākta krasta nogāzes virsūdens daļas tehniskā nivelēšana 63 šķērsprofilos. Konstatēts, ka krasta nogāzes attīstību virzošo dabas apstākļu izmaiņas ir galvenais krasta erozijas izplatības un intensitātes pieauguma cēlonis.

Ievads

Analizējot situāciju piekrastes pašvaldībās attiecībā uz piekrastes teritorijām un konkrēti pludmales kāpu zonu, ir nepieciešams attīstīt un adaptēt integrētās piekrastes pārvaldības pieejas, t. sk. novērtējot ietekmes gan no dabas vides (t. sk. klimata pārmaiņām un adaptācijai tām), gan antropogēnajiem faktoriem, un īpaši to pārvaldības procesu, saturu un dimensijām. Situācijas novērtējums konkrētajā projekta pilotteritorijā

kalpos par turpmāko izvērsto un detalizēto pētījumu un, jo īpaši, sadarbības ar novada galvenajām mērķgrupām, ietvara izstrādes ievadu. Krasta erozijas procesu negatīvo tendenču un darbības seku mazināšana ir viens no būtiskiem pārvaldības uzdevumiem piekrastes attīstības integrētā pārvaldībā. Ilgtspējības četru dimensiju modelī (George, 2007) krasta noskalošanas primārie cēloņi meklējami dabas vidē, bet krasta izbūve (noteikta veida ekonomiskās darbības ietekmes) šī procesa dinamiku var mainīt gan akumulācijas, gan erozijas virzienā. Savukārt krasta noskalošana ietekmē kā piekrastes ekonomiku (aizsargbūvju nepieciešamība, zemes resursu zaudēšana, materiālo vērtību apdraudējums), tā sociālo sfēru (cilvēku dzīves vietu, kultūras mantojuma apdraudējums).

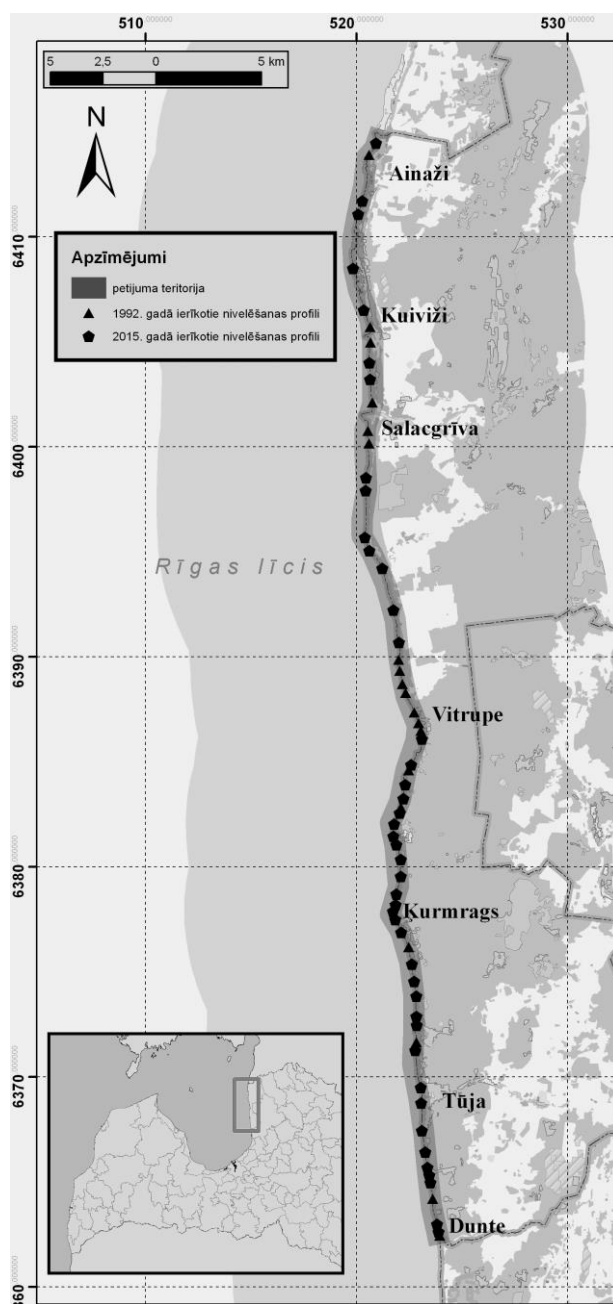
Salīdzinot ar situāciju daudzviet pasaulē, Salacgrīvas novada piekraste pēdējo gadu desmitu laikā ir tikusi pakļauta vērā ņemamām izmaiņām. Šo izmaiņu cēloņi ir daudzveidīgi, turklāt tie nav viennozīmīgi identificējami. Tomēr var pieļaut, ka galvenie faktori ir saistīti ar klimata mainību: pieaudzis vētru skaits, augstāka gaisa temperatūra ziemas mēnešos (ledus segas trūkums) un vidējā ūdenslīmeņa lēna paaugstināšanās. Jāņem vērā arī tiešie antropogēnie krasta sistēmas traucējumi: ostu ārējās hidrotehniskās būves, grunts izgāztuvju ierīkošana tāljūrā, nepārdomātas preterozijas būves un arvien pieaugošā rekreācijas radītā slodze. Neskatoties uz relatīvi mazo iedzīvotāju blīvumu Salacgrīvas novada piekrastes teritorijā, ievērojama iedzīvotāju daļa izmanto dabas resursus (ekopakalpojumus), kas tieši saistīti ar jūras krasta zonu vai piekrasti. Zināms, ka krasta joslai ir raksturīga izteikta jutība pret dažādiem ārējiem faktoriem, un līdz ar to – mainība un nepastāvība. Rezultātā daudzviet ir izveidojusies savdabīga konfliktsituācija, pretnostatot krasta resursu tiešo patēriņu un ilgtspēju. Domājams, ka piekrastē esošo dabas sistēmu un teritoriju nodrošināto ekosistēmu pakalpojumu saglabāšanās lielā mērā ir atkarīga no dabas procesu, tostarp – krasta erozijas un akumulācijas, netraucētas norises (Lapinskis, 2014: 15).

Salacgrīvas novada piekrastes raksturojums

Salacgrīvas novada piekrastes kopējais garums ir aptuveni 54,5 km (1. attēls). Pateicoties krasta posma orientācijai dienvidu – ziemeļu virzienā, tas ir pakļauts rietumu un ziemeļrietumu virziena vētru iedarbībai, kuru laikā relatīvā ūdenslīmeņa paaugstināšanās var sasniegt un pārsniegt 2,0 m (Eberhards, Lapinskis, 2008: 25).

Novada piekrasti ir iespējams vienkāršoti iedalīt vairākos iecirkņos pēc to ģeoloģiskās uzbūves un krasta reljefa raksturīgajām īpatnībām. Krasta iecirkņu sadalījumu lielā mērā nosaka no Litorīnas jūras mantoto krasta reljefa formu izplatība, kurām pateicoties, mūsdienu krasta pārveidošanās notiek relatīvi lēni (salīdzinot ar Baltijas jūras piekrasti Kurzemē) (Eberhards, 2003: 122). Lielākajā daļā novada piekrastes jau ilgstoši krasta zonas attīstība notiek smalkgraudaino sanešu deficīta apstākļos, jo no krasta nogāzē sastopamajiem kvartāra nogulumiem iepriekšējo Baltijas jūras attīstības stadiju laikā tie tikuši izskaloti (Ulsts, 1998: 110). Krasta joslas ģeoloģisko uzbūvi par savdabīgu Latvijas mērogā padara arī tuvu jūras līmenim esošā devona nogulumiežu virsma (vietām devona nogulumiežu atsegumi sastopami arī krasta nogāzē). Krasta ģeoloģiskā uzbūve un reljefa parametri posma dienvidu daļā (Dunte–Lielurgas grīva (25 km)) ir samērā daudzveidīgi, tomēr tipiski ir sastopama 1–7 m augstā stāvkrasta kāple, kas izskalota glacigēnajos

nogulumos, Baltijas ledus ezera smiltājos, kā arī devona pamatiežos – mālos un smilšakmeņos. Krasta vēsturiskās izmaiņas šajā posmā ir notikušas samērā lēni un kāpļi atkāpšanās vidējais ātrums divdesmitajā gadsimtā sasniedzis 0,0,5–0,5 m/gadā (Eberhards, Lapinskis, 2008: 18). Daudzviet krasta nogāzi ļoti blīvi sedz laukakmeņi, kas tikuši izskaloti no glaciģenajiem nogulumiem un mūsdienās veido savdabīgu barjeru, ierobežojot viļņu iedarbību uz irdenajiem krasta nogāzi veidojošajiem nogulumiem. Raksturīgi, ka smalkgraudaino sanešu daudzums pludmalē ir mazs, un tās platums reti pārsniedz 20 m. Krasta kāpu reljefs ir sastopams ļoti ierobežoti. Iepriekšējos gadu desmitos priekškāpu veidošanās ir notikusi tikai atsevišķos posmos pie Duntē, pie Liepupes grīvas un epizodiski posmā starp Tūju un Ķurmragu (Ulsts, 1998: 86).

1.attēls. Pētījumu teritorija un pētījumā izmantoto stacionāro nivelēšanas profilu novietojums.

Krasta parametri posma ziemeļu daļā (Lielurgas grīva – Ainaži (29,5 km)) ir samērā līdzīgi: dominē ļoti lēzeni un maz aktīvi krasta iecirkņi, kuros krasta nogāzei tipiskās reljefa formas praktiski neveidojas (Ulsts, 1998: 88). Ziemeļu krasta posmā ar atsevišķiem īsiem izņēmumiem iepriekšējos gadu desmitos nav notikusi vērā ņemama atkāpšanās. Sastopami vairāki posmi ar tā sauktajiem „randu krastiem”, kuros pļavu un piekrastes smiltāju veģetācija sedz visu krasta nogāzes subaerālo daļu, eolie procesi nenotiek, bet zemūdens nogāzes seklaajā daļā epizodiski veidojas sīkas efemēras salas un lagūnas. Salacgrīvas novada ziemeļu daļā sastopami tikai daži īsi krasta posmi, kuros reljefa attīstība notiek pārējai Latvijas piekrastei raksturīgajā veidā – ar samērā plašu smilšainu pludmali un epizodiskai erozijai pakļautu priekškāpu: Vitrupes ielīcis, Svētupes grīvas iecirknis un Salacgrīvas-Kuivižu iecirknis. Tomēr arī šajos krasta iecirkņos iepriekšējo gadu desmitu laikā sanešu bilance saglabājusies neitrāla vai nebūtiski pozitīva.

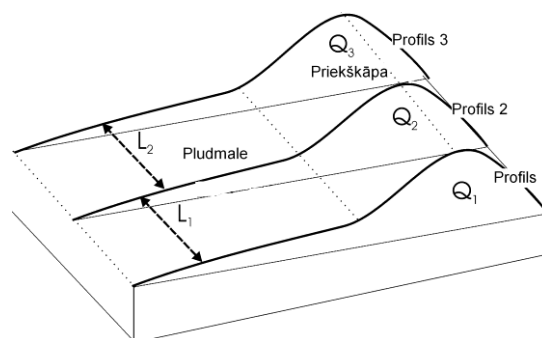
Pirmie publicētie krasta dinamikas pētījumi, kas ietver arī Salacgrīvas novada piekrasti ir attiecināmi uz pagājušā gadsimta vidu (Sleinis, 1937: 193; Ulsts, 1961: 240; Knaps, 1965: 50). Detalizētāki krasta procesu pētījumi Salacgrīvas novadā sākās tikai pēc Padomju Savienības sabrukuma, kad pilnā apjomā tika izveidots jūras krastu ģeoloģisko procesu monitoringa tīkls, kā arī publicētas vairākas nozīmīgas monogrāfijas (Ulsts, 1998: 96; Eberhards, 2003: 296). Šis ir pirmais apkopojošs rakstura apskats par laika posmā no 2005. gada janvāra vētras „*Erwin*” līdz 2016. gada pavasarim notikušajām izmaiņām krasta līnijas novietojumā, krasta sistēmas sanešu bilancē.

Materiāli un metodes

Salacgrīvas novada piekrastē veikta krasta nogāzes virsūdens daļas tehniskā nivelēšana 63 šķērsprofilos (1. attēls), no kuriem 44 šķērsprofili tika ierīkoti 2015. gada jūlijā, bet pārējie 19 ir ierīkoti iepriekš – laika periodā no 1992. līdz 2002. gadam – un veido daļu no Latvijas jūras krasta ģeoloģisko procesu monitoringa tīkla. Nivelēšana senāk ierīkotajos profilos tika veikta reizi gadā, vasaras beigās. Mērījumi jaunierīkotajos profilos notika 2015. gada vasaras beigās un 2016. gada maijā. Attālums starp profilu līnijām un to novietojums izvēlēts atbilstoši konkrētajā krasta posmā iepriekš novēroto izmaiņu intensitātei. Katras šķērsprofilu grupas atrašanās vieta izvēlēta atbilstoši kopējai krasta sistēmas specifikai tā, lai būtu iespējams iegūt informāciju par katru sanešu bilances ziņā būtiski atšķirīgu apakšsistēmu (iecirkni). Mērījumi līnijās tika veikti ar lāzernivelieri Leica, nodrošinot horizontālo precizitāti 0,05 m robežās un vertikālo precizitāti 0,005 m robežās. Profilu līnijas ir orientētas perpendikulāri ūdenslīnijai, šķērso visu pludmali un jaunāko eolo reljefu. Par nivelēšanas atbalsta punktiem ar zināmu absolūto augstumu tiek izmantoti gruntsreperi, māju pamati, kā arī īpaši ierīkoti pagaidu reperi – metāla stieņi, veci koki, laukakmeņi u. c. Reperi atrodas tālāk (augstāk) par maksimālo vētrā iespējamo plūdūdeņu līmeni. Mērījumi tika veikti tikai līdz augstuma „0” atzīmei Baltijas augstumu sistēmā. Krasta zemūdens nogāzē mērījumi netika veikti. Krasta nogāzi veidojošo sanešu apjoma izmaiņas tika aprēķinātas, interpolējot šķērsprofilos iegūtos datus visam Salacgrīvas novada krastam (2. attēls), izmantojot formulu:

$$V = \sum_i \frac{(Q_i + Q_{i+1}) \cdot L_i}{2}, \text{ kur:}$$

- V – sanešu apjoms noteiktā krasta posmā;
- i = 1, 2,n.;
- Q – krasta šķērsprofilu laukumi;
- L – attālumi starp šķērsprofiliem.

2.attēls. Pludmales un virspludmales reljefa tilpuma aprēķināšanā izmantotie parametri.

Iegūtais krasta nogāzes virsūdens daļas šķērsriezuma laukums turpmāk tika izteikts m^3/m – kā krasta nogāzi veidojošo sanešu apjoms iedomātā metru platā ūdenslīnijai perpendikulārā joslā. Izmantojot datus no mērījumu līnijām, noteikts sanešu apjoms un tā izmaiņas. Salīdzinot rezultātus, noteiktas pludmales platuma un apjoma (m^3/m) izmaiņas, eolā reljefa izmaiņas – akumulācijas temps, vētrā noskalotā materiāla apjoms, kā arī noteiktas tās krasta virsūdens nogāzes daļas, kurās izmaiņas notiek visstraujāk.

Problēmu identificēšanai tika izmantota informācija gan no iepriekšējo piekrastes pētījumu projektiem vispār un konkrēti Salacgrīvas novadā, gan veikta arī sākotnējā situācijas priekšizpēte, kuras rezultātus izmantoja kā atbalsta punktu tālākajos lauka pētījumos un dokumentu studijās, veicot piekrastes pārvaldības pilotpētījumu ar integrēto situācijas analīzes pētījumu (ISAP) metodiku. Viedokļi par piekrastes problemātiku novadā tika noskaidroti tieši, vispirms intervējot 19 pārstāvjus no dažādām interešu grupām piekrastes ciemos un to apkārtnē, vēlāk arī tiekoties ar atsevišķu grupu pārstāvjiem apaļā galda seminārā, noslēgumā veicot izvērstu visu galveno interešu intervēšanu (39 intervijas) un atsevišķu piekrastes teritorijas/objektu novērtējumu. Vienas interešu grupas darbība tika analizēta netieši, izvērtējot vietējās attīstības stratēģijas ietvaros realizētos LEADER projektus.

Rezultātu analīze un diskusija

Jūras krastu ģeoloģisko procesu sākotnējais novērtējums

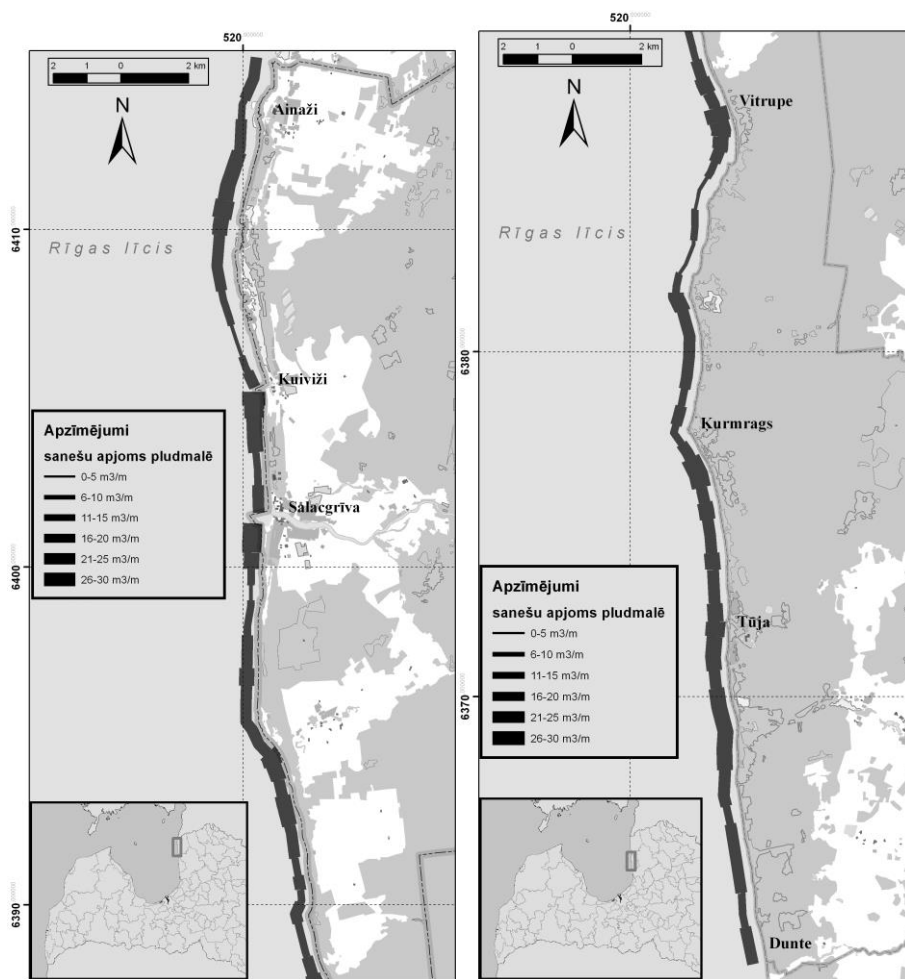
Pēdējos desmit gados erozijas dominētu krasta posmu kopgarums, kā arī krasta atkāpšanās vidējais ātrums nebūtiski atpaliek no īpaši vētrām bagātā 1992.–2005. gadu perioda (Eberhards, Lapinskis 2008: 28; Eberhards *et al.* 2009: 11), tomēr kopumā ir novērojama erozijas intensitātes palielināšanās salīdzinājumā ar pagājušā gadsimta vidējiem rādītājiem. Ņemot vērā ļoti spēcīgu un ilgstošu vētru trūkumu pēc 2005. gada, var uzskatīt, ka esošā krasta erozijas izplatība ir iespējama, pateicoties arvien

pieaugošajam smalkgraudaino sanešu deficītam krasta zonā, ko pastiprina krasta sistēmā esošas hidrotehniskas būves – ostu moli, preterozijas konstrukcijas, no ostu pieejas kanāliem izņemto smilšu deponēšana dziljūras izgāztuvēs.

Pēc vairāk nekā 10 gadus ilguša relatīvi „mierīga” perioda Salacgrīvas novadā par krasta nogāzes jutību pret nākotnes vētru iedarbību ļauj spriest smalkgraudaino sanešu apjoms, kas uzkrājies pludmales un priekškāpas vai embrionālās kāpas joslā (3. attēls). Kopējais apjoms un apjoma maksimumi (Vitrupes ielīcī, pie Svētupes grīvas un Tūjā) ir par 10–30% mazāks, bet vairākos posmos starp Vitrupi un Salacgrīvu sanešu apjoms ir mazāks par 50–60%, salīdzinot ar 2002.–2004. gadu periodu. Šāda sanešu apjoma samazināšanās akumulatīvos iecirkņos ir tipiskas ilgstoša „bezvētru” perioda sekas, liecina par sanešu deficītu krasta zemūdens nogāzē (Lapinskis, 2010: 58). Var uzskatīt, ka samazināts pludmales un eolā reljefa apjoms būtiski paaugstina krasta erozijas riska potenciālu nākotnē.

Salacgrīvas novada piekrastē var izdalīt vairākus krasta posmus, kuros hroniska krasta atkāpšanās ir uzskatāma par nozīmīgu problēmu – tuvāko gadu desmitu laikā sagraušanas riskam var tikt pakļauti vietējās infrastruktūras objekti, dzīvojamās mājas un citas būves. Šajos krasta iecirkņos pēdējo 11 gadu vidējais pamatkrasta robežas atkāpšanās ātrums bijis no 0,2 līdz 0,6 m/gadā. Salīdzinot ar situāciju pagājušā gadsimta 80-tajos gados, hroniskas atkāpšanās un nozīmīgas erozijas skarto krasta iecirkņu kopgarums ir pieaudzis par 3,5 km un šobrīd ir 13,0 km (4. attēls).

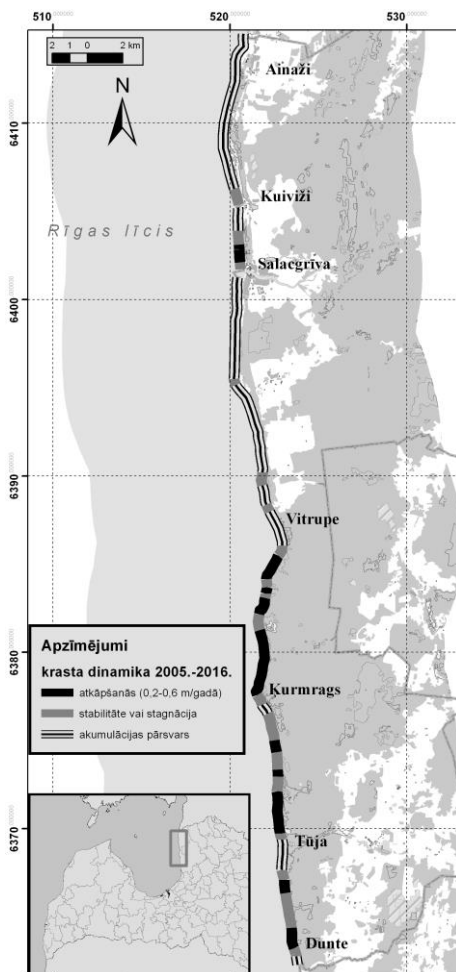
Rīgas līča Vidzemes piekrastei ilgstoši ir bijusi raksturīga ievērojama tādu krasta posmu izplatība, kuros krasta reljefa pārveidošanās notiek ļoti lēni – nepastāv izteikts erozijas vai akumulācijas pārsvars (Eberhards, 2003: 150). Šajos – dinamiski neitrālajos krasta iecirkņos nogāzes profila atjaunošanās (sanešu akumulācija virspludmales reljefā) pēc 2005. gada orkāna izraisītās katastrofālās erozijas notiek ļoti lēni. Tādu krasta iecirkņu kopgarums, kuros sanešu bilance krasta nogāzes augšējā daļā saglabājas negatīva, bet atkāpšanās notiek ļoti lēni (<0,2 m/gadā) ir 11,5 km (4. attēls).

3.attēls. Smalkgraudaino sanešu apjoms pludmalē 2016. gada maijā (izšķirtspēja dabā – 500 m).

Salacgrīvas novadā joprojām ir plaši izplatīti arī tādi krasta posmi, kuros krasta nogāzes stabilitāte saglabājas augsta gan pateicoties nebūtiskam sanešu akumulācijas pārsvaram, gan erozijas attīstībai īpaši nelabvēlīgajai ģeoloģiskajai uzbūvei (kopā 29,5 km) (5. attēls). Jāatzīmē, ka akumulācijas dominēto iecirkņu (tādu, kuros nogāzes atjaunošanās pēc vētras notiek sekmīgi pateicoties sanešu pieplūdei no blakus iecirkņiem) daļa šajā stabilo krastu grupā ir tikai 12,5 km garumā, un pie tiem pieskaitāmi arī novada ziemeļu daļā izplatītie īpaši lēzenie „randu” krasti, kuros pēdējo 11 gadu laikā konstatētas tikai nebūtiskas pludmales augstuma izmaiņas (<0,0,5 m/gadā). Gan Latvijā kopumā, gan Salacgrīvas novadā krasta nogāzes attīstību virzošo apstākļu izmaiņas ir galvenais krasta erozijas izplatības un intensitātes pieauguma cēlonis. Par to liecina krasta izmaiņu mērījumi, kas veikti pie krasta stabilitāti ietekmējošiem antropogēnas izcelsmes objektiem. – krasta preterozijas un ostu hidrotehniskajām būvēm. Krasta preterozijas būvju negatīvā ietekme – būvēm blakus esošu iecirkņu erozijas pastiprināšanās un dabiskās sanešu šķērskrasta apmaiņas traucējumi – ir konstatēti aptuveni 1,2 km kopgarumā, tomēr, ņemot vērā Vidzemes piekrastei raksturīgo garkrasta sanešu plūsmas klātbūtni, var apgalvot, ka ilgtermiņā šo būvju negatīvā ietekme veicinās erozijas izplatību arī attālākos krasta iecirkņos. Papildus šim ir novērojama arī Salacgrīvas un Kuivižu ostu ietekme, kas

realizējas gan kā erozijas, gan akumulācijas pastiprināšanās, un izsekojama aptuveni 2,5 km kopgarumā.

4.attēls. Vienkāršots krasta morfodinamisko tipu sadalījums Salacgrīvas novadā laika periodā no 2005. gada vētras „Ervin” līdz 2016. gada maijam.

Piekrastes vides pārvaldība

2015. gada piekrastes pārvaldības pētījumos Salacgrīvas novadā (Kauliņš u. c., 2016) tika noskaidroti iedzīvotāju viedokļi par piekrastes vērtībām, riskiem un slodzēm, piekrastes problēmām, kā arī attīstības scenārijiem. Kā konkrētas vērtības piekrastē aptaujā definētajās četrās pozīcijās, atbildēs visbiežāk figurēja: **dabā/ainavā** – jūra un pludmale, Sarkanās klintis, Ķurmragi, upju ietekas, Ainažu mols. Šīs vērtības figurēja daudz respondentu atbildēs neatkarīgi no viņu pašu lokācijas vietas; **uzņēmējdarbībā** – iespēja attīstīt tūrismu un zvejniecību, arī iespēja attīstīt sezonālu izklaides transportu jūrā. Ostas tika mazāk pieminētas, iedzīvotāju apziņā tās ir tāda kā noslēgta „ekosistēma”, kas maz ietekmē novada dzīvi, izņemot cilvēkiem, kuri tieši tur strādā; **cilvēku sadzīvē/kultūrā** – zvejošana savām vajadzībām, relaksēta atpūta; **cilvēku veselībā** – nereti paužot piejūras klimata divēju iedarbību – gan veselību veicinošu (it īpaši, fizisko, sportisko aktivitāšu kontekstā), gan traucējošu paaugstināta gaisa mitruma un vēsāku pavasaru dēļ.

Galvenie riski saistīti ar piekrastes piesārņojumu – mazāk pludmalē (un tas ar katru gadu mazinās), vairāk kāpu zonā, galvenokārt, labiekārtojuma trūkuma dēļ. Riska ietekmē

piekraste kļūst nepievilcīga apmeklētājiem. Tālāk pēc nozīmīguma seko piekļuve piekrastei – pieceja pie jūras, vides pārvaldības kapacitātes pašvaldībā, piekrastes pieejamība cilvēkiem ar kustību traucējumiem un augstas lokālas sezonālās slodzes. Gados vecākie respondenti minēja 1967. un 1969. gada vētras, piekrastes ceļu posmu izskalošanu 2005. gadā, bet tomēr pēdējās desmitgadēs nav vērojama tendence pieaugt. Pēc respondentu domām būtiskākās problēmas ir piekļuves iespējas piekrastei Salacgrīvas novadā zemes īpašnieku rīcības vai infrastruktūras dēļ. Ierobežojumi piekrastes apsaimniekošanā, no kā tieši izriet vāja infrastruktūra, augsts piesārņojuma līmenis kāpu zonā un, daļēji arī piekrastes pieejamība.

Pēc interviju rezultātu apkopojuma tika izstrādāts piekrastes problēmu modelis Salacgrīvas novadā, kurā izdalītas piekrastes problēmjomu prioritātes. Krasta erozija kā piekrastes pārvaldības problēma ir piekrastes problemātikas prioritāšu rangā. Krasta noskalošanas zemā prioritāte izriet gan no sabiedrības mērķa grupu viedokļiem, gan no pašvaldības plānošanas dokumentu analīzes. Krasta noskalošana Salacgrīvas novadā nav minēta kā problēma ne Rīgas reģiona, ne paša novada attīstības plānošanas dokumentos. Vienīgi novada īstermiņa rīcības plānā krasta erozijas mazināšana ir minēta kā pludmaļu un atpūtas vietu labiekārtojuma pilnveidošanas pasākums. Intervijās izskanējuši viedokļi, ka erozija ir neatņemama dabas sastāvdaļa, pret kuru nav jācīnās – ir vietas, kur krasts tiek noskalots, bet ir vietas, kur vērojams krasta pieaugums. Vietās pie apdzīvotām teritorijām piekrastes procesu ierobežošana ir attaisnojama. Salacgrīvas novadā vairākās vietās ir veikta krasta stiprināšana, piemēram, Tūjā, kur tika noskalots pašvaldības ceļš, un Salacgrīvas pagasta „Kutkājās”, kur arī vētras laika tika noskalots ceļš. Galvenie krastu stiprināšanas materiāli ir laukakmeņi un ģeotekstils. Tūjas “Kriminalniekos” stāvkrasta saglabāšanai LEADER projekta ietvaros uzstādīts 170 m garš žogs.

Dokumentu analīze

Salacgrīvas novada ilgtspējīgas attīstības stratēģijā līdz 2038. gadam piekrastes problemātika parādās gan analītiskajā daļā, gan stratēģijas formulējumos un novada telpiskās attīstības perspektīvās. Tomēr šīs norādes ir netiešas, neuzsver piekrastes īpašo lomu novada attīstībā. Izņēmums ir tikai ostas saimniecība, kas principiāli ir piekrastes elements. Novada attīstības mērķi piekrastes nozīmi nefiksē. Tomēr specializācijas sadaļā tas ir pirmais un būtiskākais punkts: „*Piekrastes resursu un specifikas sniegto priekšrocību izmantošana, attīstot raksturīgos uzņēmējdarbības veidus un infrastruktūru: ostas, rekreācijas kompleksu, zvejniecību, zivju pārstrādi*”. Piekrastes loma uzsvēta arī novada ārējo funkcionālo saišu vidū. No uzraudzības un novērtēšanas sistēmas 16 rezultatīvajiem rādītājiem uz piekrasti attiecināmi četri. Salacgrīvas novada attīstības programmā 2015.–2021. gada situācijas analīzē piekraste minēta tikai ekonomiskās darbības un infrastruktūras kontekstā, bet pārvaldības, sociālo apakšsistēmu izvērtējumā tā nav pieminēta. No 39 rezultatīvajiem rādītājiem piekrastei attiecināmi pieci. Piekrastes jautājumi plašāk atspoguļojas rīcību un investīciju plānos: 12 rīcības ir tieši saistītas ar piekrastes infrastruktūras uzlabošanu, bet vēl vairākas var tikt attiecinātas arī uz piekrasti. Novada teritorijas plānojumā piekrastes jautājumi ir iekļauti saskaņā ar likumdošanu. Salacgrīvas un Ainažu pilsētu un to lauku teritoriju plānojumu daļa izstrādāta ļoti sen un ir

novcojusi pēc būtības (jauns plānojums pašlaik ir izstrādes stadijā). Zaļā deklarācija ir samērā labi pazīstama, tomēr bieži tiek uzlūkota kā PR instruments, bet ar mazākām praktiskām sekām novada un piekrastes attīstībai. Novada teritorijas attīstības plānošanas dokumentus pārzin vienīgi ar pašvaldību saistītie respondenti, daļēji atzīstot, ka viņu viedoklis par tiem tādēļ var nebūt objektīvs.

Nobeigums

Konstatēts, ka NVO un to īstenoto projektu aktivitātes reti ir saistītas tieši ar piekrasti. Vietējo interešu grupu izpratne par piekrastes problemātiku visumā ir gan fragmentēta, gan aprobežojas ar tuvāko apkaimi. Ir konstatēta arī vienprātība viedoklī, ka galvenās grūtības rada infrastruktūras trūkums, normatīvie un institucionālie ierobežojumi, vāja interešu grupu apzināšanās un vāja sadarbība ar pašvaldību, tās tikai virspusējā interese par piekrasti kā attīstības resursu. Zināms, ka novadam raksturīga netipiski daudzveidīga un pat daudzskaitlīga dažādu sabiedrības līdz-pārvaldības aktivitāšu/formas klātesamība (t.sk. aktīvas, regulāras domes dienaskārtības jautājumu konsultatīvās padomes, ciemu biedrības, ciemu vecākie).

Tātad galvenā ir pārvaldības problemātika: daudzveidīga/ laba novada teritorijas pārvaldība (pašvaldības pārvalde un sabiedriskā pārstāvniecība), bet nav mērķtiecīgi orientēta uz 55 km plašās un reti apdzīvotās piekrastes teritorijas apsaimniekošanu, uz piekrastes resursu apzināšanu un aizsardzību/ izmantošanu. Novērojama piekrastes problēmu kompleksitāte: liela piekrastes morfoloģiskā dažādība, daudz problēmu, bet nav dominējošo/ lielo problēmu, kuru risināšanā ir ieinteresēti visi, nav pietiekami nozīmīgu interešu grupu spiediena, nav apziņas par piekrastes kā resursa potenciālu, nav novērtēti potenciālie draudi. Salacgrīvas novada piekrastē var izdalīt vairākus krasta posmus, kuros pēdējo 11 gadu vidējais pamatkrasta robežas atkāpšanās ātrums bijis no 0,2 līdz 0,6 m/gadā. Šobrīd erozijas skarto krasta iecirkņu kopgarums ir 13,0 km. Tādu krasta iecirkņu kopgarums, kuros sanešu bilance krasta nogāzes augšējā daļā saglabājas negatīva, bet atkāpšanās notiek ļoti lēni (<0,2 m/gadā) ir 11,5 km. Akumulācijas dominēto iecirkņu daļa stabilo krastu grupā ir tikai 12,5 km un pie tiem pieskaitāmi arī novada ziemeļu daļā izplatītie īpaši lēzenie „randu” krasti, kuros pēdējo 11 gadu laikā konstatētas tikai nebūtiskas pludmales augstuma izmaiņas (<0,0,5 m/gadā).

Vietējās pašvaldības mērķgrupu un dienestu izpratne par piekrastes pārvaldības problemātiku ir nepietiekoša, kas atspoguļojas arī kā piekrastes jautājumu nesistemātisks un nelīdzsvarots atspoguļojums novada pārvaldības dokumentos. Piekraste gan figurē kā stratēģiski ekonomiska kategorija, bet citi aspekti parādās tikai rīcību griezumā, nesaistīti ar ilgtspējīgas attīstības stratēģijas elementiem un novada telpiskās attīstības perspektīvām. Konstatētās mērķgrupu intereses ir šauri lokālas, tām trūkst pietiekami vienota ieskata par aktuālajām problēmām. Tās ir dažādas atšķirīgās vietās un atšķirīgu mērķgrupu redzējumā, ar retiem izņēmumiem atsevišķās mērķgrupās netiek novērtētas kā izteikti kritiskas. Teritorijā ir daudz konkrētu piekrastes problēmu, bet faktiski nav būtisku problēmu, kas spētu mērķgrupas vienot kopīga risinājuma meklēšanai. Augšupvērstās (bottom-up) pārvaldības mehānismi un vietējās partnerības finanšu piesaistes mehānismi šai jomā darbojas nepietiekami. Salacgrīvas novada piekrastes kā sociāli ekoloģiskas sistēmas

ilgtspējīgas attīstības problēmu raksturu nosaka pašvaldības pārvaldes un sabiedrības mērķgrupu nepietiekamā izpratne par piekrastes nozīmi/ vietu novada attīstībā, vāji attīstītā infrastruktūra, kas ir piekrastes aizsardzības režīma īpatnību sekas, un retā piekrastes apdzīvotība.

Raksts ir sagatavots ar Baltijas jūras pētniecības un attīstības programmas (BONUS) projekta "Sistēmpieejas ietvars piekrastes pētījumiem un pārvaldībai Baltijas jūras reģionā" (BaltCoast) finansiālu atbalstu.

Avoti un literatūra

1. **Eberhards, G.** (2003). *Latvijas jūras krasti*. Rīga: Latvijas Universitāte, 259 lpp.
2. **Eberhards, G., Grīne, I., Lapinskis, J., Purgalis, I., Saltupe, B., Torklere, A.** (2009). Changes in Latvia's seacoast (1935–2007). *Baltica*, 22 (1), pp. 11–22.
3. **Eberhards, G., Lapinskis, J.** (2008). *Baltijas jūras Latvijas krasta procesi. Atlants. Processes on the Latvian Coast of the Baltic Sea. Atlas*. Rīga: Latvijas Universitāte, 64 lpp.
4. **George, C.** (2007). Sustainable Development and Global Governance. *The Journal of Environment & Development*, Volume 16 (1) March 2007 pp.102–125.
5. **Kauliņš, J., Ošņiece K., Kudreņickis I., Ernšteins R.** (2016). Novadu teritoriju piekrastes pārvaldības prakse: problemātikas raksturojums un vietējo iedzīvotāju izpratne Salacgrīvas novadā. Ģeogrāfija. Ģeoloģija. Vides zinātne. Referātu tēzes. Rīga: Latvijas Universitāte, 2016, 387–393. lpp.
6. **Knaps, R.** (1965). *Peremeshenye nanosov u beregov vostochnoy Baltyki*. Rīga: Latgydroprom, 57 lpp (krievu val.).
7. **Lapinskis, J.** (2010). *Dynamic of the Kurzeme coast of the Baltic proper*. Summary of doctoral dissertation. Riga: University of Latvia press, 69 p.
8. **Lapinskis, J.** (2014). Vadlīnijas jūras krasta erozijas seku mazināšanai. Rīga: KPL, 26 lpp.
9. **Sleinis, J.** (1937). Piekrastes zemiene. *Latvijas Zeme, Daba un Tauta*. Rīga, Valters un Rapa, 190.–194. lpp.
10. **Ulsts, V.** (1961) Piekraste. *Latvijas PSR ģeoloģija*. Rīga: Zinātne, 214. –250. lpp.
11. **Ulsts, V.** (1998) *Baltijas jūras Latvijas krasta zona*. Rīga: Valsts Ģeoloģijas Dienests, 96 lpp.
12. **Wiethüchter A.** (2007) Assessment of Ecosystem Goods and Services provided by the Coastal Zone System Limfjord. SPICOSA DTU Aqua-rapport nr.: 192-08. 62 p.
13. Salacgrīvas novada attīstības programma 2015. – 2021. gadam. Apstiprināta ar Salacgrīvas novada domes 29.07.2015. lēmumu Nr.237 (protokols Nr.10; 1.§). 102 lpp.
14. Salacgrīvas novada teritorijas plānojums. Apstiprināts Salacgrīvas novada domē 19.08.2009. saistošajos noteikumos Nr. 6 „Par teritorijas plānojumiem”. Plānojuma materiāli pieejami adresē http://www.salacgriva.lv/lat/salacgrivas_novads/teritorija/.
15. **Ernšteins R., Kauliņš J., Zilniece I., Lontone-Ieviņa A., Ķepals A.** (2015). Piekrastes integrētā pārvaldība: integrācijas principa nodrošināšana piekrastes pašvaldību ilgtspējīgas attīstības stratēģiskajā plānošanā. *Sabiedrības un kultūra 17*, Liepāja: LiePA, 2015, 308. –319.lp

Jānis Ulme, Sintija Graudiņa-Bombiza

Latvijas Universitāte, Ģeogrāfijas un zemes zinātņu fakultāte

Latvija, Rīga

ZILĀ KAROGA KĀ BRĪVPRĀTĪGA PIEKRĀSTES PĀRVALDĪBAS UN KOMUNIKĀCIJAS INSTRUMENTA PRAKSES UN PIEREDZES IZVĒRTĒJUMS LATVIJĀ

ASSESSMENT OF EXPERIENCE/ PRACTICE OF THE BLUE FLAG
AS A VOLUNTARY COASTAL GOVERNANCE AND COMMUNICATION INSTRUMENT IN
LATVIA

Summary

Research focuses on implementation evaluation of the Blue Flag programme in Latvia since programme started running in 1998. It includes analysis and overview of both national and local level impacts and results of the programme implementation. Regarding national level impacts overview draws attention to the effectiveness and role of the Blue Flag as support instrument for implementation of environmental policies and as communication instrument for promotion of environmental policies. On a municipal level overview presents analysis of the Blue Flag criteria implementation experiences of different municipalities, taking part in the programme. Survey presents also four case studies of municipalities – Liepāja, Ventspils, Jūrmala and Saulkrasti.

Key words: Blue Flag, coastal management, environmental communication, environmental policies

Atslēgas vārdi: Zilais karogs, piekrastes menedžments, vides komunikācija, vides politika.

Anotācija

Pētījums vērsts uz Zilā Karoga programmas darbības rezultātu apkopojumu Latvijā kopš tā darbības uzsākšanas, koncentrējoties uz ietekmes izvērtējumu vietējā un nacionālā līmenī. Nacionālā līmeņa situācijas analīzē pētījums pievēršas Zilā Karoga kā vides politikas ieviešanas atbalsta instrumenta ietekmes, efektivitātes un pieredzes analīzei, tai skaitā vērtējot arī Zilā Karoga kā vides komunikācijas instrumenta izmantošanu vides politikas popularizēšanai. Pašvaldību līmeņa ietekmes izvērtējums koncentrējas uz dažāda profilējuma pašvaldību pieredzes analīzi, darbojoties Zilā karoga programmā. Pētījums fokusējas programmas ietekmes analīzei sekojošās pašvaldībās – Liepājā, Ventspilī, Jūrmalā un Saulkrastos.

Ievads, izpētes mēroga un metožu apraksts

Zilais Karogs ir brīvprātīga, starptautiskas sabiedriskas vides organizācijas FEE International (Starptautiskais Vides izglītības fonds) pārziņā esoša programma, kas radīta, lai veicinātu ilgtspējīgu attīstību piekrastes un ūdens vides apsaimniekošanā. Savas izaugsmes gaitā tā ir kļuvusi par augsti vērtētu un atpazīstamu ekosertifikācijas sistēmu, kas apvieno tūrisma un vides sektorus kopīgā darbā vides ietekmju samazināšanā daudzos līmeņos, sākot no vietējā līdz nacionālam. Saskaņā ar Pasaules tūrisma organizācijas atzinumu Zilais Karogs ir pasaulē populārākā tūrisma ekosertifikācijas sistēma. Programma darbojas starptautiskā līmenī kopš 1985. gada: sākot ar 1987. gadu, paplašinoties Eiropā un paplašinoties ārpus Eiropas jeb kļūstot par globālu sertifikācijas

sistēmu, sākot ar 2001. gadu, kad programmai pievienojās Dienvidāfrika, uzsākot ļoti strauju paplašināšanos arī ārpus Eiropas. Latvija Zilā Karoga sertifikācijas sistēmā ir iesaistījies kopš 1998. gada, tā sauktajā otrajā Eiropas valstu vilnī. Zilā Karoga programma darbojusies ļoti sekmīgi, veicinot vides pārvaldības un komunikācijas attīstību pašvaldībās, kā arī iegūstot valstisku nozīmi kā instruments Ūdens struktūrdirektīvas mērķu sasniegšanā.

Vides politikas pamatnostādņēs 2014.–2020. gadam Zilā karoga programma minēta kā pozitīvs NVO un pašvaldību sadarbības piemērs, kas ne vien palielina pašvaldību kapacitāti vides jautājumu risināšanā, veicina tūrisma un videi draudzīgu atpūtu pašvaldības teritorijā, bet arī izglīto un disciplinē Zilo karogu ieguvušo peldvietu apmeklētājus. Zilā karoga programma sniedz nozīmīgu ieguldījumu gan vides izglītībā, gan sabiedrības iesaistīšanā vides jautājumu risināšanā. (Vides politikas pamatnostādnes 2014.–2020. gadam, 2014). Tāpat sertificēto Zilā Karoga peldvietu skaits izvēlēts kā nozīmīgs rezultatīvais rādītājs politikas definētā mērķa “Nodrošināt labu ūdeņu stāvokli un to ilgtspējīgu izmantošanu” sasniegšanai. (Vides politikas pamatnostādnes 2014.–2020. gadam, 2014). Zilā Karoga metodoloģija pašreiz apvieno 33 kritērijus četrās kritēriju grupās: ūdens kvalitāte, vides apsaimniekošana, vides izglītība un informācija, kā arī drošības pasākumi (Zilā karoga programmas starptautiskās vadlīnijas, FEE International, 2015). Zilā Karoga metodoloģijas raksturiezīme – kritēriju darbība, vismaz galvenajā sertifikācijas apakšprogrammā – peldvietās, aptver ne tikai situācijas regulējumu peldvietā, bet visā pašvaldībā kopumā. Kā pierādījies darbības praksē, šis instruments ir ar daudz plašāku potenciālu un ietekmēm plašākā, ne tikai peldvietu, pārvaldībā.

Pētījuma metodoloģija un attīstība

Izpētes ietvaros iedziļinājāmie vairākos Zilā Karoga programmas kontekstos, lai analizētu programmas pieredzi un praksi Latvijā, kā arī sagatavotu rekomendācijas rīcībpolitikas uzlabojumiem programmas potenciāla sekmīgākai izmantošanai. Pirmkārt, apskatījām **Zilā Karoga metodoloģijas kā vides pārvaldības un komunikācijas instrumenta evolūciju** un attīstības posmus gan Latvijā, gan starptautiskā līmenī. Šī darba daļa bija būtiska, jo praksē dažādos attīstības posmos Zilā Karoga sistēmai gan Latvijā, gan starptautiskā līmenī ir bijuši dažādi uzsvāri, katra kritēriju piecu gadu izmaiņu ciklu posmā izvirzot jaunas prioritātes un uzsvārus. Kā liecina analīze, publiskajā komunikācijā daudz pārpratumu un neskaidrības par Zilā Karoga instrumenta efektivitāti ir saistīti ar nepietiekamu izpratni par programmas aktuālajiem mērķiem un saturu. Otrkārt, veidojot objektīvu analīzi par Zilā Karoga programmas parametriem, pievērsāmies konkrēta **vides pārvaldības un/vai komunikācijas instrumenta pielietošanas efektu analīzei** – gan programmas publiskajā komunikācijā biežāk minētajiem ieguvumiem un to izpausmēm īstenošanas praksē, gan arī avotos atrodamajai analīzei par virkni risku vai negatīvu efektu, ko programmas īstenošana atsevišķās situācijās var radīt. Noslēdzot risku – ieguvumu izvērtējuma daļu, pamatojoties uz pētījumam pieejamo datu kopumu, vērtējām risku un ieguvumu bilanci Latvijas programmas īstenošanas praksē kopš 1998. gada. Treškārt, pievērsoties Zilā Karoga ietekmes izvērtējumam ieviešanas pieredzē, analizējām **aktuālo programmas kritēriju ieviešanas specifiku konkrēti Latvijas programmā** – nosakot to

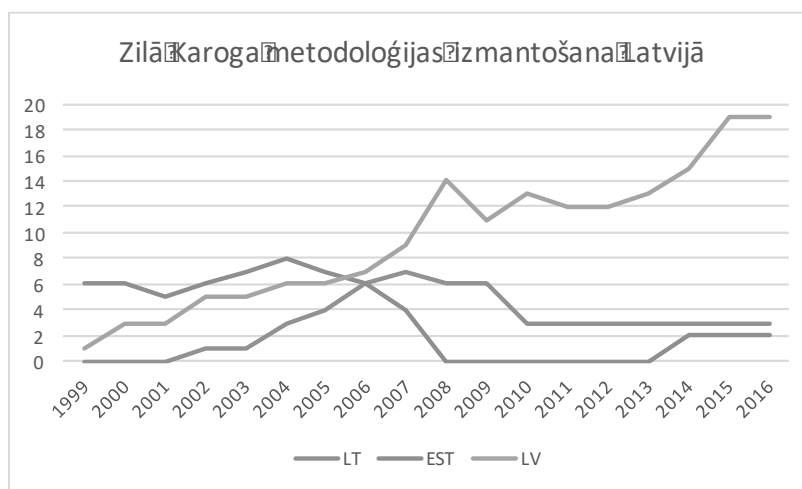
ieviešanas mērogu (peldvieta vai pašvaldība kopumā), kā arī esošo pieredzi un ieviešanas praksi, tai skaitā identificējot uzlabojuma potenciālu. Visbeidzot pievēršamies **četrus dažādas tipoloģijas Zilā Karoga programmas pašvaldību – Liepājas, Jūrmalas, Saulkrastu un Ventpils - pieredzes, motivācijas un sekmju analīzei** programmas ieviešanā. Izpēti veikšanā tika izmantota informācija un dati no Zilā Karoga Latvijas programmas pieteikumu informācijas 1998.–2016. gadam, Zilā Karoga Latvijas programmas kvalitātes kontroles pārskatiem (nacionālā/ starptautiskā līmeņa) 1998.–2016. gadam, Zilā Karoga Latvijas programmas Nacionālās žūrijas lēmumiem un koordinācijas rekomendāciju dokumentiem 1998.–2016. gadam, kā arī 2015. gadā Vides izglītības fonda veiktās programmu ietekmes izvērtējuma ietvaros apkopotās informācijas no Zilā Karoga pašvaldībām un programmas darbībā iesaistītajām institūcijām. Zilā Karoga koordināciju izpēti veikšanai bija pieejama Zilā Karoga programmas starptautiskā datubāze un dati no programmas starptautiskā līmeņa pludmales operatoru pašvērtējuma aptaujas. Vērtējot ierobežojumu – ieguvumu aspektus, tika izmantota Zilā Karoga starptautiskās programmas apkopota attiecināmu pētījumu datubāze.

Zilā Karoga pieredzes un evolūcijas konteksts

Zilā Karoga zīmols mūsdienās tiek atpazīts ar virkni, dažbrīd papildinošu, dažbrīd, iespējams, niansēti pretrunīgiem atribūtiem publiskajā uztverē (FEE International, 2015) Zilais Karogs atsevišķās lietotāju grupās joprojām, pirmkārt, tiek identificēts ar ūdens kvalitātes parametriem, vairākos pasaules reģionos tas savukārt pirmkārt tiek sasaistīts ar augstu servisa kvalitāti pludmalē un drošu atpūtu uz ūdens (glābšanas dienesta darbības garantiju), atsevišķās lietotāju grupās tas, protams, arī parādās kā vides kvalitātes un vides pārvaldības un atbildīgas vides attieksmes kvalitātes zīme. Šī Zilā Karoga prakses aspekta analīze ir ļoti būtiska, jo programmas īstenošanas praksē tieši situācijās, kad uzrādās neatbilstība starp operatoru motivāciju un pludmales lietotāju izpratni, tas rada problēmas programmas ieviešanas kvalitātei vai programmas uztverei. Latvijā programmas praksē ir bijuši periodi, kad lietotāju ekspektācijas nesakrīt ar programmas saturu un iespējām.

Zilā Karoga programma atsevišķās Eiropas valstīs 1985. gadā tika uzsākta kā brīvprātīga, Eiropas Savienības institūcijās strādājošu ekspertu iniciatīva, saredzot būtiskus izaicinājumus ES Vides likumdošanas ieviešanai. Tobrīd Eiropas Savienības ūdeņu stāvoklis bija kritisks industriālā piesārņojuma dēļ, un jaunpieņemtās likumdošanas iniciatīvas nenesa ātrus rezultātus. Tādēļ, izmantojot pieredzi, kas iegūta darbojoties ES likumdošanas pilnveidošanā, ekspertu grupa izveidoja sabiedrisku motivācijas sistēmu, kas rosinātu pašvaldības ieguldīt centienus ūdenssaimniecības sakārtošanā un piesārņojuma novēršanā, kā arī radītu iespēju izcelt un popularizēt labas prakses piemērus (avots: intervija ar Zilā Karoga programmas līdzdibinātāju Jan Erikssen). Tas arī iezīmēja Zilā Karoga attīstības pirmo posmu – Zilais Karogs kā Eiropas Savienības vides likumdošanas ieviešanas motivācijas un atbalsta instruments, galvenokārt ES Peldūdens Direktīvas (76/160/EEC) ieviešanā, tomēr jau kopš pirmsākumiem neaprobežojoties ar šo vienu normatīvo aktu. Uzsākot Zilā Karoga plašāku izaugsmi Eiropas Savienības valstīs, kampaņas atbalstā un attīstīšanā aktīvi iesaistījās arī Eiropas Komisija, saredzēdama šī instrumenta lomu likumdošanas ieviešanas veicināšanā (avots: intervija ar Zilā Karoga

programmas koordinatori Sophie Bachet Granados). Programmas turpmākajā attīstībā pierādījās instrumenta potenciāls, un tas piedzīvoja ātru izaugsmi, paplašinoties gan ģeogrāfiski, gan, pastiprinot kritērijus, nostiprinoties arī virknē apsaimniekošanas un izglītības parametros. Turpmākajā programmas attīstības posmā arī FEE International izlēma nostiprināt Zilā Karoga programmu kā no Eiropas Komisijas ietekmes nošķirtu un neatkarīgu. Nākamais programmas attīstības etaps uzsākās, kad programma bija kļuvusi par atpazīstamu un pieprasītu tūrisma kvalitātes zīmi, paplašinoties ārpus Eiropas. Šajā attīstības posmā, sevišķi paplašinoties Karību reģionā, Zilais Karogs koncentrējās komunikācijā un arī uztveres veicināšanā kā tūrisma ekosertifikāts. Vienlaikus šajā attīstības stadijā iezīmējās atšķirīgā, visbiežāk reģionālos principos balstītā, programmas uztvere lietotāju/operatoru vidū.

1. attēls. Zilā Karoga programmas izaugsmes dinamika Baltijas valstīs

Latvijas pamata motivācija iesaistīties Zilā Karoga kampaņas īstenošanā 1990-to gadu beigās bija uzsāktā ES vides likumdošanas kopuma pārņemšana, konkrēti un galvenokārt ES Peldūdus direktīvas 76/160/EEC, ko vēlāk aizstāja 2006/7/EEC. Tāpat, ņemot vērā atsevišķu kritēriju grupu prasību plašāku mēroga aptvērumu, tika identificēta iniciatīvas pozitīvā loma arī virknes citu ES normatīvo aktu pārņemšanā, no kuriem nozīmīgākā bija Komunālo notekūdeņu direktīva 91/271/EEC. Tāpat tika identificēta programmas pozitīvā loma pašvaldību motivācijai iesaistē ūdenssaimniecības sakārtošanas projektos un atzīts programmas tūrisma potenciāls. Tomēr zīmīgi ir tas, ka veiktajā priekšizpētē nav skatīta ZK potenciālā loma piekrastes ilgtspējīgas pārvaldības veicināšanā, neskaitot pasākumus kāpu stiprināšanai. Pirmās ZK programmā Latvijā iesaistījās Ventspils, Liepājas un Jūrmalas pašvaldības. Pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā programmas darbībai nācās kvalitatīvi mainīt fokusu un, paplašinoties pārklājumam, kā arī sastopoties ar operatīvajiem izaicinājumiem, turpmākajos pāris gados tika pievērsta uzmanība Zilā Karoga pievienotajai tūrisma destinācijas popularizācijas vērtībai. Kopš 2006.–2008. gadā tika uzsākta Zilā Karoga starptautisko kritēriju vides aspektu stiprināšana, arī programma Latvijā izmantoja to kā iespēju definēt koncentrēšanos uz vides izglītību, starpsektoru sadarbības veicināšanu vides aizsardzībā un ilgtspējīgas piekrastes apsaimniekošanas popularizāciju. Kā liecina pievienotā attēla

informācija, vismaz pludmales operatoru līmenī šāds pozicionējums ir novērtēts kā visatbilstošākais, nenoliedzot atsevišķas problēmas lietotāju izpratnē par programmas saturu. Zilā Karoga kritēriji pēc ieviešanas veida dalās obligātajos un vadlīniju kritērijos. Pašvaldībām ir jānodrošina visu obligāto kritēriju esamība sezonas laikā. Vadlīniju kritēriju ieviešana ir rekomendācijas statusā, tomēr jāņem vērā, ka visbiežāk vadlīniju kritēriju statusa kritēriji, izņemot retus individuālus gadījumus, pēc testēšanas vienā vai divos kritēriju ciklos, tiek ievietoti obligātajos kritērijos, nodrošinot nepārtrauktu Zilā Karoga standarta attīstību.

Zilā Karoga kritēriju ieviešanas prakse un ietekme uz piekrastes pārvaldību

Iedziļinoties programmas ieviešanas praksē un vērtējot tās ietekmi vides politikā, pārvaldībā un komunikācijā, ir būtiski ņemt vērā, ka Zilā Karoga kritēriji ir daudzslāņaini arī pēc darbības mēroga. Lai gan Zilā Karoga sertifikācija attiecas uz konkrēto oficiālās pludmales vai jahtu ostas zonu, kritēriji pēc to darbības mēroga dalās tādos, kas attiecināmi tikai uz peldvietu, un tādos, kas attiecināmi vai ietekmē pašvaldību kopumā. Turpmāk sniegts veiktais apkopojums no kritēriju grupas Nr.3 (kā piemērs) ieviešanas pieredzes Latvijā, vērtējot to darbības mērogu, pieredzi par to ieviešanas sekmēm un izaicinājumiem saskaņā ar analizēto pieteikumu, koordinācijas un žūrijas rekomendāciju un lēmumu, kā arī nacionālā un starptautiskā līmeņa kvalitātes kontroles rezultātiem.

Kritēriju grupa Nr. 3. Vides pārvalde

Nr.	Kritērija nosacījumi	Joma	Mērogs
12	Pludmales apsaimniekošanas komiteja	Pārvalde/ Komunikācija	Pašvaldība
<p>Kritērijs nosaka, ka ar peldvietu un piekrastes apsaimniekošanu saistīto jautājumu risināšanai ir jābūt izveidotai pašvaldības līmeņa koordinācijas grupai, kas pārrauga konkrētu peldvietu vai peldvietas pašvaldībā kopumā. Šis ir viens no jaunā ZK kritēriju cikla un ir ieviests samērā nesēn. Kritērijs arī nosaka, ka grupas darbībai jābūt atvērtai pilsoniskās sabiedrības līdzdalībai un jāpārrauga arī programmas integrācija ar dabas aizsargājamo teritoriju pārraudzību un pārvaldību. Saskaņā ar izvērtēto dokumentāciju par ieviešanas pieredzi (pieteikumi, koordinācijas rekomendācijas, kontroļu rezultāti), kritērija ieviešana nesokas vienlīdz sekmīgi visās pašvaldībās, tomēr tajās, kur tas ir ieviests saskaņā ar tā mērķi, tas ir nesis viennozīmīgi pozitīvu ieguldījumu apsaimniekošanas kvalitātes uzlabošanā un starpinstitūciju sadarbības veicināšanā.</p>			
13	Atbilstība peldvietas darbības regulējumam	Pārvalde	Pašvaldība
<p>Kritērijs uzliek par pienākumu pašvaldībai nodrošināt peldvietas darbību saskaņā ar visu normatīvo aktu bāzi peldvietu un dabas teritoriju apsaimniekošanas jomā. Saskaņā ar izvērtēto dokumentāciju par ieviešanas pieredzi (pieteikumi, koordinācijas rekomendācijas, kontroļu rezultāti) kritērija ieviešana nav sagādājusi problēmas un ir nesusi pozitīvu ietekmi uz piekrastes pārvaldību kopumā pašvaldību līmenī, nodrošinot izpratnes paaugstināšanos par ar peldvietas apsaimniekošanu saistīto jautājumu kompleksam.</p>			
14	Dabas jutīgo teritoriju apsaimniekošana	Pārvalde/ Komunikācija	Pašvaldība

<p>Kritērijs nosaka, ka peldvietās ar dabas aizsardzības apsvērumos balstītu speciāla apsaimniekošanas režīma nepieciešamību pašvaldībai ir jāiegulda papildu centieni ekspertīzes ieguvei, iesaistot attiecīgos speciālistus. Saskaņā ar izvērtēto dokumentāciju par ieviešanas pieredzi (pieteikumi, koordinācijas rekomendācijas, kontroļu rezultāti), ņemot vērā, ka Latvijā nav precedentu, kur Zilā Karoga peldvietās būtu pilnā mērā piemērojama apmeklētāju plūsmas ierobežošana dabas aizsardzības apsvērumu dēļ, kritērija ieviešana nav sagādājusi problēmas. Tur, kur peldvietām blakus ir dabas aizsargājamās teritorijas, šis kritērijs ir veicinājis starpinstitūciju sadarbību.</p>			
15	Pludmales tīrība	Pārvalde	Pašvaldība (LV)
<p>Kritērijs nosaka, ka Zilā Karoga peldvietām ir jābūt tīrām, un sniedz metodoloģiskus padomus statusa konstatācijai. Latvijā kritērijs ir sasaistīts ar jūras piesārņojošo atkritumu tematiku un ir veicinājis Zilā Karoga kampaņas līderību JPA jautājumos, kā arī veicinājis vides problemātikas aktualizāciju gan vietējā, gan nacionālā līmenī. Ņemot vērā, ka šis ir viens no jaunās paaudzes Zilā Karoga kritērijiem, kuru metodoloģiskās bāzes pilnveidošana vēl ir procesā, Latvijas izveidotā sistēma ir iekļauta programmas globālo labās prakses piemēru kopumā kā alternatīva kritērija pamatmetodoloģijai jeb tā saucamajai A+ izvērtējumu sistēmai 10x10 metru izvērtējuma laukumos.</p> <p>Kritērija piemērošana un sistēmas izveide sadarbībā ar piekrastes pašvaldībām ir veicinājusi to iesaistīšanos jūras piesārņojošo atkritumu tematikas aktualizācijā, kā arī plašu uzmanības pievēršanu šim jautājumam nacionālā līmenī. Saskaņā ar pašreizējo apkopoto datu apjomu, kritērija ieviešanā nav būtisku problēmu, lai gan atsevišķās pašvaldībās situācijas uzlabojumi perspektīvā ir nepieciešami. Līdzīgi kā ūdens kvalitātes un vides aktivitāšu kritēriji, šis perspektīvā kļūs par kvalifikācijas kritēriju pretendēšanai uz Zilā Karoga sertifikāciju.</p>			
16	Aļģes/izskalojumi pludmalē	Pārvalde	Pludmale
<p>Kritērijs nosaka, ka gadījumā, ja aļģes vai dabiskie izskalojumi pludmalē nerada apmeklētājiem draudus vai higiēnas riskus, tos ekoloģisku apsvērumu dēļ ir jāatstāj. Šis ir viens no piemēriem kritēriju ciklu evolūcijai, jo līdz vides aspekta stiprināšanai kritērijos, formulējuma interpretācija bija iespējama pilnīgi pretēja. Saskaņā ar izvērtēto dokumentāciju par ieviešanas pieredzi (pieteikumi, koordinācijas rekomendācijas, kontroļu rezultāti) kritērija ieviešanā būtiskas problēmas Latvijā nav konstatētas, lai gan tā piemērošana atsevišķos gadījumos ir saistīta ar lietotāju izpratnes līmeni un diskusijām par turpmāko izskalojumu apsaimniekošanas metožu atbilstību principiem.</p>			
17	Atkritumu savākšana/apsaimniekošana	Pārvalde	Pludmale
<p>Kritērijs nosaka prasības atkritumu konteineru izvietojumam peldvietā, kā arī metodiku to blīvuma noteikšanai un apsaimniekošanas režīmam. Saskaņā ar izvērtēto dokumentāciju par ieviešanas pieredzi (pieteikumi, koordinācijas rekomendācijas, kontroļu rezultāti), šī kritērija ieviešana ir sagādājusi izaicinājumus peldvietu apsaimniekotājiem, sevišķi attiecībā uz apsaimniekošanas režīma piemērošanu apmeklētāju skaitam un konteineru noslodzei. Kritērija ieviešanā nepieciešamos uzlabojumus iespējams sasniegt, paaugstinot apsaimniekotāju izpratni par apsaimniekošanas režīma sasaisti ar peldvietas noslodzi, kā arī veicinot apsaimniekošanas kritēriju sasaisti ar komunikācijas kritērijiem. Tāpat arī pozitīvus rezultātus ir nesusi konkrētāku blīvuma/izvietoējuma intensitātes aprēķina metodikas ieviešana Zilā Karoga vadlīnijās.</p>			
18	Pārstrādājami atkritumi	Pārvalde	Pašvaldība
<p>Kritērijs nosaka prasības pārstrādājamo atkritumu konteineru vai pieņemšanas infrastruktūras</p>			

<p>esamībai pludmalē. Kritērija būtība ir veicināt pārstrādājamo atkritumu frakciju nodalīšanu un atkritumu pārstrādes popularizāciju. Saskaņā ar izvērtēto dokumentāciju par ieviešanas pieredzi (pieteikumi, koordinācijas rekomendācijas, kontroļu rezultāti) šis kritērijs ir bijis starp problemātiskiem atsevišķos programmas attīstības posmos, kad atkritumu pārstrāde Latvijā bija vēl mazāk attīstīta. Kritērija ieviešanā noteikti ir iespējami uzlabojumi. Lai arī kritērija izpilde tiek nodrošināta atbilstoši prasībām attiecībā uz konteineru izvietojumu, tālāko atkritumu apsaimniekošanu, uzlabojumu iespējas saistītas ar atkritumu pārstrādes popularizēšanu.</p>			
19–21	Sanitārās labierīcības	Pārvalde	Pludmale
<p>Šī kritēriju grupa nosaka prasības sanitāro labierīcību esamībai, apsaimniekošanai un novietojumam peldvietā. Šis ir kritērijs, kurā viennozīmīgi ir lielas lietotāju ekspektācijas, kas var atšķirties no Zilā Karoga metodoloģijā noteiktajiem minimālajiem standartiem. Saskaņā ar izvērtēto dokumentāciju par ieviešanas pieredzi (pieteikumi, koordinācijas rekomendācijas, kontroļu rezultāti) šis kritērijs ir bijis starp problemātiskiem atsevišķās pašvaldībās. Iemesli konstatētajām nepilnībām ir bijuši daudzveidīgi, tomēr galvenokārt saistīti ar apsaimniekošanu un novietojumu nevis kritērija neizpildi. Līdz ar to arī uzlabojumi ir nepieciešami tieši apsaimniekošanas režīma precizēšanā.</p>			
22	Nesankcionētas darbības pludmalē	Pārvalde	Pašvaldība
<p>Kritērijs nosaka ierobežojumus atsevišķām rīcībām peldvietā un precīzē apmeklētāju informēšanu par ierobežojumiem. Saskaņā ar izvērtēto dokumentāciju par ieviešanas pieredzi (pieteikumi, koordinācijas rekomendācijas, kontroļu rezultāti) kritērija ieviešanā nav būtisku konstatētu problēmu. Kritērijs ir attiecināms uz pašvaldību, jo praksē sakārtojot ierobežojumus atsevišķām rīcībām, kā arī izstrādājot kontroles mehānismus, tiek rosināta identiska rīcība arī pārējās pārvaldītājās peldvietās, ņemot vērā, ka ierobežojumus nosaka arī nacionālā likumdošana.</p>			
23	Mājdzīvnieki	Pārvalde	Pašvaldība
<p>Kritērijs higiēnas un drošības apsvērumu dēļ nosaka mājdzīvnieku atrašanās ierobežojumus pludmalē. Saskaņā ar izvērtēto dokumentāciju par ieviešanas pieredzi (pieteikumi, koordinācijas rekomendācijas, kontroļu rezultāti) kritērija ieviešanā ir bijuši konstatēti pārkāpumi vairākas reizes. Tie saistīti nevis ar kritērija ieviešanu, bet nepietiekamu kontroli, kā arī objektīvām problēmām kontroles nodrošināšanā. Uzlabojumu iespējas saistītas ar papildu informēšanas pasākumiem par ierobežojumu iemesliem un kontroles režīmu stiprināšanu. Pēdējos gados konstatēto neatbilstību skaits ir samazinājies.</p>			
24	Ēku un infrastruktūras situācija	Pārvalde	Pludmale
<p>Kritērijs nosaka, ka visām ēkām pludmalē un pieguļošajās teritorijās ir jābūt tehniskā kārtībā, neapdraudot apmeklētājus. Saskaņā ar izvērtēto dokumentāciju par ieviešanas pieredzi (pieteikumi, koordinācijas rekomendācijas, kontroļu rezultāti) kritērija ieviešanā ir bijušas problēmas nedaudzās peldvietās, un problēmas saistītas ar ēkām pieguļošajās teritorijās, kas nav pašvaldības pārraudzībā.</p>			
25	Jūras ekosistēmas	Pārvalde	Pašvaldība
<p>Kritērijs nosaka apsaimniekošanas režīmu, ja peldvietas tiešā tuvumā ir jūras aizsargājamās teritorijas vai dzīvotnes. Saskaņā ar izvērtēto dokumentāciju par ieviešanas pieredzi (pieteikumi, koordinācijas rekomendācijas, kontroļu rezultāti) kritērija ieviešanā Latvijā nav konstatētas problēmas. Ilgu laiku šis kritērijs uz Eiropas reģionu netika attiecināts, jo ietvēra tikai koraļļu rifus. Pēc papildinājuma tas ir plašāks, bet Latvijā pašreiz nav attiecināmu teritoriju.</p>			
26	Ilgtspējīgu transporta veidu popularizācija	Pārvalde	Pašvaldība

Kritērijs nosaka nepieciešamību popularizēt ilgtspējīgus transporta veidus (sabiedriskais transports, velotransports) un pārvietošanos uz un no peldvietas. Saskaņā ar izvērtēto dokumentāciju par ieviešanas pieredzi (pieteikumi, koordinācijas rekomendācijas, kontroļu rezultāti) kritērija ieviešanā Latvijā nav konstatētas nepilnības. Tas ir veicinājis sabiedriskā transporta plašāku izmantošanu, kā arī popularizējis velotransportu.

Zilā Karoga vietējie pieredzes profili

Vērtējot Zilā Karoga ieviešanas pieredzi un praksi, pievērsāmies arī dažāda profila pašvaldību piemēru analīzei, apzinot atšķirīgās ieviešanas pieredzes, motivācijas, rezultātus, ieguvumus un izaicinājumus. Pētījuma ietvaros tika analizētas sekojošas piekrastes pilsētas: Liepāja, Jūrmala, Ventspils un Saulkrasti. Šo pašvaldību piemēri reprezentatīvi atspoguļo programmas daudzveidību.

Liepāja. Zilā Karoga programmā Liepāja iesaistījās kā viena no pirmajām pašvaldībām jau 1997. gadā, pēc pāris gadiem saņemot arī pirmo sertifikāciju. Saskaņā ar pašvaldības sniegto informāciju 2016. gadā jau 12 gadus pēc kārtas Liepājas peldvietas saņem sertifikāciju. Pašreiz programmā sertificētas ir trīs peldvietas – Liepājas pludmale pie Daugavas stadiona, Liepājas Dienvidrietumu pludmale, Liepājas Beberliņu sporta un atpūtas takas peldvieta, kā arī Liepājas SEZ jahtu osta. Galvenie pamatmotīvi iesaistei programmā no pašvaldības puses bija sekojoši: sertifikācija kā vides standartu apliecinājums pašvaldībā, Zilā Karoga ieguldījums destinācijas popularizēšanā un tūrisma atdeve, kā arī Zilā Karoga metodoloģijas sniegtais ieguldījums piekrastes apsaimniekošanas un pārvaldības organizēšanā. Izvērtējot programmas īstenošanas pieredzi pašvaldības līmenī, konstatējams, ka pašvaldības uzmanības lokā līdzdalības ietvaros ir bijuši sekojoši izaicinājumi: peldūdens kvalitātes nodrošināšana (Dienvidrietumu peldvieta), infrastruktūras atbilstības (ēku un sanitārās) kritēriju izpildīšana, atkritumu apsaimniekošanas kvalitāte abos kritērijos, slodzei atbilstoša apsaimniekošanas kvalitātes nodrošināšana, kā arī atsevišķos posmos horizontālā līmenī vispārējās kapacitātes nodrošināšana sekmīgam darbam ar programmas administrēšanu. Izvērtējot ietekmi un atdevi no Zilā Karoga programmas īstenošanas, konstatējams, ka tā ir pozitīva, sasniedzot programmai izvirzītās ekspektācijas vietējā līmenī – atzīta pašvaldības kapacitātes veicināšana vides pārvaldībā un piekrastes, konkrēti peldvietu, apsaimniekošanā; programma sniegusi impulsus vides komunikācijā un sabiedrības iesaistē; tāpat arī radītas iespējas un pozitīvs profilējums destinācijas popularizācijā, un līdzdalība programmā nesusi iespējas un idejas finanšu līdzekļu piesaistei infrastruktūras uzlabojumiem un apsaimniekošanai.

Jūrmala. Zilā Karoga programmā Jūrmala iesaistījusies kopš 2000. gada, pēc kārtas saņemto sertifikāciju skaits kādā no dalības peldvietām ir 15 gadi. Pašreiz programmā sertificētas 5 peldvietas – Majori, Dubulti, Bulduri, Dzintari, Jaunķemeri, kā arī viena peldvieta – Kauguri – saņēmusi Nacionālo peldvietu sertifikātu. Ņemot vērā Jūrmalas kūrorta tradīcijas, galvenie pamatmotīvi iesaistoties programmā bija saistīti ar tūrisma apsvērumiem – destinācijas popularizēšanu, tūrisma prestižu un Zilā Karoga programmas izmantošanu mārketinga pasākumiem. Vienlīdz būtiska bija arī Eiropas Savienības likumdošanas ieviešana. Izvērtējot programmas īstenošanas pieredzi pašvaldības līmenī,

konstatējams, ka programmas ieviešanā ir bijuši sekojoši izaicinājumi: ūdens kvalitātes nodrošināšana, atkritumu apsaimniekošanas organizēšana visās kritēriju grupās, infrastruktūras (ēku un sanitārās) stāvoklis, kā arī apsaimniekošanas kvalitātes nodrošināšana maksimālo slodžu situācijās un lietotāju/operatora ekspektāciju neatbilstība programmas prasību organizēšanā. Izvērtējot ietekmi un atdevi no Zilā Karoga programmas īstenošanas, konstatējams, ka tā ir pozitīva, sasniedzot programmai izvirzītās ekspektācijas vietējā līmenī – programma ir sniegusi atdevi mārketinga un destinācijas popularizācijas aspektā ciktāl pašvaldībai ir bijusi kapacitāte to izmantot, tāpat arī programma ir nesusi pozitīvu pienesumu piekrastes vides pārvaldībā pašvaldībā kopumā, kā arī vides komunikācijā un finanšu piesaistē infrastruktūras attīstībai un apsaimniekošanas uzlabošanai.

Ventspils. Zilā Karoga programmā Ventspils iesaistījās 1997. gadā un kā pirmā pašvaldība Latvijā un Baltijas valstīs saņēma sertifikācijas statusu jau 1998. gadā, kopš tā laika saņemot Zilo Karogu jau 17 gadus pēc kārtas. Šobrīd programmā ir sertificēta Ventspils pilsētas peldvieta. Galvenie pamatmotīvi pašvaldības iesaistei programmā bija nopietns stratēģisks redzējums par pašvaldības pozicionējumu un profilējumu vides aizsardzības kontekstā, kā arī interese par piekrastes (pludmales) apsaimniekošanas metodoloģiju. Izvērtējot programmas īstenošanas pieredzi pašvaldības līmenī, konstatējams, ka programmas ieviešanā pašvaldības līmenī no kvalitātes kontroles viedokļa nav problēmsituāciju, kas vērtējamas kā izaicinājumi. Pēdējos gados tomēr par tādu kļūst jautājums par pieaugošo apmeklētāju slodzes ietekmēm uz pieguļošajām teritorijām, kas zināmā mērā atspoguļo arī darbības sekmīgumu, tomēr vērtējams nopietni. Izvērtējot ietekmi un atdevi no Zilā Karoga programmas īstenošanas, konstatējams, ka tā ir pozitīva. Ventspilij kopš programmas darbības sākumiem ar mērķtiecīgu Zilā Karoga integrāciju pilsētas profilējumā un mārketinga stratēģijā kļūstot par programmas simbolu un atskaites punktu arī citām pašvaldībām – programma vietējā līmenī ir nesusi pozitīvus rezultātus pozicionējumā un destinācijas popularizēšanā, ļoti efektīvi vietējā līmenī ir izmantots arī programmas metodoloģijas potenciāls vides komunikācijā.

Saulkrasti. Zilā Karoga programmā pašvaldība ir iesaistījusies kopš 2014. gada. 2016. gadā Saulkrastu peldvietai Centrs saņemot sertifikāciju trešo gadu pēc kārtas. Galvenā pašvaldības motivācija iesaistei programmā bija destinācijas popularizācija un pozicionēšana, kā arī statusa apliecinājums ūdenssaimniecības un apsaimniekošanas sakārtošanai. Izvērtējot programmas ieviešanas pieredzi un praksi pašvaldībā, secināms, ka pašvaldībai ir virkne problēmu programmai atbilstošas kvalitātes nodrošināšanā – sākot no apsaimniekošanas kvalitātes sezonas laikā līdz kompleksiem komunikācijas kritēriju ieviešanas deficītiem. Lielā mērā šīs problēmas saistās ar vienu sakni – pašvaldības kapacitāti darbā ar programmas ieviešanu. Izvērtējot ietekmi un atdevi no programmas, jāsecina, ka, par spīti aktuālajām problēmām tā ir nozīmīga – līdzdalība programmā rezultējusi pašvaldības centienus ūdenssaimniecības sakārtošanā, ļaujot piesaistīt ievērojamus donoru līdzekļus, kā arī piekrastes apsaimniekošanā nodrošinājusi nepieciešamo fokusu apmeklētāju plūsmai atbilstošas apsaimniekošanas nodrošināšanā.

Zilā Karoga programmas īstenošanas ieguvumi un ierobežojumi

Izvērtējot programmas īstenošanas pieredzi Latvijā, kā arī apkopojot viedokļus par programmas īstenošanas ieguvumiem no programmā iesaistītajām pusēm vietējā un nacionālā līmenī, secināms, ka tā ir nesusi daudzveidīgus ieguvumus. Nacionālā līmenī kā būtiskākie ieguvumi no programmas īstenošanas minēts programmas ieguldījums vides un sabiedrības veselības likumdošanas un politikas ieviešanas veicināšanā, sadarbības veicināšana vides aizsardzībā, Zilā Karoga potenciāls un pienesums vides komunikācijā un vides jautājumu aktualizācijā, kā arī programmas metodoloģijas sniegtās praktiskās zināšanas pašvaldību līmenī piekrastes ilgtspējīgas apsaimniekošanas principu īstenošanai un Latvijas tūrisma pozicionējuma stiprināšanai. Pašvaldību līmenī vērtējot programmas īstenošanas pieredzi un praksi, tās ieguldījums novērtēts kā praktiski pielietojama metodoloģija, kas aptver visus pludmales apsaimniekošanā iesaistītos sektorus un arī plašāku piekrastes pārvaldības kontekstu, ļaujot samazināt tūrisma negatīvās ietekmes, saskaņojot tās ar vides interesēm. Tāpat arī pašvaldības ir plaši izmantojušas programmas sniegtās iespējas finanšu līdzekļu piesaistei piekrastes apsaimniekošanas situācijas sakārtošanai un infrastruktūras uzlabojumiem. Visas pašvaldības novērtējušas Zilā Karoga kā vides kvalitātes statusa apliecinājumu, turklāt uzsverot gan tā nozīmi tūrisma veicināšanā, gan arī kā apliecinājumu, kas būtisks pašiem pašvaldību iedzīvotājiem. Programmas prakses un pieredzes izvērtējuma ietvaros pievēršamies arī programmas ierobežojumu un nominālu riska faktoru izpētei. Ja Latvijas izvērtējumā ar tādiem, vismaz no programmas partneru un īstenotāju puses, daudz nenācās saskarties, tad saskaņā ar izpētes ietvaros apzinātajiem starptautiskajiem avotiem Zilā Karoga programmas īstenošanā uzmanība pievēršama sekojošiem programmas ierobežojumiem: lai gan programmas 33 kritēriju kopums aptver plašu loku faktoru, tomēr metodoloģija nenosedz visu iespējamo vides apstākļu slodžu un risku kopumu, kas būtu piemērojami un nosegtu jebkuras pludmales un piekrastes tipoloģiju (Nelson, 2000); programmā ietvertais balanss starp servisa un drošības kritērijiem iepretim pārējiem kritērijiem var neurbānās pludmalēs palielināt vides slodzes, (Mir-Gual, 2015); kritēriju formāla pielietošana var pasliktināt vides situāciju (mehанизēta pludmales tūrīšana, infrastruktūras pārblīvējums, aļģu un sanesumu izvešana) (Mir-Gual, 2015); virkne vides kritēriju pozitīvās ietekmes ir atkarīgas no komunikācijas pasākumu ieviešanas efektivitātes un tās kvalitātes kontrole nav vienkārša, tāpat arī atkarīga no lietotāju izpratnes līmeņa (Saayman, 2011); balansēta metodoloģijas ieviešana ir ļoti atkarīga no pašvaldības administratīvās kapacitātes; ņemot vērā programmas attīstību, reģionālās atšķirības programmas tradīcijās un dažādās motivācijas iesaistei programmā no pašvaldību puses, programmas pamatmērķi un to īstenošanas pasākumi var nesakrist lietotāju ekspektācijām un izpratni par programmu (Marin et al, 2009).

Zilā Karoga pieredzes un prakses rezumējums un rekomendācijas

Rezumējot izvērtējumā apkopoto un analizēto informāciju, jāsecina, ka Zilā Karoga programmas īstenošana Latvijā ir nesusi ieguvumus vides aspektu ievērošanā piekrastes pārvaldībā un uzlabojusi vides komunikāciju par virkni piekrastes un vides kvalitātes

problēmjaudājumiem, veicinot sadarbību vides aizsardzības likumdošanas un politikas ieviešanā. Identificētie programmas ierobežojumi Latvijā nerada draudus programmas integritātei, un tikai daži no ierobežojumiem ir attiecināmi uz programmas vietējo pieredzi. Tomēr to aktualitāte ir attiecināma arī uz Latvijas situāciju un tādēļ tos jāņem vērā kā faktoros turpmākā programmas īstenošanā. Zilā Karoga programmas īstenošanā ir iespējami uzlabojumi gan nacionālā, gan vietējā līmenī – uzlabojot vides komunikācijas izmantošanas intensitāti atbilstoši tās potenciālam, kā arī plašāk izmantojot programmu kā platformu sadarbībai piekrastes aizsardzībā un pārvaldībā.

Publikācija sagatavota ar Valsts pētījumu programmas SUSTINNO projekta „Vides daudzveidība un ilgtspējīga pārvaldība” finansiālu atbalstu.

Avoti un literatūra

1. *Zilā karoga pieteikumu informācijas kopums*. VIF, 1998–2016.
2. *Zilā Karoga nacionālās žūrijas un nacionālās koordinācijas lēmumu un rekomendāciju dokumenti*. VIF, 1998–2016.
3. *Zilā Karoga kvalitātes kontroles rezultātu pārskati*. VIF, 1998–2016.
4. *Zilā Karoga programmas ietekmes izvērtējuma aptaujas atbildes*. VIF, 2015.
5. *Starptautiskā līmeņa programmas dokumentācija*.
6. *Zilā karoga programmas starptautiskās vadlīnijas*. FEE International, 2015.
7. *Zilā karoga operatoru starptautiskā pašvērtējuma aptauja*. FEE International, 2015.
8. *Zilā karoga programmas starptautiskā datubāze*, FEE International, 2016
9. *Zilā Karoga programmas starptautisko kontroles vizīšu pārskati* 2016.
10. **Mir-Gual, M., Pons, G. X., Martín-Prieto, J. A., Rodríguez-Perea, A.** (2015). *A critical view of the Blue Flag beaches in Spain using environmental variables*. *Ocean & Coastal Management* 105, 106–115.
11. *Users' perception analysis for sustainable beach management in Italy* Valentina Marin, Francesca Palmisani, Roberta Ivaldi, Rosanna Dursi, Mauro Fabiano, *Ocean & Coastal Management* 52 (2009)
12. **Nelson, C., Morgan, R., Williams, A.T., Wood, J.** (2000). *Beach awards and management*. *Ocean Coast. Manag.* 43.
13. *Beachgoers' Demands vs. Blue Flag Aims in South Africa* Serena Lucrezi* and Melville Saayman, *Journal of Coastal Research*, 2011.
14. Intervija ar Zilā Karoga programmas starptautisko koordinatori Sophie Bachet Granados.
15. Intervija ar Zilā Karoga programmas līdzdibinātāju Jan Erikssen.

Jānis Ulme, Sintija Graudiņa-Bombiza

Latvijas Universitāte, Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultāte

Latvija, Rīga

JŪRU PIESĀRŅOJOŠO ATKRITUMU SITUĀCIJAS NOVĒRTĒJUMS LATVIJAS PIEKRASTĒ

**SITUATION ASSESSMENT OF SEA POLLUTING WASTE IN THE COASTAL ZONE OF
LATVIA**

Summary

Research focuses on the analysis and evaluation of marine litter data compiled by public campaign “My Sea” since 2012. Campaign established public monitoring programme, measuring beach fraction amounts of marine litter in Latvian coastline. Research also looks into analysis of measuring methodology and complete data line, consisting of more than 160 beach litter surveys done in Latvian coastline from 2012-2015 according to UNEP methodology and data protocol. Research analyzes data line in different aspects – national, regional and individual trends in amounts of marine litter, concentration and density of certain marine litter fractions including indicative sources, as well as possibilities to use data in environmental policy and legislation, adding to efforts to tackle marine litter problems. Research looks into potential of improving methodology as well as usability of data line in national policies and regional action plans, giving the evaluation of credibility and further potential of application of citizen science in the context of better implementation of environmental policies in Latvia.

Key words: public monitoring, marine litter, coastal management, environmental policy and legislation

Atslēgas vārdi: sabiedriskais monitorings, jūru piesārņojošie atkritumi, piekrastes pārvaldība, vides politika un likumdošana

Anotācija

Pētījums pievēršas Vides izglītības fonda kampaņas *Mana Jūra* ietvaros izveidotās jūras piesārņojošo atkritumu sabiedriskā monitoringa sistēmas apkopoto datu analīzei laika posmā no 2012. gada līdz 2015. gadam, kā arī sabiedriskā monitoringa sistēmā izmantotās metodoloģijas analīzei un priekšlikumu izstrādei turpmākai sistēmas pilnveidošanai. *Mana Jūra* ietvaros ir izveidota datu līnija ar vairāk nekā 160 jūras piesārņojošo atkritumu izvērtējumu rezultātiem. Izvērtējumi veikti saskaņā ar ANO Vides programmas metodoloģiju un ir salīdzināmi, kā arī pieļauj datu analīzi virknē aspektu – kopējās un lokālās tendences, kopējā atkritumu koncentrācija, vairāk nekā 80 atkritumu veidu koncentrācija un īpatsvars piekrastē, atkritumu frakciju indikatīvie avoti un atkritumu izplatība piekrastē. Pētījums analizē arī ANO Vides programmas metodoloģijas pilnveidošanas iespējas, kas balstītas praktiskajā izvērtējumu veikšanas pieredzē, kā arī sabiedriskā monitoringa sistēmas potenciālo attīstību vides politikas ieviešanas veicināšanas kontekstā un datu izmantošanas potenciālu rīcībpolitikas veidošanā.

Ievads un pētījuma metodoloģija

Pētījuma uzmanības fokusā ir jūras piesārņojošo atkritumu (turpmāk tekstā JPA) problemātika, kas ir kļuvusi par vienu no nozīmīgākajiem jaunajiem aktuālajiem jautājumiem starptautiskajā un ES vides politikā. Izmaiņas un virzība šajā jautājumā notiek arī nacionālajā vides politikā, kur ES likumdošanas aktualitāšu un HELCOM sadarbības rosināts, ar 2014./ 2015. gadu arī aizsācies detalizēts darbs vairākos līmeņos pie

regulējuma pilnveides, atbilstošu politikas plānošanas dokumentu izstrādes un JPA problemātikas atspoguļojuma arī citos, ar vides politikas ieviešanu saistītos dokumentos un procesos (Wenneker, Oosterbaan, 2010). Globālā līmenī jūras piesārņojošie atkritumi saskaņā ar ANO vērtējumu ir iekļauti starp piecām nozīmīgākajām Pasaules okeānu vides problēmām, tāpat arī jūras piesārņojošo atkritumu tematika ir starp prioritārajām ANO 2015. gada 23. decembra rezolūcijas 70/235 ietvertajām Pirmā globālā Pasaules okeānu vides stāvokļa izvērtējuma daļām.

Eiropas Savienības (ES) līmenī 2015. gada 2. decembrī pieņemtajā Aprites ekonomikas paketē (COM/2015/0614) ir izvirzīts ambiciozs mērķis panākt jūras piesārņojošo atkritumu daudzuma samazinājumu par 30% (Hanke et al., 2011). Tieši ES līmeņa normatīvie akti un arvien skrupulozākā un koncentrētākā pievēršanās JPA tematikai ir galvenais iemesls šo jautājumu nonākšanai arī Latvijas vides politikas risināmo jautājumu lokā. Īpaši jāuzsver, ka Jūras stratēģijas pamatdirektīva (turpmāk – JSD) nosaka ES dalībvalstu atbildību par laba jūras vides stāvokļa panākšanu līdz 2020. gadam to jurisdikcijā esošajos jūras ūdeņos (Galvani et. al., 2013). Direktīvas prasības ir pārņemtas ar Jūras vides aizsardzības un pārvaldības likumu (turpmāk – Likums) un Ministru kabineta 2010. gada 23. novembra noteikumiem Nr. 1071 „Prasības jūras vides stāvokļa novērtējumam, laba jūras vides stāvokļa noteikšanai un jūras vides mērķu izstrādei”.

Atbilstoši Direktīvas un Likuma prasībām, Latvijai ir jāizstrādā un jāīsteno jūras stratēģija, kas ir vispusīgs, secīgi izstrādātu sistemātisku pasākumu kopums, lai panāktu un saglabātu labu jūras vides stāvokli, novērstu jūras vides stāvokļa pasliktināšanos Latvijas jurisdikcijā esošajos jūras ūdeņos. Jūras stratēģija ietver: 1) jūras vides stāvokļa sākotnējo novērtējumu (turpmāk – jūras novērtējums), laba jūras ūdeņu vides stāvokļa definēšanu, vides kvalitātes mērķu un rādītāju noteikšanu (2012. gads); 2) jūras vides monitoringa programmas izstrādi (2014. gads); 3) pasākumu programmas izstrādi (2015. gads) un īstenošanu.

Programmas izstrāde izriet no Direktīvas 13. un 14. Panta un VI pielikuma prasībām un uz to pamata pieņemtā Eiropas Komisijas lēmuma. Lai sagatavotu Pasākumu programmu, Latvijas Hidroekoloģijas institūts (LHEI) ir veicis vairākas priekšizpētes bāzes scenārija izvērtēšanai un priekšlikumu izstrādei potenciālo papildus pasākumu nepieciešamībai JPA jomā (LHEI, 2015). Laba jūras vides stāvokļa (LJVS) sasniegšanai Latvijā ir noteikts 7 mērķu kopums. Mērķi noteikti tā, lai maksimāli efektīvi varētu plānot un īstenot LJVS panākšanai nepieciešamos pasākumus, kā arī ņemot vērā galvenās jūras vides stāvokli ietekmējošās slodzes (VARAM, 2016). Atbilstoši JSD prasībām attiecībā uz kvalitatīvo raksturlielumu JPA ir definēts nacionālais jūras vides mērķis JVM6: „Cietie atkritumi nerada nevēlamu ietekmi uz jūras ekosistēmu”.

Latvijā jūras piesārņojošo atkritumu problemātikas aktualizācija aizsākās 2011./2012. gadā ar vairāku vides NVO (Baltijas Vides forums, Vides izglītības fonds) aktivitātēm. 2012. gadā Vides izglītības fonds starptautiskā projekta MARLIN ietvaros iedibināja JPA tematikai veltītu publisko kampaņu, kas ir izaugusi līdz sabiedriskā monitoringa sistēmai, kuras datu interpretācijā līdz šim ir balstītas visas aktuālās nacionālās vides politikas iniciatīvas JPA jomā. VIF arī turpina darbu ar JPA projektā

BLASTIC, un sabiedriskā monitoringa sistēmas apkopotie dati ir kļuvuši par vienu no precīzākajām datu līnijām visā Baltijas jūras reģionā un noteikti piedāvā visrepresentatīvāko izpētes vietu pārklājumu.

Tāpat arī JPA problemātikas nozīmīgumu nacionālās vides politikas aspektā apliecina šīs tēmas skrupuloza iekļaušana pašreiz izstrādes stadijā esošajā valsts ilgtermiņa tematiskajā plānojumā Baltijas jūras piekrastei (turpmāk tekstā – Piekrastes plānojums), kura risinājumi tiek saskaņoti ar jūras telpisko plānojumu. Piekrastes plānojums kļūs par vadlīnijām visas piekrastes infrastruktūras attīstībai ilgtermiņā (Grupa 93, 2015). Plānojuma izstrādes procesā VIF nodrošināja indikatīvu MJ datu interpretāciju visu piekrastes pašvaldību griezumā, izveidojot sākotnējos pašvaldību JPA profilus un datu failus. Turpmāk reģionālajam rakursam būs arvien nozīmīgāka loma, jo daudzas no rīcībām JPA problemātikas risināšanā ir veicamas vietējā līmenī, līdz ar to ir ārkārtīgi būtiska datu pieejamība un izpratne par JPA situāciju individuālajās pašvaldībās.

Jāatzīmē, ka visos vides politikas līmeņos – no globālā līdz vietējam – viens no galvenajiem izaicinājumiem darbā ar jūras piesārņojošo atkritumu problemātiku ir datu pieejamība un iespējas to apkopošanai. Pētījuma ietvaros veicām JPA novērtējumu metodoloģijas un vides politikas konteksta izpēti gan attiecībā uz esošo datu apjomu, gan attiecībā uz perspektīvu. Nozīmīgākā darba daļa ir veltīta Latvijas esošās JPA datu līnijas izvērtējumam dažādos datu izvērsumos – JPA tendenču, sastāva un izplatības kvantitatīvajai un kvalitatīvajai analīzei, kā arī JPA datu pielietojuma iespēju izvērtējums vides politikas veidošanā (VIF, 2015). Tāpat arī pievērsāmies Latvijas JPA izvērtējumu metodoloģijas uzlabojumu iespēju analīzei un rekomendāciju izstrādei.

JPA datu analīze: Latvijas JPA datu kopums

Jūras piesārņojošo atkritumu datu apkopošana Latvijā aizsākās 2012. gadā ar nodibinājuma Vides izglītības fonds iesaistīšanos projektā MARLIN, kurā tika apvienoti partneri no Latvijas, Igaunijas, Zviedrijas un Somijas. Projekta mērķis bija izmēģināt un piemērot ANO Vides programmas (UNEP) jūras piesārņojošo atkritumu izvērtējumu veikšanas metodiku Baltijas jūras reģionam, kā arī apkopot salīdzināmus datus par JPA situāciju Baltijas jūras valstīs (UNEP, 2009). Projekta ietvaros tā dalībvalstīs saskaņā ar UNEP vadlīniju kritērijiem tika izvēlēti pilotlaukumi JPA izvērtējumu veikšanai. Latvijā tādu bija pieci – Zvejniekiemā, Vakarbuļļos, Jaunķemeros, Kolkā un Ventspilī.

Ar 2016. gadu sezonālo izvērtējumu laukumu skaits ir pārskatīts, un sezonālo monitoringu programma paplašināta līdz 12 laukumiem – Zvejniekiems, Saulkrasti, Vakarbuļļi, Majori, Jaunķemeri, Abrugciems, Kolka, Ventspils Centrs, Liepāja Dienvidrietumu pludmale, Pāvilosta, Vecāķi, Kuiviži.

Ar 2012. gadu paralēli sezonālajiem izvērtējumiem projektā noteiktajos pilotlaukumos Vides izglītības fonds uzsāka sabiedriskās monitoringa sistēmas veidošanu, dibinot kampaņu *Mana Jūra*, kuras ietvaros arī saskaņā ar UNEP metodoloģiju izvēlētos laukumos tiek veikti vasaras jeb pīķa sezonas izvērtējumi. Kampaņa tika dibināta ar mērķi apkopot pilnīgu un reprezentatīvu informāciju par JPA situāciju un tendencēm Latvijas piekrastē, kā arī izmantot to kā komunikācijas instrumentu JPA jautājumu aktualizācijai

nacionālā un vietējā līmenī. Kampanas ietvaros kopš 2012. gada izvērtējumi ik gadu tiek veikti 40 laukumos (ar izņēmumiem un izmaiņām atsevišķos gadījumos).

1. tabula

Mana Jūra sabiedriskā monitoringa sistēmā iekļautie laukumi novadu griezumā

1	Ventspils novads	Jūrkalne, Užava, Liepene, Oviši, Irbes ieteka, Miķeļtornis
2	Mērsraga novads	Mērsrags centrs, Mērsrags osta
3	Limbažu novads	Lauču akmens
4	Jūrmala	Jaunķemeri, Lielupe
5	Dundagas novads	Mazirbe, Kolka
6	Rojas novads	Pūrciems, Roja, Kaltene
7	Carnikavas novads	Gaujas ieteka, Lilaste
8	Nīcas novads	Jūrmalciems, Bernāti
9	Liepāja	Liepāja Centrs, Liepāja Karosta
10	Ventspils	Ventspils Centrs, Staldzene
11	Pāvilostas novads	Ziemepe, Pāvilosta
12	Salacgrīvas novads	Tūja, Veczemju klintis, Salacgrīva, Kuiviži
13	Rucavas novads	Robeža, Papes bāka
14	Saulkrastu novads	Saulkrasti Centrs, Zvejniekiems
15	Engures novads	Abragciems, Engure, Apšuciems, Lapmežciems
16	Rīga	Vakarbulī, Daugavgrīva, Vecāķi

2014. gadā papildus UNEP mērījumiem, lai iegūtu pilnīgu JPA slodžu apskatu un salīdzinātu dažādu metodoloģiju datu sakritību, verificējot UNEP metodoloģijas datu reprezentatīvu izmantošanu, VIF arī veica apjomīgu papildu izpēti t. s. A+ sistēmā, kuras ietvaros tika konstatēta un ar GPS datiem fiksēta atkritumu noslodze pie pludmales pieejām ar identificējamu antropogēno ietekmi. Kopā šīs izpētes ietvaros tika apkopoti atkritumu noslodzes dati no vairāk nekā 1500 pieejām piekrastei. Kopā *Mana Jūra* veiktie izvērtējumi nodrošina iespējas strādāt ar datu līniju, kuru veido vairāk nekā 140 izvērtējumi 4 gadu kampanas pieredzes laikā, ko papildina sezonālie izvērtējumi.

JPA situācijas novērtējums Latvijas piekrastē. Kampanas *Mana Jūra* veiktie datu apkopojumi sabiedriskā monitoringa sistēmā ļauj analizēt JPA situāciju dažādos rakursos un datus balstīt arī rīcībpolitikas izvēli. Lai arī visaptveroša datu analīze līdz šim nav veikta, katru gadu tiek veikta pamata apstrāde un analīze datiem, komunicējot ar valsts vides institūcijām par pamata secinājumiem. *Manas Jūras* dati arī jau līdz šim ir plaši izmantoti vides politikas pilnveidošanai – uz to bāzes ir veikta, piemēram, D10 references līmeņa noteikšana un kvantitatīvā mērķa izvirzīšana LVS sasniegšanai Direktīvas ietvaros, kā arī JPA jautājuma iestrādāšanai piekrastes tematiskajā plānojumā. Tomēr dati sniedz daudz plašākas iespējas, tādēļ pētījuma turpinājumā pievērsīsimies datu izvērsumiem un to pielietojamības analīzei vides politikas pilnveidošanai

Datu izvērsums 1: kopējā JPA situācija Latvijas piekrastē

Saskaņā ar *Mana Jūra* apkopotajiem datiem jūras piesārņojošo atkritumu daudzums Latvijas piekrastē kopš izvērtējumu programmas uzsākšanas svārstās no 153 atkritumu vienībām uz 100 metriem(a.v/100m) līdz 204 a.v/100m saskaņā ar UNEP protokola datu reģistrācijas metodiku. Lai gan pēc četrus gadus ilgā izvērtējuma programmas datiem novērojama atkritumu daudzuma samazināšanās tendence, ņemot vērā izmaiņas izvērtējumu norises laikā (sevišķi 2015. gadā, kad kampaņa norisinājās Latvijas ES Padomes prezidentūras pasākumu ietvaros) līdz datu izlīdzināšanai, 2016. gada izvērtējuma programmu īstenojot tūrisma sezonas pīķī, stabila tendence nav nosakāma par spīti provizoriskam samazinājumam. Neskatoties uz stabilas tendences noteikšanas piesardzību, balstoties esošajos datos, uzkrātā datu virkne par situāciju jūras piesārņojošo atkritumu jomā kopš 2012. gada ir būtiska, lai Latvija spētu izpildīt Jūras stratēģijas direktīvas prasības. Jūras piesārņojošie atkritumi ir iekļauti Direktīvā kā laba vides stāvokļa kvalitatīvais raksturlielums, un Direktīva uzliek saistības dalībvalstīm izstrādāt un ieviest monitoringa programmas šī deskriptora izpildes identificēšanai. Apkopotie dati sniedz iespēju noteikt aktuālo JPA situāciju Latvijas piekrastē, kā arī rada pamatu datos balstītai diskusijai par laba jūras vides stāvokļa noteikšanu saskaņā ar Direktīvas attiecīgā kvalitatīvā raksturlieluma parametriem. Tāpat arī dati sniedz iespēju salīdzināt Latvijas situāciju kopējā Baltijas jūras reģiona kontekstā un sagatavot datu pārskatu bāzi saskaņā ar Direktīvas un citu politiku un normatīvo aktu prasībām.

Datu izvērsums 2: JPA sastāvs Latvijas piekrastē

UNEP jūras piesārņojošo atkritumu izvērtējumu metodoloģijas datu reģistrācijas protokols paredz datu apkopošanu 100 metru pludmales nogriežņos no ūdens līnijas līdz pirmajai stabilajai veģetācijai 80 dažādās frakcijās 9 atkritumu kategorijās jeb veidos (UNEP, 2009). Šī informācija ļauj noteikt JPA problēmas apjomu katra materiāla un atkritumu frakcijas griezumā, kā arī meklēt problēmas indikatīvos avotus un izcelsmi. Šis ir pirmais solis, lai JPA izvērtējumi kļūtu par operatīvu datu apjomu vides politikas uzlabojumiem. Saskaņā ar 2012.–2015. gada apkopoto informāciju desmit izplatītākās reģistrētās atkritumu frakcijas (attēlā Nr. 2) ir:

Neidentificējami plastmasas gabali dažādās noārdīšanās stadijās (UNEP protokola kods PL24), aizņemot 16,07% no kopējā izvērtējumos atrastā atkritumu apjoma.

Plastmasas maisiņi (UNEP protokola kods PL07), aizņemot 8,13% no kopējā izvērtējumos atrastā atkritumu apjoma.

Cigaretes, izsmēķi un filtri (UNEP protokola kods PL11), aizņemot 8% no kopējā izvērtējumos atrastā atkritumu apjoma. Jāprecizē, ka kopējais cigarešu, izsmēķu un filtru daudzums piekrastē ir ievērojami lielāks, bet UNEP protokolā saskaņā ar metodoloģiju tie tiek reģistrēti tikai no izdalītās 10 metru zonas izvērtējuma laukumā.

Papīra materiālu krūzes, ēdienu paplātes, ēdiena ietinamais papīrs, cigarešu paciņas, dzērienu iepakojumi (UNEP protokola kods PC03), aizņemot 6,3% no kopējā izvērtējumos atrastā atkritumu apjoma.

Plastmasas virves (UNEP protokola kods PL19), aizņemot 5,96% no kopējā izvērtējumos atrastā atkritumu apjoma.

Stikla un keramikas materiālu būvmateriāli: caurules, cements, ķieģeļi (UNEP protokola kods GC01), aizņemot 5,14% no kopējā atrastā atkritumu apjoma.

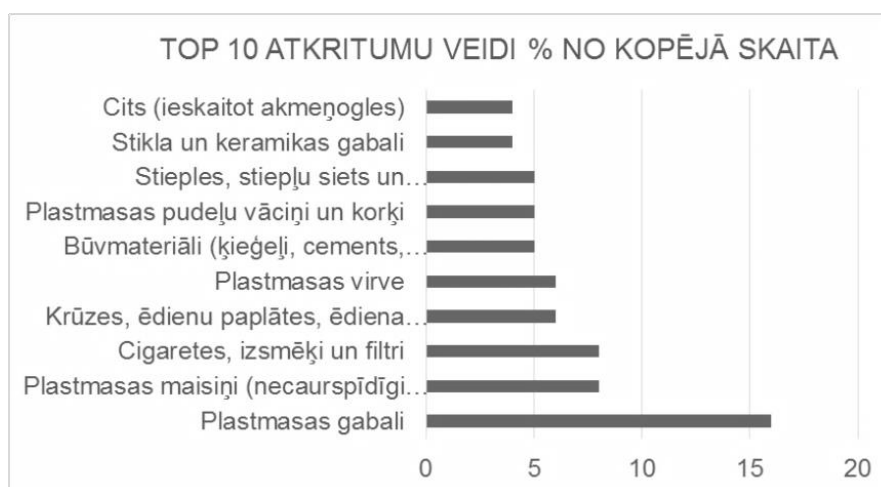
Plastmasas pudeļu vāciņi un korķi (UNEP protokola kods PL01), aizņemot 4,86% no kopējā izvērtējumos atrasto atkritumu apjoma.

Metāla stieples, stieplu siets un dzelonstieples (UNEP protokola kods ME09), aizņemot 4,85% no kopējā izvērtējumos atrasto atkritumu apjoma.

Stikla un keramikas gabali (UNEP protokola kods GC07), aizņemot 4,48% no kopējā izvērtējumos atrasto atkritumu apjoma

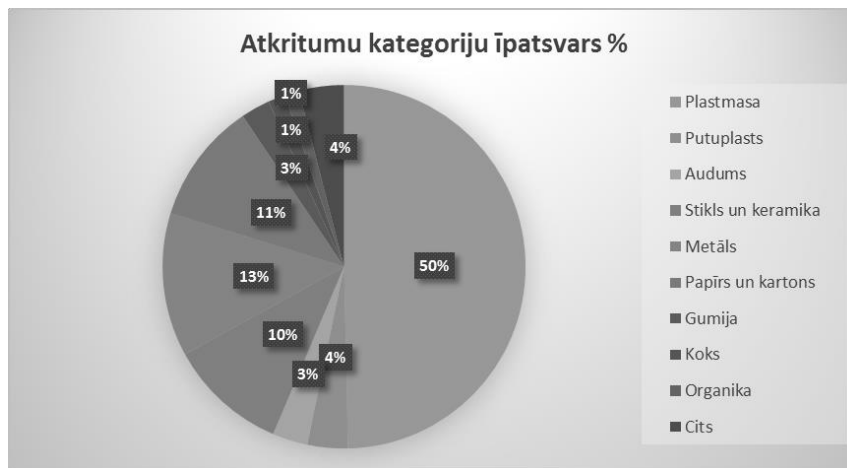
Citi neidentificējami un protokola frakcijās neiekļauti materiāli, ieskaitot, piemēram, akmeņogles (UNEP protokola kods OT05), aizņemot 3,53% no kopējā izvērtējumos atrasto atkritumu apjoma.

Kopumā, skatoties uz atkritumu frakciju īpatsvaru un izmantojot datus rīcībpolitikas plānošanai, jāņem vērā, ka tieši 10 visvairāk atrastās frakcijas sastāda lielāko daļu no visa atkritumu daudzuma Latvijas piekrastē – 67% no kopējā atkritumu daudzuma veido tieši izplatītākās 10 frakcijas, kamēr atlikušās 70 – tikai 33%. Attiecībā uz materiālu kategorijām (attēls Nr. 3), redzams, ka līdzīgi kā citos pasaules reģionos, galvenā problēma JPA jomā ir polimēru materiāli – kopā plastmasas un putuplasta kategorijām pat pirms datu koriģēšanas sastādot gandrīz 54% no kopējā atkritumu daudzuma. Pēc pamata datu koriģēšanas, izslēdzot no īpatsvara aprēķiniem atsevišķus izvērtējumus ar abnormālu atsevišķu frakciju daudzumu (sevišķi attiecībā un ME09), polimēru īpatsvars uzrādās vēl lielāks – 57%.

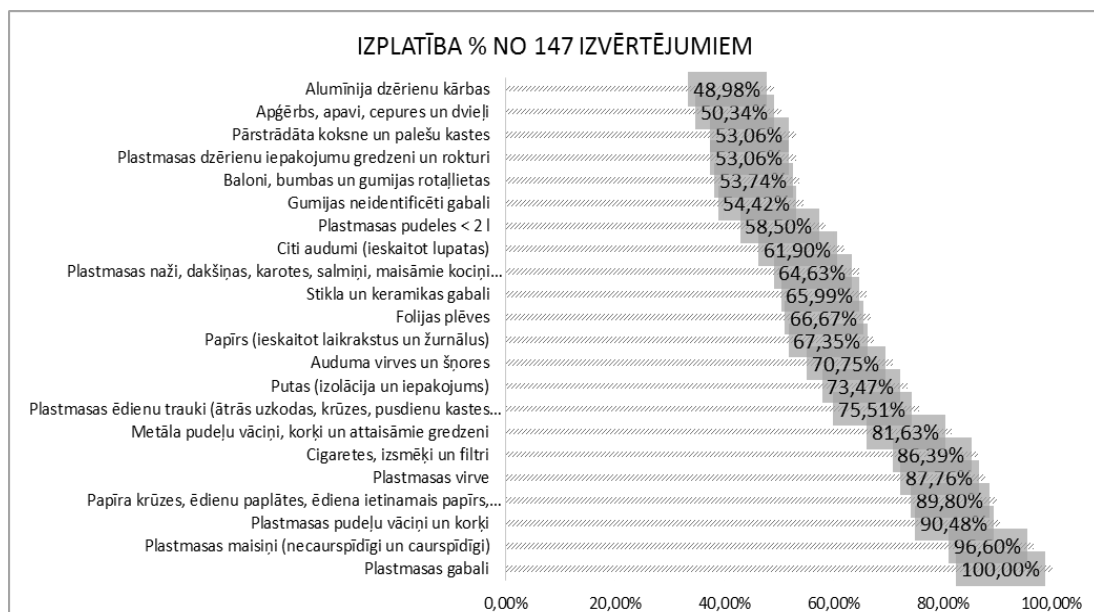
2. attēls. 10 izplatītākie atkritumu veidi Latvijas piekrastē, izteikti procentuālajā daudzumā no kopējā atkritumu apjoma.

Vēl viens būtisks rakurss JPA sastāva analīzē ir izplatības vērtējums. Tas sniedz skaidrāku informāciju par atsevišķo materiālu aprites cikla problemātiku un dod iespēju, salīdzinot datus, izsijāt novirzes no normas un reprezentēt patieso problemātikas avotu.

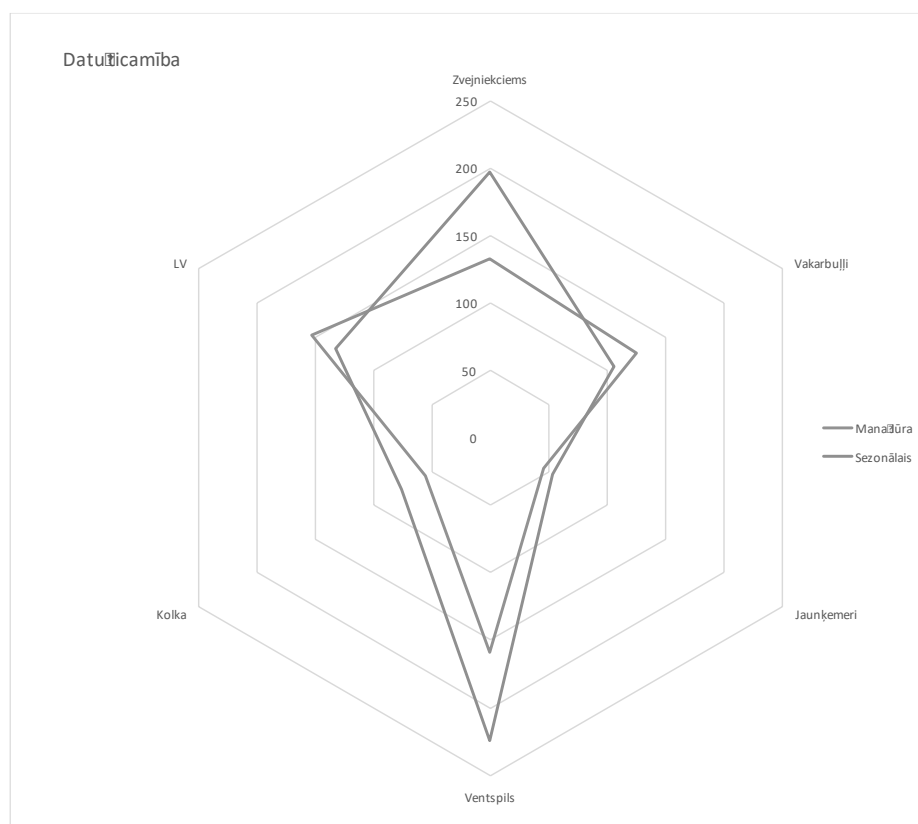
3. attēls. Atkritumu sastāva kategoriju īpatsvars kopējā atkritumu apjomā.

Izvērtējot atkritumu frakciju izplatību (konkrēto frakciju konstatāciju % izteiksmē no kopējā veikto izvērtējumu skaita), konstatēts (attēls Nr.4), ka no datu izvērsumā iekļautajiem 147 izvērtējumiem vismaz pusei izvērtējumu ir konstatēta 21 atkritumu frakcija. Turklāt plastmasas gabali dažādās noārdīšanās stadijās ir atrasti visos 4 gadu laikā veiktajos izvērtējumos. Plastmasas aprites cikla problemātiku Latvijas piekrastē vēl nopietnāk liek vērtēt fakts, ka no 10 visbiežāk konstatētajām frakcijām 7 ir tieši plastmasas un polimēra materiāli. JPA atkritumu sastāva dati ir ļoti nozīmīgi materiālu aprites cikla problēmu identificēšanai, kā arī indikatīvo ietekmju un avotu konstatēšanai. Rīcībpolitikas kontekstā gan nacionālā, gan vietējā līmenī šie dati ir izmantojami piekrastes apsaimniekošanas un plašākas pārvaldības problēmu identificēšanai, izmērīšanai un pārraudzībai, kā arī politikas plānošanai koriģējošām rīcībām. Vērtējot kopskatā gan frakciju, gan izplatības parametrus, dati ir pielietojami indikatīvo avotu un ietekmju īpatsvara precīzākai konstatēšanai, tāpat arī rīcībpolitikas un likumdošanas izmaiņu pamatojumam ekonomisko un regulējuma instrumentu izmantošanai.

4. attēls. Atkritumu frakciju izplatība no kopējā izvērtējumu skaita, izteikta procentuālā izteiksmē.

Vērtējot JPA sastāva un izplatības datus, pieskaramies datu uzticamības jautājumam. Ņemot vērā, ka UNEP rekomendē vairāk nekā vienu izvērtējumu, lai atspoguļotu sezonālās izmaiņas atkritumu plūsmās, bet Latvijas datus ir rekomendēts izmantot *Manas Jūras* vasaras datus, mūsu mērķis bija noskaidrot, cik lielā mērā pārklājas sezonāli izlīdzinātie un *Mana Jūra* kampaņas ietvaros veikto izvērtējumu rezultāti, lai secinātu, vai *Mana Jūra* datu priekšrocība – faktiski visas piekrastes pārklājums izvērtējumu programmā – netiek mazināta ar būtisku novirzi no izlīdzinātiem datiem. Šis aspekts ir ar ļoti būtisku ietekmi perspektīvā izstrādājot konkrētu monitoringa un datu ziņošanas sistēmu attiecībā uz Latvijas starptautiskajām saistībām. Kā redzams 5. attēlā, nobīdes *Manas Jūras* datus no sezonāli izlīdzinātiem datiem ir, tomēr, vērtējot datu figūru, tās nav kritiskas.

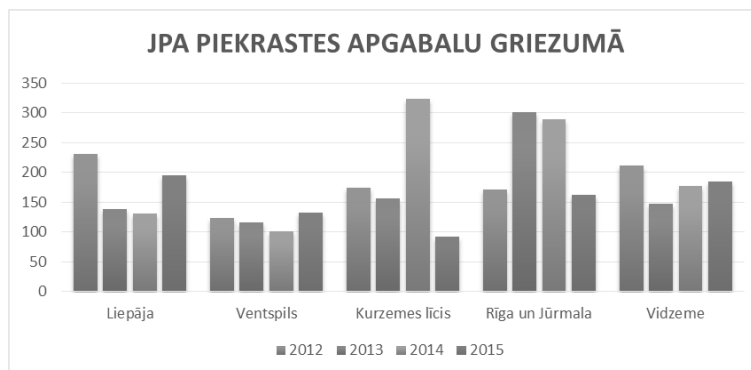

5. attēls. Datu reprezentativitātes ticamība, salīdzinot MJ izvērtējuma rezultātus un sezonāli izlīdzinātos rezultātus.

Datu izvērsums 3: JPA pārklājums un reģionālais rakurs

No 2012. gada līdz 2015. gadam, kad kampaņa *Mana Jūra* ar izvērtējumu programmas veikšanu uzsāka centienu aktualizēt jūras piesārņojošo atkritumu tematiku, datu kopsavilkumi un izvērsumi paralēli nacionālās situācijas atspoguļojumam tika prezentēti pludmales apgabalu griezumā, izdalot piecus apgabalus – Baltijas jūras Liepājas piekrasti (Nida – Pāvilosta), Baltijas jūras Ventspils piekrasti (Pāvilosta – Kolka), Rīgas jūras līča Kurzemes piekrasti (Kolka – Jaunķemeri), Rīgas un Jūrmalas pilsētas (Jaunķemeri – Vecāķi) un Rīgas jūras līča Vidzemes piekrasti (Vecāķi – Kuiviži). Šādi

izteikti dati (attēls Nr. 6) ļauj salīdzināt pludmales lietojumā un tipoloģijā līdzīgu pludmales nogriežņu situāciju un tendences, ņemot vērā, ka rīcībpolitikā JPA jautājuma risināšanā ir cieši iesaistītas vietējās pašvaldības un citi reģionālie spēlētāji. Paralēli kampaņa komunikācijas nolūkos publicēja ikgadēju tīrāko un piesārņotāko pludmaļu topu.

6. attēls. JPA situācija piekrastes apgabalu griezumā

2015. gadā, veicot datu pēcapstrādi un uzsākot pētījumu, kā arī reaģējot uz aktuālajām izmaiņām vides politikā, kas pacēla JPA jautājumu jaunā prioritārā līmenī arī Latvijā (Piekrastes ilgtermiņa tematiskais plānojums un Priekšlikumu izstrāde pasākumu programmai laba jūras vides stāvokļa panākšanai), uzsākoties diskusijām par kvantitatīvo mērķu un bāzes līnijas noteikšanu Jūras stratēģijas pamatdirektīvas kvalitatīvajam raksturlielumam *Jūras piesārņojošie atkritumi*, pētījuma autori sadarbībā ar kampaņu *Mana Jūra* sagatavoja novadu un pilsētu administratīvajās robežās balstītu datu izvērsumu, kas atspoguļots tabulā Nr. 2.

2. tabula

Sabiedriskās monitoringa pārklājums novadu un pilsētu administratīvo robežu rakursā

	Administratīvā teritorija	Datu līnija	Monitoringa laukumi
1	Ventspils novads	6 monitoringa laukumi, 19 izvērtējumi	Jūrkalne, Užava, Liepene, Oviši, Irbes ieteka, Miķeltornis
2	Mērsraga novads	2 monitoringa laukumi, 4 izvērtējumi	Mērsrags centrs, Mērsrags osta
3	Limbažu novads	1 monitoringa laukums, 3 izvērtējumi	Lauču akmens
4	Jūrmala	2 monitoringa laukumi, 8 izvērtējumi	Jaunķemeri, Lielupe
5	Dundagas novads	2 monitoringa laukumi, 8 izvērtējumi	Mazirbe, Kolka
6	Rojas novads	3 monitoringa laukumi, 12 izvērtējumi	Pūrciems, Roja, Kaltene
7	Carnikavas novads	2 monitoringa laukumi, 7 izvērtējumi	Gaujas ieteka, Lilaste
8	Nīcas novads	2 monitoringa laukumi, 8 izvērtējumi	Jūrmalciems, Bernāti
9	Liepāja	2 monitoringa laukumi,	Liepāja Centrs, Liepāja Karosta

		5 izvērtējumi	
10	Ventspils	2 monitoringa laukumi, 8 izvērtējumi	Ventspils Centrs, Staldzene
11	Pāvilostas novads	2 monitoringa laukumi, 8 izvērtējumi	Ziemeupe, Pāvilosta
12	Salacgrīvas novads	4 monitoringa laukumi, 14 izvērtējumi	Tūja, Veczemju klintis, Salacgrīva, Kuiviži
13	Rucavas novads	2 monitoringa laukumi, 7 izvērtējumi	Robeža, Papes bāka
14	Saulkrastu novads	2 monitoringa laukumi, 8 izvērtējumi	Saulkrasti Centrs, Zvejniekiems
15	Engures novads	4 monitoringa laukumi, 16 izvērtējumi	Abragciems, Engure, Apšuciems, Lapmežciems
16	Rīga	3 monitoringa laukumi, 12 izvērtējumi	Vakarbuļi, Daugavgrīva, Vecāķi

Šādas sistēmas izveide ir būtisks solis, lai JPA dati veiksmīgāk varētu tikt izmantoti rīcībpolitikā un risinājumu meklējumos. Pārveidojot datu prezentācijas sistēmu, aktualizējas jautājumi par monitoringa programmas pārklājuma pārvērtēšanu. Skatoties JPA situāciju administratīvā griezumā, ir iespēja vērtēt arī individuālu laukumu un administratīvo teritoriju situāciju, jo JPA situācija norāda uz apsaimniekošanas un pārvaldības problēmām. Rodas arī iespēja gan individuāliem laukumiem, gan administratīvajām teritorijām vērtēt ilgtermiņa tendences un provizorisko atbilstību vai progresu ceļā uz LJVS. Izpētes ietvaros tika analizēta gan administratīvo teritoriju datu līnija 2012.–2015. gadam gan individuālo izvērtējumu laukumu datu līnija 2012.–2015. gadam, vērtējot to rezultātu dinamiku un ilgtermiņa vērtējumu pret indikatīvo LJVS lielumu un piešķirot tām tendences izvērtējuma vērtību.

Nemot vērā, ka pētījuma uzsākšanas un veikšanas laikā diskusijas par Jūras stratēģijas pamatdirektīvas kvalitatīvā raksturlieluma *jūras piesārņojošie atkritumi laba jūras vides stāvokļa* (LJVS) kvantitatīvajiem mērķiem saskaņā ar Latvijas jūras vides mērķi Nr. 6 (JVM6) tikai uzsākās, par pamatu kategorijas apzīmējumam ņemta kampaņas *Mana Jūra* pozīcija, ka atbilstoši labam jūras vides stāvoklim ir uzskatāma JPA noslodze ne lielāka par 100 atkritumu vienībām uz 100 piekrastes metriem saskaņā ar UNEP metodoloģijas datu reģistrācijas protokolu. Izrietoši pārējā kategorizācija izteikta attiecīgos lielumos – vidējs vides stāvoklis 100 – 135 a.v./100m, apmierinošs vides stāvoklis 135 – 170 a.v./100m, slikts vides stāvoklis 170 – 255 a.v./100m un kritisks vides stāvoklis – virs 255 a.v./100m. Līdz ar to pētījuma kategorizācijas ilgtermiņa novērtējumi *labs* un *vidējs* korelē ar pašreiz politikas diskusijā esošo indikatīvo kvantitatīvo mērķi 135 a.v./100m. LJVS sasniegšanai līdz 2020. gadam saskaņā ar JVM6.

Secinājumi un rekomendācijas

Izvērtējot pētījuma rezultātus, nonācām pie sekojošiem secinājumiem un rekomendācijām:

1. Par izvērtējuma ietvaru un kampaņas konceptu: 1) Kampaņas *Mana Jūra* izveidotā sabiedriskā monitoringa sistēma sniedz apjomīgu datu kopumu, kas palīdz izprast JPA

situāciju Latvijas piekrastē, izmantojot atzītu metodiku, kas ļauj datus salīdzināt ar citām iniciatīvām; 2) Kampanas koncepts, apvienojot sabiedriskā monitoringa sistēmas datu apkopošanu un komunikācijas aktivitātes, ļauj efektīvi komunicēt sabiedrībai JPA problemātiku plašākā piekrastes problemātikas rakursā; 3) Kampanas metodika, izmantojot UNEP sistēmu, ir efektīva gan no izmantojamības, gan datu reprezentācijas un ticamības viedokļa, tā ir arī izmantojama veidojot datu pārskatus saskaņā ar Latvijas saistībām starptautiskajās institūcijās

2. Par apkopotajiem datiem: 1) Vērtējot datus par galveno problēmu atzīstami plastmasas atkritumi, norādot uz būtiskām problēmām plastmasas materiālu aprites ciklā, kurām meklējami risinājumi gan nacionālajā, gan vietējā līmenī; 2) Autori atturas piešķirt tendences vērtējumu nacionālajiem datiem, ņemot vērā nepieciešamību pēc datu izlīdzinājuma sezonas pīķī 2016. gadā, lai balansētu 2015. gada datu apkopošanu ārpus jūlija/augusta, kad pievienojas arī tūrisma ietekme.

3. Par turpmāku datu apkopošanas metodikas attīstību saredzam sekojošas uzlabojumu iespējas: 1) Monitoringa protokola attīstība, integrējot UNEP protokolā ES Tehnisko Direktīvas ieviešanas vadlīniju atkritumu frakciju kopsarakstu, izveidojot apakškategorijas, bet nezaudējot datu salīdzināšanas iespējas; 2) Rekomendējams turpināt izmantot administratīvā iedalījuma griezumā datu apkopošanā un komunikācijā, jo tas palīdz risinājumu aktualizēšanai vietējā līmenī. Šāds skatījums pēc autoru izstrādātas metodikas ir izmantots arī projekta “Valsts ilgtermiņa tematiskais plānojums Baltijas jūras piekrastei” darba materiālos; 3) Monitoringa programmas pārklājums perspektīvā izvērtējams atbilstoši administratīvajam iedalījumam, izvēloties katrā novadā ar atbilstoši garu un daudzveidīgas noslodzes pludmales apgabalu dažādus izvērtējumu laukumus pēc lietojuma tipoloģijas, optimālā gadījumā trīs veida – minimālā noslodze, maksimālā noslodze, tipiskā noslodze.

Raksts ir sagatavots ar Baltijas jūras pētniecības un attīstības programmas (BONUS) projekta “Sistēmpieejas ietvars piekrastes pētījumiem un pārvaldībai Baltijas jūras reģionā” (BaltCoast) finansiālu atbalstu.

Avoti un literatūra

1. **Cheshire et al.** (2009). UNEP/IOC Guidelines on Survey and Monitoring of Marine Litter. UNEP
2. **Galgani, F., Hanke, G., Werner, S., De Vrees, L.** (2013). Marine litter within the European Marine Strategy Framework Directive. ICES Journal of Marine Science, p. 70
3. **Grupa 93** (2015). Valsts ilgtermiņa tematiskais plānojums Baltijas jūras piekrastei. Darba materiāli
4. **Hanke et al.** (2011). Guidance on Monitoring Marine Litter in European Seas. EC Joint Research Center
5. **LHEI** (2015). Priekšlikumu izstrāde pasākumu programmai laba jūras vides stāvokļa panākšanai attiecībā uz kvalitatīvo raksturlielumu – jūru piesārņojošie atkritumi. Darba ziņojums, 29.07.2015.
6. Mana Jūra datu fails 2012-2015. VIF, 2015.
7. **VARAM** (2016). Plāna pasākumu programmai laba jūras vides stāvokļa panākšanai 2016.–2020. gadā, projekts
8. **Wenneker, B., Oosterbaan, L.** (2010). Guideline for Monitoring Marine Litter on the Beaches in OSPAR Maritime Area. ICGML, OSPAR Commission.

Daniels Trukšāns

Latvijas Universitāte, Ģeogrāfijas uz Zemes zinātņu fakultāte

Latvija, Rīga

VIETĒJĀS VIDES PĀRVALDĪBAS ATTĪSTĪBA LATVIJĀ: VIDES PĀRVALDĪBA FORMĀLAJĀ IZGLĪTĪBAS PROCESĀ UN SATURĀ

**LOCAL ENVIRONMENTAL GOVERNANCE DEVELOPMENT OF LATVIA:
ENVIRONMENTAL MANAGEMENT OF FORMAL EDUCATION PROCESS AND CONTENT**

Summary

There is a need for educational institutions to adopt an effective environmental management system to reduce these impacts as well as those of the whole municipality. The aim of this article is to evaluate the Eco-school programmes, which help to develop an environmental management system in schools, increase environmental education and create attitudes and values. The programme aims to raise awareness about environmental issues, thus encouraging environmentally responsible behaviour, involving not only the members of the specific school but reaching out to the local community. The role of environmental communication and the connection of various target groups and the Eco-school programme in promoting sustainable development are assessed. As a result, the benefits and problems of the programme are identified to plan further development and to promote efficient environmental management in the educational institutions and the local communities.

Keywords: sustainable development, environmental management, educational institution management, local environmental management, environmental communication.

Atslēgas vārdi: ilgtspējīgā attīstība, vides pārvaldība, izglītības iestādes pārvaldība, vietējā vides pārvaldība, vides komunikācija.

Anotācija

Lai mazinātu skolas un pašvaldības ietekmi uz vidi, izglītības iestādei ir nepieciešama efektīva vides pārvaldības sistēma. Pētījumā tiek izvērtēts Ekoskolu programmas vides pārvaldības modelis, kas palīdz attīstīt vides pārvaldību skolā, veicina skolas pārstāvju izpratni par vidi, veido attieksmi un vērtības, rada interesi un arī vēlmi rīkoties vides aizsardzības labā, procesā iekļaujot ne tikai skolas dzīvē iesaistītos, bet arī apkārtējo sabiedrību, tādējādi veicinot kopējo vides pārvaldības attīstību. Analizēta informācija par Ekoskolu programmas vides pārvaldības modeļa ieviešanas procesu un saturu. Tiek izvērtēta vides komunikācijas un dažādu mērķa grupu loma un saikne ar Ekoskolu programmu, veicinot ilgtspējīgu attīstību izglītības iestādē un vietējā sabiedrībā. Rezultātā apkopoti programmas ieguvumi un esošās problēmas, lai varētu apzināt turpmākos attīstības virzienus un līdz ar to arī veicināt efektīvu vides pārvaldību izglītības iestādē un vietējā sabiedrībā.

Ievads

Ekoskolu programma ir brīvprātīga, starptautiskas sabiedriskas vides organizācijas *Foundation for Environmental Education* radīta programma ilgtspējīgas attīstības veicināšanai skolā un vietējā sabiedrībā. Tas ir lielākais starptautiskais skolotāju un skolēnu sadarbības tīkls, kas veicina izglītību ilgtspējīgai attīstībai un palīdz izveidot skolas vides procesu un satura pārvaldības sistēmu. (UNESCO, 2014). Ekoskolu programma ir viens no visaptverošākajiem un arīdzan populārākajiem izglītības iestāžu vides izglītības un pārvaldības modeļiem pasaulē. Ekoskolu programma ir ANO Vides programmas (UNEP) oficiāls partneris izglītības iestāžu vides pārvaldības, vides izglītības,

ilgtspējīgās attīstības veicināšanā un sertifikācijā starptautiskā līmenī (*FEE–UNEP Memorandum of Understanding*, 2003). Programmas pamatā ir vienkāršas un brīvi piemērojamas, bet tai pat laikā savu efektivitāti jau drīz apliecinošas vides pārvaldes sistēmas izveide skolā. Bet šī programma neaprobežojas tikai ar vides pārvaldību skolā, bet veicina izpratni par vidi, saistot to ar daudziem mācību priekšmetiem, veido attieksmi un vērtības, interesi par vidi, un līdz ar to arī vēlmi rīkoties, procesā iekļaujot ne tikai skolas dzīvē iesaistītos, bet arī apkārtējo sabiedrību, tādējādi veicinot kopējo vides apziņas un vietējās vides pārvaldības attīstību (FEE Latvia, 2016). Programma palīdz skolām mijiedarbībā ar vietējām sabiedrības mērķgrupām veicināt lokālo vides pārvaldību. Īpaši svarīga ir skolas un pašvaldības savstarpējā sadarbība, jo skola atrodas pašvaldības pārraudzībā, tās vides pārvaldības efektivitāte ir atkarīga no veiksmīgas partnerības un pašvaldības atbalsta. Skolai kā mediatoram arī pārējās mērķa grupas ir viegli aizsniedzamas, piemēram, ar vecāku starpniecību, tā pārstāvot jebkuru no mērķa grupām. Ekoskolu programmu metodoloģija un katrs tas elements ietver visas vides komunikācijas komponentes – vides informāciju, vides izglītību, sabiedrības līdzdalību un videi draudzīgu rīcību, kas nepieciešamas veiksmīgai vides un ilgtspējīgas attīstības pārvaldībai tās problēmu identifikācijas, novērtēšanas, lēmumu pieņemšanas un problēmu risināšanas stadijās (Ernšteins, 2005). Latvijas Ekoskolas programmas ieguldījums skolas un kopumā sabiedrības vides apziņas un pārvaldības ilgtspējīgas attīstības veicināšanā nav pētīts.

Problēma ir Latvijas Ekoskolu programmas kā vienotas sistēmas efektivitāte, nav skaidrs kādas un kāpēc rodas problēmas ieviešanas procesā, kā veicināt to, lai šis modelis darbotos pēc iespējas efektīvāk gan izglītības iestādē, gan palīdzētu skolām mijiedarbībā ar vietējām sabiedrības mērķa grupām veicināt lokālo vides pārvaldību. Piemēram, Anglijas Ekoskolu pārskatā tika konstatēts, ka no 12 Ekoskolas programmas piedāvātiem ieguvumiem sadarbības attīstība ar vietējām mērķa grupām tika ierindota sestajā vietā (Keep Britain Tidy, 2013). Tas ir viduvējas rādītājās, ņemot vērā to, ka Anglijā Ekoskolu programma tiek realizēta kopš pirmsākumiem. Tā ir joma, kas noteikti jāuzlabo ne tikai Anglijas ekoskolām, bet arī Latvijas skolām, jo regulāra sadarbības prakse ar ārējām mērķa grupām nav izplatīta izglītības iestādēs, bet Ekoskolu programma to noteikti uzlabo, tādējādi veicinot vietējās vides pārvaldību. **Pētījuma mērķis** izvērtēt Ekoskolu programmas vides pārvaldības modeli un vides komunikāciju Ekoskolās, apkopojot ieguvumus un esošās problēmas, lai apzinātu programmas turpmākos attīstības virzienus, veicinātu efektīvu vides pārvaldību izglītības iestādē un ar skolas pārstāvju iesaisti arī vietējā sabiedrībā, proti, veicinātu ne tikai vairāk nekā 200 Ekoskolu programmā esošu izglītības iestāžu un vietējo vides pārvaldību un mērķa grupu sadarbību, bet kopumā vides rīcībpolitikas attīstību Latvijā.

Ekoskolas programmas attīstība Latvijā

Latvija programmai pievienojās 2002. gadā, tā paša gada pavasarī Rendas pamatskola kļuva par pirmo skolu Latvijā, kas ieguva Ekoskolas statusu (Rendas skola, 2016). Pašreiz programmā ir reģistrējušās 200 izglītības iestādes (63 pirmsskolas, 16 sākumskolas, 61 pamatskola, 58 vidusskolas, 2 augstskolas), iesaistot programmas aktivitātēs vairāk nekā 5630 pedagogus un 45321 skolēnus (Latvijas Ekoskolu

programmas datu bāze, 2016). Sākotnējā posmā gan Latvijā, gan starptautiski Ekoskolu vairāk realizēja pamatskolas, bet Latvija ir viena no nedaudzajām valstīm, kur programma tiek realizēta sākot ar pirmsskolu līdz pat augstskolai (Vides izglītības fonds, 2016). Ekoskolu programma vairākkārt atzīta nacionālā mērogā kā piemērots instruments ilgtspējīgas attīstības veicināšanai. Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā līdz 2030. gadam (Latvija 2030) kā būtiskas rīcības mērķa „būt ES līderei dabas kapitāla saglabāšanā, palielināšanā un ilgtspējīgā izmantošanā” sasniegšanai ir uzsvērtas vides izglītības programmas (Latvija 2030/ § 249). Ekoskolu programmas pašreizējo ieguldījumu konkrēti izceļ pirmajā Latvijas 2030 uzraudzības ziņojumā, norādot uz Ekoskolu programmu lomu mērķa sasniegšanai, nozīmi vides izglītības un ilgtspējīga dzīvesveida praktiskai veicināšanai (Pārresoru koordinācijas centrs, 2012). Tāpat arī Vides politikas pamatnostādnes 2014–2020 novērtē Ekoskolu programmas lomu vides izglītības un sabiedrības iesaistīšanas veicināšanā (Vides politikas pamatnostādnes 2014.–2020. gadam, 2014)

Ekoskolu programma sniedz būtisku ieguldījumu arī ANO Ilgtspējīgās attīstības dienaskārtībā 2030. gadam ietvertu ilgtspējīgas attīstības mērķu sasniegšanā, jo īpaši ar izglītību (piemēram, SDG 4) ,vidi (SDG 6–7, SDG 9, SDG 12–15 u. c.) un sadarbību ilgtspējīgai attīstībai (SDG 17) saistītos mērķus un veicina pārējo ar vidi, globālo izglītību, pilsonību saistīto mērķu sasniegšanu (De Angelis, 2015). Ekoskolu programma ir kļuvusi par atpazīstamu, izglītības iestāžu vides aktivitātes apvienojošu ietvaru Latvijā un pēdējos gados programmas attīstība norisinās ne tikai pieaugot skolu skaitam, bet arī pilnveidojot programmas saturisko aktivitāšu piedāvājumu (metodisko un informācijas materiālu izdošana vides tēmās, skolotāju apmācības, tematiskās vides kampaņas un konkursi, pieredzes apmaiņa, tiešais atbalsts skolām utt.) un vietējo vides pārvaldību.

Ekoskolas programmas vides pārvaldības sistēmas septiņi soļi

Ekoskolu programmas vides pārvaldības sistēma tika veidota un attīstīta atbilstoši Eiropas Savienības Vides pārvaldības un audita sistēmas (EMAS) pieejai un Starptautiskās standartizācijas organizācijas (ISO) 14001 principiem, ņemot vērā ANO Riodežaneiro konferencē "Vide un attīstība" akceptēto Rīcības plānu 21. gadsimtam (Agenda 21) un tajā paustos mērķus (Eco-Schools Handbook, 2016). Iesaistoties Ekoskolu programmā, izglītības iestāde apņemas patstāvīgi un ilgtermiņā strādāt ar vides izglītības un vides aizsardzības jautājumiem saskaņā ar noteiktu un apstiprinātu metodoloģiju, kuras pamatā ir 7 obligāti programmas elementi (ekopadome, vides novērtējums, rīcības plāns, pārraudzība un izvērtēšana, sasaiste ar mācību saturu, visas skolas un sabiedrības iesaistīšana, vides kodekss) un papildus obligātam mācību saturam pastiprināti strādā arī ar vienu no 8 programmas tēmām (atkritumi, ūdens, enerģija, mežs, veselīgs dzīvesveids, transports, skolas vide un apkārtnē, klimata pārmaiņas) – ilgtspējīgās attīstības virzieniem, kā arī paralēli darbojas ar citām tēmām un vides izglītības, aizsardzības un ilgtspējīgas attīstības veicinošām iniciatīvām.

Ekopadome ir atbildīga par vides pārvaldību un komunikāciju izglītības iestādē un vietējā sabiedrībā. Ekopadomes pārstāvju uzdevums ir partnerību veidošana ar citām mērķa grupām un līdzdalība izglītības iestādei un sabiedrībai aktuālu problēmjautājumu

risināšanā, sabiedrību iesaistošu vides aizsardzības aktivitāšu ieviešanā, kā arī veicināt jauniešu līdzdalību vides politikas veidošanā. Ekoskolu programmā ir labās prakses piemēri, kad skolas ekopadome un pašvaldības sadarbība tiek attīsta ārpus skolas vides, veicinot vietējo vides pārvaldību un mērķa grupu savstarpējo sadarbību, piemēram, Ropažu vidusskolas, Ropažu pirmsskolas izglītības iestādes “Annele” un Ropažu pašvaldības veiksmīgs sadarbības piemērs. Pateicoties abām ekoskolām, ir nodibināta pašvaldības ekopadome, kas ļoti labi darbojas kā starpnieks starp skolu, PII, sabiedrību, un pašvaldību.

Vides novērtējumu izglītības iestāde veic ar mērķi izdarīt secinājumus par esošo stāvokli iestādē un tās apkārtnē jomās, kuras saistītas ar vides aizsardzību. Papildus vēl tiek izvērtēts mācību programmas saturs un vides aizsardzības un ilgtspējīgas attīstības principu integrācija, izglītības iestādes līdzdalības aspekti. Rezultātā var secināt, kādā mērā izglītības iestāde praktiski īsteno vides izglītībā uzsvērtās rīcības un kur iespējami būtiskākie uzlabojumi. Vides novērtējums tiek veikts vismaz 8 jomās – atkritumi, enerģija, ūdens, transports, skolas vide un apkārtnē, veselīgs dzīvesveids, mācību saturs un līdzdalība. Vērtējot esošo pieredzi, jāsecina, ka izglītības iestādes spēj veikt vides novērtējumu visās jomās, bet ne vienmēr skolas prot iegūtos datus pilnvērtīgi izmantot, proti, netiek izstrādāti novērtējuma secinājumi, netiek vai daļēji tiek integrēti darbības plānā. Kā arī skolām vajadzētu apzināt sadarbības iespējas ar esošiem ekspertiem, tie var būt gan vecāki, kuri darbojas attiecīgā jomā, gan eksperti ārpus skolas, vietējās sabiedrības (pašvaldības, NVO, uzņēmēji, zinātnieki). Katru gadu vides novērtējums tiek atjaunots. Kā labās prakses piemēru var minēt Bērzpils vidusskolu, kas vāc datus visos sektoros un veiksmīgi tos izmanto.

Ir svarīgi izprast skolas ietekmi uz vidi, lai veicinātu videi draudzīgu rīcību ietekmju mazināšanai, piemēram, Dzērves pamatskola iesaista vides novērtējuma veikšanā visu skolu, iedalot vērtēšanai pa vienai jomai katrai klasei. Ekoskolas, veicot vides novērtējumu, izmanto dažādas metodes, tās savā starpā kombinējot, piemēram, anketēšanu, intervēšanu, novērošanu, diskusijas, mērīšanu u. tml. Vērtējot pēc esošās prakses, skolas vides novērtējuma procesā ir nepieciešama metožu dažādība, lai varētu iegūt datus, kas pilnvērtīgi attēlo skolas radītās ietekmes. Vides novērtējums pamatā attiecas uz vides informācijas komponenti, jo ietver informāciju par skolas radītām ietekmēm uz apkārtējo vidi un vides stāvokli skolā un tuvākā apkārtnē, bet tas var tikt izmantots arī kā vides izglītības instruments, jo vides novērtējuma dati var tikt integrēti mācību saturā. Tā ir joma, kas būtu jāattīsta, jo sniegtu labāku priekšstatu skolēniem par iegūtiem datiem un palīdzētu izprast radītās ietekmes uz vidi.

Vides novērtējums palīdz skolas pārstāvjiem un sabiedrībai izprast skolas radītās ietekmes. Lai tās veiksmīgi risinātu, ir svarīgi savstarpēji sadarboties. Sakārtojot skolas iekšējo vides pārvaldību ar izglītības iestādes palīdzību var tikt veicināta arī vietējā vides pārvaldība, piemēram, pašvaldībai veicot vides novērtējumu. Ekoskolu praksē ir piemēri: Remtes pamatskola, strādājot par enerģijas tēmu, veica ne tikai skolas energoauditu, bet izpētīja enerģijas patēriņu pašvaldībā, piedāvājot konkrētus risinājumus. Vides novērtējuma ietvaros skolai ir jāizvērtē arī dažādi līdzdalības aspekti, piemēram, vai skolēni izstrādā savus priekšlikumus vietējai pašvaldībai? Vai pašvaldība atbalsta

Ekoskolas iniciatīvas? Vai vecāki tiek iesaistīti vides aizsardzības projektu norisē skolā? Vai Ekoskola pietiekoši ir stāstījusi vietējai sabiedrībai un masu saziņas līdzekļiem par savu darbu? Var secināt, kaut gan vides novērtējums pamatā ir izglītības iestādes iekšējas situācijas novērtējums, ir daudz dažādu veidu, kā mērķa grupas var sadarboties gan skolas, gan vietējās vides pārvaldības veicināšanai.

Rīcības plāna galvenais mērķis ir veicināt videi draudzīgu uzvedību skolā, ar dažādu aktivitāšu palīdzību nodrošinot visus praktiskos un izglītojošos aspektus. Rīcības plāns tiek sasaistīts arī ar skolas attīstības plānu, tādējādi apliecinot skolas nodomus nopietni darboties vides un ilgtspējīgās attīstības virzienā. Galvenais kritērijs, ieviešot rīcības plānu un strādājot ar Ekoskolu tēmām, lai skolas rīcības rezultātā Ekoskolu tēmās un citās vides jomās tiktu panākts izmērāms rezultāts – iespēja novērtēt ietekmi uz izglītības iestādi, sabiedrību, ieguldījumu vides aizsardzībā un vides izglītībā u. tml. Ekoskolu koordinatore aptaujas atbildes liecina par būtiskiem praktiskiem uzlabojumiem katrā jomā. Vislabākie rezultāti, ņemot vērā pirmās trīs kategorijas (pilnībā, drīzāk, daļēji atbilst), kas raksturo rīcības esamību, ir tēmām, kas pa tiešo saistītas ar skolas vides pārvaldību, visvairāk interesē un kuras skolām ir vieglāk ietekmēt, proti, atkritumi (94,7%), veselīgs dzīvesveids/ vide un veselība (92,1%), skolas vide un apkārtnē (91,1%), enerģija (89,4%), ūdens (87,5%), transports (86,7%), klimats (83,3%), mežs (78,8%) (Ekoskolu programmas kā brīvprātīga vides pārvaldības un komunikācijas instrumenta izglītības iestādēm pieredzes izvērtējums Latvijā, 2016). Plāns paredz sadarbību veicinošas aktivitātes, piemēram, skolu kopīgie pasākumi, pašvaldības mēroga vides aizsardzības aktivitātes vai praktiskas rīcības, līdzdalība izglītības iestādei un sabiedrībai aktuālu problēmjautājumu risināšanā, sabiedrību iesaistošu vides aizsardzības aktivitāšu ieviešana, piemēram, Ekoskolu Rīcības dienas.

Pārraudzība un izvērtēšana ir regulāra rīcības plāna ieviešanas sekmju pārskatīšana. Lai nodrošinātu sekošanu izvirzītajiem mērķiem, panāktu videi draudzīgu rīcību, ir regulāri jāizvērtē darbības plāna ieviešana. Diemžēl ar šī elementa realizēšanu skolām soka visgrūtāk.

Sasaiste ar mācību saturu paredz, ka Ekoskolu tēmas un citi vides aizsardzības, ilgtspējīgas attīstības jautājumi tiek iekļauti visos mācību priekšmetos. Vides tēmas, ilgtspējīgas attīstības jautājumus ir nepieciešams iekļaut visās pamatzglītības programmās (MK noteikumi Nr. 468), kā arī vidējās izglītības mērķis ir veicināt izglītojamā aktīvu līdzdalību sabiedrības ilgtspējīgā attīstībā (MK noteikumi Nr. 281). Arī pirmsskolas izglītības iestāžu vadlīniju mācību mērķi un uzdevumi paredz videi draudzīgas attieksmes attīstību bērnam (MK noteikumi Nr. 533). Ekoskolu programma ir praktisks instruments vides izglītības integrēšanai skolā. Tā ietver visas vides izglītības apguves pamatsastāvdaļas: izglītību vidē, izglītību no/ par vidi un izglītību videi (Palmer, 1998.) Galvenokārt skolas ievieš izglītības satura pamatprasības, bet tiek attīstītas arī papildus vides izglītības iniciatīvas, piemēram, Rīgas Ziepniekkalna sākumskolā fakultatīvo stundu sarakstā ir iekļautas Ekostundas, kurām ir izstrādāta programma Ekoskolu tēmu ietvaros. Ekostundas apmeklē visi skolēni, jo skolēnu vecāki atbalsta vides izglītības nepieciešamību. Savukārt Remtes pamatskolā ir izstrādāta dabaszinību programma, kura ir licencēta, tādēļ katrai klasei ir papildus vides stunda. Arī sabiedrības līdzdalības aspekts ir

svarīgs ieviešot elementa kritērijus, piemēram, izstrādājot atsevišķu vides izglītības programmu, ir nepieciešams sadarboties un saskaņot to ar atbilstošām mērķa grupām, pirmkārt, organizējot semināru un pieaicinot pašvaldības pārstāvjus, otrkārt, sadarbojoties ar Valsts izglītības un saturs centru (VISC) u. c. atbilstošām institūcijām un ekspertiem.

Visas skolas un sabiedrības iesaistes gadījumā Ekoskolu programmas uzdevums ir pilnveidot vides pārvaldību arī ārpus skolas, iesaistot apkārtējo sabiedrību. Ekoskolas ir pārmaiņu katalizatori un labās prakses piemēri pārējai sabiedrībai. Jaunām skolām programmā elementa realizēšana sagādā grūtības, jo skolām nav ierastas prakses regulāri attīstīt sadarbību ar sabiedrības mērķa grupām. Katru gadu sabiedrības iesaistes aktivitātes uzlabojas un attīstās, piemēram, Ekoskolu Rīcības dienu ietvaros aizvien vairāk parādās gan uz sabiedrību vērstas akcijas, gan ilgtermiņa kampaņas. Pēdējos gados tieši uz sabiedrību vērstas akcijas palielinājušās no 28% uz 83%, kampaņas no 5% uz 82%. Attīstās arī iesaistes metodes, tās kļūst aizvien interesantākas un inovatīvākas. Piemēram, Limbažu 3. vidusskola organizēja kampaņu nedēļas garumā, iesaistot visu skolu un sabiedrību. Tās ietvaros izstrādāja spēli, organizēja zibakciju, organizēja videi draudzīgā transporta dienu sadarbībā ar Katvaru internātpamatskolu, veidoja plakātu izstādi. "*Mēs pret klimata pārmaiņām!*", aizsāka izglītojošu kampaņu un rīcības dienas ar mērķi sastādīt un lietot videi draudzīgu ēdienkarti, ieviest vienu dienu bez gaļas, mazināt CO2 emisijas. **Vides kodekss** ir vides informācijas kopums, kas īsumā palīdz saprast, kādas iniciatīvas un ikdienas rīcības skola gatavojas veikt vides situācijas uzlabošanai. To jāizliek uz Ekoskolas ziņojumu dēļa, vēlams arī ārpus skolas, kā arī visās klasēs, ja iespējams arī skolas mājaslapā.

Pētījuma metodes

Pētījumā tika izmantotas kvalitatīvās un kvantitatīvās metodes – veikta dokumentu analīze un anketēšana, kas palīdzēja izvērtēt esošo Latvijas Ekoskolu programmas pieredzi un sagatavot rekomendācijas rīcībpolitikas priekšlikumu izstrādei par Ekoskolu programmas kā vides pārvaldības instrumenta attīstību Latvijā.

Pamatojoties uz profesionālo darba pieredzi ar Ekoskolām un informāciju, priekšstatiem, kas tika gūti no sākotnējās dokumentu analīzes, tika izstrādāta anketa ar 20 jautājumiem. Aptaujā tika pētīta Ekoskolu programmas koordinātoru pieredze, realizējot programmu savā izglītības iestādē. 2016. gada jūlijā tika veikta anketēšana, kuras mērķis bija sniegt papildus informāciju par Ekoskolu programmas kā brīvprātīga vides pārvaldības un komunikācijas instrumenta izglītības iestādēm pieredzi Latvijā. No 200 programmā reģistrētām skolām anketu aizpildīja 113 skolas. Aktivitāte vērtējama kā augsta, jo pamatā anketu aizpildīja skolas, kas programmā darbojas vismaz no 1 līdz 2 gadiem. No 113 skolām tikai 6 bija jaunās skolas, kas darbojas mazāk par 1 gadu. Anketu aizpildīja pamatā Ekoskolas programmas koordinātori savās skolās, kas, atbilstoši savai pieredzei, spēj kvalitatīvi novērtēt esošo situāciju. No 114 respondentiem 82 bija skolotāji un 30 administrācijas pārstāvji, 1 – pirmsskolas izglītības iestādes (PII) skolotāja palīgs. Vienmērīgi tika pārstāvēti gandrīz visi izglītības iestāžu veidi – 34 PII, 9 sākumskolas, 35 pamatskolas, 33 vidusskolas un 2 jaukta tipa iestādes, kas atbilst PII un pamatskolas kategorijai. Anketu aizpildīja 26 Latvijas Ekoskolas statusa ieguvēji un 68 starptautiskā

Ekoskolas statusa jeb Zaļā karoga ieguvēji, un 19 skolas, kas ir ceļā uz Ekoskolas statusa iegūšanu. Anketa sniedza vērtīgus un līdz šim nepieejamus datus, kas palīdzēja izvērtēt esošo situāciju un saskatīt uzlabojamus, kā arī turpmākās izpētes attīstības iespējas.

Pētījums

Pētījums palīdzēja saprast Ekoskolas programmas ietekmi uz vietējo vides pārvaldību un skolas sadarbības attīstību. Ekoskolas programmas koordinātoru aptaujas dati liecina, ka Ekoskolu programma palīdz veicināt sadarbību ar vietējām mērķa grupām un vides pārvaldības attīstību vietējā līmenī. Līdz ar to uzlabojas arī skolas aktīva iesaiste sabiedrībai aktuālu vides jautājumu risināšanā. Šī joma vēl ir uzlabojama, bet pozitīva tendence ir manāma, jo īpaši pēc Ekoskolu Rīcības dienu kampaņas uzsākšanas 2013. gadā. Ekoskolu Rīcības dienas palīdz skolām attīstīt sabiedrības iesaistes metodes un pievērst uzmanību aktuāliem vides aizsardzības jautājumiem, kā arī veicina jauniešu politisko līdzdalību (piemēram, Ekoskolu Rīcības dienu vēstnieku pasākumi un tikšanās ar politiķiem, diskusijas par aktuāliem vides aizsardzības un politikas jautājumiem).

Ekoskolu programmas koordinātoru aptaujas dati liecina, ka, darbojoties Ekoskolu programmā, skolai uzlabojas arī sadarbība un pieredzes apmaiņa ar citām skolām. Vietējā un skolas vides pārvaldībā būtiska loma ir vides informācijai un to dažādiem pasniegšanas veidiem. Ekoskolās visvairāk ir pieejama un tiek izplatīta rakstīta, vizuāla un elektroniska vides informācija, iespēju robežās arī audio un cita veida informācija.

Kaut gan pastāv vides informācijas veidu dažādība, papildus jāizvērtē vides informācijas veidu, izplatīšanas metožu un mērķu, rezultātu efektivitāte. Skolas veido un izmanto ziņojumu dēli, raksta informāciju vietējai avīzei, ievieto informāciju par Ekoskolas aktivitātēm skolas sociālos tīklos, interneta lapā, izveidojot atsevišķu Ekoskolu sadaļu, kurā pievieno pamatinformāciju, dokumentus, aktualitātes un vērtīgu informāciju, Ekoskolu pasākumu apraksti un vērtīga vides informācija tiek izlikti vietējai sabiedrībai pieejamā vietā, piemēram, bibliotēkā, pašvaldībā vai citur. Vērtējot pieejamos datus, var secināt, ka izmantotā un izplatītā vides informācija vairāk sasniedz skolas darbiniekus (skolotājus, administrāciju, saimnieciskās daļas pārstāvjus, citu skolas personālu), bet mazāk informēti ir bērni, kā arī vecāki un sabiedrība kopumā. Problēmas cēloņus ir papildus jāvērtē, bet, vērtējot praksi, visbiežāk sastopamais iemesls ir informācijas pasniegšanas veids un saturs. Visbiežāk tiek izmantots ziņojumu dēlis, kas bērniem nav tik saistošs kā „piemēram, sociālie tīkli, kā arī iztrūkst atraktīvā formā pasniegtas informācijas. Līdzīgi ir jāvērtē un jāattīsta arī vecāku un sabiedrības informētība par vides stāvokli un risinājumiem, lai, savstarpēji sadarbojoties, veicinātu vietējo vides pārvaldību.

Pašreizējie dati liecina, ka Ekoskolu programmas aktivitātes kļūst par neatņemamu skolas dzīves sastāvdaļu, kurā tiek iesaistīta lielākā daļa skolas pārstāvju. Problēmas pamatā veidojas jaunajām skolām, kas tikko iesaistījušās programmā. *Zaļā karoga* skolām vides izglītības un aizsardzības jautājumi kļūst par ikdienu.

Rekomendācijas

Lai izmantotu esošo programmas potenciālu un veicinātu Ekoskolas programmas turpmāku attīstību un vietējo vides pārvaldību, ir nepieciešami uzlabojumi gan nacionālā,

gan vietējā skolas un pašvaldības, gan koordinācijas institūcijas līmenī. Rīcībpolitikas priekšlikumus veido vairāki līmeņi un rīcības virzieni:

Nacionālā līmenī: Ekoskolu programmas integrācija nacionālajā regulējumā un atbalsta sistēmas izstrāde programmā iesaistītām mērķa grupām; Starpsektoru partnerības attīstība ar programmas ieviešanu saistītām valsts pārvaldes institūcijām; Nacionālās izglītības iestāžu vides pārvaldības kvalitātes sistēmas uzlabošana un reģionālā vides izglītības koordinātoru tīkla attīstība; Ekoskolu programmas finansiālās kapacitātes stiprināšana; pētījuma turpināšana un vides pārvaldības attīstības vietējā sabiedrībā novērtēšana, izglītības iestādes izmantojot kā instrumentu.

Pašvaldību/ izglītības iestāžu līmenī: vietējā atbalsta un motivācijas sistēmas attīstība izglītības iestādēm, kas piedalās Ekoskolu programmā; partnerību veidošana ar izglītības iestādi skolai, sabiedrībai aktuālu problēmjaudājumu risināšanā, sabiedrību iesaistošu vides aizsardzības aktivitāšu ieviešanā un vides politikas veidošanā; Ekoskolas kā vietējā vides izglītības un aizsardzības centra plašākai sabiedrībai attīstīšana; pašvaldības sadarbība ar programmas koordinācijas institūciju kopīgu pasākumu un iniciatīvu realizēšanā; skolu vides izglītības programmu izstrāde un integrēšana, sadarbojoties ar pašvaldību un attiecīgām institūcijām; jauniešu līdzdalības veicināšana vides politikas veidošanā.

Koordinācijas un ieviešanas institūcijas līmenis: Papildus tematisko ietvaru integrācija Ekoskolu programmā; Ekoskolas programmas izvērtēšanas kritēriju pilnveidošana, attīstīšana, t. sk. tematiskā ietvara izvērtēšanas kritēriju izveidošana; vides komunikācijas komponentu izvērtēšanas kritēriju integrācija programmas elementu izvērtēšanas vadlīnijās; Programmas elementu izvērtēšanas punktu sistēmas uzlabošana; Sabiedriskā monitoringa integrēšana Ekoskolu programmā; Skolu un vietējo mērķa grupu sadarbības piemēru apkopošana; Vides novērtējuma procesu uzlabošana izglītības iestādē; Pedagogu profesionālās pilnveides kursu izstrāde par Ekoskolas programmas vides pārvaldības principu īstenošanu un rezultatīvu darbu ar Ekoskolu vides pamattēmām; Ekoskolas programmas 7 elementu metodiskā materiāla izstrāde; Ekoskolu tēmu metodiskā materiāla izstrāde; ISO 14001 un EMAS sistēmai atbilstošu kvalitātes vadības pamatprincipu Plāno–Dari–Pārbaudi–Rīkojies (Plan–Do–Check–Act) izmantošana, Ekoskolu programmas izglītības iestāžu pilnveidošanas procesa nepārtrauktību nodrošināšana: uz faktiem balstītu lēmumu pieņemšana un cēloņseku analīze; Partnerības pilnveidošana ar esošiem partneriem Ekoskolas programmas un vietējo, nacionālo iniciatīvu turpmākai attīstībai; Attīstīt partnerību ar korporatīvo sektoru; izstrādāt anketu atgriezeniskās saites izvērtēšanai.

Nobeigums

Esošā prakse un pieejamie dati apstiprina Ekoskolas programmas vides pārvaldības modeļa potenciālu. Kaut arī ir konstatētas problēmas un uzlabojamas jomas, tomēr jau pašreizējā līmenī programma sniedz būtisku ieguldījumu skolas un vietējās sabiedrības vides pārvaldībā. Ekoskolu programma izveido vides pārvaldības sistēmu skolā, kas pilnveido skolas darbu ar aktuāliem vides jautājumiem, palīdz samazināt skolas radīto ietekmi uz vidi un veicina vides aizsardzības aspektu ievērošanu vietējā pārvaldībā,

uzlabojot vides komunikāciju un mērķgrupu sadarbību sabiedrībai aktuālu problēmjaūtājumu risināšanā un sabiedrību iesaistošu vides aizsardzības aktivitāšu realizēšanā.

Avoti un literatūra

1. **Agenda 21.** In: United Nations Sustainable Development, United Nations Conference on Environment & Development. 1992, United Nations. p. 275.
2. **Ernšteins, R.** (2005). Coastal Communication and Partnerships for Municipal Sustainable Development. Proceedings. *International conference. Management And Conservation Of Coastal Natural And Cultural Heritage*, Aveiro: Aveiro University, 21.–27. p.
3. **De Angelis, E.** (2015). Sustainable Development Goals. *The future of international development*, Denmark, FEE International, 10.–11. p.
4. *Vides politikas pamatnostādņēs 2014.-2020. gadam*, Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, Rīga, 2014.
5. FEE – UNEP Memorandum of Understanding of March 3, 2003, London.
6. FEE International, *Eco-Schools Handbook*, Denmark, 2016, 7. p.
7. FEE International, *Eco-Schools programme international data base*, 2016, Pieejams: <https://podio.com/feeinternationalorg/feeglobal/apps/eco-schools-members-2/items/287> [skatīts 28. 08. 2016]
8. **Keep Britain Tidy.** (2013). *Eco-Schools England. Exploring success to inform a new horizon*, London, 10. p.
9. *Latvijas ilgtermiņa attīstības stratēģija Latvija 2030.* Latvijas Republikas Saeima. 2010. gada jūnijs. Pieejams: http://www.pkc.gov.lv/images/LV2030/Latvija_2030.pdf [Skatīts 18.08.2016].
10. *Latvijas ilgtspējīgās attīstības stratēģijas līdz 2030. gadam īstenošanas uzraudzības ziņojums*, Pārresoru koordinācijas centrs, Rīga, 2012. Pieejams: http://www.pkc.gov.lv/images/LV2030/PKC_Zinojums_LIAS.pdf [Skatīts 17.08.2016].
11. Latvijas Ekoskolu programmas datu bāze, 2016. Pieejams: <http://ekoskolam.videsfonds.lv/> [Skatīts 17.08.2016].
12. Rendasskola, 2016, Rendasskolas mājaslapa, Pieejams: <http://rendasskola.lv/index.php/skolas-vesture> [Skatīts 17.08.2016].
13. Ministru kabineta 2012. gada 31. jūlija noteikumi Nr. 533 "Noteikumi par valsts pirmsskolas izglītības vadlīnijām". Latvijas Vēstnesis, 16.08.2012., Nr. 129.
14. Ministru kabineta 2014. gada 12. augusta noteikumi Nr. 468 "Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu, pamatizglītības mācību priekšmetu standartiem un pamatizglītības programmu paraugiem". Latvijas Vēstnesis, 22.08.2014., Nr. 165.
15. Ministru kabineta 2013. gada 21. maija noteikumi Nr. 281 "Noteikumi par valsts vispārējās vidējās izglītības standartu, mācību priekšmetu standartiem un izglītības programmu paraugiem". Latvijas Vēstnesis, 05.06.2013., Nr. 107.
16. **Palmer, J. A.** (1998). *Environmental Education in the 21st Century: Theory, Practice, Progress and Promise*, London : New York : Routledge, 284. p.
17. **UNESCO (2014).** *Shaping the Future We Want*, UN Decade of Education for Sustainable Development (2005-2014), Final report. Pieejams: https://www.bibb.de/dokumente/pdf/a33_un_decade_final_report_2014_230171e.pdf [pēdējo reiz sk. 24.08.2016].
18. **Verstappen, W. A.** (2014). *Study of the quality of Eco-Schools the Netherlands and recommendations for improvement* STUDY OF THE QUALITY OF ECO-SCHOOLS THE NETHERLANDS AND RECOMMENDATIONS FOR IMPROVEMENT, Windesheim Honours College, Utrecht, The Netherlands. 41. p.
19. *Vides politikas pamatnostādņēs 2014.-2020.gadam*, Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija, Rīga, 2014.
20. Vides izglītības fonds, 2016, *Vides izglītības fonda mājaslapa*, Pieejams: <http://www.videsfonds.lv/> [Skatīts 17.08.2016].

Inga Zviedrāne, Līga Zvirbule, Raimonds Ernšteins
Latvijas Universitāte,
Latvija, Rīga

PIEKRASTES PAŠVALDĪBU DECENTRALIZĒTO NOTEKŪDEŅU APSAIMNIEKOŠANAS SISTĒMAS ATTĪSTĪBAS PLĀNOŠANA

COASTAL MUNICIPAL DECENTRALIZED WASTEWATER MANAGEMENT SYSTEM
DEVELOPMENTS:
GUIDELINES FOR PLANNING

Summary

In order to achieve the goal of Salacgrīva district decentralized wastewater management system development research, the existing wastewater management tendencies in Salacgrīva district were studied, analyzed and assessed. Based on document analysis and empiric research for assessment of current decentralized discharged wastewater management system governance practice, by using numerical analysis method and interviewing target group members, are developed guidelines for decentralized wastewater management development planning.

Key words: sustainable development, environmental governance, decentralized wastewater

Atslēgas vārdi: ilgtspējīga attīstība, vides pārvaldība, decentralizēto notekūdeņu apsaimniekošanas sistēma, notekūdeņu apsaimniekošanas sistēmas pārvaldība, piekrastes pašvaldība

Anotācija

Salacgrīvas novada decentralizēto notekūdeņu apsaimniekošanas sistēmas attīstības pētījuma izstrādes mērķa sasniegšanai pētītas, analizētas un izvērtētas esošās notekūdeņu apsaimniekošanas tendences Salacgrīvas novadā. Balstoties uz dokumentu analīzi un empīrisko pētījumu līdzšinējās decentralizēti novadīto notekūdeņu apsaimniekošanas sistēmas pārvaldības prakses novērtēšanai, izmantojot skaitlisko analīzes metodi un intervējot mērķgrupu pārstāvjus, izstrādātas vadlīnijas decentralizēto notekūdeņu apsaimniekošanas attīstības plānošanai.

Ievads

Ūdens ir viens no nozīmīgākajiem dabas resursiem, bez kura cilvēka eksistence nav iespējama. Pārtikā un ikdienas vajadzībām lietojamais ūdens pārsvarā tiek iegūts no pazemes ūdens resursiem, un tā kvalitāte lielā mērā ir atkarīga no dažādu faktoru ietekmes. Arī virszemes ūdens kvalitātes nodrošināšana ir nepieciešama cilvēku un dabas vides veselības aizsardzībai. Nozīmīgākās vides problēmas pazemes un arī virszemes ūdeņu kontekstā ir saistītas ar antropogēni radīto piesārņojumu.

Pēc veiktajiem novērojumiem daļa decentralizēto notekūdeņu sistēmas tiek apsaimniekotas pēc īpašnieku ieskatiem, tas nenodrošina aizsardzību pret vides piesārņošanu, piemēram: notekūdeņu krājrezervuāri bieži ir novecojuši, būvēti no materiāliem, kas ilgtermiņā nespēj nodrošināt visu notekūdeņu (gan biežās, gan šķidrās frakcijas) uzkrāšanu, kas veicina piesārņojošo vielu nonākšanu gruntī un gruntsūdeņos; notekūdeņu apsaimniekošanai joprojām tiek izmantotas nosēdakas (septiķi) ar šķidrās

frakcijas noplūdes organizēšanu vidē, kas nenodrošina pietiekamu notekūdeņu attīrīšanu; asenizācijas pakalpojumi tiek saņemti no personām, kurām nav izsniegtas attiecīgas atļaujas šādu darbību veikšanai – decentralizētie notekūdeņi tiek izvesti un neattīrīti izkļiedēti vidē.

Pētījuma problemātika kopumā nav tieši saistīta ar kādu konkrētu administratīvo teritoriju, jo novērojumi liecina, ka decentralizēto notekūdeņu apsaimniekošanas problēmas pastāv visā Latvijas teritorijā, taču, lai veiktu kvalitatīvu pētījumu, izmantotas matemātiski skaitliskas metodes un, ņemot vērā izvēlētajā pētījuma metodē ietverto datu apjomu, kā piemērs noteiktā mērķa sasniegšanai skatīta konkrēta administratīvā teritorija.

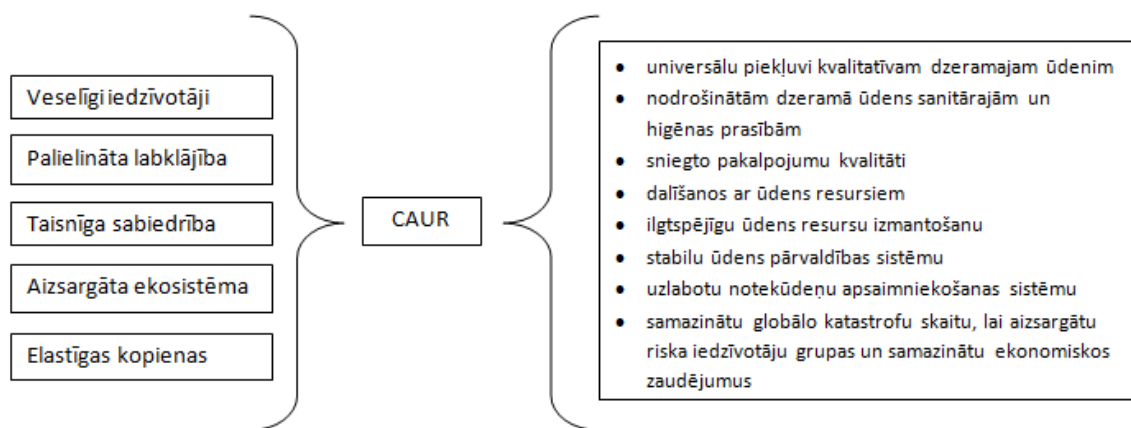
Gandrīz visās Latvijas pilsētās un ciemos, tajā skaitā arī Salacgrīvas urbanizētajās teritorijās, ir ierīkota centralizētā notekūdeņu novadīšanas un attīrīšanas sistēma, taču, neskatoties uz ierīkotajiem un paplašinātajiem centralizētajiem notekūdeņu novadīšanas tīkliem, novads ietver arī ļoti plašu teritoriju (Salacgrīvas pilsēta ar lauku teritoriju, Ainažu pilsēta ar lauku teritoriju, Liepupes pagasts), kurā decentralizēti savāktie notekūdeņi (gan lauku apvidos, gan dažkārt arī blīvāk apdzīvotajās vietās) tiek apsaimniekoti pēc māsaimniecību īpašnieku ieskatiem.

Pamatojoties uz normatīvajos aktos noteikto, pašvaldības ir atbildīga par notekūdeņu apsaimniekošanas sistēmas attīstību savā administratīvajā teritorijā, tās autonomā funkcija ir nodrošināt komunālos pakalpojumus iedzīvotājiem un veicināt vides kvalitātes saglabāšanu novada teritorijā, mazinot antropogēno ietekmi.

Normatīvais ietvars ūdens resursu ilgtspējīgai pārvaldībai

Katru dienu pasaules iedzīvotāju skaits pieaug, līdz ar to arī ūdens patēriņš pieaug. Ņemot vērā pašreizējo uzturu un ūdens izmantošanas modeļus, ūdens resursi ilgtspējas griezumā uz zemeslodes pietiek 5 miljardiem cilvēku (Gleick, 2004). 2016. gada 14. janvārī pasaules iedzīvotāju skaits sasniedzis jau 7,394 miljardus (Geohive, 2016), kas katru brīdi palielinās. Aprēķināts, ka līdz 2020. gadam iedzīvotāju skaits pasaulē sasniegs 7,5 miljardus (Gleick, 2004). Tas nozīmē, ka pasaules ūdens resursi izsīkst un tie ir jāizmanto racionālāk.

ANO ir noteikts – ūdens ir pamats ilgtspējīgai attīstībai un galvenais ilgtspējas mērķis ūdens resursu apsaimniekošanas kontekstā ir „nodrošināt ilgtspējīgu ūdens pieejamību visiem”. 2012. gada 20.–22. jūnija ANO konferencē Riodežaneiro „Nākotne, kādu mēs vēlamies” noteikti ilgtspējīgas attīstības uzdevumi, kurus realizējot ūdenssaimniecības jomā tiktu sasniegti šādi noteiktie mērķi:

1.attēls. Ilgtspējīgas attīstības mērķi (UNDESA, 2015).

Neskatoties uz to, ka ūdens resursi kopējā planētas griezumā izsīkst, svarīgi ir saglabāt esošo dabas dotā ūdens kvalitāti. Jāapzinās, ka ūdens resursi nav neizsmeļami un jāveicina to racionāla izmantošana un nodošana atpakaļ dabai pēc iespējas labākā kvalitātē.

Eiropas ūdens politika laika gaitā gājusi cauri ilgam pārstrukturizācijas procesam, kā rezultātā 2000. gadā pieņemta Ūdens struktūrdirektīva, kas nosaka nākotnes politikas mērķus. Līdz ar Ūdens struktūrdirektīvas pieņemšanu Eiropas Savienība ir nodrošinājusi visaptverošu ūdens resursu politikas sistēmu. Direktīva sākas ar vārdiem: „*ūdens nav komerciāls produkts, bet drīzāk mantojums, kas jāaizsargā...*”. Galvenie ūdens struktūrdirektīvas mērķi (Enmar, 2007) ir paplašināt ūdens aizsardzības jomu, iekļaujot visa veida ūdeņus – gan virszemes, gan arī pazemes; līdz 2015. gadam sasniegt labus ūdens kvalitātes stāvokļa rādītājus; izveidot ūdens apsaimniekošanu upju baseinu griezumā; veidot kombinētu pieeju emisiju robežvērtībām un kvalitātes standartiem; noteikt reālās izmaksas; nodrošināt izmaksas nosedzošas ūdens cenas; racionalizēt ūdens likumdošanu.

Daudz un dažādos literatūras avotos ir apstiprināts, ka Latvija ir bagāta gan ar virszemes ūdeņiem, kas ir svarīgs atjaunojamās enerģijas resurss un nodrošina saimnieciskās darbības, sadzīves un rekreācijas vajadzības. Taču, neskatoties uz pieejamo ūdens resursu daudzumu, arī šeit tie ir aizsargājami, un Latvijā plānotie pasākumi vides kvalitātes uzlabošanai, tai skaitā ūdens resursu ilgtspējīgai pārvaldībai, iestrādāti Vides politikas pamatnostādņēs 2014.–2020. gadam. Dokumenta mērķi ir pakārtoti Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijas 2030. gadam pamata uzstādījumiem: „laimīgs cilvēks labklājīgā valstī”, „ilgtspējīgs un veselīgs dzīvesveids”, „radoša, iecietīga un toleranta sabiedrība”, „sabiedrībā radīta konkurētspēja” un „valsts kā ātrspējas partneris”. Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā līdz 2030. gadam uzsvērta „racionāla ūdens izmantošana” ar skaidrojumu, ka ūdensteces un ūdenstilpes veido Latvijas vienoto hidroģeoloģisko tīklu, ūdens ir svarīgs bioloģiskās daudzveidības faktors. Ir jānodrošina Latvijas piekrastes kā daudzveidīgas un daudzfunkcionālas telpas attīstība, kas vienlaikus ir gan kvalitatīva dzīves vide, gan sabiedrisko labumu banka ar tīru ūdeni, gaisu, pludmali, veselīgām ekosistēmām, īpašām ainavām, gan ekonomiski aktīva telpa ar daudzveidīgām

nodarbinātības iespējām visa gada garumā (Rīcības programma komunālo..., 2004). Ūdens resursu racionāla izmantošana un saglabāšana ir viens no galvenajiem priekšnosacījumiem tautsaimniecības ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanā (Rīcības programma komunālo..., 2004).

Notekūdeņu ilgtspējīga apsaimniekošanas pārvaldība

Izvērtējot Baltijas mēroga un Latvijas plānošanas dokumentos definētās problēmjas, izvirzītos mērķus un galvenos mērķu rīcību virzienus notekūdeņu apsaimniekošanas pārvaldības uzlabošanā, var secināt, ka galvenās problēmjas Baltijas jūras vides piesārņošanā ir biogēno vielu notece no lauksaimniecības zemēm, kuģos radīto notekūdeņu novadīšana jūrā un virszemes ūdeņu piesārņošana no ekspluatētajām NAI. Attiecībā uz komunālo notekūdeņu apsaimniekošanas sistēmas attīstību realizācijas virzieni ir: infrastruktūras sakārtošana piekrastē, piekrastes pārvaldības uzlabošana, ieteikumu izstrādāšana decentralizēto kanalizācijas pakalpojumu sniegšanai, lietošanai un kontrolei, apdzīvoto vietu notekūdeņu savākšanas un attīrīšanas atbilstoši normatīvo aktu prasībām nodrošināšana, sabiedrības „apziņas” veicināšana, kā arī institūciju organizatorisko spēju palielināšana un atbilstošas informācijas aprites nodrošināšana. Taču būtiski ir ņemt vērā, ka joprojām īpaši smaga situācija ir finanšu jautājums, jo šī brīža apstākļos pašvaldībām bez ES finansējuma ir grūti sakārtot un uzturēt savas ūdensapgādes sistēmas (Damkevics, 2003). Lai efektīva notekūdeņu apsaimniekošanas pārvaldība sekmīgi īstenotos, nepieciešams rīcības plāns problēmsituācijas risināšanai, jau sākotnēji izmantojot dažādu indikatoru metodoloģijas pieeju, lai noskaidrotu problēmsituācijas pamatcēloņus. Indikatori tiek saistīti vienotā cēloņsakarību virknē, parādot: „kas rada problēmu”, „kāpēc tā tiek radīta”, kādu iespaidu tā rada”, „kā vai kādiem līdzekļiem to atrisināt” (Latvijas ilgtspējīgas attīstības indikatoru pārskats, 2003). Šīs metodes pilnīgi un noteikti pielietojamas, lai izvērtētu notekūdeņu apsaimniekošanas sistēmas pārvaldību vietējā mērogā.

Eiropas Savienības prasības notekūdeņu apsaimniekošanai

ES izstrādāta virkne direktīvu, kas nosaka dažādas prasības dalībvalstīm ūdenssaimniecības jomā, integrējot notekūdeņu apsaimniekošanas jautājumus: gruntsūdeņu aizsardzībai pret piesārņojumu un pasliktināšanos (*Directive on the protection of groundwater against pollution and deterioration 2006/118/EEC*), komunālo notekūdeņu attīrīšanai (*The Urban Waste Water Directive 91/271/EEC*), peldūdeņu kvalitātei (*The Bathing Water Directive 76/160/EEC*), bīstamo vielu novadīšanai ūdenstecēs (*The Dangerous Substances Directive 76/464/EEC*), Kopienas rīcība ūdens resursu politikas lomā (*Framework for Community action in the field of water policy 2000/60/EEC*), kā arī virkne citu direktīvu, kas tiešā vai pastarpinātā veidā saistītas ar notekūdeņu ietekmi uz dabas resursiem.

Kopumā, izvērtējot Eiropas Savienības izstrādātās prasības notekūdeņu apsaimniekošanai, secināms, ka notekūdeņu apsaimniekošana ir sekundāra problēmja, kā galveno norādot ūdens vidē novadīto piesārņojumu no lauksaimnieciskajām darbībām. Primārais uzdevums sadzīvē radīto notekūdeņu apsaimniekošanai ir attīstīt infrastruktūru

urbanizētajās aglomerācijās ar noteiktu iedzīvotāju ekvivalentu, notekūdeņus pēc noteiktajām piesārņojošo vielu robežvērtībām attīrot iekārtās. Secināms, ka nav norādīts obligātais piesārņojuma skaits, izbūvējot un paplašinot notekūdeņu savākšanas tīklus. Nav arī norādīti papildus nosacījumi decentralizēto notekūdeņu savākšanas sistēmu apsaimniekošanai.

Pētījuma metodika un materiāli

Lai izprastu novadā izveidotā komunālā dienesta realizēto ūdenssaimniecības pārvaldību, tās attīstību, padziļināti pētīti dati par tendencēm ūdens resursu ieguvē, visu apsaimniekoto notekūdeņu attīrīšanas iekārtu efektivitāti. Dokumentu analīze tika veikta, balstoties uz Valsts vides dienesta Valmieras reģionālās vides pārvaldes rīcībā esošo dokumentāciju (pārbaužu aktiem, atļaujām piesārņojošo darbību veikšanai). SIA „Salacgrīvas ūdens” iesniegtie statistikas dati tika iegūti un apkopoti, izmantojot LVĢMC datu bāzes lietotāja pieeju, tādējādi iegūstot konkrētus skaitļus par noteiktu laika periodu (2012.–2015. gads). Apkopoti un izvērtēti attīrīto notekūdeņu kvalitātes rādītāji, to ietekme uz attīrīto notekūdeņu novadīšanas vietu (ekosistēmu) kvalitāti.

Veikts visu pieejamo datu salīdzinājums par decentralizēto notekūdeņu apsaimniekošanu, lai noskaidrotu pastāvošo iekārtu decentralizēto notekūdeņu apsaimniekošanu visa novada teritorijā, kā arī, izvērtējot pieejamos datus, apkopotu sniegtos asenizācijas pakalpojumus Tūjas ciema izpētes ietvaros.

Lai noskaidrotu iedzīvotāju viedokli par izveidoto sistēmu un izvērtētu decentralizēto notekūdeņu apsaimniekošanas tendences ciemā, veiktas intervijas ar iedzīvotājiem, kuru pamatatzīņas atspoguļotas nodaļas ietvaros. Tāpat arī vērtēti dažādu amatpersonu un ekspertu uzskati par notekūdeņu apsaimniekošanas pārvaldību Latvijā kopumā un tiešāk pētāmajā teritorijā.

Rezultāti

Izvērtējot apkopotos datus par Salacgrīvas novadā realizēto ūdenssaimniecības sistēmu, secināms, ka veiksmīgi piesaistīts ES finansējums ūdenssaimniecības attīstības projektu realizācijai, būtiski rekonstruējot un paplašinot ūdensvada, kā arī kanalizācijas tīklus un izbūvējot jaunas notekūdeņu attīrīšanas iekārtas. Izvērtējot iegūtā pazemes ūdens daudzumus, secināms, ka ūdens patēriņš ar gadiem samazinās, kas skaidrojams ar veikto ūdensvadu rekonstrukciju, kā arī labošanas darbiem, tādējādi samazinot ūdens zudumus no tīkliem, kas novecojuši un bojāti. Ūdens patēriņa samazinājums viennozīmīgi skaidrojams ar iedzīvotāju skaita samazināšanos. Līdzīgi ir ar kanalizācijas tīkliem. Veicot kanalizācijas tīklu rekonstrukciju un labošanas darbus, novērojama tendence notekūdeņu apjomam samazināties. Izvērtējot iegūtos datus par vidē novadīto piesārņojumu no komunālajiem notekūdeņiem, secināms, ka vidē novadīto piesārņojošo vielu apjoma svārstības ir atkarīgas no konkrētās situācijas, kad paņemti attīrīto notekūdeņu analīžu paraugi (iekārtu darbība attiecīgajā brīdī, veiktās iekārtu apkopes, dūņu atsūknēšanas laiks, kā arī citi aspekti, kas ietekmē NAI darbību konkrētā brīdī). Nepieciešama regulāra NAI uzraudzība, ko SIA „Salacgrīvas ūdens nodrošina” – par to liecina VVD VRVP veikto pārbaužu rezultāti – nevienā pārbaudē no 2009. gada līdz 2014. gadam nav konstatēti

piesārņojošo vielu robežvērtību pārsniegumi. Nav arī konstatēts, ka notekūdeņu attīrīšanas iekārtu novadītie notekūdeņi radītu būtisku ietekmi uz virszemes ūdens kvalitāti. Apkopojot datus par ūdenssaimniecības projektu ietvaros centralizētajai ūdens apgādes un notekūdeņu savākšanas sistēmai piesaistīto iedzīvotāju skaitu:

1. tabula

Iedzīvotāju procentuālais skaits, kam nodrošināta centralizētā ūdenssaimniecības sistēma
(I. Zviedrāne, pēc SIA „Salacgrīvas ūdens” datiem)

Administratīvā teritorija	Iedzīvotāju skaits uz 17.12.2015.	Iedzīvotāju skaits uz projekta realizācijas laiku	Iedzīvotāju skaits, kuriem pēc projekta īstenošanas nodrošināti normatīvo aktu prasībām atbilstoši centralizētie dzeramā ūdens apsaimniekošanas pakalpojumi	Iedzīvotāju skaits, kuriem pēc projekta īstenošanas nodrošināti normatīvo aktu prasībām atbilstoši centralizētie kanalizācijas pakalpojumi
Salacgrīvas pilsēta	3027	*	2430 jeb 97 %	1873 jeb 85 %
Ainažu pilsēta	849	855	505 jeb 59 %	370 jeb 43 %
Vecsalacas ciems	215	215	183 jeb 85 %	183 jeb 85 %
Korģenes ciems	224	223	223 jeb 100 %	223 jeb 100 %
Svētciemš	404	403	389 jeb 96 %	343 jeb 85 %
Liepupes ciems	332	-	nav informācijas	nav informācijas
Tūjas ciems	312	329	168 jeb 51 %	168 jeb 51 %

*nav vērtējams, jo projekts realizēts 3 gadu garumā.

Visefektīvāk ūdenssaimniecības attīstība attiecībā uz dzeramā ūdens pakalpojumu nodrošināšanu realizēta Salacgrīvas pilsētā, Korģenes ciemā, kā arī Svētciemšā. Notekūdeņu savākšana 100 % no visiem iedzīvotājiem tiek nodrošināta Korģenes ciemā. Infrastruktūras attīstības rezultātā pozitīvi vērtējami ar sasniegtie rezultāti Svētciemšā, Vecsalacas ciemā un Salacgrīvas pilsētā, kur arī šobrīd tiek realizēts projekts, lai paplašinātu kanalizācijas tīklus. Secināms, ka centralizētu kanalizācijas pakalpojumu nodrošināšanā būtiski uzlabojumi veicami Ainažu pilsētā, kā arī Tūjas ciemā. Informācija par Liepupes ciemā realizētajiem pieslēgumiem pie centrālajiem ūdensvada un kanalizācijas tīkliem nav pieejama.

Pēc dokumentu izvērtējuma secināms, ka dati būtiski atšķiras visā iesniegtajā un pieejamajā dokumentācijā. Statistikas pārskatos „Nr. 3. Atkritumi. Pārskats par atkritumiem” ir norādīti neadekvāti mazi septisko tvertņu dūņu daudzumi, kas pilnībā nesakrīt ar decentralizēto notekūdeņu uzskaites žurnālā fiksēto un apkopoto informāciju. Par 2011. un 2012. gadā, kā arī dažkārt 2014. gadā izvestajiem dūņu daudzumiem informācija nav fiksēta vispār. Secināms, ka SIA „Salacgrīvas ūdens” pārskatos nav ievadīta korekta informācija, taču jāvērs uzmanība, ka arī Valsts vides dienesta darbinieki, neizvērtējot datus, šādu informāciju ir apstiprinājuši. Nepieciešamais statistikas pārskats par atkritumu atļaujas datiem jau vairākus gadus statistikas datu bāzē nav ievadīts. Tajā pašā laikā secināms, ka šajos pārskatos ir norādīts, ka Tūjas ciema decentralizētie notekūdeņi ir izvesti uz Salacgrīvas NAI, taču uzskaites žurnāla dati par nobraukto

kilometrāžu liecina, ka septisko tvertņu dūņas 2012.–2014. gadā ir izvestas uz Liepupes NAI. Arī šie dati nesakrīt. Kopumā secināms, ka informācija statistikas pārskatos „Nr. 3. Atkritumi. Pārskats par atkritumiem” ir nepatiesa un nav vērtējama.

Izvērtējot sniegtos asenizācijas pakalpojumus visā novada teritorijā, secināms, ka Liepupes pagastā vismaz 2015. gadā asenizācijas pakalpojumi pēc uzskaites žurnāla datiem nav sniegti gandrīz vispār (2 reizes), kaut gan Liepupes pagasta apdzīvojuma blīvums ir otrais lielākais novadā starp pagastiem – 2249 deklarētie iedzīvotāji (Salacgrīvas pagasts – 3060, Ainažu pagasts – 517 iedzīvotāji). Asenizācijas pakalpojumi pagasta teritorijā uzņēmumam SIA „Salacgrīvas ūdens” netiek pieprasīti. Dažkārt pakalpojums tiek saņemts no SIA „Limbažu komunālserviss”.

Kopumā secināms, lai sakārtojama uzskaites sistēmas dati sakristu visā dokumentācijā, gan atļaujās, gan statistikas pārskatos, gan decentralizēto notekūdeņu uzskaites žurnālā rūpīgāk jāveic izvērtējums, izdodot atļaujas B kategorijas piesārņojošo darbību veikšanai.

Tūjas ciema mājsaimniecību izvērtējums

Turpinam ar Tūjas ciema mājsaimniecību ar decentralizēti izmantoto notekūdeņu novadīšanas sistēmu skaita izvērtējumu pret centralizēti pieslēgtajiem notekūdeņu savākšanas tīkliem. Ciema administratīvā teritorija izveidojusies vairākās zonās/ sektoros: dienvidu, ziemeļu, centra un austrumu sektorā. Lai izvērtētu centralizēto pieslēgumu attiecību pret decentralizētajiem notekūdeņu savākšanas risinājumiem, izmantota Tūjas ciema ūdenssaimniecības infrastruktūras attīstības projekta ietvaros izstrādātā karte „Tūjas ciema PIP un IIP investīciju programma – kanalizācija”. Karte papildināta ar pētījumam nepieciešamo informāciju – nekustamo īpašumu ar centralizēti nodrošināto notekūdeņu savākšanas sistēmu pret decentralizēti apsaimniekotajām notekūdeņu sistēmām nekustamajos īpašumos. Kartes oriģinālā iezīmēts PIP ietvaros izbūvējamais kanalizācijas tīkls (realizēts 2012. gadā) un PIP ietvaros rekonstruējamais kanalizācijas tīkls (realizēts 2012. gadā). Norādīts arī IIP ietvaros izbūvējamais kanalizācijas tīkls, kas ietver gandrīz visa ciema teritorijā sadalīto nekustamo īpašumu pievienošanu (nav realizēts) un IIP ietvaros izbūvējamās kanalizācijas sūkņu stacijas.

Veicot datu izvērtējumu, konstatējams, ka Tūjas ciema teritorijas robežās atrodas 220 nekustamie īpašumi, uz kuriem izvietotas ēkas vai būves (jāņem vērā fakts, ka karte veidota projektam, kurš realizēts 2012. gadā. Kopš 2012. gada ciema teritorijā, iespējams veikta papildus nekustamo īpašumu izbūve). Nekustamo īpašumu skaits ar centralizēto notekūdeņu novadīšanas sistēmu – 16, nekustamo īpašumu skaits ar decentralizēti izveidotajām kanalizācijas sistēmām – 204.

93% nekustamo īpašumu, uz kuriem izvietotas ēkas vai būves, izmanto decentralizētās notekūdeņu apsaimniekošanas sistēmas, taču jāņem vērā Tūjas ciema specifiskā situācija – no patstāvīgajiem iedzīvotājiem, kas ir deklarējušies Tūjas ciemā (2012. gadā deklarējušies 329 iedzīvotāji), aptuveni puse dzīvo ciema centra daudzdzīvokļu mājās, kuras ir pieslēgtas pie centralizētās notekūdeņu savākšanas sistēmas, tāpēc izstrādātā tehniskā projekta ietvaros norādīts, ka centralizētie notekūdeņu savākšanas un ūdens piegādes tīkli nodrošināti 51 % iedzīvotāju. Tāpat izstrādātajā dokumentā

norādīts, ka Tūjas ciems ir iecienīta atpūtas vieta pilsētniekiem, tāpēc arī izbūvētas vasarnīcas un brīvdienu mājas, kā arī joprojām tiek plānota intensīva apbūve atbilstoši teritorijas plānojumā norādītajās apbūves teritorijās. Aprēķināts, ka sezonas mājās dzīvo vismaz 280 vasarnieki, kuri vidēji ēkāš uzturas 6 mēnešus gadā (SIA „Salacgrīvas ūdens” tehniski ekonomiskais pamatojums Tūjas ciema ūdenssaimniecības infrastruktūras attīstībai, 2012).

Uzskaites datu izvērtējums par sniegtajiem asenizācijas pakalpojumiem Tūjas ciemā

Decentralizētie notekūdeņi, atbilstoši 2011. gada 19. aprīļa Ministru kabineta noteikumu Nr. 302 „Noteikumi par atkritumu klasifikatoru un īpašībām, kuras padara atkritumus bīstamus” definēti kā „septisko tvertņu dūņas”, un to apsaimniekošanai, pamatojoties uz Atkritumu apsaimniekošanas likuma 12. pantā noteikto (atkritumu apsaimniekotājs pirms attiecīgo darbību veikšanas saņem Valsts vides dienesta atļauju atkritumu savākšanai, pārvadāšanai, pārkraušanai, šķirošanai vai uzglabāšanai), jāsaņem attiecīgā atļauja. Salacgrīvas novada teritorijā atkritumu pārvadāšanas atļauja izsniegta uzņēmumam SIA „Salacgrīvas ūdens”. No SIA „Salacgrīvas ūdens” tika saņemti sniegto asenizācijas pakalpojumu uzskaites dati par 2012.–2015. gadu. Pieļaujot to, ka Tūjas ciemam Limbažu pilsēta atrodas tuvāk nekā Salacgrīvas pilsēta (25 km), dati par iespējamo asenizācijas pakalpojumu sniegšanu tika lūgti arī no Limbažu pilsētas komunālo pakalpojumu sniegšanas uzņēmuma SIA „Limbažu komunālserviss”, kuram, lai gan VVD VRVP nav saņemta atļauja notekūdeņu pārvadāšanai no Salacgrīvas novada, arī izsniegta atkritumu pārvadāšanas atļauja septisko tvertņu dūņu ievadīšanai Limbažu pilsētas notekūdeņu attīrīšanas iekārtās.

Izvērtējot apkopotos datus, secināms, ka laika periodā no 2012. līdz 2015. gadam SIA „Salacgrīvas ūdens” asenizācijas pakalpojumi sniegti 6 mājāsaimniecībām (2 no tām gan 2012., gan 2013. gadā). Savukārt SIA „Limbažu komunālserviss” 2013., 2014. un 2015. gadā asenizācijas pakalpojumus sniedzis vienam un tam pašam pakalpojuma pieprasītājam. Izvērtējot sniegtos datus, secināms, ka tikai 7 no 204 īpašumiem, kas notekūdeņu novadīšanai izmanto decentralizētās sistēmas, ir saņēmuši pakalpojumus notekūdeņu izvešanai un attīrīšanai. Pārējie iedzīvotāji SIA „Salacgrīvas ūdens” vai SIA „Limbažu komunālserviss” pakalpojumus nav izmantojuši.

Var secināt, ka Tūjas ciema teritorijā ir papildus īpašumi, kuriem piešķirts kadastra numurs, apbūve zemes gabalos nav veikta, taču plānota (SIA „Salacgrīvas ūdens” tehniski ekonomiskais pamatojums Tūjas ciema ūdenssaimniecības infrastruktūras attīstībai, 2012). Tas nozīmē, ja tiek plānota papildus Tūjas ciema apbūve un netiek realizēta ūdenssaimniecības attīstība (notekūdeņu savākšanas tīklu paplašināšana), un tiek realizēta plānota īpašumu apbūve, decentralizēto notekūdeņu risinājumu skaits (nekustamo īpašumu teritoriju skaita ietvaros) palielināsies no 204 uz 334, un salīdzinājumā ar realizētajiem pieslēgumiem (īpašumu skaits 16) tas ir būtisks apjoms.

Pētījuma ietvaros, pamatojoties uz pieejamajiem datiem, tika veikti 3 aprēķini, lai izvērtētu notekūdeņu apjomus, kas novadīti uz decentralizētajām notekūdeņu apsaimniekošanas sistēmām (aprēķiniem par pamatu ņemta SIA „Salacgrīvas ūdens” Tūjas ciema ūdenssaimniecības infrastruktūras attīstībai ietvaros izstrādātajā tehniski

ekonomiskajā pamatojumā norādītā informācija par 2012. gadu: „Tūjas ciema patstāvīgie iedzīvotāji, kuriem nav pieejama centralizētā kanalizācija – 161, Tūjas ciema vasarnieki, kuri notekūdeņus izved 6 mēnešus gadā – 280 iedzīvotāji”), kā arī vidē novadītos piesārņojošo vielu apjomus.

2.tabula

Provizoriskie dati par vidē novadīto piesārņojumu (I. Zviedrāne)

Piesārņojošā viela/parametrs	Atļautā piesārņojuma slodze pēc NAI gadā (t)	Faktiskais no NAI Zaķupītē novadītais piesārņojošo vielu daudzums t/gadā	Provizoriski aprēķinātie dati par iedzīvotāju, kas izmanto decentralizētās kanalizācijas sistēmas, radīto piesārņojošo vielu daudzumu t/gadā
Suspendētas vielas	0.3129	0.15	7.68
BSP5	0.2235	0.13	6.583
ĶSP	1.1175	0.48	12.069

Secināms, ka Tūjas ciema centralizēti savāktie notekūdeņi tiek attīrīti atbilstoši noteiktajām VVD VRVP prasībām, kas liecina, ka attīrīšanas sistēma ir efektīva, taču, ņemot vērā provizoriskos aprēķinus par Tūjas ciemā radīto piesārņojumu, ko saražo iedzīvotāji ar decentralizēti izmantotajām notekūdeņu savākšanas sistēmām, secināms, ja šie notekūdeņi neattīrīti nonāk vidē, tad piesārņojums, ko vide, gadījumā, ja notekūdeņi netiek attīrīti, uzņem ir 10 līdz 30 reizes lielāki nekā to pieļauj robežvērtības, ko nosaka VVD izsniegtajā atļaujā (jāpiebilst, ka sistēmām, kuras nav pieslēgtas pie iekārtām, kuru darbībai izsniegta atļauja un izvirzītas prasības, ir jānodrošina tāda pati vai līdzvērtīga attīrīšana).

Tūjas ciema iedzīvotāju anketēšanas un interviju apkopojums

Izvērtējot interviju laikā sniegtās atbildes, secināms, ka pastiprināts iedzīvotāju pieplūdums ir vasaras mēnešos, kad patstāvīgos iedzīvotājus apmeklē radi un draugi. Ņemot vērā apmeklējuma plūsmas dinamiku, arī notekūdeņu apjomi mājāsaimniecībās palielinās vasaras mēnešos. Secināms, ka notekūdeņu apsaimniekošanas sistēmas mājāsaimniecībās ierīkotas pēc pieejamajām iespējām – pārsvarā ierīkoti betonēti krājrezervuāri vai metāla mucas, kuru saturs izvedams, taču pastāv arī pašu iedzīvotāju izbūvētās septiķu sistēmas – nosēdakas, caur kurām šķidrums noplūst vidē, taču biežā notekūdeņu frakcija uzkrājas betona grodos. Citviet ierīkotas arī sausās tualetes, kuru šķidrā frakcija iesūcas zemē.

Izvērtējot septisko tvertņu dūņu izvešanas iespējas, secināms, ka iedzīvotājiem asenizācijas pakalpojumus pārsvarā sniedz vietējais iedzīvotājs, kurš, pēc vairāku respondentu norādītā, savāko krājrezervuāru saturu izklidē vidē – mežā. Pastāv arī reti gadījumi, kad notekūdeņu pakalpojumus pieprasa no SIA „Limbažu komunālserviss”, taču izmaksas ir dārgākas, jo vietējais iedzīvotājs pakalpojumus sniedz par 20 *euro*, taču SIA „Limbažu komunālserviss” – 60 *euro* par mucu. Iedzīvotāji arī apzinās, ka šāds pakalpojums no SIA „Salacgrīvas ūdens” izmaksā vēl dārgāk, tāpēc Salacgrīvas novada pašvaldības komunālā uzņēmuma pakalpojumus neizmanto. Secināms, ka arī Salacgrīvas

novada pašvaldība neiesaistās decentralizēto notekūdeņu apsaimniekošanas jautājumu risināšanā, uz ko norāda ciema iedzīvotāji. Izvērtējot iedzīvotāju novēroto attiecībā uz virszemes ūdeņu kvalitāti, secināms, ka pirms ūdenssaimniecības infrastruktūras ciema centrā notekūdeņi no centra mājām neattīrīti tika novadīti Zaķupītē, tas bijis vizuāli redzams, taču pēc bioloģisko attīrīšanas iekārtu izbūves apstākļi uzlabojušies, un Zaķupītes ūdens kvalitātes pasliktināšana novērsta. Peldūdeņos tiek novērota ūdens ziedēšana, taču piesārņojuma pastiprināšanās ilgtermiņā nav novērota. Saistībā ar iegūtā ūdens kvalitāti, respondenti norāda, ka ūdens no dziļurbumiem un grodu akām, viņuprāt, ir kvalitatīvs un dzerams, taču nepieciešams uzlabot ūdens kvalitāti centralizētajos tīklos, jo tas nav dzerams un vietējie iedzīvotāji dzeramo ūdeni iegūst no ciema teritorijā esošā avotiņa.

Lai uzlabotu notekūdeņu apsaimniekošanas sistēmu ciema teritorijā un pārtrauktu vides piesārņošanu ar neattīrītiem notekūdeņiem, iedzīvotāji ir gatavi pieslēgties pie centralizētajiem kanalizācijas tīkliem, ja būtu tāda iespēja, līdz ar to šādu risinājumu norāda arī kā pašvaldības primāro uzdevumu Tūjas ciema ūdenssaimniecības infrastruktūras attīstībā. Iedzīvotāji ir gatavi arī rīkoties situācijā, ja tiks uzstādīti nosacījumi pastāvošo notekūdeņu apsaimniekošanas sistēmu pārveidē, jo ne vienmēr iedzīvotāji ir ziņoši par efektīvākajiem notekūdeņu apsaimniekošanas risinājumiem cilvēku un vides veselības aizsardzībai.

Diskusija un secinājumi

Veiktā pētījuma ietvaros tika konstatēts, ka Salacgrīvas novadā decentralizētie notekūdeņi tiek apsaimniekoti pēc katras mājsaimniecības īpašnieka ieskatiem un SIA „Salacgrīvas ūdens” asenizācijas pakalpojumus sniedz pēc pieprasījuma, neveicot sistēmas uzraudzību un kontroli. Pēc apkopotajiem uzskaites datiem secināms, ka asenizācijas pakalpojumus iedzīvotāji vairāk pieprasa teritorijā ap novada centru – Salacgrīvu, kas skaidrojams ar paaugstinātajām asenizācijas pakalpojumu izmaksām, kuras balstās uz „samaksa par vienreizēju pakalpojumu + transportlīdzekļa izmaksas”. Asenizācijas pakalpojumu transportlīdzekļi bāzējas Salacgrīvā, kas liecina, ka Liepupes pagasta iedzīvotājiem izmaksas, lai saņemtu pakalpojumu, ir augstākas kā iedzīvotājiem, kas dzīvo ap novada centru. Pēc veiktajām padziļinātajām intervijām ar SIA „Salacgrīvas ūdens” darbiniekiem, secināms, ka pastāvošā iekārta ir zināma, taču netiek risināta, jo netiek uzskatīta par „tik būtisku”.

Savukārt izvērtējot iedzīvotāju uzskatus par pastāvošo iekārtu, secināms, ka iedzīvotāji dažkārt neapzinās pastāvošās sistēmas ietekmi uz vides kvalitāti, kā arī pašu veselību, tie nav informēti, vai izbūvētās iekārtas atbilst kvalitātes standartiem, kādai jābūt sistēmai, lai nepieļautu risku pietiekami neattīrītu notekūdeņu novadīšanai vidē. Secināms, ka iedzīvotāji būtu gatavi mainīt ierīkotās sistēmas un pat ieguldīt savus finanšu līdzekļus, taču nav gatavi maksāt augstās asenizācijas pakalpojumu izmaksas, kādas noteicis SIA „Salacgrīvas ūdens”.

Izvērtēto problēmjomu apkopojums (I. Zviedrāne)

Valsts līmenis
<ul style="list-style-type: none"> • LR likumdošanā nav konstruktīvi noregulētas prasības mājsaimniecību decentralizēto notekūdeņu apsaimniekošanas sistēmu izveidei, kontrolei un uzraudzībai; • Decentralizēto notekūdeņu apsaimniekošanas iekārtu atbilstību tirgus sektorā regulē piedāvātāji, dažkārt iekārtu tehniskajā dokumentācijā falsificējot iekārtu patiesās funkcijas un darbības efektivitāti, tajā skaitā pircējam neizskaidrojot ES noteiktās prasības un „CE” sertifikātu būtību; • Valsts pārvaldes līmenī netiek nodrošināta pietiekama pašvaldības sniegto datu kontrole, izvērtēšana un uzraudzība.
Pašvaldības līmenis
<p>1) Neefektīvs decentralizēti izveidoto notekūdeņu apsaimniekošanas sistēmu pārvaldības izpildījums novada teritorijā, kas ietver:</p> <ul style="list-style-type: none"> • saistošo noteikumu neesamību ūdenssaimniecības sektorā; • neefektīvu loģistikas pakalpojumu organizēšana novada teritorijā. Sistēma ierīkota pēc principa: „vairāk maksā tas, kurš dzīvo tālāk no novada centra”; • kontroles neveikšana attiecībā uz decentralizēti apsaimniekoto sistēmu apzināšanu mājsaimniecībās; • līgumattiecību nenodrošināšanu par asenizācijas pakalpojumu veikšanu; • komunikācijas trūkumu starp iedzīvotājiem un pašvaldību notekūdeņu apsaimniekošanas jautājumu risināšanā; • komunikācijas trūkumu starp SIA „Salacgrīvas ūdens” un Salacgrīvas novada domi (priekšsēdētāju) par Salacgrīvas novada teritorijā esošo neefektīvo decentralizēto notekūdeņu apsaimniekošanas sistēmu un nepieciešamo uzlabojumu veikšanu. <p>2) Neskatoties uz to, ka Tūjas ciemā centralizēta ūdenssaimniecības sistēma nodrošina pakalpojumus tikai 51 % patstāvīgo iedzīvotāju (neskaitot vasarniekus) un sistēma ciemā nodrošināta tikai 16 nekustamajiem īpašumiem no 220, attīstības plānošanas dokumentos veiktās ūdenssaimniecības darbības atspoguļojums: „ciemā sakārtota ūdenssaimniecības sistēma”.</p>
Mājsaimniecību līmenis
<p>1) Iedzīvotāju izpratnes trūkums, kas ietver:</p> <ul style="list-style-type: none"> • informācijas trūkumu par neatīrītu notekūdeņu ietekmi uz vidi un cilvēku veselību; • informācijas trūkumu par atbilstošu notekūdeņu apsaimniekošanas sistēmu ieviešanu mājsaimniecībās; • informācijas trūkumu par to, ka neatbilstoša notekūdeņu apsaimniekošanas sistēmu ierīkošana nav pieļaujama, ir neefektīva un ir administratīvi sodāma; <p>2) Pasīvā attieksme pret uzlabošanas pasākumu veikšanu, kas liecina par uzticības trūkumu pašvaldībai.</p>

Kopumā secināms, ka nepilnības un neatbilstības decentralizēto notekūdeņu apsaimniekošanas sistēmā un attīstībā konstatējamas visos līmeņos – gan valstiskā, gan pašvaldību un arī mājsaimniecību līmenī, taču, veicot dažādus pētījumus un realizējot pašvaldības sadarbības projektus, ir pierādījies, ka vietējā pašvaldība var sekmēt savas teritorijas ilgtspējīgu attīstību, ja ir participatīvi un adekvāti novērtēta esošā situācija un attīstības perspektīvas, izstrādāts uz integratīvu balstīts un praktiski ieviešams vides pārvaldības cilvēkresursu attīstības modelis ar identificētām galvenajām iesaistes mērķgrupām, kas savstarpēji sadarbojoties horizontālā un vertikālā mijiedarbībā, veido

pašvaldības interaktīvi rosināto un atbalstīto integratīvas vides sadarbības tīklu (Ernšteins, 2009).

Nobeigums

Izvērtējot veikto pētījumu jau sākot ar literatūras apskatu, secināms, ka visa līmeņa plānošanas dokumentos ir ieskicēta skaidra vīzija, kura apstiprina, ka sadzīvē radītie notekūdeņi ir attīrāmi, kā arī notekūdeņi dabai jāatdod pēc iespējas augstākā kvalitātē, taču veiktais pētījums ir apstiprinājis autores novērojumus un jau sākotnēji izdarītos secinājumus par decentralizēto notekūdeņu apsaimniekošanas nepilnībām un faktisko rīcību ar mājsaimniecībās radītajiem notekūdeņiem. Pētījuma rezultāti liecina, ka:

- Latvijas Republikas normatīvajos aktos pastāv nepilnības, kuras pieļauj tādu decentralizēto notekūdeņu attīrīšanas sistēmu izmantošanu, kas notekūdeņus nespēj attīrīt pietiekami efektīvi. Eiropas Savienības ietvaros šīs sistēmas netiek akceptētas, bet joprojām Latvijas mājsaimniecībās tiek izmantotas;

- decentralizētie notekūdeņi tiek apsaimniekoti pēc mājsaimniecību īpašnieku ieskatiem izmantojot ekonomiski izdevīgākos risinājumus;

- komunālo pakalpojumu sniedzēji (pētījuma ietvaros – SIA „Salacgrīvas ūdens”) neveic pasākumus, lai nodrošinātu ilgtspējīgas decentralizēto notekūdeņu apsaimniekošanas sistēmas pastāvēšanu.

Salacgrīvas novads ir viens no novadiem, kurš aktīvi iesaistās dažādu attīstības jautājumu plānošanā un risināšanā, piekrīt jauniem izaicinājumiem, atbalsta dažādus inovatīvus projektus un iesaistās tajos. Pozitīvi vērtējama ūdenssaimniecības infrastruktūru sakārtošana novada pilsētās un ciemos, piesaistot ES fondu piedāvāto finansējumu. Apstiprinot deklarāciju „Par zaļo novadu” tiek veicināta „zaļā” domāšana, izteikta vēlme nodrošināt ilgtspējīgas un veselīgas pilsētvides uzturēšanu, izstrādājot un īstenojot vides politikas plānus, apņēmoties nodrošināt notekūdeņu savākšanu un attīrīšanu. Jautājumi par notekūdeņu savākšanu un attīrīšanu integrēti arī novadam izstrādātajā Ilgtspējīgas attīstības stratēģijā un Attīstības programmā, taču dažkārt ar vēlmi un plānošanu vien nepietiek. Lai sekmīgi pārvaldītu decentralizēto notekūdeņu apsaimniekošanas sistēmu, jāizstrādā un jāievieš efektīva pārvaldības sistēma mājsaimniecību līmenī, kā arī jāveicina sadarbība ar iedzīvotājiem, lai risinātu notekūdeņu apsaimniekošanas jautājumus mājsaimniecībās un veicinātu iedzīvotāju vēlmi dzīvot „zaļāk”, kā tas tiek deklarēts Salacgrīvas novada attīstības un plānošanas dokumentos.

Kopumā var secināt, ka katrā no pārvaldības līmeņiem ir savi trūkumi un priekšrocības, taču pašvaldība, kuras autonomā funkcija ir nodrošināt komunālos pakalpojumus savā administratīvajā teritorijā, sadarbībā ar citiem pārvaldības līmeņiem ir „vispējīgākā” mainīt pastāvošo iekārtu, kas pēc normatīvajos aktos noteiktā regulējuma būtu arī jānodrošina. Pielietojot visa veida plānošanas instrumentus, kā arī neatlaidīgi rīkojoties un neizvairoties no atbildības, pašvaldībai ir jābūt spējīgai sakārtot mājsaimniecību decentralizēto notekūdeņu apsaimniekošanu savā administratīvajā teritorijā.

Avoti un literatūra

1. **Damkevics, R.** (2003). Baltijas valstu pašvaldību iesaistīšana ES paplašināšanās procesā. *Nacionālais ziņojums*. Rīga, 22.–27. lpp.
2. **ENMaR.** (2007). (European Network of Municipalities and Rivers). Ūdens resursi: plānošana un apsaimniekošana pašvaldībās. Praktiski piemēri no Anglijas – Vācijas – Latvijas – Spānijas – Zviedrijas, tulkots latviešu valodā (Kāle, M.). Rīga, ISBN 978–9984–9902–4–8, 13. lpp.
3. **Ernšteins, R.** (2009). Municipālās vides pārvaldības cilvēkresursu attīstība: integratīvā vides sadarbība un komunikācijas sektorpolitika. *Cilvēks un vide. 8. Starptautiskās zinātniski metodiskās konferences „Cilvēks un vide” rakstu krājums*, Liepāja: izdevniecība LiePA, 133. lpp.
4. **Gleick, P.H.** *The World's Water, The Biennial Report on Freshwater Resources, The millenium development goals for Water: Crucial Objectives, Inadequate Commitments*, 2004 – 2005, 13. pp.
5. **United nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA).** *Sustainable Development Goals (SDGs) on Water*, Pieejams: http://www.un.org/waterforlifedecade/water_and_sustainable_development.shtml.
6. **VSIA „Latvijas Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas centrs” datubāze.** Ikgadējie statistikas pārskati „Nr.3. Atkritumi. Pārskats par atkritumiem”, „Nr.2. Ūdens. Pārskats par ūdens resursu lietošanu” (lietotāja pieeja).
7. Likums „Par piesārņojumu” (pieņemts 15.03.2001.). Rīga: LR Saeima
8. *Ūdens apsaimniekošanas likums.* (pieņemts 19.09.2002.). Rīga: LR Saeima
9. *Ūdenssaimniecības pakalpojumu likums.* (pieņemts 18.06.2015.). Rīga: LR Saeima
10. *Atkritumu apsaimniekošanas likums.* (Pieņemts 05.02.1997).. Rīga: LR Saeima
11. *Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija 2030. gadam.* Rīga: LR Saeima, 2006.
12. *Vides politikas pamatnostādnes 2014. –2020. gadam.* Rīga: VARAM, 2013.
13. *Rīcības programma komunālo notekūdeņu un bīstamo vielu radītā virszemes ūdeņu piesārņojuma samazināšanai.* Rīga: LR Saeima, 2004.
14. *Salacgrīvas novada ilgtspējīgas attīstības stratēģija 2015. –2038. gadam.* Salacgrīva, 2015.
15. *Salacgrīvas novada attīstības programma 2015.–2021. gadam.* Salacgrīva, 2015.

ZIŅAS PAR AUTORIEM / AUTHORS

Natālija AMEĻOŠKINA
Humanitāro zinātņu maģistra grāds vēsturē
Latvijas nacionālais vēstures muzejs
Rīga, LATVIJA
natalija.ameloskina@lnvm.lv

Viola ĒVELE
Mag.philol./Mag.paed.
SIA "Biznesa augstskola Turība"
Rīga, Latvija
violae2@inbox.lv

Veronika BIKSE
Dr. oec. emeritētā profesore
Liepājas Universitāte
Liepāja, LATVIJA
vbikse@lu.lv;
vbikse@lanet.lv

Zaigonis GRAUMANIS
Dr. phil.
Liepājas Universitāte
Liepāja, LATVIJA
zaigonis.graumanis@liepu.lv

Biruta BRIŠKO
Izglītības zinātņu maģistrs
Rīga, LATVIJA
birutab@fao.lv

Sintija GRAUDIŅA – BOMBIZA
MSc.env.
Latvijas Universitāte
Rīga, LATVIJA
sintija@zemesdraugi.lv

Jānis BRIZGA
Dr. geogr.
Latvijas Universitāte
Rīga, LATVIJA
janis@zalabriviba.lv

Anita JANSONE
Dr. sc.comp.
Liepājas Universitāte
Liepāja, LATVIJA
anita.jansone@liepu.lv

Kārlis DOBELIS
Dr. math.
Liepājas Universitāte
Liepāja, LATVIJA
karlis.dobelis@liepu.lv

Jānis KAULIŅŠ
Dr. geogr.
Latvijas Universitāte
Rūjiena, LATVIJA
janis.kaulins@lu.lv

Vilis DABERTS
Dr. phil.
Rīgas Stradiņu universitāte
Rīga, LATVIJA
vilis.daberts@gmail.com

Ārija KOLOSOVA
Dr. hist.
Liepājas Universitāte
Liepāja, LATVIJA
arija.kolosova@liepu.lv

Edvīns EVARTS
Dr.hist.
LU Latvijas Vēstures institūts
Rīga, LATVIJA
edvins_e@hotmail.com

Aleksejs KRIŠKA
Liepājas muzejs
Liepāja, LATVIJA
aleksejs.kriska@liepajasmuzejs.lv

Raimonds ERNŠTEINS
Dr.habil.paed.
Latvijas Universitāte
Rīga, LATVIJA
raimonds.ernsteins@lu.lv

Ivars KUDREŅICKIS
Dr. eng.Sc.
Latvijas Universitāte
Ogre, LATVIJA
ivars.kudrenickis@lu.lv

Ērika LAGZDIŅA
MSc.env.
Latvijas Universitāte
Rīga, LATVIJA
erika.lagzdina@varam.gov.lv

Normunds NORKUSS
Doktora zinātniskā grāda pretendents
Ventspils Augstskola
Ventspils, LATVIJA
normunds.norkuss@venta.lv

Jānis LAPINSKIS
Dr. geogr.
Latvijas Universitāte
Rīga, LATVIJA
janis.lapinskis@lu.lv

Krista OŠNIECE
MSc.nat.sc.
Latvijas Universitāte
Pļieciems, LATVIJA
krista.osniece@lu.lv

Ināra LEIKUMA
Mg. psych., Mg. phil.
Latvijas Lauksaimniecības universitāte
Jelgava, LATVIJA
inaaral@inbox.lv

Pjotrs PALČEJS
Mg.iur.
Latvijas Biznesa koledža
Rīga, LATVIJA
pjer2@inbox.lv

Nina LINDE
Dr.oec.
LZA Ekonomikas institūts
Rīga, LATVIJA
nina.linde@lza.lv

Līga PAULA
Dr.sc.soc.
Latvijas Lauksaimniecības universitāte
Jelgava, LATVIJA
lipaula@llu.lv

Anita LONTONE – IEVIŅA
MSc.env.
Latvijas Universitāte
Rīga, LATVIJA
anita.lontone@lu.lv

Gunta PLŪKSNE
Mg.sci.soc., Mg.phil.
Filozofijas atbalsta fonds
Rīga, LATVIJA
guntapluksne@inbox.lv

Jurijs MAŠOŠINS
Tiesību doktors
Daugavpils Universitāte
Daugavpils, LATVIJA
jurima@inbox.lv

Juris POROZOVS
Dr.biol.
Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmija
Rīga, LATVIJA
juris.porozovs@rpiva.lv

Anna MEDNE
SIA "Biznesa augstskola Turība"
Rīga, LATVIJA
Anna.Medne@turiba.lv

Inga PŪRE
Dr. sc. soc.
Liepājas Universitāte
Liepāja, LATVIJA
inga.pure@liepu.lv

Arturs MEDVECKIS
Dr.paed.
Liepājas Universitāte
Liepāja, LATVIJA
arturs.medveckis@liepu.lv

Uģis RUSMANIS
MSc. geogr.
Latvijas Universitāte
Rīga, LATVIJA
ugis.rusmanis@lu.lv

Olga SAKADIŅECA
Izglītības zinātņu maģistra grāds informātika
didaktikā
Liepājas Universitāte
Liepāja, LATVIJA
olgal7vsk@inbox.lv

Ligita ZĪLĪTE
Dr.sc. admin
SIA "Biznesa augstskola Turība"
Rīga, LATVIJA
ligita@turiba.lv

Daniels TRUKŠĀNS
MSc.env.
Latvijas Universitāte
Rīga, LATVIJA
daniels.truksans@zemesdraugi.lv

Inga ZVIEDRĀNE
MSc.nat.sc.
Latvijas Universitāte
Cēsis, LATVIJA
inga.zviedrane@gmail.com

Jānis ULME
Latvijas Universitāte
Rīga, LATVIJA
janis.ulme@zemesdraugi.lv

Līga ZVIRBULE
MSc.env.
Latvijas Universitāte
Valmiera, LATVIJA
zvirbuleliga@inbox.lv

Kaspars VĀRPIŅŠ
Mg.oec.
Liepājas Universitāte
Liepāja, LATVIJA
varpins.kaspars@inbox.lv

Bogusz BOMANOWSKI
Phhd candidate
University of Lodz,
Lodz, POLAND
b.bomanowski@gmail.com

Sandra VEINBERGA
Dr.philol.
Liepājas Universitāte
Liepāja, LATVIJA
sandra.veinberga@liepu.lv

Sandra GRIGARAVIČIŪTĒ
Doctor of Humanities, professor
Lithuanian University of Educational Sciences
Vilnius, LITHUANIA
sandra.grigaraviciute@leu.lt

Renāte VIDRUSKA
Mg.comp.
Latvijas Universitāte
Rīga, LATVIJA
renaate@gmail.com

Reda LINIAUSKAITE
Masters degree
Klaipeda University of the Applied Sciences
Klaipėda, LITHUANIA
r.liniauskaite@kvk.lt

Jana ZĪLE
Dr.iur.
Baltijas Starptautiskajā akadēmijā
Rīga, LATVIJA
jana.zile@inbox.lv